

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
OSMANLI MÜESSESELERİ VE MEDENİYETİ BİLİM DALI**

Doktora Tezi

**DOLMABAĞÇE SARAYI'NIN İNŞA SÜRECİ, MEKÂN
VE TEŞKİLAT**

**T. Cengiz GÖNCÜ
2502070298**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Zeynep TARIM**

İstanbul 2015

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı :Tuncay Cengiz GÖNCÜ Numarası :2502070298
Anabilim/Bilim Dalı :Tarih Tez Savunma Tarihi :13.01.2015
Danışman :Prof.Dr.Zeynep TARIM Saati :15:00
Tez Başlığı :”Dolmabahçe Sarayının İnşa Süreci, Mekan ve Teşkilat”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE ÖYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Zeynep TARIM		Kabul
2-Prof.Dr.Feridun EMECEN		Kabul
3-Prof.Dr.Baha TANMAN		Kabul
4-Prof.Dr. Arzu TERZİ		Kabul
5-Doç.Dr.Ali AKYILDIZ		Kabul
JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Fikret SARICAOĞLU		
2-Doç.Dr.Ömer İŞBİLİR		

Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân ve Teşkilat T. Cengiz Göncü

ÖZ

Sultan II. Mahmud döneminde yaşanan önemli siyasi gelişmeler sonrasında, özellikle de 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesinin hemen akabinde birçok alanda olduğu gibi saray teşkilat ve teşrifatında değişikliklere başlanmış; geleneksel saray mimarisi ve sanat anlayışında yeni bir aşamaya geçilmiştir. Sultan Abdülmecid babası döneminde başlatılan yenileşme hareketlerine Tanzimat Fermanı'nı ilan ettirerek yeni bir boyut kazandırmış; daha önceden saray teşkilat ve teşrifatında başlatılan yenilikler devam ettirilmiştir. Bu dönemin koşullarına uygun bir mimari ile inşa olunan Dolmabahçe Sarayı, Tanzimat sürecinin mimari, sanat, teşkilat ve teşrifat düzeni bakımından ifadesidir.

160 yıllık geçmişi olan Dolmabahçe Sarayı, araştırmaya açılan yeni kaynak malzeme nedeni ile bu tezde farklı bir bakış açısıyla ele alınacaktır. Tezde öncelikle sarayın inşa süreci, mimari kadrosu ve yerleşim düzenine ilişkin sorulara birinci derece kaynak malzeme ışığında cevap aranacaktır. Ardından da bu sarayın var olduğu ve kullanıldığı süreçlerde nasıl bir saray yapılanması olduğu yine arşiv belgeleri değerlendirilerek aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Dolmabahçe Palace: Building Pprocess, Location and Organisation
T. Cengiz Göncü

ABSTRACT

Following the significant political events which were occurred in the reign of Sultan Mahmud II; especially right after the abolition of Janissary Military Corps in 1826, it was initiated to change the palace organizations and rituals as so were in many fields; a new phase began over the concept of traditional palace architecture and art. Declaring the Edict of Regulation (Tanzimat Fermanı) Sultan Abdülmecid brought a new dimension in the reforms initiated which had been initiated by his father and the innovations which had been initiated earlier in the palace organizations and rituals continued.

Dolmabahçe palace, which has passed about 160 years since its construction, will be discussed with a different perspective due to new source material which has been opened recently. In this thesis, primarily the construction process of the palace, architectural staff and layout will be answered with the light of first degree source material. Afterwards, by evaluating the relative archive documents, it will be attempted to be clarified what kind of palace organization there was while it has existed and while it was used.

ÖNSÖZ

Osmanlı medeniyet ve kültürünün en seçkin örneklerinden saray, köşk ve kasırlarımız var oldukları döneme çeşitli açılardan ışık tutan birer belge değeri taşır. Bu özellikli yapıları bir bütün olarak araştırarak anlamaya ve kavramaya çalışmak elbette disiplinlerarası çalışmalarla olanaklıdır. Osmanlı saraylarını sanat, tarih, mimari ve devrin siyasi, kültürel gelişmeleri etrafında inceleyebilmek konuya çok yönlü bakmayı gerektirmektedir. Kültür ve sanatın hamiliğini yapan, ülkedeki yenileşme hareketlerini yönlendiren, çevresindeki geniş bir entelektüel birikimi yansıtan saray, işte tam da bu nedenlerle sosyal bilimlerin ilgi odağındadır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında inşa olunan Dolmabahçe Sarayı, yukarıda belirtilen hususiyetleri içinde barındıran Tanzimat döneminin en önemli sanat ve mimari eseridir; daha doğrusu bir başyapıttır. Tanzimat'la beraber var olan ve bu sürece tanıklık eden Dolmabahçe Sarayı, saltanatın sonuna değin aralıklarla kullanılmış; Beylerbeyi Sarayı, Çırağan Sarayı ve Yıldız Sarayı ile birlikte İmparatorluğun son yüzyılına ev sahipliği etmiştir.

Dolmabahçe Sarayı'nı mimari ve sanat tarihi bakımından ele alan değerli araştırmalar olmakla beraber son dönemde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tasnifi tamamlanarak araştırmaya açılan çok sayıdaki döneme ışık tutan belge konunun yeniden ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu teze başlamadan önce Dolmabahçe Sarayı'nın inşa tarihi, maliyeti, mimarları, mekânlarının özgün kullanımları, tefriş özellikleri gibi en temel konularda eksiklikler olduğu tespit edilmiştir. Bu tür konularda tartışmalar devam ederken diğer yandan da XIX. yüzyıl sarayında nasıl bir teşkilatlanma ve yaşam biçimi olduğunda da önemli soru işaretleri bulunmaktadır.

Bu tezin kapsamı ve sınırları nedeni ile yukarıdaki belirtilen soru ve sorunların hepsine cevap vereceğini söylemek abartılı bir iddia olacaktır. Ama bu çalışmada, yukarıdaki sorulara ve bilgi eksikliklerine elden geldiğince cevap aranması; konuya ilişkin yapılacak kuramsal çalışmalara belgesel ve bilimsel bir zemin sunulması amaçlanmıştır.

Bu tezin konusunun belirlenmesinden çalışma sürecinin en bilimsel ve uygun koşullarda geçmesinde danışmanım ve kıymetli hocam Prof. Dr. Zeynep Tarım'ın büyük rol, katkı ve emeği vardır; kendisine teşekkür etmek hem bir vefa borcu hem

de zevkli bir görevdir. Eğer kendilerinin oluşturduğu hoşgörü, özgürlükçü ve nezih akademik ortam olmasaydı bu tez tamamlanamazdı.

Tez İzleme Jürisi'nde yer alan değerli hocalarım Prof. Dr. Baha Tanman ve Prof. Dr. Feridun Emecen, tezin yazım aşamasında ufuk açıcı yönlendirmeleri ve yüreklendirmeleri ile beni desteklediler kendilerine teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca görüş ve önerileri ile kürsüye intisap ettiğimden buyana akademik desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Arzu Terzi'ye de içtenlikle teşekkür ederim.

Bu tezin yazım süreci zaman zaman çeşitli nedenlerle aksadı; kendileri ile olan kadim dostluk hukuku gereği, tezi tamamlamam konusunda beni yüreklendiren, tezin bir gün tamamlanabileceğine ilişkin umutlarımı hep canlı tutan arkadaşlarım Aytekin Kılavuz, Simizar Aslan Özcan, Hüseyin Akkaya, Oğuz Bilgiç, Ünal Karıncalı ve Suat Yıldız'a teşekkür etmek bana ayrı bir mutluluk veriyor.

Tezin tamamlanma sürecinde sağladıkları teknik desteklerden dolayı Ali Ünalın, Arda Doğan ve Erkan Özcan'a da ayrıca teşekkür ederim.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Bilim Dalı Araştırma Görevlilerinden Sinem Derin titiz bir okuma sonucu yaptığı imla düzeltmeleri ile teze önemli bir katkıda bulundu; kendisine müteşekkirim. Aynı kürsüde görev yapan araştırma görevlileri Fırat Boztaş ve Cabir Duysak'a da sağladıkları her türlü destek için teşekkür ederim.

Tezde hep mükemmeli ararken ve bu nedenle de bir sorunlar yumağında boğuşurken bana konuyu sınırlamam ve en kısa zamanda tamamlamam konusunda hep dostça hatırlatmalarda bulunan; akademik desteği ile özellikle tezin üçüncü bölümünün kurgusunun oluşumunda görüş ve değerlendirmelerini esirgemeyen Milli Saraylar Müzecilik ve Tanıtım Başkan Yardımcısı Dr. Halil İbrahim Erbay'a şükranlarımı mutlulukla sunarım.

Bu tezin tamamlanmasında destekleri olan mensubu olduğum Milli Saraylar'ın yöneticilerine, başta TBMM Genel Sekreter Yardımcısı Dr. Yasin Yıldız, Müzecilik ve Tanıtım Başkanı Dr. Kemal Kahraman ve Müzecilik ve Tanıtım Başkan Yardımcısı İlhan Kocaman olmak üzere teşekkür ederim.

Araştırma safhasında belge ve dijital kopya taleplerimizi hep özveri ve sevgiyle karşılayan Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına da şükranlarımı sunarım.

Son olarak tez süresince desteğini esirgemeyen aileme de teşekkür ederim.

14 Aralık 2014

T. Cengiz Göncü

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	IX
RESİM LİSTESİ	X
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

DOLMABAĞÇE SARAYI'NIN İNŞA SÜRECİ

1.1 Beşiktaş Bölgesi ve Yapılanma	14
1.2 Sultan Abdülmecid ve Dolmabahçe Sarayı'nın inşası.....	18
1.3 Sarayın Mimarları ve Bina Eminleri.	23
1.4 İnşa Sürecinde Mâbeyn-i Hümayûn'un Rol ve Katkısı	32
1.5 Yapı Malzemesi ve Dekorasyon.....	35
1.6 Maliyet	42

II. BÖLÜM

MEKÂN

2.1. Bir Mekân ve Temsil Alanı Olarak Mâbeyn-i Hümayûn.....	51
2.2. Dolmabahçe Sarayı'nın Özgün Mekân Kullanımlarının Tespiti	55
2.2.1. Mâbeyn-i Hümayûn Orta Katı	55
2.2.2. Mâbeyn-i Hümayûn Üst Katı.....	73
2.2.3. Mâbeyn-i Hümayûn Bodrum Katı	91
2.2.4. Muâyede Salonu/Divân Yeri	99
2.2.5. Harem-i Hümayûn Hünkâr Dairesi	105
2.2.5.1.Hünkâr Dairesi Üst Kat.....	109
2.2.5.2. Hünkâr Dairesi Orta Katı	119
2.2.6. Valide Sultan Dairesi	121
2.2.6.1. Valide Sultan Dairesi Üst Katı	124
2.2.6.2. Valide Sultan Dairesi Orta Katı.....	128
2.2.6.3. Valide Sultan Dairesi Bodrum Katı.....	131

2.2.7. Kadınefendiler-İkballer ve Sultanlar Daireleri.....	132
2.3. Dolmabahçe Sarayı Ek Yapıları.....	143
III. BÖLÜM	
TEŞKİLAT: DOLMABAĞÇE SARAYI'NDA MABEYN-İ HÜMAYUN VE HAREM-İ HÜMAYUN	
3.1. Kavramsal ve Kurumsal Olarak Mâbeyn-i Hümâyûn	183
3.1.2. İdari Yapılanma	185
3.1.2.1. Tanzimat Sürecinde Dolmabahçe Sarayı ve Mâbeyn-i Hümâyûn	191
3.1.2.2. II. Abdülhamid Döneminde Dolmabahçe Sarayı ve Mâbeyn-i Hümâyûn	197
3.1.2.3. II. Meşrutiyet Sürecinde Dolmabahçe Sarayı ve Mabeyn-i Hümayun	201
3.1.3. Mâbeyn-i Hümâyûna Bağlı Birimler	212
3.1.3.1. Resmi Birimler.....	212
3.1.3.2. Hususi Birimler	272
3.2. Harem-i Hümâyûn	313
SONUÇ.....	361
RESİMLER	365
KAYNAKÇA	372
ÖZGEÇMİŞ.....	389

KISALTMALAR

A.e./a.e.,	Aynı eser
a.g.e.,	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
a.mlf.	Adı geçen müellif
Bkz/bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
HTM	Hayat Tarih mecmuası
h.	Hicrî
İA	İslam Ansiklopedisi
r.	Rumî
s.	Sayfa
vd.	ve devamı
tt	tahmini tarih

HİCRİ AYLAR

M.	Muharrem
S	Safer
RA	Rebûlevvel
R.	Rebûlâhır
CA	Cemaziyelevvel
C	Cemaziyelâhır
B	Receb
Ş	Şaban
N	Ramazan
L	Şevvâl
ZA	Zilkade
Z	Zilhicce

RESİM LİSTESİ

Resim-1: Dolmabahçe Sarayı Mâbeyn-i Hümâyûn deniz tarafında (6 no.lu) Elçi Odası, Yıldız Albümleri Milli Saraylar Nüshası.

Resim-2: Dolmabahçe Sarayı Mâbeyn-i Hümâyûn'da deniz tarafında (11 no.lu) Resim Odası, Yıldız Albümleri Milli Saraylar Nüshası.

Resim-3: Dolmabahçe Sarayı Mâbeyn-i Hümâyûn'da Kristal Merdivenler, Yıldız Albümleri Milli Saraylar Nüshası.

Resim-4: Dolmabahçe Sarayı Mâbeyn üst kat deniz tarafında (31 no.lu) Elçi Odası, Yıldız Albümleri Milli Saraylar Nüshası.

Resim-5: Dolmabahçe Sarayı Mâbeyn üst kat deniz tarafında (44 no.lu) Beyaz Oda, Yıldız Albümleri Milli Saraylar Nüshası.

Resim-6: Dolmabahçe Sarayı Mâbeyn-i Hümâyûn tarafındaki Saltanat Kapısı (M. Sinan Genim, "Dolmabahçe Sarayı'na Ait Görsel Belgeler", **MS (Milli Saraylar)**, Sayı 3, İstanbul 2006, s. 25).

Resim-7: Dolmabahçe Sarayı Saat Kulesi tarafındaki Saltanat Kapısı, (M. Sinan Genim, "Dolmabahçe Sarayı'na Ait Görsel Belgeler", **MS (Milli Saraylar)**, Sayı 3, İstanbul 2006, s. 27).

Resim-8: Dolmabahçe Camii ve Karakol (Seraskerlik) binası, (M. Sinan Genim, "Dolmabahçe Sarayı'na Ait Görsel Belgeler", **MS (Milli Saraylar)**, Sayı 3, İstanbul 2006, s. 28.)

Resim-9: Dolmabahçe Sarayı Mâbeyn-i Hümâyûn tarafındaki Saltanat Kapısı ve yanında Limonluk Kasr-ı Hümâyûnu, (M. Sinan Genim, "Dolmabahçe Sarayı'na Ait Görsel Belgeler", **MS (Milli Saraylar)**, Sayı 3, İstanbul 2006, s. 25).

Resim-10: Dolmabahçe Sarayı'na Gümüşsuyu sırtlarından bakış, sol tarafta İstabl-ı Âmire görülüyor. (M. Sinan Genim, "Dolmabahçe Sarayı'na Ait Görsel Belgeler", **MS (Milli Saraylar)**, Sayı 3, İstanbul 2006, s. 22).

Resim-11: Dolmabahçe Camii ve (sağda) Dolmabahçe Tiyatrosu, (M. Sinan Genim, "Dolmabahçe Sarayı'na Ait Görsel Belgeler", **MS (Milli Saraylar)**, Sayı 3, İstanbul 2006, s. 30).

GİRİŞ

Dolmabahçe Sarayı Tanzimat döneminde inşa edilmiştir. Bu sürecin iki padişahı Sultan Abdülmecid (1839-1861) ve sonrasında Sultan Abdülaziz (1861-1876) bu sarayda ikamet etmişler ve yine bu sarayda, devletin kaderini etkileyen birçok önemli karara imza koymuşlardır. Burada sadece tarih yaşanmamıştır; tarihi yapan ve elini taşın altına koyan insanlar, hükümdarlar ve onların hane halkı da bu saraydan geçmiştir. Her insan için söz konusu olan insanlık halleri; mutluluk dolu anlar, hayal kırıklıkları, pişmanlıklar, kederler, hüznler, yalnızlıklar, mutsuzluklar burada da yaşanmıştır. Dolayısıyla Türk tarihinin yenileşme sürecinin önemli bir dönemine tanıklık eden Dolmabahçe Sarayı hem devlet ve saray teşkilatı açısından ve hem de hanedanın ihtişam ve hüzn dolu tarihi bakımından da araştırılmalıdır.

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılının hüznü yıllarına tanıklık eden Dolmabahçe Sarayı'nın mimarisi, maddi ve manevi değeri haiz eşyaları, mekânları ve her köşe bucağı yaşanmışlıklarla doludur. Tanzimat'ın saraya biçtiği role uygun olarak inşa edilen bu saray yazılı ve görsel belgeler eşliğinde okunduğunda, değerlendirildiğinde yenileşme tarihimiz açısından aydınlatıcı olacaktır. Ama elbette bu iddialı ve cesaret gerektiren bir süreçtir aynı zamanda. Dolmabahçe Sarayı mimarisi, mekânları ve koleksiyonu ile bir bütün olarak disiplinler arası çalışmalarla incelenmelidir. Bununla beraber sarayla ilgili yapılan çalışmalar nicelik ve nitelik açısından ihtiyaca yeterince cevap verememektedir. Bunun belki de en önemli nedenlerinden biri XIX. yüzyıl sarayı ile ilgili arşiv belgelerinin büyük bir kısmının on yıl öncesine kadar tasnif edilmemiş olmasındandır.

Bu tezin hazırlanmasındaki temel etkenler; sarayın inşa sürecine ilişkin birçok soru işareti ve tartışmanın bulunması, saray mekânlarının özgün kullanımlarının yeterince bilinmemesi ve bu konudaki boşluk ve son olarak da bu sarayın şahsında XIX. yüzyıl saray mekânlarında nasıl bir işleyiş, yapılanma ve yaşam olduğuna ilişkin bilgilere duyulan ihtiyaçtır. Bu tez tüm soru ve cevapları eksiksiz yanıtlama iddiasında değildir; ancak konuya ilişkin arşiv malzemesi ve diğer ikinci el kaynak malzemeden yararlanarak olabildiğince bütüncül bir çalışma ortaya konması amaçlanmıştır.

Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân ve Teşkilât isimli bu tezin kapsadığı süreç, inşaatın başladığı 1843 yılı ile Dolmabahçe Sarayı'nın kullanımın son bulunduğu 1924 yılı arasındaki süreci kapsamaktadır. Sarayı'nın inşa süreci olan 1843-1856 yılları arası, tezin ilk bölümünde işlenmektedir. Sarayın yerleşim düzeni ve mekân kullanımlarında ise Sultan Abdülmecid döneminden itibaren ulaşılabilen her döneme ilişkin kaynak malzeme değerlendirilmiştir; bununla beraber Sultan Abdülaziz, Sultan II. Abdülhamid, Sultan V. Mehmed Reşad (1909-1918) ve Halife Abdülmecid (1922-1924) dönemlerinde saray mekân kullanımlarına ışık tutan belgelerin çoğunlukta olduğu özellikle belirtilmelidir. "Teşkilat"la ilgili bölümde ise ağırlıklı olarak Tanzimat süreci ele alındı. Sultan II. Abdülhamid döneminde Mâbeyn teşkilatı apayrı bir kimlik kazandığından ve geniş bir zaman dilimine yayıldığından, bu tez kapsamında II. Abdülhamid dönemi saray teşkilatı ayrıntılarıyla ele alınmadı. Ancak konunun bütünlüğünü sağlayabilmek için II. Abdülhamid'in tahta çıktığı andan itibaren Mâbeyn-i Hümayûn'da başlattığı islah çalışmalarına ve bu dönemin Mâbeyn yapılanmasına ana hatlarıyla da olsa değinilecektir. Ardından II. Meşrutiyet'ten hilafetin kaldırıldığı 1924 yılına kadar olan süreç de teşkilat açısından ele alınacaktır. Sonuç olarak bu tez; 1843-1924 yılları arasındaki seksen bir yıllık süreci kapsamakla beraber ağırlık merkezinde 1843-1876, 1909-1918 yılları yer almaktadır.

Bu tezin temel hedefi XIX. yüzyıl saray teşkilatına ilişkin ulaşabildiği tespitleri, Tanzimat sürecinin en önemli sarayı olan Dolmabahçe Sarayı mekânları üzerinden değerlendirmek; devrin en önemli sarayının mimari yapısı ile kurumsal yapısını beraberce değerlendirmektir. Bu çerçevede; bir yandan Dolmabahçe Sarayı'nın inşa sürecini ve mekânlarının kullanımına ilişkin bilinmezleri ortaya konacak öte yandan da bu sarayın fiziki yapısı üzerinden XIX. yüzyıl sarayı kurumsal yapısı ile de ele alınacaktır. Olaylar, teşkilat ve teşrifat mekândan bağımsız değildir. Sarayın bir mekânının, odasının ya da salonunun incelenmesi araştırmacıyı doğal olarak o mekânın nasıl bir bürokratik yapı tarafından kullanıldığını, hangi büroların bu mekânlarda yer aldığı, neden başka bir mekânı değil de bu odayı ya da salonun tercih edildiği gibi konulara sevk etmektedir. Sarayın mekânlarında gezmek, oda ve salonlarının özgün kullanımını keşfetmek, adeta saray teşkilatını da

öğrenmeye vesile olan bir tecrübe olmaktadır aynı zamanda. Mekânların kullanımıyla ilgili doğru yapılan her keşif, aslında döneme ait saray işleyişini de aydınlatmaktadır. Sarayın ana yapısına ve ek yapılarına ait mekânların kullanımı belirlendikten sonra, teşkilat açısından yapılacak tespit ve değerlendirmeler somutlaşacak, daha anlaşılır olacaktır.

Dolmabahçe Sarayı'nın tefriş özellikleri, mekânlarda yaşanan tarihi olaylar ve sarayın geçirdiği onarımlar bu tez kapsamına alınmadı. Bunlardan “tefriş” ve “onarım” başlıkları ayrı birer çalışma konusu olduğundan tezin sınırlarını aşmaktadır. Ayrıca tarihi bir yapının tefriş edilebilmesi için mekânlarının kullanım özelliklerinin doğru tespiti gerekir. Dolayısıyla Dolmabahçe Sarayı'nın farklı dönemlerde nasıl tefriş edildiği, “Mekân” ve “Teşkilât”la ilgili çalışmaların tamamlanmasıyla gerçekleştirilebilir. Bugün Sarayın tefrişinde sistematik ve mekânın ruhuna tam olarak uyan bir tefriş uygulandığını söylemek oldukça zordur. Benzer şekilde Dolmabahçe Sarayı'nın onarım ve bakım uygulamalarında, inşaat-onarım ve tefriş belgeleri belirleyici önem taşımaktadır. Bu özgün kaynaklarda yapıların tarihsel süreç içinde hangi tekniklerle onarıldığı ya da inşa edildiği, kullanılan yapı malzemesi, uygulama farklılıkları, tefriş özellikleri, kullanılan tefriş malzemesinin nitelik ve nicelikleri gibi en temel hususlar yer almaktadır. Söz konusu kaynaklardaki veriler analiz edilip değerlendirilmeden yapılacak her onarım ve tefriş uygulaması eksik ve hatalı olacaktır. Bu tezde, söz konusu onarım ve tefriş belgeleri sadece özgün mekân kullanımının tespiti amacıyla değerlendirilecektir.

Dolmabahçe Sarayı'na ilişkin hazırlanan tezlerin konu başlıklarına bakıldığında genellikle sanat tarihi, müzecilik, dekorasyon, onarım ve koruma gibi konularında oldukları görülmektedir. Bu tezle konu bakımından en yakın olan çalışma Pelin Aykut tarafından 1999 yılında hazırlanan “*Dolmabahçe Sarayı'na İlişkin Arşiv Belgelerinin Mekân Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi*” isimli doktora tezidir. Aykut'un tezinin en özgün yanlarından biri Dolmabahçe Sarayı'nın mekânlarına ilişkin ilk çalışma olmasıdır. Çalışmada kronikler ve yabancı gazeteler kullanılmış; az sayıda da olsa arşiv belgeleri de değerlendirilmiştir. Ayrıca II. Abdülhamid döneminde Dolmabahçe Sarayı'nın iç mekânlarından aldırılan fotoğraflar da belgelerle karşılaştırılarak mekân çözümlerinde kullanılmıştır. Ancak söz

konusu tezde, Dolmabahçe Sarayı'nın yerleşim düzeniyle ilgili doğrudan bilgi veren belgelerin yok denecek az olduğundan bahsedilmesi dikkat çekmiştir. Aykut, genelde XIX. yüzyıl sarayı özelde de Dolmabahçe Sarayı'yla ilgili çok sayıda belgeye ulaşmada zorluk yaşandığı da belirtmiştir. Tezde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden 7, Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi'nden de yine 7 adet belge kullanılmıştır.

Hakan Baki Gülsün'ün 1999 yılında hazırladığı *Dolmabahçe ve Çırağan Saraylarının XIX. Yüzyıldaki Konumu* isimli doktora tezi ise, o güne değin ulaşılabilen veriler çerçevesinde iki saray arasında mimari açıdan karşılaştırmalara yer vermektedir.

Dolmabahçe Sarayı'na ilişkin ilk akademik çalışmalardan biri Demet Coşansel tarafından 1991 yılında hazırlanan *XIX. Yüzyıl Mimarlığı İçinde Dolmabahçe Sarayı'nın Yeri* isimli yüksek lisans tezidir. Söz konusu tez sarayın üslup özellikleri bakımından değerlendirilmesi üzerine kurulmuştur.

Candan Sezgin tarafından 1998 yılında hazırlanan *Dolmabahçe Sarayı Veliht Dairesi* isimli yüksek lisans tezi ise adından da anlaşılacağı üzere sarayın ana yapısı değil, ek yapılarından biri olan Veliht Dairesi'ni ele almaktadır. Veliht Dairesi'ne ilişkin ilk akademik çalışmalardan biri olan tez, konuya dikkat çekmesi bakımından önemlidir. Ancak, yapının inşa sürecine ya da daha sonraki süreçlerde geçirdiği onarımlara, yerleşim düzenine ilişkin bir bulguya yer verilemediği görülmektedir.

Zafer Sağdıç tarafından, 2006 yılında, Dolmabahçe Sarayı'nın kullanıma açılışının 150. Yılı münasebetiyle düzenlenen uluslararası sempozyumda sunulan *Interactions Between The Architectural Space Organisation of Ottoman Palaces and The Ottoman Bureaucracy* isimli tebliğde saray bürokrasisindeki değişimin mekân organizasyonuna nasıl yansdığına tespitinin önemine dikkat çekilmektedir. Modernleşme sürecinin öncelikle hanedanı ve sarayı etkilemesi nedeni ile sarayın idari işleyişinde ve günlük yaşamındaki değişimlerin mekânlar üzerinden izlenebileceğini öne süren bu çalışma konuya ilişkin ortaya koyduğu kuramsal yaklaşım bakımından değer taşımaktadır.

Dolmabahçe Sarayı'na ilişkin son dönemde kaleme alınan çalışmalardan biri de Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe isimli kitaptır. Dolmabahçe Sarayı'nı başta Edirne Sarayı ve Topkapı Sarayı ile mukayese ederek XIX. yüzyılda nasıl farklı bir yapıya oturduğunu analiz etmeye çalışan kitap, ayrıca Versay (Versailles) Sarayı'nı da karşılaştırmaya konu etmektedir. Üslup analizleri bakımından da konuya katkı sağlayan çalışmada Dolmabahçe Sarayı eklentilerine kısmen yer verilmektedir. Ancak, kaynak malzemesinin tamamıyla hatırat, kronik ve gazetelerden oluştuğu; Osmanlı arşivlerinin kullanımının tercih edilmediği görülmektedir ki bu da sağlıklı tespitlere ulaşmayı zorlayan bir durum olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak; Dolmabahçe Sarayı'yla ilgili yapılan çalışmaların bir kısmı doğrudan sarayın mekânları, yerleşim düzeni ve mimarisine aitken bir kısmı da tefriş, dekorasyon, peyzaj, müzecilik gibi konular üzerinde kaleme alınmıştır. Bunlar içinde, özellikle sarayın özgün mekân kullanımlarının tespiti ve yerleşim düzeni ile ilgili olanlar hatırat ve gazete gibi ikinci elden kaynak malzemeyi değerlendirmek sureti ile anlamlı katkılarda bulunmuşlardır; ancak söz konusu çalışmaların Dolmabahçe Sarayı'nın mekân kullanımı, yerleşim düzenini net bir şekilde ortaya koyan arşiv belgelerinden yararlanmadıkları tespit edilmektedir. Sınırlı sayıda belgenin kullanıldığı bazı çalışmalarda ise saray mekânlarının kısmen incelendiği görülmektedir. Mevcut çalışmalarda sarayın inşa süreci, maliyeti, inşa kadrosu, yapı malzemesine ilişkin konuların özgün kaynaklar çerçevesinde ele alınmadığı da görülmektedir. Bunların yansıra mevcut tezlerde ya da diğer çalışmalarda Dolmabahçe Sarayı'nın mekânlarında nasıl bir işleyiş olduğu, dolayısıyla sarayın teşkilatına da değinilmediği belirlenmiştir. Dolmabahçe Sarayı'nın inşa süreci, ilk kez bu çalışmada belgeler ışığında ele alınmış; sarayın mekân kullanımlarının ve yerleşim düzeninde mevcut literatürün eksik bıraktığı hususlar tamamlanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın özgün yanlarından biri de Dolmabahçe Sarayı'nın mekân kullanımlarının asıl bir teşkilatlanmanın sonucunda ortaya çıktığını tespit etmesi; bu sarayın örneğinde XIX. yüzyıl saray teşkilatının, ulaşılabilen kaynaklar çerçevesinde, ele alınmış olmasıdır.

Tezin ana kaynak malzemesini arşiv malzemesi oluşturmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde araştırmaya açık olan Hazine-i Hâssa, Darbhâne-i Âmire,

Mâbeyn-i Hümâyûn tasnifleri araştırma boyunca en sık müracaat edilen tasnifler olmuştur.

Sarayın inşa sürecinin ele alındığı bölümde Hazine-i Hâssa defter koleksiyonu içinde yer alan yaklaşık 300 defter tek tek taranmış; inşa sürecine ilişkin en önemli veriler bu defterler arasından tespit edilmiştir. İnşaat muhasebe icmal defterleri dört ya da beş sayfalık defterler şeklinde olup inşaat esnafına yapılan ödemeleri, satın alınan inşaat malzemesi, yapı malzemesi ve mekânlar hakkında kısa bilgileri içermektedir. Bu defterler standart bir muhtevaya sahip olup, bu süreçle ilgili bilgileri zenginleştirecek nicelik ve nitelikte olmadığı görülmüştür. Bunun yanında altıbuçuk yıllık inşaat masraflarını ortaya koyan bir icmal defteri ile onbir yıl boyunca yapılan tüm ödemeleri listeleyen bir başka inşaat muhasebe icmal defteri Dolmabahçe Sarayı'nın toplam maliyetine ilişkin önemli sonuçlara ulaşılmasına katkı sağlamıştır. Sarayın inşa sürecine ilişkin evrak ve defterlerin 1850'den öncesine gitmemesi dikkat çemiştir; zira inşaat muhasebe defterleri Hazine-i Hâssa Nezâreti'nin bu adla kurulduğu 1850 yılından itibaren tespit edilebilmekle beraber saray harcamalarının henüz Darbhâne-i Âmire Nezareti tarafından idare edildiği süreçte düzenlenen bir defter tespit edilememiştir. İnşaat defterleri haftalık surette düzenlenmiş olup her sayfasının sonunda Ebniye-i Hümâyûn Kalfası Karabet ile bazılarında da Bina Emîni Es-Seyyid Ali Bey'in mühürleri bulunmaktadır. Defterlerin kalfa ve bina emîni tarafından çift mühürle tasdik edilmesinin Sultan Abdülmecid'in bir *irâde-i seniyyesi* üzerine 1850 yılı başlarından itibaren benimsenmesi dikkat çekicidir. Zira Hazine-i Hassa tasnifi içinde ilk inşaat defterleri de düzenli olarak haftadan haftaya ilk kez bu tarihten itibaren tespit edilebilmektedir. Darhâne-i Âmire tasnifi içinde inşaat muhasebe defterleri tespit edilememiştir, ama sarayın inşaatının ilk yedi yılına ait evraklar bu tasnif içinde görülmüştür. Nitekim sarayın inşa süresi, tam olarak yapımının başladığı tarih, inşaat kalfaları ve bina emînlerine ilişkin en temel bilgiler bu tasnif arasından tespit edilmiştir. İnşaat defterlerinin yanı sıra Hazine-i Hâssa Nezâreti'nin aylık gelir ve gider defterlerinde de Dolmabahçe Sarayı'nın temel atma töreninde dağıtılan atıyyeler listesi gibi en temel verilere ulaşılmıştır. Ayrıca söz konusu defterlerden, Ebniye-i Hâssa Müdürü'nün ve Ebniye-i Hümâyûn kalfalarının ilgi alanları da izlenebilmekte,

böylelikle iki birim ya da kurum arasındaki işbölümünün sınırları net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Milli Saraylar Daire Başkanlığı bünyesinde bulunan az sayıdaki Hazine-i Hâssa Nezâreti'ne ait belgeden de yararlanılmıştır. Ancak bu tezin yazım aşaması devam ederken adı geçen arşiv koleksiyonu Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne devredildiğinden kullanılan belgelerin eski referansları gösterilmek zorunda kalmıştır. Sözkonusu arşivin yeni tasnifi Dosya Envanter (DES) sistemi ile yapıldığından tezde kullanılan belgelerin tarihleri ve ait olduğu birimden yola çıkılarak tespiti yapılabilecektir.

Atıfta bulunulan belgelerin tarihleri verilirken hicri aylar kısaltılarak, rumi aylar ise açık şekliyle verilmiştir. Metin içinde tarihler miladi olarak, dipnotlarda ise belge tarihinin hicri ya da rûmî oluşuna göre bunlardan birisi ve miladi karşılığına yer verilmiştir.

Araştırmanın özellikle ikinci bölümünde, mekânların özgün işlevlerinin tespitinde inşaat keşif ve tefriş icmal defterlerinden yararlanılmıştır. Yıldız Esas Evrakı tasnifinde 273 numaralı defter (Y. EE. d.) ile Milli Saraylar Hazine-i Hâssa Arşivi'nde (MSHHA) kayıtlı 26 numaralı defterler, mekân işlevlerinin tespitinde kullanılan temel defterlerdir. Söz konusu defterlerden ilki II. Abdülhamid'in saltanatının erken dönemine ait bir tarihte, 1883'te düzenlenmiştir. II. Abdülhamid Dolmabahçe Sarayı'nda çok kısa bir süre ikamet etmiştir, ancak bu defter sarayın mekânlarını tüm eklentileri ile beraber ele alması ve sanki kullanıyormuş gibi detaylara yer vermesi nedeni ile değerlendirmeye uygun görülmüştür. II. Abdülhamid Dolmabahçe Sarayı'nda kalmasa da, XIX. yüzyıl sarayının yerleşim düzeni ve teşkilatını göstermesi bakımından bu dönem de ele alınmıştır. Defterlerden ikincisi ise Sultan Abdülaziz'in saltanatının sonuna doğru, 1874-75 yıllarında düzenlenmiştir. Bu iki defter karşılaştırıldığında mekân kullanımlarında çok farklı değişiklikler olmadığı saptanmaktadır. Bu bölümde söz konusu iki defterin verilerini destekleyecek çok sayıda tefriş icmal defteri de kullanılmıştır. Tefriş defterleri ağırlıklı olarak Hazine-i Hâssa Mefruşât Ambarı (HH. MFŞ) ve Hazine-i Hâssa defterleri (HH.d.) tasniflerine aittir. Mekân tespitlerinde 1924 yılında Halife

Abdülmecid dönemine ait bir tespit defterine dayanılarak yaplm bir çalışmadan da yararlanlmtir. Hilafetin kaldırlmasndan ve halifenin saraydan ayrlıından sonra saray, kk ve kasrların sayım ve tespitinden sorumlu komisyon (Tahrir ve Tespit Komisyonu) tarafından düzenlenen söz konusu defter sarayın daha çok II. Meşrutiyet ve sonrasındaki kullanımına ışık tutmaktadır. Bu defterlerdeki veriler mekânların sarayın hangi katında olduklarını, pencere sayılarını, alan ve evre ölçülerini; odanın yanında ya da yakınında hangi oda ya da salonun bulunduğu gibi mekânın tespitini kolaylaştıracak nesnel ölçülere yer vermektedir. Defterlerdeki mekân ölçüleri zira olarak verilmiştir; ancak bazı kayıtlardaki zira ölçülerinden aslında “metre” kastedildiği anlaılmtir. Belgelerdeki verilerin yerinde yapılan incelemelerle karşılaştırılması sırasında ortaya çıkan bu durum, bu kaynakları kullanacak diğer araştırmacıların dikkate alması gereken bir durum olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu tespit, bu tezde mekân kullanımlarının tespitinde kullanılan temel dayanaklardan biri olan Y.EE., d. 273 numaralı defterle ilgilidir. İnaaat ve onarım defterlerinde sarayın incelenen mekânları ile ilgili olarak verilen tüm ölçüler (uzunluk, en, yükseklik, evre) değerlendirmeye alınmtir. Herhangi bir mekânla ilgili tespitte sadece bu tür ölçü birimleri değil, oda ya da salonun çevresindeki mekânlar, bulunduğu kat, deniz ya da kara tarafında bulunması, süsleme özellikleri, sabit dekoratif ve mimari ögeler de (mineler, parkeler, yklkler, koltuk merdivenleri, pencere ve kap sayıları, yüzeylerdeki sıvalar, koridorlar vb) tespit ve değerlendirmede temel veri olarak kullanılmtir.

Sarayın ek yapılarına ilişkin tespitlerde ise yukarıda belirtilen tasniflerden yararlanılmakla beraber Hazine-i Hâssa İradeler (HH.İ), Mâbeyn-i Hümâyûn İradeler (MB.İ), Milli Saraylar Hazine-i Hâssa Arşivi Evrak ve Defterlerinden de yararlanılmtir.

Tezin “Tekilt” başlığı taşıyan üçüncü ve son bölümünde ise devlet Salnmeleri ve arşiv belgeleri beraberce kullanılmtir. 1847 tarihinden itibaren saltanatın sonuna değin yayınlanm tüm devlet salnamelerinde Mâbeyn-i Hümâyûn’la ilgili bölümler taranmtir. Bu bölümde kullanılan arşiv tasnifleri Mâbeyn-i Hümâyûn, Mâbeyn-i Hümâyûn İradeler, Hazine-i Hâssa Muhasebe, Hazine-i Hâssa İradeler ve Hazine-i Hassa defterleridir. Mâbeyn’in hususi

birimlerinin yapılanmasının, işleyişinin tespitinde bu tasnifler içinde yer alan Ceyb-i Hümâyûn defter ve evraklarından yararlanılmıştır. Ceyb-i Hümâyûn birimi ile bu birime bağlı olarak faaliyet gösteren Esvâb Odası, Kilâr-ı Hâs, Duhân Odası, İbrikdar Odası gibi alt birimlerle ilgili yapılan harcama pusulaları ya da aylık icmal defterleri sarayın hususi teşkilatıyla ilgili özgün verileri içermektedir.

Burada zikredilmemekle beraber özellikle Hazine-i Hâssa ana tasnifine ait diğer alt tasniflerle Yıldız tasnifine ait defter ve evraklarla Milli Saraylar Hazine-i Hâssa Arşivi'nden de istifade edilmiştir. Bu tasniflerde yer alan maaş, *tayinât* defterleri ile Mâbeyn-i Hümâyûn'un işleyişini ortaya koyan yazışmalar saraydaki düzeni göstermesi bakımından önemli katkı sağlamıştır. Tezin tüm bölümlerinde, ama özellikle de ikinci ve üçüncü bölümlerde döneme ait kroniklerden ve hatırat da değerlendirilmiştir. İkinci derecede kaynak değeri taşıyan bu malzeme belgelerle elde edilen bulguları hem teyit hem de konuyu geliştirme amacıyla değerlendirmiştir.

Tezde arşiv malzemeleri yanında ilgili süreçlere tanıklık eden saray bürokratlarının ya da yakınlarının doğrudan gözlem ve tanıklıklarına dayalı hatıratın da yararlanılmıştır. Bunların içinde Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'ini özellikle belirtmek gerekir. Cevdet Paşa tezkirelerinde sadece siyasi meselelere değinmekle kalmamış, saray hayatından yer yer bahsetmiştir. Cavid Baysun tarafından yayına hazırlanan *Tezâkir*'in özellikle ilk 20 tezkiresi bu açıdan önemlidir. Söz konusu tezkirelerde II. Mahmud'un son yıllarından itibaren Harem-i Hümâyûn'un toplumsallaşma süreci ele alınır ve müellifin doğrudan tanık olduğu Sultan Abdülmecid dönemindeki saray ve hayatından ayrıntılarıyla bahsedilir. Sultan Abdülmecid'in kadınefendi ve ikballeri arasındaki kıskançlıklar, yaptıkları abartılı harcamalar, toplum içinde saray adabına yakışmayacak davranışlar tüm açıklığı ile dile getirilir. Sultan Abdülaziz döneminden itibaren ise artık *Tezâkir*'e hâkim olan konular bütünüyle siyasi içeriklidir. Cevdet Paşa'nın saray hayatına ilişkin aktardıklarının ilginçliği bir yana anlatım dilinin rahatlığı da dikkat çeker.

II. Abdülhamid döneminde saray hayatına ilişkin hatırat sayısı kendisinden önceki ve sonraki döneme kıyasla daha fazladır. Bu da belirtilen dönemin siyasi öneminden kaynaklanmış olsa gerektir. Bu teze II. Abdülhamid süreci ana hatları ile

ele alındığından sadece öne çıkan birkaç hatıratın yararlanılmıştır. Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'nın *Yıldız Hatıraları*, Mâbeyn mütercimlerinden Örikağasızade Hasan Sırrı Bey'in *Sultan Abdülhamid Devri Hatıraları ve Saray İdaresi* bu döneme ilişkin yararlanan başlıca hatıratdır.

II. Meşrutiyet döneminde saray teşkilatı ve yaşamının ortaya konması bakımından Halid Ziya Uşaklıgil'in *Saray ve Ötesi* isimli hatıratı zikredilmelidir. Uşaklıgil'in 1909-1913 yılları arasında Mâbeyn Başkâtibi olarak görev yaptığı yıllarda kaleme aldığı bu hatırat, II. Meşrutiyet sarayının siyasi gelişmeler karşısındaki durumunu ortaya koyar. Yazarının bir edebiyatçı olmasından dolayı etkili bir dille kaleme alınan eserde psikolojik tahliller, saray mekânlarına ilişkin tespitler, kişilik tahlilleri ile saray teşkilat ve teşrifatına ilişkin oldukça doyurucu bilgilere yer verilmektedir. Halid Ziya Uşaklıgil, II. Meşrutiyet sarayında meydana gelen değişikliklerin sadece tanığı değil öznesidir de aynı zamanda. Mutfak teşkilatından Mefruşat idaresine kadar saraya bağlı neredeyse hemen her gelişmeyle yakından ilgili ve birimlerin yapılandırılmasında etkin rol ve pay sahibi olan Halid Ziya'nın hatıratı, sadece izleyen değil, aynı zamanda yön veren bir başkâtibin kaleminden çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında II. Meşrutiyet Sarayı'nın anlaşılması bakımından Halid Ziya Uşaklıgil'in *Saray ve Ötesi* isimli eseri önemli bir kaynaktır. Kaynağın kendisi önemli olduğu kadar, Halid Ziya'nın İttihat ve Terakki tarafından sarayı şekillendirmek ve padişahı gözlemlemek için görevlendirilmesi de başlı başına ayrı bir inceleme konusudur.

II. Meşrutiyet sarayında görev alan ve hatırat bırakan bir diğer isim de Mâbeyn-i Hümayûn Başyaveri Hurşit Paşa'dır. Hurşit Paşa'nın hatıraları 1965 yılında Hayat Tarih Mecmuasında yayınlanmıştır. Hurşit Paşa'nın aktardıklarından Başkâtib Halid Ziya Bey ile pek de geçinemediği anlaşılmaktadır. Bu iki Meşrutiyet bürokratu sarayı yeniden yapılandırmak, teşkilatlandırmak için adeta yarışmaktadır. Gerek Hurşit Paşa'nın gerekse Halid Ziya'nın anlattıklarından sarayın yetkilerini sınırlandırmak, harcamalarını kısıtlamak ve onu İttihat ve Terakki'nin istediği çizgiye getirmenin saray bürokratlarının öncelikli vazifesi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu kaynaklar saray teşkilatı, mimarisi ve yerleşim düzeni hakkında verdikleri bilgiler

kadar sarayın bu süreçte siyasal koşullardan ne denli etkilendiğini de açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yine aynı dönemde kaleme alınan bir başka hatırat ise Mâbeyn-i Hümâyûn'da Başmâbeynci olarak görev yapan Lütfi Simavi'ye ait *Sultan Reşad'ın ve Halefi'nin Sarayı'nda Gördüklerim* isimli eserdir. Eser ağırlıklı olarak II. Meşrutiyet sürecinde yaşanan siyasal gelişmeler üzerinde durur, saray teşkilatı, yerleşim düzeni ve yaşamı hakkında çok az bilgi içerir. Sultan V. Mehmed Reşad saltanat yıllarında sarayda “Muallime-i Selâtin” olarak görev yapan, özellikle harem yaşamı ve Sultan Reşad hakkında yakından tanıklığı ve gözlemleri bulunan bir diğer isim ise Safiye Ünüvar'dır. 1964 yılında yayınlanan *Saray Hatıralarım* isimli bu eser dönemin harem yaşamı hakkında özgün bilgiler sunar. Sultan Reşad'ın hane halkı ile olan ilişkisi, kadınefendilerin, şehzadelerin kişilikleri, Harem-i Hümâyûn'un idari kadrosu ve bu konuya ilişkin daha bir çok husus Ünüvar'ın tanıklığı ile aydınlatılmaktadır.

Tez; bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Dolmabahçe Sarayı'nın inşa süreci ele alınmaktadır. Bu bölüm yazılırken önce Beşiktaş bölgesinin tarihi süreç içinde kullanımı üzerinde durulmuş; ardından da Osmanlı padişahlarının Topkapı Sarayı'ndan Boğaziçi ve Haliç'teki saray ve köşklere geçiş süreçlerine yer verilmiştir. İnşa süreci ile ilgili teknik tespitlere geçilmeden devrin siyasal koşulları çerçevesinde sarayın inşasını zorunlu kılan nedenlere kısaca değinilmiştir. Bölümün girişi niteliğindeki bu tespit ve değerlendirmelerden sonra Dolmabahçe Sarayı'nın inşa süresi, kullanılan yapı malzemesi, mimarları, bina eminleri gibi hususlar ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Sarayla ilgili bilinmezlerin ya da en tartışmalı meselelerin başında yer alan bu konu başlıkları birinci elden kaynak malzeme ışığında irdelenmiş, ele alınmıştır. Saray için muhtelif dönemlerde yapılan harcamalarla toplam maliyete ilişkin önemli bulgulara ulaşılan bu bölümde ayrıca masrafları finanse etmek için yapılan borçlanmalara da yer verilmiştir.

Tezin ikinci bölümü ise “Mekân” başlığı altında kurgulanmıştır; sarayın mekân kullanımları ve sarayın eklentileri ile ilgili temel bilgilere burada yer verilmiştir. Sarayın Mâbeyn-i Hümâyûn, Muayede Salonu ve Harem-i Hümâyûn

bölümlerindeki mekânlarla ilgili ulaşılabilen her veri değerlendirilmiş; onarım ve tefriş defterlerindeki nesnel bilgilerin mekânlarla olan uygunluğu ölçülmüş ve bu şekilde sonuca varılmıştır. Bir mekânın kullanımıyla ilgili ulaşılabilen en erken tarihli belgeye öncelik verilmiş, ardından takip eden süreçlere ait belgeler kronolojik olarak çözümlenmiştir. Tespitler yapılırken öncelikle ulaşılan verilere yer verilmiş, daha sonra da yerinde yapılan inceleme sonuçları belirtilmiştir. İlk defa bu tezde Dolmabahçe Sarayı'nın bodrum katlarının mekân kullanımları ele alınmış, böylelikle bugüne değin sarayın işleyişindeki yeri tam olarak bilinemeyen bodrum katı ile ilgili net tespitlere ulaşılmıştır. Mekân tespitlerinde bulunulurken, kritik önem taşıyan belgelerin ilgili kısımlarının çevriyazıları dipnotlarda verilmiştir. Mekânların eğer birden fazla ismi varsa bunların hepsine yer verilmiştir. Bu bölümde oda ve salonların kullanımları ele alınırken “kurena”, “başkâtip”, “musâhib” gibi teşkilat açısından önemli olan kavramların açıklanması tezin üçüncü bölümüne bırakılmış, ikinci bölümde teşkilatla ilgili hususlara değinilmemiş ya da çok kısa olarak geçilmiştir. Bu bölümde ayrıca Dolmabahçe Sarayı'nın ek yapıları da ele alınmıştır. Ancak bu yapılardan bazıları bugüne erişmediğinden bazıları da özgün tefrişli halleri ile muhafaza edilemediğinden mekânların birebir tespiti mümkün olmamıştır; yine bu yapıların inşa süreçlerine ilişkin bulgularla sarayın yapılanmasındaki yeri, mekânların genel olarak hangi amaçla kullanıldığına ilişkin tespitlere yer verilmiştir. Sarayın eklentileri ile beraber ele alınmasının, bir bütün olarak kavranmasını kolaylaştıracağı düşünülmüştür. Mekân kullanımının arkasında yatan düşünce, felsefe; saray teşkilatında ya da yaşamında neye karşılık geldiği gibi hususlar ayrı bir çalışmanın konusu olmakla beraber bu tezde de yer yer bu tür değerlendirmelere yer verilmiştir. Herhangi bir mekânın kullanımı tespiti yapılırken, olabildiğince çok belgeyle teyit edilmiştir. Bu bölümde yapılan tespitlerde arşiv belgeleri yanında döneme ait hatırat ve gazete haberlerinden de yararlanılmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde ise, saray mekânlarında ve eklentilerinde hayat bulan, bu mekân ve yapılarda işleyen teşkilat ele alınmıştır. Bu bölümde öncelikle Mâbeyn-i Hümâyûn kavramı ve bu kavramın Osmanlı saray teşkilatında kavramsal ve kurumsal gelişimi üzerinde durulmuştur. Mâbeyn-i Hümâyûn'un gerek idari yapısı gerekse devlet idaresindeki rolü de değişen saltanat süreçleri çerçevesinde

değerlendirilmeye çalışılmış; böylelikle saray teşkilatı ile siyasal süreçler arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir. II. Abdülhamid döneminde saray teşkilatının kapsamı, padişahın bu sarayda geçirdiği ilk yedi ayla sınırlı tutulmuştur. Bununla birlikte devlet salnamelerinden tespit edilebildiği kadarıyla II. Abdülhamid dönemi saray yapılanmasına genel olarak yer verilmiştir. Bu tespitler için incelenen dönemlere ait arşiv belgeleri yanında hatırat ve kroniklerden yararlanılmış; konuya katkı sağlayan araştırmalar da değerlendirilmiştir. Mâbeyn-i Hümâyûn'un teşkilatının teşekkülünde ve değişiminde siyasal süreçlerin rol ve etkisi gösterildikten sonra ilk olarak Mâbeyn'in resmî birimleriyle ilgili tespitlere yer verilmiştir. Resmî birimler içinde devlet salnamelerinde ve arşiv belgelerinde en sık zikredilen ve hakkında kaynaklara ulaşılabilen birimler ele alınmıştır. Sadece Dolmabahçe Sarayı'nda değil Tanzimat'tan itibaren kullanılan tüm saraylarda yer bulan bu birimlerden sonra sarayın hususi hizmet kadrosunda istihdam olunan Mâbeyn hademeleri (Gedikât-ı Mâbeyn-i Hümâyûn) ele alınmıştır. Hususi hizmet kadrosu devlet salnamelerinde zikredilmediğinden bunlarla ilgili tespitler için başta maaş ve tayinat evrak ve defterleri olmak üzere sadece arşiv belgelerinden yararlanılmıştır.

Üçüncü bölümde son olarak hem Dolmabahçe Sarayı'ndaki Harem yaşamına ışık tutmak hem de yapılanmasını ortaya koymak amacıyla Harem-i Hümâyûn kurumu ele alınmıştır. Bu başlık altında öncelikle Harem-i Hümâyûn kavramı üzerinde durulmuş; devrin ekonomik ve toplumsal değişmelerine değinildikten sonra Harem-i Hümâyûn teşkilatı ana hatları ile irdelenmiştir. Harem-i Hümâyûn başlı başına bir araştırma konusu olduğundan bu tezde sadece XIX. yüzyıl saray teşkilatındaki konumu, etkinliği, hiyerarşisi ve mimarisinin harem yaşamı ile olan ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Bu tez bir yanıyla Dolmabahçe Sarayı'nın mimarisi, mekânları ve inşa sürecine ilişkin konuları özgün belgeler ışığında ele alırken diğer yanıyla da XIX. yüzyıl saray teşkilatına, Yenileşme sürecinin sarayının işleyişine odaklanmaktadır. Bu çalışmanın gerek Dolmabahçe Sarayı gerekse XIX. yüzyıl saray teşkilatı ve yaşamına ilişkin hazırlanacak yeni çalışmalara mütevazı bir ışık tutması ümit edilmektedir.

I.BÖLÜM

DOLMABAHÇE SARAYI'NIN İNŞA SÜRECİ

1.1. Beşiktaş Bölgesi ve Yapılanma

Boğaziçi'nin Marmara Denizi yönündeki girişinde yer alan Kabataş ve Beşiktaş çevresinin ilk çağlardan başlayarak bir yerleşim merkezi olduğu bilinmektedir. Kafkasya'ya altın yapağıyı aramaya giderken gemilerini buraya demirleyen Argonotların komutanı İason'a izafetle bu bölgeye "İasonion" adının verildiği sanılmaktadır. Bu çevre Bizans döneminden bu yana manastırı, kilisesi, hipodromu, köprüsü, sarayı olan önemli bir yerleşim merkezidir. Çeşitli yazarlarca "Diplokionion" denilen bugünkü Kabataş ile "Diplokion" adı verilen bugünkü Beşiktaş arasında eski çağlardan beri dolarak biçimini değiştirmekte olan koya, tarihte pek çok kez gemiler sığınmıştı. İstanbul'un alınması sırasında da Baltaoğlu Süleyman Bey komutasındaki Osmanlı donanması bu koyda demirlemiştir¹.

Beşiktaş semti Bizans döneminden itibaren devlet yönetim kademesindeki kişilerin ilgisini çekmiştir. O dönemde bu semte "Aya Mamas" adı verilen yazlık bir kraliyet sarayı yapılmıştır. Osmanlılar döneminde ise Beşiktaş semti, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı padişahlarına ait köşk ve sarayların yoğun olarak inşa edildiği bir bölge olmuştur. Bunun yanında Beşiktaş ve çevresi İstanbul fethedildikten sonra donanmanın açık denize açılmadan önce son toplanma yeri olarak işlevlendirilmiştir². Bu çevrede toplanan donanmaya ziyafet verilir ve birkaç gün içinde yola çıkarılırdı³. Beşiktaş'taki en erken tarihli köşk Sultan II. Bayezid dönemine (1481-1512) kadar gider. Bu ilk köşk ve II. Selim döneminde (1566-1574) inşa edildiği ileri sürülen kasır hakkında bugüne değin aydınlatıcı bir bilgi elde edilememiştir⁴.

¹ Metin Sözen, **Devletin Evi Saray**, İstanbul 1990, s. 117.

² Evliya Çelebi'nin "*Bilhâssa kapûdân Cafer Paşa, Kapûdân Kasım Paşa yahılarında ikişeryüz oda, üçer hamam, birer cami vardır*" demesi, ünlü Kaptan-ı derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın türbesinin buraya yapılması, Beşiktaş kıyılarının Osmanlı donanması için ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Sözen, **a.g.e.**, s. 119).

³ İlkgen Yumrukçağlar, "Beşiktaş Sahilsarayı ve Yakın Çevresinin Tarihsel Gelişimi" **Milli Saraylar (MS)**, Sayı 6, İstanbul 2010, s. 9; Bu konuda ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Şakir Batmaz, "Tersane-i Âmirede Gemilerin Denize İndiriliş Merasimi", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, no. 10/2, Erzurum 2007. s. 157-177.

⁴ Necla Arslan, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Beşiktaş Sahilinde Saray Yerleşimi", **Milli Saraylar 1994/1995**, İstanbul 1996, s. 102.

Beşiktaş bölgesine olan ilgi XVII. yüzyıldan itibaren artmaya başlamıştır. Bunun nedenleri arasında; Topkapı Sarayı'na yakın olması nedeni ile ulaşım kolaylığı; hem Topkapı Sarayı, Sarayburnu ve Marmara Denizi girişine hem de Boğaziçi'ne hâkim konumuyla İstanbul'un en güzel manzaralarından birine sahip olması ve erken tarihlerden itibaren burada Beşiktaş Bahçesi olarak bilinen mirî bir bahçenin yer alması sayılabilir⁵. Gümüşsuyu ile Maçka sırtları arasında bulunan vadinin iç tarafındaki Küçük Levend Çiftliği'nin bulunduğu yere kadar uzanan körfezin, I.Ahmed döneminden (1603-1617) itibaren sürekli doldurulduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde doldurulan alan padişahın hasbahçesi haline gelmiş ve Osmanlı sultanları çeşitli zamanlarını burada geçirmeye başlamışlardır⁶.

XVII. yüzyıl ortalarında Evliya Çelebi, Beşiktaş hasbahçesini anlatırken burasının Sultan II. Bayezid (1481-1512) zamanında Paşa Yalısı olduğunu, padişahlara intikal ettikten sonra kat kat avluları ve şahnişinleri ile *Bağ-ı İrem* haline geldiğini belirtmekte, ancak bu sırada ayakta olan I. Ahmed dönemi köşklerinden söz etmemektedir⁷.

XVII. ve XVIII. yüzyılların birçok tarihçisi çeşitli vesilelerle Beşiktaş hasbahçesinde inşa edilen köşk, kasır ve dairelerden bahsetmiştir. Tarihçi Naima, Sultan I. Ahmed'in 1613 yılında dolaştığı hasbahçelerden bahsederken Beşiktaş bahçesini de saymakta ve padişahın burada iki gün kaldığını belirtmektedir⁸. Bahçe ve köşklere çok seven I. Ahmed'in bu ziyaretlerinin kısa olmasının başlıca nedeni, buradaki köşklere uzun süre yaşamaya elverişli olmamasıdır⁹. Yine Nâimâ tarihinden IV. Murad'ın (1623-1640), babası tarafından yaptırılan köşkte yaşadığı ve 1639 yılında burada devrin ünlü şairi Nef'iye hiciv söylemeyi yasakladığı da öğrenilmektedir¹⁰. IV. Mehmed döneminde (1648-1687) deniz kenarına inşa olunan

⁵ Arslan, a.g.m., s. 102.

⁶ Sözen, a.g.e., s. 119.

⁷ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, C.I, İstanbul, 1976, s. 82.

⁸ Nâimâ Mustafa (Efendi), **Naima Tarihi**, C.II, İstanbul 1283, s. 106-107.

⁹ Mustafa Cezar, "Sanatta Batı'ya Açılıştaki Saray Kültürü ve Yapılarının Yeri", **Milli Saraylar Sempozyumu Bildiriler 15-17 Kasım 1984**, İstanbul 1985, s. 55.

¹⁰ Nâimâ Tarihi'nde anlatıldığına göre, IV. Murad bir gün Beşiktaş Kasrı'nda Nef'inin bir şiirini okurken fırtına çıkmış ve padişahın oturduğu tahtın hemen yanına yıldırım düşmüştür. Bunun üzerine

yapı, eski Beşiktaş Sahilsarayı yapılarından ilki olan Çinili Köşk'tü. Çinili Köşk yapılırken arka tarafında bulunan ve halkın da kullandığı alan olan yol ile yine arka tarafta bulunan bostanlık kısmı saray arazisi içine katılarak, bu bölge genişletilmiştir. Çinili Köşk daha sonraları inşa olunacak Beşiktaş Sahilsarayı yapıları içinde önemli ilk yapı özelliğindedir. Çinili Köşk IV. Mehmed tarafından inşa olunmuştu¹¹. Surre Alayları da bazen Beşiktaş Sarayı'ndan hareket eder; Çinili Köşk'ten padişah ve devlet erkânı düzenlenen töreni izlerdi¹².

Silahdâr Tarihi'nden daha önce aynı yerde bulunan Cağaloğlu Yalısı adlı mirî sarayın büyük bir bölümünün 1679'da yıktırılarak saray arazisi üzerinde geniş çaplı bir inşa faaliyeti gerçekleştirildiği öğrenilmektedir. Saraya ait bugüne ulaşan gravür ve resimlerden IV. Mehmed Dönemi'nde (1648-1687) inşa edilmiş iki yapı tanınabilmektedir. Bunlardan biri Mimar İsmail Ağa tarafından inşa edilen Çinili Köşk diğeri ise onunla hemen hemen aynı tarihli, taş kemerler üzerine yükselen iki katlı Kasr-ı Zibâ'dır. XIX. yüzyıl ortalarına kadar ayakta kalan Çinili Köşk'ün, Dolmabahçe Sarayı'nın inşası süresince inşaat kalfaları (Ebniye-i Hümâyûn kalfaları) Karabet Balyan ve Nikoğos Balyan tarafından mimarlık bürosu olarak kullanıldığına dair görüşler bulunmaktadır¹³.

XVIII. yüzyıl sonlarında III. Selim dönemine girilirken Beşiktaş Sarayı, Topkapı Sarayı dışında İstanbul'daki en büyük saray haline gelmiştir. III. Selim kendinden önceki padişahlara göre Topkapı Sarayı'ndan daha sık ve uzun sürelerle ayrılmıştır. Bu dönemlerde çoğunlukla Beşiktaş Sarayı'na giden III. Selim, sarayda geniş kapsamlı bir onarım ve inşa faaliyetini gerçekleştirerek sarayı uzun süreli kullanımlara uygun hale getirmişti. III. Selim döneminde hazırlanmış olan 1802 tarihli Bostancıbaşı Defteri'nde Beşiktaş Sarayı'nın, Dolmabahçe iskelesi ile Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi arasında kalan geniş bir alana yayıldığı

Sultan Murad elindeki mecmuayı yırtıp *Gökden nazire indi Sihâmî kazasına/Nefî diliyle uğradı Hakkın belasına* diyerek Nefî'ye hiciv söylemeyi yasaklamıştır (Arslan, a.g.m., s. 133).

¹¹ Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâti Efendi, Süleyman Besim Efendi, **Hadîkatü'lcevâmi İstanbul Camileri ve Diğer Sivil Mîmari Yapılar**, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul 2001, s. 496-97.

¹² Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretnâme**, haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.II, İstanbul 1969, s. 417.

¹³ Arslan, a.g.m., s. 103.

görülmektedir¹⁴. III. Selim döneminde ilk kez olarak yabancı bir mimara iş verilmiş; Mimar Melling padişahın kız kardeşi Hatice Sultan'ın Defterdarburnu'ndaki sarayının bahçe düzenlemesini ve dekorasyonunu gerçekleştirmiştir. Melling, bu çalışmasının yanında Beşiktaş Sarayı'nın inşai faaliyetlerinde de görev almıştır. Eski Beşiktaş Sarayı'nın bölümleri arasında Harem, Hazinedar Ağa, Seferli Ağalar, Bostancıbaşı Ağası, Mabeynci Ağalar, Kozbekçiler, Zülüflü Baltacılar, Hekimbaşı, Kuşçular Daireleri, Balıkhane Kasrı, Kafesli köşk, Mâbeyn Kasrı, Mermer Köşk, Valide Sultan dairesi, Çinili Köşk; ayrıca biri küçük diğeri büyük iki mutfak, hamamlar, iskeleler, ahırlar, havuzlu bahçeler ve cami gibi çok sayıda yapı adının geçtiği bu liste, Topkapı Sarayı'ndaki çeşitli işlevlere sahip yapıların eski Beşiktaş Sarayı'nda da yer aldığını göstermektedir. Yine bu keşif raporu sarayın henüz III. Selim döneminde sürekli ikamet için düzenlendiğini de düşündürmektedir. Ancak III. Selim bu isteğini gerçekleştirememiştir¹⁵.

II. Mahmud'un saltanat yılları (1808-1839) Osmanlı imparatorluğundaki yenileşme çabalarının kurumlaşmaya başladığı ve bu konuda son derece köklü girişimlerin başladığı bir dönemdir. II. Mahmud, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşına kadar yaz aylarını genellikle Beşiktaş Sarayı, Çırağan Sarayı ve Tarabya Köşkü gibi saray ve köşklere geçirmiş¹⁶; savaşın patlak vermesi ile beraber askere moral olmak ve gerekirse sefere çıkılacağına bir işaret olmak üzere 13 Eylül 1828'de Beşiktaş Sarayı'nı terk ederek Rami Kışlası'na yerleşmiştir. Padişahın buradaki ikameti yaklaşık bir buçuk yıl kadar sürmüş, en nihayet savaşın bitmesinden bir süre sonra 26 Mayıs 1830'da İstanbul'a dönmüştür. Padişahın Rami Kışlası'ndan sonra Tarabya Köşkü ve Çırağan Sarayı'na ağırlık verdiği tespit edilmektedir¹⁷. Bu dönemde inşa olunan Beylerbeyi Sarayı da II. Mahmud'un saltanatının son yıllarında zaman zaman ikamet ettiği yapılardan olmuştur¹⁸.

¹⁴ Şevket Rado, "Bostancıbaşı Defteri Hakkında", **HTM İlavesi**, Sayı 6, İstanbul 1972, s.7.

¹⁵ Arslan, a.g.m., s. 104, 109. Eski Beşiktaş Sahilsarayı'yla ilgili çizimler ve ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Doğan Kuban, **Ahşap Saraylar Kaybolan Kent Hayalleri**, İstanbul 2001.

¹⁶ Hafız Hızır İlyas Ağa, **Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat Letâif-i Vekâyi-i Enderûniyye**, haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2011, s. 30, 54, 78, 82, 92, 103, 112, 118, 125, 126, 138 vd.

¹⁷ **A.e.**, s.483,536, 537, 539, 543.

¹⁸ T. Cengiz Göncü, "Boğaziçi'nde Bir Sahilsaray-ı Ferâhfezâ", Ed. Erkan Bora, **İstanbul Araştırmaları Yıllığı**, 2013/2, İstanbul 2014, s.205-214.

1.2. Sultan Abdülmecid ve Yeni Beşiktaş Sarayı'nın İnşası

Topkapı Sarayı'nı ikamet amacıyla kullanan son padişah II. Mahmud'dur; ama aynı şekilde bu sarayı aşamalı bir şekilde uzun sürelerle terk ederek büyük kısmı Boğaziçi'nde yer alan saray ve köşklere ikamet etme geleneğini de yine bu padişah başlatmıştır. II. Mahmud döneminde Beşiktaş Sarayı'nın köklü bir şekilde onarımdan geçirilmesi, devrin şartlarına uygun yeni bir saraya olan ihtiyacın sonucu olmalıydı¹⁹.

1839 yılında yerine geçen oğlu Sultan Abdülmecid babasının saltanatının son yıllarında başlattığı bu geleneği devam ettirmiş ve ikamet için, Beşiktaş Sarayı, Beylerbeyi Sarayı²⁰ ve Çırağan Sarayı gibi yapıları tercih etmiş; bir çoğu Kağıthane ve Boğaziçi'ndeki saray, köşk ve kasırların inşa ve tamirine önem vermiştir²¹. Sultan Abdülmecid, babası II. Mahmud'un inşa ettirdiği Çırağan Sarayı, Beylerbeyi Sarayı ve büyük çapta değişiklik yaptığı eski Beşiktaş Sahilsarayını sık sık onartması; bu sarayları zamanın şartlarına uygun hale getirme çabasının bir sonucu olmalıdır. Ancak görünen o ki onarım yoluyla istenen değişiklikler sağlanamamış ve saltanatının başında Dolmabahçe Sarayı'nı, daha sonraları ise yeniden inşa edilmek üzere ahşap Çırağan Sarayı'nı yıktırmıştır²². Bunun yanında Topkapı Sarayı da tamamıyla unutulmamış, Devlete ve hükümdara meşruiyet sağlayan temel törenlerin merkezi olan ve adeta bir "baba ocağı" konumunda olan Topkapı Sarayı'nda onarımlar gerçekleştirilmiş, ilaveler yapılmıştır. Padişahın Topkapı Sarayı'nı ziyareti esnasında kabul ve dinlenme amacıyla devrin estetik zevklerine uygun olarak yaptırılan Mecidiye Köşkü ve Esvâb Odası bu bağlamda anılabilir²³.

¹⁹ “..Beşiktaş Sâhilsarây-ı Hümayûnunda bu def'a inşâ olunan daire-i hümayûn ve ebniye-i sâirenin masârîfi olan meblağın ve andan başka Eyüb'de inşâ olunacak feshâne masârîfinin ber-mûceb-i keşf haftalık usûlunce darbhâne-i âmireden i'tâ olunması husûsuna irâde-i seniyye buyrulmuş olmağla..” (BOA, DRB.THR, 619/43, h.1252/1836-37).

²⁰ “..Beşiktaş Sâhilsarayı'ndan Beylerbeyi Sahilsarayı'na nakl-i hümayûn vukûunda...” (BOA, D.DRB.HAT, 28/30, CA 1259/Mayıs-Haziran 1843).

²¹ Sadabad, Bahariye Kasrı, Okmeydanı Kasrı, Yıldız Köşkü, Arnavutköy Kasrı, Kalender Kasrı, Şemsi Paşa Kasrı, Haydarpaşa Kasrı, Çengelköy Kasrı ve onarım masraf defterlerinde adı geçen diğer mekânlar, Sultan Abdülmecid'in kısa süreli ikamet ya da *biniş* amaçlı kullandığı kasırlardan bazılarıdır (BOA, D.DRB.d., 63, 11 ZA 1258/25 Aralık 1841).

²² BOA, D.DRB. d., 63, 23 CA 1257/13 Temmuz 1841.

²³ Döneme ilişkin aylık muhasebe icmalllerinde ve tam da Dolmabahçe Sarayı'nın inşasına başlandığı 1843 yılında “Topkapı Saray-ı Hümayunu'nda müceddeden inşa olunan daire” şeklinde bir ifade tespit edilmektedir. Yapım özelliklerinden ve devrin padişahının adını taşımasına bakarak sözkonusu dairenin Mecidiye Köşkü olduğu düşünülmektedir (BOA, D.DRB.HAT, 28/25, C 1258/13 Temmuz 1841).

Ebniye-i Hümâyûn kalfaları (Karabet ve Ohannes) aracılığı ile inşa ve onarımları gerçekleştirilen bu yapılar sadece padişahın kişisel kullanımına değil aynı zamanda İstanbul’u ziyaret eden yabancı devlet başkanlarının yakınlarına ve temsilcilerine de tahsis edilmekteydi²⁴. Bu dönemde Osmanlı Devleti karşılıklılık (mütakabiliyet) esaslı protokoler düzeni kabul etmiş, yeni inşa edilen sarayın mimarisi ve dekorasyonu yeni zihin dünyasına göre şekillenmeye başlamıştı. Bu çerçevede yeni sarayların inşâsını zorunlu kılan nedenlerin başında uluslararası alanda yaşanan yeni gelişmeler ve Osmanlı sarayının kapılarını dışarıya açması gelmekteydi. Bu nedenle de saray protokolünün o çağın Avrupa saraylarıyla benzeşmesi kaçınılmazdı. XIX. yüzyılda Osmanlı sarayı bazı Avrupa hükümdarlarının ve Balkan devletlerinin prenslerinin ziyaretine şahit oluyordu²⁵.

“Dolmabahçe Sarayı gibi görkemli bir saray inşasını gerektiren nedenlerden biri de yabancı devletlerin İstanbul’da inşa ettirdikleri elçilik binalarıydı. Dolmabahçe Sarayı’nın elçilik binalarıyla olan rekabeti ve benzerliği, kolektif Avrupa kimliğini yansıtmakla kalmamış, fakat aynı zamanda onu sadece bir görüntüye indirgemişti; dolayısıyla Avrupalıların farklı ve güçlü olma iddialarına meydan okumuş ve bir kez daha Osmanlı üstünlüğünü göstermeye çalışmıştır. Rusya (1839), İngiltere (1845), Hollanda (1855), İsveç ve Fransa (1838) gibi büyükelçilik mimarisi, Osmanlı modernleşme çabalarını yönlendiren bir Avrupa bakış açısının doğmasına etken olmuştur. Bütün bu binalar özenle seçilmiş mimarlar tarafından tasarlanmıştır. Dünya politikasında önemli bir rol oynayan Rus çarı, elçilik binasının tasarımını yapması ve inşa sürecini denetlemesi için İmparatorluk mimarı Gaspare Fossati’yi göndermişti. Hatta Çarın bu hareketi, onun gerçekte bir saray yaptırdığı söylentisine bile yol açmıştı. Fossati, Sultan Abdülmecid’in mimarı olmadan önce de Hollanda elçiliği, birkaç kilise ve Galata’da ilk tiyatroyu tasarlamıştı. Bu yapılar belirgin akademik ve modern tarzlarıyla, herhangi bir milli özellik sergilemeyen,

Ağustos 1842; 29/3, Teşrinisânî 1259/Kasım-Aralık 1843). Ayrıca bkz. Zeynep Tarım Ertuğ, “Topkapı Sarayı”, *DİA*, C.XLI, İstanbul 2012, s. 261.

²⁴ Mustafa Cezar, “XIX. Yüzyılda Neden Batı Tarzı Saray”, *Milli Saraylar 1993*, İstanbul 1993, s. 18.

²⁵ İlber Ortaylı, “19. Yüzyılda Osmanlı Saraylarının Geçirdiği Değişim”, *Milli Saraylar (MS)*, Sayı 1, İstanbul 1999, s.16.

Avrupa'daki bölgesel farklılıkların ötesine geçen, daha genel anlamda "Batı" olarak algılanan ve bilinçli olarak üretilen bir imaj oluşturulmuştu"²⁶.

Yukarıda belritilen diplomatik gelişmeler ve Osmanlı Devleti'nin artık daha görünen bir devlet olması; Topkapı Sarayı'nın ise yeni devrin ihtiyaçlarına cevap verememesi Dolmabahçe Sarayı'nın inşasını zorunlu kılmıştır. Bu amaçla, Pera bölgesine ve dolayısıyla yabancı devletlerin elçiliklerine de yakın olan eski Beşiktaş Sahilsarayı'nın aşamalı olarak yıkılarak yerine yeni bir saray inşasına karar verilmişti. Yeni Beşiktaş Sarayı'nın inşası devam ederken, Sultan Abdülmecid saltanat makamı olarak Çırağan Sarayı'nı tercih etmiştir²⁷. Yeni Beşiktaş Sarayı'nın inşası devam ederken onarılan bir diğer sarayda Beylerbeyi Sarayı'dır. II. Mahmud'un saltanatının son yıllarında yapımı tamamlanan bu saray Sultan Abdülmecid'in yaz aylarında tercih ettiği sarayların başında gelmekteydi. Dolmabahçe Sarayı'nın inşasına başlandığı 1843 yılında bu saray için Ebniye-i Hümayûn kalfalarına haftadan haftaya kırk bin kuruş ödenmesine başlanmıştı²⁸.

Dolmabahçe Sarayı ile ilgili olarak yapılan monografik çalışmalarda, sarayın inşasına başlanılan tarih genel olarak 1843 olarak belirtilir. Bazılarında ise bu tarih 1846 ve 1849 olarak da gösterilmektedir²⁹. Bu tez kapsamında yapılan tespitlere göre Dolmabahçe Sarayı'nın inşasına 13 Haziran 1843 tarihinde başlanmıştır³⁰; bu tespit, farklı kaynaklarla doğrulanmıştır³¹. Sarayın inşasına fiilen bu tarihte başlandığı

²⁶ Nebahat Avcioğlu, "19. Yüzyıl Saray Mimarisi ve İmparatorluğun Kendini İfadesi", **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Sempozyumu, 23-26 Kasım 2006 Bildiriler**, C.I, İstanbul, 2007, s. 33.

²⁷ Cengiz Kırlı, **Sultan Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Jurnalleri**, İstanbul 2009, s. 396.

²⁸ BOA, D.DRB.HAT, 28/30, r. 1259/Mayıs 1843.

²⁹ Mustafa Cezar Dolmabahçe Sarayı'nın inşasına en erken 1846 en geç ise 1849 yılında başlanmış olabileceğini belirtir (Mustafa Cezar, **XIX. Yüzyıl Beyoğlusu**, İstanbul 1991, s. 327; a.mlf., **Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi**, İstanbul 1995, s. 170).

³⁰ *"..Beşiktaş Sâhilsarâyı tarih-i bed'i olan binikiyüz elli dokuz senesi cemâziyelevvelinin ondördüncü gününden binikiyüz altmış altı senesi rebiülâhir beşinci gününe kadar Hazine-i Hâssa'dan Kalfa Hoca Karabet tarafına itâ olunan ve ebniye-i âliye-i mezkûreye ve ebniye-i sâireye Kalfa-yı merkûm marifetiyle sarf kılınan gayr-ı ez makbûzât Kalfa-yı merkûmun kusûr-i matlûbu denilen mebâliğin mikdâr ve kemiyetini mübeyyin.... Beşiktaş Sarayı için haftalık olarak makbûzâtı yetmişbin üçyüz doksanbir küsür üçyüz ellidört kuruş..."* (BOA.DRB.d., nr. 63, s. 194, 3 C 1266/16 Nisan 1850; BOA, D.DRB.İ, 27/30, 8 RA 1266/22 Ocak 1850).

³¹ *"..Beşiktaş sâhilsarâyı tarih-i bed'i olan binikiyüz elli dokuz senesi cemâziyelevvelinin ondördüncü gününden bin ikiyüz altmış altı senesi rebiülâhir beşinci gününe kadar..."* (BOA, D.DRB. d., 63, 3 C 1266/16 Nisan 1850).

anlaşılma ile beraber günümüz tabiri ile “temel atma töreni” aynı yılın şevval ayında gerçekleştirilmiştir. Temel atma törenine katılanlara verilen *atıyye-i seniyyeleri* gösteren bir liste sarayın zaman zaman tartışma konusu olan idari ve teknik yönetim kadrosu hakkında net bilgiler sağlamaktadır³². Söz konusu atıyye listesinde teknik kadro içinde sadece Ebniye-i Hümâyûn kalfaları ile Bina Emîni Hacı Said Ağa'nın adları en başta yer almaktadır. Atıyye listesinde Ebniye-i Hâssa Müdürü'nün adının geçmemesi ve -belki daha da önemlisi- temel atma töreninde bulunmaması Abdülhalim Efendi'nin Dolmabahçe Sarayı'nın inşa sürecinde görev almadığını göstermektedir.

Dolmabahçe Sarayı'nın inşasına başlandığı ilk yıllarda o dönemde var olan eski Beşiktaş Sahilsarayı'nın tamamıyla yıkılarak yerine yeni bir saray yapılması yolunda bir bilgiye ulaşılamadı. İnşa sürecinin henüz başladığı aylarda düzenlenen belge ve yazışmalarda sarayın Mâbeyn-i Hümâyûn bölümünün ve Dâire-i Hümâyûn'un tamir edileceği belirtilmekteydi³³. Mayıs 1843 tarihli havadis jurnallerinde de, yeni bir sarayın inşa edileceğinden değil varolan sarayın geniş bir tamire tabi tutulacağından bahsedilmiş olması dikkat çekicidir³⁴. Ancak daha sonraları haftalık muhasebe icmallerinde düzenli olarak yer alan “*inşâ ve ibdâ buyrulmakta olan*” ifadesi ile yeni bir sarayın inşa edildiği açıkça ilan edilmiş oluyordu³⁵. Anlaşılacağı üzere işe Mâbeyn-i Hümâyûn'un onarımı ile başlanmış, ancak daha sonra bu bölümden başlayarak Muâyede ve Harem-i Hümâyûn

³² Münecim Efendiye 2500 kuruş, Duacı Şeyh Mehmed Efendiye 500 kuruş, Bina Emîni Hacı Said Ağa'ya 5.000 kuruş, Ebniye-i hümâyûn kalfalarına 15.000 kuruş, Bekçiler Müdürü Şükrü Ağa'ya 1.000 kuruş, Mâbeyn ve Harem bekçilerine 500 kuruş, Bekçi Hademelerine 1.700 kuruş, mutemedlere 5.000 kuruş, yazıcılara 2.000 kuruş, işbaşılara (ustabaşılara) 2.500 kuruş, tüm ameleye 15.000 kuruş, bahçıvanlara 500 kuruş olmak üzere verilen bahşişlerin yekünü 51.300 kuruş idi (BOA, D.DRB.HAT, 29/3, Teşrinisânî 1259/Kasım 1843; BOA, DRB .d., nr. 75, 29 L 1259/22 Kasım 1843; nr. 63. nr. 63, 29 L 1259/22 Kasım 1843).

³³ “..Beşiktaş Sarayı'ndaki dâire-i hazret-i şâhânenin tecdîdi ve saray-ı mezkûrun bazı mahallerinin tamir ve termîmi lâzım gelmiş, şimdiden inşâsına mübâşeret olunması ve masârifât-ı vâkıasının dahî haftalık sûretle Darbhâne-i Âmire'den tertîb ve itâsı, zikredilen ebniye-i âliyenin masârifâtı için Dârbhâne-i Âmire'den beher hafta yüzbiner kuruş itâ olunması...” (BOA, DRB. d., nr.75, 14 CA 1259/13 Haziran 1843).

³⁴ Dönemin Havâdis Jurnalleri'nde Dolmabahçe Sarayı'nın inşasına ilişkin şöyle bir bilgi verilir: “..Nakl-i Hümâyûn olalı bu taraflar pek tenhâ oldu. Galiba bu günlerde Çırağan Sahilsarayı Hümâyûnu'nu teşrif buyuracaklarmış ve Beşiktaş Sarayı âlisi külliyyetlü tamir olacak imiş...” (Kırılı, a.g.e., s. 396).

³⁵ “..Sâye-i hazret-i mülûkânede inşâ ve ibdâ buyrulmakta olan Beşiktaş sâhilsarây-ı hümâyûnu ebniye-i âliyesinde...” (BOA, HH. d., 12383, 23-29 R 1267/25 Şubat-3 Mart 1851).

Dairesi'nin inşası gerçekleştirilmiştir. Dolmabahçe Sarayı'nın ana kapıları üzerinde yer alan ve inşanın bitiş tarihlerinin de yazılı olduğu tuğralar³⁶ Mâbeyn-i Hümâyûn ve Harem-i Hümâyûn'un kaba inşaatının 1847 yılında tamamlandığını göstermektedir. Saat Kulesi tarafındaki saltanat kapısı ile kara tarafına nazır Valide Kapısı 1853, cadde tarafına nazır saltanat kapısı ise 1854 yılında tamamlanmıştır. Dolmabahçe Sarayı Veliâht Dairesi'nin inşasının başladığı tarih tam olarak tespit edilememekle beraber 1855 yılında sona erdiği kesin olarak bilinmektedir³⁷. Ancak Veliâht Dairesi'nin tefrişi ile ilgili düzenlemeler ve bunlara ilişkin ödemeler 1856 yılı sonuna değin devam etmiştir³⁸.

Dolmabahçe Sarayı'nın³⁹ inşası süresince inşaat masraflarına mahsup edilmek üzere yapılan ödemeler, önceleri Darbhane-i Âmire Nezâreti tarafından yapılırken 1 Şubat 1850 tarihinden itibaren ise bu kurumun adının "Hazine-i Hâssa Nezâreti" olarak değiştirilmesinden sonra⁴⁰ sözkonusu ödemeler Hazine-i Hâssa Nezâreti'nce üstlenilmiştir. Haftalık inşaat tahsisatı, Hazine-i Hâssa Nezâreti'nce saraya, bir başka ifadeyle Mâbeyn-i Hümâyûn'a yapılmaktaydı. Mâbeyn adına da bu tahsisatı Serkurena-yı Hazret-i Şehriyârî makamında bulunan kişi teslim alırdı. Serkurena haftalık tahsisatı bina eminine ya da Ebniye-i Hümâyûn kalfalarına teslim ederdi⁴¹. Haftalık ödemeler dışında *zuhurât* da denilen beklenmeyen masraflar ortaya çıktıkça, bunlar için padişahın irade-i seniyyesi

³⁶ Milli Saraylar Müdürü Sezai Selek, Maliye Vekaleti'ne yazdığı bir yazıda, sarayın kapıları ve muhtelif yerlerindeki tuğraların üzerinde, Sarayın bölümlerinin bitiş tarihlerini içerdiğini belirtmektedir (MSHHA.CMH, 2318, 14 ve 22 Ağustos 1925).

³⁷ “..Devletlü Abdülaziz Efendi hazretleri için Beşiktaş Sarayında inşâ olunmakta olan daire sona ermiş, bazı noksanları dahî saray-ı hümâyûn-ı mezkûr tahsisâtıyla tesviye ve ikmâl olunacak, dâire için tertib olunub aydan aya takdim kılınmakta olunan bin kese akçenin bundan böyle irsâlinden sarf-ı nazar olunması...” (BOA, HH.MH, 150/77, 21 R 1271/10 Ocak 1855).

³⁸ BOA, HH.d., 824, 827, 829, 830, 831, 833.

³⁹ Dolmabahçe Sarayı, inşa sürecinde *Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümâyûnu* olarak adlandırılmaktaydı. Saray, banisi Sultan Abdülmecid döneminde ve onun halefi Sultan Abdülaziz'in saltanatı yıllarında da aynı şekilde isimlendirilmiştir. Sarayın inşa sürecine ilişkin düzenlenen muhasebe icmallerinde “Dolmabahçe” ifadesi sarayın ismi olarak değil Gümüşsuyu tepelerini de kapsayan bölgenin adı olarak kullanılmıştır. Bazen de, sarayın Mâbeyn bölümü konum olarak tarif edilirken “*Dolmabahçe tarafındaki daire*” şeklinde tanımlamalar yapıldığı görülmektedir: “*Beşiktaş sâhilsaray-ı hümâyûnunda Dolmabahçe tarafında zât-ı hazret-i müllûkâneye mahsûs daire-i hümâyûn...*” (BOA, HH. d., 28495, 28 Şubat 1271-19 Mart 1272/11 Mart 1856-31 Mart 1856).

⁴⁰ Arzu Terzi, **Hazine-i Hâssa Nezâreti**, Ankara 2000, s. 21.

⁴¹ Örneğin bkz. BOA, HH.MH, 100/29, 29 C 1270/29 Mart 1854.

alınmak kaydıyla Hazine'den özel ödeme yapılmaktaydı⁴². Sarayın inşasına başlandığı tarihten itibaren Darbhane-i Âmire Nezâreti'nden haftalık suretle tahsisat ayrılmıştır. Dolmabahçe Sarayı'nın inşası süresince haftada 100.000, 160.000, 200.000 kuruş olarak belirlenen ödemeler Saray-ı Hümâyûn kalfaları Ohannes ve Karabet kalfalara *alelhisâb*⁴³ olarak yapılmıştır⁴⁴.

1.3. Sarayın Mimarları ve Bina Eminleri

1.3.1 Mimarlar/Kalfalar

Dolmabahçe Sarayı'nın inşa sürecinde tartışma konusu yapılan konulardan biri de sarayın mimar ya da mimarlarının kimler olduğudur. Bazı kaynaklarda Sarayın mimarı Karabet ve Nikoğos Balyan kalfalar olarak gösterilirken⁴⁵ bazılarında ise, Karabet Balyan'ın sarayın inşaatında görev aldığına ilişkin bir belge ve bilgi olmadığı; sarayın inşasına 1842 yılında başlandığı ve dönemin Ebniye-i Hassa Müdürü Abdülhalim Bey'in de sarayın mimarı olduğu ileri sürülür⁴⁶. Bu konudaki iddia ise, 1842 tarihli bir belgeye dayandırılır. Buna göre Ebniye Hassa Müdürü Abdülhalim Bey Beşiktaş Sahilsarayının inşa ve tamir masrafından dolayı kendisine Maçka Sarayı arsa verilmiştir⁴⁷.

Sarayın inşasına başlandığı ilk günden son icmalin düzenlendiği 1856 yılı Aralık ayına kadar⁴⁸ gerek haftalık gerek aylık tüm muhasebe icmallerinde sarayın

⁴² BOA, HH.İ, 5/3, 9 R 1268/1 Şubat 1852.

⁴³ Bu ifade, "alacağına mahsuben, ya da sonradan mahsuplaşmak üzere" anlamında kullanılırdı.

⁴⁴ BOA, HH.d., 933, Teşrînisânî 1272/Ocak 1856; BOA, HH.MH, 88/3, 1 M 1270/4 Ekim 1853.

⁴⁵ Mustafa Cezar, **Sanatta Batı'ya Açılış...**, İstanbul 1995, s. 166-170. a.mlf., Dolmabahçe Sarayı'nın Muayede Salonu ile saltanat kapılarının Nikoğos Balyan'a ait olduğunu, ancak bu hususta bir kaynak bulunmadığını kaydeder (Cezar, **a.g.e.**, C. I, s. 170).

⁴⁶ Selman Can, **Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı**, İstanbul 2010, s. 112.

⁴⁷ "Gelibolu Muhassılı Halîm Efendi bendelerinin Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü evânında marifetiyle inşâ ve ta'mîr olunmuş olan Beşiktaş Sahilsaray-ı hümâyûnu masârifinden dolayı mûmâ ileyhin matlûbâtına mahsûben i'tâ olunan Maçka Sarayı arsasından taraf-ı sülûsesi ma'lûmu'l esâmî kesân menâzil ve bir tarafı tarîk-ı âmme ile mahdûd ...7 safer 1258" (Selman Can, **Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları İle Son Dönem Osmanlı Mimarlığı**, İstanbul 2010, s. 112) ve buradan naklen BOA, C.SM, 6070. Selman Can, Dolmabahçe Sarayı'nın inşasında Karabet Balyan'ın görevlendirildiğine ilişkin bir belge ya da bilgi bulunmadığını belirtmektedir. (Selman Can, "Balyanlar ve Dolmabahçe Sarayı Mimarı Sorunu", MS (Milli Saraylar), Sayı 6, İstanbul 2010, s. 27). Oysa bu tezin birinci bölümünde çeşitli vesilelerle gösterildiği üzere Karabet Balyan sarayın inşa sürecinde başlangıçtan sonuna kadar görev almıştır.

⁴⁸ BOA, HH.d., nr. 832, 30 R 1273/28 Kasım 1856.

kalfası olarak adları geçen isimler Ohannes (Serveryan) Kalfa⁴⁹, Karabet (Balyan) Kalfa -ve daha sonraları- Nikoğos Kalfa olarak tespit edilmektedir⁵⁰. Sarayın plan ve projesinin Karabet ya da Ohannes⁵¹ kalfalar tarafından geliştirildiğine dair bir kayda şu ana kadar rastlanmamakla beraber aksi yönde bir bulgu da tespit edilmiş değildir⁵². Gerek sarayın temel atma törenindeki kayıtlar gerekse diğer çok sayıdaki evrak ve defter kayıtları Ohannes Kalfa ile Karabet Kalfanın sarayın teknik /mimari organizasyonun başında yer aldığını göstermektedir. Başbakanlık Devlet Arşivleri'nde en erken tarihlisi 1850 yılına ait olan 300 civarındaki haftalık inşaat muhasebe icmali tek tek incelenmiş ve bu defterlerin sonunda bazen sadece Karabet kalfanın adı tespit edilirken çoğu kez de idari ve mali kontrolün başında yer alan ve 1850 yılında Hacı Said Ağa'nın yerine gelen Bina Emini Es-Seyyid Ali Şahin Bey'in adının geçtiği belirlenmiştir⁵³.

Dolmabahçe Sarayı'nın inşa sürecinde (özellikle de bitimine yakın) İstanbul'u ziyaret eden yabancı ve Levanten çevre Dolmabahçe Sarayı'na ilgi göstermiş ve sarayla ilgili yazılar da yayınlamışlardır. Örneğin 1855 yılında yayınlanan *Journal de Constantinople* gazetesindeki bir yazıda, başta dekorasyon

⁴⁹ Ohannes Kalfanın adı Dolmabahçe Sarayı'nın inşa sürecine ait kayıtların ilk beş altı yılında geçerken, daha sonraki döneme ait belgelerde bu kalfanın adı görülmemektedir. 1849 yılından başlayarak sarayın inşa sürecini yürüten kalfalar olarak sadece Karabet Kalfanın ve oğlu Nikoğos'un adı geçmektedir. Arşiv belgeleri üzerinde yapılan araştırmada Ohannes Kalfanın Dolmabahçe Sarayı'nın inşaatından neden çekildiğine ilişkin bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁵⁰ BOA, DRB.d., 54, M 1263/Ocak 1847. Sarayın inşasının devam ettiği yıllara ait defterlerde "Ebniye-i Şâhâne Kalfaları, Saray-ı Şâhâne Kalfaları, Ebniye-i Hümâyûn Kalfaları" olarak anılan Ohannes ve Karabet kalfalara 8.100 kuruş maaş tahsis edildiği tespit edilmektedir. Sarayın kullanıma açılmasından yaklaşık bir yıl önce, Karabet Kalfa'nın maaşına 5.400 kuruş zam yapılarak 10.000 kuruşa, oğlu Nikoğos Balyan'ın maaşı ise 1.000 kuruştan 4.000 kuruşa yükseltilmiştir (BOA, DRB.d., 54, 4 Teşrînisânî 1263/ 17 Kasım 1847).

⁵¹Ebniye-i Hümâyûn kalfalarından Kirkor Balyan'ın damadı olan Ohannes Serveryan İtalya'dan mimar getirterek evinde oğullarıyla birlikte, birçok Ermeni gencine de desinatörlük öğretmiştir. Buradan ünlü Ermeni ustaların yetişmesine önayak olmuştur (Oya Şenyurt, **Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm**, İstanbul 2011, s. 158).

⁵² Karabet Balyan ve oğulları Nikoğos ve Serkiz Balyan'ın başta Dolmabahçe Sarayı olmak üzere döneme ait saltanat yapılarının mimarı olmadıklarını iddia eden çalışmalar da bulunmaktadır. Örnek olarak bkz. Selman Can, "Balyanlar ve Dolmabahçe Sarayı Mimarı Sorunu", **Milli Saraylar (MS)**, Sayı 6, İstanbul 2010, s. 23 -30.

⁵³ Dolmabahçe Sarayı'nın ilk bina emini Hacı Said Ağa 10 Aralık 1850 tarihli bir irade ile Meclis-i Ziraat'te bir memuriyete atanmıştı (MB.İ, 5/31, 5 S 1267/10 Aralık 1850).

olmak üzere sarayla ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Bu gazete haberinde sarayın mimarının Karabet Balyan olduğu belirtilmiştir⁵⁴.

Gerek Dolmabahçe Sarayı'nın gerekse XIX. yüzyılın ilk yarısındaki diğer saltanat yapılarının inşalarında Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü'nün rol ve payı da zaman zaman tartışılmaktadır⁵⁵. Döneme ilişkin uygulamaları belgeleyen kayıtlar bu hususun aydınlanmasına katkı sağlayıcı niteliktedir. Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü'nün tesis edildiği 1831 yılından itibaren Sultan Abdülmecid'in saltanat yıllarına kadar saray, köşk ve kasırların inşa ve onarım süreçlerini idare ve kontrol eden bir kurum olduğu görülmektedir⁵⁶. Ebniye-i Hâssa Müdürü'nün her ay Darbhâne-i Âmire Nazırı'na sunduğu takriri ile müdürlüğünün bir aylık inşa ve onarım masrafları konusunda rapor sunduğu tespit edilmektedir. Ancak bu takrirler incelendiğinde müdürlüğün sorumluluk alanının saltanat yapıları ile sınırlı olmadığı, devletin sorumluluğu altındaki diğer yapıları da kapsadığı görülmektedir⁵⁷. Hazine-i Hâssa Nezareti'nin aylık gelir ve giderlerinin gösterildiği icmal defterleri incelendiğinde de Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü'nün sorumluluk alanının saray binaları dışında kalan diğer miri imar faaliyetleri olduğu görülmektedir. Bu idareye yapılan ödemeler

⁵⁴ **Journal de Constantinople**, 6 Ağustos 1855.

⁵⁵ Hassa Mimarlar Ocağı 4 Kasım 1831'de lağvedilmiş; ocağın uhdesindeki görev ve sorumluluklar birkaç kurum üzerine dağıtılmıştır. Bu çerçevede imparatorluk genelinde imar ve inşa faaliyetlerini yürütüp organize edecek birim olarak Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü kurulmuştur (BOA, C.SM, 2860, 28 CA 1247, 4 Kasım 1831). Başlangıçta bağımsız bir kuruluş olan müdürlük, 1849'da Nâfia Nezareti'ne bağlanarak Ebniye Muavinliği adını almıştır (BOA, İ. MV, 3770, 13 R 1265/8 Mart 1849). Ebniye Muavinliği de 1852'de lağvedilerek yerine Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak çalışan Ebniye Meclisi İdaresi kurulmuştur (BOA, İ. DH, 15362, 22 C 1268/16 Nisan 1852). Bu idare 1866'dan itibaren Şehreminliğine bağlı Hendesehane bünyesinde çalışır (**Salnâme-i Devlet**, s. 53, h.1283/1866-67). Saray ve kasırların tamiratıyla görevli Topkapı Sarayı'nda bulunan ve Hâssa Mimarlar Ocağı'nın bir alt birimi olarak çalışan Tamirat Ambarı, 1831'de yapılan bir düzenlemeyle "Ebniye-i Miriye Tamirat Müdürlüğü" ismini almıştır (TSMA, E, 1782, 21 C 1247/28 Kasım 1831). Bu kurum 1863'den itibaren Ebniye-i Seniyye İdaresi olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Ali Akyıldız, **Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, İstanbul 1993, s. 152; Can, a.g.m., s. 24).

⁵⁶ Ebniye-i Seniyye Müdürlüğü'ne ilişkin kapsamlı bir çalışma için bkz. Arzu T. Terzi, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilatı)", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 16, İstanbul 1998, s. 109-120.

⁵⁷ Örneğin Ayasofya Camii yakınındaki Simsakalar Koğuşu ve müştemilatı Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü tarafından onarılıyordu (BOA, D.DRB.HAT, 28/31, 1 C 1259/29 Haziran 1843). Beşiktaş Yokuşbaşı'nda bulunan Hüseyin Ağa Camii'nin onarımı Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü'nün saltanat yapıları dışında, genel imar işleri ile ilgilendiğinin bir diğer kanıtıdır (BOA, D.DRB.MH, 832/67, 5 R 1260/24 Nisan 1844). II. Mahmud döneminde Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü'nün Darbhane-i Âmire Nezareti'ne sunduğu aylık takrir ve masraf icmal defterlerine örnek olarak bkz. BOA, HH.d, 19588, 20536, 20543, 20537, 21657.

arasında saray, köşk ve kasırlarla ilgili herhangi bir ödeme olmadığı görülmüştür⁵⁸. Sözkonusu belge ve defterlerde Ebniye-i Hâssa Müdürü'ne tamiratlar ve ambar memurlarının maaşları için aylık düzenli tahsisatlar ayrıldığı, ayrıca saray ya da kasırların kandillerle aydınlatılması için ödeme yapıldığı tespit edilmiştir. Ancak aynı kaydın hemen yanı başında ise *Ebniye-i Hümayûn kalfalarına Beşiktaş Sarayı'nda müceddeden inşâ olunan dâire-i şâhâne* için yapılan ödemelerle ilgili kayıtlar yer almaktadır. Bu da Ebniye-i Hâssa Müdürü ile Ebniye-i Şâhâne kalfalarının görev alanlarının birbirlerinden ayrı tutulduğunu göstermektedir⁵⁹.

Sonuç olarak Dolmabahçe Sarayı'nın inşa süreci Ebniye-i Hümayûn kalfaları Ohannes Seryan, Karabet Balyan ve sonraları Nikoğos Balyan tarafından yürütülmüştür. Tüm inşaat masraf muhasebe icmallerinde Karabet ve Ohannes kalfaların adı tespit edilirken, sürecin hiçbir aşamasında Ebniye-i Hassa Müdürü Abdülhalim Efendi'nin inşa kadrosunda yer aldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Ayrıca bu çalışmayla sarayın inşasının 1842'de değil 13 Haziran 1843'de başladığı belirlenmiş; bu bilgi çok farklı kaynaklardan da teyit edilmiştir. Abdülhalim Efendi'nin sarayın mimarı olduğuna delil olarak gösterilen 1842 tarihli belge ise eski Beşiktaş Sahilsarayıdır. Zira Dolmabahçe Sarayı inşasına başlanana kadar eski Beşiktaş Sarayı' tamiri devam etmiş; yeni saray ise eskisinin parça parça yıkılması suretiyle inşa olunmuştur.

Dolmabahçe Sarayı'nın mimari kadrosunda yer alan bir diğer isim ise James William Smith'tir. Sarayın sadece belli bölümlerinin projelendirilmesi ve inşasında

⁵⁸ Örnek olarak bkz. BOA, D.DRB.HAT, 29, N 1259/Eylül-Ekim 1843; BOA, HH.d., nr. 697, 1 M 1263/20 Aralık 1846-29.

⁵⁹ BOA, DRB. d., nr. 54, 4 Teşrinisânî 1263/17 Kasım 1847. Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü'nün sarayın inşasındaki rolüne ilişkin mimarlık tarihçisi Mustafa Cezar'ın görüşleri şöyledir: “*Dolmabahçe Sarayı, hem çok önemli bir yapı olmasına, hem de yakın bir zamanın eseri bulunmasına rağmen, yapının mimar ve dekoratörlerinin bu bina üzerindeki etkilerinin sınırları açık ve kesin çizgilerle aydınlığa kavuşmuş değildir. Ancak binanın asıl mimarının Karabet olmasına gerektiğine ilişkin işaretler hayli güçlüdür. Ancak Dolmabahçe Sarayı yapılırken Karabet Balyan da “Hassa Başmimarı” demek olan “Ebniye-i Hassa Müdürü” de değildi. Şimdiye değin Dolmabahçe Sarayı mimarının kim olduğunu açıkça belirten bir belgeye rastlanmamasının nedeni, mimari teşkilatın başında başka birinin bulunmasına rağmen binanın Karabet Balyan'a yaptırılmasından ileri gelmektedir..*” (Mustafa Cezar, “Süslemeler Yönünden Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayları”, **Milli Saraylar 1992**, İstanbul 1992, s. 24).

görev alan Smith, döneme ait belgelerde *Ebniye-i Şâhâne Mimarı Mösyö İsmi*⁶⁰, *İngiliz Mimar İsmi Kalfa*⁶¹, *İngilterelü mimar Mösyö İsmi Bazergan* olarak anılmıştır. Dolmabahçe Sarayı'nın mimari kurgu ve tasarımına Mâbeyn-i Hümayûn'daki kristal merdivenler, Camlı Köşk (*Camlı Kasr-ı Hümayûnu*) ve Limonluk Kasr-ı Hümayûnu gibi mekânların inşası ile katkıda bulunan Smith Kalfa sahasındaki bilgi ve birikimi ile de Sultan Abdülmecid'in dikkatini çekmişti. Sultan Abdülmecid Ebniye-i Seniyye Müdürlüğünde görev yapan mimar halifelerine özellikle kâgir yapı inşası hususunda ders aldirtmişti. Mimar Smith padişaha sunduğu bazı hediyeler ile sarayla irtibatını sağlamlaştırma gayreti içinde olmuş, padişah da kendisini başarılı mimari çalışmalarından dolayı taltif ve takdir etmişti⁶².

Dolmabahçe Sarayı'yla aynı süreçte inşa edilen Mecidiye Kışlası'nın⁶³ da mimarı olan⁶⁴ ve muhtemelen, buradaki çalışmaları takdir edildiği için Dolmabahçe Sarayı'nda da görevlendirilen mimar Smith, inşaat için gerekli malzemenin İngiltere'den getirilmesine de aracılık etmekteydi⁶⁵ ki kendisine “Bâzergân” denmesinin sebebi belki de onun bu yönünden kaynaklanmaktaydı. Smith Kalfa'nın 29 Mart 1858 tarihinde sadaret makamına gönderdiği bir arzuhali, uğradığı yaklaşık yüz bin kuruşluk bir zararın giderilerek mağduriyetinin kaldırılmasıyla ilgilidir⁶⁶. Bu arzuhalinde Sultan Abdülmecid'in kendisinden Dolmabahçe Sarayı'nın inşasına zaman zaman nezaret etmesini, ustalara inşaat hususunda önerilerde bulunmasını istediğini belirtmektedir. Smith Kalfa'nın arzuhalinden hemen sonra mağduriyeti

⁶⁰ BOA, D.DRB. İ, 27/23, 24 S 1266/9 Ocak 1850.

⁶¹ James William Smith'e Mecidiye Kışlası'ndaki mimarlık görevi nedeni ile 4.000 kuruş maaş ödenmişti (BOA, HH. MH, 5/27, 2 C 1266/ 3 Nisan 1266).

⁶² BOA, MB. İ, 5/25, 23 M 1267/28 Kasım 1850; BOA, HH. MH, 88/19, 1 ZA 1269/6 Ağustos 1853.

⁶³ Mecidiye Kışlası'nın inşasına ilişkin belgelerde, bu yapının Dolmabahçe bölgesi ve dolayısıyla saray ile olan bağlantısı net bir şekilde tespit edilebilmektedir: “*Dolmabahçe civarında inşâ olunan Mecidiye Kışlâk-ı Hümayûnu...*” şeklindeki ifadeler söz konusu kışlanın Dolmabahçe mevkiinde inşa edildiğini ve Dolmabahçe Sarayı'nı tamamlayan bir yapı olduğuna işaret eder (BOA, HH. MH, 7/34, 5 Ş 1266/16 Haziran 1850).

⁶⁴ “*Beyoğlu'nda derdest inşâ olunan Kışlâk-ı Hümayûnun mimarı İsmi kalfa...*” (BOA, HH. MH, 5/36, 1 B 1266/16 Haziran 1850).

⁶⁵ BOA, D.DRB. İ, 27/23, 24 S 1266/ 9 Ocak 1850.

⁶⁶ Sarayın bina emirlerinden Ali Şahin Bey zamanında mimar Smith aracılığı ile İngiltere'ye mermer sütun siparişi verilmiş ve mukavele yapılmıştı. Smith, bina emirinin sözüne güvenerek gerekli girişimlerde bulunmuştu. Ancak Ali Şahin Bey, bu yöndeki talepten vazgeçildiğini mimara beyan etmesi üzerine Smith, Hazine-i Hâssa Nezareti'ne bir arzuhalle müracaat ederek sözleşmeden vazgeçilmesi nedeniyle uğradığı yüz bin kuruşluk maddi kaybın telafi edilmesini talep etmişti (BOA, HH. İ, 27/42, 17 Ş 1274/2 Nisan 1858)

giderilmiştir. Bu belgede tespit edilen bir diğer husus ise Sultan Abdülmecid'in sarayın inşaatı hususunda Smith Kalfa'nın uzmanlığından yararlanmak istemesi ve padişahın bu yöndeki talebini mimara bizzat ifade etmiş olmasıdır.

Sarayın kalfalarının maaşlarına ilişkin net bilgilere ulaşılmıştır. Kayıtlardan edinilen bilgilere göre Ohannes Kalfa'nın maaşı 4.050 kuruş⁶⁷, Karabet Kalfa'nın ise 4.000 kuruştur⁶⁸. Ebniye-i Hümâyûn kalfalarına Hazine-i Hassa Nezareti'nden tahsis olunan maaşları yanında bir de Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti adına icra ettikleri işler nedeni ile bu nezaretten aldıkları aylıkları da vardı. Dolmabahçe Sarayı'nın inşasının sona yaklaştığı bir dönemde bu maaşlar birleştirilmişti. Buna göre Karabet Kalfa'nın Hazine-i Hâssa Nezareti'nden aldığı maaşa Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti maaşı olan 5.400 kuruşun ilavesiyle 10.000 kuruş, Nikoğos Kalfa'ya 1.000 kuruş Hazine-i Hâssa Nezareti maaşına Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti'nden aldığı 3.000 kuruşun ilavesiyle 4.000 kuruş tahsis olunmuştu. Dolmabahçe Sarayı'nın inşa süreci boyunca tutulan kayıtlarda adına rastlanmayan, ancak bu sürecin sonundaki bazı kayıtlarda tespit edilen Serkiz Kalfa'ya da bu dönemde 1.000 kuruş maaş tahsis olunmuştu⁶⁹. Nikoğos Kalfa yaşamını yitirince maaşı olan 5.000 kuruş kardeşi Serkiz kalfaya tahsis edilmişti. Nikoğos Kalfa'nın eşi ve dört çocuğundan her birine 500'er kuruş olmak üzere toplam 2.500 kuruş maaş tahsis edilmişti⁷⁰. Söz konusu maaş tahsisleri sırasında yine Ebniye-i Şâhâne kalfalarından olan Serkiz Kalfa'nın maaşı 2.000 kuruştan 5.000 kuruşa Agop Kalfa'nın maaşı 2.000 kuruşa yükseltilmişti⁷¹.

⁶⁷Ohannes Kalfa, Hazine-i Hâssa Nezareti'ne sunduğu bir arzuhalde kendisinin uzun yıllardan beri Ebniye-i Şâhâne kalfası olarak görev yaptığından bahisle ölümü halinde maaşının çocukları arasında taksim edilmesini istemişti. Öldüğünde ise çocukları tarafından verilen bir başka dilekçede babalarının verdiği vasiyetname niteliğindeki bu arzuhal hatırlatılarak maaşın kendileri tahsisini istemişler ve bu talepleri de padişahın iradesi ile kabul edilmişti (BOA, HH.İ, 28/23, 4 Z 1274/16 Temmuz 1858).

⁶⁸ BOA, D.DRB, d., 54, 25 S 1263/12 Şubat 1847.

⁶⁹ BOA, HH, d., 653, s. 61a, 18 N 1261/20 Eylül 1845.

⁷⁰ Nikoğos Kalfanın ölümünden sonra geride dört çocuğunun veraset işlemlerinin uzaması ve bir sonuca bağlanamaması nedeni ile kardeşi ve Ebniye-i Hümâyûn Serkalfası Serkiz Bey hem Mâbeyn-i Hümâyûn hem de Bâbîâli nezdinde girişimlerde bulunmuştu. Geride kalan yetimlerin babalarının varidatından yararlanamamasının nedeni ise Serkiz Kalfa'nın ifadesiyle "*bî asl ve esâs ve fuzûlî*" bir takım alacak iddiaları ile Nikoğos Kalfa aleyhine açılmış olan davalardı. Serkiz Bey alacaklı olduğunu iddia edenlerin ağabeyi Nikoğos hayattayken değil de ölümünden sonra dava açmalarının kendilerinin samimiyetsizliğine delil teşkil ettiğini ifade etmekteydi (BOA, MB, 115/91, 9 C 1284/8 Ekim 1867).

⁷¹ BOA, HH, d., 918, s. 5b, 6 Nisan 1274/18 Nisan 1858.

Dolmabahçe Sarayı'nın mimarlarının kimliklerine ve inşa edilmiş usulüne farklı bakan görüşlere göre Dolmabahçe Sarayı'nın taahhüt usulü ile inşa edildiği ve dolayısıyla inşaat kalfalarının da müteahhit oldukları ifade edilmektedir. Oysa sarayın inşaatı için haftadan haftaya ödeme yapılmış olması⁷², inşaat kalfaları Karabet ve Ohannes'e de aynı şekilde aylık maaş tahsis edilmesi⁷³; sarayın inşasının *maktû* yani "götürü"⁷⁴ usulüyle ya da "taahhüt" yoluyla gerçekleştirildiğine ilişkin bir kayda rastlanmaması Dolmabahçe Sarayı'nın "taahhütlük" sistemi ile değil görevlendirilen bir "emin" in nezaretinde emanet usulü ile yani bizzat Hazine-i Hâssa Nezâreti'nce inşa ettirildiğini göstermektedir. Ayrıca; taahhütlük usulü sözkonusu olduğu durumlarda kalfa ile Hazine-i Hassa Nezâreti arasında sözleşme yapılır; işin süresi, ne kadara taahhüt edildiği, ne kadarının peşin ödeneceği, yüklenici tarafından İdareye teslim olunacak teminat akçesinin miktarı, işin idare tarafından hangi koşullarda teslim alınacağı, kabul koşulları, gecikme durumunda yüklenicinin tabi olacağı cezalar ve nihai ödemenin şekli bu sözleşmelerde belirtilirdi. Ayrıca aynı sözleşmelerde yapılacak işin cinsi ve teknik detaylara da yer verilirdi. Beylerbeyi Sarayı'nın muhtelif mekanlarının ya da yapılarının inşasında bu türden sözleşmelere sıkça rastlanmakla beraber⁷⁵ Dolmabahçe Sarayı'nın inşasının hiçbir aşamasında Hazine-i Hassa nezâreti ile kalfalar arasında bu böyle bir sözleşme olmadığı görülmüştür.

Osmanlı'nın son dönemlerinde Hassa Mimarlar Ocağı ile ilişkili ya da ilişkisiz "kalfa" unvanına sahip grubun ön plana gelmesi, yapıların inşaatlarını taahhüt etmeleri, proje çizimleri ve inşaatın kontrolörlüğünü yapmaları onları inşaat alanının vazgeçilmezleri haline getirmiştir. Saraydaki inşai faaliyetlerin önde gelen

⁷² BOA, HH. d., 933; BOA, HH.MH, 88/3, 1 S 1270/3 Kasım 1853.

⁷³ BOA, DRB, d., 54 (4 Teşrinisânî 1263/ 17 Kasım 1847).

⁷⁴ Bir inşaat işini yapmayı ya da bir yapıyı tamir etmeyi taahhüt etme, götürü usulü (sabit maliyet) esasına bağlı olarak çalışma, Osmanlı'nın klasik dönemlerinde bilinmekteydi. Ancak büyük boyutlu yapılarla, cami, türbe, medrese gibi pek çok yapı grubunu içine alan yapılar topluluğunun inşası, kalfa ve usta gibi inşaat alanında faaliyet gösteren kişilerin çağırılması ve toplatılması ile gerçekleşmekteydi. Dolayısıyla örgütün kontrolü altında çalıştırılan kişiler belirli günlük ya da aylık ücretlere bağlanmıştı. Gündelik ücret, inşaatta çalışan çeşitli nitelikte ve hiyerarşideki grupların iş süresini uzatmalarına ve kısa süreli bir işin uzatılarak inşaat masraflarının arttırılmasına da neden olabilmekteydi ki bu durum işveren için problem yaratmaktaydı. Dolmabahçe Sarayı'nda götürü usulünün uygulanmama nedenlerinden biri, hazineye tek seferde ve yüklüce nakit çıkacak olmasıydı (Şenyurt, **a.g.e.**, s. 24).

⁷⁵ Hazine-i Hâssa Nezâreti ile kalfalar arasında düzenlenen mukavelelere iki örnek için bkz. BOA, HH.EBA., 3/36; 3/49.

üyeleri oldukları için, artık unvanları “Ebniye-i Seniyye Kalfası”, “Ebniye-i Hümâyûn Kalfası”dır. Mimar, kalfa ve mütaahhit unvanları birbirinin içine geçmiş ve belirli uzmanlık alanları göstermeyen görevlerdi. Görevlerin arasındaki karmaşık ve belirsiz ilişki unvanların arasındaki karmaşık ilişkiyi gerektirmiştir. Dolayısıyla bugünkü mimar, kalfa ve müteahhit tanımları ışığında Osmanlı'nın son dönemindeki mimar, kalfa ve müteahhidi karşılaştırmak pek çok sakıncaları içerir⁷⁶.

1.3.2. Bina Eminleri

Tanzimat öncesinde bina eminleri devlet yapılarının inşaatlarının gerçekleşmesinde çeşitli devlet kadrolarında çalışıp, sultanın güvenini kazandıktan sonra bu göreve getirilirdi. Bu dönemde bina eminleri; işçi, malzeme ve inşaata ait diğer giderlerin karşılanmasında devlet adına finansman bulmakta ya da çoğu zaman zengin oldukları için kendi gelirleriyle finanse etmekteydiler. Bu dönemde bina eminleri bir inşaat işinin yapılması için taahhütte bulunanlara işi ihale ettiği gibi, kendisi de taahhüt ederek ve götürü usulüyle bir yapının baştan sona inşa edilmesinde rol oynamaktaydı. Dolayısıyla müteahhitlik hizmeti de vermekte; inşaatın tüm mali içeriğinden ve satın alımlardan sorumlu tutulmaktaydı⁷⁷.

XIX. yüzyıl inşaat ortamının en aktif kişileri kalfalar, hem müteahhit hem de mimar gibi çalışarak kamu yapılarından özel konutlara ve apartmanlara kadar inşaat alanında önemli bir yer edinmişlerdir. Finansman sağlamaları çoğu kez bankerler yardımıyla olduğundan gayrimüslim banker ve kalfa ilişkisi yeni toplumsal düzende çok kolay kurgulanabilmişti. Diğer taraftan XVIII. yüzyıldaki bina eminlerinin zengin ve muteber memurlardan seçilme alışkanlığı da ister istemez sistemin onları bertaraf etmesiyle ortadan kalkmıştı. Özellikle XIX. yüzyılın ortalarında saray ve çevresi için bina eminleri ne zengin ne de eskiden olduğu gibi inşaat bilgisi ve

⁷⁶“Kalfa”, Türkçe sözlüğe göre, herhangi bir işkolunda çırak ile usta arasındaki aşamada bulunan zanaatçı anlamındadır. Ancak diğer esnaf gruplarında kişilerin yetişmesi için gerekli olan süre (çırak, kalfa ve usta üçlemesi) inşaat loncalarında geçerli olmuyordu. İnşaat alanında “kalfalık” ustalıktan daha önemli bir mertebeydi (A.e., s. 212-214).

⁷⁷ A.e., s. 49, 55, 59.

görgüsüne başvurulabilecek kişiler değillerdi. Böylece bina eminliği resmi bir kurum ve unvan olmaktan çıkarak sıradan bir görev haline gelmiştir⁷⁸.

Dolmabahçe Sarayı'nın inşasında görev alan bina eminleri, işte tam da yukarıda belirtildiği üzere, XIX. yüzyıl öncesindeki yetki ve yetkinliklerinden uzak olarak sadece güvenilir ve koordinasyon yeteneği olan bir memur niteliği taşımaktaydı. Saray inşa sürecinin teknik idaresi Ebniye-i Şâhâne kalfaları tarafından gerçekleştirilirken idari sorumluluk bina eminlerinin uhdesindeydi. Sarayın inşa sürecinde görev alan ilk bina emini Hacı Said Ağa'ydı⁷⁹. II. Mahmud döneminden itibaren saraya yakın hizmette bulunmuş olan Hacı Said Ağa'nın bu görevde 1850 yılı Kasım ayına değin kaldığına bakılarak yaklaşık sekiz yıl bina eminliği görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır⁸⁰. 1850 yılından itibaren ise bu göreve Es-Seyyid Ali Şahin Bey getirilmiştir. Ali Şahin Bey Dolmabahçe Sarayı'nın inşasında gösterdiği gayret ve başarılı çalışmaları nedeni ile beşinci rütbeden Mecidiye nişanı ile ödüllendirilmişti⁸¹.

Bina eminleri, bu isimle anıldıkları gibi daha da sık olarak “ebniye müdürü”, “ebniye memuru” gibi isimlerle de anılırlardı. Bina emini, yapı alanının teşkilatlandırılması, büyük yapıların inşaatında doğrudan tasarımı ilgilendirmeyen teşkilatlanma ve ekonomik işlemleri yürütmekle görevli idarî bir memurdu⁸². Mîrî yapıların inşasında malzeme alımları, işçi ücretlerinin ve bütün harcamaların

⁷⁸ A.e., s. 68.

⁷⁹ BOA, D.DRB.HAT, 29/3, Teşrînisânî 1259/Kasım 1843; BOA, DRB.d.,75, 29 L 1259/22 Kasım 1843.

⁸⁰ “..Beşiktaş Sarayı hümayûnu ebniye-i âliyesi müdürü sâbık Hacı Said Ağa'nın Meclis-i Ziraat'e memuriyeti istizân olunmuş ve Ağa-yı mûmâ ileyh Mâbeyn-i hümayûn-ı şâhâne müdürü esbak Cemil Bey -cennet-mekân huld-i âşiyân- hazretleri asr-ı şâhânelerinden berû hizmetde bulunmuş olduklarından ikisinin dahî emekdarlıkları cihetiyle meclis-i mezkûra bi-lâ maaş memuriyetleri münasib görünmüş olmağla icrâ-yı iktizâsına ibtidâr olunması fî sene 67” (BOA, İ.DH, 225/13420, 5 S 1267/9 Kasım 1850).

⁸¹ “..Nişân-ı hümayûn oldur ki ebniye-i şâhânem memuru kıdvetü'l-emâcid ve'l-ekârim Şahin Bey -zîde mecdühûnun umûr-ı memuriyetinde vukûagelen gayret ve istikâmet ve hüsn-ı sülûk ve reviyet malûm ve âşikâr olduğundan nâm-ı nâmi-i padişâhâneme mensûb olan Mecidiye Nişân-ı Hümayûnumun beşinci rütbesi inâyet ve ihsân kılınmış olduğunu mütezammin işbu berât-ı âlişânım tasdîr ve mûmâ ileyhe i'tâ kılındı...” (BOA, A.DVN.MHM, 11/24, fî evâil-i cemâziyelâhır 1270/1 Mart 1854).

⁸² Cevdet Küçük, “Bina Emini”, **DİA**, C. VI, İstanbul 1992, s. 179.

hesaplarının tutulması gibi uygulamalar da bina emininin görevleri arasındaydı⁸³. Bina eminleri sorumlulukları altındaki işler için düzenli defter tutarlardı⁸⁴. Aynı zamanda görevleri esnasında günlük, haftalık ve yıllık olmak üzere muhtelif defterlerle kayıt düzeninin şaşmadan yürümesinden, gerektiğinde hazineye karşı açıklama yapmaktan birinci derecede sorumluydu. Bina emini söz konusu görevi ve kayıt düzenini kendisine bağlı olarak çalışan pazarcılar, mutemetler ve diğer idari kadro memurları aracılığı ile temin ederdi⁸⁵.

Dolmabahçe Sarayı'nın ve diğer saltanat ve kamu yapılarının idari-mali işlerinden sorumlu olan bina eminlerinin Müslümanlardan seçildiği görülmüştür. Bina eminlerinde aranan temel vasıflardan biri ve belki en önemlisi güvenilir olmalarıydı. Sorumlu oldukları işi ciddiyetle takip etmeleri, gerekli raporlama mekanizmalarını kurmaları ve koordinasyonu sağlamaları temel görevleriydi⁸⁶.

1.4. İnşa Sürecinde Mâbeyn-i Hümâyûn'un Rol ve Katkısı

Mâbeyn-i Hümâyûn'un yapacağı tüm masraflar serkurenalık makamının bilgisi ve onayı ile gerçekleşirdi. Padişahın özel ödeneği anlamına gelen *tahsisât-ı seniyye* onun tarafından teslim alınır; ceyb-i hümâyûnunun muhasebesi de onun tarafından tutulurdu. Görevde kaldıkları sürede ceyb-i hümâyûnunun ve Mâbeyn adına yaptıkları tüm harcamaların hesabını eksiksiz vermek zorundaydılar. Serkurenanın sahip olduğu geniş yetkiye paralel olarak taşıdığı önemli sorumluluk, tüm mali hareketlerin kayıtlarının titizlikle tutulmasını gerektiriyordu. Bu cümleden olmak üzere saltanat makamını ilgilendiren inşaî faaliyetlerinde de en önemli mercilerden biri serkurenalık idi. Serkurena, haftalık inşaat tahsisatını bina eminliği mevkiinde olan kişiye ya sorumlu kalfaya teslim eder; bu meblağ gerekli yerlere bu iki

⁸³ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, Der. Salih Özbaran, İzmir 1984, s.13.

⁸⁴ Mehmet Zeki Pakalın, "Bina Emini", **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I, İstanbul 1983, s. 234; Abdülkadir Dündar, **Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)**, Ankara 2000, s. 81.

⁸⁵ BOA, HH.MH, 150/88, lef 1-5, 22 R 1271/12 Ocak 1855.

⁸⁶ Bina eminlerinin belirlenmesinde en önemli ölçütlerden biri "güvenilir olması" (*mücerrebu'-letvâr*) olmalarıydı (BOA, HH.İ, 9/35, 13 L 1269/20 Temmuz 1853). Yıldız Kasrı'nın tamirine bina emini olarak mutemed bir bina eminin tayin olunması ve Kirkor Kalfâ tarafından tamir edilmesi için bkz. BOA, D.DRB.HAT, 20/24, 24 N 1240/12 Mayıs 1825.

sorumlunun denetiminde havale edilirdi. Ayrıca inşaat faaliyetinin masraflarının serkurenanın *marifet ve nezâreti ile vukûbulduğu* şeklindeki ifadeler, Mâbeyn-i Hümâyûn'un inşa sürecini serkurena aracılığı ile izlediğini ve müdahale ettiğini de göstermektedir⁸⁷.

Serkurena kadar inşai faaliyetin mali takibinin bir diğer –ve belki daha fazlasorumlusu Hazine-i Hâssa Nazırı idi. Ödemeye ilgili bir sorun olduğunda kayıtların çıkarılması ve muhasebenin düzgünce tutulması son tahlilde onun sorumluluğundaydı. Kalfa ve bina eminleri hem serkurena ile hem de onunla muhatap olurlardı. Mâbeyn'in taleplerini zamanında karşılamaları ve padişaha ödemeye ilgili sorun götürmemeleri Hazine-i Hassa Nazırı'nın maharet ve vukufunu gösterirdi. Hanedanın harcamalarının Hazineye getirdiği yükü padişaha açıkça ifade etmek ve hele bunu sağda solda dillendirmek ise azilleri için yeter sebebi⁸⁸.

1850 yılı Dolmabahçe Sarayı'nın inşaat yönetimi açısından önem arz etmektedir. Saray inşaatını idare ve finanse eden Darbhâne-i Âmire Nezareti "Hazine-i Hassa Nezareti" adıyla 1850 yılında yeniden teşekkül etmiştir⁸⁹. Yeniden yapılanma sürecinde Dolmabahçe Sarayı'nın hesaplarının elden geçirildiği ve özellikle de sarayın inşasına başlandığı 13 Haziran 1843'ten 1850 yılına kadar tahakkuk eden masrafa ilişkin icmallerin hazırlandığı tespit edilmektedir. Bu vesileyle yayınlanan ve sarayın görüşünü yansıtmaması bakımından son derece önem arz eden bazı irade-i seniyyelerde sarayın inşa sürecini idare eden önceki yönetimin bu hususta başarılı olamadığı, bu kötü idarenin hazineyi zarara uğrattığı ve eğer dikkat edilmezse bundan sonra da aynı durumun devam edeceği vurgulanmaktaydı. Sultan Abdülmecid'in sarayın inşa süreciyle yakinen ilgilenmekle kalmayıp işin uzaması ve maddeten hazineyi zorlar bir hale gelmesinden son derece endişe ettiği

⁸⁷ BOA, HH.MH, 89/8,9, 13 S 1270/15 Kasım 1853. Hükümdarlar, hiçbir mimarlık eğitimi almamış olsalar da mimarlıkla ve şehircilikle ilgilenmişlerdir. Bu durum hükümdarların kendilerini hükmettiği şehre ait her şeye müdahil olma arzusundan ya da kentlerin, binaların hükümranlılığı temsiliyetinin somut uzantıları olmalarından kaynaklanmış olmasından kaynaklanmaktaydı. Sultan Abdülmecid babası II. Mahmud ile mukayese edildiğinde inşaat işlerine daha az müdahil olduğu görülür; daha ihtiyatlı bir ifadeyle padişahın inşa olunan ya da onarılan saltanat yapılarına müdahalesi tespit edilmemiştir (Şenyurt, **a.g.e.**, s. 94, 114).

⁸⁸ BOA, HH.İ, 9/30, 8 L 1269/15 Temmuz 1853.

⁸⁹ Terzi, **a.g.e.**, s. 21.

söz konusu irade-i seniyyelerden anlaşılmaktadır. İşte gerek sarayın meseleye gösterdiği ihtimam gerekse yeni teşekkül eden Hazine-i Hassa Nezareti Dolmabahçe Sarayı'nın inşa sürecinin daha sıkı kontrol altında tutulması gayesiyle bazı tedbirler almıştır⁹⁰.

22 Kasım 1850 tarihinden itibaren sarayın inşaat işlemleri ile ilgilenmek üzere Darbhâne-i Âmirece bir kâtip, ambarcı, mutemetler görevlendirilmiştir. Saray inşaatında görevli kalfa, usta ve amele düzenli olarak kontrol edilecek; inşaat masrafları ise haftadan haftaya icmallerle tespit edilerek her aybaşında Darbhane muhasebesine kaydettirilecekti⁹¹.

Sarayın inşa masraflarına mahsuben haftalık sureti ile tahsis olunan para Hazine-i Hâssa idaresince doğrudan Karabet Kalfa'ya teslim olunmaktaydı. Bu paranın nereye nasıl harcanacağını takdir ve yetkisi de yine kalfaya verilmişti. Sarayın inşa sürecinin yönetiminin gözden geçirildiği 1850 yılında bu konuda da bir adım atılarak kalfanın harcamalardaki sorumluluğu Hazine-i Hassa idaresiyle paylaşması ve kontrol mekanizmasının sıkılaştırılmasının önü açılıyordu. Padişahın konuyla ilgili irade-i seniyyesine uygun olarak Hazine-i Hassa Nazırı düşündüğü önlemleri bir tezkireyle Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitabeti'ne sunmuştu. Buna göre inşaattan sorumlu kalfa çivi, kereste, boya ve benzeri inşaat malzemesi satın almak istediğinde numunesini Hazine-i Hâssa Nâzırı'na gösterecek; ayrıca yine İdarece görevlendirilecek bina emini, satın alınacak malzemelerin fiyat araştırmasını yapacak ve satın almaya esas teşkil edecek son fiyat kalfayla beraber belirlenecekti. Hazine-i Hâssa Nezareti ise ödemeyi Ebniye-i Hümâyûn Sandığı'ndan sorumlu memura yapacak ve ödeme esnasında kalfada hazır bulunacaktı. Önerilen tedbirlere göre şantiye kâtibi ile kalfa ayrı ayrı defterler tutacak daha sonra bu kayıtlar karşılaştırılacaktır. Her inşaat amelesinin yoklama defteri olacak ve bu defterler ışığında hesaplanacak hak edişleri de yine bina emini ile kalfaya teslim edilecektir. Mâbeyn-i Hümâyûn'un bu tezkireye cevaben yayınladığı irade-i seniyyede ilk olarak sarayın inşaatı için bir hayli para ödenmesine ve hatta önemli maddi kayıplara maruz

⁹⁰ BOA, D.DRB.İ, 27/30, 8 RA 1266/20 Aralık 1850.

⁹¹ BOA, D.DRB.İ, 27/30.

kalinmasına karşın inşaatın hala bitirilemediğinden bahisle bunun da inşaat yönetimindeki zaafiyetten kaynaklandığı vurgulanmıştır. Aynı iradede eğer önü alınmazsa bu kayıpların devam edeceği de vurgulanmıştır. Ardından da tezkirede önerilen önlemlerin aynen uygulamaya konulmasına onay verilmiştir⁹². Dolmabahçe Sarayı'nın inşasında kalfa ve bina emini beraber çalışmışlar, alınacak malzemelerin fiyatları beraberce belirlenmiş, ortak sorumluluk ilkesine göre hareket edilmiştir. İşin tahminen ne kadara mal olacağına ilişkin bir tespit bulunmamıştır⁹³.

1.5. Yapı Malzemesi ve Dekorasyon

Dolmabahçe Sarayı'nın inşa sürecini aydınlatan, 1850-1856 yıllarına tarihlenen yaklaşık 300 muhasebe icmal defterinden satın alınan malzemenin veya gerçekleştirilen imalatın cinsi, birim fiyatı, ölçü birimi (adet, ambar, kile gibi) ve toplam satın alınan miktar ile bedeline ilişkin bilgiler elde edilebilmektedir⁹⁴. Bu ayrıntılardan kullanılan malzeme, tedarik edildiği mahaller; imalatı gerçekleştiren zanaatkarlar, yapılan işin nitelikleri, nakliye yolları ve toplam maliyet hakkında önemli bilgilere ulaşılmaktadır.

Her hafta düzenli olarak satın alınan malzemeden kireç, kireç taşı, küfeki taşı, tomruk taşı, Darıca Kumu, Foça taşı, Mosakça taşı, moloz, mermer, tuğla, kereste, mamul ve ham demir, horasan, inşai faaliyette doğrudan kullanılan yapı malzemeleri arasında önde gelenleridir. Tutkal, palanga makarası, araba beygirlerine arpa ve saman, buhar kazanı kömürü, çivi, bezir yağı, keten, küfe, kıl, halat ve çivi, yine haftalık suretle düzenli olarak satın alınan malzemelerdendir⁹⁵.

Sarayın inşasında kullanılan *kireç* ve kireç taşı Boğaziçi'ndeki (Çengelköy, Umuryeri, Çubuklu) ocaklardan satın alınmıştır. Kirecin kantarına 6.5, 7 ve 8.5 kuruş ödendiği tespit edilmektedir. Kireç imali için kullanılan ve Çengelköy'den temin

⁹² BOA, D.DRB.İ, 27/30.

⁹³ BOA, HH.MH, 2/40, 27 R 1266/10 Mayıs 1850.

⁹⁴ Gerek bu bölümde gerekse diğer bölümlerde verilecek ölçü ve tartı birimlerinin günümüz karşılığı şu şekilde kabul edilmiştir: 1 Anbar= 1 metreküp; 1 Çeki=225-250 kg; 1 kantar=56.44 kg; 1 eski kile (1869 öncesi)=37 litre; 1 yeni kile 81869 sonrası)=100 litre; 1 kıyye=1.282 kg; 1 zira=75.77 cm (Ünal Taşkın, "Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005).

⁹⁵ BOA, HH. d., 16518, 14 CA 1259-17 M 1266/13 Haziran 1843-3 Aralık 1849.

edilen moloz taşının çekisine ise 44 ve 55 para; nakliyesine ise çeki başına 15 para ödenmiştir. Kireç taşı ocaklara merkeplerle nakledilir ve ocaklarda maktu sureti ile istihdam edilen ameleye ücretleri haftalık olarak ödenirdi⁹⁶.

Sarayın ve müstemilatının sütun, sütun başlığı, kapı korkuluğu başlığı gibi dekoratif öğeleri ile cephelerinde kullanılan küfeki taşı Amasra, Foça, Mosakça, Maydos, Kilyos, Makır Ada ve Makriköy'den (bugünkü Bakırköy) temin edildiği gibi yabancı uyruklu tacirlerden de satın alınmıştır. Kaynaklarda ismi yer almamasına karşın, fiyatlarının farklılığından türlerinin de farklı olduğu küfeki taşları tespit edilmektedir. Kalitesinin, aşağıda yer alacak küfekilere göre bir hayli düşük olduğu anlaşılan küfeki taşlarının her zirasına 34.5 para, 6.5 kuruş, 8 kuruş, 9.5 kuruş, 10 kuruş, 11 kuruş gibi farklı ücretler ödenmiştir. Zirası 8 kuruş olan küfeki taşının ağırlıklı olarak Makır Ada ve Makriköy'den temin edildiği belirlenmektedir⁹⁷.

Sarayın inşasında küfeki taşı dışında kullanılan diğer taşlar arasında *kaygan taşı*, *balgami taşı*, *somaki taşı* sayılabilir⁹⁸. *Foça taşı* ise ocaklardan alınarak gemilerle İstanbul'a nakledilmişti. Foça taşının zirasına 40 kuruş ödenirken her ziranın nakliyesinin ücreti 80 ve 90 kuruş olarak belirlenmiştir. Aynı taşın zaman zaman Galatalı tüccarlardan da satın alındığı tespit edilmektedir⁹⁹. Ocaklardan alınarak İstanbul'a gemilerle nakledilen *Mosakça* taşının her zirasına 65 kuruş, nakliyesine ise 40 kuruş ödenmiştir. *Moloz taşı*, küfe ve çeki hesabı ile Çengelköy'den satın alınmıştır. Taşın büyük küfesine 20 kuruş küçük küfesine 2 kuruş, çekisine ise 40 ve 55 para ödenirken nakliye ücreti 15 para olarak tespit

⁹⁶ BOA, HH. d., 16518.

⁹⁷ Fiyatından hareketle daha kaliteli olduğu anlaşılan Kilyos küfekisine 120, Foça küfekisine 40 ve 130, Mosakça küfekisine 90, Maydos küfekisine 60 ve 115, Amasra küfekisine 80 ve 100 kuruş, ödenmiştir. İstanbul'a mavnalı ve gemilerle nakledilen küfeki taşının niteliğine göre değişen oranlarda nakliye ücreti belirlenmiştir. Bu bağlamda Foça küfekisine (her zira için) 90, Amasra küfekisine 80, Makır Ada küfekisine 6 kuruş nakliye ücreti ödenmiştir (BOA, HH.d., 16518).

⁹⁸ BOA, HH.d., 16518.

⁹⁹ Ancak buradan temin edilen taşın zira'ına 12 ve 15 kuruş ödenmiştir (BOA, HH.d., 11660, 5-11 L 1269/12-18 Temmuz 1853).

edilmiştir. Moloz taşı, beygirlerle çekilen arabalarla inşaat mahalline taşınmaktaydı¹⁰⁰.

Boğaziçi ve Baltalimanı'ndan temin edilen ve mavnalarla nakliyesi gerçekleşen *tomruk taşı*ın her mavnasına 85 ve 90 kuruş ödenirken nakliye bedeli ise 50 ve 60 kuruştur¹⁰¹. Yapı malzemesi olarak kullanılan kum Darıca'dan temin edilmiş ve ambarına¹⁰² 5, 5.5, 6 ve 7 kuruş arasında değişen miktarlarda ücret ödenmiştir. Muhtelif ocaklardan satın alınarak İstanbul'a gemilerle getirilen mermerin her zirası için 70 kuruş, zira başına nakliye ücreti olarak 30 kuruş ödenmiştir. Sarayın muhtelif yerlerinde 6, 7, 7.5 zira ölçülerinde mermer sütun kullanılmıştır. 6 ziralık mermer sütun 1.500 kuruş, 7 ziralık mermer sütun 1.000 kuruş ve 7.5 ziralık mermer sütun için 1.900 kuruş ücret ödenmiştir¹⁰³.

Tuğla ise başta Hasköy olmak üzere Büyükdere ve Boğaziçi Sultaniye harmanlarından temin edildiği gibi, Beşiktaş ve Dolmabahçe'deki tüccardan da satın alınmıştır. Ayrıca Sarayın inşasında görev alan İngiliz mimar Smith Kalfa aracılığı ile yüklü miktarda tuğlanın Avrupa'dan ithal edildiği de tespit edilmektedir¹⁰⁴.

Sarayın inşasında kullanılan muhtelif cins ve ölçülerdeki kereste Bolu, İzmit, Amasra, Sinop bölgelerinden gemilerle İstanbul'a getirildiği gibi Salcı Mustafa, Balmumcu Salih Efendi, Keresteci Tatos, Keresteci Kara Agop, Hatabkapısı'nda Keresteci Ali Efendi ve Hacı Mahmud Efendi gibi tüccarlardan da satın alınmıştır¹⁰⁵.

Horasan harcının her ambarı için 5 kuruş; alınan alçının kıyyesine 14 para ödenmiştir. Alçı taşı ise Girit taşı ve Aydın taşı olmak üzere iki farklı türdedir; Girit

¹⁰⁰ BOA, HH.d., 16518.

¹⁰¹ BOA, HH.d., 16518.

¹⁰² Ölçü birimi olarak ambar, günümüzde "metreküp" olarak ifade edilen bir hacim ölçüsünü ifade etmektedir.

¹⁰³ BOA, HH.d., 16518.

¹⁰⁴ Kullanılan tuğlaların çeşitleri ve birim fiyatları (adet) şöyledir: Destgah tuğlası, 10 para, Ocak tuğlası, 16 para, Çarşı tuğlası, 5 ve 10 para, Kebir çarşı tuğlası, 12 para, Vasat çarşı tuğlası, 10 para, İnad tuğlası, 12 para, Büyükdere tuğlası, 12 para, Parça tuğla (küfesi), 40 para, Topaç tuğlası, 4 para, Minare tuğlası, 20 ve 24 para, Direk tuğlası, 32 para, Beylik tuğla, 6 ve 10 para, Yer tuğlası, 9 para, Orta battal tuğla, 17, 20 ve 25 para, Kebir battal tuğla, 26, 40 ve 50 para, Gaz tuğlası, 12 para, (BOA, HH.d., 16518).

¹⁰⁵ Örnek olarak bkz. BOA.HH.d., 16126, 22 B 1271/10 Nisan 1855; 17312,3 Z 1267/29 Eylül 1851

taşının kıyyesine 15 para, Aydın taşının kıyyesine 30 para ödenmiştir Kurşun, levha ve külçe olmak üzere iki şekilde alınmış; külçe¹⁰⁶ kurşunun kıyyesine 120 ve 130 para, *cedid* kurşunun kıyyesine 135 ve 160 para;¹⁰⁷ kurşunun her kıyyesinin eritilmesi (*rihtiyye*) için ise 15 para ödenmiştir¹⁰⁸.

İcmal defterlerinde “*âhen-i mütenevvia*” olarak kaydedilmiş olan muhtelif demir malzemesi Galata’daki tüccarların yanı sıra muhtelif demirci esnafından temin edilmiştir¹⁰⁹. İmal olunan döküm malzeme ve adet başına ödenen birim fiyatlar ise şöyledir¹¹⁰: Pirinç makara dili ve darb lülesi 800 para (1.496 adet), gülbaşı musluk 1.600 para (10 adet), pirinç havlu sıırığı 140 kuruş (1 adet), çifte musluk 200 kuruş (1 adet), pirinç top 240 para (6 adet), nuhas musluk 280 para (2 adet), demir dökme şahmerdan 200 para (2499 kıyye), demir makine 280 para.

Dolmabahçe Sarayı için, belirtilen dönemde kullanılan kurşun boru ve “yedirme” için toplam 47.850 kuruş ödenmiştir. Kurşun boru çeşitleri ve yedirme için adet başına ödenen ücret şöyledir¹¹¹: Dört üzerine boru 1.200 para (12 adet), beş üzerine boru 800 para (659 adet), altı üzerine boru 720 para (195 adet), yedirme kıyyesi 160 para (2.836 kıyye), kalay 800 para (641 kıyye), kendir (kıyyesi) 120 para (2212 kıyye).

İcmal defterlerine göre, belirtilen dönemde tulumba ve makara için 4.879 kuruş ödenmiştir. İmal ettirilen sözkonusu malzemenin türleri ve adet başına ödenen

¹⁰⁶ BOA, HH.d., 16518.

¹⁰⁷ BOA, HH.d., 24243.6 R 1266/19 Şubat 1850.

¹⁰⁸ BOA, HH.d., 24243.

¹⁰⁹ Demirci Hacı Kiril, Demirci Adam, Demirci Andon, Demirci Hacı Gabril, Demirci Teler’den satın alınan mamul ve yarı mamul demirin kıyyesine 42, 64, 130 para; Demirci Adam’a imal ettirilen demire ustalık bedeli olarak (*üstâdiye*) ise 18 para ödenmiştir. İmal olunan demir malzeme ve kıyyesi ya da tanesi başına ödenen birim fiyatlar şöyledir: Âhen-i mütenevvia 100 para, vasat kırış 100 para, kebir kırış 120 para, çapa ve tarak (tanesi) 320 para, sırik mismârı (tanesi) 10 para. Çivilerin türleri ve kıyyesi başına ödenen birim fiyatlar şöyledir: Mismâr-ı mahlût (karışık çivi) 100, 110 ve 120 para, külâh başlı mismâr 160 ve 180 para, mismâr-ı yeni dünya 130 para, kurşun mismârı, mismâr-ı sandal 160 para, mismâr-ı sayış 200, 220 para (BOA, HH.d., 24243).

¹¹⁰ BOA, HH.d., 16126, 17312, 16118, 16120, 27 Ş 1271/15 Mayıs 1855.

¹¹¹ BOA, HH.d., 16122, 19 S 1270/21 Kasım 1853; 16126, 16311, 17311, 3 B 1267/4 Mayıs 1851.

birim fiyatları şöyledir¹¹²: çifte dilli makara 1200 para (16 adet), tek dilli makara 800 para (18 adet), vasat makara 600 para (6 adet), tek dilli makara 400 para (21 adet), sağır makara 240 para (7 adet).

Sarayın inşasında kullanılan malzemelerden kurşun için, belirtilen süreçte toplam 851.148 kuruş ödenmiştir. Cedid (yeni, kullanılmamış) kurşunun kıyyesine 160 para, külçe kurşunun kıyyesine 130 para ve kantarına ise 5.000 para birim fiyatı takdir edilmiştir. Kurşunun eritilmesi (rıhtıye) için ise kıyye başına 15 para ödenmiştir¹¹³.

Sarayın inşaat esnafı içinde kendisine en yüklü ödeme yapılanların başında Doğramacıbaşı Kalos gelmekteydi. Yapının en incelikli ve maliyeti yüksek imalat organizasyonunun başında yer alan Kalos; kapı, pencere, dolap, masa ve benzeri ahşap doğramaya ilişkin malzemenin büyük kısmının üretiminden sorumluydu. Doğrama imalatından dolayı tahakkuk eden alacağına mahsuben haftadan haftaya 30.000, 40.000 kuruş civarında ödeme yapılmaktaydı; zaman zaman daha da yükselen doğrama maliyetinin karşılanması için sarraflardan borçlanma yoluna da gidilmekteydi¹¹⁴.

Haftalık inşaat muhasebe icmal defterleri incelendiğinde sarayın inşa faaliyetinde görev alan zenaatkarlar ya da iş kolları; yazıcılar, neccarlar, marangozlar, sebilciler, ressâmlar, arabacılar, tenekeçiler, camcılar, nakkaşlar, sıvacılar, hamamcılar, duvarcılar, kaldırımcılar, hammallar, harççılar, rencberler, lağımcılar, araba çekiciler, gece ve gündüz bekçileri, mağazacılar (depocular), iskele memuru, mutemetler, mâbeyn bekçileri, taşçılar, suyolcuları peremeciler olarak tespit edilmektedir. Sarayın inşaat alanının korunması için gece ve gündüz bekçiler görev yaptıkları gibi askerler de tuttıkları nöbetle bu hizmete destek sağlamışlardır¹¹⁵.

¹¹² BOA, HH.d., 16136, 29 RA 1272/9 Aralık 1855; 16138, 6 RA 1272/16 Kasım 1855; 17311, 26 C 1267/28 Nisan 1851.

¹¹³ BOA,HH.d., 16122, 16311, 17028, 17311.

¹¹⁴ BOA, HH.MH, 95/96, lef 10, 27 CA 1270/25 Şubat 1854.

¹¹⁵ BOA, HH.d., 16122, 16136, 16311.

Dolmabahçe Sarayı'nın inşası sürecinde tefrişe yönelik hazırlıklar da devam ediyordu. Tefrişle ilgili olarak elde edilen bilgiler ağırlıklı olarak halı, kumaş ve mobilyayla ilgilidir. Sarayın kumaş ihtiyacı daha çok Hereke Kumaş Fabrikası'ndan karşılanmaktaydı. Kumaş fabrikasının bu yıllarda üretim üslubunda "Lion" ekolünün etkin olduğu anlaşılmaktadır. Lion kumaşlarının kalite ve imalat incelikleri konusunda uzmanlaşmak üzere Fransa'ya gönderilmekteydi. Hereke kumaş fabrikasının imalatında uzmanlıklarından yararlanmak üzere Fransa'dan davet edilen uzmanlar istihdam olunmaktaydı. Sarayın halı ihtiyacı ile ilgili siparişlerin organizasyonu ise Hazine-i Hümayûn Kethüdalığı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Dolmabahçe Sarayı'nın kullanıma açılmasından beş yıl önce, 1851 yılında tefriş çalışmaları gündeme geldi. Sultan Abdülmecid Dolmabahçe Sarayı'nı, dönemin Fransız beğenisine göre dekore ettirmeyi istiyordu. Fransa büyükelçisi Marki La Valette hiç duraksamadan, kısa bir süre önce Louvre Müzesi'nde Apollon Galerisi'nin dekorasyonunu tamamlamış olan, Parisli ünlü dekoratör Charles Séchan'ı önerdi. Charles Séchan 1851 yazında İstanbul'a geldi. Sultan Abdülmecid ile tanıştırılan Séchan sarayın Harem Hünkâr dairesindeki salon ve bazı odaların tefrişi için yüklü sipariş aldı. Ancak, Séchan'a bu siparişler verilmeden önce tecrübesi hakkında bir fikir edinmek üzere kendisinden padişah dairesindeki bir odanın (62 numaralı Hünkâr Hasodası) tasarım örneğini hazırlaması istenmişti. Séchan, alacağı siparişlerin bu odanın tasarımına bağlı olduğunu bildiğinden örnek tasarıma büyük önem vermiş, İstanbul'dan Fransa'daki atölyesine gönderdiği mektuplarda işin ciddiyetini vurgulamıştı. Kısa sürede hazırlanan taslak çalışma Sultan Abdülmecid tarafından beğenilmiş ve Séchan'a siparişler bir biri ardına verilmeye başlanmıştı¹¹⁶.

¹¹⁶ Séchan, Sultan Abdülmecid'in Harem Hünkâr Dairesi'ndeki oda ve salonların dekorasyonun beğenilmesinden sonra Dolmabahçe Sahil Sarayı'nın dekorasyon işlerine resmen başlanmıştır. Bunu takiben de Dolmabahçe Sarayı Tiyatrosu ve Küçüksu Kasrı ve Dolmabahçe Veliahd Dairesi'nin dekorasyonuna da gerçekleştirmiştir. Tasarım çalışmaları Paris'te Turgot caddesindeki atölyede yapılmış, Lion'da ipekli kumaşlar dokunmuş ve diğer gerekli bütün dekorasyon malzemeleri İstanbul'a gönderilmeden önce, Séchan'ın Paris'deki atölyesinde sergilenmiştir. Séchan'ın İstanbul'daki çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi ve mektupları için bkz. T. Cengiz Göncü, "Dolmabahçe Sarayı Dekoratörü Charles Séchan", **Dolmabahçe Sarayı Dergisi**, Sayı 1-2, İstanbul 2000, s. 81-100; Frédéric Hitzel, "Charles Séchan 1803-1874 Sultan Abdülmecid'in Hizmetinde Bir Dekoratör", **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Sempozyumu, 23-26 Kasım 2006 Bildiriler**, C.I,

Dolmabahçe Sarayı Harem dairesi için Séchan'a Paris'te imal ettirilmek üzere verilen en yüklü mobilya siparişlerinden biri 1855, diğeri ise 1857 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır. Bunlardan ilki için 323.360 Frank/1.616.800 kuruş ödenmiştir¹¹⁷. Bu eşyalar Sarayın, ilk kullanıma açıldığı yıllarda nasıl bir beğeni ve estetik anlayışı ile dekore edildiğini gösterir. Söz konusu eşyalar XIV., XV. ve XVI. Louis üslubundadır. Eşya listelerinde her eşyanın karşısında üslubu ile birlikte fiyatı da Frank cinsinden belirtilmiştir. Bu birbirinden değerli eşyalar nedeni ile Hazine'nin yaptığı ödeme ise 560.000 Frank (5800 kese, 2.900.000 Kuruş)'tır¹¹⁸.

1851 yılından itibaren sarayla ticari ilişki içine giren Séchan'a, siparişlerden tahakkuk eden alacağı ilk önceleri zamanında ödenmekteydi; ancak Devlet'in genel ekonomik durumuna paralel olarak sonraları ödemelerde gecikmeler olmaya başladı. Ancak gecikme olsa da ödemeler bir şekilde yapılmaktaydı. Hazinece neredeyse bir alışkanlık haline almaya başlayan masrafların borçlanma yoluyla kapatılması usulü burada da uygulanacaktı. Séchan'ın alacaklarını ödemek üzere İstanbul Galata bankerlerinden¹¹⁹ Baltacı Aristidi, Abraham Kamondo ve Giaconto Tubini'den çeşitli zamanlarda borç alınmıştı. Dolmabahçe Sarayı'nın kullanıma açıldığı 1856 yılının Ağustos ayında Sechan'ın alacağına mahsuben adı geçen bankerlerden 3.000 kese (1.500.000 kuruş) borç alınmış, faizi ise her kesede 5 kuruş olarak belirlenmişti. Borcun geri ödemesi de 1856 yılının Eylül ayından itibaren padişahın tahsisatından karşılanmak üzere aydan aya 750 (375.000 kuruş) kese olarak belirlenmişti. Borcun faizi, ödemeye esas poliçenin teslim tarihi olan 1 Ağustos 1856 tarihi itibari ile işlemeye başlayacaktı. Hazine-i Hâssa Nazırı Ali Galib'in yukarıdaki şartlarla

İstanbul 2007, s. 79; Claire Vignes-Dumas, "Charles Séchan İstanbul'da", **Milli Saraylar (MS)**, Sayı 9, s.235-252.

¹¹⁷ BOA, MB.İ, 14/17, 17 L 1271/3 Temmuz 1855.

¹¹⁸ BOA, HH.İ, 24/1, 21 L 1273/14 Haziran 1857. Fransa'dan getirilen eşyalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. T. Cengiz Göncü, "Dolmabahçe Sarayı Harem Dairesi İçin 1857 Yılında Fransa'dan Alınan Bir Grup Eşya", **Milli Saraylar (MS)**, Sayı 9, İstanbul 2012, s.253-262.

¹¹⁹ Galata'da bankerlik Bizans devrinde Cenevizlilere tanınan ayrıcalıklar sayesinde VII. yüzyıldan itibaren önemli bir kurum olmuştur. İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından fethinden sonra bazı kısıtlamalarla bu bankerlerin ayrıcalıklarını ve faaliyetlerini sürdürmelerine izin verilmiştir (Haydar Kazgan, **Galata Bankerleri**, haz. Mustafa Dönmez, Ertuğrul Tokdemir, İstanbul 2014, s. 23; Galata bankerleri hakkında ayrıca bkz. Murat Hulki Ender, **Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi**, İstanbul 2006.

Mâbeyn-i Hümâyûn'a takdim ettiği borçlanma teklifi padişahın onayı ile uygulamaya konulmuştu. Séchan'a gecikmelerle de olsa yaklaşık 10 yılda 4 milyon Frank/20 milyon kuruşluk ödeme yapılmış, Séchan tüm alacaklarına kavuşmuştur¹²⁰.

Dolmabahçe Sarayı'nın inşası devam ederken mekânların tefrişinde kullanılacak halıların siparişi de yurtiçi ve yurtdışına verilmekteydi. Dolmabahçe Sarayı ve aynı dönemde inşa edilen diğer saray, köşk ve kasırların halı, döşemelik kumaş, yastık, minder ve benzeri tekstil türünden tefriş ihtiyacı için imalatçılar ve mütaahhitlerle gereken koordinasyon Mâbeyn-i Hümâyûn bünyesindeki Hazine-i Hümâyûn Kethüdalığı'na sağlanmıştır. Dolmabahçe Sarayı ve ek binalarının oda ve salonlarına serilecek halı ve yollukların büyük bir kısmı kaliçecibaşı (halıcı) Hacı Mehmed Ağa ve ortağı Ahmed Ağa marifeti ile Aydın Vilayeti'ne bağlı Manisa ve Uşak'ta dokunmuştur. Halıların bedeli ise tüccarlarına, imal edildiği kazanın (Gördes gibi) gelirlerinden havale edilmek sureti ile de ödenmiştir. Gerek ödeme gerekse halıların siparişi ile ilgili diğer hususlarda valilikler ve kazalarda kaymakamlıklar yazışmalarını Hazine-i Hâssa Nezareti üzerinden yürütmüşlerdir¹²¹. Dolmabahçe sarayının inşası tamamlanıp dekorasyonu bittiğinde sarayın tefrişi için Hereke Fabrikası'ndan kumaş temin edilmiştir. Defterlerden edinilen malumata göre serkurenalık makamı malzeme talep ve tesellüm işleri ile ilgilenmiştir. Kumaşlar Boğos Bey ve Düzoğlu gibi saray bezirganları aracılığı ile saraya verilmiştir¹²².

1.6. Maliyet ve Borçlanmalar

Dolmabahçe Sarayı'nın toplam maliyetini kesin olarak belgeleyen bir kayda rastlanamamakla beraber¹²³ farklı dönemlerde düzenlenmiş ve bir dizi teşkil eden inşaat muhasebe icmallerinin değerlendirilmesi sonucunda “niha” olmasa da önemli verilere ulaşılmıştır. Sarayın inşa sürecinde bina eminlerinin ve hazinenin çeşitli

¹²⁰ BOA, HR.İ, 8795/3, 12 Ocak 1859.

¹²¹ BOA, HH.THR, 1658/71, 5 ZA 1269/10 Ağustos 1853; BOA, HH.MH, 88/19; BOA, HH.İ, 18/16, 16 RA 1272/26 Kasım 1855; BOA, HH.MH, 151/18, 24 R 1271/14 Ocak 1855; BOA, HH.MH, 81/72, lef 3-4, 28 ZA 1269/2 Eylül 1853.

¹²² BOA, HH.THR, 1658/71, 5 ZA 1269/10 Ağustos 1853; BOA, HH.MH, 88/19; 93/33, 21 R 1270/10 Ocak 1855; BOA, HH.d., 933, 13 Temmuz 1271/26 Temmuz 1855.

¹²³ Örneğin bazı monografik çalışmalarda Dolmabahçe Sarayı'nın 5 milyon liraya mal olduğu belirtilmekle beraber herhangi bir kaynak gösterilmemektedir. Mustafa Cezar da bu rakamı verir, ancak kaynak bulunmadığını da belirtir (Cezar, **Sanatta Batı'ya Açılış...**, s. 166-170).

vesilelerle yaptıkları hesaplamalar, hesap devir işlemleri bu hususta önemli veriler sunar.

Sarayın inşa sürecine ait olan ve her biri diğerinin devamı niteliğindeki 1843 ile 1856 yılları arasındaki beş ayrı muhasebe icmalı ise daha ayrıntılı ve kapsamlı bilgi vermektedir. Buna göre; Sarayın inşasına başlandığı 13 Haziran 1843'ten 19 Ocak 1850'ye kadar geçen yaklaşık 6.5 yıllık inşaat masrafı 38.965.000 kuruş¹²⁴; 30 Eylül 1851-3 Ekim 1853 arasındaki 2 yılda 26.161.543 kuruş¹²⁵; 29 Ağustos 1853-13 Ağustos 1854 arasındaki 1 yılda 16.184.385 kuruş¹²⁶; 14 Ağustos 1854-18 Aralık 1854 arasındaki 4 ayda 5.872.837 kuruş¹²⁷; 4 Mart 1855-31 Mart 1856 arasındaki yaklaşık 1 yılda 45.383.296 kuruş olarak belirlenmektedir¹²⁸ ki bu da yaklaşık 11 yılın maliyeti olup kuruş cinsinden toplam 132.567.061 kuruş; Osmanlı lirası olarak da 1.325.061 liradır¹²⁹. Şimdilik tespit edilemeyen 2 yıllık inşaat masrafı ile tefriş masraflarını ve “zuhurat” yani beklenmeyen harcamalar olarak icmal defterlerine yansımayan ve padişahın ayrı onayı ile gerçekleşen masraflarla nihai maliyet hesaplanabilecektir.

Darbhâne-i Âmire Nezareti'ne ait konu ile ilgili yazışmalarda, ise Dolmabahçe Sarayı'na ödenen paranın çokluğuna dikkat çekilmekte ve inşasının bir an önce bitirilmesi ve masraflarda tasarrufa itina gösterilmesi istenmektedir. Buna göre; 13 Haziran 1843 ile 2 Aralık 1849 tarihleri arasındaki 80 ayda sarayın inşası için 80.096 kese (40.048.000 kuruş) masraf tahakkuk etmiş; bunun 70.057 kesesi (35.028.500 kuruş) 29 Aralık 1849 tarihi itibari ile ödenmiştir. Tahakkuk eden

¹²⁴ BOA, DDRB.d., 63, 3 C 1266/16 Nisan 1850.

¹²⁵ BOA, HH.THR, 166/80, 1 RA 1270/2 Aralık 1853.

¹²⁶ BOA, HH.d., 23486, h. 1270/1854.

¹²⁷ BOA, HH.MH, 150, 20 R 1271, 10 Ocak 1855.

¹²⁸ BOA, HH.d., 23495, 19 Mart 1272/31 Mart 1856.

¹²⁹ Eksik olan icmal defterleri de tamamlandığında ve tespit edilemeyen diğer bazı masraflarla beraber sarayın 1.500.000 ila 2.000.000 Osmanlı lirası arasında bir maliyetle inşa edildiği anlaşılıyor. Dolmabahçe Sarayı'ndan yaklaşık 15 sene sonra inşası tamamlanan Çırağan Sarayı'nın 2.377.293 Osmanlı lirasına mal olduğu dikkate alındığında (Selman Can, **Belgelerle Çırağan Sarayı**, İstanbul 1999, s. 35) Dolmabahçe Sarayı için belirlenen bu rakam gerçeğe uygun görülmektedir.

miktarın 4.290 (2.145.000 kuruş) kesesi İstabl-ı Âmire ile Tüfenkhâne inşaatı için harcanmıştır¹³⁰.

Dolmabahçe Sarayı ile ilgili gündeme gelen sorulardan biri de sarayın inşasında borç alınıp alınmadığı ya da alınan dış borçların bu sarayın masraflarına transfer edilip edilmediği ile ilgilidir. Sultan Abdülmecid'in saltanat yıllarına tesadüf eden 1841-1861 yılları bütçeleri üzerinde yapılan bir çalışmada, Devletin genel harcamaları içinde Hazine-i Hâssa Nezâreti harcamalarının % 9.3'lük bir paya sahip olduğu tespit edilmiştir¹³¹. Bu dönemde, idari harcamalarla beraber saltanat makamının giderlerinin artışının önemli bir nedeni kuruşun değer kaybıdır. Tanzimat dönemi maliyesinin kaderinin belirlenmesinde önemli bir rolü olan Kırım Savaşı ve sebep olduğu giderler, Devlet bütçesini dış borçlanma yoluna mecbur bırakmıştır. Kırım Savaşı öncesinde harcama grupları arasındaki dağılım birbirine benzer bir nitelik taşır ve saltanat makamı harcamalarının bütçedeki payı % 10 civarındadır. Savaş sırasında ise olağan ve olağanüstü askeri harcamalarda, tabii olarak, artış

¹³⁰ “..İşbu sene muharremin onsekizinci gününden itibaren Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümayûnu ebniye-i âliyesine darbhâne-i âmireden bir nefer kâtib ve taraf-ı çakeriden anbarcı ve mahsûs mutemedler tayini, amelesinin beher gün yoklamasıyla lâyıkiyla işlemlerine dikkat olunmakda, her ay masârifâtın müfredât defteri haftadan haftaya gösterilerek her ay başında bi't-takdîm darbhâne-i âmire muhasebesine kayd olunması nizâma rabt kılınmış olduğundan, ebniye-i âliye-i mezkûrenin tarih-i bed'i olan bin ikiyüz elli dokuz senesi cemaziyelevvelisinin ondördüncü gününden muharrem ayının onyedinci gününe kadar seksen ay müddetde kalfa Hoca Karabet marifetiyle sarf olunan mebâliğin mikdâr ve kemmiyyetini mübeyyin darbhâne-i âmirede hıfz olunmak üzere kalfa-i merkûmun getirmiş olduğu iki kut'a defter hülâsa ettirildikte müddet-i mezkûrede ebniye-i âliye-i merkûmeye yetmişbeşbin sekizyüz altı kese akçe küsür yüz yetmişdokuz ve İstabl-ı Âmire-i hâs ve Tüfenkhâne-i Âmire ebniyesine dörtbinikiyüz doksan kese akçe küsür üçyüz yirmidört kuruş ki cem'an kalfa-i merkûmun medfûâtı seksen bin doksandokuz kese akçeye reside olarak mâh-ı sâbıkın ondördüncü gününe kadar haftadan haftaya hazine-i hâssadan i'tâ olunan yetmişbin elli yedi kese akçe küsür üçyüz elli dört kuruş ile fûruht eylediği yaldızlı tavan şişeleri esmâni bu hesaba göre merkûmun dokuz bin sekiz yüz doksan yedi kese akçe yüz kırk dokuz kuruş ziyade masrafı olmuş ebniye-i âliye-i mezkûrenin hüsn-i hitâmında icâbına bakılmak üzere mezkûr defterlerin şimdilik darbhâne-i amire muhasebesine kayd u hıfz ettirilmesi, ve bir de ebniye-i aliye-i mezkûre masârifât-ı inşâiyyesi için hazine-i hâssadan verilen haftalıklar kalfa-i merkûm marifetiyle sarf olunmakda bulunmuş olmağla muahharan sudûr buyrulan fermâna tevfiқан taraf-ı çakeriden bir kulları dahi memûr tayin kılınıp ancak mübâyaa olunacak envâ-yı kereste, boya, taş ve levazımat-ı sâirenin numûneleri evvel emirde çakerilerine irâe ve fiyatı memûr-ı mûma ileyhe ve kalfa-i merkûm marifetiyle kat' olunarak âna göre bâhâları yine memûr-ı mûmâ ileyhe ve kalfa kulları birlikte oldukları halde ebniye-i hümayûn sandığından verilir kâtib-i mûmâ ileyh tarafından başka ve kalfa cânibinden başka karşılıklar sebt-i defter olunmak ve amele yevmiyyeleri dahî kezâlik birlikde her bir amelenin yoklama defteri mücebince yedlerine i'tâ olunarak karşılıklı defter tutulmak gibi nizâma rabt kılınması mütebâdir-i hâtır-ı çâkeri olmuş ise de emr u fermân-ı hümayûn-ı padişâhînin savb-ı âciziye iş'âr buyrulması hususu...” (BOA, D.DRB.İ, 27/30, 8 RA 1266/22 Ocak 1850; BOA, DRB.d., 63, 3 C 1266/16 Nisan 1850).

¹³¹ 1258-1277/1842-1860 yılları arasında genel bütçe içinde harcama grupları arasında dağılım şöyleydi: Askerî Harcamalar % 41.8, Sultanın Harcamaları % 9.3, Maaş Harcamaları %14.3, İdari Harcamalar % 16.7, Transfer harcamaları % 17.9 (Tevfik Güran, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Mâliyesi**, Ankara 1989, s. 37).

görülmektedir. Savaş sonrası dönemde ise ‘transfer harcamaları’ olarak da tanımlanan iç ve dış borç geri ödemeleri, Kırım Savaşı öncesinin yaklaşık 11 katına ulaşmıştır¹³².

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Dolmabahçe Sarayı’nın inşasının ilk 5-6 yılında ciddi anlamda bir ödeme zorluğu yaşanmamış, ancak Kırım Savaşı’nın patlak vermesinden biraz önce yaşanan mali bunalımlar nedeni ile inşaa sürecinin planlandığı şekilde yürütülmesinde zorluklarla karşılaşmış; sarayın mutat masraflarının karşılanmasında bile iç borçlanma yoluna gidilmiştir¹³³. Bu çerçevede Kırım Savaşı’ndan sonra sarayın mutat haftalık inşaat masraflarının ödemelerinde de gecikmeler olmuştur¹³⁴. Bu süreçte başta Alyon¹³⁵ ve Baltacı Aristidi olmak üzere gayrimüslim banker ve tüccarlardan borç alınmıştır. Saray kullanıma açıldıktan sonra da mevcut borçlar için borçlanmaya devam edilmiştir¹³⁶.

1850 yılından itibaren kaleme alınan muhtelif yazışmalarda *Beşiktaş sarayının sür’at-i ikmâli, resîde-i husn-ı hitâmı, bir an akdem ikmâl olunması* gibi ifadeler tespit edilmektedir. Sarayın inşaatının padişahın beklediğinden daha uzun sürdüğü anlaşılmaktadır¹³⁷. İşin sürüncemede kalması ve ülke siyasi ve ekonomik buhranlarla uğraşırken diğer yandan Boğaziçi’nin kalbinde devasa bir saray inşası belki rahatsızlığa neden olmaya başlamıştı. İnşaa edilmeye başlandığı ilk yıllarda öngörülemeyen sözkonusu ekonomik ve siyasal gelişmeler Dolmabahçe Sarayı’nın masraflarında sorun oluşturmaya başlamış, uzayıp giden bu süreç başta Sultan

¹³² Güran, a.e., s. 21, 25.

¹³³ BOA, HH.İ, 13/9, 17 Z 1270/10 Eylül 1854; BOA, HH.THR, 1658/84, ZA 1269/Ağustos-Eylül 1853; BOA, MB, 14/125, 11 C 1267/13 Nisan 1851. Kırım Savaşı zaferle sonuçlandığı halde, Osmanlı İmparatorluğunun ekonomisine zarar vermiştir. Müttefiklerin aileleri ile birlikte İstanbul’da aylarca kalmaları ve bu arada bol para harcamaları İstanbul esnafını memnun etmişti; ama vükelayı, sarayı ve en önemlisi azınlıkları yeni bir tüketim tarzına itmişti (Kazgan, a.g.e., s. 33).

¹³⁴ “..Bundan başka haftalıklardan tesviyesine hasebe’l-ubûdiyye çalışıldığı halde hazine-i celîlenin ahvâl-i malûmesine mebnî verilemeyib terâküm etmiş bulunan sekiz haftalık dört bin kese akçenin dahî sür’at-i tesviyesi ehemm ve elzem göründüğüne...” (BOA, HH.d., 23429, 8 ZA 1272/11 Temmuz 1856).

¹³⁵ 1841-42 Malî yılında yapılan bir tespite göre toplam 349.949.745 kuruş birikmiş hazine borcunun 5.194.915 kuruşu Alyon adlı tüccardan alınmıştı (Güran, a.g.e., s. 25).

¹³⁶ BOA, İ.DH, 231/13936, 9 CA 1267/12 Mart 1851; BOA, HH.MH, 100/42, 17 M 1270/20 Ekim 1853; BOA, HH.d., 934.

¹³⁷ “Beşiktaş sâhilsaray-ı hümâyûnu ebniye-i âliyesinin sür’at-i ikmâli ve itmâmı zımında...” (BOA, A.MKT.MHM, 31/26, 3 C 1267/5 Nisan 1851).

Abdülmeccid olmak üzere Devleti meşgul eden gündem maddelerinden birini teşkil eder olmuştu. Hazinesinin sıkıntılı durumu dönemin yazışmalarına da yansıyor ve “kasada para kalmadığı” açıkça dile getiriliyordu¹³⁸.

Dolmabahçe Sarayı'nın inşa masraflarını karşılamak için bankerlerden borç para alınması bizzat padişah tarafından da düşünülen tedbirler arasındaydı. Ancak borçlanma her zaman en son düşünülen bir çözümdü. Hazine-i Hâssa ya da Maliye Hazinesi'nin imkânları sonuna kadar zorlanıyor, çaresiz kalındığında bu yola müracaat ediliyordu. Padişahın ikamet edeceği sarayın inşa masrafları için bu kadar zor durumda kalınması Hazine-i Hâssa'nın içinde bulunduğu darboğazı ve genel olarak da devlet ekonomisinin buhranlı halini gözler önüne seriyordu. İnşaatın bir türlü tamamlanamaması ve alacaklıların neredeyse sarayın kapılarını zorlayacak derecede sabırsızlık göstermeleri sarayın ve özellikle de Sultan Abdülmeccid'in kamuoyu nezdindeki imajına hanel getirebilirdi. Sultan düşünlerinin masrafları Dolmabahçe Sarayı'nın inşa ve tefriş masraflarından daha az değildi¹³⁹.

Sarayın inşasından dolayı alacaklıların inşaat kalfası Karabet'i zorlamaya başlaması ve inşaatın devamının tehlikeye girmesi ile beraber Hazine-i Hâssa Nezareti'nde de tedirginliğe neden oluyordu. Hazine-i Hâssa Nazırları Mâbeyn-i Hümâyûn'a yazdıkları tezkirelerde kendilerinden istenen meblağı bir defada ödemeye kudretleri olmadığını; Hazinesinin imkânlarının *malûm* olduğunu belirtiyorlardı. 1853 yılında Mâbeyn'e hitaben kaleme alınan bir tezkirede saltanat yapılarının masraflarının ertelenemeyecek derecede önem arzettiğinin Hazinece de bilindiği, ancak imkânların sınırlı olduğundan bahisle bir çözüm önerisi olarak inşaat masraflarının tıpkı Harem-i Hümâyûn borçları gibi yeniden yapılandırılarak

¹³⁸ BOA, HH.İ, 13/9, 17 Z 1270/10 Eylül 1854.

¹³⁹ “..Hoca Mihran vasıtasıyla istikrâz olunması mütebâdir-i hâtur-i âli olan on bin kese akçe Beşiktaş Sarayı ebniyesinin sūr'at-i itmâm-ı noksanı için muhassas olan haftalıklara zam olunmak üzere beher mâh bin kese akçe verilmek için bundan sarf-ı nazarla zikrolunan haftalıklara zam olmak üzere bakâyâ-yı mezkûreden her ay bin kese ve inşâallâhü Teâlâ icrâ buyrulacak sūr-ı hümâyûn için iktizâ eden nukûd nezd-i şâhânedede evvelce hazırlanmış olduğundan bunun için hazîne-i hâssaya tekellüfât-ı zâideye hâcet görünmediğinden fakat Hazine-i Hümâyûn Kethüdası ve İstabl-ı Âmire ve Ambar-ı Âmire müdürleri tarafına verilmek ve sūr-ı hümâyûnda bazı zuhurât masraflarına karşılık olmak üzere bin kese ki cem'an iki bin kese akçenin lüzûmu olacağından bakâyâ-yı mezkûreden mâliye hazinesinden peşinen akçe istenilmekten sarf-ı nazarla beher mâh iki bin kese akçe verilmek üzere...” (BOA, MB.İ, 12, 16 C 1270/16 Mart 1854).

alacaklıların baskılarının sona erdirilmesi teklif edilmekteydi¹⁴⁰. Hazine-i Hâssa'nın ödeme zorluğu çektiği durumlarda Maliye Hazinesi destek oluyorduysa da sonraları bu destek de yetmemeye başlamış; İstanbul bankerlerinden borçlanma yolundan başka seçenek kalmamıştı. Baltacı Aristidi, Kamondo, Abraham kendilerinden borç alınan sarrafların başında geliyordu¹⁴¹.

Sarayın inşasının tamamlanmasına az bir zaman kala ödeme sorunları azalacağına gittikçe artıyordu. 1855 yılına gelindiğinde sorun o denli büyüktü ki sarayın inşasında görev almış esnaf ve amelenin 8 haftalık ödemesi yapılamamıştı. 4.000 kese tutarındaki esnaf ve amele alacaklarından başka sarayın tefriş masrafları nedeni ile Hazine-i Hümâyûn Kethüdası'nın da Hazine'den 1.500 kese alacağı vardı. Bunlardan başka diğer bazı "önemli ve acil masraflara ödenmek üzere" 4.750 keseye ihtiyaç vardı ki Hazinesinin tüm bu ödemeleri gerçekleştirmesi için acil olarak 10.250 kese tutarında bir borçlanma yapması gerekiyordu. İnşaat kalfası ve diğer alacaklılar Serkurena İzzet Efendi'yi sıkıştırıyor, o da padişahın iznini alarak Hazine-i Hâssa Nazırı'na durumu tebliğ ediyordu. Nazır Paşa, istenen meblağı bulmanın kendisinin padişaha olan merbutiyetinin bir gereği olduğunu en nazik bir dille ve adabınca ifade ettikten sonra bu paranın padişahın tahsisatından bir defada ödenmesinin mümkün olamayacağını tespit ediyor ve uygun şartlarda olmak kaydıyla İstanbul bankerlerden borçlanma yoluna gidilmesi şikkına müracaat edildiğini belirtiyordu. Söz konusu tezkirenin devamında; Aristidi Baltacı, Abraham Kamondo ve Giacinto Tubini isimli bankerlerle görüşüldüğü ve 10.000 kesesi kaime cinsinden olarak nakit ve 5.000 kesesinin ise ellerinde bulunan hisse senetlerinden olmak üzere toplam 15.000 keselik borçlanma hususunda anlaşmaya varıldığı kaydediliyordu. Her kesede 5 kuruş olarak belirlenen faizin de borçlanma tarihinden itibaren işletilmesi benimsenmişti. Geri ödeme Aralık 1856 tarihinden itibaren ayda 1.000 kese olmak üzere 15 ayda tamamlanacaktı. Hazine-i Hâssa Nazırı başka bankerle görüşmediğini, zira onların şartlarının adı geçen bankerlerin sunduğu şartlardan daha uygun olmasının beklenmediğini belirtmiştir. Bu şartlardaki iç borçlanma hakkında son söz ise Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitabeti aracılığı ile padişaha iletilmiştir¹⁴².

¹⁴⁰ BOA, HH.İ, 11/5, 6 RA 1270/7 Aralık 1853.

¹⁴¹ BOA, HH.d., 933., r. 1270-1271/1854-55; BOA, HH.MH, 11/9, 13 S 1267/18 Aralık 1850.

¹⁴² BOA, HH.d., 23429, 2 S 1272/14 Ekim 1855; BOA, HH.İ, 17/62, 22 M 1272/4 Ekim 1855.

1856 yılındaki bir belgeye göre Dolmabahçe Sarayı'nın inşa masraflarından dolayı Hazinesinin kalan borcu 60.000 kese ki bu da yaklaşık 300.000 Osmanlı lirasına karşılık gelmektedir. Yapılan görüşmelerde hazinenin bu meblağı ayda 1.000 kuruş olmak üzere, toplam beş yılda ödeyebileceği belirtilmişse de Ebniye-i Hümâyûn kalfası Karabet Kalfa'nın bir uyarısı ödeme planında bazı değişikliklere gidilmesini ve Hazinesinin ödeme dengelerinin bozulması bahasına fedâkârlık yapılmasını gerektirmiştir. Karabet Kalfa, bu tutarın büyük bir bölümünü amele yevmiyeleri oluşturduğunu; İstanbul'dan ayrılarak memleketlerine gitmek isteyen birçoğu fakir ve acezeden müteşekkil bu ameleye eğer ödeme yapılmadığı takdirde saraya kadar gelip taleplerini doğrudan padişaha iletmek isteyeceklerini bildirmiştir. Karabet Kalfa hiç olmazsa toplam borçtan 24.000 kese ile inşaatın son 8 haftasına ait masraf tutarı olan ve ödenemeyen 2.000 kesenin ödenmesi hususunda ısrar etmiştir. Resmi makamlar bu teklifi kabul etmiş ve ardından, kalan 40.000 kesenin hangi kaynaktan karşılanacağı konusu gündeme gelmiştir¹⁴³. İstanbul'daki yerli ya da yabancı bankerlerden alınacak borcun yüksek faiz nedeni ile Hazineyi zarara sokacağı bunun yerine daha uygun faizle Osmanlı Bankası'ndan alınacak borçla kalan borcun ödenmesi kararına varılmıştır¹⁴⁴. Masrafların karşılanması için Osmanlı Bankası'nın dışında gayrimüslim bankerler ve tüccardan da borç alınmıştır. Borç alınacak bankerler, “en uygun” faizle borç verenler arasından seçilmiştir. Mösyö Aristidi Baltacı, Mösyö Kamondo ve Mösyö Tubini ile Sarraf Hoca Abraham bu bankerlerden olup, saraya borç olarak verdikleri her 1 kesenin 5 kuruşunu faiz olarak talep etmişler ve bu talepleri uygun görülmüştür. İsmi geçen bankerlerden sarayın muhtelif masrafları için, 1856 yılı Kasım ayından başlayarak ayda 1.000'er kese olarak geri ödeme şartı ile yaklaşık 10.000 kese borç alınmıştır¹⁴⁵.

Dolmabahçe Sarayı'nın inşası bitmiş ve saray saltanat makamının kullanımına açılmıştı. Saray inşaatı bitmesine bitmişti ama inşaatın kaynaklanan masrafların bir kısmı hâlâ ödenememişti. Üstelik bu, 61.000 kese gibi

¹⁴³ “..Karabet kalfanın Beşiktaş Sarayı'ndan dolayı matlûbâtının bakiyyesi ile diğer sarayların noksanlarının ikmâl edilmesi...” BOA, A.AMD, 90/88, 27 Mart 1275/9 Nisan 1859.

¹⁴⁴ BOA, HH.d., 23429, s. 29, 8 ZA 1272/11 Temmuz 1856.

¹⁴⁵ BOA, HH.d., 23429.

azımsanamayacak bir meblağdı. Hazine-i Hâssa Nezareti ve Mâbeyn-i Hümâyûn önceleri bu borcun 60 eşit taksite bölünerek 5 yılda ödenmesini uygun olarak değerlendirmişlerdi. Ancak bu ödeme planının gerçeklerle bağdaşamayacağı kısa sürede anlaşıldı. Zira borcun büyük kısmı inşaat amelesine idi ve amele zaten maddi zorluklar içinde bulduklarından öyle 5 yıl beklemeye asla tahammül edemezlerdi. Üstelik bunlar da alacaklarını tahsil ettikten sonra memleketlerine gitmeyi sabırsızlıkla bekliyorlardı. Hazine-i Hâssa Nazırı, sarayın borçlarıyla ilgili durumu bu mealdeki açıklamalarla dile getirdikten sonra inşaat amelesinin bu hal üzere daha fazla bekletilmesinin mümkün olmadığını da ekliyordu. Nazıra göre; amelenin padişahı bu meseleyle rahatsız etmesi (*tasdii*) dahi muhtemeldi. Hazine-i Hâssa Nazırı durumu bu şekilde tespit ettikten sonra, Karabet Kalfa tarafından teklif edilen ve kendisinin de desteklediği çözüm önerisini ortaya koyuyordu. Buna göre öncelikle 5 taksitin ilk iki taksiti olan 24.000 kese ile 2 aylık inşaat masrafı olan 4.000 kese peşin olarak Karabet Kalfa'ya ödenecekti. Aciliyeti olan ama ödenemeyen bazı borçların kapatılması da bu meyanda 12.000 keselik bir ilave yapılarak toplam 40.000 keselik bir borçlanma yoluna gidilmesi değerlendiriliyordu. Borçlanmanın İstanbul'daki bankerlerden yapılabilmesinin imkânsız olduğu vurgulanırken yabancı uyruklu bankerlerden alınacak borç yüksek faizi nedeni ile tercih edilmiyordu. Hazine-i Hâssa Nazırı en uygun seçeneğin Osmanlı Bankası'ndan yılda %10 faizle yapılacak borçlanma olduğunu belirtiyordu. Borcun iki yıllık faizi ile komisyonu olan yaklaşık 3.000 kesenin 1.500 kesesi Karabet Kalfa tarafından söz verildiği üzere işçilerin alacaklarından kesilecekti. Borcun kalan kısmının alacaklılara ayda 1000'er kese olarak yine Karabet Kalfa eli ile ödenmesi öngörülmekteydi¹⁴⁶.

Dolmabahçe Sarayı'nın kullanıma açılışının üçüncü yılına gelindiğinde, Hazine'nin Karabet Kalfa'ya, dolayısıyla alacaklılara olan borç 30.000 keseye kadar inmişti. Mâliye Nezareti ve Seraskerlik makamları arasında yapılan müzakerelerde Karabet Kalfanın mağdur edilmeden bu meblağın 5.000 kesesinin üç dört ay içinde taksitler halinde, kalan 25.000 kesenin ise gelecek Temmuz 1859'a kadar ödenmesi

¹⁴⁶ BOA, HH.d., 23429.

kararı verilmiştir¹⁴⁷. Dolmabahçe Sarayı'nın kullanıma açılmasından yaklaşık 4 yıl sonra borçlarının tamamen ödenme aşamasına geldiği tespit edilmektedir¹⁴⁸.

Dolmabahçe Sarayı'nın kullanıma açılmasından sonra aynı dönemde inşa ve tamir edilen diğer saltanat yapılarının masraflarının karşılanmasında da benzer zorluklar yaşanmıştır. Hatta masrafların karşılanması için ayrılan ödenekte kısıtlamaya gidildiğinden Çırağan Sarayı ve sultan saraylarının onarım çalışmaları tatil edilmiştir. Karabet Kalfa bu süreçte saraya müracaat ederek inşaat esnaf ve amelesinin alacaklarının bir an önce ödenmesini talep etmiştir. Hazine-i Hâssa Nazırı içinde bulunulan bu durumdan çıkış için Mâbeyn-i Hümayûn'a borçlanma yolunu çözüm olarak teklif etmiştir¹⁴⁹.

Sarayın inşası için her ne kadar haftalık muayyen bir tahsisat tertip edilmiş olmakla beraber planlanmamış harcamalar için de ödemeler yapılmıştır. Sarayın maliyet hesaplamalarında dekorasyona yönelik harcamalar, inşaat masraflarından sonra ikinci sırayı almaktadır. Örneğin Sarayın kullanıma açıldığı 1856 yılında "bazı önemli masraflar" için 4.750 kese tutarında içeriği belirtilmeyen bir harcama tahakkuk etmiştir. Tanzimat döneminde Dolmabahçe Sarayı'nın (ve diğer saltanat yapılarının) tefrişinden sorumlu olan Hazine-i Hümayûn Kethüdalığı'na ise, belirtilen tarihte tefriş masrafları için 1.500 kese ödeme yapılacağı belirlenmiştir¹⁵⁰. 1857 yılında Dolmabahçe Sarayı'nın dekoratörlerinden olan Séchan'ın, başta Dolmabahçe Sarayı olmak üzere, saray ve köşklerin tefrişi için Avrupa'dan getirdiği dekoratif eşyalar hakkında tahakkuk eden meblağ 5.800 kese (560.853 Frank) olarak tespit edilmektedir¹⁵¹.

¹⁴⁷ BOA, A.AMD, 90/80, 90/82, 90/88.

¹⁴⁸ "Maliye Nezâretine; Malûm-ı vâlâları buyrulduğu vechile kalfa hoca Karabetin Beşiktaş Sarayı hümayûnundan dolayı bakıyye-i matlûbu olan mebâliğ-i malûmenin -bi mennihî Teâlâ- şehr-i Temmuz içinde *eshâm-ı cedide* olarak kâmilen te'diye ve teslim olunması mukarrar ise de bunun fiile gelmesi iki aya mütevakkıf olduğundan bazı müstacel ve mühim olan ebniyenin teshîl-i tanzîmi zımında şimdiden *ale'l-hisâb sûretiyle* iki bin kîse tedârik olunarak yine Tophâne-i Âmire Komisyonu marifeti ile *mûmâ ileyhe verdirilmesi bi'l-istizân müteallık buyrulan irâde- seniyye-i hazret-i şâhâne muktezâyı âlisinden olmağla mücebince tesviyesine himmet buyurmak...*" (BOA, A.MKT.NZD, 281/51, 12 L 1275/15 Mayıs 1859).

¹⁴⁹ BOA, HH.İ, 31/11, 12 Ş 1275/17 Mart 1859.

¹⁵⁰ BOA, HH.d., 23429.

¹⁵¹ BOA, HH.d., 23429.

II. BÖLÜM

MEKÂN

2.1. Bir Mekân ve Temsil Alanı Olarak Mâbeyn-i Hümayûn

Mekân, zamanın ve anıların deposu gibidir. Mekânı korumak aslında orada yaşanan anıların, tarihi hadiselerin de yaşatılmasını, unutulmamasını sağlamaktadır. Bir evin, konağın ya da hükümdar sarayının koridorları, mahzenleri, tâli odaları, ana mekânları, çatı katları ne kadar çoksa ve bu türden çeşitlilik gösteriyorsa o denli incelemeye değerdir; o mekân aynı zamanda yaşanan zamanı ve yaşanmışlıkları da her bir köşesinde muhafaza etmektedir¹⁵².

Dolmabahçe Sarayı'nın Mâbeyn'den Harem-i Hümayûn'un en uzak bölgesine kadar her bir koridoru, köşesi, odası ya da koltuk (servis) kapısı ya da diğer mimari elemanlar belli bir gelenek ve düşünce etrafında tasarlanmıştır. Osmanlı sarayının yüzyıllarla beraber olgunlaşan ve belli bir standardı oluşturan yerleşim geleneğinin mimariye yansımaları kaçınılmazdır. Dolayısıyla yazılı ya da görsel belgelerin söylediklerinin ötesinde mekân ya da yapının da bir ruhu olduğunu, bir psikolojinin tüm mekânlara sindiğini söylemek çok abartılı olmayacaktır. Ulaşılan ve tez boyunca yerinde yapılan tespitlerle doğrulanan, çözümlenen belgelerle bir yandan mekânların o dönemde nasıl kullanıldığını belirlerken diğer yandan da böyle bir mekân ya da beden içinde nasıl bir ruh nasıl bir psikoloji olduğunun da tespiti gerekir ve işte o zaman bütüncül bir analize yaklaşılabilecektir. Bu analiz mimari bir nitelik taşımaktan çok yerleşim geleneği ve teşkilat açısından bir değerlendirme olacaktır.

¹⁵² Mekân üzerine psikolojik ve felsefi bir çalışma için bkz. Gaston Bachelard, **Mekânın Poetikası**, çev. Alp Tümerterkin, İstanbul 2013.

Öncelikle Dolmabahçe Sarayı'nın ana binası ve bu binanın cepheleri bu açıdan oldukça cezbedicidir. Sarayın denize bakan cephesinde taş işçiliğinin en incelikli örnekleri sergilenirken kullanılan yapı malzemesi de oldukça kalitelidir. Bu cephede yer alan ve sarayın en yüksek yeri olan Muâyede Salonu'nun bir yanında Mâbeyn-i Hümâyûn yer alırken diğer yanında ise padişah, annesi ve eşleri ile çocuklarının yaşadığı Harem-i Hümâyûn daireleri bulunmaktadır. Deniz tarafından saraya bakanlar bir yandan deniz saltanat kapısı ve diğer kapılarla ihtişamı izlerlerken diğer yandan da sarayın cephesi zengin taş işçiliği ile kendisini gösterir. Ama işte tam da bu nokta da başka bir husus daha dikkatten kaçmaz: Sarayın kara tarafındaki cephesi, süsleme ve ihtişam açısından deniz cephesi ile tam bir zıtlık içindedir. Mâbeyn-i Hümâyûn'un kara tarafı hariç, Kuşluk bahçesinden başlayarak Harem-i Hümâyûn'un bitimine kadar duvarlarda en küçük bir süslemeye rastlanmaz. Mâbeyn-i Hümâyûn'un hem kara ve hem de deniz tarafı gayet süslü, ihtişamlı iken Harem-i Hümâyûn ve Muâyede Salonu'nun kara tarafının yalın bir tarzda inşa edilmesi, aslında Tanzimat döneminde görülen “modern ile gelenekselin” beraber varoluşlarının bir sonucu olmalıdır. Devletin ihtişamının sergilendiği, dışa açık olan ve dolayısıyla yabancı devlet başkanları ya da temsilcileri ile beraber gelen heyetlerin girebildiği, görebildiği mekânlar debdebeli ve görkemli olarak inşa edilirken dışa kapalı olan ve temsil kaygısı taşımayan mekânlarda ise sadelik esas alınmıştır.

Dolmabahçe Sarayı'nın mimarisine bakıldığında, özellikle Mâbeyn-i Hümâyûn'daki odaların sayısı, kullanım amaçları incelendiğinde bu sarayın “yoğun bir çalışma” karargâhı olmaktan çok “simgesel/temsil” yönü ağır basan bir nitelik taşıdığı anlaşılır. Aslında saray teşkilat ve teşrifatı ile ilgili ilk köklü değişiklikler 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın lağvedildişinden sonra 1830'lu yıllarda başlatılmış; sırkatipliğinin yerine başkitabet dairesi kurulmuş, silahdar ağalık kaldırılarak Mâbeyn-i Hümâyûn müşiriyeti ihdas edilmişti¹⁵³. Kurumlar yenilediği gibi adları da değiştiriliyor, uygulamaları padişah II. Mahmud yakinen izliyordu. Sultan Abdülmecid babası döneminde başlatılan yenileşme faaliyetlerini devam ettirmiş,

¹⁵³ Ali Akyıldız, “II. Mahmud Döneminde Merkez İdaresinde Yapılan Düzenlemeler”, **II. Mahmud, Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul**, İstanbul 2010, s.55-83; a.mlf, “Tanzimat”, s. 1.

inşa ettirdiği Dolmabahçe Sarayı'nın mimarisi ve mekân düzenlemesi de “teşkilat ve teşrifatıyla yenilenmiş saray” anlayışına uygun olarak düzenlenmişti.

Dolmabahçe Sarayı XIX. yüzyıl saray teşkilat ve yaşamının mimarideki ifadesidir. Bu sarayın oda ve salonları incelendiğinde saray birimlerinin işleyişi hakkında ipuçlarına ulaşılabılır. Dolmabahçe Sarayı'nın mekân kullanımları Mâbeyn-i Hümâyûn ve Harem-i Hümâyûn olmak üzere iki bölümde ele alınacaktır. Ayrıca Saraya bağlı ek yapıların kullanımları ve inşa süreçlerine ilişkin tespitlere de yer verilecektir.

Mâbeyn-i Hümâyûn bölümü, Devlet'in, padişahın şahsında en üst düzeyde temsil edildiği makamdı. Ayrıca, Sarayla bazı resmi daireler arasındaki yazışmaların yapıldığı Yazı Dairesi de bu bölümde bulunmaktaydı. Padişahın özel hizmetlerine bakan Musâhibler ile sarayın ve padişahın güvenliğinden sorumlu olan “Yaverler”, kısacası tüm asker ve sivil bürokratlar ile alt kadrolar da Mâbeyne bağlı olarak görev yaparlardı. Mâbeyn, aynı zamanda hükümdarın dinlendiği ve kabullerini gerçekleştirdiği bir mekândı¹⁵⁴.

Dolmabahçe Sarayı'nın ana yapısı mimari olarak üç bölüme ayrılır; bunlar Mâbeyn-i Hümâyûn, Muâyede Salonu ve Harem-i Hümâyûn'dur. Sarayın Mâbeyn-i Hümâyûn bölümü, Osmanlı saraylarının yerleşim ve kullanım özelliğine uygun olarak hem idari büroları hem de padişahın kullandığı resmi ve özel amaçlı mekânları kapsardı.

Sarayın Mâbeyn-i Hümâyûn bölümüne girildiğinde Medhal Salon ile karşılaşılır. Bu salon şömineleri, zengin kalemîşi süslemeleri ve geniş sofası ile İmparatorluğun ihtişamına yaraşır bir görünüm içindedir. Mâbeyn-i Hümâyûn'dan başlayarak Harem-i Hümâyûn Hünkâr Dairesi'ne kadar hemen tüm mekânlarda simetrik tasarım hâkimdir; bu da dikkat çekmekte, ilgi uyandırmaktadır. Mekân simetrik olunca objeler de genel olarak bu düzene uygun bir biçimde, simetrik olarak

¹⁵⁴ Ali Akyıldız, “Mabeyn”, **DİA**, C.XXVIII, İstanbul, s. 103-104; Mehmet Zeki Pakalın, “Mabeyn”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, İstanbul 1983, s. 375.

yerleştirilmiştir. Düzene ve planlı yaşam biçimine gönderme yapan simetri düzeninde, mekânın işlevselliğinden çok törenselliğinden ve temsil niteliğinden söz edilebilir. Mâbeyn-i Hümayûn'da ve Harem'de Hünkâr Dairesi'nde simetri daha çok merkezi sofalarda söz konusudur. Ama bu sofaların çevresine dağıtılan odalarda simetri düzenine uyulmadığı, yaşamın getirdiği zorunluluklara uygun olarak işlevin öne çıktığı görülür. Asimetrik tasarım biçimi, belirtildiği üzere simetrik bir görünüm içine uyumla gizlenmiştir. Bir diğer ifadeyle “biçim” ve “işlev” sorunu birbirinin alanına müdahale ettirilmeden ve yumuşak geçişlerle uygulanmıştır.

Mâbeyn-i Hümayûn'un bir bütün olarak, ama özellikle de üst katının temsil yönü vardır. Bu nedenle üst kat, giriş katı da olan orta kata göre daha görkemlidir. Üst katın alt kata göre olan üstünlüğü süsleme, dekoratif ve mimari özelliklerinden anlaşılabilir. Padişahın saraydaki mesaisini geçirdiği; kabullerde kullandığı oda ve salonların tavanlarında altın varak işçiliği görülürken parkelerinde özenli ve incelikli bir işçilik dikkat çeker. Aynı şekilde üst katın duvar kaplamalarında, normal sıvaya göre yaklaşık otuz kat daha pahalı olan şütük (mermer taklidi) sıva kullanılmıştır. Ama üst katta, temsil yönü olmayan; padişahın çalışma, dinlenme ve günlük kabullerde kullandığı oda ve salonlarda ise bir adım ötedeki ihtişam dolu salonlara göre sadelik dikkat çeker. Dolayısıyla padişahın kişisel kullanımına ait mekânlarla temsil yönü ağır basan oda ve salonların yan yana oldukları halde birbirlerinden böylesine kesin çizgilerle ayrılmış olması tesadüf olmasa gerektir. Tüm bunlar her koridorun, kapının ya da süsleme tercihlerinin belli bir amaca ve düşünceye hizmet ettiğini göstermektedir.

Mâbeyn-i Hümayûn bölümü, Harem-i Hümayûn bölümü gibi üç kattan oluşmaktadır. Kilerci, berber, esvâbî, çantacı, kuşçu, imam-ı şehriyârî, ibrikdâr gibi padişahın özel hizmetlerine bakan ve “Mâbeyn hademesi” olarak da isimlendirilen kadroların odaları sarayın bodrum katında yer almaktaydı. Orta katta ise yerli ve yabancı devlet erkânının padişahın huzuruna çıkmadan önce bir süre bekletildikleri oda ve salonlar bulunmaktaydı. Ayrıca sarayın diğer devlet daireleri ile olan irtibatını sağlayan kitabet dairesi ile padişahın şifahî ve yazılı irâde-i seniyyelerini ilgililere ileten, sarayın iç işleyişine odaklanan serkurenalık dairesi de yine bu bölümde yer

almaktaydı. Ancak Dolmabahçe Sarayı'nın hemen girişinde yer alan iki oda Osmanlı Sarayı'nın mimarisinin devrin siyasi yapısını tam olarak yansıttığını gösterir. Bilindiği üzere XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti için diplomasi ve Bâbîâli bürokrasisi etkin bir rol oynamıştır. Daha II. Mahmud döneminde (1808-1839) başlayan, bürokraside yenileşme faaliyetleri Sultan Abdülmecid döneminde de devam etmiş ve Bâbîâli kalemlerinden yetişen bürokratlar bu süreçte birincil rol almışlardır. Dolmabahçe Sarayı'nın kapısından girişte kara tarafında yer alan ilk odanın Vezir Odası olması ve Bâbîâli'nin saraydaki temsil odası olması da bu açıdan dikkat çekicidir. Diğer taraftan sarayın girişinde sağda deniz cephesinde yer alan odalar ise elçilere tahsis edilmiştir. Bu da Mâbeyn-i Hümayûn bölümünün devrin siyâsî gerçekleriyle paralel bir yapılanma içinde olduğunu, mekânların da buna göre düzenlendiğini göstermektedir.

Dolmabahçe Sarayı'nın mekânlarının ve dairelerinin kullanımlarının doğru olarak tespit edilmesi, yerleşim düzeninin doğru bir şekilde ortaya çıkarılmasını sağlayacağı gibi XIX. yüzyıl saray teşkilatının Dolmabahçe Sarayı'nda nasıl yer bulduğunu ve nasıl işlediğini de gösterecektir.

2.2. Dolmabahçe Sarayı'nın özgün Mekân Kullanımlarının Tespiti

2.2.1. Mâbeyn-i Hümayûn Orta Kat

Mâbeyn bölümünün orta katında sarayla dış dünya arasındaki irtibatı sağlayan başkitâbet ve başmâbeyncilik gibi kurumların yanı sıra padişahın Mâbeyndeki dairesinde hizmet gören musâhiplerin nöbet odaları bulunmaktaydı. Mâbeyn bir temsil alanıydı ve bu nedenle daha girişten itibaren görkemli sütunlar, üçgen alınlıklar ve büyük ölçekli avize ve diğer tefriş unsurları ile donatılmıştı. Mâbeyn'in girişinde solda ve sağda yer alan ilk odalardan deniz tarafında yer alanı sefirlere kara tarafında olanı ise Bâbîâliye tahsis edilmişti. Dolmabahçe Sarayı'nın Mâbeyn dairesinde odaların ya da salonların sayıca çokluğundan daha ziyade görkeminden ve simgesel değerlerinden söz edilebilir. Bir diğer ifadeyle Tanzimat'ta güçlenen Bâbîâli bürokrasisi ile devlet idaresinin ağırlığı o merkeze kayarken Saray,- henüz tamamen devreden çıkmasa da- daha simgesel bir konumda kalmış; bu durum Mâbeyn-i Hümayûn'un mekân düzenlemesinde de ifadesini bulmuştur.

Sarayın bu katında dikkati çeken hususlardan biri de mekânın süslemeleri ve tefrişi ile ilgilidir. Mâbeyn orta kat tavanlarında hemen bütünüyle kalemişi uygulanmış, duvarlarda sıva ve bazı yerlerde de kalemişi tercih edilmiştir. Oysa üst kat tavanlarında genel olarak altın varak uygulaması yapılırken duvarlarda ise mermer taklidi sıva (somaki ya da stucco) kullanılmıştır. Orta katla üst kat arasındaki işlev farkı mekânların süslemelerinde de kendisini göstermektedir.

2.2.1.1. Medhal Salon (Büyük Salon) /1 Numaralı Salon

Dolmabahçe Sarayı'na Mâbeyn bölümünden girildiğinde ilk karşılaşılan salon literatüre Medhal Salon olarak geçen mekândır; döneme ait belgelerde ise “büyük salon” olarak geçmektedir¹⁵⁵. Mâbeyn-i Hümâyûn'a girildiğinde sağ ve sol taraflarda yer alan odaların da simgesel değerleri oldukça güçlüdür. Odalardan deniz tarafında olanı diplomasiyi temsil eden Elçi Odası, kara tarafında olanı ise Bâbîâli'yi temsil eden Vezir Odası'dır¹⁵⁶. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin idaresine ve gündemine yön veren, dönemin ruhunu temsil eden iki temel olguya; diplomasi ve Babıali bürokrasisine sarayın hemen girişinde yer alan iki odayla gönderme yapılmıştır. Üstelik bu odalar herhangi bir yerde değil hemen girişte ve simetrik bir yapı içinde tasarlanmışlardır.

Medhal Salon'da da simetri düzeni uygulanmıştır. Medhal Salon devlet erkânının padişahın huzuruna çıkışları esnasında sürekli kullanılır, protokol merdivenleri olan kristal merdivenlerden çıkılarak üst kata ulaşıldı; dolayısıyla yine temsil açısından son derece önemli bir alandı. Ama bu salonun kara ve deniz taraflarına yerleştirilen yazı dairesine ait bürolar, şehzade odaları ve diğer mekânlar yine kapılarla, kapı perdeleri ile protokol alanından gizlenmiştir. Saray çalışanları ile devlet konuklarının istenmeyen karşılaşmalarına engel olabilmek için mimariden yararlanılmış, görsel temas olasılığı ortadan kaldırılmıştır. Padişahın huzuruna çıkmak üzere saraya gelen yerli ve yabancı devlet erkânı ve misafirler saray

¹⁵⁵ “*Mâbeynde orta katta kebir salon...*” (BOA, Y.EE.d., 273, s. 5, h. 1299/1883; MSHHA, d. 26, r. 1291/1875).

¹⁵⁶ BOA, Y.EE, d. 273, s. 5; MSHHA, d. 26, s.7a.

görevlileri tarafından bu kapının önündeki sahanlıkta karşılanırlar; ardından bu salonu geçerek tören ve kabul mekânlarına yönlendirilirlerdi.

Salona girildiğinde iki yanda görülen büyük Boule işi masaların tablalarında Sultan Abdülmecid'in tuğrası vardır. Sarayı yaptıran padişahın tuğrası, ayrıca şömine tablalarında bulunan lacivert Sévres porselen fabrikası üretimi vazolarda ve kapı üstlerinde de görülmektedir. Salonun ortasında asılı 60 kollu avize İngiliz yapımıdır. Her iki tarafta yer alan büyük boyutlu porselen vazolar, Yıldız Çini ve Porselen Fabrikası'nda üretilmiştir¹⁵⁷.

1932-1937 yılları arasında Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen ilk üç dil Kurultayı ve uluslararası nitelikteki II. Tarih Kongresi bu salonda gerçekleştirilmiştir¹⁵⁸.

2.2.1.2. Vezir Odası ve Sofası / 2 ve 3 Numaralı Odalar

Dolmabahçe Sarayı'nın Mâbeyn-i Hümâyûn bölümünün orta katında kara tarafında onbir penceresi olan Vezir Odası tanımlı bir oda olduğu tespit edilmiştir¹⁵⁹. Sözkonusu odanın çevresi 38.30 metre, yüksekliği ise 4 metredir. Odanın hemen girişinde yer alan sofasının çevresi ise 26 metredir. Vezir Odası'na ait abdesthanenin alanı 2.44 x 4.20 metre ölçülerinde olup abdesthanenin çevresi 16.60 metredir¹⁶⁰.

Yerinde yapılan incelemede, Dolmabahçe Sarayı'nın 3 numaralı odasının Vezir Odası ile ilgili verilerle uygunluk içinde olduğu görülmüştür. İncelenen belgelerde “*vezir odası önünde küçük sofa*” olarak geçen bir mekan olduğu tespit edilmiştir. Verilere göre söz konusu oda sekiz pencerelidir¹⁶¹. Yerinde yapılan incelemede bu tanımlara uygun olan mekanın, sarayın kara tarafında yer alan 2 numaralı oda olduğu belirlenmiştir.

¹⁵⁷ Komisyon, **Dolmabahçe Sarayı**, TBMM Milli Saraylar Yayını, İstanbul 2012, s. 24.

¹⁵⁸ Ünal Karıncalı, **Riyâset-i Cumhûr Makamı Olarak Dolmabahçe Sarayı**, İstanbul 2011, s. 52-60.

¹⁵⁹ MSHHA, d., 26, s. 7a.; nr., 5, Mart 1330/ Mart 1914.

¹⁶⁰ BOA, Y.EE.d., 273, s. 5.

¹⁶¹ BOA, MB, 176/4, 20 Ş 1293/ 10 Eylül 1876.

Vezir Odası, Bâbîâli'nin sarayda temsil edildiği odaydı. Sadrazam başta olmak üzere diğer nazırlar saraya geldiklerinde bu odada dinlenirler, ağırlanırlar ve padişahın kabulü öncesi burada beklerlerdi. Gerektiğinde sadrazam başkanlığında yapılan hükümet toplantıları bu odada gerçekleşirdi¹⁶². Sadece Dolmabahçe Sarayı'nda değil XIX. yüzyılda inşâ edilen Beyerbeyi Sarayı, Çırağan Sarayı gibi saraylarda da vezir odası yer alırdı¹⁶³. Vezir Odası, Bâbîâli'yi temsil etmesi nedeniyle gerek konumu gerekse görkemli dekorasyonu bakımından sarayın yazı dairesindeki diğer mekânlardan ayırt edilebilmektedir¹⁶⁴. Yukarıdaki kullanım özelliğine ek olarak sözkonusu oda V. Mehmed Reşad döneminde “Surre Odası” olarak da kullanılmıştır¹⁶⁵.

2.2.1.3. Sertabib Odası/4 Numaralı Oda

Mâbeyn-i Hümâyûn'un kara tarafında 4 numaralı oda II. Meşrutiyet döneminden itibaren Sertabib Odası olarak kullanılmıştır¹⁶⁶. “Sertabib-i Hazret-i Şehriyârî” olarak da bilinen baştabip, Eczahâne-i Hümâyûn'un da amiriydi. Belirtilen oda, sarayın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak değerlendirildiği 1927-1949 yılları arasında Muhafız Odası olarak kullanılmıştır¹⁶⁷.

2.2.1.4. Elçi Odası ve Önündeki Küçük Sofa / 5 ve 6 Numaralı Odalar

Sarayda diplomasiinin temsili önemliydi ve bu öneme uygun bir şekilde sarayın en görkemli odaları sefirlere ve genel anlamda da diplomasiye tahsis edilmişti. İncelenen kaynaklarda Dolmabahçe Sarayı'nın Mâbeyn-i Hümâyûn bölümünde orta katta deniz tarafında toplam on bir pencereci Elçi Odası olarak geçen bir oda olduğu tespit edilmektedir¹⁶⁸. Yerinde yapılan tespitte Mâbeyn'in orta katında deniz tarafındaki 6 numaralı odanın verilerle uygunluk içinde olduğu

¹⁶² Haluk Şehsuvaroğlu, **Tarihî Odalar**, İstanbul 1954, s. 22-29.

¹⁶³ T. Cengiz Göncü, “Beyerbeyi Sarayı'nın İnşa Süreci, Teşkilatı ve Kullanımı” (**İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**), İstanbul 2006, s. 64.

¹⁶⁴ MSHHA, d., nr. 26; Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s. 6.

¹⁶⁵ MSHHA, d. 24, s. 11b, r. 1333/1917.

¹⁶⁶ Zarif Orgun, “Dolmabahçe Sarayı'nın Oda ve Salonları Üzerine”, **Milli Saraylar Dergisi**, Sayı 1, İstanbul 1987, s. 113.

¹⁶⁷ Orgun, **a.g.m.**, s. 113.

¹⁶⁸ BOA, HH.MFŞ, 5/6, 22 Şubat 1292/6 Mart 1877; BOA, HH.MFŞ, 4/6, 4 L 1294/ 12 Ekim 1877; BOA, HH.d., 273, s. 89b, h. 1288/ 1872-73; MSHHA, E-II, 1482, Mayıs 1292/ Mayıs 1876.

görülmüştür. Aynı şekilde Elçi Odası önünde 3 pencereleli bir mekân bulunduğu ilişkin veriler¹⁶⁹ değerlendirilmiş ve yerinde yapılan incelemede 5 numaralı odanın verilerle uygunluk arzettiği görülmüştür. Sözkonusu sofa, Elçi Odası'nın girişine mahremiyet sağlarken mekâna giriş ve çıkışlarda da kontrolü kolaylaştırmaktadır. Sofa, bir abdesthaneye de açılmaktadır.

Huzura kabul edilişleri öncesinde elçiler bu odada bir süre beklerler, ağırlandırlardı. Elçiler burada bir süre bekletildikten sonra Serkurena'nın ya da onu temsilen bir kurenanın nezaretinde huzura kabul edilmek üzere üst katta padişah tarafından kabul edilecekleri odaya çıkarılırlardı¹⁷⁰.

Sarayın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak değerlendirildiği 1927-1949 yılları arasında belirtilen odalardan 5 numaralı mekân Cumhurbaşkanlığı yaveri misafirlerinin bekleme odası, 6 numaralı mekân ise Cumhurbaşkanlığı Başyaver Odası olarak kullanılmıştır¹⁷¹.

2.2.1.5. Yazı Dairesi / 8-16 Numaralı Mekânlar

Dolmabahçe Sarayı'nın, Tanzimat sürecinde inşa olunması nedeni ile sarayın yerleşim düzeni ve idari birimlerin teşekkülü bu dönemin izlerini taşır. Bu dönemde Mâbeyn-i Hümayûn'un iş yükü Bâbîâli'ye göre daha azdı. Devlet idaresinde ağırlığın Bâbîâliye kayması ve Mâbeyn'in azalan işyükü nedeni ile de Dolmabahçe Sarayı'nın Mâbeyn dairesinde çok fazla sayıda resmi nitelikli büro bulunmamaktadır¹⁷². Bu dönemde Mâbeyn devlet idaresinde tamamen devre dışı bırakılmış değildir, ancak Bâbîâli ile saray arasında bir güç mücadelesi vardır ve bu mücadele II. Abdülhamid'in saltanat yıllarına kadar da daha çok Bâbîâlinin lehine olacaktır¹⁷³.

Mâbeyn'in kara ve deniz tarafındaki odalarının kullanımı, kime ve hangi sınıfa tahsis edildiğinin tespiti, saray ve Bâbîâli arasındaki güçler dengesine ilişkin önemli bir göstergedir. Sarayın Bâbîâli karşısında görece daha üstün bir konumda

¹⁶⁹ BOA, MB, 176/4, 20 Ş 1293 /10 Eylül 1876.

¹⁷⁰ 6 numarada yer alan Elçi Odası'ndan alınmış bir görüntü için bkz. Resim-1

¹⁷¹ Orgun, a.g.m., s. 107.

¹⁷² Sarayın XIX. yüzyılda devlet idaresindeki konumuna ilişkin olarak bkz. Ortaylı, a.g.m., s. 14-25.

¹⁷³ Ali Akyıldız, " II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Bâbîâliyle (Hükümet) İlişkileri", **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İstanbul 2012, s. 165.

olduğu Tanzimat döneminde deniz tarafındaki odalar musahiplere, darussaade ağalarına, şehzadelere, kısacası padişaha yakın olan bendegâna verilirken¹⁷⁴, gücün Bâbîâli'ye geçtiği II. Meşrutiyet döneminde ise deniz tarafındaki odalar İttihat ve Terakki'nin saraydaki gözü kulağı konumunda olan başkâtip, bâşmabeynci ve yaverlere tahsis edilmiştir¹⁷⁵. Bu süreçte kara tarafındaki odalara ise padişahın hizmetlerine bakan seresvâbî, sertabib ve musahipler yerleştirilmiştir. Sarayda bir memurun deniz tarafında oturması bile kendisinin ya da temsil ettiği sınıfın siyasi olarak güçlü olmasını gerektirmiştir¹⁷⁶.

Mâbeyn-i Hümâyûn'la üst kat arasındaki bağlantı protokol merdiveni ile sağlanmakla beraber saray memurlarının, bendegânın üst kata çıkışını kolaylaştıracak ve protokolün ayrıcalığına hâle getirmeyecek özel geçiş imkânları sağlanmıştır. Yazı dairesinin hem kara hem de deniz tarafında bulunan koridorlarından verilen tali geçiş kapıları protokol merdivenlerine geçişe kontrollü bir şekilde imkân tanımaktadır. Memur ve bendegân odalarının tam karşısında yer alan bu kapılardan başka, daha kestirme yollardan üst kata geçişi sağlayan koltuk merdivenleri de bulunmaktadır. Hiçbir kapının, koridorun, geçişin sıradan ve gelişigüzel tasarlanmadığını anlatan bu detaylar mekânın bir ruhu olduğunu ortaya koyan güçlü sembolik göstergelerdir.

Sarayın kullanıma açıldığı yıllardan II. Meşrutiyet dönemine kadar sarayın yazışmalarının gerçekleştirildiği kitabet dairesi ve sarayın iç işleyişi ile ilgili serkurenalık dairesi başta olmak üzere idari birimlere, Medhal Salon'dan sonra gelen ve kara ve deniz taraflarındaki koridorlar üzerine yayılan odalar (8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16) tahsis edilmişti; bu nedenle de bu mekânlar topluluğu Yazı Dairesi olarak anılmıştır¹⁷⁷.

¹⁷⁴ Yazı Dairesi'nin II. Meşrutiyet öncesinde darussaade ağası, şehzadeler ve musahiplere tahsis edildiğine ilişkin bilgiler için örnek olarak bkz. BOA, YEE., d. 273 ve MSHHA, d., 26.

¹⁷⁵ II. Meşrutiyet döneminde yazı dairesinin kullanımına ilişkin bir tespit için bkz. Orgun, a.g.m, s. 107.

¹⁷⁶ BOA, Y.EE., d. 273.

¹⁷⁷ BOA, HH. MFŞ, 4/15, 18 C 1294/30 Haziran 1877; MSHHA, E-II, 1482, r.1292/1876; MSHHA, d. 26, Mayıs 1291/Mayıs 1875.

II. Meşrutiyet döneminde ise Yazı Dairesi'nde başkâtip ve başmâbeynci ile onlara bağlı alt kadrolar deniz tarafında 10, 11, 15 ve 17 numaralı odalara taşınmışlar; Hükümet tarafından seçilerek sarayda görev almaları sağlanan başkâtip ve başmâbeynci¹⁷⁸ ayrıcalıklı konumlarını daha ilk başta odalarının kara tarafından deniz tarafına alınmasıyla hissettirmişlerdir. Bu dönemde Yazı Dairesi'nin deniz tarafında yer alan 14 numaralı koridor, önündeki çini döşeli salon nedeni ile "Çini Mahalli" olarak da adlandırılmıştır¹⁷⁹.

Yazı Dairesi'nin deniz tarafında yer alan koridorda yer alan büyük ölçekli tablo, İtalyan Sanatçı Stefano Ussi'ye ait olup 2.70 x 4.98 metre ölçülerindedir¹⁸⁰. Osmanlı Devleti'nin Mekke ve Medine'ye her yıl gönderdiği Surre Alayı'nı betimlemektedir¹⁸¹.

2.2.1.6. Serkurenâ Odası-Başmabeynci Odası / 9 ve 11 numaralı Odalar

Yazı Dairesi'nin temel bürolarından biri kurenalık dairesiydi. "Karîn" kelimesi Arapça'da "yakın" anlamına gelmekte olup bu kelimenin çoğulu olan "kurenâ" ise "yakın olanlar" anlamındadır. Padişahın şifahî emirlerini ilgili mercilere ileten, ceyb-i hümayûnun amiri olan serkurena, saraya gelen devlet erkânını karşılayan ve padişahın huzuruna çıkacak olanlara da yine eşlik eden önemli bir makamı temsil etmekteydi¹⁸².

İncelenen belgelere göre serkurenalık makamına ait oda kara tarafındadır ve beş adet penceresi vardır¹⁸³. Odanın çevresi 29.20 metre., yüksekliği 5 metredir. Bu makama ait olduğu belirtilen abdesthanenin çevresi ise 16.50 metredir. Yerinde

¹⁷⁸ Halid Ziya Uşaklıgil, **Saray ve Ötesi**, İstanbul 1981, s. 7.

¹⁷⁹ "*..Mâbeyn-i Hümayûnda çinilik...*", "*..yazû dairesinde deniz tarafına nazır balkonlu sofa...*" (MSHHA, d., 424, s. 17b, Mayıs 1328/Mayıs 1912; BOA, HH.MFŞ, 2/69, 14 R 1292/20 Mayıs 1875).

¹⁸⁰ **Milli Saraylar Tablo Kataloğu**, İstanbul 2010, s. 364-365.

¹⁸¹ Surre alayı; Osmanlı Devleti'nin Yıldırım Bayezid döneminden başlayarak Kâbe'nin bakımı, güzelleştirilmesi ve civar halka yardım edilmesi amacıyla Hicri takvime göre Receb ayının ortasında İstanbul'dan yola çıkarılarak Mekke'ye gönderilen bir kervandır (Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.III, İstanbul 1983, s. 284).

¹⁸² Pakalın, a.e, C.II, s. 203.

¹⁸³ BOA, HH.d., 273, h. 1288/1872-73; BOA, HH.MFŞ, 2/69, 14 R 1292/20 Mayıs 1875; BOA, MB, 176/4, 20 Ş 1293/10 Eylül 1876; MSHHA.d., 26, s. 73; BOA, HH.İ, 48/12, 3 CA 1286/11 Ağustos 1869.

yapılan incelemede sarayın 9 numaralı mekânın belirtilen verilerle uygunluk gösteren tek mekân olduğu tespit edilmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde ise Serkurenalık (Başmâbeynci) Makamı, Mâbeyn dairesinin deniz tarafındaki 11 numaralı odaya nakledilmiş¹⁸⁴, İttihat ve Terakki idaresi tarafından siyasî olarak desteklenen Lütfi Simavi Bey, başmâbeynci olarak padişaha yakın bir mevkide görev yapmıştır¹⁸⁵. Sarayın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak değerlendirildiği dönemde sözkonusu oda Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği Makamı olarak kullanılmıştır¹⁸⁶.

2.2.1.7. Kurena Odası / 8 ve 10 Numaralı Odalar

Serkurenalık Makamı'na bağlı olarak görev yapan ve sayıları üç ila beş arasında değişen kurena ya da diğer adıyla mâbeyncilerin kullandığı odalara ilişkin belgesel tespitlere göre sözkonusu oda üç pencerelidir ve sarayın Mâbeyn dairesinin kara tarafında yer almaktadır¹⁸⁷. Kurena odasının Serkurena odasının yakınında ya da yanında olması gerektiğinden hareketle sözkonusu oda o bölgede aranmış ve yerinde yapılan tespitte Mâbeyn'in kara tarafında yer alan 8 numaralı odanın belgesel verilerle uygunluk arzettiği görülmüştür. II. Meşrutiyet döneminde yapılan değişiklikle kurena, sarayın deniz tarafındaki 10 ve 11 numaralı odalara alınmıştır¹⁸⁸.

Sarayın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak değerlendirildiği dönemde sözkonusu oda Cumhurbaşkanlığı Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (Özel Kalem Müdürlüğü)'ne tahsis olunmuştur¹⁸⁹.

2.2.1.8. Kurena Beylere Mahsus Câmekân - Mâbeyn Erkân Yemekhanesi / 12 Numaralı Salon

Mâbeyn-i Hümayûn'un orta katına ilişkin incelenen belgelerde, sarayda görev yapan kurenaya tahsis olunan câmekanlı bir salonla ilgili tespitlerde

¹⁸⁴ Orgun, a.g.m., s. 107.

¹⁸⁵ Başmâbeynci Lütfi Bey'in sarayda görev yaptığı yıllara ilişkin anıları için bkz. **Lütfi Simavi, Sultan Mehmed Reşad'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim**, haz. Sevdâ Şakar, İstanbul 2007.

¹⁸⁶ Orgun, a.g.m., s. 107.

¹⁸⁷ BOA, HH.İ, 48/12, 48/52; BOA, MB, 176/4.

¹⁸⁸ Orgun, a.g.m., s. 107.

¹⁸⁹ A.e., s. 107.

bulunulmuştur¹⁹⁰. Kurena odaları olarak tespit edilen 8 ve 9 numaralı odaların yakınında yapılan incelemede 12 numaralı odanın belgesel verilerle uygunluk içinde olduğu görülmüştür. Kurena beylere mahsus olan bu odanın önünde bir balkon olduğunun belirtilmesi, odayla ilgili tespiti pekiştirmiştir; zira 12 numaralı câmekânlı bir kapıdan girilen odanın hemen önünden bir balkona geçilmektedir.

Tanzimat döneminde kurenaya tahsis olunan 12 numaralı mekân, II. Meşrutiyet sürecinde Mâbeyn erkân ve memurları için “Erkân Lokantası” olarak düzenlenmiş; mekânın yer seçimi ve düzenlenmesinde Hazine-i Hâssa Nazırı ve Başkâtip Halid Ziya Bey etkin rol oynamışlardır¹⁹¹. 12 numaralı odanın Erkân Lokantası olarak düzenlenmesi, saray mutfaklarında yapılan tasarrufun simgesiydi. Bu dönemle birlikte herkes için ayrı tabla (sofra) çıkarma usulü kaldırılmış, aynı yerde çalışan insanların aynı masa etrafında bir araya gelerek yemek yediği 12 numaralı oda, tabldot sisteminin ilk uygulandığı mekân olmuştur¹⁹².

Sarayın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak değerlendirildiği dönemde sözkonusu oda Cumhurbaşkanlığı Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti'nin yemek salonu olarak kullanılmıştır¹⁹³.

2.2.1.9. Kurenâ ve Kâtipler (Beyler) Sofası ve Merdiven Mahalli /Numarasız

İncelenen inşaat onarım defterlerine göre, Mâbeyn-i Hümâyûn orta katta çevresi 17.80 metre olan bir merdiven mahallinden söz edilmektedir¹⁹⁴. Yerinde yapılan incelemede, bu merdivenin bulunabileceği tek mekânın, 12 numaralı odanın açıldığı sofada olduğu anlaşılmıştır. Çünkü bu katta, bodrum katla bağlantıyı sağlayan, başka bir merdiven mahalli bulunmamaktadır. Bu sofa, Mâbeyn hiyerarşisinde “beyler” olarak da anılan kurena ve kâtiplerin odalarına açıldığından “Beyler Sofası” olarak tanımlanmış olmalıdır. Tespiti yapılan merdivenler, hususi hizmete bakan Mâbeyn hademelerinin üst katla bağlantısını sağlamaktaydı.

¹⁹⁰ “..Kurenâya mahsûs câmekân...” (BOA, Y.EE.d., nr. 273, 5-7; MSHHA, d. 26).

¹⁹¹ MSHHA, E-I, 957, r. 1332/1916-17; Uşaklıgil, a.g.e., s. 35-37; Orgun, a.g.m., s. 113.

¹⁹² Uşaklıgil, a.g.e., s. 16 vd.

¹⁹³ Orgun, a.g.m., s. 113.

¹⁹⁴ BOA, Y.EE, d. 273, s. 5; MSHHA, d. 26.

2.2.1.10. Seresvâbî Odası / 8 Numaralı Oda

Padişahın kişisel hizmetlerine bakan ve “Mâbeyn-i Hümâyûn Hademesi” ya da “Mâbeyn Gedikleri” olarak tanımlanan bendegâna ait odalar sarayın bodrum katında yer almaktaydı. Ancak II. Meşrutiyet’le beraber saray teşkilatında ve yerleşim düzeninde köklü değişiklikler yapılmış; Tanzimat döneminde odası sarayın bodrum katında yer alan Seresvâbî de orta kata çıkmıştı. Döneme ilişkin kayıtlara bakıldığında sarayın Mâbeyn dairesinin kara tarafında Seresvâbî’ye ait üç pencereleli bir oda olduğu tespit edilmektedir¹⁹⁵. Yerinde yapılan incelemede kara tarafında yer alan 8 numaralı odanın belgesel verilerle ve daha önce yapılmış tespitlerle uygunluk gösterdiği belirlenmiştir.

2.2.1.11. Başkâtîp Odası /15 ve 16 Numaralı Odalar

İncelenen mekân inşaat ve tefriş defterlerine göre Dolmabahçe Sarayı’nın Başkâtîbet Dairesi üç pencereleli olup Mâbeyn’in kara tarafındadır¹⁹⁶. Yerinde yapılan incelemede bu verilerle uygunluk gösteren tek mekânın 16 numaralı oda olduğu belirlenmiştir.

Sarayda yaşayan padişahların değişmesine paralel olarak dairelerin ve odaların kullanımı çok belirgin farklılıklar göstermese de bunun istisnaları bulunmaktadır. Bunlardan biri de başkâtîp odasının yeri ile ilgilidir. II. Abdülhamid tahta çıktığı 31 Ağustos 1876’dan Nisan 1877’ye kadar Dolmabahçe Sarayı’nda kalmış, bu tarihten itibaren de saltanat makamını Yıldız Sarayı olarak belirlemiştir. II. Abdülhamid’in ilk saltanat yıllarına tarihlenen (1883) bir inşaat onarım defterinde¹⁹⁷ başkâtîp tarafından kullanılan odanın yerinin Tanzimat döneminden farklı olduğu belirlenmiştir. Buna göre *Başkâtîp Paşa* odasının çevresi 35.10 metre, sofasının alanı ise 40.40 metredir¹⁹⁸. Mâbeyn-i Hümâyûn’da yapılan incelemede, 25

¹⁹⁵ MSHHA. d., 5, s. 3, Mart 1330/Mart 1914; d. 82, s. 47a.; Orgun, a.g.m., s. 113.

¹⁹⁶ BOA, HH.MFŞ, 5/6; MSHHA, d. 26, s.74, r. 1326/1910-11.

¹⁹⁷ Söz konusu keşf-i evvel defterinin düzenlendiği 1883 tarihinde II. Abdülhamid Yıldız Sarayı’nda ikamet etmektedir; ancak yine de Dolmabahçe Sarayı ve eklentilerine ait oda ve salonlar isimlendirilmiştir. Burada önemli olan husus II. Abdülhamid’in sarayda fiilen ikameti değildir; sarayın sanki kullanılıyormuş gibi tüm mekânlarının tanımlı olmasıdır. Böylece dönemin yerleşim düzeni ve idari yapının mekânlara yansması ortaya konabilmektedir.

¹⁹⁸ BOA, Y.EE, d. 273, s. 5.

numaralı oda ve bu odanın önündeki salonun verilen ölçülerle tam bir uygunluk içinde olduğu görülmüştür.

İttihat ve Terakki idaresince, standart bir saray başkâtibinin sınırlarının çok ötesindeki bir yetkiyle donatılan ve desteklenen Halid Ziya Bey¹⁹⁹ ise makam odasını, taşıdığı siyasi konumdan aldığı güçle deniz tarafında ve oldukça prestijli bir konumdaki 15 numaralı odayı olarak seçmiştir. Sarayın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak değerlendirildiği dönemde söz konusu mekân Cumhurbaşkanlığı Yazı İşleri Odası şeklinde kullanılmıştır²⁰⁰.

2.2.1.12. Darussaade Ağası Odası / 15 Numaralı Oda

XIX. yüzyıl öncesi saray teşkilatında sadece Harem'in idari müdürü gibi görev yapan, dolayısıyla padişaha da yakın olan Darussaade Ağası ya da diğer adıyla Kızlar Ağası, sarayda önemli bir mevki sahibiydi. Nitekim XIX. yüzyılda hemen tüm devlet salnamelerinin Mâbeyn'le ilgili bölümünde Darussaade Ağası'nın hiyerarşik olarak ya en üstte ya da ona yakın bir sırada olduğu dikkat çeker. Darussaade Ağası'nın Mâbeyn-i Hümayûn'un protokolünde bu denli üstte yer alması, esasında sadece Harem-i Hümayûn'da değil sarayın genelinde ve padişahın üzerinde etkin ve saygın bir konumu olduğunun simgesi olarak değerlendirilebilir.

II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarına tarihlenen bir onarım defterinde Darussaade Ağası'nın Mâbeyn-i Hümayûn'un deniz tarafında beş pencereci bir odası olduğu belirlenmiştir²⁰¹. Yerinde yapılan incelemede verilerle Mâbeyn'in deniz tarafında bulunan 15 numaralı odanın Darussaade Ağası'na tahsis edildiği sonucuna varılmıştır. Bu odanın yanında bulunan 17 numaralı odanın tahttaki padişahın şehzadelerine ait olması, 15 numaralı odanın Darussaade Ağası tarafından kullanılma olasılığını güçlendirmektedir. Zira bu dönemde şehzadelerin eğitimi ile Darussaade Ağası'nın bizzat ilgilenmesi ve Ağa'nın Harem bahçesindeki esas dairesi içinde de

¹⁹⁹ Başkâtip Halid Ziya Bey, anılarında zaman zaman İttihat ve Terakki'nin gözü kulağı olduğunu ima yoluyla değil açık bir şekilde ifade eder. Bu konuya yaptığı bir vurgu için bkz. Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 72.

²⁰⁰ Orgun, **a.g.m.**, s. 113.

²⁰¹ BOA, Y.EE. d., 273, s. 5.

şehzadelere ait odalar bulunması²⁰² Darussaade Ağası ile şehzadelerin daireleri arasında mekânsal yakınlık olmasının gerekçesini oluşturmaktadır ki bu durum Mâbeyn’de de devam etmiş gibi görünmektedir.

II. Meşrutiyet sürecine tarihlenen belgelerde ise Darussaade Ağası’nın Mâbeyn-i Hümâyûn dairesi içinde daimî bir odası olduğuna ilişkin bir kayda rastlanmamıştır. Mâbeyn-i Hümâyûn’un yeniden yapılandırıldığı ve sarayın devlet idaresindeki rolünün tamamen simgesel bir boyut kazandığı bu süreçte, geleneksel saray teşkilatı içinde önemli roller üstlenmiş Darussaade Ağalığı’nın da teşrifattaki yeri düşürülmüş, yetkileri de azaltılmıştır²⁰³. Bu dönemde Sarayın Mâbeyn dairesinde Darussaade Ağalığı makamının temsil edildiği bir oda bulunmaması bu yapısal değişikliklerle açıklanabilir.

2.2.1.13. Kâtipler Odası /13 ve 17 Numaralı Odalar

Dolmabahçe Sarayı’nın yazı dairesinde yer alan bir diğer oda da başkitâbet dairesine bağlı olarak görev yapan kâtiplere aittir. Tanzimat döneminde sayıları üç ila beş arasında değişen kâtipler, Mâbeyn-i Hümâyûn ile başta sadâret olmak üzere diğer nezaretler arasındaki yazışmaları gerçekleştirirdi. Bâbîâlî’den Mâbeyn-i Hümâyûn’a buradan da nezaretlere ve diğer dairelere gönderilecek yazıları hazırlar ya da padişaha arzedilmesi için gerekli hazırlıkları yaparlardı²⁰⁴.

Sarayda kâtiplerin odasının yerini tespiti yönelik incelemeye sonucuna göre oda, Mâbeyn-i Hümâyûn’un orta katında ve kara tarafında olup dört pencerelidir²⁰⁵. Mâbeyn-i Hümâyûn’un kara tarafında yapılan incelemede 13 numaralı odanın tanımlamaya uygun tek mekân olduğu görülmüştür. Ayrıca Tanzimat döneminde sayıları beş ya da altı olduğu belirlenen kâtiplerin sayısına uygun olarak anılan odada bulunan altı adet dolap, 13 numaralı odanın bu amaçla kullanılmış olabileceğine yönelik bir mimari bulgu olarak değerlendirilmiştir. Bu odanın pencerelerinde

²⁰² BOA, Y.EE.d., 273, s. 5.

²⁰³ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 211-216.

²⁰⁴ **A.e.**, s. 31.

²⁰⁵ BOA, HH .d., 273, r.1290/ 1874); BOA, Y.EE .d., 273, s.5; BOA, HH.MFŞ, 2/69; BOA, HH.MFŞ, 4/18, 30 Mayıs 1292/11 Haziran 1876; MSHHA, d., 26.

bulunan demir parmaklıkların ise, odada ve özellikle de dolaplarda muhafaza dilen evrakın güvenliğine yönelik olduğu düşünülmektedir.

II. Meşrutiyet sürecinde Mâbeyn Kitâbet Dairesi'ne Dairesi'ne bağlı kâtipler, yapılan bir değişiklikle deniz tarafındaki 17 numaralı odaya nakledilmiştir²⁰⁶. Sarayın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak değerlendirildiği dönemde sözkonusu 13 numaralı oda Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak tarafından yatak odası olarak kullanılmıştır. 17 Numaralı oda ise yine bu dönemde Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Bürosu'na (Kalem-i Mahsûs) tahsis edilmiştir²⁰⁷.

2.2.1.14. Musâhiplerin Nöbet Odası /13 Numaralı Oda

Dolmabahçe Sarayı'nın Mâbeyn dairesinin orta katında yer alan odalardan biri de musâhiplere aittir. Haremağaları arasından seçilen musâhipler sadece padişaha hizmet ederler ve onun Mâbeyn'deki dairesinde nöbet tutarlardı. Tanzimat döneminde sayıları altı ila yedi arasında değişen musâhiplerin en rütbelisi “başmusâhib” ya da “sermusâhib-i hazret-i şehriyârî” olarak anılırdı. Musâhipler padişahın Mâbeyn'deki hususi dairesinde bulunmakla beraber orta katta da kendilerinin hizmet nöbeti tuttıkları, dinlendikleri bir odaları vardı. İncelenen belgelere göre II. Meşrutiyet döneminde musâhib ağaların odası Mâbeyn'in orta katındaki 13 numaralı mekândır²⁰⁸.

2.2.1.15. Şehzadeler Odası / 17 Numaralı Oda

Dolmabahçe Sarayı'nın Mâbeyn bölümünde tahttaki padişahın şehzadelerine ve kızlarına (sultanlara) ait odaların bulunduğu tespit edilmektedir. Bu tespit bir yanıyla yaşayanların anılarına dayanırken diğer yanıyla da belgelerle doğrulanmaktadır²⁰⁹. Bu tespit yazılı belgelere dayalı olarak en erken Sultan Abdülaziz dönemine kadar tarihlenebilirken Sultan II. Abdülhamid döneminde de

²⁰⁶ Orgun, a.g.m., s. 113.

²⁰⁷ A.e., s. 113.

²⁰⁸ BOA, HH.d., 273, s. 175a; MSHHA, d. 26, s. 6a; MSHHA, E-II, 1482; Orgun, a.g.m., s.113.

²⁰⁹ Örneğin Sultan Abdülaziz'in şehzadelerinden Yusuf İzzeddin Efendi'nin Mâbeyn'de deniz tarafında küçük odası ve büyük odası vardı (BOA, HH.d., 11710, 30 Haziran 1290/12 Temmuz 1874; BOA, HH.MFŞ, 2/69).

aynı uygulamanın devam ettirildiği görülmektedir²¹⁰. Şehzadelere tahsis edilen odaların hangi amaçla kullanıldığı belgelerle tam olarak açıklığa kavuşturulmaması da eğitim ve temsil amacının ağır bastığı değerlendirilmektedir.

Bu odalar çoğunlukla şehzadelerin adlarıyla; Mahmud Celâleddin Efendi Odası²¹¹, Yusuf İzzeddin Efendi Odası²¹², Mehmed Selim Efendi Odası²¹³ olarak geçtiği gibi “efendiler hazerâtına mahsûs oda” olarak da geçmektedir²¹⁴. Sultan Abdülaziz dönemi mekân tefriş defterleri incelendiğinde şehzadelere ait oda ya da odaların Mâbeyn’in deniz tarafında bulunduğu tespit edilmektedir. Sarayın Mâbeyn dairesinin deniz tarafındaki 17 numaralı mekânın Tanzimat ve sonrasında yetişkin şehzadelerin odası olarak kullanıldığı bilinmektedir. Söz konusu odanın bu amaçla kullanıldığı yaşayanların anılarından da öğrenilmektedir²¹⁵. II. Meşrutiyet sürecinde yetişkin şehzadelere Mâbeyn-i Hümayûn’da özel bir oda tahsis olunduğuna ilişkin bir bilgiye rastlanmamıştır.

2.2.1.16. Oyuncak Odası

Tanzimat sürecinde saray çocuklarına Avrupa’da veya İstanbul’da ithal oyuncak satan mağazalardan oyuncak satın alındığı tespit edilmektedir. Sultan Abdülaziz’in saltanat yıllarında Mâbeyn Müdürü aracılığı ile Fransa’dan yüklü miktarda oyuncak alınması, Beyoğlu’nda Alman Pasajı’ndan ve benzeri yerlerden oyuncak tedarik edilmesi, saray çocukları açısından diğer tüm çocuklar gibi, oyunun ne denli önem taşıdığını gösterir. Büyükler için “oyun” olanın çocukların gerçek dünyalarının bir parçası olduğu ve onların kişisel gelişiminde önemli olduğu düşünüldüğünde sarayın da bu olguyu göz ardı etmesi beklenemezdi, nitekim öyle de olmuştur.

²¹⁰ II. Abdülhamid her ne kadar Dolmabahçe Sarayı’nı sadece 7 ay kullanmış olsa da, bu dönemde düzenlenmiş olan inşaat keşif defterlerinde Mâbeyn’de şehzadelere oda tahsis edildiği tespit edilmektedir (BOA, Y.EE, d. 273 s.5-7).

²¹¹ “..Mâbeynde orta katta Mahmud Celaleddin Efendi’ye mahsus oda...” (MSHHA, d., 26, s. 6b).

²¹² “..Mâbeyn orta katta deniz tarafında Necâbetlû Yusuf İzzettin Efendi Hazretlerinin küçük odası” (BOA, HH.MFŞ, 2/69; 2/45; BOA, HH.d., 273, s. 24b-25a, 162a).

²¹³ “..Orta katta Mehmed Selim Efendi, Şevket Efendi, küçük sultan efendilere mahsus oda” (MSHHA, d., 1482).

²¹⁴ MSHHA., d., 26, s. 7b.

²¹⁵ Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1984, s. 123.

Yukarıda belirtildiği üzere Avrupa'dan ve İstanbul'daki mağazalardan satın alınan oyuncakların sarayın Mâbeyn bölümünde muhafaza edildiği tespit edilmektedir²¹⁶. Bununla beraber oyuncak odasının tam olarak yeri belgelerde gösterilmemiştir. Ancak yaverler dairesinde oyuncak odası olduğuna ilişkin bir tespit bu konuda fikir vermektedir.

Oyuncak Odası'nın yeri tam olarak tespit edilemese de, Mâbeyn-i Hümâyûn'da şehzadelerin eğitim görmelerinin yanı sıra oyunla da vakit geçirdiklerinin, eğlenirken de eğitildiklerinin tespit edilmiş olması önemlidir. Mâbeyn-i Hümâyûn için Fransa'dan getirilen oyuncaklarla ilgili yazışmalarda Mâbeyn Müdürü'nün adının geçmesi de²¹⁷ bu organizasyonun Mâbeyn-i Hümâyûn tarafından yürütüldüğünü göstermektedir.

2.2.1.17. Resim Odası /11 ya da 15 Numaralı Odalar

Osmanlı sarayı Tanzimat sürecinde resim sanatına özel bir önem vermiş; konunun uzmanları eliyle sarayın resim koleksiyonu oluşturulmuştur. Bu dönem padişahlarından Sultan Abdülaziz'in bizzat kendisi de resim çalışmalarında bulunmuş; devrinde sarayda resim sanatı ve koleksiyonunu idare etmek üzere bir de Resim Odası kurdurmuştur. Söz konusu odanın sarayın Mâbeyn bölümünde olduğu belgelerden öğrenilmektedir. İncelenen belgelere göre Resim Odası olarak tanımlanan altı pencereci oda orta kattaki yazı dairesinde olup deniz tarafındadır²¹⁸. Yerinde yapılan incelemede, 11 ve 15 numaralı iki mekânın da belgesel verilerle uygunluk gösterdiği görülmüştür. Resim Odası'nın bu iki odadan hangisi olduğu şimdilik net bir şekilde belirlenemese de Mâbeyn'de hem de padişaha ve saltanat makamına yakınlığa işaret eden deniz tarafında bir sanat dalına oda tahsis edilmiş olması önemlidir. Ancak 15 ve 17 numaralı odaların Tanzimat döneminde

²¹⁶ BOA, HH.MFŞ, 2/69; BOA, MB, 154/48, 7 Ş 1290/19 Mayıs 1874.

²¹⁷ BOA, MB, 154/48.

²¹⁸ “..Mâbeyn-i Hümâyûn'da resim alınan mahal...”, “..Mâbeyn-i Hümâyûn'da yazı dairesi'nde resim odası...” (BOA, HH.d., 273, s. 177a; BOA, HH.d., 11710, 30 Haziran 1290/12 Temmuz 1874; BOA, HH.MFŞ, 2/69, 14 R 1292/20 Mayıs 1874; BOA, MB, 176/4, 3 N 1293/21 Eylül 1876 Ağustos 1876).

şehzadelere ve Darussaade Ağalığı'na tahsis olunduğu tespitleri dikkate alındığında, sözkonusu Resim Odası'nın 11 numaralı oda olması gerekir²¹⁹.

2.2.1.18. Büyük Binek Sofası / 19 Numaralı Salon

Mâbeyn-i Hümâyûn'un daha loş ve daha sade bir sofası ise Büyük Binek mahallidir. Bu sofaya Yazı Dairesi'nin kara ve deniz tarafındaki koridorlarından ulaşılabilir. Kristal merdivenler ise bir yönüyle Medhal Salon'a diğer yönüyle de bu mekâna açılmaktadır. Padişahın saraydan hususi surette çıkışlarında, bir diğer ifadeyle tebdil çıkışlarında bu salon kullanılırdı. Bu tür çıkışlar, resmi bir nitelik taşımaz; törensel kaygıları da beraberinde getiren uzun hazırlıkları gerektirmezdi. Yazı Dairesi kadrosunun kileri ve bürolarıyla olan yakınlığı, bu salonun temsil yönünün ağırlıklı olmadığını gösterir; salonun süslemelerindeki görece sadelik de bunun bir sonucu olmalıdır.

Gerek Dolmabahçe Sarayı'nda gerekse diğer saray, köşk ve kasırlarda ana giriş ve çıkış kapıları "binek kapıları" olarak anılırken²²⁰ hizmet amaçlı kullanılan kapılar ise "koltuk kapı" olarak isimlendirilirdi²²¹. Dolmabahçe Sarayı'nda da bu isimle anılan kapı ve salonlar bulunmaktadır²²². Sarayın Mâbeyn bölümünde Büyük Binek mahalli ya da sofası olarak anılan mekân simetrik bir plana sahip olup kara ve deniz tarafına açılmaktadır. Padişahın saraydan resmi olmayan çıkışlarında, bir başka ifadeyle hususi gidişlerinde bu salonu kullandığı yaşayanların anılarından öğrenilmektedir²²³.

Oval plana sahip olan bu salonu dışarıya bağlayan merdivenler, Barok üslubun izlerini taşır. Tavan geometrik panolarla bölünmüştür. Salonun avizesi ise İngiliz yapımıdır. Pembe zeminli Avrupa porselen şöminenin iki yanındaki konsollar üzerinde yer alan Fransız opalin vazolar, 1869 tarihlidir ve Baccarat (Bakara) damgalıdır. Salon beyaz lakeli mobilya takımıyla döşenmiştir. Yerdeki 45

²¹⁹ Bkz. Resim-2

²²⁰ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 5-6, 8.

²²¹ **A.e.**, s. 8.

²²² "...Mâbeyn orta katta büyük binek mahalli..." (BOA, HH.MFŞ, 2/69; 2/68; BOA, MB, 176/4).

²²³ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 5-6.

metrekarelik yün halı da Hereke’de dokunmuştur²²⁴. Sarayın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak değerlendirildiği dönemde söz konusu salon Türk Tarih Kurumu’nun toplantı salonu olarak kullanılmıştır²²⁵.

2.2.1.19. Seryaver ve Yaverler Odası /24 ve 25 Numaralı Odalar

Mâbeyn-i Hümâyûn’da yer alan temel birimlerden biri de Seryaverlik kurumuydu. Devlet Salnamelerinde adları “Yaver-i Harb” olarak geçen yaverler sarayın kullanıma açıldığı 1856 yılından II. Abdülhamid’in saltanat makamını Yıldız Sarayı’na taşıdığı Nisan 1877’ye kadar ana bina dışındaki Paşa Dairesi’ni kullanırlardı²²⁶. Paşa Dairesi, Dolmabahçe Sarayı’na Mâbeyn tarafından gelenleri karşılayan ilk daireydi. Yaverlere komuta eden “mirliva” veya “ferik” rütbeli generaller olması nedeni ile onlara atfen karargâhlarına da Paşa Dairesi adı verilmişti. Sultan II. Abdülhamid yönetim sarayını Yıldız Sarayı olarak belirleyince yaverler de kendisiyle beraber oraya nakledildiğinden Dolmabahçe Sarayı’ndaki daireleri sarayın bütçesini idare eden Hazine-i Hâssa Nezâreti’ne tahsis olunmuştur²²⁷. II. Meşrutiyetle beraber Dolmabahçe Sarayı yeniden saltanat makamı olunca yaverler de bu saraya gelmiş ancak sayıları beş ya da altı ile sınırlı tutulmuştur. Kendilerine oda olarak ise Sarayın içindeki 24 ve 25 numaralı odalar tahsis olunmuştur. Bunlardan 24 numaralı oda Seryaver’e, 25 numaralı oda ise maiyetindeki yaverlere ayrılmıştır²²⁸.

25 Numaralı oda, sarayın Cumhurbaşkanlığı makamı olarak kullanıldığı yıllarda Türk Tarih Kurumu başkanı Yusuf Akçura; 24 numaralı oda ise Türk Tarih kurumu Genel Sekreteri Uluğ İğdemir tarafından kullanılmıştır²²⁹. Bunlardan 25 numaralı oda, adı geçen kurumun toplantılarında da kullanılmıştır 1930’lu yıllarda

²²⁴ Komisyon, **Dolmabahçe Sarayı**, s. 32-33.

²²⁵ Orgun, a.g.m., s. 107.

²²⁶ MSHHA, d. 26, s. 76a; d. 287, s. 24, r. 1288/1872-73; BOA, HH.İ, 59/41, 16 ZA 1300/18 Eylül 1883.

²²⁷ “Dolmabahçe Sarayı’nın Paşa Dairesi olup evvelce Hazine-i Hâssa-yı Şâhâne Daire-i Merkeziyesi ittiâz edilmiş olunan binanın ...” (MSHHA, d., 4723, 17 Mart 1336/17 Mart 1920).

²²⁸ Orgun, a.g.m., s. 113.

²²⁹ A.e., s. 113.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatlarıyla liseler için hazırlattırılan tarih kitaplarının bir kısmının müsveddeleri burada kaleme alınmıştır²³⁰.

2.2.1.20. Mâbeyn-i Hümâyûn Mutfacı ve Kileri

Mutfak masraf icmallerinden Mâbeyn-i Hümâyûn Kileri bulunduğu tespit edilmiştir²³¹. Mâbeyn dairesinde yapılan incelemede altlı üstlü ve taşıyıcıları tamamıyla taş olan bir kiler bulunduğu görülmüştür. Alt kattaki kilerin yanında bir de mutfak olması anılan mahalle ilgili tespitleri doğrulamıştır.

Dolmabahçe Sarayı'na hizmet veren iki ana mutfak bulunmaktaydı; bunlar padişah ve valide sultana yemek çıkarılan kuşhane mutfacı bir diğeri de Harem-i Hümâyûn mutfacı idi. Sarayın hem Mâbeyn bölümünde hem de Harem bölümü Hünkâr Dairesi'nin altında birer mutfak bulunmaktadır²³². Bunlar Matbah-ı Hâs olarak tanımlanmakla beraber ana mutfakların destekçisi ya da tamamlayıcısı olarak faaliyet gösterdikleri düşünülmektedir.

II. Meşrutiyet döneminde sarayda ağırlanan devlet erkânına verilen küçük çaplı ziyafetlerde bu mutfaktan yararlanıldığı; padişahın adıyla anılan (Matbah-ı Hâs-ı Hümâyûn) bu mutfaktan lezzetli yemeklerin hazırlandığı yaşayanların anılarından da öğrenilmektedir²³³.

2.2.1.21. Namaz odası /21 Numaralı Mekân

Dolmabahçe Sarayı'nda Namaz Odası olarak sonradan düzenlenen bu odanın yaşanan dönemde aynı amaçla kullanıldığına ilişkin bir bulguya rastlanmamıştır. Sarayda yaşayan padişahların gerek Mâbeyn gerekse Harem'deki dairelerinde kullandıkları odalarda namazlarını kıldıkları bilinmektedir²³⁴. Söz konusu oda

²³⁰ Uluğ İğdemir, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu**, Ankara 1973, s. 42-44 ve eserin ekler bölümünde LEV. III.

²³¹ “..Mâbeyn-i Hümâyûn feyz-i meşhûn-ı hazret-i cihânânî kilâr-ı seniyyeleri...” (BOA, HH.d., 817, s. 2b, h. 1270/1854-55).

²³² “..Beşiktaş Mâbeyn-i hümâyûnda matbah ile Fer'iyye bahçesinde soba ve Çırağan sobaları...” (BOA, HH.d., 24404, Mart 1291/ Mart 1875).

²³³ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 84.

²³⁴ **A.e.**, s. 141.

Cumhuriyet döneminde Cumhurbaşkanlığı Makamı'na bağlı Sofracılar tarafından kullanılmıştır²³⁵.

2.2.1.22. Kristal Merdivenler /Büyük Nerdübân

Dolmabahçe Sarayı'nın Mabeyn dairesinin merkezinde kristal korkuluklu ve üstü cam tonozlu bir merdiven bulunmaktadır²³⁶. Sözkonusu mekân belgelerde “kristal merdiven”, “büyük merdiven”, “saltanat merdiveni” gibi isimlerle geçmektedir²³⁷. Merdivenlerin çatısı İngiliz mimar James William Smith tarafından imal edilmiş, çatının camları ise yine aynı kişi tarafından İngiltere'den getirilmiştir. Camın özgün rengi bordoya yakın kırmızı (güvez) iken²³⁸ sonraki süreçlerde onarımlar esnasında beyaz camla değiştirilmiştir. Kristal merdivenlerin cam çatısının harabiyeti akmalara neden olduğundan zaman zaman onarılmıştır. II. Meşrutiyet döneminde yaşanan genel ekonomik düşüş nedeni ile cam çatının tamamen değişiminin maliyetinin yüksek olacağı öne sürülmüş ve kısmi onarımlarla geçici çözümler bulunmuştur²³⁹.

2.2.2. Mâbeyn-i Hümâyûn Üst Katı

Dolmabahçe Sarayı'nın orta katından üst katına çıkıldığında oda ve salonların dekorasyonunun zenginleştiği görülür. Zira üst kat temsil katıdır. Yabancı devlet elçilerinin padişah tarafından kabul edildiği, diplomatik ziyafetlerin verildiği bu katta padişahın kişisel yaşamında kullandığı dinlenme odası, hamam gibi, odaların yanında günlük çalışmalarda kullanılan çalışma ve kabul odaları da yer almaktadır.

Mâbeyn-i Hümâyûn'un üst katındaki ilk bölüm bütünüyle süferaya ayrılmıştır. Medhal Salon'un üstünde yer alan Süferâ Salonu, adından da anlaşılacağı üzere sefirlerin kabullerine ayrılan bir alandı. Salonun tavan süslemeleri tamamen

²³⁵ Orgun, a.g.m., s. 107.

²³⁶ Bkz. Resim-3

²³⁷ BOA, Y.EE, d., 273, s. 2-5; MSHHA, E-I, 1092, Teşrînievvel 1330/Ekim 1914.

²³⁸ “...Mukaddemâ Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümâyûnu Ebniyye-i Âliyyesiçün celb olunan güvez camların vukû bulan şikesti ve noksanının ikmâli zımında Tophâne-i Âmire Müşiri Devletlû Fethi Paşa hazretleri tarafından sipariş olunarak İsmit Kalfa marifetiyle muahharan İngiltere cânibinden getirödülen camların baha ve navul ve masârif-i säiresi...” (BOA, HH.İ, 5/3, 27 RA 1268/20 Ocak 1852).

²³⁹ MSHHA, E-I, 1092.

altın varakla süslenmiştir. Parkeleri, şömineleri ve avizesi ile bu salon, devletin dış devletler nezdinde anıtsal bir mimari ile temsil edildiği diplomatik yönü öne çıkan bir mekândır. Diplomasiye hem alt katta ve hem de üst katta oldukça geniş bir alan ayrılmıştır ki bu da XIX. yüzyılda denge siyasetine önem verilmesinin batılı devletlerin Osmanlı iç ve dış siyasetindeki etkisinin, özellikle İngiliz ve Fransız elçilerinin Osmanlı sarayında sahip oldukları itibarın bir göstergesiydi.

Tanzimat öncesinde elçiler padişahın huzuruna çıkabilmek için yerine göre günler hatta aylarca beklerler, eğer kendi hükümdarlarından padişaha hitaben bir mektup getirmiş iseler huzura kabulleri gerçekleşirdi. Ülkeleri ile Osmanlı Devleti'nin ilişkilerinin durumuna göre zaman zaman sert muamelelerle de karşılaşan sefirler iki saray muhafızı nezaretinde arz odasına girerler, böylesine ağır törensel bir hava içinde padişahla görüşebilirlerdi. Yanlarında hükümdarları tarafından yazılan bir mektup getirmeyen elçiler ise, asla huzura çıkarılmazlar; üstelik bu şekilde saraya kadar geldikleri için şiddetle kınanırlardı²⁴⁰. İşte böylesine bir süreçten sonra aşama aşama XIX. yüzyıla gelindiğinde, devrin koşulları ve gelinen durum devletin her alanında olduğu gibi dış politikada da Avrupa protokol düzenine uyulmasını zorunlu kılmıştır. Dolmabahçe Sarayı'nda özelde süfera salonu genel anlamda ise sarayın bütünüyle kendisi, XIX. yüzyılda ayakta kalma mücadelesi veren, çağını takip etmeye çalışan Osmanlı Devleti'nin zorunlu olarak diplomasiye tutunduğunu; saltanat sarayının da bu duruma uygun inşa edildiğini göstermektedir.

2.2.2.1. Üst Katta Merdiven Başında Kurenaya Mahsus Oda / 35 Numaralı Oda

İncelenen belgelerden Süfera Salonu'nun deniz tarafında ve merdiven başında kurenaya mahsus beş pencereleli bir oda olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Odanın yüksekliği 5 metre ve duvarlarının çevre uzunluğu 13.40 metredir²⁴¹. Yerinde yapılan incelemede Süfera Salonu'nun deniz tarafında yer alan ve salonun girişinde yer alan 35 numaralı odanın, belgelerdeki tanımlamaya uygun tek oda olduğu görülmüştür.

²⁴⁰ Mehmet İpşirli, "Elçi", **DİA**, İstanbul 1995, C.XI, s. 10-11.

²⁴¹ MSHHA, d., 26, s. 73; BOA, HH.MFŞ, 2/69; BOA, MB, 176/4; BOA, Y. EE.d., 273, s. 8.

Kurenanın Mâbeyn'in orta katında yer alan 8 ve 9 numaralı odalarının dışında padişahın kabul mekânlarına yakın bir yerde de odalarının olması yürüttükleri hizmetin bir gereğiydi. Zira huzura çıkacak olanlara kurena eşlik eder, çıkacak olan iradeleri onlar alırlar ve ilgililere tebliğ ederler; kısacası padişahın Mâbeyn'deki her türlü ihtiyaç ve talepleri ile kurena ilgilendiğinden odalarının da padişaha yakın bir yerlerde olması gerekliydi.

2.2.2.2. Veliahd Odaları /35 ve 36 Numaralı Odalar

Süfera Salonu'nun deniz tarafında yer alan 35 numaralı oda, Tanzimat sürecinde kurena tarafından kullanılmış olmakla beraber, II. Meşrutiyet döneminde Veliahdta tahsis olunmuştur. Sultan Abdülmecid döneminde veliahdlık makamında olan Abdülaziz Efendi'ye özel bir daire inşa edilmiş; Dolmabahçe Sarayı'nın yanında devam eden ve adeta sarayın daha küçük ölçekte bir tekrarı olan bu daire Tanzimat döneminde veliahdlık kurumuna gösterilen ihtimamın mimari sembolü olmuştur. Sultan Abdülmecid kardeşi Veliahd Abdülaziz Efendi'yi bazı devlet protokollerine de dâhil etmiş, ancak bu gibi haller veliahd için nadiren sözkonusu olmuştur²⁴². Dolmabahçe Sarayı'nın hemen yanında, ana yapıdan ayrı olarak inşa olunan Velihat Dairesi'nde, sarayın diğer benzer mahallerinde olduğunun tersine tuğra yer almaması bu dairenin kurumsal bir niteliği olmadığını, kişisel bir nitelik taşıdığına göstergesi gibi okunabilir.

Veliahdın devlet teşrifatında resmen yer alması ise II. Meşrutiyet sürecinde mümkün olabilmiştir. Bu dönemde yürürlüğe giren Hanedan Nizamnamesi'nin ilgili maddesinde²⁴³ veliahdın protokol açısından sahip olduğu hak ve yetkiler sıralanmıştır. Veliahd-ı Saltanat makamının protokole dâhil edilmesi, onun belli zamanlarda ve ritüellerde sarayda bulunmasını ve kabul salonlarında kendisine bir yer tahsisini gerekli kılmış; Süfera Salonu 35 ve 36 numaralı odalar da bu amaçla tahsis edilmiştir²⁴⁴.

²⁴² Ahmed Cevdet Paşa, **Tezâkir** 13-20, haz. Cavit Baysun, Ankara 1991, s. 77.

²⁴³ BOA, DUIT, 2/51, 3 Teşrînisânî 1329/16 Kasım 1913.

²⁴⁴ “*Mâbeynde üst katta efendiler hazerâtına mahsûs odalar*” MSHHA.d., 5, s. 80; Uşaklıgil, **a.g.e.**, s.130.

Sarayın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak değerlendirildiği dönemde 36 numaralı odanın Cumhurbaşkanlığı üst düzey bürokratlarına ait bir yatak odası olarak kullanıldığı tespit edilirken 35 numaralı odanın bu dönemde kullanımına ilişkin bir kayda rastlanmamıştır²⁴⁵.

2.2.2.3. Süfera Salonu-Mâbeyn Üst Katta Büyük Sofa /26 Numaralı Salon

Tanzimat dönemi ve özellikle de Sultan Abdülmecid'in saltanat yıllarında Avrupa devletlerinin İstanbul nezdindeki büyükelçileri ülkelerinin çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmeye başlamışlardı. İngiltere ve Fransa'nın bu müdahalede öne çıktıkları ve sınırlarının çok ötesinde davrandıkları bilinmektedir. Osmanlı Devlet adamları ise, uluslararası politikada ağır basan devlete göre uygulamalarını belirlemeye başlamışlar, denge siyaseti Osmanlı Devleti'nin ayakta kalmak için başvurduğu bir strateji olmuştur²⁴⁶.

İncelenen belgelerde "Büyük Sofa" ve "Büyük Oda" olarak da adlandırılan Süfera Salonu'nda altı sütun olduğu da kaydedilmiştir. Aynı salonun "Süferâ Kabulüne Mahsus Salon", "Süferâ Odası" olarak tanımlandığı da tespit edilmektedir²⁴⁷.

Sarayın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak değerlendirildiği dönemde bu salon Gazi M. Kemal Atatürk'ün önderliğinde başlatılan Latin Alfabesine geçiş çalışmalarında kullanılmıştır.

Aşağıda ayrıntılarına değinileceği üzere Süfera Salonu'nda; Elçi Odası, Elçi Odası yanında Küçük Oda, Elçi Odası yanında oda, Surre Odası, Surre Odası yanında Küçük Oda, Tüfenk Odası, Surre Odası yanında ademhane (tuvalet), Büyük Nerdübân (merdiven), nerdübân başında Beyaz Oda bulunmaktadır.

2.2.2.4. Elçi odası ve Elçi Odası Medhali /31 ve 32 Numaralı Odalar

²⁴⁵ Orgun, a.g.m., s. 113.

²⁴⁶ Hakan Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler*, İstanbul 2004, s. 147 vd.

²⁴⁷ MSHHA, d., 424, s. 108b; E-I, 308.

Süfera Salonu'nun deniz tarafında yer alan ve salonun en önemli odası olan Kırmızı Oda ile ilgili belgeler incelendiğinde odanın, "üst kattaki Elçi Odası" olarak geçtiği görülmektedir²⁴⁸. "Üst kattaki" ifadesinin özellikle belirtilmiş olması alt katta elçilerin huzura kabulleri öncesinde ağırlandıkları ya da bekletildikleri "Elçi Odası" tanımlı diğer odadan ayırt etmek için olmalıdır²⁴⁹. Dekorasyonu nedeni ile Kırmızı Oda olarak da tanımlanan Elçi Odası'nın yanındaki oda ise "Elçi Odası Medhali" olarak kaydedilmiştir²⁵⁰.

Sarayın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak değerlendirildiği dönemde bu odaların kullanımına ilişkin bir kayda rastlanmamıştır.

2.2.2.5. Surre Odası /28 Numaralı Oda

Surre Alayı 1863 yılına kadar Topkapı Sarayı'nda ya da Eski Beşiktaş Sahilsarayı'nda bulunan Çinili Köşk Meydanı'nda²⁵¹ yapılan bir törenle bizzat Padişah tarafından bu uzun yolculuğa uğurlanırdı. Bu tarihten sonra ise sözkonusu tören zaman zaman Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleştirilmiştir²⁵². Dolmabahçe Sarayı'nın caddeye nazır saltanat kapısının saray bahçesi tarafındaki meydanında surre devesi dolaştırılırken padişah ve devlet erkânı bu töreni Süfera Salonu'ndaki 28 numaralı odadan izlerlerdi²⁵³.

Sarayın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak değerlendirildiği dönemde bu oda Türk dilbilimci ve edebiyat tarihçisi İbrahim Necmi Dilmen'in Yatak Odası olarak kullanılmıştır²⁵⁴.

2.2.2.6. İbrikdâr Odası / 37 Numaralı Oda

Padişahın hususi hizmetlerinden biri de ibrikdârlık idi. Mâbeyn hademelerinden olan başibrikdârın esas odası sarayın bodrum katında olmakla

²⁴⁸ BOA, Y.EE., d. 273, s. 5-7; MSHHA, d. 26 ve d. 287. Bkz. Resim 4.

²⁴⁹ BOA, Y.EE.d., 273; BOA, HH.MFŞ, 2/45, 6 L 1290 / 27 Kasım 1873.

²⁵⁰ Orgun, a.g.m., s. 113.

²⁵¹ "...Beşiktaş Sarayı'nda Çinili Meydanı denilen mahall-i vâsi her yeden vüs'atli idiğü vâki olmağla..." (Hafız Hızır İlyas, a.g.e., s. 111).

²⁵² Ahmed Lütü Efendi, **Tarih-i Lütü**, C.X, Ankara 1988, s. 104.

²⁵³ Uşaklıgil, a.g.e., s. 57.

²⁵⁴ Orgun, a.g.m., s. 113.

beraber üst katta da bu adla anılan bir oda bulunduğu belirlenmiştir²⁵⁵. Padişahın yaşamının geçtiği üst katta her an ihtiyaç duyulan temizlik malzemeleri ile abdest takımlarının bu bölgeye yakın tutulduğu anlaşılmaktadır. İncelenen belgelerde Mâbeyn dairesinin üst katında ve Süfera Salonu'nun girişinde 2.20 x 5.90 metre boyutlarında bir "İbrikdâr Odası"ndan söz edilmektedir²⁵⁶. Bu belgesel veriler ışığında, yerinde yapılan incelemede 37 numaralı mekânın İbrikdâr Odası olduğu belirlenmiştir.

2.2.2.7. Esvâb Odası –Lihye-i Saadet Odası /33 Numaralı Oda

Elçi kabulünün sözkonusu diplomatik mekânlarda yer aldığı tespit edilen bir diğer odanın ise "Esvâb Odası" olduğu belirlenmiştir. Esvâb Odası'nın işlevi ilk bakışta sadece giysi ile ilgili gibi görünse de Esvâb Odası'na ilişkin tutulan kayıtlar incelendiğinde durumun böyle olmadığı anlaşılır. Mücevherli kutular, değerli eşyalar, nişanlar ve benzeri hediyelik aksesuarların bu odada bulunması elçilere padişah tarafından verilen diplomatik hediyelerin bu odada muhafaza edildiğini göstermektedir. Esvâb Odası'nın gerek Dolmabahçe Sarayı'nda gerekse Beylerbeyi Sarayı'nda diplomatik kabul mekânları ile iç içe bulunuşunun bu şekilde açıklanabileceği değerlendirilmiştir.

İncelenen belgelerde Mâbeyn-i Hümâyûn'un üst kat kara tarafında üç pencerele bir Esvâb Odası bulunduğu kaydedilmiştir²⁵⁷. Yerinde yapılan incelemede Süfera Salonu'nun kara tarafında yer alan 33 numaralı oda belgesel verilerle uygunluk içinde görülmüştür.

Dolmabahçe Sarayı aynı zamanda hilafetin temsil edildiği bir makamdı; bu nedenle sarayda hilafet sembolleri ya da dince kutsal sayılacak mukaddesatın da bulundurulduğu ve bunlarla ilgili törenlerin sıkı bir şekilde tatbik edildiği görülmektedir. Bunlardan biri de Lihye-i Saadet'in sarayın önemli mekân ya da dairelerinde bulundurulması, muhafaza edilmesidir. İncelenen belgelerden sarayın

²⁵⁵ BOA, HH.İ, 48/12.

²⁵⁶ BOA, Y.EE.d., 273, s. 8; Orgun, a.g.m., s. 107.

²⁵⁷ BOA, HH.d., 273, s. 177a; MSHHA.d., 26, s. 3; MSHHA.d., 1482.

Mâbeyn dairesinde ve kara tarafında yer alan üç pencereci odanın Lihye-i Saadet Odası olduğu belirlenmiştir²⁵⁸. Yerinde yapılan incelemede 33 numaralı odanın verilerle uygunluk içinde olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bir dönem Esvâb Odası olarak kullanılan bu odanın Lihye-i Saadet Odası olarak da değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyet döneminde Seccade Odası olarak tanımlanan sözkonusu oda, Sarayın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak değerlendirildiği dönemde Atatürk'ün yakın çevresinde bulunan Nuri Conker tarafından Yatak odası olarak kullanılmıştır²⁵⁹.

2.2.2.8. Taam (Yemek) Odası /34 Numaralı Oda

Osmanlı padişahları genellikle yemeklerini yalnız yerlerdi. Hanedanın padişahla aynı sofrada beraber yemek yemesinin bilinen ilk örneği cumhuriyetin ilanından sonra Halife Abdülmecid döneminde gerçekleşmiştir²⁶⁰. Bu nedenle sarayda “yemek odası” olarak tanımlı mekânlar padişahın doğrudan yemek yediği mekânlardan daha çok diplomatik misyona verilen yemek ziyafetlerinde kullanılan odaları işaret etmektedir. Süfera Salonu'nun girişinde hemen sağ tarafta yer alan ve “Taam Odası” olarak tanımlanan²⁶¹ oda da böyledir. Sadece Dolmabahçe Sarayı'nda değil, aşağı yukarı aynı dönemlerde inşa olunan Beylerbeyi Sarayı, Çırağan Sarayı gibi sarayların da elçi kabul salonlarının hemen yanında birer yemek odası olduğu bilinmektedir²⁶². Mâbeyn-i Hümayûn'da kabul edilen sefirilere protokol gereği kahve, çubuk, tatlı gibi ikramlarda bulunulurken bazen de ziyafetler verilirdi²⁶³. Yerinde yapılan incelemede Süfera Salonu'nun kara tarafında ve girişte yer alan 34 numaralı odanın belgesel bulgularla paralellik gösteren tek mekân olduğu tespit edilmiştir.

²⁵⁸ MSHHA, d., 5, s. 38, Mart 1330/Mart 1914.

²⁵⁹ Orgun, a.g.m., s. 113.

²⁶⁰ Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)**, Ankara 1948, s. 242.

²⁶¹ BOA, HH.d., 273, s. 4b; MSHHA,d., 26, s. 7b.

²⁶² Göncü, a.g.t., s. 68.

²⁶³ Mübahat Kütükoğlu, “Son Devir Osmanlı Resmî Ziyafetleri”, **Hakkı Dursun Yıldız Armağanı**, Ankara 1995, s. 369-391.

2.2.2.9. Zülvecheyn Sofası / 39 Numaralı Mekân

Zülvecheyn kelimesi Arapça kökenli olup sözlükte “iki yüzlü”, “iki cepheli” anlamlarına karşılık gelmektedir. Saray yerleşim düzeninde ise Zülvecheyn, Mâbeyn ile Harem arasında yer alan daireye verilen isimdir²⁶⁴. Mimaride zülvecheyn, geleneksel Osmanlı evinde, çoğu zaman yapıyı bir uçtan diğer uca kat eden eyvanlı sofa için kullanılmaktadır²⁶⁵. Zülvecheyn Salonu ve etrafındaki odaların işlevlerine geçmeden önce, XIX. yüzyılda inşa edilen diğer saltanat saraylarında da rastlanılan “zülvecheyn” kavramını irdelemek yararlı olacaktır.

Zülvecheyn kelimesi, bazı belgelerde “daire” bazılarında da “sofa” kelimeleri ile beraber kullanılmaktadır (Zülvecheyn Sofası, Zülvecheyn Dairesi). Belgelerde belirlenen bir diğer husus ise Zülvecheyn’den farklı olarak “Küçük Zülvecheyn” şeklinde başka bir kavrama ilişkindir. Küçük Zülvecheyn tanımlamasının “Küçük Mâbeyn / İçmâbeyn” tanımlamaları ile aynı anlamı ifade etmek üzere kullanıldığı da tespit edilmektedir. Hem belgelerde hem de yerinde yaptığımız tespitlerde padişahın hamamı, yatak odası, lavabosu, elbise odası, çalışma odası, namaz odası gibi özel işlevli mekânların “Küçük Zülvecheyn” ya da “Küçük / İç Mâbeyn” bölümlerinde yer aldığı görülmüştür²⁶⁶. Zülvecheyn Sofası ise belgelerde, padişah dairesinin, yani Küçük Zülvecheyn’in “girişi” olarak kaydedilmiştir. Üzerinde çalışılan belgelerde, “Mâbeynde zülvecheyn Sofası”, “Mâbeynde zülvecheyn dairesi”, “Küçük Zülvecheyn” tanımları tespit edilmiştir²⁶⁷. Dolmabahçe Sarayı Mâbeyn-i Hümâyûnu ile Harem-i Hümâyûnu arasında konumlanan 39 numaralı salon belgelerde sözü geçen “Zülvecheyn Sofası”dır. İç Mâbeyn’in holü konumunda olan Zülvecheyn Salonu, biri kütüphane, çalışma ve kabul odasına diğeri ise yatak/ istirahat odası ile hamama açılan iki kapıyla Küçük Zülvecheyn’e bağlanır. Bu iki kapı ile başlayan ve 57 numaralı koridora kadar devam eden Küçük Zülvecheyn Dairesi, “Hünkâr Dairesi” ve “Yatak Dairesi” olarak da

²⁶⁴ Pakalın, a.g.e., “Mabeyn”, s. 375.

²⁶⁵ M.Baha Tanman, “Divânhaneler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul 994, s. 69-70.

²⁶⁶ MSHHA., d., 1524, s. .2,4,9; BOA, Y.MTV, 8/41.

²⁶⁷ MSHHA., d., 26, s. 7a; BOA, HH.MFŞ, 2/69; BOA, HH. d., 273, s. 97a.

adlandırılırdı²⁶⁸. II. Meşrutiyet döneminde ihdas edilen bir uygulama ile padişahın hususi dairesi olan Zülvecheyn Salonu dış kapısında Gümüşsuyu Kışlası'ndan gelen askerler tarafından nöbet tutulurdu²⁶⁹.

Mâbeyn Hünkâr dairesinin merkezi konumunda olan Zülvecheyn Salonu'nda kimi zaman yabancı devlet adamlarına ziyafetler verilir bazen de dini merasimler gerçekleştirilirdi. Ramazan aylarında toplam sekiz oturumda gerçekleştirilen huzur derslerinin bu salonda yapıldığı da bilinmektedir. Huzur dersleri için ilmiyle öne çıkan din adamları şeyhülislamlık makamının yazısıyla belirlenir ve önceden hazırlanan listeler padişahın bilgi ve onayına sunulurdu Bu dersler padişahın huzurunda yapıldığı için huzur dersleri, dersleri veren hocalara da huzûr-ı hümâyûn hocaları denirdi. Dersler ikindi namazı ile başlar ve iftara kadar devam ederdi²⁷⁰.

Sarayda teravih namazı için Zülvecheyn Salonu hazırlanırdı. Buraya seccadeler serilir, Harem-i Hümâyûn'dan gelen kadınlar için de salonun sonunda kafeslerle özel bir yer ayrılırdı²⁷¹. Sultan Abdülaziz Zülvecheyn Salonu'na hazırlattığı sahnede Mızıkay-ı Hümâyûn sanatçıları tarafından verilen ince saz konserlerini dinler yine gerek bu kurum içinden gerekse saray dışındaki kumpanyalardan seçilen sanatçıların sergilediği oyunları bu salonda seyrederdi²⁷². Sultan Abdülaziz ve yakın çevresindekiler bu tür etkinlikleri, “oyun sediri” olarak isimlendirilen özel bir oturma takımından izlerlerdi. Tefriş defterlerindeki kayıtlardan oyun sedirlerinin yüksek kaliteli Arap kumaşları ile döşendiği de tespit edilmektedir²⁷³.

Halife Abdülmecid Dolmabahçe Sarayı'nın Zülvecheyn Salonu'nda gerek hanedan üyelerine, yakın çevresindeki entelektüellere, sanatçılara, devlet erkânına ve hatta sarayında hizmet eden saray erkânına ziyafet vermekteydi. Hatta hanedan

²⁶⁸ BOA, Y.EE. d., 273; MSHHA, d. 26; d. 287; MSHAA, E –II, 1482.

²⁶⁹ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 168.

²⁷⁰ Örneğin bkz. BOA, MB., 116/95, (5 N 1284/31 Aralık 1867); 154/78, (15 Ş 1290/8 Ekim 1873).

²⁷¹ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 225.

²⁷² “Saray-ı Hümâyûn'da Hünkâr Sofası ve sultanefendilerin saraylarında büyük sofaya kafesli paravan konup gümüş rahleler, sırmalı şiltelerle hazırlanan yüksek mevkie o sarayın imanı ve mevlithan efendileri oturur, okurlar...” (Leyla Saz, **Haremin İçyüzü**, İstanbul 1974, s. s. 152).

²⁷³ MSHHA, d., 26, s. 9; BOA, HH.d., 273, s. 97a; BOA, HH.İ, 48/52.

üyeleri kadınlı ve erkekli olarak ilk defa olmak üzere Halife Abdülmecid döneminde bu salonda verilen ziyafette bir araya gelmişti²⁷⁴. Bu salonda verilen yemeklerin masa düzeni ve ikram edilen yemek menüleri Halife Abdülmecid dönemi ziyafetleri hakkında fikir verdiği gibi Osmanlı sarayının değişen saray yaşamını da gözler önüne sermektedir. Orkestra bu tür ziyafetlerde mutlaka salonda yer almaktadır, Halife o sıralarda sekiz ya da dokuz yaşlarında olan kızı Dürrüşşehvâr Sultan'a ve oğlu Ömer Faruk Efendi'ye de ziyafet sofralarında yer vermekteydi. Toplulukla yemek yiyen ve sofraya düzeni ile de ilgilenen Abdülmecid Efendi ziyafetlerin verildiği Zülvecheyn Salonu'nda arkasını şömineye ve yüzünü merdivenlere verecek şekilde oturmaktaydı²⁷⁵.

Sarayın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak değerlendirildiği dönemde bu salonda Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından İstanbul'da ağırlanan yabancı devlet konuklarına ziyafetler verilmiştir²⁷⁶.

2.2.2.10. Somaki Oda ve Bitişindeki Küçük Oda /41 ve 42 Numaralı Mekânlar

Mekânların tanımlanmasında bazen kullanım özellikleri öne çıkarken bazen de tefriş ve süsleme özellikleri etkili olmuştur. Zülvecheyn Salonu'ndaki mekânların tespitine yönelik belgesel incelemede Somaki Oda tanımlı bir mekân tespit edilmiştir. İncelenen belgelerde ise bu oda “zülvecheyn sofasında yer alan somaki oda” olarak tanımlanmıştır; en üst düzeydeki kabullerde kullanılan bu oda beş pencereye sahip olup denize nazır bir konumdadır²⁷⁷. Somaki Oda'nın bitişinde 5.45 x 16.00 metre ölçülerinde ve 87.20 metrekarelik bir balkondan ve beş metre yüksekliğinde, duvarlarının çevre uzunluğu ise 28.80 metre olarak belirtilen “tekne” tavanlı “Küçük Oda”dan söz edilmektedir. Bu belgesel veriler ışığında, yerinde yapılan incelemede 42 numaralı mekânın Somaki Oda, bitişikteki 41 numaralı

²⁷⁴ Ayşe Osmanoğlu, a.g.e., s. 242.

²⁷⁵ MSHHA, E-I, 1366, r.1339/1923.

²⁷⁶ Orgun, a.g.m., s. 107.

²⁷⁷ MSHHA, d. 26, s. 1;BOA, HH.MFŞ, 2/68; 2/69.

mekânın ise Küçük Oda olduğu saptanmıştır. Somaki Oda'nın yanındaki oda bazı tefriş kayıtlarında ise “Musluklu Oda” olarak geçmektedir²⁷⁸.

2.2.2.11. Zülvecheyn’de Yatak Odası/Kuşlu Oda / 47 Numaralı Oda

Zülvecheyn Salonu etrafındaki odaların işlevlerine ilişkin yürütülen belgesel inceleme sonucunda salonun kara tarafında pencere sayısı üç olan “Kuşlu Oda” tanımlı bir oda belirlenmiştir²⁷⁹. Yerinde yapılan incelemede kara tarafında verilen tanımlamaya uygun tek odanın 47 numaralı oda olduğu görülmüştür; odanın ahşap kornişindeki kuş kabartması, mekâna ismini vermiş olmalıdır. Odadaki bir kuş motifinden dolayı yapılan bu tanımlama dışında “yatak oda-yı âlisi” şeklinde bir tanımlamaya da rastlanmaktadır²⁸⁰. Ayrıca II. Meşrutiyet dönemi padişahı V. Mehmed Reşad’ın bu odayı dinlenme ve ibadet amacıyla kullandığı da yaşayanların anılarından öğrenilmektedir²⁸¹.

2.2.2.12. Ders Odası/Hünkâr Hasodası /49 Numaralı Oda

Sarayda Ders Odası adı verilen odada padişahlar Ders Vekillerinden ya da liyakatiyle öne çıkarak şeyhülislamlıkça görevlendirilen diğer âlimlerden hadis, tefsir, kelim, akaidi gibi alanlarda ders görürlerdi²⁸². Dolmabahçe Sarayı’nın Mâbeyn Hünkâr Dairesi’nde varlığı tespit edilen Ders Odası’nın bu amaca matuf olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Sözkonusu odanın, Tanzimat döneminde, Ramazan’da gerçekleştirilen Huzûr-ı Hümâyûn dersleri için de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Yapılan belgesel incelemelere göre toplam yedi penceresi olduğu belirtilen Ders Odası Mısır Hamamı da denilen Mâbeyn Hünkâr hamamı ile yakın bir konumdadır²⁸³. Bu veriler çerçevesinde yerinde yapılan incelemede Zülvecheyn Salonu’nun kara tarafındaki 49 numaralı odanın verilere uygunluk gösteren tek

²⁷⁸ BOA, HH. d., 273; BOA, HH.MFŞ, 2/69; BOA,HH.MFŞ, 4/15, 18 KSânûnisânî 1290/30 Ocak 1875.

²⁷⁹ MSHHA. d., 5., S. 27; 26, s. 94b; BOA, HH.MFŞ, 2/45, 2/68, 2/69; BOA, MB, 176/4.

²⁸⁰ “..zülvecheynde yatak oda-yı âlisi...” (BOA, Y.EE. d., 273,s. 3).

²⁸¹ Uşaklıgil, a.g.e., s.81; Orgun, a.g.m., s. 107.

²⁸² Örneğin Sultan Abdülaziz’in Ders Vekili’nden “meânî” dersi aldığı tespit edilmektedir. (BOA, MB, 92/131, 12 N 1278/13 Mart 1862).

²⁸³ BOA, HH.d., 273, s. 177; BOA, HH.MFŞ, 2/68, 2/69, 6/10; 2/45; MSHHA.d., 26, s. 7a, 94b.

mekân olduğu belirlenmiştir. Mâbeyn Hünkâr Dairesi'nde yer alan Ders Odası, aynı zamanda, Hünkâr Hâs Odası niteliğindedir. İki kapısı olan odanın bir kapısı Harem-i Hümayûn'a giden sofasına diğer kapısı ise padişaha ait olan dinlenme odasına açılmaktadır.

Sözkonusu oda Halife Abdülmecid tarafından Müzik Odası olarak kullanılmıştır²⁸⁴. Dolmabahçe Sarayı mimari hatlarında olduğu kadar, çatısı altında işitilen müzik türleri açısından da Avrupalı unsurlar içerir. Sarayın Harem kısmında piyanosu bulunmayan daire hemen hemen yok gibidir. Dolmabahçe'nin müzik odası da viyolonsel, kontrabas gibi yaylı sazların ilk anda göze çarptığı, duvarında meşhur opera bestecisi Verdi'nin goblen bir portresinin asılı olduğu bir mekân özelliği taşır. Burada aynı zamanda Halife Abdülmecid Efendi'nin herhangi bir Avrupa prensinin müzik kütüphanesinde bulunması doğal kabul edilebilecek kadar geniş ve zengin nota koleksiyonu da bulunmaktadır. Haydn, Mozart ve Beethoven kuartetleri, meşhur İtalyan operalarının piyano redüksiyonları, Bach'ın 48 Prelüd ve Füg'ünden Czeryny'nin piyano metotlarına kadar 233 cilt ve nota kutusundan oluşan bu kütüphane bugün Dolmabahçe Sarayı'nın müzik yaşantısını anlamamız açısından önemli bir ipucudur. Halifenin besteleri de Batı armoni ve formları açısından bu geleneğin saray sakinlerinin yaşantısındaki etkisini yansıtır²⁸⁵. Halife Abdülmecid'in kendisine ait "Sarayda Beethoven" isimli tabloda, saraylı kalfalar ve kadınefendiler, Halifenin ve saraya yakın bazı isimlerin de bulunduğu bir odada keman çalmakta ve sanatsal faaliyetlerle ilgilenirken "Harem'de Goethe" isimli eserinde ise bir saraylı hanım Goethe okurken tasvir edilmektedir²⁸⁶. Bu tablolar, hem Osmanlı sarayının hem de hanedanın XX. yüzyılın başlarında sanata daha da genel anlamda hayata bakışlarını, yorumlarını göstermesi bakımından önemli ipuçları vermektedir. Buradan bakıldığında Halife'nin sarayda kaldığı 1922-1924 yıllarında bu odayı Müzik Odası, daha da genel olarak sanatsal etkinlik mekânı olarak işlevlendirmesi daha iyi anlaşılacaktır.

²⁸⁴ Orgun, a.g.m., s. 108.

²⁸⁵ Emre Aracı, "Sultan Abdülmecid ve Dolmabahçe Sarayı'nın Avrupalı Müziği", **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler**, C. I, İstanbul2007, s. 203.

²⁸⁶ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Resim ve Heykel Müzesi, Halife Abdülmecid, Harem'de Beethoven, Tuval üzerine Yağlıboya, 155.5x211 cm.

Sarayın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak değerlendirildiği dönemde bu oda yine bir süre Müzik Odası olarak değerlendirilirken daha sonra Cumhurbaşkanlığı Makamı misafirleri için Bekleme Odası olarak kullanılmıştır²⁸⁷.

2.2.2.13. Gümüş Odası / 38 Numaralı Oda

Saraylarda kullanılan değerli eşyalar, taş oda, hazine odası gibi diğer mekânlara göre daha korunaklı özel mekânlarda muhafaza edilirdi. Hazine Odası olarak isimlendirilen bu tür mekânlar, yangın ve benzeri tehlikelere önlem olarak taşıyıcıları taş olarak imal edildiğinden bu “Taş Oda” olarak da isimlendirilirdi²⁸⁸. Dolmabahçe ve Yıldız saraylarında gümüş ve altın kaplama ziyafet takımlarının muhafaza edildiği mekânlardan biri de Gümüş Odasıydı²⁸⁹.

İncelenen belgelerde Dolmabahçe Sarayı’nın Mâbeyn dairesinde Gümüş Odası tanımlı bir mekân olduğu tespit edilmiştir²⁹⁰. Yapılan incelemede bugün hâlâ gümüş objelerin muhafaza edildiği ve son dönem mekân listelerinde de bu adla geçen odanın Zülvecheyn Salonu’nda 38 numaralı mekân olduğu anlaşılmıştır. Odanın kontrolü, buradaki objelerin temizliği, bir yerden başka bir yere nakli gibi hususlar Hazine-i Hümayûn Kethüdalığı’nın uhdesindeydi²⁹¹.

2.2.2.14. Yemek Odası / 40 Numaralı Oda

Zülvecheyn Salonu’nun kara tarafında yer alan Ders Odası ve Dinlenme /Yatak Odası’ndan başka iki oda daha bulunmaktadır. Kalan iki odadan biri olan 40 numaralı odanın belgelerde Yemek Odası (Taâm Odası) olarak geçtiği görülmüştür. Kayıtlarda üç pencere olduğu belirtilen odanın yüksekliği 5 metre, duvarlarının çevre uzunluğu 28 metredir²⁹². Veriler ışığında yerinde yapılan incelemede, tahmin edildiği gibi 40 numaralı odanın bulgularla uygunluk içinde olduğu tespit edilmiştir.

²⁸⁷ Orgun, a.g.m., s. 108.

²⁸⁸ Örneğin; Dolmabahçe Sarayı’nda 65 numaralı Aynalı Oda’dan geçilen Taş Oda Hünkâr Dairesi’nin değerli eşyalarının saklandığı bir mekândı.

²⁸⁹ MSHHA, E-I, 122.

²⁹⁰ “..Beşiktaş Sarayı Mâbeynde Gümüş Odası...” (MSHHA, E-I, 940, r.1328/1912).

²⁹¹ MSHHA, E-I, 25, lef 3, 24 Haziran 1325/7 Temmuz 1909.

²⁹² BOA, Y.EE.. d., 273, s. 3.

Dolmabahçe Sarayı'nın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak kullanıldığı yıllarda sarayda ağırlanan konuklara verilen ziyafetlere hazırlık olmak üzere bu oda bir hizmet mekânı olarak hazırlanmıştı. Bulaşıkların yıkanması için musluklar, bulaşık teknesi gibi üniteler eklenmiştir²⁹³.

2.2.2.15. Kütüphane / 43 Numaralı Sofa

Dolmabahçe Sarayı'nın kullanıma açıldığı 1856 yılından itibaren bir kütüphane olduğuna ilişkin bilgiler mevcuttur. Özellikle Sultan Abdülaziz ve sonrasına tarihlenen belgelerde Mâbeyn'de bir kütüphane bulunduğu anlaşılmaktadır²⁹⁴.

Sultan II. Abdülhamid dönemine ait bir inşaat onarım defterindeki veriler ise kütüphanenin Beyaz odanın yakınında bulunduğu belirtilmektedir. II. Abdülhamid dönemine tarihlenen sözkonusu keşif defterinde yüksekliği 5 metre, çevresi ise 42 metre olan “*Beyaz Oda'nın Sofası*”ndan ve “*kütüphanenin kapısı aralığından inen çatı borusu bozuk olup, inen yağmur suyu bodrum katına neşf etmekte (sızmakta) olduğundan*” söz edilmektedir²⁹⁵. Yerinde yapılan inceleme sonucu, Zülvecheyn salonundaki 43 numaralı mekânın belgelerle uygunluk gösteren tek mekân olduğu görülmüştür. II. Meşrutiyet döneminde tahtta olan V. Mehmed Reşad döneminde de, yeri tam olarak belirlenemese de- bir kütüphanenin varlığı yine belgelerden öğrenilmektedir²⁹⁶. Bu veriler Halife Abdülmecid'in 1922 yılında kütüphanesini yerleştirdiği 43 numaralı sofanın daha önceki saltanat dönemlerinde de bu amaçla kullanıldığını göstermektedir.

2.2.2.16. Beyaz Oda ve Bitişindeki Küçük Oda /44 ve 45 Numaralı Odalar

Dolmabahçe Sarayı'nda bazı mekânlar tefrişte öne çıkan renge ya da güneş ışığını alma durumuna göre isimlendirilmiştir. Gerçi Pembe Salon, Mavi Salon gibi

²⁹³ MSHHA, CMH, 1418.

²⁹⁴ BOA, MB, 158/55, 1290. Ayrıca Dolmabahçe Sarayı Mâbeyn'de 3 pencere *Kitap Odası* tanımlı bir mekân için bkz. BOA, HH. d., 273, s.177a; BOA, HH.İ, 207/44, 13 Ağustos 1327/26 Ağustos 1911.

²⁹⁵ “*..Dolmabahçe Sarayı'nda kütüphane ittihaz olunan dairede inşâ olunan müdevver merdiven...*” (BOA, MB, 158/55).

²⁹⁶ “*..Zât-ı şâhâneye mahsûs kütüphâne...*” (MSHHA. d., 5, s. 27, Mart 1333/Mart 1917).

bugün oldukça yaygın olarak kullanılan tanımlamalar özgün değilse de, bu türden tanımlamaların Osmanlı döneminde de kullanıldığı tespit edilmektedir. Sarayın Mâbeyn dairesindeki 47 numaralı dinlenme odasının başka bir yerde Sarı Oda²⁹⁷, Harem Hünkâr Dairesi'nin bodrum katında acemi cariyelere ait bir odanın ise Yeşil Oda²⁹⁸ olarak tanımlanması bu minvalde örnek olarak gösterilebilir. Bunlardan başka “Beyaz Oda” şeklindeki tanımlamanın da sık kullanıldığı görülmektedir. Beyaz Oda tanımlı mekânların ortak özellikleri hepsinin denize nazır ve oldukça aydınlık mekânlar olmasıdır. Harem Hünkâr Dairesi'nde 69 numaralı Yazı Odası, Mâbeyn'de 36 numaralı kurena nöbet odası ve Mâbeyn'de 44 numaradaki padişahın çalışma ve kabul odası Beyaz Oda olarak tanımlanmıştır²⁹⁹.

Dolmabahçe Sarayı'nın Mâbeyn Hünkâr dairesi içinde en önemli odalardan biri ve belki de en önemlisi Beyaz Oda idi. Oda'nın adı dekorasyonu nedeni ile “Beyaz” olarak verilmişse de padişahın çalışma, kabul gibi resmi amaçlar yanında yemek, dinlenme gibi benzeri daha kişisel amaçlarla da kullandığı hasoda işlevli bir mekândı. Sarayda yaşayan altı padişahın hepsi ve son Halife Abdülmecid Beyaz Oda'yı aynı amaçla kullanmışlardır. Padişaha Bâbîâli'den gönderilen tezkirelerin onaya sunulduğu, *irâde-i seniyyelerin* çıktığı, padişahın en üst rütbeli devlet erkânını kabul edip ülke gündemindeki gelişmelerin değerlendirildiği bu önemli oda Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından da çalışma odası olarak kullanılmıştı³⁰⁰.

İncelenen belgelerde Mâbeyn'de üst katta deniz tarafında ve Mısır Hamamı'nın yanında sekiz pencereyi Beyaz Oda tanımlı bir mekân olduğu ve yanında da küçük bir oda ile önünde bir sofa olduğu tespit edilmiştir. Verilere göre Beyaz Oda'nın yüksekliği 5 metre, duvarlarının çevre uzunluğu ise 17.70 metredir. Bu odanın yanında yer alan ve “Küçük Oda” olarak tanımlanan diğer odanın da yüksekliği 5 metre, duvarlarının çevre uzunluğu ise 24 metredir³⁰¹. Yukarıdaki tüm verilerin değerlendirilmesi ve yerinde yapılan inceleme sonucunda Zülvecheyn

²⁹⁷ Orgun, a.g.m., s. 114.

²⁹⁸ BOA, Y.EE, d. 273.

²⁹⁹ BOA, Y.EE., d., 273.

³⁰⁰ Orgun, a.g.m., s. 113. Bkz. Resim 5.

³⁰¹ MSHHA., d., 5, Mart 1330/Mart 1914; d. 26, s. 9, 1290/1874; BOA, HH. d., 273, s. 32b; BOA, HH.MFŞ, 2/68; BOA, HH.MH, 1019/36, Kânûnisânî 1290/Ocak 1874.

Salonu'nda 44 numaralı mekânın Beyaz Oda, 45 numaralı mekânın ise Küçük Oda³⁰² olduğu saptanmıştır.

2.2.2.17. Mâbeyn Hünkâr Hamamı/ Mısır Hamamı

Sarayın selamlık dairesinin üst katında ve Muâyede Salonu'nun hemen yanında, cepheden geriye çekilmiş bir konumda yer alan Hünkâr Hamamı, önündeki terasla Boğaziçi'ne açılmaktadır. Giriş koridorunun sağında içiçe geçişli soğukluk/ılıkılık ve sıcaklık mekânları ile koridorun sonunda abdestlik ve hela mekânları yer almaktadır. Dinlenme odasından hamam bölümüne girişi sağlayan kapının üst kısmındaki panoda Sultan Abdülmecid'in tuğrası vardır. Hamamın sıcaklık mekânı 4.28x4.50 metre ölçülerinde olup, tonoz örtüsü 6 metre yüksekliğindedir. Tüm zemin döşemeleri mermer olan hamamın soğukluk/ılıkılık ve sıcaklık mekânlarının duvarları Mısır'dan getirilen alabaster adı verilen bir mermer ile kaplıdır. Mermerin damarından çıkarılarak tıraşlanması; lekese ve temiz olarak yerine montesi için hazır hale gelmesi yaklaşık bir yıllık bir zamanda gerçekleşmiştir³⁰³. Hamamın suyu ise Camlı Köşk'ün tam karşısındaki bahçe içine inşa olunan depodan sağlanmaktaydı³⁰⁴. Soğuk ve sıcak câmekânda bulunan trabzan yastığı, arka yastığı, yüz yastığı, koltuk, makat, balin yastığı, yer minderleri, gezdirme minderleri gibi tefriş malzemesi³⁰⁵ bu mahallerin hamam sonrası ve öncesi dinlenme amacıyla kullanıldığını göstermektedir.

Kurnaları da aynı malzemedenden olan hamamın muslukları gümüş³⁰⁶, çift olan ahşap kapıları kristal kulplu olup kırmızı çuha kaplıdır. “Pencereler dışta sürme, içte pirinç, kanatlı tipte çift doğramalıdır. Boğaziçi'ne açılan iki adet sıcaklık pencerelerinde perde varlığına ilişkin bir iz bulunmamaktadır. Özgün camların renkli

³⁰² Bu oda V. Mehmed Reşad ve Halife Abdülmecid tarafından Namaz Odası olarak kullanılmıştır (Uşaklıgil, a.g.e., C.I, s.127-128; Orgun, a.g.m., s. 108).

³⁰³ BOA, MB, 3/125, 18 ZA 1262/14 Mayıs 1846.

³⁰⁴ “..Camlı Köşk karşısındaki su haznesi civarından Mâbeyn Mısır hamamına ve yatak dairesi ile sâir mahallere mevcûd lağım derûnundan kezâlik emsâli misüllü on sekiz numarolu İngiliz Frenk borusundan ...” (BOA, HH.İ, 50/51, 12 Ş 1288/27 Ekim 1871).

³⁰⁵ BOA, HH.İ, 50/51; MSHHA, d., 26, s.1, 5.

³⁰⁶ Hamamın musluk sistemi “makineli” olarak tanımlanmıştır (BOA, MB, 95/80, r.1278/1862-63. Ayrıca kurna kapakları da, kullanılmadığı zamanlarda güvez çuha ve madanpol ile kapatılıyordu (BOA, HH.İ, 149/2; HH. d., 11711, 31 Temmuz 1290/ 12 Ağustos 1874).

ya da desenli olduğu varsayılabilir. Ara duvarlarda yer alan kandillikler de pirinç malzemeli çift doğramalıdır. Sıcaklığın üst örtüsü döküm metal çerçeve arası camlıdır. 3.80 x 4.54 metre ölçülerinde olan soğukluk/ılıklik mekânının tavan yüksekliği 5.20 metre olup, basık tonoz tavanda malakârî işçilik ile bezeli yirmibeş adet tepe ışıklığı bulunmaktadır³⁰⁷. Hamamın giriş, abdestlik ve helâ mahalleri de tepe ışıklıkları ile aydınlatılmıştır³⁰⁸.

Sarayın Mâbeyn ve Harem bölümlerinde yer alan hünkâr hamamlarının diğer hamamlara olan üstünlüğü kullanılan malzeme ile gösterilmiştir. Özellikle Mabeyn’de yer alan ve alabester mermerleri ile öne çıkan hamam bunun en belirgin örneğidir³⁰⁹. Sıcaklığı, soğukluğu ve giysi mahalleriyle geleneksel tarzdaki bu hamamların yanında, II. Meşrutiyet sürecinde imal olunan emaye küvetli, duşlu ve bir ısıtıcı yardımıyla ısınan termosifonlu üç adet banyo bulunmaktadır. Hamam ve banyoların yanında sarayda altmış sekiz adet de tuvalet vardır. Sarayda bulunan hamamlardan ikisi hünkâr hamamı iken diğerleri Harem-i Hümayûn mensuplarına tahsis olunmuştur. Valide sultanın hamamı müstakildir, kadınefendi ve ikballere ise tek bir hamam ayrıldığı belirlenmektedir³¹⁰.

“Sarayın üst katında yer alan sultan hamamlarının su depolarına ve yıkanma mahallerine sıcak ve soğuk suyun getirilmesi konusunda edinilen bilgiler sınırlıdır. Dolmabahçe Sarayı’nda olduğu gibi bahçe kotundan yaklaşık 10.00 milimetre yüksekte yer alan su deposuna suyun herhangi bir mekanik düzen olmaksızın ulaştırılması, Bayıldım bahçesinde bulunan yüksek kottaki su deposundan bileşik kaplar sistemi ile suyun yükseltilmesiyle sağlanmıştır. İstanbul’un vakıf sularından Taksim ve Hamidiye sularının Balmumcu deposunun Yıldız ve Beşiktaş yönüne giden ana kolundan ayrılan Hamidiye Su tesisleri Dolmabahçe Sarayı’nı Yıldız Sarayı ve müştemilatını ve Çırağan Sarayı’nı beslemektedir³¹¹. Dolmabahçe Sarayı

³⁰⁷ Nadide Seçkin, “19. Yüzyıl İstanbul Saraylarında Sultan Hamamları”, **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler**, C.I, İstanbul2007, s. 296.

³⁰⁸ Avrupa’dan gelen misafirler için sarayda alafrağa tuvalet hazırlandığı tespit edilmektedir (BOA, MB., 95/80, r.1278/1862-63, tt.

³⁰⁹ Seçkin, a.g.m., s. 299.

³¹⁰ BOA, Y.PRK.HH. 39-68.

³¹¹ Seçkin, a.g.m., s. 300.

su deposuna yağmur yağmaması nedeni ile su azaldığı durumlarda, sarayın su ihtiyacı şirket suyundan temin edilmekteydi³¹².

Mâbeyn Hünkâr hamamının Halife Abdülmecid döneminde giderlerinde ve su borularında bakım yapıldığına bakılırsa Hilâfet sürecinde de (1922-24) kullanıldığı düşünülebilir³¹³.

2.2.2.18. Mâbeyn-i Hümâyûn ve Harem-i Hümâyûn Bağlantı Koridoru / 57 numaralı Koridor

Mâbeyn-i Hümâyûn'un sona erdiği yerden hemen harem başlamamaktadır. Bu bölümü Harem'e bağlayan yaklaşık 80 metrelik bir koridor bulunmaktadır. Koridor Mâbeyn'nden başlamakta Muayede Salonu'ndan geçerek Harem'e ulaşmaktadır. Toplam yedi kısa koridordan oluşan bu bağlantı koridorunda iki demir kapı bulunmaktadır. Demir kapılardan biri Mâbeyn tarafında diğeri ise Harem tarafındadır. Ulaşılan kayıtlarda bu koridor "Musâhip Ağaların nöbet mahalli" olarak geçmektedir³¹⁴.

Koridorun Muayede Salonu'nun tam üstüne rastlayan bölümünde Harem üyesi hanımların muayede törenleri izlemesi için tasarlanmış yarım daire şeklinde ve şebekeli pencereler dikkat çeker. Muayede törenleri yapılırken Valide Sultan da dâhil olmak üzere harem mensupları salona inemediklerinden töreni bu pencere arkasından izlemekteydiler. Muayede Salonu'na bakan pencereler önüne yerleştirilen minderlere oturan hanımlar harem hiyerarşisine uygun olarak buradan Devlet'in en önemli törenlerinden birine tanıklık ederlerdi³¹⁵.

Bağlantı koridoru bir yönüyle Muâyede Salonu'na bakarken diğeri yönüyle de deniz tarafına bakmaktadır. Harem'in saray yapısı içinde dış dünyayla görsel olarak temas sağladıkları tek mekân burasıydı. Ancak pencerelerin şebekeli ve camların da

³¹² Belgelerdeki ifadelerden, aslında şirket suyunun bağlı olduğu ancak gerekmedikçe kullanılmadığı anlaşılmaktadır (MSHHA, E-II, 1354, lef 4, 20 Eylül 1314/2 Ekim 1898).

³¹³ BOA, MB, 1149/23, 7 Teşrinievvel 1339/ 7 Ekim 1923.

³¹⁴ "...Timûr kapuda musâhib ağaların nevbet mahalli..." (BOA, HH.MFŞ, 4/15, Nisan 1291/1875; MSHHA, d., 26, s. 70a).

³¹⁵ Komisyon, **Dolmabahçe Sarayı**, s. 82-83.

koyu lacivert oluşu dışarıdan görülmelerini imkânsız kılmaktaydı. Hanımların pencere arkasından seyretmeleri Sarayın inşa edildiği yıllarda çok da alışılmış bir durum değildi. Zira Tanzimat öncesinde Harem-i Hümayûn'un muayede törenlerini izlemeleri mümkün değilken Sultan Abdülmecid döneminde saray kadınlarına tanınan haklar arasında bu törenleri izlemek de vardı.

Mâbeyn ile Harem arasındaki uzun koridor Harem'in demir kapılarına kadar uzanır. Bu demir kapılar, diğer Harem kapıları gibi geleneksel kurallara göre açılıp kapanır. Mâbeyn'de nöbet tutan musâhip bu kapıyı anahtar ile açar; yola girilince tekrar içeriden kilitlerdi. Biraz yüründükten sonra Harem tarafından ikinci demir kapıya varılır. Musâhip buna yumruğu ya da elindeki anahtarlarla vurur, içeriden Harem nöbetini tutan musahip kapıyı açar, gelenleri içeri alırdı. Harem koridorundaki belli aralıklarla konulmuş olan pirinçten mamul fenerlerde³¹⁶ geceleri mum yanardı ve musahipler padişaha yol gösterirken mumları geçtikçe söndürürlerdi³¹⁷.

2.2.3. Mâbeyn-i Hümayûn Bodrum Katı

Dolmabahçe Sarayı bodrum dâhil üç katlı olarak inşa edilmiştir. Sarayın bodrum katı zemin seviyesinde olduğundan bazı kayıtlarda “bodrum” olarak değil “alt kat” olarak tanımlanmıştır. Bu katta yer alan odaların pencerelerinden bakıldığında zemin seviyesi görülmektedir. Bodrum kat, orta ve üst kattan bütünüyle ayrı bir biçime sahiptir. Orta ve üst katlara sunulacak hizmetlerin hazırlandığı, Mâbeyn hademesi denilen bendegânın odalarının bulunduğu bu katta³¹⁸ küçük ölçekli mutfaklar, kilerler, çamaşırhane, bulaşık mekânları, kahve ocakları, aydınlıklar, külhanlar gibi unsurlar yer almaktadır. Bu katta zemin taştır. Zemin kaplaması genellikle Malta taşındandır. Dikey taşıyıcılar ise yine taştır. Harem bölümünde ise bodrum katta acemi cariyelere, kalfalara ve ustalara ait hizmet mekânları bulunmaktadır. Sarayın bu katı, ifade doğru olursa, ayrı bir dünyadır. Dolmabahçe Sarayı'nın alt katındaki odaların mevcut durumuna bakıldığında, bu

³¹⁶ Bu koridorda pirinç fenerlerin daha ilk zamanlardan itibaren kullanıldığı tespit edilmektedir (BOA, MB, 156/127, 27 ZA 1290/16 Ocak 1874).

³¹⁷ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 43, 142.

³¹⁸ MSHHA, d. 26; d. 287.

mekânları tefrişli, dayalı-döşeli olarak gözlerde canlandırabilmek ilk bakışta belki güçtür. Ancak, mefruşat defterleri incelendiğinde alt kattaki tüm mekânların, üst kattaki mekânlar kadar incelikli olmasa da tefriş edildiği ve tefrişinin gerektiği de yenilendiği tespit edilmektedir. Döşemelik kumaşların genelde güvez, gümüşi, turuncu, sarı, yeşil, mavi renklerden seçildiği; desenlerinin ince ve kalın çizgili, sopalı, çubuklu olduğu tespit edilmektedir. Kumaşların renk ve desenleri farklı olsa da hemen her oda aynı tip mobilya grubuyla tefriş edilmiştir³¹⁹.

Dolmabahçe Sarayı'nın alt katı mekân kullanımları açısından bugüne değin araştırılmamıştır. Bu tezde sarayın alt katı, Sultan Abdülaziz, Sultan II. Abdülhamid ve Sultan V. Mehmed Reşad dönemine ait belgeler ışığında incelenmiş ve kullanımıyla ilgili önemli bilgilere ulaşılmıştır. Sultan Abdülaziz dönemine ilişkin incelenen tefriş defteri, mekânların sadece kullanım amacı ve tefrişine yönelik bilgilere yer vermekte, buna karşın mekânın alt katta tam olarak hangi noktada olduğunu aydınlatacak mimari bilgileri içermemektedir. Bu nedenle, Sultan Abdülaziz dönemine ilişkin bulgular, alt katın genel olarak kullanımına, işleyişine saray teşkilatı içindeki yerine ışık tutacaktır. II. Abdülhamid ve V. Mehmet Reşad dönemi belgeleri ise inşaat-onarım keşif defterleri olduğundan mekânların alan, çevre ve yükseklikleriyle ilgili ölçüleri içermektedir. Bu belgeler, hem teşkilatın aydınlatılmasına, hem de sağlıklı mekân tespitlerinde bulunulmasına olanak sağlayacaktır.

Mabeyn-i Hümayun'un hususi teşkilatı kapsamında faaliyet gösteren Mâbeyn hademelerinin³²⁰ nasıl bir yapılanma içinde buldukları, her birinin kurumsal yapısı ve genel teşkilat içindeki rol ve konumları bu tezin ilgili bölümünde ele alınacağından aşağıda sadece bu hizmetlerin isimleri,-ana hatlarıyla- işlevleri ve -tespit edilebildiği kadarıyla da- kullandıkları odaların yerlerine ilişkin çözümlere yer verilecektir.

2.2.3.1. Kızlarağası Hademelerine Ait Odalar / 71, 72 ve 73 Numaralı Mekânlar

³¹⁹ Örneğin bkz. BOA, HH.MFŞ, 2/69; BOA, HH.d., 273; MSHHA, d. 26; d. 287.

³²⁰ Akyıldız, "Mabeyn", s. 285.

Harem-i Hümâyûn'un işleyişinden sorumlu olan Kızlarağası'nın Mâbeyn-i Hümâyûn'da temsil edildiği bir oda bulunmaktadır. Alt katta ise Kızlarağası'nın özel hizmetinde istihdam olunan hademelere ait odalar bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlar; biri 2.15x10.20 metre, diğeri 6.80x10.40 metre ölçülerinde iki oda ve 5.15x17.05 metre ölçülerindeki bir alanda konumlanan "helâlâr"dir³²¹. Plan üzerinde yapılan ilk incelemelerle belgesel tanımlamalara uygun olduğu düşünülen kara tarafındaki 71, 72 ve 73 numaralı mekânlar incelemeye alınmıştır. Yapılan ölçümler sonucunda, söz konusu mekânların belgesel verilerle uygunluk içinde olduğu görülmüştür. 72 numaralı mekânın bir bölümünün kahve ocağı olarak da kullanıldığı tespit edilmiştir.

2.2.3.2. Cami-i Şerif ve Önündeki Büyük Avlu / 75/2 ve 84 Numaralı Mekânlar

Saraydaki tüm birimler için vazgeçilmez yaşam ünitelerinden biri de mescittir. Alt katın kendine özgü dünyasında da vazgeçilmez bir yeri olan ibadet ihtiyacı için özel bir mekân tahsis olunmuştur. İncelenen bir keşif defterinde bu katta deniz tarafında "câmi-i şerif" olarak tanımlanan bir mekân olduğu belirlenmiş; hatta belgeler üzerinde mihrabın yeri özel olarak gösterilmiştir. Yerinde yapılan incelemede keşif defterindeki verilerle örtüşen 26.50x16 metre ölçülerinde bir avlu ve mihrabı tespit edilmiştir³²². Sarayın girişinde Medhal Salonun tam altındaki 75/2 numaralı mekânın aynı belgede belirtilen avlu, 84 numaralı mekânın ise halen mevcut mihrabı ile "câmi-i şerif" olduğu belirlenmiştir.

2.2.3.3. Kiler Sofası / 62 Numaralı Mekân

Dolmabahçe Sarayı'nın Mâbeyn dairesinin alt katında bir mutfak ve yanında da bir kiler bulunmaktadır. İncelenen belgelerde de, Mâbeyn'in bodrum katında 7x14 metre ölçülerinde ve bir aydınlığın yanında "Kiler Sofası" bulunduğu belirlenmiştir³²³. Yerinde yapılan incelemede, verilen ölçülere uygun tek mekânın 62 numaralı avlu olduğu görülmüştür.

³²¹ BOA, Y.EE. d., 273, s. 6.

³²² BOA, Y.EE. d., 273, s. 6.

³²³ BOA, Y.EE. d., 273, s. 6

2.2.3.4. Serkilârî Odası

Mâbeyn-i Hümâyûn'da padişahın ve Mâbeyn erkânının yiyecek ihtiyacı için bir kiler bulunmaktaydı. Sarayın Mâbeyn bodrum katının bitiminde yer alan ve birbirine geçişli iki kattan oluşan bu kilerin sorumlusu serkilârî idi. İncelenen mekân tefriş defterlerine göre serkilârînin odası da buna bağlı olarak bodrum katındaydı³²⁴. Odanın yeri tam olarak tespit edilememiş olmakla beraber, kilerin deniz tarafında olduğundan hareketle serkilârînin odasının da deniz tarafında ve kilere yakın bir konumda olduğu değerlendirilmektedir.

2.2.3.5. Aydınlık Feneri Önünde Aralık

İncelenen mekân tefriş kayıtlarında, kiler sofası ve serkilârî ile ilgili bilgilerden sonra, aydınlığın önündeki 15.00x2.00 metre ölçülerinde bir "aralık mahalli"nden bahsedilmektedir³²⁵. Yerinde yapılan incelemede, 62 numaralı avlunun hemen yanındaki aydınlığın bir tarafında verilen ölçülere tamamıyla uyan bir koridor tespit edilmiştir. Böylelikle 62 numaralı avlunun yanındaki aydınlığın belgesel verilerle uygunluk gösterdiği belirlenmiştir. Aydınlığın yerinin tespit edilmesinde asıl amaç, bu mekâna bağlı olarak tarif edilen kiler sofası ve dolayısıyla kilerle ilgili diğer mekânların tespitidir.

2.2.3.6. Başmâbeynci Hademesine Mahsus Oda /82 Numaralı Oda

Odası sarayın orta katında yer alan başmâbeyncinin hizmetine bakan hademenin odaları ise alt kattadır. İncelenen belgelere göre yüksekliği 2.75 metre, alanı 7.25x5.65 metre ölçülerinde olan başmâbeynci hademesinin odasının tavan ve duvarları kâğıtla kaplıdır³²⁶. Yerinde yapılan inceleme sonucu deniz cephesindeki 82 numaralı odanın, belgesel verilerle tam bir uygunluk içinde olduğu görülmüştür.

2.2.3.7. Esvâbcıbaşı ve Kahvecibaşı Hademelerinin Odaları

Sarayın alt katında Mâbeyn hademelerinden esvâbcıbaşı ve kahvecibaşının hademelerinin odalarına ilişkin bulgulara ulaşılmıştır. İncelenen mekân tefriş ve onarım kayıtlarına göre bu iki odanın alan ölçüleri aynı olup 7.00x2.40 metredir.

³²⁴ BOA, Y.EE. d., 273, s. 6; BOA, HH.MFŞ; 2/69; MSHHA, d., 26, s. 72.

³²⁵ BOA, Y.EE .d., 273, s. 6.

³²⁶ BOA, Y.EE. d., 273, s. 6.

Plan üzerinde yapılan incelemede 80 numaralı mekânın sağ ve solundaki iki odanın, verilen ölçülere uyabilecek mekânlar oldukları tespit edilmiştir³²⁷. Ancak yeterli veri olmadığından bu iki odadan hangisinin esvâbçibaşı ve hangisinin kahvecibaşı hademesine ait olduğu tespit edilememiştir.

2.2.3.8. Bekçibaşı Odası /86-1 Numaralı Oda

İncelenen belgelere göre Bekçibaşı Odası Mâbeyn bölümünün bodrum katının kara tarafındadır. Odanın alan ölçüsü 6.25x4.00 metre, yüksekliği üç metredir. Bu odanın önündeki koridorun alanı ise 4.00x2.70 metredir³²⁸. Yerinde yapılan incelemede 86/1 numaralı odanın verilerle uygunluk gösteren tek oda olduğu belirlenmiştir.

2.2.3.9. Bekçiler Odası /59/5 Numaralı Oda

İncelenen mekân tefriş ve onarım defterlerine göre Bekçibaşının maiyetinde bulunan bekçilerin odaları da Mâbeyn bodrum katındaydı. Bekçiler Odası'nın alan ölçüsü 7.50x13.00 metre, yüksekliği ise 3 metredir³²⁹. Yerinde yapılan incelemede, bu ölçülere uygun tek odanın 59/5 numaralı mekân olduğu belirlenmiştir.

2.2.3.10. Mabeyn Müdür-i Evveli Odası /89/1 Numaralı Oda

Mâbeyn müdür-i evveli ve sânisî (birinci ve ikinci müdürü) sarayın hususî teşkilatının önde gelen kadrolarındandı. Mâbeyn müdürleri adlarından da anlaşılacağı üzere sarayın Mâbeyn dairesinde görev yapan gediklerden ve dolayısıyla hususî hizmetlerin aksamadan işleyişinden sorumlu idi³³⁰. İncelenen belgelerde Mâbeyn müdür-i evvelinin odasının bodrum katta ve denize nazır olduğu belirtilmektedir³³¹.

³²⁷ Sultan Abdülaziz'in Mabeyncisi Fahri Bey; tahtan indirilen ve ikamet için Topkapı Sarayı'na gönderilirken yağmurdan ıslanan mahlû hakan Abdülaziz'e iç çamaşırı almak için Dolmabahçe Sarayı'nın bodrum katında bulunan Esvâb Odasına geldiğini ve oradan gerekli olanı tedarik ettiğini ifade etmiştir (Bekir Sıtkı Baykal, *Mâbeynci Fahri Beyin Hatıraları ve Bazı Belgeler*, Ankara 1989, s. 5).

³²⁸ MSHHA, d., 26, s. 72b, 74a. ; BOA, Y.EE., d. 273, s. 7.

³²⁹ BOA, Y.EE., d. 273, s.7.

³³⁰ BOA, Y.EE., d. 273, s.7.

³³¹ MSHHA, d., 26, s. 73.

Odanın yüksekliği 3 metre, alanı ise 10.20x7.70 metre ölçülerindedir³³². Yerinde yapılan incelemede verilerle uygunluk gösteren tek odanın deniz tarafında yer alan 89/1 numaralı mekân olduğu belirlenmiştir.

2.2.3.11. Uşak Odası /88 Numaralı Oda

Sarayın bodrum katında Mâbeyn müdürlerinin hizmetine bakan hizmetliler (Ağalar) için de bir oda tahsis edilmiştir. Bazı kayıtlarda “Uşak Odası” olarak da geçen bu odanın Mâbeyn müdürlerinin odasının hemen yanında olduğu belgelerden öğrenilmektedir³³³. İncelenen inşaat onarım defterlerinde, Müdür Odası ile ilgili ölçülerden hemen sonra 4.70m x 8.40 metre ölçüsünde bir Uşak Odası bulunduğu belirtilmiştir³³⁴. 89/1 numaralı Müdür Odası’nın yanındaki 88 numaralı odanın verilen ölçülerle tam olarak uyduğu görülmüştür.

2.2.3.12. Yemek Odası /89-3 Numaralı Oda

Mâbeyn Müdürü ve Uşak Odalarından hemen sonra 1.70x6.30 metre ölçülerinde olduğu belirtilen “yemek odası” tanımlı bir odadan söz edilmektedir³³⁵. Yerinde yapılan incelemede, 89/1 ve 88 numaralı odaların hemen yanında bulunan 89/3 numaralı mekânın verilen ölçülerle tam bir uygunluk içinde olduğu tespit edilmiştir.

2.2.3.13. Sazendegân ve Hanendegân Odası

Mâbeyn-i Hümâyûn’un hususi teşkilatı içinde yer alan bir diğer kadroyu sazendegân ve hanendegân oluşturmaktaydı. Hanende ve sazendeler sarayın sanatçı kadrosunu temsil etmekteydiler. İncelenen mekân tefriş defterlerinde bu kadroların odalarının Mâbeyn’in bodrum katında olduğu öğrenilmekle beraber yeri tam olarak tespit edilememiştir³³⁶.

2.2.3.14. Musika-ı Hümâyûn Efendilerine Mahsus Oda/ 56 Numaralı Oda

³³² BOA, Y.EE., d., 273, s.7.

³³³ MSHHA, d., 26, s. 70a, 73.

³³⁴ BOA, Y.EE, d. 273, s.7.

³³⁵ BOA, Y.EE, d. 273, s.7.

³³⁶ MSHHA,d., 26, s. 70b; BOA, HH.MFŞ, 5/6, 20 Nisan 1291/3 Mayıs 1875.

Mâbeyn alt katla ilgili ulaşılan bir belgeye göre Musika-yı Hümâyûn kadrosunda bulunan müzisyenlerin sarayın bodrum katında bir odası bulunmaktadır. Belgelere göre “Musika-yı Hümâyûn Efendilerine mahsûs odanın duvar kalınlığı” 3 metre., alanı ise 9.10x6.35 metredir. Belge ilişiginde tespit edilen bir plana göre, söz konusu mekânın yanı başında deniz tarafına açılan bir kapı; odanın içinde ise bir pencere ve iki kapı yer almaktadır³³⁷. Dolmabahçe Sarayı Mâbeyn bodrum katında yapılan incelemede yukarıdaki verilere uygun tek mekânın, orta kat 303 numaralı odanın tam altındaki 56 numaralı mekân olduğu anlaşılmıştır.

Mâbeyn-i Hümâyûn müzisyenlerine ait olan bu oda, Mâbeyn’in bitiminde ve Muâyede Salonu’nun başlangıcına yakın bir noktada yer almaktadır. Oda, Muâyede Salonu’ndaki müzisyenlere ayrılan galeriyle de bağlantılıdır. Müzisyenlerin, enstrumanlarını akort ederken veya provalarını yaparken ortaya çıkacak yüksek sesle Mâbeyn çalışanlarını rahatsız etmemeleri için odalarının bu noktada konumlandırıldığı düşünülmektedir.

2.2.3.15. İbrikdârbaşı Odası

Padişaha ait abdest ve kişisel temizlik takımlarının temini ve muhafazasından sorumlu olan İbrikdârbaşı’nın odası sarayın alt katında yer alan mekânlardandı³³⁸. İncelenen mekân tefriş defterlerinde İbrikdârbaşı odasının yerinin tam olarak tespitini sağlayacak verilere ulaşılamamıştır.

2.2.3.16. Tüfengî Odası

Padişaha törenlerde eşlik eden tüfekçilerle sarayın korumasında görev yapan tüfekçilerin başında “Sertüfengî-i Hazret-i Şehriyârî” unvanıyla bir asker bulunurdu. Dolmabahçe Sarayı’nın alt katında sertüfengîye ait bir oda tespit edilmiş olmakla beraber³³⁹ odası yeri belirlenemeyenler arasındadır.

2.2.3.17. Seccadeci Odası

³³⁷ MSHHA, d., 978, 25 Mart 1326/7 Nisan 1910); MSHHA, E-I, 317, 637.

³³⁸ MSHHA, d., 26, s. 74; BOA, MB, 176/4.

³³⁹ BOA, MB,176/4.

Padişaha mahsus seccadelerin satın alınması, muhafazası, bakımı ve kullanıma hazır bulundurulmasından serseccadeci sorumluydu. Serseccadeci'nin de odası alt katta bulunmakla beraber yeri net bir şekilde belirlenememektedir³⁴⁰.

2.2.3.18. İmam-ı Hazret-i Şehriyârî Odası

Mâbeyn'in hususi teşkilatı içinde yer alan bir diğer görevli de İmam-ı Hazret-i Şehriyârî olarak bilinen padişah imamıydı. İmam-ı Evvel ve İmam-ı Sâni olarak iki padişah imamı vardı. Padişah imamlarının da odası Mâbeyn-i Hümâyûn alt katında yer almaktaydı³⁴¹; odasının yeri tam olarak tespit edilememiştir.

2.2.3.19. Ceyb-i Hümâyûn Odası /Çanta-yı Hümâyûn Odası

Sarayın hususi teşkilatı içinde en önemli faaliyetleri yürüten bir birim de Ceyb-i Hümâyûn idi. Bazı belgelerde Çantacı Odası, Çanta-yı Hümâyûn Odası olarak da geçen Ceyb-i Hümâyûn Odası, mekân tefriş defterlerine göre Mâbeyn bölümünün bodrum katının kara tarafında bulunmaktaydı³⁴². İncelenen belgelerden odanın yerini tam olarak gösteren bir veriye ulaşılamamıştır.

2.2.3.20. Kahvecibaşı Odası

Padişahın kahve hizmetinde istihdam edilen Kahvecibaşı ve onun idaresindeki diğer kahveciler de Mâbeyn-i Hümâyûn'un bodrum katında ikamet etmekteydi. Mekân tefriş defterlerinden kahvecibaşı odasının bodrum katta olduğu belirlenmekle beraber³⁴³ yeri tam bir şekilde tespit edilememiştir.

2.2.3.21. Berberbaşı Odası

Padişahın tıraş ve tıraş takımlarından sorumlu olan berberbaşı da hususi teşkilat bünyesindeydi ve benzerleri gibi onun da odası Mâbeyn bodrum katındaydı³⁴⁴. Berberbaşının odasının tam olarak tespitini sağlayacak verilere ulaşılamamıştır.

³⁴⁰ BOA, MB, 176/4

³⁴¹ MSHH.A, d., 26, s. 74.

³⁴² MSHHA, d., 26, s. 71, 73.

³⁴³ MSHHA, d., 26, s. 71.

³⁴⁴ MSHHA, d., 26, s. 71; BOA, HH.d., 273, s. 83b.

2.2.3.22. Külhancıbaşı Odası

Mâbeyn-i Hümâyûn'da kullanılan mangallar, şömineler ve sobaların yakılması; bu husustaki ihtiyacın temini ve malzemenin muhafazası külhancıbaşının göreviydi. Odası Mâbeyn-i Hümâyûn alt katındaydı³⁴⁵. Külhancıbaşının odasının tam olarak tespitini sağlayacak verilere ulaşılamamıştır.

2.2.3.23. Esvâbcıbaşı Odası

Esvâb Odası'nın idaresinden sorumlu olan Esvâbcıbaşı da Mâbeyn'in hususi kadroları arasındaydı. Ödeneğini Ceyb-i Hümâyûn'dan alan Esvâbcıbaşı'nın odası bodrum katta denize nazır konumdaydı³⁴⁶. Odanın yeri tam olarak tespit edilmemiştir.

2.2.3.24. Şamdan Odası

Sarayın avize ve şamdanları ile diğer aydınlatma araçlarının muhafazası, ihtiyaçların tespit ve temini ile ilgilenen Şamdancıbaşı ve yardımcısı şamdancılarının odaları, Mâbeyn'in bodrum katında ve denize nazır bir konumdaydı³⁴⁷. Odanın yerinin tam olarak tespitini sağlayacak verilere ulaşılamamıştır.

2.2.3.25. Duhâncıbaşı Odası/Duhan Odası

Padişahın tütün ihtiyacı ve buna bağlı malzemenin temininden sorumlu olan Duhâncıbaşı'nın odası Mâbeyn-i Hümâyûn'un alt katındaydı³⁴⁸. Odanın yerinin tam olarak tespitini sağlayacak bir bulguya ulaşılmamıştır.

2.2.3.26. Kuşçubaşı Odası

Sarayın kuşluklarından ve buralarda bulunan muhtelif hayvanların bakımı ve temininden sorumlu olan kuşçubaşı da Mâbeynin hususi teşkilatı içindeydi.

³⁴⁵ MSHHA, d., 26, s. 72b.

³⁴⁶ MSHHA, d., 26, s. 71a.

³⁴⁷ MSHHA, d., 26, s. 71a.

³⁴⁸ BOA, MB, 176/4.

Kuşçubaşının odası Mâbeyn bodrum katında olmakla beraber³⁴⁹ yeri tam olarak tespit edilmemiştir.

2.2.4. Muâyede Salonu/Divân Yeri

Dolmabahçe Sarayı'nın Mâbeyn-i Hümâyûn ile Harem-i Hümâyûn bölümlerinin ortasında Muâyede Salonu yer almaktadır; salonun bilinen bir diğer adı da Divân Yeri'dir³⁵⁰. Yüksekliği 36 metre olan Muâyede Salonu'nun çevresi yaklaşık 2.000 metrekaredir. Muâyede Salonu dört katlı kütlesi ile, sivil bir yapı olmasına karşın kentte yalnızca camilere tanınan anıtsallığa ulaşmış, denizden ya da karadan saraya yaklaşımda öncelikle göze çaracak şekilde tasarlanmıştır³⁵¹.

Salonda dört adet de balkon vardır. Balkonlardan ikisi seyir amaçlı olup elçilik mensuplarına ve yabancı uyruklu çeşitli kesimlerden davetlilere tahsis edilirdi³⁵². Balkonlardan birisi boş kalırken bir diğeri de Mızıka-yı Hümâyûn'a ayrılırdı. Sarayın anıtsal boyuttaki Muâyede Salonu'nun balkon katındaki dört kanattan bir tanesi de törenlerde orkestra veya bandonun çaldığı bir galeri olarak tasarlanmıştır. Burada görev yapan müzisyen topluluğunun enstruman yapısı da, repertuarı da batı bando veya orkestralarından farksızdır. Nitekim saray orkestrasının konserlerinde, Sultan V. Mehmed Reşad döneminden bugüne intikal eden Osmanlıca ve Fransızca olmak üzere iki dilli basılan bir konser programından da görüleceği üzere, Wagner uvertürleri ve Liszt'in piyano eserleri ağırlıklı olarak yer almaktadır³⁵³.

³⁴⁹ MSHHA, d. 26, s. 74.

³⁵⁰ Dolmabahçe Sarayı'nın Muâyede Salonu'nun döneme ait belgelerde çoğu zaman *Divân Yeri* ya da *Divan Mahalli* olarak geçtiği görülmektedir. Salonunun bu şekildeki tanımlamaları için örnek olarak bkz. BOA, MB, 102/85; BOA, Y.Mtv, 100/4, 13 M 1312/17 Temmuz 1894; BOA, HH. d., 11710, r. 1290/1874; BOA, Y.EE., d., 273, s.19. Salon bu isimle anılmakla beraber, daha inşa sürecinden itibaren "muayede mahalli" olarak da adlandırılmaktaydı: "...Sâye-i hazret-i şâhânedede inşâ olan Beşiktaş Sahilsaray-ı âlisinde mâbeyn ve harem-i hümâyûn daire-i seniyyeleri ile muâyede mahall-i seniyyesinin lâzime-i ikmâl ve tesviyeleriçün masârifât ve..." (BOA, HH.d., 13292, 22 B 1272/29 Mart 1856).

³⁵¹ Komisyon, *Dolmabahçe Sarayı*, s. 82.

³⁵² Muayede esnasında misafir balkonlarına pasta ve şekerlemelerle dolu ikram açık büfeleri hazırlanırdı (BOA, HH.İ., 205/75, 6 Kânûnîsânî 1326/19 Ocak 1911).

³⁵³ Aracı, a.g.m., s 203-204.

Salonda aslı duran avize 1852 yılında Sultan Abdülmecid tarafından İngiltere'ye sipariş edilmiştir³⁵⁴. Avize yaklaşık 9.000 Osmanlı lirasına mâl olmuş; finansmanı tamamıyla Bezmiâlem Valide Sultan tarafından karşılanmıştır. Ne var ki kendisi Şubat 1853'te yaşamını yitirince ne son taksiti ödeyebilmiş ne de avizeyi görebilmiştir³⁵⁵. Zira Nisan 1852'de sipariş edilen avizenin İstanbul'a gelişi, yaklaşık bir buçuk yıl sonra, 1853 yılının son baharına yakın bir zamanda mümkün olabilmıştır. Toplam 67 sandık içinde, yedek parçaları ile beraber gelen avizenin 467 adet havagazı lambası bulunmaktaydı. Avizenin yerine takılması için İngiltere'den getirilen iki ustanın mesaisi ise iki ay sürmüştür³⁵⁶. Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında avizenin ahşap olan taşıyıcı sisteminin metale dönüştürülmesi gündeme gelmiş, ancak gerçekleşmemiştir. Bu düşünce Cumhuriyet döneminde, 1950'li yıllarda uygulanabilmiştir.

Muâyede Salonu'nda verilen ilk yemek Dolmabahçe Sarayı için de bir ilk idi. Sarayın kullanıma açıldığı 7 Haziran 1856 tarihinden kısa bir süre sonra, 17 Temmuz 1856'da gerçekleşen bu ziyafete Kırım Savaşı'na Osmanlı Devleti ile birlikte katılan müttefik devletlerin komuta kademesi katılmıştı. Sultan Abdülmecid ziyafet ortamının her türlü detayıyla bizzat ilgilenmiş; her şeyin kusursuz olmasını istemişti. Sadrazam ve Hariciye Nazırı konukları karşılamış, yemekte misafirlere eşlik etmişlerdi. Sultan Abdülmecid, misafirlerinden önde gelenlere "hoş geldiniz" makamında bir nezaket kabulü yaptıysa da gelenek olduğu üzere ziyafet sofrasına oturmamıştı. Sofra hem Osmanlı hem de Avrupalı devlet adamlarının zevkine uygun bir şekilde alaturka ve alafranga olarak hazırlanmıştı. Ancak o akşam beklenmedik bir şekilde patlak veren fırtına ve yağmur ziyafete gölge düşürmüştü; Muâyede Salonu'nun kapısının açık kalması nedeni ile oluşan hava yüzünden masalardaki mumların birçoğu sönünce ortama iyice kasvet çökmüştü. O ziyafette bulunan

³⁵⁴ BOA, MB.İ., 11/122, 29 M 1269/12 Kasım 1852.

³⁵⁵ BOA, MB.İ., 10/120, 17 Ş 1269/26 Mayıs 1853.

³⁵⁶ BOA, HH.MH., 89/3, 13 S 1270/15 Kasım 1853. Avizenin satın alma süreci ve teknik ayrıntılar için bkz. T. Cengiz Göncü, "Modernleşme Sürecinde Muayede Törenleri ve Dolmabahçe Sarayı'nda Uygulanışı", **Milli Saraylar Dergisi (MS)**, Sayı 3, İstanbul 2006, s. 51.

konuklardan bazıları o anı ve fırtınanın neden olduğu korkutucu ve kasvetli ortamı anılarına not düşeceklerdi³⁵⁷.

Muâyede Salonu'nun varlığına rağmen Sultan Abdülmecid bayram törenlerinin burada yapılmasını istememiş; belki de aklına gelmemiştir. Sultan Abdülmecid döneminde Muâyede törenleri Topkapı Sarayı'nda icra edilmeye devam edildi. Sultan Abdülaziz'in saltanatının ilk yedi yılında Muâyede törenleri yine Topkapı Sarayı'nda gerçekleştirildi. Dolmabahçe Sarayı'nda ilk Muâyede töreni ise 1868 yılından itibaren yapılmaya başlandı. Bu tarihten sonra, bir iki istisna dışında Muâyede törenleri sürekli olarak Dolmabahçe Sarayı'nda icra edilecekti. Sultan II. Abdülhamid otuz üç yıllık saltanatının yaklaşık otuz iki yılını Yıldız Sarayı'nda geçirmesine karşın -bir istisnasıyla beraber- her Muâyede töreni için Dolmabahçe Sarayı'na gelmiş ve tören Muâyede Salonu'nda gerçekleşmişti. İstanbul'un işgal altında olduğu yıllara kadar Muâyede törenlerine devam edilmiş; ancak İstanbul işgal altındayken ve ülke böylesine yasal bir süreçteyken şaşalı tören yapmanın uygun olmayacağı gerekçesiyle 1920 yılından itibaren Muâyede törenleri yapılmamış, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin son Muâyede töreni Eylül 1919'da Dolmabahçe Sarayı'nda Muâyede Salonu'nda gerçekleşmişti³⁵⁸. Muâyede törenlerinde kullanılan Taht-ı Hümayûn, XVI. yüzyıldan itibaren son devirlere kadar, Cülûs ve Muâyede törenlerinde kullanılırdı. Gövdesi ağaç üzerine altın kaplama ve her tarafı kabartma yuvalara konulmuş zebercedle süslüdür. On üç parçadan oluşan bu taht kadife torbalar içinde Hazine-i Hümayûn'da saklanır ve Muâyede zamanlarında irâde-i seniyye ile istenen saraya götürülerek kurulur ve tören bittikten sonra tekrar Hazine-i Hümayûn'a konulurdu³⁵⁹.

Muâyede Salonu'nun Mızıkay-ı Hümayûn'a tahsis olunan balkonundan Hazine Odası da denilen ve demir kapılarla kilitlenen bir özel bölüme geçilmektedir. Burada neyin muhafaza edildiğine ve başlangıçtan itibaren kullanımına ilişkin ayrıntılı bilgilere tam olarak ulaşılamadıysa da fikir verici nitelikte bulgular tespit

³⁵⁷ Lady Hornby, **Kırım Savaşı Sırasında İstanbul**, çev. Kerem Işık, İstanbul 2007, s. 342-348.

³⁵⁸ BOA, DUIT, 9/8-7, 9/8-10, 9/8-12, 9/8-13.

³⁵⁹ İsmail Hakkı Baykal, **Enderûn Mektebi Tarihi**, C. I, İstanbul 1953, s. 58.

edilmiştir. Örneğin; Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra mahlû padişahın annesine, eşlerine ve kızlarına ait kişisel eşyalar burada saklanmıştı³⁶⁰.

Sadece Dolmabahçe Sarayı için değil Türk demokrasisi bakımından da önem taşıyan başka bir olayın tanığı yine Muâyede Salonu olmuştur. II. Abdülhamid tahta çıktığı 31 Ağustos 1876 tarihinden itibaren Kanûn-ı Esâsî ile ilgili çalışmalara hız vermiş; bu süreci Dolmabahçe Sarayı'ndan izlemiş ve yönetmiştir. 23 Aralık 1876'da ilan edilen Kanun-ı Esâsî ülkede yeni bir dönemin başladığının da ilanıydı. Aynı zamanda Kânûn-ı Esâsî'nin ilanından kısa bir süre sonra da ilk parlamentonun açılmasıyla ilgili çalışmalar başlatılmış ve sonunda 19 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda Meclis-i Mebusan'ın açılışı gerçekleştirilmiştir³⁶¹.

Salonun tanıklık ettiği tarihi olaylardan birisi de yine II. Abdülhamid döneminde yaşanacaktı. 31 Mart 1901'de bir kurban bayramı kutlaması için tüm devlet erkânı Dolmabahçe Sarayı'nda bir araya gelmişlerdi. Muâyede Salonu'nda toplanan devlet erkânı padişahın salona girmesiyle protokoldeki yerlerini almış ve bayramlaşma merasimi başlamıştı. Ancak kısa bir süre sonra duyulan bir ses ve ardından gelen şiddetli yer sarsıntısı sonucu, salonda bulunan herkes töreni bırakıp bulabildiği kapı ve pencerelerden dışarıya fırlayacaktı. Töreni balkonlardan izleyen seyirciler de dehşetle kendilerine çıkış yolu arayacaklar ve bir ezilme tehlikesi son anda atlatılacaktı. Tüm bunlar olurken II. Abdülhamid tüm sükûnetiyle protokoldeki yerini korumuş ve bir adım bile atmamıştı, üstelik padişahın panik halindeki devlet erkânını yatıştırmaya çalışması bazı gözlerin dikkatinden kaçmayacaktı. O deprem sonucu salonda bulunan avizeden bazı parçalar kopmuş, ancak daha sonra avize deposundaki yedeklerle eksiklikler tamamlanmıştı. Depremin sona ermesi ile yaşanan dehşetli dakikalar yerini sessizliğe bırakınca bayramlaşma törenine devam edilmiş; bu olay tarihin unutulmayacak anlarından biri olarak geleceğe not düşülmüştü³⁶².

³⁶⁰ BOA, MB, 177/11, 15, 5 N 1293/24 Eylül 1876.

³⁶¹ Komisyon, **Dolmabahçe Sarayı**, s. 86.

³⁶² BOA, Y.PRK.NMH, 8/63; BOA, Y.PRK.EŞA, 37/83, lef 1 ve 3.

3 Mart 1924'de hilafetin kaldırılmasının ardından saraylar ve tüm hanedan emlakına el konmuş; Bakanlar Kurulu (İcra Vekilleri Heyeti) kararı ile sürecin hukukî altyapısı da hazırlanmıştır. 1925 yılında Milli Saraylar Müdürlüğü ve teşkilatına ilişkin yönetmelikle bu süreç tamamlanmıştır. Dolmabahçe Sarayı, Beylerbeyi Sarayı ve diğer bazı köşk ve kasırlar Maliye Vekâleti'ne bağlanmış, bunlardan Dolmabahçe Sarayı'nın ziyarete açılması için bir de talimatname hazırlanmıştır. Ancak kısa bir süre sonra yaşanacak bir gelişme Dolmabahçe Sarayı için yeni bir sayfayı açacaktı: Gazi Mustafa Kemal Atatürk 1 Temmuz 1927'de, İstanbul'dan ayrılışından sekiz yıl sonra İstanbul'a gelecek ve Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak Dolmabahçe Sarayı'nı seçecekti. Atatürk, İstanbul'da kalabalık bir topluluk tarafından karşılanmış ve sarayın en görkemli salonu olan Muâyede Salonu'nda, İstanbul halkını temsilen toplanan yaklaşık 900 kişiye Cumhurbaşkanı olarak ilk kez seslenmişti³⁶³.

Dolmabahçe Sarayı'nın tanık olduğu en büyük depremlerden biri 1894 İstanbul depremidir. Bu depremde Sultan II. Abdülhamid diğer tüm saltanat ve kamu binaları gibi Dolmabahçe Sarayı'nda da hasar tespiti yaptırmıştı. Uzmanların verdikleri raporlarda depremin sahillerde oldukça etkili olduğunu ve bu yüzden de sarayın bütünüyle sarsıldığını ancak cüzî hasarlar dışında önemli bir etki görülmediğini; sadece Muâyede Salonu'nda bazı çatlaklar meydana geldiğini, bunun da rahatlıkla onarılabilir durumda olduğunu belirtmişlerdi. Sarayın depremde hasar gören yerlerinin onarımı Sermimar-ı Devlet Serkiz Bey başkanlığında bir komisyon marifetiyle gerçekleştirilecekti³⁶⁴.

Muâyede Salonu'nun kubbesi ve buradaki taşıyıcı malzemenin onarımı II. Abdülhamid döneminde kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Ebniye-i Seniyye kalfası Kosti tarafından hazırlanarak doğrudan padişaha sunulan bir raporda salonun kubbesi

³⁶³ Komisyon, **Dolmabahçe Sarayı**, s. 87.

³⁶⁴ “..Hareket-i arzdan dolayı Beşiktaş Sarayı Hümayûnu ile devâir-i müteferriyası başka başka tayîn edilen heyet-i fenniyelerince müâyene olunmuş, sadmenin sevâhile tesiri ziyâde olmasıyla mezkûr saray ebniyesi umûmen sarsılmış ancak metâneti cihetiyle mâbeyn, harem ve efendiler daireleriyle bunların müteferriâtında görülen hasar cüziyyât kabilinden olduğundan zelzele tekrar etmedikçe binalara bir şey olmayacağı anlaşılmıştır. Divân yerinde vukûa gelen çatlaklar binalara zarar vermediği gibi kusursuzca tahkim dahî edilebileceği...” (BOA, Y.MTV, 100/4).

üzerinde biriken güvercin gübrelerinin temizlendiği ve altı-yedi mavna dolusu gübrenin boşaltıldığı haber verilirken uzun yıllardır burada bulunan gübrelerin taşıyıcı ahşap direklere zarar verdiği kaydedilmiştir. Raporda, çürük olan bazı ahşap direklerin değiştirilebilmesi için kubbenin üzerindeki çatının bazı yerlerinden açılması gerektiği de eklenmiştir³⁶⁵.

Son Ramazan bayramında Yıldız Hamidiye Camii'nde kılınan bayram namazından sonra Yıldız'a dönülmüş; ancak Muâyede töreni yapılmamıştır. Sadrazam ve vükelanın muayedesini akşamüzeri yapılan sade bir kabulle gerçekleştirilmiştir. Geleneksel bayramlaşma töreni "ahvâl-i hâzıra" olarak belirtilen savaş hali nedeni ile yapılmamış; Yıldız Sarayı'nda bir defter açılarak gelenlerin kutlamalarını oraya kaydedebilecekleri Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti tarafından ilan edilmiştir³⁶⁶.

2.2.5. Harem-i Hümâyûn Hünkâr Dairesi

Dolmabahçe Sarayı'nın ana binası içinde yer alan üçüncü ve son bölüm Harem-i Hümâyûn'a aittir. Harem-i Hümâyûn kendi içinde üç ayrı kısımdan oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla Hünkâr Dairesi, Valide Sultan Dairesi ile kadınefendilere ait dairelerdir. Bu sıralama XIX. yüzyıl öncesi saray teşkilatındaki yerleşim düzenine de uygundur. Gerek Edirne Sarayı'nda gerekse Topkapı Sarayı'nda Hünkâr Dairesi ile Valide Sultan yan yana iken padişah eşlerine ait daire Valide Sultan Dairesi'nden sonra yer almaktaydı³⁶⁷.

Dolmabahçe Sarayı'na deniz tarafından bakılınca Harem-i Hümâyûn'a ait üç daireden sadece ikisinin cephesi görülür; zira üçüncü daire olan kadınefendiler ve

³⁶⁵ "...Beşiktaş Sarayı Âlisi muâyede-i hümâyûn salonunun kubbesi üzerinde bir çok seneden beri terâküm etmiş olan güvercin gübrelerinin tahliyesine birkaç günden beri çalışılmakta ise de tahminen altı yedi mavna miktarında bulunan bu gübrelerin ikmâl-i tahliyesi ancak beş altı güne kadar mümkün olabilir bu gübrelerin bir kısmı kubbenin üzerinde ve bir kısmı dahî kubbenin ahşab direklerinde terâküm ederek bir çok sene kalmış ve bi't-tab' ebniyenin ahşab kısımlarına zarar vermiştir. İşbu kubbe üzerindeki, ahşab sakfın yani elli sene evvel inşa olunmuş olan çatı altının yegan yegan ve kemâl-i dikkatle muâyene edilen taban ve sâir esâs direkleri miyânında çürümüş bazı aksâmı görüldüğünden bunları çıkarub yeniden taban ve sâir direk va'zı muktezîdir. İşbu çürük direklerin ihrâciyle yeni direk konması için kubbenin üzerindeki çatının bazı mahallerinin açılması icâb etmektedir..." (BOA, Y.PRK.HH, 38/58, r.1320/1904-5).

³⁶⁶ BOA, DUIT, 9/7-7.

³⁶⁷ Saz, a.g.e., s. 76-80; Sedat Hakkı Eldem, **Sadabad**, İstanbul 1977, 91-110; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Saray Teşkilatı**, Ankara 1988, s. 37.

ikballer dairelerinin denize cepheleri yoktur. Kadınefendilerin daireleri denize dik olarak inşa edilmiş ve böylelikle dış dünyayla görsel bir mahremiyet sağlanmıştır. Aynı mahremiyet kara tarafından da yüksek duvarlar ile temin edilmiştir. Bugün ziyaretçilerin Harem-i Hümayûn ziyaretine başlamak için kullandıkları giriş kapısı, Harem-i Hümayûn'un saraydan topluca arabalarla çıkışında kullanılırdı. Ana caddeye bakan büyük Valide Kapısı'na açılan bu girişin önünde arabaların hiyerarşik düzen bekledikleri bilinmektedir³⁶⁸.

Harem, içinde yaşayan saraylıların rütbelerine göre ayrı birimler oluşturan daireler halindeydi. Harem'in durumu Dolmabahçe Sarayı'na iki ayrı yüz kazandırmıştır. Deniz tarafından tam bir Batı sarayı görünümüne sahip olmasına karşın; kara tarafından bakıldığında Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi yüksek duvarlarla bölümlere ayrılmış harem bahçeleri ile tam bir Osmanlı sarayıdır³⁶⁹.

Harem-i Hümayûn'la ilgili mekân tespitlerinin doğru bir şekilde ortaya konması, sadece yerleşim düzeninin aydınlatılmasına değil XIX. yüzyıl haremının de işleyişi ve teşkilatı hakkında katkı sağlayacaktır. Mekânların tespitinde yine mekân tefriş ve inşaat onarım kayıtlarından yararlanılacaktır. Bunun yanında yaşayanların anılarından intikal eden mekân kullanımlarıyla ilgili bilgilerden de yararlanılacaktır.

Harem-i Hümayûn'un ilk dairesi Hünkâr Dairesi idi³⁷⁰. Bu daire Harem'in en görkemli dairesidir. Zira hem saltanat hem de hilafet makamının sahibi olan Osmanlı padişahı bu dairede yaşamaktaydı. Dolayısıyla, bu dairenin padişahın ikametgâhı olmasının yanı sıra saltanat ve hilafeti simgeleyen yönleri de unutulmamalıdır

Dolmabahçe Sarayı Harem Hünkâr Dairesi, Harem'de denize nazır iki daireden ilki ve en görkemlisidir. Bu daire, Harem'deki diğer daireler gibi, üç kata ve

³⁶⁸ Ayşe Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 78-79;Saz, **a.g.e.**, s. 128-129.

³⁶⁹ Nurhan Atasoy, "Dolmabahçe Sarayı'nın Türk Karakteri", **Milli Saraylar Dergisi**, Sayı 1, İstanbul 1987, s. 24.

³⁷⁰ Dolmabahçe Sarayı hünkâr dairesi ile ilgili mekân tespitleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. T. Cengiz Göncü-Serpil Çelik, "Arşiv Belgeleri Işığında Dolmabahçe Sarayı'nın Mekân İşlevleri, Bölümleri ve Plan Özellikleri", **Dolmabahçe Sarayı Dergisi**, Sayı 1, İstanbul 2003, s. 17-36.

bir musandıraya (bir tür çatı ya da asma katı) sahiptir. Dairenin üst katı padişahın yaşam mekânıyken, orta ve zemin katları ise hizmet sınıfı olan cariyelere aitti.

Osmanlı padişahının ve İslam halifesinin ikametgâhı olan ve onun hane halkının yaşadığı Harem-i Hümayûn, Mâbeyn-i Hümayûn denilen resmî bölümünden uzun koridorlar ve muhkem kapılarla ayrılmıştı. Dolmabahçe Sarayı'nda Mâbeyn'i, Harem'den ayıran uzun koridorun Mâbeyn'e yakın demir kapısı önünde Musâhipler Harem'e yakın demir kapısı önünde ise harem ağaları nöbet tutardı³⁷¹. Padişah dairesine çekildikten sonra hazinedar usta ile maiyetindeki kalfalar, sabaha kadar Hünkâr Dairesi önünde nöbet beklerlerdi³⁷². Harem'e gerekli şeylerin getirilmesi veya bazı haberlerin dışarıya ulaştırılması, padişahın güvenini kazanmış dilsizler, cüceler, musahipler, harem ağaları eli ile sağlanırdı³⁷³.

Sarayın yerleşim düzenini ortaya koyan belgelere bakıldığında Harem-i Hümayûn'da doğrudan oda ya da salon/sofa tanımlaması yerine "daire" kavramı öne çıkmaktadır. Mekân tefriş ve onarım defterlerinde çokça söz edilen dairelerin sayısı, sınırları ve kapsamı belirlenince oda ve salonların tespiti daha da kolaylaşacak ve her oda ve salon ait olduğu daire ve bağlam içinde değerlendirilebilecektir.

Aslında Mâbeyn-i Hümayûn Hünkâr Dairesi ile sona ermekte ve oradan geçilen bir koridorla yeniden bir başka Hünkâr Dairesi'ne ulaşılmaktadır. Böylelikle her iki Hünkâr Dairesi güvenli bir alan içinde kalmakta ve daireye musahip ağaların ve harem ağalarının kontrolü olmadan erişim mümkün olmamaktaydı. Bu şekilde bir tasarım padişahın da saraydaki dolaşımına ayrıcalık getiriyor, bir daireden çıkan padişah kimseye görünmeden bir diğerine gidebiliyordu.

Harem'deki oda ve salonların kullanımlarının ve tanımlamalarının tespitine yönelik olarak yapılan incelemede ilk dairenin adının bazen "Hünkâr Dairesi" bazen

³⁷¹ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 25.

³⁷² Ayşe Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 21.

³⁷³ M. Çağatay Uluçay, **Harem II**, Ankara 1992, s. 8-9.

de “Yatak Daire-i Hümâyûnu” olarak geçtiği belirlenmiştir³⁷⁴. Dairenin sınırlarının nesnel mimari ölçütlerle tespiti için inşaat onarım defterlerinin sunduğu veriler değerlendirilmiştir. Buna göre Hünkâr Dairesi’nde üç aydınlık mahalli bulunmaktadır. Bunlardan ilki dairenin adıyla anılan “Hünkâr Dairesi Aydınlığı”dır; aydınlığın yüksekliği 16 metre çevresi 55.50 metredir. İkincisi “Çamaşır Dairesi Aydınlığı”dır; bunun yüksekliği 10 metre., çevresi ise 16 metredir. Yüksekliği 16 metre ve çevresi 28.20 metre olan son aydınlık ise “Yatak Dairesi Aydınlığı”dır.

Dolmabahçe Sarayı’nda şimdiki adıyla Mavi Salon olarak tanımlanan mekânda yer alan üç aydınlık mahalli veriler ışığında incelenmiş ve belgelerle uygunluk içinde olduğu görülmüştür. Bunlardan Çamaşır Dairesi Aydınlığı’nın yüksekliğinin 10 metre oluşunun, aydınlığın alt kattan değil birinci kattan başlamasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bir diğer aydınlığın Yatak Dairesi Aydınlığı olarak isimlendirilmesi ise sözkonusu aydınlığın padişah yatak odasının hemen karşısında yer almış olmasındandır. Aydınlık mahallerinin ölçülerinden yola çıkılarak yapılan bu tespit, Hünkâr Dairesi’nin nerede başlayıp bittiği konusunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Harem yerleşim düzeninde Hünkâr Dairesi diğer dairelerden hem fiziki yapı hem de konum olarak özel bir yere sahipti. Bu dairenin baş yetkilisi, tüm cariyelerin de amiri olan Hazinedar Usta idi. Padişahın en yakınları olan eşleri ve çocukları dahi bu daireye belli bir protokol dâhilinde gelirlerdi. Bu daire içinde yer alan yatak dairesine ise kimsenin yaklaştırılmadığı yolundaki bilgileri yine sarayda görev yapanların anılarından öğrenilmektedir.³⁷⁵

Harem Hünkâr Dairesi’nin sınırlarının tam olarak tespiti sadece aydınlık mahallerinin karşılaştırılması ile belirlenmemiştir. Bu dairede yer alan odaların isimleri ve işlevlerine bakıldığında Harem Hünkâr Dairesi’nin konumu ve sınırları tam olarak ortaya çıkarılabilmektedir. 67 numaralı mekân (Mavi Salon) merkezde

³⁷⁴ Hünkâr dairesi ile aynı anlamı belirtmek için “Ayrı Daire” ve “Ayrı Saray” ifadeleri de kullanılmıştır (Ali Said, **Saray Hatıraları**, haz. Ahmet Nezh Galitekin, İstanbul 1994, s.30).

³⁷⁵ **A.e.**, s.31.

olmak üzere bu salonun etrafında yer alan oda ve salonlar Hünkâr Dairesi'ni oluşturmaktadır.

Harem'de padişahın hususi yaşamının geçtiği Hünkâr Dairesi üç katlı bir mimariye sahiptir. Dairede yer alan musandıra ise (77 numaralı musandıra) diğer dairelerindeki farklı bir tasarım özelliği gösterir. Hünkâr Dairesi musandırası, bu daireyle kadınefendiler dairesini bağlayan bir koridor işlevi görmektedir. Bunun yanında daireye ait saklanması gereken eşyaların burada muhafaza edildiği de düşünülebilir. Musandıranın Hünkâr Dairesi'nde yer alan girişinin mütevazı ve küçük ölçekli tutulması, bu bağlantı koridorunun pek de belli edilmek istenmediğini akla getirir. Kadınefendi ve ikballerin Hünkâr Dairesi'ne özel surette yaptıkları ziyarette 77 musandıra olarak da isimlendirilen bu bağlantı koridorunu kullandıkları düşünülmektedir.

Hünkâr Dairesi'ne padişah eşleri olan kadınefendiler, ikballer, sultan efendiler ve şehzadelerin davetsiz girmeleri saray adabından değildi; bu daireye girişin belli kuralları ve disiplini vardı. Özellikle padişahın oturduğu yere ve yatak odasına kimsenin yaklaşma yetkisi yoktu. Sadece hazinedar ustalar ile nöbetçi kalfalar, gerektiği zaman her daireye girip çıkarlardı. Onlar da büyük bir sessizlik içinde hareket ederlerdi. Hazinedarlar yumuşak deriden veya kumaştan ökçesiz ince terlik giyerlerdi. Bu pabuç, Hünkâr Dairesi'ne özgüydü. Hünkâr Dairesi dışında başka pabuç giyerlerdi³⁷⁶. Bu dairede padişahın sessinden daha yüksekçe bir ses işitilmezdi.³⁷⁷ Daire-i Hümâyûn'dan³⁷⁸ bir kadınefendi, ikbal ya da sultan efendinin padişah dairesine gelmesi gerektiğinde, padişah dairesinde hizmet gören hazinedar kalfalardan biri aracılığı ile davet edilirdi.³⁷⁹

Hünkâr Dairesi'nde yer alan odalar Yatak Oda-yı Âlisi, Yazı Odası, Esvâb Odası, Hamam, Misafir Odası, Hazine Odası (Taş Oda), Kahve Ocağı idi. Bu

³⁷⁶Saz, a.g.e., s. 43.

³⁷⁷ Ali Said, a.g.e., s. 31.

³⁷⁸ *Daire-i Hümâyûn*, padişahın hane halkının yaşadığı bölüme verilen addı (Safiye Ünüvar, **Saray Hatıraları**, İstanbul 1964, s. 60).

³⁷⁹ Ünüvar, a.g.e., s. 60.

dairenin sadece Osmanlı hükümdarının değil aynı zamanda tüm Müslümanların halifesinin dairesi olduğunu simgeleyen bir de Sakal-ı Şerif odası ile bu dairede görev yapan hazinedar kalfaların hizmet nöbeti tuttıkları Nöbet Odası da bulunmaktaydı.

2.2.5.1. Hünkâr Dairesi Üst Katı

2.2.5.1.1. Divânthane/ Büyük Sofa /Mavi Salon /67 Numaralı Salon

Harem Hünkâr Dairesi'nin üst katı padişahın doğrudan kullandığı kişisel mekânlara ayrılmıştır. Üst katta en dikkat çeken mekân şüphesiz güncel adı Mavi Salon olan Hünkâr Sofası'dır; salonun bir diğer adı da Yatak Dairesi Sofası'dır³⁸⁰. Bu salon üçer pencerele iki eyvanı ile deniz ve kara cephesine bakmaktadır.

Hünkâr Sofası, padişahın adıyla anılan bir mekân olduğundan tefrişine son derece özen gösterilmiş; sarayın genel dekorasyonundan farklı olduğunu hissettirmek ve bu daireye ayrıcalık kazandırmak için salonun tefrişi ve süslemesi işi dönemin tanınan dekoratörlerinden Charles Séchan'a verilmiştir. Sechan hem bu sofanın hem de Hünkâr Dairesi'nin en görkemli odalarından Al Oda'nın tefrişi ile ilgilenmiş; ortaya kendisinin ustalığını kanıtlayacak bir çalışma koymuştu. Sultan Abdülaziz'in saltanat yıllarında yatak dairesindeki oda kapıları limon ağacından imal olunmuş; duvarlarına zar ve dolap konmuştu. Kapı takımları dökmeçi Boğos, limon ağacından kapılar ise tavşan usta Kalos tarafından imal edilmişti. Yatak odalarında kullanılan kilitler ise maymuncuklu idi³⁸¹. Dairedeki avize ya da şamdanlarda kullanılacak mumlar ise Barutçubaşı tarafından Avrupa'dan getirtilmişti.

Sarayın bu görkemli sofası yılda iki kez Harem muâyedesi için kullanılırdı. Sultan Abdülmecid'den başlayarak sarayda yaşayan tüm padişahlar devlet muayedesinden sonra hanedan ve harem'e özel olmak üzere bu salonu kullanırlardı.

Hünkâr Sofası'nın bir diğer önemi de Harem-i Hümayûn'un devlet teşrifatına –kısıtlı da olsa- katılımlarının bir simgesi olmasıdır. Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden

³⁸⁰“..Harem-i Hümayûn yatak dairesi sofasından refolunan ...” (BOA, HH.MFŞ, 2/45).

³⁸¹BOA, MB, 95/80, 95/93, r.1278/1862-3.

yabancı devlet başkan ya da temsilcilerinin eşleri, valide sultan ya da kadınefendiler tarafından burada ağırlanırlardı. Eşlerinin, kızlarının ve kız kardeşlerinin toplumsal hayata katılımına anlayış ve hoşgörü ile bakan Sultan Abülmecid, ağırladığı devlet temsilcilerinin eşlerini bu salona kadar getirir; eşlerinin hazırladığı masaya oturarak konuklarını aile üyeleriyle tanıştırdı³⁸².

2.2.5.1.2. Al Oda -Kubbeli Oda / 62 Numaralı Oda

Harem Hünkâr Dairesi'nin girişinde deniz tarafında yer alan ve duvarları bordo rengi kumaşla³⁸³ kaplı oda aynı zamanda kubbelidir. Hünkâr Dairesi'nin başodası niteliğindeki bu oda belgelerde “Kubbeli Oda”³⁸⁴, “Al Oda” şeklinde tanımlanmıştır. Aynı şekilde döneme ait yabancı basında da Has Oda tanımlamasına rastlanmaktadır³⁸⁵.

Yapılan belgesel incelemelerde Haremin bu en görkemli odasının tefriş sürecini aydınlatan önemli bulgulara ulaşılmıştır. Hünkâr Dairesi'nin dekoratörü Séchan tarafından Fransa'daki atölyede bulunan ortağına hitaben yazılan mektuplar, sadece Al Oda'nın değil, Dolmabahçe Sarayı'nın da dekorasyon sürecini aydınlatması bakımından önem taşımaktadır.

Fransız dekoratör Charles Séchan 1851 yılında, Dolmabahçe Sarayı'nın Hünkâr Dairesi'ndeki bazı mekânların dekorasyonu için, Fransa'nın İstanbul Büyükelçiliği aracılığı ile Abdülmecid'e takdim edilir³⁸⁶. Séchan, Sarayı baştan sona gezer ve o sıralarda dekorasyonu tamamlanan Mâbeyn ve Harem bölümlerini kendi

³⁸² “...Abdülmecid Hân saraydaki ziyâfette hep vükelâ bulunduğundan sofraya oturmamış ise de (Rus veliahd) Prens'in zevcesini alıp harem-i hümayûnda bazı kadınlar ile beraber sofraya oturarak ikrâm ve badehû ber-minvâli sâbık Küçüksu'da beraber taâm ederek itmâm-ı levâzım-ı ihtirâm buyurmuştur...” (A. Cevdet Paşa, **a.g.e.**, 13-20, s. 77).

³⁸³ Odanın duvarları başlangıçtan itibaren kumaşla kaplıdır; ancak zaman içinde yıpranan kumaşın belli dönemlerde değiştirildiği tespit edilmektedir (MSHHA, E-II, 1976, r. 1330/1914-15).

³⁸⁴ BOA, HH.d., 273, s. 25a; BOA, HH.d., 11710; BOA, HH.MFŞ, 2/45.

³⁸⁵ **Journal de Constantinople**, 9 Aralık 1853 ve 6 Ağustos 1855 Bu makaleler için bkz. Pelin Aykut, “Dolmabahçe Sarayına İlişkin Arşiv Belgelerinin Mekân Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi (1853-1914)”, (İstanbul Teknik Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999, s. 15,18, 20.

³⁸⁶ T. Cengiz Göncü, Aytekin Kılavuz, İlksen Yumrukçağlar, “Dolmabahçe Sarayı Dekoratörü Charles Sechan'ın Mektupları”, **Dolmabahçe Saray Dergisi**, Sayı 2-3, İstanbul 2000, s. 87-107; **Journal De Constantinople**, 9 Aralık 1853.

sanatı açısından değerlendirir. Ancak, kendisinden bir odanın dekorasyon taslağı istenir. İşte bu oda “9 pencerele denize nazır” olarak tanımladığı 62 numaralı odadır. Séchan, İstanbul’dan Paris’teki atölye arkadaşlarına yazdığı mektuplarda bu odayı XIV. Louis tarzında dekore etmeyi düşündüğünü belirtirken detaylar vermektedir: odanın duvarları padişahın beğenisine uygun olarak bordo renkli ve üzeri işlemeli bir kumaşla kaplı olacaktır. Tavanını kubbeli olarak tasarladığı odanın süpürgelikler yerden 75-80 santimetre yüksekliğe kadar olacaktır. Séchan, odada bir mermer şömine bulunacağını ve şöminenin iki tarafında “dairesel alınlıkları süslü” iki kapı olacağını da belirtmektedir. Séchan bu odanın işlevi ile ilgili mektuplarında “Has Oda” ve “Yatak Odası” olarak iki farklı ifade kullanmıştır. 1855 tarihinde bu daireyi –dekorasyonu tamamlandıktan sonra- gezen bir yabancı seyyahın izlenimlerini konu alan bir makale Journal de Constantinople gazetesinde yayınlanmıştır.³⁸⁷ Bu makalede Séchan’ın üzerinde özenle çalıştığı ve IV. Louis tarzında düzenlenen (62 numaralı) odadan “Padişahın Has-Özel Odası” olarak bahsedilmektedir. Aynı makalede padişahın yatak odasının denize cephesi olduğu ve yanında çalışma odası olduğu belirtilmektedir ki bu tarif de yapılan tespitleri teyit etmektedir. “Yatak Odası” ve yanındaki “Yazı Odası” ile ilgili tespitler aşağıda ele alınacaktır. Sonuç olarak başlangıçta Yatak Odası işlevli olması düşünülen 62 numaralı oda dekorasyonu tamamlanıp saray kullanıma açıldıktan sonra Has Oda olarak 71 numaralı oda ise Yatak Odası olarak kullanılmıştır.

II. Abdülhamid ve V. Mehmed Reşad dönemine ait inşaat onarım defterlerinde aynı mekân “padişaha mahsus dokuz pencerele oda” olarak geçmektedir³⁸⁸. Sultan V. Mehmed Reşad döneminde şehzade ve sultanlara öğretmenlik yapan Safiye Ünüvar, Al Oda’nın Harem’de padişaha ait en özel oda olduğunu; burada kadınefendilerin, şehzadelerin kabul edildiğini, bayramlarda da tebriklerin burada kabul edildiğini aktarır³⁸⁹.

³⁸⁷ **Journal De Constantinople**, 6 Ağustos 1855 ve buradan naklen P. Aykut, a.g.t., s. 18, 20.

³⁸⁸ MSHHA,d., 1000, r. 1326/1910-11; MSHHA, d., 82, s. 47b; MSHHA, E-II, 2686, 22 Mart 1314/3 Nisan 1898; “...*Dolmabahçe Sarayı’nda padişaha mahsus dokuz pencerele odanın tefrişi ...*” (BOA, HH.İ, 235/59).

³⁸⁹ Ünüvar, a.g.e., s. 100.

Dolmabahçe Sarayı'nın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak kullanıldığı dönemde sözkonusu oda, önceleri Misafir Yatak Odası olarak kullanılırken daha sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün eşi Mevhibe İnönü'ye tahsis edilmiştir³⁹⁰.

2.2.5.1.3. Sakal-ı Şerif Odası- Ders Odası- Dinlenme Odası/63 Numaralı Oda

Harem Hünkâr dairesindeki mekânların tespitine yönelik incelemede Al Oda'ya yakın bir konumda olan ve Sakal-ı Şerif Odası olarak tanımlanan bir mekân belirlenmiştir³⁹¹.Denize nazır ve üç pencereleli bu oda ile ilgili yerinde yapılan incelemede Al Oda yanındaki 63 numaralı odanın Sakal-ı Şerif Odası olduğu saptanmıştır. Oda, V. Mehmed Reşad döneminde dinlenme odası ve yemek odası³⁹²; ayrıca padişahın ibadet ve dini eserleri mütalaa ettiği bir Ders Odası olarak kullanılmıştır³⁹³. Dolmabahçe Sarayı'nın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak kullanıldığı dönemde sözkonusu oda, G. M. Kemal Atatürk'ün yakın çevresindeki bilim insanlarından Afet İnan'a Yatak Odası olarak tahsis edilmiştir³⁹⁴.

2.2.5.1.4. Yatak Odası İttisalindeki Beyaz Oda-Yazı Odası /69 Numaralı Oda

Harem Hünkâr Dairesi'nin denize nazır yatak odasının hemen yanında bir oda bulunmaktadır. Yatak Odası'ndan daha küçük olan bu odanın işlevine ilişkin yapılan incelemeye göre yatak odasının yanındaki oda üç pencerelelidir ve duvarları kalemişi süslemelidir. Oda; "Yazı Odası", "Nöbet Odası" ve "Beyaz Oda" gibi isimlerle tanımlanmıştır³⁹⁵. Yerinde yapılan incelemede verilerle uygunluk gösteren tek odanın 69 numaralı oda olduğu belirlenmiştir.

Hünkâr Dairesi'nde sürekli olarak padişahın emrine hazır halde bekleyen Hazinedar Usta ve kalfaları yakın hizmet nöbetlerini bu odada tutarlardı. Padişahı gece istirahat halindeyken kaldırmak, ona doğrudan hizmette bulunmak, acil bir durum olduğunda O'nu haberdar etmek hazinedar usta ve kalfalarının göreviydi.

³⁹⁰ Orgun, a.g.m., s. 113.

³⁹¹ BOA, HH.MFŞ, 5/6; 6/10; MSHHA, d. 26, s. 84a, 87b; d., 287, s. 8.

³⁹² Ünüvar, a.g.e., s.100.

³⁹³ MSHHA, d., 5, s. 3, 27.

³⁹⁴ Orgun, a.g.m., s. 113.

³⁹⁵ MSHHA, d. 5, s. 3; d., 26, s. 84, MSHHA, d. 82, s. 73b; d. 287, s. 8; MSHHA, E-II, 1951, r.1330/1914-15; 1974 20 Eylül 1330/2 Ekim 1914; BOA, HH.İ, 49/2, 200/75.

Hazinedar kalfalar arasında sadece ilk iki hazinedar padişaha yakın hizmette bulunmaya yetkiliydi. Odanın Beyaz Oda olarak tanımlanması ise denize nazır ve günışığını oldukça bol alan konumundan kaynaklanmış olmalıdır. 69 numaralı odanın padişah yatak odasının hemen yanında olması, odanın padişah tarafından da zaman zaman kullanıldığını göstermektedir ki Yazı Odası olarak tanımlanmasının nedeni budur. Odanın padişah tarafından, daha sarayın ilk kullanıma açıldığı Sultan Abdülmecid döneminden itibaren Çalışma Odası olarak kullanıldığı bilinmektedir: 1855 tarihli Journal de Constantinople gazetesindeki bir habere göre padişahın denize bakan yatak odasının yanında bir çalışma odası bulunmaktadır³⁹⁶.

Dolmabahçe Sarayı'nın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak kullanıldığı dönemde sözkonusu oda, Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından çalışma Odası olarak kullanılmıştır³⁹⁷.

2.2.5.1.5. Yatak Oda-yı Âlîsi -Denize Nazır Hünkâr Yatak Odası/ 71 Numaralı Oda

Dolmabahçe Sarayı'nın Harem Hünkâr Dairesi denize nazır gayet geniş ve zengin tefriş edilmiş bir mekândır. Bu salonda padişaha ait iki yatak odası (Yatak Oda-yı Âlîsi) bulunmaktadır; bunlardan ilki kara tarafında yer alan yazlık yatak odası diğeri ise deniz tarafında yer alan kışlık yatak odasıdır³⁹⁸. Tefriş defterlerindeki kayıtlara göre dairenin sofasının denize bakan bölümünde dört pencerele bir oda yatak odası olarak tanımlanmıştır. İnşaat onarım defterlerine göre ise denize nazır yatak odasının tavanı “tekneli”dir ve giriş holünün açıldığı “yatak dairesi aydınlığı” yüksekliğinin 16 metre, duvarlarının çevre uzunluğunun ise 28 metre olduğu kaydedilmiştir³⁹⁹. Bu belgesel veriler ışığında, yerinde yapılan incelemeye göre sözkonusu mekân sarayda yaşayan padişahların kışlık yatak odasıdır.

³⁹⁶ 6 Ağustos 1855 tarihli Journal de Constantinople gazetesinde G. N. Georges Nogues imzalı bir makalede padişahın yatak odasının denize bakan bir oda olduğu belirtilirken bu odanın yanında çalışma odası bulunduğu kaydedilmiştir (Aykut, a.g.t., s. 18, 20).

³⁹⁷ Orgun, a.g.m., s. 113.

³⁹⁸ MSHHA, d., 26, s. 84, 87b.

³⁹⁹ BOA, Y.EE, d., 273, s. 19.

Sözkonusu 71 numaralı odanın II. Meşrutiyet döneminde de Yatak Odası olarak kullanıldığına ilişkin veriler tespit edilmiştir⁴⁰⁰. Denize nazır olan Hünkâr Yatak Odası'nın duvarlarının yaldızlı ve kalem işli olduğu belirtilirken yanındaki odanın duvarlarının da “kalem işli” olduğu kaydedilmiştir. Hünkâr Dairesi denize nazır odalar içinde yapılan incelemede 71 numaralı odanın duvarlarının yaldızlı olduğu ve yanındaki odanın (69 numara) duvarlarının da- belgede geçtiği gibi- kalem işli olduğu görülmüştür. Böylelikle 71 numaralı odanın, Sultan Reşad ve sonrası dönemde de yatak odası olarak kullanılmış olduğunu tespit edilmiştir.

Yatak odası mahremiyet ilkesine uygun olarak tasarlanmıştır. Bir başka ifade ile Hünkâr dairesine davetli olarak gelenlerin, izin verilmediği sürece asla padişaha ait bu özel odaları görebilmelerine olanak yoktur. Bunlardan deniz tarafına bakan yatak odasının tam karşısında yer alan abdesthâne bölümünden aynı zamanda padişahın hamamına geçiş vardır. Bu mahrem koridoru, padişahın dairesine davetli olarak gelen kadınefendi ya da ikballer de kullanırlardı. Sonuç olarak Hünkâr Dairesi'nin Muâyede ya da misafir kabulü gibi merasimlere açık yönü bulunduğu gibi, meraklı gözlere tamamen kapalı bölümleri de vardı. Padişahın dairesi içindeki kişisel yaşam mahalleri için aynı derecede özel bir tasarım uygulanmıştı.

Dolmabahçe Sarayı'nın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak kullanıldığı dönemde Gazi Mustafa Kemal Atatürk hastalığının son evresini burada geçirmiş ve bu odada yaşama veda etmiştir⁴⁰¹.

2.2.5.1.6. Yatak Odası Karşısındaki Abdesthane Mahalli-Banyo / 72 Numaralı Mekân

71 numaralı yatak odasının karşısında bulunan mekânda bir banyo ve lavabo bulunmaktadır. Halife Abdülmecid'in isteği üzerine inşa edilen Bauhaus stilindeki banyonun bulunduğu mahalde daha önce bir abdesthane bulunduğu tespit

⁴⁰⁰ MSHHA, E-I/ 437, E-I/ 1042; E-I, 437, (10 Mart 1329/23 Mart 1913); d., 424, s. 72.

⁴⁰¹ Orgun, a.g.m., s. 113.

edilmektedir⁴⁰². 1923 yılının Şubat ayında inşasına başlanan banyo bir ayda tamamlanmış ve yaklaşık 1.500 liraya mâlolmuştur⁴⁰³.

2.2.5.1.7. Yatak Oda-yı Âlîsi-Karaya Nazır Hünkâr Yatak Odası/ 66 Numaralı Oda

İncelenen belgelerden Harem Hünkâr Dairesi'nin kara tarafında görsel mahremiyeti de sağlayacak konumda bir yatak odası olduğu belirlenmiştir. Sözkonusu yatak odasının yanında ise beş penceresi olan ve sobayla ısıtılan bir oda mevcuttur⁴⁰⁴. Yerinde yapılan incelemede verilerle uygunluk gösteren tek mekânın 66 numarada yer alan oda olduğu tespit edilmiştir. Odanın kuzey rüzgârlarını alacak şekilde konumlandırılmış olması, yazlık olarak tasarlandığını göstermektedir. Oda, Halife Abdülmecid tarafından Resim Odası, ikinci cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından ise Yatak Odası olarak kullanılmıştır⁴⁰⁵.

2.2.5.1.8. Âyine (Ayna) Tavanlı Oda /65 Numaralı Oda

Harem Hünkâr Dairesi'nin kara tarafındaki yatak odasının yanında tavanı aynalı bir oda bulunmaktadır. Bu odayla ilgili belgesel incelemede de yüksekliği 4.70 metre ve çevresi 23.10 metre olan “Âyine Tavanlı Oda” tanımlı bir tespite bulunulmuştur⁴⁰⁶. Bu belgesel veriler ışığında, yerinde yapılan incelemede, tavanında aynalar bulunan 65 numaralı mekânın Aynalı Oda olarak tanımlanan oda olduğu belirlenmiştir. Sözkonusu oda, II. Meşrutiyet dönemine ait kayıtlarda “Hazine Odası Medhali” olarak geçmektedir⁴⁰⁷. Odanın hemen yanında bulunan tuvaletin ise Sultan V. Mehmed Reşad döneminde Agop ve Nikoli kalfalar marifetiyle “müceddeden” inşa olunduğu belirlenmiştir⁴⁰⁸. Burası Dolmabahçe Sarayı'nın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak değerlendirildiği dönemde Hizmetçiler Odası olarak kullanılmıştır⁴⁰⁹.

⁴⁰² BOA, Y.EE.d., 273, s. 20.

⁴⁰³ Sözkonusu banyonun inşa süreci ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. MSHHA, E-I, 59, Şubat 1339/1923.

⁴⁰⁴ MSHHA, d. 26, s. 84, 91; d. 287, s. 287, s. 8.

⁴⁰⁵ Orgun, a.g.m., s. 113.

⁴⁰⁶ BOA, Y.EE., d. 273, s. 20; MSHHA, d., 26; 287, s. 8; MSHHA, E-I, 25, 13 Ağustos 1326/26 Ağustos 1910; MSHHA, E-I, 1005.

⁴⁰⁷ Orgun, a.g.m., s. 113.

⁴⁰⁸ Tuvalet müceddeden ahşap bölme ve Marmara mermerinden tuvalet takımı konulmuştur (MSHHA, E-I, 1005, Teşrinievvel 1326/Ekim 1910).

⁴⁰⁹ Orgun, a.g.m., s. 113.

2.2.5.1.9. Hazine Odası / Numarasız

İncelenen belgelerde, Hazine Odası'nın tavanının alçı döküm ve tekneli olduğu, açıldığı koridor üzerinde "Ayine Tavanlı" bir oda bulunduğundan söz edilmektedir⁴¹⁰. Yerinde yapılan incelemede, 65 numarada tespit edilen Aynalı Oda'dan girilen odanın tavanının tekneli olduğu saptanmış; buradan hareketle anılan odanın belgelerde Hazine Odası olarak geçen mekân olduğu belirlenmiştir.

Anahtarları Hazinedâr Ustada bulunan Hazine Odası da harem gibi hazinedar ustanın sorumluluğu altındadır. Odada, hediyelik eşya, işlemeli saat, kutu, kadınlar için başlık, küpe, kemer vs, şahsa özel kürk, şal ve antika, ikbal, gözde, haznedar ve kâtibe kalfaların mücevherleri, altın ve gümüş mangal ve leğen takımları kısacası değerli eşyalar saklanmıştır⁴¹¹.

2.2.5.1.10. Mavi Oda / 68 Numaralı Oda

İncelenen belgelerden, Harem Hünkâr Dairesi'nin kara tarafında sobayla ısıtıldığı için Sobalı Oda olarak tanımlanan beş pencereci bir oda olduğu belirlenmiştir⁴¹². Bir diğer adı da "Mavi Oda" olan⁴¹³ mekânın kullanımına ilişkin başka bir bilgiye ulaşılammıştır. Ancak yatak odasının hemen yanında yer alan bu odanın Hünkâr Dairesi'nde padişaha ait bir dinlenme ve kabul odası gibi kişisel yaşamla ilgili bir olduğu düşünülmektedir.

Dolmabahçe Sarayı'nın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak değerlendirildiği dönemde önceleri Misafir Odası olarak kullanılırken daha sonra Yemek Odası biçiminde işlevlendirilmiştir⁴¹⁴.

2.2.5.1.11. Misafir Odası / 73 Numaralı Oda

⁴¹⁰ BOA, Y.EE., d. 273, s. 20.

⁴¹¹ Uluçay, a.g.e., s.119; A. Osmanoğlu, a.g.e., s.85; Ali Said, a.g.e., s.45.

⁴¹² MSHHA, d. 26, s. 86, 87.

⁴¹³ BOA, MB., 95/75, r.1278/1862-63; Orgun, a.g.m., s. 113.

⁴¹⁴ Orgun, a.g.m., s. 113.

Harem Hünkâr Dairesi kara tarafında 73 numarada yer alan oda, sarayın ziyarete açıldığı dönemlerde Sultan Abdülaziz'in Yatak Odası olarak düzenlenmiştir. Ancak bu düzenleme tarihsel süreçteki kullanıma uymamaktadır; odanın kapısının salona doğrudan açılması ve görsel mahremiyeti sağlamaması özgün işlevinin yatak odası olmadığını gösteren mimari göstergelerdir.

İncelenen inşaat onarım defterlerinde Harem Hünkâr Dairesi'nin kara tarafında ve Esvâb Odası'nın hemen yanında Misafir Odası olarak tanımlanan bir mekân olduğu belirlenmiştir⁴¹⁵. Yerinde yapılan incelemede ulaşılan verilerle uygunluk gösteren tek mekânın 73 numaralı oda olduğu belirlenmiştir. Ayrıca yaşayanların anılarında da sözkonusu oda Misafir Odası olarak gösterilmiştir⁴¹⁶.

2.2.5.1.12. Esvâb Odası /76 Numaralı Oda

Hünkâr Dairesi'nde bulunduğu tespit edilen bir diğer mekân da Esvâb Odası'dır. Padişahın giysileri, üniformaları ve dairesinin tekstil türü ihtiyaçları bu odadan karşılanırdı. İncelenen belgelere göre⁴¹⁷ Harem Hünkâr Dairesi'nde yer alan Esvâb Odası, kara tarafında olup 75 metre karedir. Toplam beş penceresi olan odanın duvarları yağlı boya, tavanı ise "tekneli"dir. Bu odanın yanında ise bir "Misafir Odası" vardır. Yerinde yapılan incelemede salonun kara tarafındaki odalar incelenmiş ve 76 numaralı odanın verilen ölçü ve tanımlamalara uygunluk gösteren tek mekân olduğu saptanmıştır.

2.2.5.1.13. Harem Hünkâr Hamamı -Çinili Hamam / 75 Numaralı Mekân

Harem Hünkâr Dairesi'nde yer alan hamamın yerinin tespitine ilişkin net verilere ulaşılmıştır: Buna göre Hünkâr Hamamı'nın duvarları çinilidir. Câmekan (giysi) odasının yüksekliği 3.95 metre, duvarlarının çevresi 21.25 metre, abdesthanesinin ise yüksekliği 3.50 metre, duvarlarının çevresi 7.50 metredir⁴¹⁸.

⁴¹⁵ BOA, Y. EE.d., 273, s. 20; MSHHA, d., 26.

⁴¹⁶ Uşaklıgil a.g.e., II, s.72.

⁴¹⁷ BOA, Y.EE, d. , 273, s. 21; BOA, HH.d., 273, s. 25a; BOA, HH.MFŞ, 2/69; MSHHA, d. 26, s. 84; Orgun, a.g.m., s. 113.

⁴¹⁸ BOA, Y.EE. d., 273, s. 20-21.

Hamamın soğuk ve sıcak câmekan olarak tanımlanan giysi ve dinlenme mekânlarının pencere sayıları ise ikişer adet olarak verilmektedir⁴¹⁹.

Ulaşılan belgesel veriler çerçevesinde yerinde yapılan incelemede Dolmabahçe Sarayı Harem Hünkâr Dairesi'nde (Mavi Salon'un kara tarafından geçilince) 75 numarada bulunan hamamın Hünkâr Hamamı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu hamamın padişahın deniz tarafında yer alan yatak odası ile 72 numaralı mekânla bağlanması, padişah dairesine ait oluşunun mimari bir göstergesidir.

Sarayın büyük ölçüde onararak yeniden kullanıldığı II. Meşrutiyet sürecinde sözkonusu hamamın çinileri ve filgözü tabir edilen kubbe aydınlatma camları bütünüyle değiştirilmiştir. Bu onarım esnasında hamamın yine Hünkâr Hamamı olarak tanımlandığı tespit edilmiştir⁴²⁰.

2.2.5.2. Hünkâr Dairesi Orta Katı

Belgelere göre, Hünkâr Dairesi orta kat büyük sofasına (88 numaralı salon) çamaşırhane, çamaşırhane bitişiğindeki merdiven, ütühane ve sofası, kara tarafındaki merdiven, esvâb odası altındaki oda, mermerlik bitişiğindeki oda açılmaktadır. Sayıları yaklaşık 15-20 civarında olan Hazinekar kalfaların odaları bu kattaydı.

Hünkâra has olan diğer cariyeler mansıplılar, birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü rütbeye sahip cariyelerdi. Birinci rütbede ustalar (Kethüda kadın, saray usta, berber usta, vekil usta, çamaşırcı usta, çasnigir usta, kahveci usta) bulunmaktaydı. İkinci rütbede ise ustaların ikincileri (ya da yardımcıları) vardı. Sayıları 60-70 civarında olan üçüncü rütbe ise Hünkâr Dairesi'nin diğer kalfalarına aitti. Dairenin en kalabalık sınıflarını üçüncü ve dördüncü rütbedeki cariyeler teşkil

⁴¹⁹ MSHHA, d., 26, s. 84, 86; BOA, HH.MFŞ, 2/69.

⁴²⁰ MSHHA, E-I/437,10 Mart 1329/23 Mart 1913; 1041, Ağustos 1329/1913; 1042, 1071, Temmuz 1330/1914.

ediyordu. Hünkâr acemileri dördüncü rütbedeydi ve sayıları en kalabalık olan sınıf da buydu⁴²¹.

2.2.5.2.1. Ütühane Sofası /85 Numaralı Mekân

Hünkâr Dairesi orta katta bulunan mekânların tespitine yönelik incelemede, 3.90x16.00 metre ölçülerinde bir Ütühane Sofası'na ilişkin bilgiye ulaşılmıştır. Yerinde yapılan incelemede, Harem Hünkâr Dairesi orta katta yer alan 85 numaralı koridorun sözkonusu verilere uygunluk gösterdiği belirlenmiştir⁴²².

2.2.5.2.2. Ütühane / 86 Numaralı Oda

Hünkâr Dairesi orta katta Ütühane Sofası'nın yanında 2.15x6.85metre ölçülerinde bir "Ütühane" olduğu tespit edilmiştir⁴²³. Bu belgesel veri ışığında, yerinde yapılan incelemede, 85 numaralı "Ütühane Sofası"na açılan dar uzun mekânın "Ütühane" olduğu saptanmıştır.

2.2.5.2.3. Hazinedar Usta ve Kalfalara Ait Odalar

Hünkâr Dairesinin orta katındaki odalar dairenin idarecisi ve en yetkili kalfaları konumunda olan hazinedar kalfalar tarafından nöbet amaçlı olarak kullanılırdı⁴²⁴. Hünkâr kalfalarının, Hünkâr Sofasının alt katında beklemeleri diğer saraylarda da görülen bir yerleşim geleneği idi⁴²⁵.

Buna göre bu katta yer alan beş pencereleli bir oda nöbet odası olarak tanımlanırken⁴²⁶ deniz tarafında yer alan üç pencereleli başka bir oda ise ikinci hazinedara ait nöbet odası olarak gösterilmektedir. Bu dairede bulunan 9 pencereleli

⁴²¹ BOA, HH .d., 716, h.1271/1855-56; 14162, h.1278/1862-63; BOA, MB, 88/1; BOA, MB.İ, 15/15.

⁴²² BOA, Y.EE, d., 273, s. 21.

⁴²³ BOA, Y.EE, d., 273, s. 21.

⁴²⁴ MSHHA, d., 26, s. 136, 137; BOA, HH.d., 273, 83b; Ünüvar, **a.g.e.**, s.69; Saz, **a.g.e.**, s. 99; Ayşe Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 86.

⁴²⁵ Saz, **a.g.e.**, s. 40.

⁴²⁶ Saray ziyarete açıldıktan sonra "şehzade ve sultanların ders odası ve öğretmenlerinin odası" olarak düzenlenen 91 ve 93 numaralı odalar (MSHHA, d. 82, s. 45b, 137).

başka bir odanın da yine hazinedar kalfalar tarafından kullanıldığı belirlenmiştir. Bu belgesel veriler ışığında yerinde yapılan incelemede Hünkâr Dairesi orta katta bulunan 84, 87, 90, 91, 92, 93, 98 numaralı mekânların hazinedar usta ve kalfaları tarafından kullanıldığı belirlenmiştir. Hazinedar kalfaların dairelerinde bir meşkhâne bulunması, Harem'deki sanatsal faaliyetlerin de bunların idare ve yönlendirmesinde olduğuna işaret etmektedir⁴²⁷.

2.2.5.2.4. Hünkâr Dairesi Bodrum Katı

Hünkâr Dairesi'nin bodrum katında ustalara ve acemi cariyelere ait mekânlar bulunmaktaydı. Bu durum mekân onarım hem de mekân tefriş defterlerinden öğrenilmektedir⁴²⁸. Buna göre sarayın bodrum katında yer alan 49, 50, 50/1, 50/3, 50/5, 50/9, 50/10, 50/11, 50/12, 50/13, 50/15, 51/A, 52/2, 52/3, 52/4, 53, 53/8, 53/9, 55 numaralı mekânlar Hünkâr Dairesi ustaları ile acemi cariyeleri tarafından hizmet amacıyla kullanılmaktaydı.

2.2.5.2.5. Matbah-ı Hâs / 52/2, 52/3, 52/4 Numaralı Mekânlar

Dolmabahçe Sarayı'nın Harem Hünkâr Dairesi'nde padişahın şahsına ait yemeklerin pişirildiği bir mutfak (Matabah-ı Hâs) bulunduğu bilinmektedir⁴²⁹. Mutfak defterleri incelendiğinde Matbah-ı Hâs'da aynı zamanda valide sultana ait yiyeceklerin de pişirildiği tespit edilmektedir⁴³⁰.

Matbah-ı Hâs'ın yerinin tespitine yönelik belgesel incelemeye göre, mekânın yüksekliği 3.50 metre, duvarlarının çevre uzunluğu ise 32.50 metredir. Mutfakta 1.10/1.10 metre ölçülerinde üç adet pencere vardır⁴³¹. Bu belgesel veriler ışığında, yerinde yapılan incelemede, 52/2, 52/3, 52/4 numaralı mekânların Matbah-ı Hâs olduğu saptanmıştır. Mimari incelemeye göre mutfak, kuru, sıvı ve soğuk depolara, hizmet asansörüne (monşarj) ve bulaşıkhaneye sahiptir. Halife Abdülmecid döneminde Harem-i Hümayûn mutfağı saraya uzak bulunduğundan Hususi

⁴²⁷ BOA, HH. MFŞ, 2/12.

⁴²⁸ MSHHA, d., 26; BOA, Y.EE, d., 273, s. 22-24.

⁴²⁹ BOA, HH.İ, 48/20; BOA, Y.EE., d., 273; MSHHA, E-I, 1062, 344, 355, 1107.

⁴³⁰ BOA, HH. d., 817, h. 1270/1854.

⁴³¹ BOA, Y.EE., d., 273, 22.

Dairesi'nin hemen altındaki mutfağın kullanımı gündeme gelmiş; bu mutfakta bulunan bir yemek sobasına (ocak) ilaveten ana mutfaktan bir başka yemek sobası daha nakledilmişti⁴³².

2.2.6. Valide Sultan dairesi

Valide Sultan'ın Harem-i Hümayûn'daki hâkimiyeti mimariye de yansımıştır. Hem XIX. yüzyıl öncesinde inşa olunan saraylarda⁴³³ hem de bu dönemden itibaren kullanılan saltanat yapılarında Valide Dairesi⁴³⁴ Hünkâr Dairesi'nden hemen sonra ikinci dairedir. Valide Dairesi ile Hünkâr Dairesi'nin yan yana olması, başta Edirne Sarayı olmak üzere Osmanlı Devleti'nin daha ilk saraylarından itibaren görülen bir yerleşim geleneğiydi; XIX. yüzyıla gelindiğinde bu gelenek değişmemişti. Valide Sultan'ın Harem hiyerarşisinin en üstünde yer alan konumunu saltanatın sonuna değin devam ettirmesi mimaride de ifadesini buluyordu. Zira Haremin yöneticisi ne kadınefendiler ne de başkasıydı; Haremin tek idarecisi valide sultandı.

Valide Sultan Dairesi de Hünkâr Dairesi gibi denize nazır konumdadır. Daire üç ana kata ve bir de musandıra katına sahiptir. Burada yer alan koltuk merdivenleri ve çeşitli işlevlere sahip kapı ve koridorlar, Valide Sultan Dairesi'nin sürekli hareket halinde olan işlevsel konumuna işaret eder.

Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan, saray kullanıma açılmadan üç yıl önce (1853) vefat ettiğinden⁴³⁵, Dolmabahçe sarayını kullanan ilk valide sultan, Sultan Abdülaziz'in (1861–1876) annesi Pertevniyal Valide

⁴³² “..Beşiktaş matbahının sarây-ı âliden uzak ve gayet geniş ve zemîni kâr-ı kadîm kaldırım taşıyla mefrûş olması cihetle nezâfetine ve tevziatça emîn ve ve intizâmının temîni kâbil olamadığı ve matlûb veçhile ta'dili ise bir hayli masraf ihtiyârını istilzâm edeceği cihetle dâire-i husûsiyedeki matbahın isti'mâli bi't-tensîb mevcûd olan bir yemek sobasına Beşiktaş matbahından naklen bir soba daha ilâvesi...” (BOA, MB, 1152/58, 64, 20 B 1342/25 Şubat 1924).

⁴³³ Uluçay, **Harem II**, s. 7-8.

⁴³⁴ Bu dairenin mekân tespitleri için önemli veriler sunan bir tefriş defterine örnek olarak bkz. MSHHA, d., 26, r.1291/1875-76 ve Göncü, “Arşiv Belgeleri Işığında. Dolmabahçe Sarayı'nın Mekân İşlevleri,..”, s. 37-40.

⁴³⁵ Bezmiâlem Valide Sultan için bkz. M. Hüdayi Şentürk, “Bezmiâlem Vâlide Sultan”, **DİA**, C.VI, İstanbul 1992, s. 108-113.

Sultan'dır⁴³⁶. Harem mekânlarının gerçek sahipleri tarafından tam kadro kullanılması açısından bu dönem çok önemlidir. Pertevniyal Valide Sultan'dan sonra Şevkiefsâr Kadınefendi⁴³⁷ (üç ay) ve II. Abdülhamid'in analığı Perestû Kadınefedi Dolmabahçe Sarayında yaşayan diğer iki Valide Sultandır.

Valide Dairesi, Hünkâr Dairesi gibi denize nazır bir konumda inşa edilmiştir. Dolmabahçe Sarayı, Beylerbeyi Sarayı ve Çırağan Sarayı gibi XIX. yüzyıl saraylarında kadınefendi, ikballer ve çocuklarının daireleri valide dairesinden sonra gelirdi. Bu sarayların bazılarında kadınefendi daireleri ana binaya eklenmiş iken bazıları müstakil bir yapı olarak inşa edilmiştir.

Büyüklik ve ihtişam bakımından sadece Hünkâr Dairesi Valide Dairesinden üstündür. Hünkâr Dairesi'nin temsilî ve simgesel konumu dikkate alındığında daha ihtişamlı ve göz kamaştırıcı olarak dekore edilmesi ve tasarlanması beklenen bir durumdur. Valide Sultan Dairesi'nin, biri Hünkâr Dairesi'nden diğeri kadınefendiler dairesinden olmak üzere iki ana girişi vardır. Valide Sultan Dairesi'nden Hünkâr Dairesine ilk giriş bir Divânthane ile başlamaktadır.

Harem daireleri içinde doğrudan Hünkâr Dairesi'ne açılan tek daire olan Valide Sultan Dairesi; ferahlık, genişlik, dekorasyon gibi yönleri ile kadınefendi ve ikballer dairesinden tamamıyla farklıdır. Kadınefendi ve ikbal daireleri birbirinin tekrarı iken, Valide Sultan Dairesi'nin ayrıcalıklı özellikleri Valide Sultan'ın harem kurumunun tek yöneticisi ve sultan ailesinin koruyucusu rollerinin somut kanıtıdır. Valide Sultan'ın ayrıcalıklı konumu dairesinin tefrişine ve mimari konumuna da yansımıştır. Dairesi Hünkâr Dairesi ile yan yan yanadır ve denize cephesi vardır. Kadınefendi ve ikbal daireleri ise birbirine benzemektedir ve denize cepheleri yoktur.

Valide Sultan Dairesi'nin bir diğer özelliği de Hünkâr Dairesi ile Haremdeki diğer dairelerin tam arasında bulunmasıdır. Valide Sultan'ın dairesinden hem padişah

⁴³⁶ Pertevniyal Valide Sultan için bkz. Ali Akyıldız, "Pertevniyal Valide Sultan", **DİA**, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 239-240.

⁴³⁷ Pertevniyal Valide Sultan ile Şevkiefsâr Valide Sultan'ın aralarındaki iktidar mücadelesi ve çekişmeler hakkında bkz. Arzu Terzi, **Saray, Mücevher, İktidar**, İstanbul 2009, s. 85-90.

daireesine hem de kadınefendi ve ikbal dairelerine geçilmektedir. Bu daire, izlemeye, denetlemeye ve gözlemeye son derece uygun bir konumdadır. Onun dairesinden haremın her köşesine ulaşabilmek mümkündür. Mimarideki bu ayrıcalık Valide Sultan'ın harem kurumunun hâkimi ve hanedanın koruyucu ve kollayıcı konumunun bir sonucuydu.

Valide Sultan Dairesi'nin üst katında Divanhane⁴³⁸ (Pembe Salon), Gündüzlük Odası, Yatak Odası, Misafir Yatak Odası, Hamam, Kâtibe kalfa odası, Adile Sultan Odası, Hünkâr Odası gibi mekânlar bulunmaktaydı. İncelenen arşiv kayıtlarında Valide Sultan Dairesi'nde "zât-ı şâhâneye mahsûs oda" ifadesinden⁴³⁹ Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan'ın dairesini belli aralıklarla ziyaret ettiği, konuk olduğu anlaşılmaktadır. Oysa kadınefendi ya da ikbal dairelerinde padişaha mahsus oda olduğuna ilişkin bir kayda rastlanmamıştır.

Harem üyeleri arasındaki yakınlıklar mimariye de yansımıştır. Sultan II. Mahmud'un üçüncü ikbali⁴⁴⁰ Tiryâl Hanım ile Pertevniyal Valide Sultan arasında, diğer kadınefendi ve ikballere oranla daha yakın bir ilişki vardı. Sultan Abdülaziz'in adeta ikinci bir anne gibi gördüğü Tiryâl Hanım adına Valide Sultan Dairesi'nde özel bir oda tahsis edilmiş olması sözkonusu yakınlık ve samimiyetle ilgili bir durumdur⁴⁴¹.

Valide Sultan Dairesi'nin tam olarak nerede başladığı ve sona erdiğinin tespiti amacıyla inşaat onarım ve mekân tefriş defterleri incelendi. Yapılan inceleme ve ulaşılan sonuçlar aşağıda yer alacaktır.

2.2.6.1. Valide Sultan Dairesi Üst Katı

2.2.6.1.1. Valide Sultan Divanhane - Pembe Salon /106 Numaralı Salon

⁴³⁸ Divanhane tabiri sadece Divan toplantılarının gerçekleştirildiği ve Topkapı Sarayı Kubbealtı'nda somutlaşan mekânlar için değil Osmanlı saray, köşk ve kasırları ile konakların merkezi planlı sofaları için de kullanılırdı. Örneğin Topkapı Sarayı'nın Hünkâr Sofası, resmen bu şekilde tanımlanmasa da, Divanhane olarak kabul edilmektedir. Divanhane kavramıyla ilgili olarak bkz. Baha Tanman, "Divanhane", *DİA*, C. IX, İstanbul 1994, s.442-443.

⁴³⁹ MSHHA, d., 26, s. 186.

⁴⁴⁰ M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 127.

⁴⁴¹ Konuyla ilgili kapsamlı bilgi için bkz. *Terzi, Saray, Mücevher...*, s. 85-90.

İncelenen belgelerde Hünkâr Dairesi'nden hemen sonra yer alan ve balkonu olan bir sofa⁴⁴² Valide Sultan Divanhanesi olarak tanımlanmıştır. Yerinde yapılan incelemede bu tanıma uygun tek mekânın günümüzde Pembe Salon olarak isimlendirilen yer olduğu belirlenmiştir. Bu salon ile Hünkâr Dairesi birbirinden muhkem bir kapıyla ayrılmıştır. Denize bakan Divanhane ve sonraki mekânlar süslemesi ve dekorasyonu bakımından Hünkâr Dairesi'nden çok daha yalın sadedir. Valide Sultan Dairesi'nde verilen ziyafetler, hatm-i şerif törenleri, padişahın da katıldığı eğlenceler dairenin bu sofasında düzenlenirdi. Salona açılan koltuk kapıları orta ve bodrum kattaki hizmet mekânlarına bağlanır. Yine Divânhaneye saray dışından gelecek misafirler de burada yer alan kapılardan alınırlardı.

2.2.6.1.1.2. Gündüzlük Odası /110 Numaralı Oda

Valide Sultan Dairesi'nde yer alan ilk oda incelenen belgelerde Gündüzlük Odası olarak tanımlanmıştır⁴⁴³. Bazı tefriş kayıtlarında ise oda, “yatak dairesinde balkonlu sofa ittisalindeki oda” olarak konumuna göre belirtilmiştir⁴⁴⁴. Belgelere göre Valide Sultan Dairesi'ndeki bu oda altı pencerelidir ve denize cephesi vardır. Yerinde yapılan incelemede sarayın Harem bölümünde yer alan 110 numaralı odanın Gündüzlük Odası olduğu belirlenmiştir.

Valide Sultan Dairesi'nin bu görkemli odası II. Abdülhamid'in ilk saltanat yıllarında Naime Sultanı dünyaya getiren üçüncü kadınefendiye (Bidar Kadınefendi) lohusalık günlerinde tahsis edilmiştir⁴⁴⁵. Halife Abdülmecid'in Dolmabahçe Sarayı'nı kullandığı 1922-1924 yılları arasında bu oda halifenin birinci kadınefendisi tarafından yatak odası olarak kullanılmıştır. Dolmabahçe Sarayı'nın Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak değerlendirildiği dönemde ise aynı oda önce

⁴⁴² BOA, HH.d., 11709, Ağustos 1290/1874.

⁴⁴³ BOA, HH.d., 11709; MSHHA, d. 287, s. 11.

⁴⁴⁴ BOA, HH.d., 11709; MSHHA, d. 26, s. 92.

⁴⁴⁵ Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 36; Nahit Sırrı Örik, **Abdülhamid'in Haremi**, haz. Rıdvan Yakın, İstanbul 1989, s.17-23.

Sabiha Gökçen'e tahsis olunmuşken daha sonraki dönemde İsmet İnönü tarafından yatak odası olarak kullanılmıştır⁴⁴⁶.

2.2.6.1.1.3. Valide Sultanın Yatak Odası – Tiryal Hanım Odası/ 111 Numaralı Oda

Valide Sultan Dairesi'nde yer alan bir diğer oda ise "vâlide sultan'ın mukaddemki (önceki) yatak odası" olarak adlandırılmıştır. Belgelere göre üç pencereleli bu oda da denize nazırdır⁴⁴⁷. Pertevniyal Valide Sultan'ın saraya yerleştiği ilk yıllarda yatak odası olarak kullandığı anlaşılan bu oda daha sonra II. Mahmud'un eşlerinden Tiryâl Kadınefendi'ye tahsis edilmiştir⁴⁴⁸; bu haliyle anılan oda bir misafir odasıdır. Yerinde yapılan incelemede verilerle uygunluk arzeden tek mekânın Harem'de yer alan 111 numaralı oda olduğu belirlenmiştir.

Anılan 111 numaralı oda Halife Abdülmecid'in sarayı kullandığı 1922-24 yıllarında oğlu Ömer Faruk Efendi tarafından yatak odası olarak kullanılırken Cumhuriyet döneminde İsmet İnönü'nün oğullarından Ömer İnönü'ye yine Yatak Odası olarak tahsis edilmiştir⁴⁴⁹.

2.2.6.1.1.4. Valide Sultan Sofası-Japon Salonu / 112 Numaralı Sofa

Valide Sultan Dairesi'nin denize bakan cephesinde yer alan bir salon bugün Japon Salonu olarak isimlendirilmektedir. Mekânın bu şekilde isimlendirilmesi dekorasyonunda kullanılan eşyaların bir kısmının Japon tarzı olmasındandır⁴⁵⁰. Ancak buradaki eşyalar arasında Japon tarzı dışında dekoratif eşyalar da bulunmaktadır. Anlaşılacağı üzere bu tanımlama yakıştırmaya dayanmaktadır. Yapılan belgesel incelemelerde bahse konu mekânın özgün kullanımına ilişkin bir bilgiye rastlanmamakla beraber, "paketli sofa" ve" parkeli sofa" olarak

⁴⁴⁶ Orgun, a.g.m., s. 113.

⁴⁴⁷ "„Devletlü ismetlü vâlide aliyetişşân efendimiz hazretlerinin üst katta deniz tarafında mukaddemki yatak odası..." (BOA, HH.MFŞ, 3/4, 13 S 1292/21 Mart 1875; BOA, HH.MFŞ, 4/5, lef 10; MSHHA, d., 287, s.11).

⁴⁴⁸ BOA, HH.MFŞ, 2/45.

⁴⁴⁹ Orgun, a.g.m., s. 113.

⁴⁵⁰ Gerek bu sarayda gerekse diğer saray koleksiyonunda yer alan Japon menşeli eşyaların bir kısmı hediye olarak saraya takdim edilirken bir kısmı da bizzat padişahın isteğiyle İstanbul'daki mağazalardan satın alınmıştır (MSHHA, d., 2953, s. 8).

isimlendirildiği belirlenmiştir⁴⁵¹. Koltuk merdivenlerine açılan konumu ve diğer mekânlarla olan bağlantısıyla belirginleşen merkezi konumu, mekânın bir geçiş salonu ya da dairede misafir edilecek konuların soluklandığı bir mekân olduğu değerlendirilmektedir. Cumhuriyet döneminde bu salon Cumhurbaşkanlığı misafirlerine tahsis olunan bir Misafir Salonu olarak kullanılmıştır⁴⁵².

2.2.6.1.1.5. Valide Sultan Yatak Odası/114 Numaralı Oda

Ulaşılan belgelere göre Valide Sultan Dairesi'nin deniz tarafında yer alan ve paketli sofadan sonra gelen üç pencerele oda valide sultanın yatak odasıdır⁴⁵³. Yerinde yapılan incelemede, ulaşılan verilerle uygunluk arzeden tek mekânın 114 numarada yer alan ve bugün de yatak odası olarak düzenlenen mekân olduğu tespit edilmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün sarayda kaldığı yıllarda sözkonusu oda seryaverlik odası olarak kullanılırken İsmet İnönü döneminde oğlu Erdal İnönü'ye tahsis edilmiştir⁴⁵⁴.

2.2.6.1.1.6. Valide Sultan Hasodası/115 Numaralı Oda

Valide Sultan Dairesi'nin denize nazır cephesinin son odası 115 numaradaki mekândır. Sarayın Harem bölümünün denize nazır cephesinin ilk odası Hünkâr Dairesi'nde yer alan ve yine dokuz penceresi olan Kubbeli Oda'dır; dokuz pencerele diğer odanın valide sultan dairesine tahsis edilmesi⁴⁵⁵, bu dairenin haremdeki üstün konumunu ve Hünkâr dairesi ile olan eşit durumunu ima eder. Mekânın işlevinin tespitine yönelik yapılan incelemede Valide Sultan Dairesi'nin üst katında deniz tarafında dokuz pencerele oda "Zât-ı Şâhâneye Mahsûs Oda"⁴⁵⁶, "Âdile Sultan Odası"

⁴⁵¹ Mekân belgelerde üç pencerele olarak geçer; yerinde yapılan incelemede bu mekânın da üç pencerele olduğu görülmüştür (MSHHA, d. 26, s. 92).

⁴⁵² Orgun, a.g.m., s. 113.

⁴⁵³ BOA, HH.MFŞ, 4/5, lef 10; MSHHA, d. 26., s. 92.

⁴⁵⁴ Orgun, a.g.m., s. 114.

⁴⁵⁵ Yerinde yapılan incelemede odanın ilk bakışta sekiz pencerele olduğu görülmüştür. Ancak mimari verilerdeki kesinlik nedeni ile araştırma derinleştirilmiş; eksik kalan diğer pencerenin odadaki yatağın arkasında olduğu ve sonradan kapatıldığı görülmüştür.

⁴⁵⁶ BOA, HH. d., 273, s. 32b; MSHHA, d. 26, s. 92.

şeklinde tanımlanmaktadır⁴⁵⁷. Bu tanımlamalar ışığında odanın, Valide Sultan dairesinin onur misafirlerine ayrılan bir oda olduğu sonucuna varılmıştır.

Oda, günümüzde sergi amaçlı olarak Sultan V. Mehmed Reşad'ın yatak odası olarak tefriş edilmiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün sarayda kaldığı yıllarda oda, “Katib-i Umûmi (Genel Sekreter) Yatak Odası”; İsmet İnönü döneminde ise annesi ve kızının yatak odası olarak kullanılmıştır⁴⁵⁸.

2.2.6.1.1.7. Başkâtibe Kalfa Odası - Misafir Odası /118 Numaralı Oda

Mekân tefriş defterlerinde valide sultan dairesinin kara tarafında üç penceresi olan bir oda Misafir Odası olarak tanımlanmıştır. Aynı yerde bulunan bu oda Başkâtibe Kalfa odası olarak da gösterilmiştir⁴⁵⁹. Yerinde yapılan incelemede dairenin kara tarafında yer alan 118 numaralı odanın tanıma uygunluk gösterdiği tespit edilmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün sarayda kaldığı yıllarda belirtilen oda Dahiliye Vekili'nin yatak odası olarak kullanılmıştır⁴⁶⁰.

2.2.6.1.1.8. İkinci Kâtibe Kalfa Odası - Misafir Odası / 120 Numaralı Oda

Mekân tefriş defterlerinde Valide Sultan Dairesi'nin kara tarafında iki penceresi olan bir oda Misafir Odası olarak tanımlanmıştır. Aynı yerde bulunan bu oda İkinci Kâtibe Kalfa odası olarak da gösterilmiştir⁴⁶¹. Yerinde yapılan incelemede dairenin kara tarafında yer alan 120 numaralı odanın tanıma uygunluk gösterdiği tespit edilmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün sarayda kaldığı yıllarda sözkonusu oda Emirberler yatak odası olarak kullanılmıştır⁴⁶².

⁴⁵⁷ MSHHA, d. 26, s. 93; BOA, HH.EBA, 24/3, r. 1291/1875-76.

⁴⁵⁸ Orgun, a.g.m., s. 114.

⁴⁵⁹ MSHHA, d. 26, s. 9; d. 287, s. 11.

⁴⁶⁰ Orgun, a.g.m., s. 114.

⁴⁶¹ MSHHA, d. 26, s. 93.

⁴⁶² Orgun, a.g.m., s. 114.

2.2.6.1.1.9. Fatma Sultan Odası/121 Numaralı Oda

Valide Sultan Dairesi'nde varlığı tespit edilen bir oda da kara tarafında yer alan ve beş pencerele olduğu kaydedilen Fatma Sultan'a ait odadır⁴⁶³. Yerinde yapılan incelemede dairenin kara tarafında yer alan 121 numaralı odanın belgesel verilerle uygunluk gösteren tek mekân olduğu belirlenmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün sarayda kaldığı yıllarda söz konusu oda Dahiliye Vekili'nin yatak odası, İsmet İnönü döneminde ise Sıhhiye Vekili Refik Saydam'ın yatak odası olarak kullanılmıştır⁴⁶⁴.

2.2.6.1.2. Valide Sultan Dairesi Orta Katı

Orta katta da Valide Sultan'ın kullandığı mekânlar olmakla beraber bu kat ve zemin kat, usta ve kalfalarına aitti. Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemi maaş defterlerinden yapılan tespitlere göre Valide Sultan Dairesi'nde ortalama 100-150 kadar cariye (usta, kalfa ve acemiler) bulunmaktaydı.⁴⁶⁵

2.2.6.2.1. Çamaşırıcı Usta Odası /128 Numaralı Oda

Valide Sultan Dairesi'nin orta katında dört penceresi olan Çâmeşûy (Çamaşırıcı) Usta tanımlı bir oda olduğu belirlenmiştir⁴⁶⁶. Yerinde yapılan incelemede 128 numaralı odanın verilerle uygunluk gösteren tek mekân olduğu görülmüştür.

Cumhuriyet döneminde bu oda Cumhurbaşkanlığı yaverleri tarafından yatak odası olarak kullanılmıştır⁴⁶⁷.

2.2.6.2.2. Çeşniyar Usta Odası - Misafir Odası / 133 Numaralı Oda

İncelenen belgelerde dairenin orta katında kara tarafında yer alan bir oda Misafir Odası olarak gösterilmiştir. Aynı döneme (Sultan Abdülaziz dönemi) ait

⁴⁶³ MSHHA, d., 26, s. 93.

⁴⁶⁴ Orgun, a.g.m., s. 114.

⁴⁶⁵ BOA, HH.d., 716, h. 1271/1855-56; 13914; 14162, h.1278/1862-63; BOA, MB, 88/11, h.1278/1862-63.

⁴⁶⁶ BOA, HH. MFŞ, 5/6.

⁴⁶⁷ Orgun, a.g.m., s. 114.

başka bir keşif defterinde ise bu odanın Çeşniyar Usta odası olarak anıldığı görülmüştür⁴⁶⁸. Hünkâr ve Valide Sultan dairelerinde görev yapan kalfa ve ustaların odalarının zaman zaman misafir odası olarak tanımlandığı da dikkat çekmektedir. Yerinde yapılan incelemede 133 numaralı odanın bu tanımlara uygun tek mekân olduğu tespit edilmiştir.

2.2.6.2.3. Misafir Odası / 127 Numaralı Oda

Valide Sultan Dairesi'nin orta katında dokuz pencereli bir oda Misafir Odası olarak tanımlanmıştır⁴⁶⁹. Yerinde yapılan incelemede bu katta yer alan 127 numaralı odanın verilere uygunluk gösteren tek mekân olduğu görülmüştür. Söz konusu odanın görkem ve genişliği valide sultan tarafından kabul amaçlı kullanıldığını düşündürmektedir⁴⁷⁰.

2.2.6.2.4. Misafir Odası /103 veya 106 Numaralı Odalar

Valide Sultan dairesinin orta katında “muşammalı sofa” yanındaki bir oda Misafir Odası olarak belirtilmiştir⁴⁷¹. Verilerle uygunluk gösteren sadece 103 ve 126 numaralı odalar olduğundan, belirtilen Misafir Odası'nın bu iki odadan biri olduğu değerlendirilmiştir.

2.2.6.2.5. Misafir Odası /102 Numaralı Oda

Dairenin orta katında yeri tam olarak belirlenemese de varlığı tespit edilen bir diğer Misafir Odası'nın deniz tarafında olduğu belirlenmiştir⁴⁷². Deniz tarafında muşammalı sofa yanında bir Misafir Odası olduğu yukarıda gösterilmişti ve 103 ve 126 numaralı odaların bu tanımlamaya uyduğu ifade edilmişti. Dairenin deniz tarafında yer alan ve yukarıdaki çözümlerinin dışında kalan son oda 102 numaralı odadır.

⁴⁶⁸ BOA, HH.MFŞ, 5/6; MSHHA.d., 26, s. 95.

⁴⁶⁹ BOA, HH. MFŞ, 5/6.

⁴⁷⁰ Leyla Saz, Pertevniyal Valide Sultan'ın kendisini Dolmabahçe Sarayı'nın orta katındaki geniş bir odada kabul ettiğini aktarmaktadır. Söz konusu odanın 127 numaralı mekân olduğu düşünülmektedir (Saz, **a.g.e.**, s. 139).

⁴⁷¹ BOA, HH. MFŞ, 4/5, lef 10.

⁴⁷² MSHHA, d., 26, s. 95.

2.2.6.2.6. Kâtibe Kalfa Odası / 131 ve 132 Numaralı Odalar

Valide Sultan Dairesinin orta katında kara tarafında Kâtibe Kalfa'ya ait olduğu belirtilen bir oda olduğu belirlenmiştir⁴⁷³. Oda ile ilgili başka bir veri sunulmadığından belirtilen mekânın kara tarafında yer alan ve daha önce başka bir kullanıma ait olduğu belirlenmeyen 131 ve 132 numaralı odalardan birisinin Kâtibe Kalfa'ya ait olduğu değerlendirilmiştir.

2.2.6.2.7. Meşkhâneye Memur Kalfa Odası

Harem'de sanat faaliyetlerinin ve özellikle de müziğin önemli bir yeri vardı. Haftanın belirli günlerinde icra edilen dans, müzik ve benzeri sanatsal gösterimlere valide sultan ve padişahın da katıldığı, yaşayanların anılarından öğrenilmektedir. Sarayda padişah ve valide sultan tarafından desteklenen sanatsal faaliyetlerin, teşkil edilen muhtelif birimler ve çalışma gruplarıyla kurumsallaştırıldığı bilinmektedir. XIX yüzyıl saraylarının Harem bölümlerinin yakınında ya da yanı başında bir Meşkhâne bulunması bu bağlamda bir örnek olarak verilebilir. Acemi cariyelerin istihdam edildiği oyun ve müzik grupları, kalfalar tarafından idare edilirdi. Kalfalar aynı zamanda bizzat bu gruplarda yer alırlardı. Dolmabahçe Sarayı'nın Valide Sultan Dairesi'nde de harem müzik faaliyetlerini organize eden bir kalfa olduğu, kendisine ait bir oda bulunmasından anlaşılmaktadır⁴⁷⁴.

2.2.6.2.8. Kalfa Hamamı /34-2 Numaralı Hamam

İncelenen mekân tefriş defterlerinde Valide Sultan Dairesi'nde kalfalara ait bir hamam olduğu tespit edilmiştir⁴⁷⁵. Yerinde yapılan incelemede valide sultan hamamının izdüşümünde yer alan 34/2 numaralı hamamın verilerle uygunluk gösterdiği belirlenmiştir.

2.2.6.3. Valide Sultan Dairesi Bodrum katı

Valide Sultan Dairesi'nin alt katı; ustalara, kalfalara ve yanlarında istihdam edilen acemilere ayrılmıştır. Kutucu Usta, İbrikdâr Usta, Kilerci Usta, Kahveci

⁴⁷³ MSHHA, d., 26, 95.

⁴⁷⁴ MSHHA, d., 26, 95.

⁴⁷⁵ MSHHA, d., 26, s. 95.

Ustaya ait odalar dairenin bodrum katındadır. Bilindiği üzere Harem’de “hazinedar” ve “usta” adıyla cariye istihdamı sadece padişah dairesine özgü idi. Aynı Hünkâr Dairesi gibi Valide Sultan Dairesinde de cariyelerden bir kısmı “usta” ve “hazinedar” unvanlarıyla isimlendirilirdi. Hanedan kanına mensup olanlara özgü olan bu durum kadınefendi ve ikballer için geçerli değildi. Onların cariyeleri büyük kalfa, orta kalfa, kalfa şeklinde anılırdı.

2.2.6.3.1. Kutucu Usta /42-4 Numaralı Oda

İncelenen belgelerde Valide Sultan dairesinin hamam takımlarından ve mekânlarından sorumlu Kutucu Usta’nın odasının dairenin bodrum katında olduğu ve mekânın 4 penceresi bulunduğu tespit edilmiştir⁴⁷⁶. Yerinde yapılan incelemede deniz tarafındaki 42/4 numaralı mekânın belgesel verilerle uygunlu gösterdiği belirlenmiştir.

2.2.6.3.2. Kilârî Usta Odası /Kutucu Usta İkincisi /42-5 Numaralı Oda

Valide Sultan Dairesi’nin bodrum katı deniz tarafında yer alan 3 pencerele iki odanın Kilârî Usta ve Kutucu Usta İkincisi’ne ait olduğu belirtilmiştir⁴⁷⁷. Yerinde yapılan incelemede deniz tarafında yer alan 42/5 ve 43/1 numaralı odaların verilerle uygunluk gösterdiği belirlenmiştir. Bunlardan 42/4 numaralı oda Kutucu Usta odası olarak tespit edildiğinden bu ustanın yardımcısı olan Kutucu Usta İkincisi’ne ait odanın 42/5 numaralı oda olduğu değerlendirilmiştir. Bu tespit ışığında 43/1 numaralı odanın ise Kilârî Usta odası olduğu sonucuna varılmıştır.

2.2.6.3.3. Acemiler Odası ve Kahveci Usta Odası / 40-3, 40-4, 43-5 Numaralı odalar

Yine bu katta yer aldığı belirtilen acemiler odası, kahveci usta odasından her birinin iki pencerele olduğu kaydedilmektedir⁴⁷⁸. Yerinde yapılan incelemede iki pencerele odaların dairenin kara tarafında olduğu ve 43/5, 40/4, 40/3 olarak numaralandığı belirlenmiştir.

⁴⁷⁶ BOA, HH. MFŞ, 4/4 lef 5; BOA, HH.MFŞ, 4/4, lef 5; BOA, HH.MFŞ, 4/5, lef 10.

⁴⁷⁷ MSHHA, d. 26, s. 95- 96.

⁴⁷⁸ MSHHA, d.,26, s. 96.

2.2.6.3.4. Kalfa Odası

Dairenin kara tarafında yer alan beş pencereleli bir oda ise Kalfa Odası olarak tanımlanmıştır⁴⁷⁹. Yerinde yapılan incelemede kara tarafında yer alan 40/2 numaralı odanın verilerle uygunluk gösterdiği tespit edilmiştir.

2.2.7. Kadınefendiler, İkballer ve Sultanlar Daireleri

Dolmabahçe Sarayı Harem-i Hümayûn bölümündeki üç ana daireden üçüncüsü kadınefendilere aittir; ikballer de bu dairelerde ikamet etmişlerdir. İlk iki daire (Hünkâr ve Valide Dairesi) denize nazır iken üçüncü daire denize dik bir konumda tasarlanarak görsel mahremiyet sağlanmıştır. Bu yönüyle Kadınefendiler Dairesi, mimari olarak, denize cephesi olmayan Harem'deki tek bölümdü. Kadınefendiler ve ikballere ait toplam sekiz daire yer almaktadır ve her daire, musandırılarla beraber dört katlı bir mimari düzene sahiptir. Sözkonusu dairelerin hepsinin plan şeması, mimari unsurları, tefriş özellikleri birbirinin tekrarıdır. Bu dairelerden Hünkâr Dairesi'ne, Valide Sultan Dairesi'nden geçilerek ulaşılabilirdi. Bununla beraber Valide Sultan Dairesi'ne görünmeden Hünkâr Dairesi'ne geçişi sağlayan bir koridor da bulunmaktadır⁴⁸⁰.

Dolmabahçe Sarayı'nı inşa ettiren ve saltanatının ve aynı zamanda yaşamının son beş yılını bu sarayda geçiren Sultan Abdülmecid'den itibaren sarayda ikamet eden tüm padişahların ve son halifenin eşleri bu daireleri kullanmışlardır. Tanzimat'ın iki padişahı Abdülmecid ve Abdülaziz'in aynı anda 10 eşi olabildiği belgelerden öğrenilmektedir. Dolmabahçe Sarayı'nın kadınefendi ve ikballere ait 8 dairesi olduğu düşünüldüğünde akla gelen soru sayıları aynı anda 10'a ulaşan eşlere bu dairelerin nasıl paylaştırıldığıdır? Bu konuda net bir bulguya ulaşamamış olmakla beraber kadınefendi ve ikballerin aynı anda hükümdarın sarayında oturmayıp farklı sarayları kullanmış olabileceği akla gelmektedir.

⁴⁷⁹ MSHHA, d.26, s. 95.

⁴⁸⁰ Dolmabahçe Sarayı Harem Dairesi'nin yerleşim düzenine ilişkin bir çalışma için bkz. Göncü, "Arşiv Belgeleri Işığında Dolmabahçe Sarayı'nın Mekân İşlevleri...", s. 1-52.

Kadınefendiler dairelerinin en az kullanıldığı dönem ise sarayı sadece saltanatının ilk yedi ayında kullanan Sultan II. Abdülhamid dönemidir. Bu dönemde de kadınefendilerin Harem'deki daireleri kullanım biçiminin geçmiş süreçlerden farklı olmadığı anlaşılıyor.1883 tarihinde düzenlenmiş olan bir inşaat onarım defterinden kadınefendi ve ikballerin dairelerinin Sultan Abdülaziz dönemi ile aynı olduğu tespit edilmektedir⁴⁸¹.

II. Meşrutiyet döneminin ikinci padişahı V. Mehmed Reşad saltanat yılları boyunca kışları Dolmabahçe Sarayı'nda yazları da Yıldız Sarayı'nda geçirmiştir. Sultan V. Mehmed Reşad döneminde, padişahın kadınefendileri yine aynı daireleri kullanmışlardır. Ancak bu dönemde padişahın yetişkin ve evli şehzadeleri de burada, yani kadınefendiler dairelerinde ikamet etmişlerdir ki böyle bir uygulama daha önceki dönemlerde görülmemiştir⁴⁸².

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Dolmabahçe Sarayı Harem Dairesi'nde üçüncü ve son bölümü teşkil eden kadınefendilere ve ikballere ait dairelerin en yoğun kullanıldığı dönem Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'in saltanat yılları olmuştur.

Kadınefendi ve ikballere dairelerinin yerleşim düzeni ile ilgili belirtilmesi gereken bir husus da hangi dairede kaçınıcı kadınefendi ya da ikbalin ikamet ettiğiidir. Bu noktada belirleyici olan ölçütlerden birisi kadınefendiler dairelerinin Valide

⁴⁸¹ BOA, Y.EE, d. 273; Göncü, "Arşiv Belgeleri Işığında Dolmabahçe Sarayı'nın Mekân İşlevleri...", s. 35 vd.

⁴⁸² Sultan V. Mehmed Reşad döneminde Dolmabahçe Sarayı'nda hanedan çocuklarının öğretmenliği görevinde bulunan Safiye Ünüvar hatıratında, padişahın büyük oğlu şehzade Ziyaeddin Efendi'nin üç eşi ve çocukları ile beraber Dolmabahçe Sarayı'nın Harem bölümünde yaşadığını kaydetmiştir. Ziyaeddin Efendi'nin Harem'deki dairesinin yerini belirtirken de "Başkadınefendi Dairesi ile Ziyaeddin Efendi Dairesi arasında büyük bir salon olduğunu" ifade etmiştir (Ünüvar, **a.g.e.**, s.88). Safiye Ünüvar'ın hatıratından elde edilen bilgiler arşiv belgeleri ile desteklenmiştir. Milli Saraylar Arşivi'nde yapılan bir incelemede, Dolmabahçe Sarayı Harem'inde Ziyaeddin Efendi Dairesi'ne duş yapılmasını konu alan bir keşif defteri tespit edilmiştir. 23 Mayıs 1328/5 Haziran 1912 tarihli keşif defterine göre duş mahalli için; bakırdan mamul bir termosifon, duş ve musluk bataryası, emaye küvet olacaktır. 163 no'lu salondan sonra gelen dairelerde duş mahallinin bulunduğu musandıra katlarına bakılmış ve 17 no'lu dairede tanımlara uygun bir duş, bakır termosifon ve musluk bataryası tespit edilmiştir. Ayrıca 167 no'lu musandırada da bir duş tespit edilmiştir. Duşun yanında olması gereken sofbenin sadece tesisat izleri bellidir (MSHHA, E-I / 751, r. 1328/1912).

Sultan dairesine göre konumlandırılmış olduğudur. Buna göre kadınefeniler ve ikballerin dairelerinin Valide Sultan Dairesi'ne yaklaştıkça hiyerarşik konumunun yükseldiği (ya da tersi) söylemek akla yakın gelmektedir. Aslında daireleri kimin kullandığından çok cevap bekleyen soru bu dairelerde nasıl bir yaşam geçtiğidir. Bu nedenle kadınefendi ve ikballerin dairelerinin ele alınacağı bu bölümde hangi daireyi hangi kadınefendi ya da ikbalin kullandığı değil, tefriş özellikleri, yerleşim düzeni gibi hususlar üzerinde durulacaktır. Bununla beraber dairelerle ilgili sıra dışı bir kullanım özelliği ya da gösterilmesi gereken bir husus varsa, değerlendirilecektir.

Sekiz Kadınefendi ve İkbal dairesinin hepsi yerleşim düzeni ve mimari unsurlar bakımından, küçük bazı farklarla beraber birbirinin tekrardır. Kadınefendi dairelerinin birbirlerine benzemesi buna karşın, Valide Sultan Dairesi'nin ise tamamen farklı bir mimari ve tasarım özelliğine sahip olması, Valide Sultan'ın Harem-i Hümayûn'daki ayrıcalığını simgelemektedir. Kadınefenilerin, (tıpkı daireleri gibi) birbirlerinden yetki ve hiyerarşi bakımından belirgin farkları olmadığı, oysa Valide Sultan'ın hepsinden farklı bir konumda olduğu mimaride de ifadesini bulmuştur.

Kadınefendi ve ikballere ait olan daireler denize dik olarak tasarlanmış olup birbirine paralel iki koridora açılırlar. Dairelerin zemini hasır döşelidir. Katlar arasındaki geçişler koltuk merdivenleri ile sağlanır. Her daire musandırısı ile birlikte dört katlıdır. Her dairenin girişinde geniş bir sofa bulunmaktadır. Bazı dairelerin sofaları câmekanlı bir bölme ile ayrıldığından bu bölüm "camlı oda" olarak tanımlanmıştır. Daireye girişte sağda küçük bir oda ve yanında büyük oda ile sol tarafta büyük bir oda mevcuttur. Her kapıda, içte ve dışta olmak üzere ikişer kapı perdesi bulunurdu. Birbirinden değerli kumaşlardan imal edilmiş olan kapı perdeleri sarayın tüm mekânlarında olduğu gibi bu kadınefendi dairelerinin süsünü ve görkemini tamamlayan; aynı zamanda ortamın mahremiyetini sağlayan ve vurgulayan bir tefriş ögesi idi. Dairelere zenginlik ve ihtişam katan en önemli tefriş ögesinin birbirinden farklı renk ve desenlerdeki döşemelik ve perdelik kumaşlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu düzen orta katta tekrarlanmaktadır. Zemin katta da

yerleşim düzeni, az çok farklar olmakla beraber üst katlarla uyum içindedir⁴⁸³. Odalarda yer alan baca delikleri dairelerde soba kullanıldığını göstermektedir ki belgesel tespitler de bunu doğrulamaktadır⁴⁸⁴.

Padişah eş ve çocuklarının ikamet ettiği daireler musandıralarla beraber dört katlı olarak düzenlenmiştir. Üst katta, daire sahibesinin yatak odası, gündüzlük odası, sakal-ı şerif odası, şehzade ve sultan yatak odası, baş kalfa/baş cariyeye odası işlevli odalar bulunmaktaydı. Orta katta da yatak odası bulunur, ayrıca yemek odası, kalfalara ait odalar yer alırdı. Alt (bodrum) katta ise, Bulaşikhâne, Kiler, Çamaşırhâne ve acemi cariyelerin ikâmet ettiği mekânlar bulunmaktaydı. Her katta tuvalet ve el lavabosu yanında katlar arasında bağlantıyı sağlayan hizmet merdivenleri bulunurdu. Her odada yatak, çarşaf, gibi gece kullanılan gündüz kaldırılan günlük kullanım eşyalarının saklandığı yükler yer alırdı. Üst kattan koltuk merdiveni aracılığı ile ulaşılan musandıra katı ise yine dairenin kalfalarının ve acemilerinin kaldığı, hizmet gördüğü, çeşitli hizmet birimlerini içermekteydi⁴⁸⁵. Yanı sıra, kadınefendi ve ikballerin dairelerinde “doğum odası” olduğu da (*velâdet odası*) tespit edilmektedir⁴⁸⁶.

Sarayın diğer oda ve salonlarında olduğu gibi Kadınefendi Daireleri'nin tüm kapılarında da kapı perdesi bulunurdu. Mekânları erkân ve gezdirme minderleri, şilteler, balin ve trabzan yastıkları, aynalı konsollar süslerdi. Isınma ise gümüş veya pirinç mangallarla sağlanır, yangınlara önlem olmak üzere altlarına muşamba serilirdi. Dairelerde Mısır (İskenderiye), Hint ve Tunus hasır gibi değişik kalitede hasırlar döşenir bunların üzerine ise Uşak ve Manisa Gördes halıları serilirdi. Hereke kumaş fabrikası mamûlatı olan atlas ve ipekli kumaşlardan imal edilmiş perdeler ise

⁴⁸³ Kadınefendiler ve ikballer daireleriyle ilgili olarak bu bölümde yapılan genellemelerin dayanakları için örnek olarak bkz. BOA, HH.d., 273; BOA, Y.EE.d., 273; BOA, HH.MFŞ, 2/4; 5/6; MSHHA, d., 26; d. 287.

⁴⁸⁴ Örneğin dördüncü kadınefendinin Dolmabahçe Sarayı'ndaki dairesine soba bacası açılması ile ilgili bkz. MSHHA, E -I, 1154, r.1333/1917.

⁴⁸⁵ Örnek olarak bkz. MSHHA, d., 26; BOA, Y.EE, d., 273; BOA, HH.d., 273.

⁴⁸⁶ MSHHA, d., 26, s. 206-255; BOA, HH. d., 11710; BOA, HH.MFŞ, 6/10, 3 M 1297/17 Aralık 1879.

farbelaları, saçakları, püskülleri ve altın yaldızlı kornişleriyle mekânların zenginliklerini pekiştirirlerdi⁴⁸⁷.

Sultan Abdülaziz dönemine ait bir tefriş defterine göre Başkadınefendi Dürrinev Kadınefendi'nin Dairesi'nde Yusuf İzzeddin Efendi'nin “gündüzlük odası” bulunmaktadır. 5 pencere olan bu odada altı sandalye iki koltuk ve bir kanepeler yer aldığı belirlenmiştir⁴⁸⁸. Şehzadenin yatak odası ise yine aynı kattadır. Yusuf İzzettin Efendi'nin kardeşi sultan Efendi'nin de yatak odası aynı kattadır. Dairenin yemek odaları genel olarak orta katta yer alırdı. Kadınefendilerin yatak odaları üst katta olmakla beraber çocuklarının yatak odalarının üst katta olması halinde kadınefendinin yatak odası orta katta olabilmekteydi. Orta kat sofası, üst katta olduğu gibi yine gündüzlük odası, bir başka ifadeyle oturma odası olarak kullanılmaktaydı. Her kadınefendi dairesinde yaklaşık on cariye kalfa bulunurdu. Başta başkalfa olmak üzere en kıdemli birkaç kalfanın odası orta kattayken diğerlerinin kullandıkları mekânlar zemin kattaydı⁴⁸⁹. Kadınefendi dairelerinin bazılarında, Hünkâr ve Valide Sultan Dairesi'nde olduğu gibi Lihye-i Saadet odası olduğu tespit edilmektedir⁴⁹⁰.

Burada çözümlenmesi gereken bir konu da padişah eşlerinin sayısı sekize ulaşan bu daireleri nasıl paylaştıklarıdır. Zira Sultan Abdülmecid'in aynı anda onbir kadınefendi ve ikbali, Sultan Abdülaziz'in ise 9-10 kadınefendi ve ikbali olduğu tespit edilmektedir. Döneme ait tutulmuş kayıtlardan bu sorunun yanıtı öğrenilebilmektedir; buna göre padişah eşi hanımlar bu saray dışında başka saray, köşk, kasır ya da sahilhane ve konağı kullanabilmekteydi⁴⁹¹. Kadınefendi ve

⁴⁸⁷Gerek Beylerbeyi Sarayı gerekse diğer sarayların tefrişine ilişkin çok sayıda *tefriş icmâl ve keşif defteri* bulunmaktadır. Bu defterler mekânların döşenmesi hakkında bilgi verdiği gibi döşemelik kumaşların birim fiyatları, sarayların periyodik tefriş masrafları tespit edilebilmekte; ayrıca, mekânların işlev ve tanımlamaları hakkında kesin bilgilere ulaşılabilmektedir (MSHHA, d., 26 ve 287; BOA, HH.MFŞ, 2/39, 2/4, 5/1, 5/6, 6/10; BOA, HH.d., 273).

⁴⁸⁸ MSHHA, d., 26, s. 99.

⁴⁸⁹ BOA, HH.d., 273, s. 84a; MSHHA, d. 26, s. 99-126; d. 287, s. 30-31.

⁴⁹⁰ BOA, HH.İ, 47/21, 48/52. Örneğin Başkadınefendi dairesinde Lihye-i Saadet odası 4 pencerelidir (BOA, HH.İ, 48/12). Aynı şekilde Gedikli Cariyeler Dairesinde bulunan kâtip kalfaların dairelerinde de Lihye-i Saadet bulundurulmaktaydı (BOA, HH.İ, 47/21).

⁴⁹¹ “..Feriyye dairesinde bulunan ikbâl hanımlar Beşiktaş Sarayı hümayununa nakl eylemelerinden dolayı dairelerce becayış olduğundan bazı dairelerin mefruşâtı tecdid olundukda sarf olunan...” (BOA, HH.d.,12965).

ikballerin ana sarayda daireleri olmakla beraber hepsinin aynı anda bir arada bulunmak zorunda olmadıkları düşünülebilir.

Kadınefendilere ait hamam ise Valide Sultan'a ait olan hamamla yan yanadır. Valide Sultan'a müstakil bir hamam tahsis olunurken kadınefendi ve ikballerin hepsi için bir tek hamam ayrılmıştır. Kadınefendiler hamamının plan şeması diğer hamamlarla benzerlik içindedir. Girişteki bölüm "ılıkılık" olarak da isimlendirilir. Hamam öncesi ve sonrası ısı farklılıklarını dengeleyen ve ani ısı değişikliklerini önleyen bu bölümden hemen sonra ise esas yıkanılan "sıcaklık" bölümüne geçilir. Bu hamamın hemen yanında ise kadınefendiler hamamına özel bir "câmekân mahalli" ya da "giysi odası" olarak tefriş edilmiş bir oda bulunur; sözkonusu oda "hamam sonrası dinlenme odası" olarak da düşünülebilir. Hamamın sıcaklık ve ılıkılık bölümlerinin zemininde Marmara mermeri kullanılmıştır. Kapılar ise kırmızı çuha ile kaplıdır, çuhaların üzerinde bulunan ve "şişe" olarak da tanımlanan sarı çıtalar ise kapılara zengin bir görünüm kazandırır. Hamam kubbeleri üzerinde bulunan aydınlatma camları ise "filgözü" olarak isimlendirilmiştir.

Sarayın muhtelif esvâb odaları vardır. Bunlardan biri Mâbeyn'dedir. Hünkâr Dairesi'ne özel bir esvâb odası da vardır. Kadınefendi ve ikballerin esvâb odası ise dairelerin hemen başlangıcında kolay ulaşılabilen bir noktada bulunur. Esvâb Odası'nda sadece giysiler değil, hanımlara ait aksesuarlar, değerli eşyalar da bulunur; misafirlere hediye edilecek bazı eşyalar da yine burada muhafaza edilirdi.

Kadınefendiler ve ikballer daireleri üç ayrı blokta düzenlenmiştir. Bunlardan ilk ikisi ilk bloktadır. Valide Sultan Dairesi'nden hemen sonra gelen ve bu nedenle de ilk iki kadınefendiye ait olduğu düşünülen bu iki daire esvâb odaları ile karşılıklı olarak düzenlenmiştir. İkinci blokta karşılıklı ikişer daireden oluşan dört daire yer almaktadır. Üçüncü ve son blokta ise iki daire bulunmaktadır. Birinci ve ikinci blok arasında kadınefendi ve ikballerin misafirlerini ağırladıkları, Harem misafirlerinin konuk edildikleri bir "misafir salonu" bulunmaktadır; salon parkeli salonlardan ayırt

edilmek üzere “hasırlı sofa” olarak da tanımlanmıştır⁴⁹². Misafir Salonu’na özel bir merdivenden geçerek alınan misafirler, kapatılan kapılar ve bu kapıları boydan boya kaplayan perdeler nedeniyle hanımların dairelerini göremezlerdi. Bir diğer ifadeyle kısa süreli misafir olarak gelen konuklar, izin verilmediği sürece daireleri göremezlerdi; kapılar ve mimari unsurlarla oluşturulan görsel kısıtlamalar harem mahremiyetinin ihlal edilmesine engel olurdu.

Misafir Salonu kimi zaman önemli törenlere ve ziyaretlere de sahne olurdu. Salonun Yeni Daire’ye (Usta ve Kalfalar Dairesi) bakan cephesinde yer alan eyvanda Sultan Abdülmecid’in kızları Cemile ve Münire Sultanların çeyizleri sergilenmiş; başta babaları Sultan Abdülmecid olmak üzere devrin önde gelen devlet erkânının eşleri ve çok sayıda konuk sultanların çeyizlerini salonun bu köşesinde görmüşü⁴⁹³. Harem-i Hümayûn’a mensup hanımlar ve misafirleri Ramazan ayında teravîh namazını Hasırlı Sofa olarak da tanımlanan⁴⁹⁴ bu salonda kırlarlar ve bayramlarda Muâyede törenleri için Dolmabahçe Sarayı’na gelen konuklar, töreni izleyecekleri mahalle giderken ve tören sonrasında bu salonda konuk edilirdi.

Sekiz kadınefendi ve ikbal dairesi için, Misafir Salonu’ndan sağlanan çıkış göz ardı edilirse toplam iki ana giriş çıkış hattı vardır. Bunlardan ilki Sarı Salon’dadır. Valide Sultan Dairesiyle de komşu olan ilk iki kadınefendi dairesine bu salondan ulaşım mümkün olabilmekteydi. Aynı şekilde kadınefendiler dilerlerse dairelerinden dışarıya çıkmadan, kendi koltuk merdivenleri aracılığıyla orta kata iner ve oradan dışarı çıkabilir ya da misafirlerini aynı yoldan dairelerine aldırabilirlerdi.

⁴⁹² Misafir Salonu’nda bulunan ve bir sünnet odası gibi düzenlenen odanın II. Meşrutiyet döneminde düzenlendiği anlaşılıyor. Nitekim bu odanın aslında bir eyvan olduğu ve sonradan bölünerek oda haline getirildiği saptanmaktadır. Bu dönemde Misafir Salonu için satın alınan karyolaların da bu odada kullanıldığı düşünülmektedir (BOA, HH.İ, 202/82, 5 Mayıs 1326/18 Mayıs 1910). Misafir Salonu’nun medhalindeki tavanın kalemişlerinin yenilenmesine ilişkin belgeler dairenin tavan süslemelerinin kalemişi tarzında olduğunu gösteriyor ki bu da sözkonusu 163 numaralı salonla ilgili tespitleri teyit etmektedir (MSHHA, E-I, 309, r.1326/1910).

⁴⁹³ “..Cemile Sultanın çeyizi, dördüncü kadınefendinin dairesinin yanındaki büyük sofada sergilendi. Salonun dört köşesinde ikişer daireli koridorlara giren kapılar, koridor kapılarının aralarında , sofanın yanlarına gelen yerlerde ışık almak için üçer büyük pencere bulunuyordu. Güney tarafından büyük merdiven, kuzey tarafında bahçeye bakan üç büyük pencere büyük bir sofadır. İç sofaya üç yanlı olarak masa gibi kerevet konup üzeri al çuhalarla örtülmüş gümüş toparlak tepsiler içine al kadife yayılıp üzerine muhafazalarıyla mücevherat konmuştu” (Saz, a.g.e., s. 163).

⁴⁹⁴ MSHHA, d., 26, s. 95.

Diğer altı dairenin ise giriş çıkışı için başka bir merdiven bulunmaktadır. Bu merdiven aynı zamanda Harem'in ana girişi sayılan sofa ve merdivenlere inişi de sağlamaktaydı. Bu merdivenlerden çıkılan kapının tam karşısında ise tüm harem üyelerinin arabalarının yanaştığı bir avlu bulunmaktadır. Harem-i Hümayûn mensuplarının arabaları, avlunun tam karşısında yer alan ve saltanat kapılarını andıran Valide Kapısı'ndan (Harem-i Hümayûn Saltanat Kapısı) dışarı çıkarlardı⁴⁹⁵. Cariyeler, haremağaları ve baltacılar mutat giriş çıkışlarında ise Valide Kapısı'nı değil Araba Kapısı olarak tanımlanan daha mütevazı bir kapıyı kullanırlardı. Bu kapının hemen yanında ise giriş çıkışların kontrol altında tutulduğu bir "nöbet mahalli" bulunmaktaydı⁴⁹⁶.

Kadınefendi ve ikballere ait daireler, sarayın genelinden farklı olarak denize paralel olarak değil dik olarak düzenlenmiştir. Harem'de Hünkâr ve Valide Sultan Dairelerinin denize cephesi vardır; kadınefendi ve ikballerin daireleri ise bu görsel ayrıcalığa sahip değildir. Aynı plan şeması Çırağan Sarayı ve Sadabad Kasrı'nda da tekrarlanır. Buradan da Kadınefendi dairelerinin denize cephesi olmamasının sadece Dolmabahçe Sarayı'na özgü tekil kalan bir mimari düzenleme olmadığı anlaşılır. Bu durum Kadınefendi ve sultanların dairelerine dış dünyadan görsel yolla dahi olsa temasın engellenmesi olarak değerlendirilebilir.

Valide Sultan Dairesi'nin, kadınefendi ve ikballer dairesine karşı olan konumu da dikkat çekicidir. Harem'in denize paralel son bloğunda yer alan ve bu ayrıcalıklı konumuyla Hünkâr Dairesi'ne komşu olan Valide Sultan Dairesi kadınefendi ve ikballer dairesini izleyen, kontrol eden bir mevkide yer almaktadır. Hünkâr Dairesiyle kadınefendiler dairesi arasında yer alan bu hakim konumuyla Valide Sultan Dairesi adeta Harem'deki hakimiyetini mimari yolla da ilan etmiş oluyordu.

⁴⁹⁵ Ayrıca bu kapıların her iki yanında askerlerin nöbet beklediği kulübeler de bulunmaktaydı (BOA, HH.EBA, 35/29, lef 1-2, 17 Z 1310/2 Temmuz 1893).

⁴⁹⁶ BOA, Y.EE, d. 273, s. 47.

Valide sultanın Harem-i Hümâyûn'daki mutlak konumu mimari düzenlemede bu ve benzer şekillerde ifadesini bulmaktaydı. Kadınefendi ve ikballer daireleri birbirinin tekrarı ve “sıraevler” şeklinde düzenlenirken Valide Sultan Dairesi yerleşim düzeni ve genel mimari ve tefriş özellikleriyle tamamen farklıydı, bir diğer ifadeyle ayrıcalıklıydı. Böylelikle Valide sultanın Harem'deki tartışmasız ve biricik konumu mimari ile ifade edilirken onun dışındaki her Harem üyesinin konumu da vurgulanmış, kendilerine “İsân-ı mimari” ile de hatırlatılmış oluyordu. Valide Sultan Dairesi'nin mimari açıdan ayrıcalıklı olması bir taraftan Harem'in diğer üyelerine verilen mesajla açıklanırken bu durum diğer yandan da valide dairesinin geniş kadrosu ve dışarıdan gelen önemli konukların Harem'de ilk ve her yerden evvel burada ağırlanıyor olmasıyla da yakından ilgiliydi. Zira kadınefendi ve ikballer Dairesi'nde ortalama on ya da onbeş cariye kalfa görev alırken Valide Sultan Dairesi'nde bu sayı yüzü geçmekteydi. Bunun yanı sıra özellikle Mısır Hıdivlerinin ziyaretlerinin de başlamasıyla Mısırlı Valide Paşa'lar ve prensesler sarayda bu bölümde karşılanmaktaydı. Bu tür ağır konukların gelmesi durumunda daire baştan aşağıya yeniden tefriş edilir, saltanatın ve hanedanın meraklı gözlere en mükemmel şekilde tanıtılması için hiçbir masraftan kaçınılmazdı.

Kadınefendi ve ikballerin dairelerinin mutfakları sarayın dışındaydı. Harem-i Hümâyûn Matbahı da denilen genel bir mutfakta kadınefendiler, ikballer, şehzade ve sultanlarla onların maiyetindeki kalabalık bir hizmetli kadrosu için yemek pişerdi. Bunların kilerleri ise Dolmabahçe Sarayı'ndaki dairelerinin zemin katında bulunmaktaydı. Ancak Valide Sultan'ın mutfağı ve kileri padişahın mutfağı ile aynıydı. Dolmabahçe Sarayı Hünkâr Dairesi'nin zemin katında yer alan Matbah-ı Hâss ve Kilâr-ı Hâss'da padişah ve valide sultana adına yemek pişirilir, tayinat tahsis olunur ve diğer dairelere ve devlet erkânına ikramda bulunulurdu. Hünkâr Dairesi'nde yer alan bu mutfak dışında esas Matbah-ı Has ve dolayısıyla Valide mutfağı, Dolmabahçe Sarayı'nın tam karşısında yer alan Furûn-ı Has, Mâbeyn Talihanesi, Değirmen, ve Eczane-i Hümâyûn'la aynı alanda yer alan Kuşhane Matbahı'ydı. Bu mutfaktan Veliâht için de yemek çıkarılmaktaydı.

II. Abdülhamid saltanatının ilk yedi ayında Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet etmiş, Nisan 1877'de Yıldız Sarayı'na nakledilince bu sarayın Harem halkı da yeni

saraya geçmişti. Dolmabahçe Sarayı'nın ışıltılı ışıkları sönerken Yıldız Sarayı'nın yıldızı parlayacak ve 32 yıl sönmek üzere ışıkları yanacaktı. Bu dönemde Dolmabahçe Sarayı'nın Harem dairesinin nezareti Kethüda Kadın ve onun maiyetindeki az sayıdaki cariye kalfanın uhdesine verilmişti. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından saltanat makamına geçen V. Mehmed Reşad döneminde ise saray teşkilatı yeniden şekillendirilmiş, Harem'deki dairelerin kullanımında da o zamana kadar ki yerleşim geleneğinin dışına çıkan uygulamalar görülmüştür. Tanzimat döneminde sultanefendiler evlenene kadar şehzadeler ise ergenlik çağına kadar sarayda annelerinin dairesinde ikamet ederlerdi. Ergen çağa gelen şehzadeler evlenmeseler bile saray dışına çıkarlar kendilerine ayrı bir konak ya da sahilhane tahsis olunurdu. II. Meşrutiyet dönemi padişahı V. Mehmed Reşad döneminde ise bu padişahın evli şehzadelerinin babalarının ikamet ettiği Dolmabahçe Sarayı'nın Harem kadınefendiler dairesinde yaşadıkları tespit edilmektedir. Şehzade Ömer Hilmi Efendi, Necmeddin Efendi ve Ziyâeddin Efendinin annelerinin hemen yan dairelerinde ikamet etmeleri II. Meşrutiyet dönemine özgü ilginç bir örnektir. Yetişkin ve evli şehzadelerin sarayın harem bölümündeki daireleri için yaptırılan duş sistemi ve sıhhi tesisata ilişkin diğer onarımlar bu dairelerde yerleşik bir aile hayatının sürdürüldüğünü; emaye banyo, bakırdan termosifon, musluk bataryası gibi devrin şartlarına uygun malzemenin kullanılarak tadilat geçirdiği anlaşılmaktadır⁴⁹⁷.

1877-78 yılları arasında Rusya'yla yaşanan savaş sonrasında Kafkasya'dan ve Balkan ülkelerinden Osmanlı Devleti'ne sığınan muhacirler ilk anda yeterince hazırlık yapılamadığından çeşitli kamu yapılarında iskân edildiler; Dolmabahçe Sarayı da bu yapılardan biriydi. Sarayın Harem kadınefendiler dairesinde ikamet ettirilen muhacirler için Hereke Fabrika-yı Hümâyûn'da yatak takımları imal edilmiş çocuklar için elbise, ayakkabı ve benzeri ihtiyaç malzemeleri devrin yönetimince temin edilerek saraya gönderilmiştir⁴⁹⁸.

⁴⁹⁷ MSHHA, E –I; 397, r. 1326/1910; 519, r. 1326/1910; 751, r. 1328/1912; 894, r. 1328/1912; E –II, 1882, 10 Eylül 1328/23 Eylül 1910; 1977, 20 Teşrinisânî 1330/2 Kasım 1914; MSHHA, d., 424, s. 50a, r. 1329/1913.

⁴⁹⁸ Dolmabahçe Sarayı dışında Beylerbeyi Sarayı Paşa ve Ağalar Dairesi ile Gümüşsuyu Kışlası ve Nişantaşı konakları da muhacirlerin iskânı için kullanılmıştı (BOA, HH. d., 12305, 31 Kânûnisânî/12 Şubat 1878).

Kadınefendiler Dairesinin hizmet kadrosu, Harem'deki yapılanma uyarınca cariyeler (kalfalar, acemiler), harem ağaları ve baltacılardan (hademeler) teşekkül ederdi. Her dairede 5 ila 10 arasında değişen kalfa görev yapar, bunların amiri ise “başcariye”, “başkalfa” veya “büyük kalfa” unvanını taşırdı. Şehzade ve sultanların hizmetine bakan cariye kadrosunun başında *dadı kalfa* yer alır, ondan sonra da “dâye kalfa” gelirdi⁴⁹⁹. Kadınefendilerin dışarıyla olan bağlantısı harem ağaları aracılığıyla sağlanırdı; ancak bunlar dairelerin içlerine kadar girmeyip en fazla daire girişlerindeki ana sofalarda bulunabilirlerdi. Harem ağaları kısaca *ağa* olarak anılırdı. Baltacılar ise kadınefendilerin, kahvecilik, arabacılık, hamallık vb. hizmetlerini görürler ve Dolmabahçe caddesine de cephesi bulunan “Baltacılar Dairesi”nde ikamet ederlerdi.⁵⁰⁰

2.3. DOLMABAĞÇE SARAYI EK YAPILARI

2.3.1. Yeni Daire/Harem-i Hümayûn Ustalar ve Kalfalar Dairesi

Dolmabahçe Sarayı'nın Harem-i Hümayûn dairesinin dışında, ama bu daireye yakın bir mevkide üç katlı kâgir bir yapı bulunmaktadır. Yapının sadece dış cephesi özgün halini muhafaza etmektedir; iç mekânlar ise Cumhuriyet döneminde çeşitli onarım çalışmaları sırasında önemli ölçüde özgünlüğünü kaybetmiştir. Söz konusu yapı hem yaşayanların anılarında hem de döneme ait belgelerde Yeni Bina, Yeni Daire, Usta ve Kalfalara Mahsus Daire olarak geçmektedir. Bir diğer ifadeyle bu yapı Dolmabahçe Sarayı Cariyeler Dairesi'dir. Saraya satın alma ya da hediye yoluyla gelen cariyeler ilk eğitimlerini burada alırlardı, anlaşılacağı üzere burası cariyeler için “ocak” niteliği taşımaktaydı.

Yeni binada daireleri ya da odaları bulunan çeşitli rütbelerden cariyeler ile belgelerde adları geçen mekânlar şu şekilde tespit edilmektedir:

⁴⁹⁹ BOA, D. DRB. d., 46, s. 24-34, h.1267/1851-52.

⁵⁰⁰ BOA, Y.EE, d., 273; S. Ünüvar, **a.g.e.**, s. 77-79,81; Uluçay, **Harem II**, s. 117-119.

Kethüda kalfa yatak odası, kethüda kalfa hamamı, hazinedar usta dairesinde oda ve avlu, hazinedar usta dairesinde direkli oda, hazinedar usta acemilerine mahsus 12 oda, hazinedar usta acemileri avlusu, hazinedar usta acemileri dairesinde kiler mahalli, başkâtip kalfa odası, başkâtip kalfa sofası, başkâtip kalfa abdesthaneleri, ikinci kâtip kalfa yatak odası, ikinci kâtip kalfaya ait 6 oda, ikinci kâtip kalfanın uzun yolu ve abdesthanesi, ikinci kâtip teraçası, ikinci kâtip kalfanın teraçası, orta katta berber ustanın büyük odası, berber usta dairesinde sofa ve abdesthane, berber usta dairesinde 6 oda, kahveci usta dairesinde merdiven, sofa ve abdesthane, kahveci usta dairesinde 8 oda, câmekân yolu, çamaşırcı (çâmeşûy) ustanın sofa ve abdesthanesi, çamaşırcı usta dairesinde 10 oda, çamaşırcı usta dairesi ittisalindeki hamam, kilerci usta dairesinde uzun yol ve abdesthane, bodrum kata inen merdiven mahalli, bodrum katta kilerci ustanın büyük odası, üçüncü kilerci usta odası, hamam ittisalinde (yanında) kubbe mahalli, bodrum katta üç adet kilerci usta odaları, kilerci usta hamamı ve yanındaki kargir (taş) kule mahalli.

Yukarıdaki tespitlerden de anlaşılacağı üzere Yeni Daire, bütünüyle Harem-i Hümayûn idari hiyerarşisinde çeşitli rütbelerde görev alan usta ve kalfalarla onların yetiştirdiği acemilerin ikamet ettiği bir yapıydı. Usta ve kalfaların temel ocakları olan bu daire dışında elbette sarayın Harem bölümünde de odaları vardı, ancak bu odalarda hizmet için bulunurlardı. Harem-i Hümayûn'daki dairelerden birine mensup olmayanlarla ustalar ve teşrifatçı kalfalar (başkâtibe, ikinci kâtibe, kethüda kadın) Yeni Daire'de ikamet ederlerdi.⁵⁰¹ XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dolmabahçe Sarayı hanedan saray, köşk ve kasırlarında görev yapan cariyeler için bir ocak konumundaydı. Saraya gelen acemi cariyeler gedikli cariyeler tarafından burada ilk eğitime tabi tutulur ve ardından görevlendirildikleri dairelere gönderilirdi. Cariyeler görevde oldukları dairelerin musandıra katlarında, zemin ve orta katlarında ikamet ederler, hizmete hazır beklerlerdi.

⁵⁰¹ Saz, a.g.e., s. 139.

Saltanatın kaldırılışından sonra Halife Abdülmecid Dolmabahçe Sarayı'nı "Hılâfet sarayı" olarak kullanmıştır. Ancak bu dönemde Halifenin hem kadrosu azaltılmış hem de tahsis olunan ödeneğin düşük olması nedeni ile mali açıdan büyük zorluklar yaşanmıştır. Öyle ki artık sarayda nöbete kalan bir doktor ya da Halife'nin kızı için saraya gelen öğretmenlere sabah kahvaltısı verilir verilmemesi bile yazışmalara konu oluyordu. Bunun gibi bazen telefon ya da havagazı ücretlerinin zamanında ödenememesi nedeni ile alacaklılar sarayı mahkeme veriyorlardı. İşte böyle bir ortamda Dolmabahçe Sarayı Yeni Daire'de ikamet üzere bulunan ve sayıları da gittikçe azalan emektar usta ve kalfaların yemek tahsisatları son derece kısıtlanmıştı. Sarayın şaşalı zamanlarında bolluğa ve rahatlığa alışan bu emektar ocaklı kalfaların acıklı hali Halife Abdülmecid'e iletilince düzeltilmesi için gerekli girişimlerde bulunulmuştu⁵⁰².

Halife Abdülmecid döneminde son derece zor şartlarda saraya hizmetlerini devam ettiren ve belgelerin de ifadesiyle "boğaz tokluğuna çalışan" cariyeler, Hilafetin kaldırılmasından sonra Bakanlar Kurulu kararıyla sarayda istihdam edilmişlerdi. Alınan karara göre sayıları 26 olan yaşlı cariyeye ile dört haremağasının işçileri ve barınmaları Milli Saraylar Muhafaza Masrafları'ndan karşılanacaktı⁵⁰³.

2.3.2. Veliahd Dairesi/Aziz Efendi Dairesi

Dolmabahçe Sarayı'nda, saray teşkilatıyla hizmet binalarının çoğu, ana yapıdan ayrı olarak, harem bölümünün Beşiktaş'a bakan tarafına ve Veliahd Dairesi'nin yakınına yerleştirilmiştir. Veliahd Dairesi'nin konumu sarayın bütünü içinde gözden geçirildiğinde, Dolmabahçe inşa edilirken, Topkapı Sarayı dönemine

⁵⁰² "Dolmabahçe Sarayı yeni binada mukîm olup ecdâd-ı ızâm-ı hılâfetpenâhiye hizmetleri sebk eden ocaklı kalfaların yemekleri pek ziyâde tenkîs edilmesine mebnî fevka'l-had iştikâ eyledikleri ve en mesûd zamanlarda refâhgâr bir hayata alışmış iken el-yevm ilcâ-yı ahvâl ile âdetâ boğaz tokluğuna ellerinden geldiği kadar hizmet etmekte olan bu biçâre kadınların yaridan daha aşağı bir dereceye indirilmiş olmasına mukâbil hiç olmazsa ağdiye-i kâfiye ile idâme-i sıhhatleri esbâbının te'mîni Halifenin de arzusu olduğu ve geçende matbah-ı hâssa ait bir kusûrun ihtârî üzerine "her şeyin mükemmel olduğuna eminim" yolunda ifâdatta bulunan iâşe müdürinin ocaklı kalfalara mahsûs at'imenin tenâkusu ve keyfiyetinde de lâkaydîsi ve adem-i mübâlâtı tabî idüğünden şâyân-ı tecvîz ve müsâmaha olmayan bu gibi ahvâlin men-i tekerrürü ve adı geçen kalfaların islâh-ı maişeti esbâbının istikmâli irâde-i kat'iyye-i hılâfetpenâhi iktizâ-yı âlisinden bulunmağla..., (MSHHA, E-I, 22, 12 Temmuz 1339/12 Temmuz 1923).

⁵⁰³ MSHHA, CMH, 1382, 2322, 2323, Ağustos 1925.

nazaran dünya görüşündeki farklılaşmanın nerelere kadar uzandığını anlamak daha da kolaylaşacaktır. Topkapı Sarayı'nda veliahd ve şehzadeler dışı kapalı bir yaşam sürerlerken tanzimat sürecinde ve dolayısıyla Dolmabahçe Sarayı'nda serbest bir ortamda yaşadılar⁵⁰⁴

Veliahd Dairesi, mimari biçimlenme ve dış süsleme tarzının özellikleri itibariyle eklektisizm (seçmeci) üslubunun bir örneğini oluşturmaktadır. İç mekânların süslemesinde ise, Rönesans, Barok, Rokoko ve Ampir üsluplarının ağırlığı kendini hissettirmektedir⁵⁰⁵. Veliahd Dairesi'nin inşa sürecinde tutulmuş inşaat muhasebe icmal defterlerinden, bu dairenin inşasında kullanılan malzemenin Dolmabahçe Sarayı'yla aynı yerlerden tedarik edildiği ve benzer inşa organizasyonlarına sahip oldukları öğrenilmektedir. Abdülaziz Efendi dairesinin inşaat kalfalığını Karabet Balyanın, bina eminliğini ise (Es-Seyyid) Ali Şahin Bey'in yürüttüğü belirlenirken o dönemde bu dairenin "Veliahd Dairesi" olarak değil "Aziz Efendi Dairesi" olarak tanımlandığı görülmektedir⁵⁰⁶. Dairenin inşaat masrafları için ayda 500.000 kuruş tahsis olunduğu da tespit edilen hususlardandır⁵⁰⁷. Veliahd Dairesi; selamlık ve harem olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır⁵⁰⁸. Dairenin Selamlık bölümünün maun kapı ve parkeleri bahçıvanbaşı Sester aracılığı ile Avrupa'dan getirilmiş; burada bulunan hamamın masrafları ve nakliye bedelleri de dâhil olmak üzere toplam 2.937.000 bin kuruş ödenmiştir⁵⁰⁹. Dairenin kapı, pencere ve diğer doğrama işleri, Kalos Usta eliyle gerçekleştirilmiştir⁵¹⁰. Kapılarda kullanılan bazı aksesuar ve kilit takımları, sarayın sürekli alışveriş içinde bulunduğu tüccar

⁵⁰⁴ Cezar, a.g.e., s. 16.

⁵⁰⁵ İlgi Aşkun, Oğuz Ceylan, "Dolmabahçe Sarayı Veliahd Dairesi'nin Onarım ve Sergileme Sorunları üzerine Bir Değerlendirme", **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler**, C. II, İstanbul 2007, s. 355.

⁵⁰⁶ "Bu def'a mücedden inşâ ve ibdâ buyrulmakda olan Aziz Efendi dairesi..." (BOA, HH.d, 22537, Eylül 1271/1875).

⁵⁰⁷ BOA, MB.İ, 13/28, 23 N 1270/19 Haziran 1854.

⁵⁰⁸ "Devletlü Abdülaziz Efendi hazretlerinin selamlık ve harem dairesi ile devletlü necâbetlü efendiler hazerâtının yalnız selamlık daireleri mefrûşâtından icâb edenlerinin tanzim ettirilmesi ve masrafının sultan sarayları ebniyesi tahsîsâtından olarak tesviyesi zunnında..." (BOA, HH.İ, 36/36, 1 Ş 1277/12 Nisan 1861).

⁵⁰⁹ "...Necâbetlü Aziz Efendi dairesi için Avrupa'dan mübâyaa olunan maun oda kapıları ve parke esmânından dolayı bahçıvanbaşı Sester'in matlûbu ..." (BOA, HH.d., 28495; HH.d.,16135, 27 RA 1271). Başka bir belgeye göre ise 4.880 kese (iki milyon dört yüz kırk bin kuruş) ödenmiştir. "Abdülaziz Efendi hazretleri dairesi kapu ve parkeleriyle hamam masarifi kusuru...dörtbin sekiz yüz seksen..." (BOA, MB, 73/48).

⁵¹⁰ BOA, HH.d., 20665, Haziran 1290/1874.

Alyon aracılığı ile sağlanmıştır⁵¹¹. Veliahd Dairesi'nin selamlık bölümü hem süsleme hem de kullanılan malzemeler açısından hane halkının ikamet ettiği Harem bölümüne göre daha öndedir. Harem bölümünün sadeliği Dolmabahçe Sarayı ve devrin diğer saltanat yapılarında da görülen bir durumdur.

Veliahd Dairesi'nin tek seferde inşa edilmediği, iki farklı dönemde inşa edildiğine ilişkin görüşler, yapı içindeki çeşitli detaylara bakılarak ortaya konmuştur. Buna göre, bodrum katta, iç mekânda devam eden dış cepheye ait duvar kaplaması, bodrum ve zemin kat döşeme kaplamalarının değişmesi ve kat silmesinin farklılaşması sayılabilir. Ayrıca Abdülmecid döneminde inşa edildiği varsayılan ilk bölümün iç mekân süslemelerinde oldukça sade çiçek motiflerinin ve figürsüz manzara resimlerinin bulunmasına karşılık, Abdülaziz döneminde inşa edilen ikinci bölümde, çok renkli hayvan figürlü manzaralar, mimari öğeler, deniz ve gemi resimleri, kabartma ve altın varaklı tavan süslemeleri bulunması delil olarak gösterilir⁵¹². Ancak bu görüş belgelerle desteklenememiştir. Oysa iki bölüm arasındaki süsleme farkı ya da diğer bezeme ve mimari unsurlardaki farklılık işlev farkından kaynaklanmaktadır. Sultan Abdülmecid döneminde inşa edildiği iddia edilen birinci bölüm veliahdın haremine aittir ve Harem bölümü başta Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayı gibi dönemin diğer yapılarında olduğu gibi daha sade bir biçimdedir. Örneğin Beylerbeyi Sarayı'nın Mâbeyn bölümünün tavan süslemelerinde gemi resimleri, kitabeler bulunurken Harem bölümünde çiçek motifleri yoğunluktadır. Benzer durum Dolmabahçe Sarayı için de geçerlidir. Sarayın Selamlık bölümü devletin görkem ve ihtişamını sergilerken Harem bölümü şaşırtıcı bir sadeliğe sahiptir. Dolayısıyla bölümlerin işlev farkından kaynaklanan biçimsel farklılıklardan yola çıkılarak farklı tarihlerde inşa edildiği görüşü çok ciddi problemleri içermektedir. Yanı sıra tavanlarda geniş panolarda hayvan figürleri ve manzara resimleri uygulamasının, vahşi hayvanlara merakı ile bilinen Sultan Abdülaziz döneminde gerçekleştirildiği ise zayıf bir varsayımdır; nitekim Sultan Abdülmecid döneminde inşa olunan Dolmabahçe Sarayı ek yapılarından Camlı Köşk tavanlarında da vahşi hayvan figürleri ve manzara resimleri bulunmaktadır.

⁵¹¹ BOA, HH.d., 13525, 22 B 1272/29 Mart 1856.

⁵¹² Aşkun, Ceylan, a.g.m., s. 355.

Her ne kadar Veliahd Dairesi, saltanat tahtına aday olan Veliahd'ın sarayı ise de Sultan Abdülaziz'in saltanat yıllarından itibaren veliahdın yanı sıra onun en yakın takipçisi olan ve "ikinci veliahd" olarak isimlendirilen en kıdemli şehzadeye de tahsis edilmiştir ki bu yüzden de dairenin adı belgelere Efendiler Dairesi olarak geçmiştir. Veliahd Dairesi Sultan Abdülaziz döneminde Murad ve Abdülhamid Efendiler⁵¹³; II. Abdülhamid döneminde Reşad ve Kemâleddin Efendiler tarafından paylaşılırken⁵¹⁴ aynı durum Sultan V. Mehmed Reşad döneminde ise Yusuf İzzeddin ve Vahdettin Efendiler için sözkonusu olmuştur.

Veliaht Dairesi'nin arka tarafında yer alan ve bir adı da Hareket Köşkleri olan iki köşk ise 10 Temmuz 1894'te yaşanan İstanbul depreminde Veliaht Dairesi'nin hasar görmesi nedeni ile inşa ettirilmiştir. Deprem Köşkleri ya da diğer adıyla Hareket Köşkleri bu isimle anılmakla beraber devrin yazışmalarında Efendiler Daireleri olarak geçmektedir. Bu dairelerden biri Reşad Efendi diğeri ise Kemâleddin Efendi'ye tahsis edilmiştir. Yaklaşık üç ayda inşa olunan bu iki köşkün ya da dairenin inşası, o dönemde Sermimar-ı Devlet unvanını haiz olan Serkiz Bey (Balyan) tarafından gerçekleştirilmiştir. Belki de yaşanan deprem nedeni ile yeni yapılan bu iki köşkün temellerine kazıklar çakıldığı da belirlenmektedir. Hareket Köşkleri'nin yapımlarının tamamlandığı Ekim 1894'te yapılan bir tespit yapıların ilk projeye (keşf-i evvel) uygun olarak inşa edildikleri ve tefriş masrafları hariç yaklaşık 800.000 kuruşa mâl oldukları tespit edilmektedir⁵¹⁵. Köşkların projesi ise Yıldız Sarayı Tamirhane-i Hümâyûn (Marangozhâne-i Hümâyûn) ressamı Mais'e aittir⁵¹⁶. Dairelerin bulunduğu alanda bir de Limonluk inşa edilmiştir ki bugün hâlâ mevcuttur⁵¹⁷.

Sultan II. Abdülhamid'in uzun saltanat yıllarında Dolmabahçe Sarayı'nın Veliahd Dairesi'ni kullanan Veliahd Reşad Efendi zaman zaman da Balmumcu

⁵¹³ BOA, HH.EBA, 24/6, r. 1291/1875.

⁵¹⁴ BOA, Y.EE, d., 273, s. 51, r. 1299/1883).

⁵¹⁵ BOA, HH.EBA, 39/117, 7 Teşrînievvel 1310/20 Ekim 1894.

⁵¹⁶ BOA, Y.MTV, 107/90; 108/1145, 18 CA 1312/17 Kasım 1894.

⁵¹⁷ BOA, HH.EBA, 41/28, 20 S 1313/12 Ağustos 1895.

Kasrı'nda ikamet etmiştir. Sultan II. Abdülhamid sadece ikamet ettiği Yıldız Sarayı'nı değil diğer saltanat yapıları ve özellikle de stratejik önem taşıyan saray ve kasırları da denetim altında tutmak için "nöbet journalı" uygulamasını getirmişti⁵¹⁸. Bu bağlamda veliahdın ikamet ettiği Beşiktaş Sarayı'nın muhtelif daireleri de gözetim altındaydı. Reşad ve Kemaleddin Efendilerin dairelerinden hangi saatte çıktığı, dairelerine kimlerin geldiği, sayıları ile hangi tür araçla dışarı çıkıldığına dair kayıtlar tutturulmuştur⁵¹⁹.

II. Meşrutiyet sürecinde Veliahd Dairesi'nin onarım çalışmalarına ayrı bir önem verilmiştir. Bu dönemde yaşanan ekonomik sıkıntılar sarayın da ödeneğinin azalmasına yol açmış, onarım faaliyetleri için ayrılan tahsisat da doğal olarak kısıtlanmıştır. Padişahın ikamet edeceği Dolmabahçe Sarayı'nın onarımında kalıcı çözümler değil "durumu kurtaran" müdahalelerde bulunulduğu tespit edilmektedir. Onarılacak yerler arasında "en gerekli" olanlar liste başına alınırken Veliahd Dairesi de onarımda öncelikli yerlerden sayılmıştır⁵²⁰.

Dairenin onarımına verilen öncelik aslında veliahdın kendisinden çok, yeni dönemde veliahdlık kurumuna verilecek önemin habercisiydi ve simgesel bir değeri vardı⁵²¹. Artık "Veliahd-ı Saltanat-ı Seniyye Sarayı" olarak isimlendirilen⁵²² ikametgâhında oturan ve kendisi de "devletlû necâbetlû veliahd-ı saltanat" olarak anılan⁵²³ tahtın en yakın adayı, devlet açısından birinci derece önem taşıyan milli bayramlara ve hanedanı ilgilendiren törenlere resmen davet ediliyor⁵²⁴, devlet adına

⁵¹⁸ Bu daire için tutulmuş kapı jurnallerine örnek olmak üzere bkz. BOA, YPRK.SGE, 2/72, 24 S 1303/2 Aralık 1885.

⁵¹⁹ BOA, Y.PRK.SGE, 9/76, lef 4, 27 Mayıs 1318/9 Haziran 1902.

⁵²⁰ Veliahd'ın dairesinin onarılacak yerler arasında öncelikli olduğuna ilişkin bir yazışma için bkz.. MSHHA, E-I, 233, 21 Nisan 1326/4 Mayıs 1910.

⁵²¹ Veliahdlık kurumunun hiyerarşik ve törensel anlamda kazandığı önemin bir diğer göstergesi Dolmabahçe Sarayı'nda diplomatik kabullere sahne olan Süfera Salonu'nda veliahdın da temsil edilmesi ve kendisine iki oda tahsis edilmesiydi. Tanzimat döneminde kurena beyler tarafından kullanılan denize nazır odalar (35 ve 36 no'lu odalar) artık veliahdın saraya geldiğinde dinlendiği ve kabullerini gerçekleştirdiği mekânlar olacaktı.

⁵²² MSHHA, E-II, 2523.

⁵²³ MSHHA, E-II, 1831, 28 Şubat 1328/13 Mart 1913.

⁵²⁴ MSHHA, d., 1898, s.4, 7 Temmuz 1325/20 Temmuz 1909.

kabullerde bulunabiliyordu⁵²⁵. Veliahdın dairesinin hemen yanında Teşrifat Dairesi adıyla bir yapı inşa edilmesi⁵²⁶, o tarihe kadar devlet protokolünde temsil edilmemiş olan veliahd açısından hem bir kazanım hem de simgesel bir güç katıyordu.

Veliahdlık kurumunun önem kazanmasına paralel olarak onun ikâmetgâhı da ilgi odağı olmaya başlayacak, dairesinin her türlü ihtiyacı devrin idaresince karşılanarak ihmal edilmeyecekti. Veliahd Dairesi bu dönemde gizlice gözlenen değil açıkça takip ve merak edilen; devrin siyasal dengelerinde görece etkili olan bir gücün ikâmetgâhı olarak önem kazanmıştır. Hal böyle olunca bir önceki saltanat sürecinde daha silik bir konumda olan Veliahd Dairesi'nin hemen her bölümü elden geçirilmiş; Dolmabahçe Sarayı için düşünülen elektrik, telefon, kalorifer ve havagazı tesisatı⁵²⁷ gibi teknolojik ve hayatı kolaylaştıran yenilikler Veliahd Dairesi'ne de getirilmiştir.

Veliahd Dairesi'nin mutfağı ise daha Sultan Abdülmecid döneminden itibaren Furûn-ı Hâs, Değirmen, Mâbeyn Tatlıhanesi, Eczâhâne-i Hümâyûn'un gibi hizmet yapılarının bulunduğu bölümde yer almıştır. Dolmabahçe Sarayı'nın ana binası dışında ve caddeye bakan set üzerinde yer alan bu yapılar arasında II. Meşrutiyet döneminde veliahdın arabalarına mahsus bir de arabalık inşa edilmişti⁵²⁸.

Sultan Vahdettin'in saltanat yıllarında ise Veliahd Dairesi'nin yeni sakini Abdülmecid Efendi olmuştur. 1918-1922 yılları arasında Dolmabahçe Sarayı Veliahd Dairesi'ni resmi ve geleneksel veliahd ikametgâhı/sarayı olarak kullanan Abdülmecid Efendi, Ortaköy Fer'iyye Daire'sindeki ikametgâhı ile Bağlarbaşı'ndaki Köşkü'nü de kullanmıştır. Abdülmecid Efendi'nin veliahdlık dönemi oldukça aktif

⁵²⁵ “*Hânedân-ı Saltanat Azasının Hâl ve Mevkileri İle Vezâifini Tayin Eden Nizamnâme*” adıyla yapılan düzenlemeyle veliahdın devlet törenlerine katılması, diplomatik misyonu kabul etmesi ve devlet adamlarıyla görüşebilmesi mümkün oluyordu. Veliahdın devlet protokolündeki yeri daha sonraki yıllarda yayınlanan “*Hânedân Umûru Hakkındaki Kararnâme*”nin dördüncü maddesiyle de yineleniyordu (BOA, DUIT, 2/51, 3 Teşrinisânî 1329/16 Kasım 1913; BOA, DUIT, 2/67, r.1338/1922).

⁵²⁶ MSHHA, E-II, 1883, r. 1328/1912-13.

⁵²⁷ Veliahd Dairesi için inşa olunacak havagazı tertibatı hakkında bkz. MSHHA, E-I, 232, 23 Ağustos 1326/5 Eylül 1910.

⁵²⁸ MSHHA, E-I, 1091, r. 1330/1914; 1149, r. 1328/1912.

geçmiş, veliahdın ikameti dışı açılmıştır. Abdülmecid Efendi'nin sanata, öğrenmeye ve özellikle de kitaba karşı olan ilgisi, devrin sanatçı ve yazarlarının da veliahdın meclisinde bulunmalarını sağlamıştır. Abdülmecid Efendi'nin resmî ikâmetgahında verdiği ziyafetler, çeşitli hayır kurumlarını madden ve manen desteklemesi, sanatçıların eserleri dolayısıyla verdiği kutlama yemekleri, sergi ve sanatsal etkinlik açılışlarında bulunması ve günlük programında sanatçı ve yazarlara yer vermesi onun veliahtlık kurumunu Avrupa'daki emsallerine benzetmek yolundaki girişimlerinden sayılabilir.

Dolmabahçe Sarayı Veliahd Dairesi'nin böylesine görkemli bir yapıyla ana sarayın hemen yanında yerini alması aslında Osmanlı hanedan sisteminde ve özel olarak da veliahtlık kavramında radikal bir değişime işaret eder. Devletin nizamı için kardeşlerin katline cevaz veren bir dönemden sonra gelen şehzadelerin saraydan çıkmalarına izin vermeyen sistem yaklaşık 200 yıl devam etmiş; bu dönemde taht adayı olan şehzadeler dış dünyadan kopuk bir biçimde saray ortamında mukadderatlarını beklemişlerdir. Şehzadeler için böylesine sıkıntılı ve zorlu bir süreçten sonra III. Selim ve II. Mahmud daha rahat şehzadelik yılları yaşarken Tanzimat sürecinin getirdiği görece serbestî ortamından yararlanan ilk şehzadeler de II. Mahmud'un oğulları Abdülmecid ve Abdülaziz efendiler olmuştur.

Sultan Abdülmecid, kardeşi Aziz Efendi'ye son derece müsâmahakâr davranmış, kendi sarayına satın alınan eşyaların neredeyse aynısını kardeşinin sarayı için aldirtmiştir. Aziz Efendi Dairesi'nin tefrişi, Sultan Abdülmecid'in dekoratörü Charles Séchan tarafından gerçekleştirilmiştir. Yine veliahd'ın Mâbeyn dairesinin kapı ve parkelerinin ise Fransa'dan satın alındığı da tespit edilmektedir. Sultan Abdülmecid babası döneminde inşa edilen Beylerbeyi Sarayı'nda bahar ve yaz aylarında ikamet ederken kardeşini yine unutmamış, ortak hatıralarının olduğu bu sarayda Aziz Efendi için ayrı bir daire yaptırmıştı.

Sultan Abdülmecid'in kardeşine karşı olan cömertliği sadece maddi konularda olmamış, veliahdın devlet işlerinden haberdar olması ve protokolde yerini alması gibi II. Meşrutiyet döneminde kesinleşecek haklarının ilk adımları yine bu

dönemde atılmıştır. Tanzimat döneminin çok yönlü devlet adamlarından Ahmed Cevdet Paşa, Sultan Abdülmecid'in kardeşi Aziz Efendi'yi yabancı devlet erkânıyla tanıştırdığını ve hatta devrin önde gelen Osmanlı devlet ricalinin bu durumu garipsediğini aktarır⁵²⁹. Her ne kadar veraset sistemi konusunda bu dönemde üstü örtülü bir mücadele hüküm sürse de, bu durum Sultan Abdülmecid'in kardeşine karşı olan insancıl ve anlayışlı tavrını etkilememiştir. Aziz Efendi ve annesi Pertevniyal Kadınefendi, neredeyse padişah ailesi kadar rahat ve bolca para harcarken tüccarlara ve esnafa yaptıkları mübalağalı borçlar yine Hazine-i Hâssa Nezâreti bütçesinden karşılanmıştır.

Veliâhd Dairesi, Cumhuriyet döneminde sarayların milli miras olarak kabul edilmişinden sonra bir süre boş kalmış, daha sonra ise Milli Saraylar Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Gazi M. Kemal Atatürk'ün emri ile Güzel Sanatlar Akademisi Müdürlüğü, 22 Haziran 1937 tarihinde 801 sayılı yazı ile Milli Saraylar Müdürlüğü'ne müracaat ederek Veliâhd Dairesi'ni "Resim ve Heykel Müzesi" olarak düzenlemek üzere talepte bulunmuş, bunun üzerine Milli Saraylar Müdürlüğü, konuyu Millet Meclisi Başkanlık Divanı'na iletmış ve 18 Ağustos 1937 tarihinde alınan kararla, 20 Eylül 1937'de halkın ziyaretine açılmıştır⁵³⁰.

2.3.3. Kuşhane-i Hümâyûn/Matbtbah-ı Hâss-ı Hümâyûn

XIX. yüzyıl Osmanlı sarayının en önemli destek birimlerinden biri ve belki de en önemlisi Matbah-ı Âmire teşkilatıydı. Hazine-i Hâssa Nezâreti bünyesinde faaliyet gösteren mutfak idaresinin başında önceleri bir "Emin" varken daha sonra teşkilatta yapılan değişiklikle mutfak, "Müdür" tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Matbah-ı Âmire teşkilatı kendi içinde muhtelif mutfaklardan oluşurdu. Mutfak kayıtlarının tutulduğu defterler Matbah-ı Âmire teşkilatı içinde Kuşhane mutfağı, Harem-i Hümâyûn mutfağı, Topkapı Sarayı (Sarayı Cedîd-i Âmire) mutfağı⁵³¹, Mızıkay-ı Hümâyûn ve Hademe-i Hâssa mutfağı, Efendiler (veliâhd ve şehzadeler) mutfağının bulunduğunu göstermektedir. Padişahın sofrası için hazırlanan

⁵²⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 13-20, s. 77.

⁵³⁰ Aşkun, Ceylan, *a.g.m.*, s. 356.

⁵³¹ Topkapı Sarayı' mutfaklarındaki işleyiş, yapılanma ve üstlendiği sosyal işlevlerle ilgili olarak bkz. Zeynep Tarım Ertuğ, "The Ottoman Imperial Kitchens as Imarets", **Feeding People, Feeding Power-Imarets in the Ottoman Empire**, Ed., Nina Ergin, Christoph K. Neumann, Amy Singer, İstanbul 2007, s. 251-259.

yiyeceklerin hazırlanmasından sorumlu olan Kuşhane-i Âmire mutfağı aynı zamanda Valide Sultan'ın da mutfağıydı. Nitekim mutfak defterlerinden Valide Sultan'ın ayrı bir mutfağı olmadığı, onun mutfağının Kuşhane-i Hümâyûn bünyesi içinde olduğu tespit edilmektedir⁵³².

Burada anılması gereken önemli bir yapı da kalayhanedir. Mutfaklarda kullanılan bakır kap kacak düzenli aralıklarla kontrol edilir, kalaylanması gerekenlerin listesi çıkarılır ve saray mutfağının hemen yanında yer alan kalayhanede işlem yerine getirilirdi. Mutfakta kullanılan bakır malzemenin büyük oranda Ergani madenlerinden sağlanır ve Topkapı Sarayı'nın bahçe köşklerinden birisi olan Yalı Köşkü'nde depolanırdı⁵³³.

Her mutfağın harcaması vekilharcı tarafından gerçekleştirilirdi. Mutfak ve kilerlere günlük olarak giren malzemenin miktarlarını ve hangi mutfağa tahsis olduğunu gösteren kayıtlar ışığında vekilharcın mutfakların işleyişindeki belirleyici konumu görülmektedir. Günlük ve aylık masraf defterleri bir yandan mutfak harcamalarının niteliği ve niceliği hakkında bilgi verirken diğer yandan da mutfak teşkilatına ilişkin önemli ipuçları sunar.

Saray mutfağı ve özellikle de padişah mutfağı olan Kuşhane-i Hümâyûn Matbahı sosyal açıdan da önemli bir işlevi yerine getirirdi. Bu mutfaklardan düzenli olarak tekke, dergâh gibi dini kurumlara, emekli saray mensuplarına ve muhtaçlara yemek çıkardı. Bir ikram mutfağı olan Kuşhane-i Hümâyûn mutfağından hem Harem üyelerine hem de devlet adamlarına yemek tahsis edilirdi.

Dolmabahçe Sarayı'nın kullanıldığı süreçte padişah, valide sultan ve veliaht için yemek pişirilen mutfak hizmet ve destek yapılar grubu içinde bulunmaktaydı. Her ne kadar sarayın içinde ve Hünkâr Dairesi'nde "Matbah-ı Hâs" olarak isimlendirilen küçük çaplı bir mutfak bulursa da ana mutfağın Kuşhane-i Hümâyûn olduğu tespit edilmektedir. II. Abdülhamid dönemine tarihlenen belgelerle Harem-i Hümâyûn mutfağının, Kuşhane-i Hümâyûn'dan ayrı bir mahalde, Baltacılar

⁵³² Bu konuda çok sayıda defter olmakla beraber örnek olarak bkz, BOA, HH.d., 817.

⁵³³ BOA, HH.d., 917, h.1269/1853-54.

Dairesi'nin hemen yakınında olduğu tespit edilmekle beraber⁵³⁴ Sultan Abdülaziz dönemi kayıtlarında bu mutfağın Kuşhane-i Hümâyûn kapsamında olduğu belirlenmektedir⁵³⁵.

Kuşhane mutfakları bünyesindeki mekânlar Sultan Abdülaziz dönemindeki bir onarım defterinde; zat-ı şahaneyeye mahsus matbah, valide sultan matbahı, efendiler matbahı, büyük mutfak, tatlıhane, çinihane, tabla mahalli, 3 adet pirinç ambarı, beş adet mutfak dolabı olduğu belirlenmektedir⁵³⁶. Sultan V. Mehmed Reşad dönemindeki bir onarım defterinde ise çinihane, hünkâr tablakârları odası, tablakârlar koğuşu, kuşhane-i hümâyûn kileri, kilerciler koğuşu, veliahd mutfağı, efendi (veliahd/şehzadeler) tablakârları koğuşu, Harem-i Hümâyûn tablakârları koğuşu, aşçılar koğuşu, aşçıbaşı dairesi, zeytinyağı mağazası (deposu), soğan ambarı, börek matbahı/ocağı, kadayıfçı mahalli, maya teknesi, pirinç ambarı, kalaycı mahalli, imam odası, kahve ocağı ve kahve ocağı kerevetleri gibi mekânlar olduğu tespit edilmektedir⁵³⁷.

Kuşhane mutfakları, sarayın kullanıma açıldığı tarihten itibaren işlevini dolu dolu sürdürmüş, ancak II. Abdülhamid'in saltanat makamını Yıldız'a nakletmesi nedeni ile mutfaklar da bu işlevini büyük oranda kaybetmiştir. Buna rağmen Veliahd Dairesi'nin Dolmabahçe'de olması ve az sayıda da olsa saraylı emektar cariye'nin Yeni Daire'de ikamet etmesi nedeni ile Beşiktaş sarayına ait mutfakların ve dolayısıyla Kuşhane mutfaklarının işlediği bilinmektedir. Bu dönemde aynı Veliahd Dairesi'ni birinci ve ikinci veliahdın kullanması gibi kuşhane mutfağı içinde yer alan veliaht mutfağı da ikiye ayrılmıştır. Bunlardan ilk veliahd mutfağı Reşad Efendi'nin diğeri ise Kemaleddin Efendi'nin adıyla anılmıştır⁵³⁸. Adı geçen dönemde Mâbeyn'e sunulan ve Dolmabahçe kuşhanesinde çalışan 25 kadar tablakarın imzasını taşıyan bir arzuhalde kendilerine tahsis olunan koğuşların tamir edilmesi talep edilmiştir⁵³⁹.

⁵³⁴ BOA, HH.d., 28495; BOA, HH.İ, 50/51, (27 Eylül 1287/9 Ekim 1871); 50/59, 17 Teşrinievvel 1287/29 Ekim 1871.

⁵³⁵ BOA, HH.İ, 50/5, 12 Ş 1288/27 Ekim 1871.

⁵³⁶ BOA, HH.İ, 50/5, 22 Ş 1288/6 Kasım 1871.

⁵³⁷ BOA, HH.İ, 50/51; MSHHA, E-I, 438, 12 Eylül 1329/25 Eylül 1913.

⁵³⁸ BOA, HH.EBA, 29/59, lef 6, 29 Teşînisânî 1306/11 Aralık 1890.

⁵³⁹ BOA, HH.EBA, 30/34, 10 CA 1306/12 Ocak 1889.

Dolmabahçe Sarayı'nın otuzüç yıl aradan sonra yeniden saltanat sarayı olarak kullanılmaya başlandığı 1909 yılından itibaren ise sarayın tüm eklentilerinde olduğu gibi kuşhane mutfaklarının da kullanımı gündeme gelmiş; ancak Mimar Vedad Bey'in yaptığı keşifte kuşhane mutfağı, kiler, tatlıhane ve bu mahalle ait caminin çatılarının çürümüş olduğu, mutfakların bu halleri ile kullanıma uygun halde olmadıklarından bahisle ambarda mevcut inşaat enkazı kullanılarak tahkim edilmeleri gerektiği ifade edilmiştir⁵⁴⁰.

II. Meşrutiyet döneminde sarayın hemen her harcama kalemi kısıtlandığı gibi mutfak masrafları da azaltılarak bir düzene kavuşturulmaya çalışılmıştır. Dönemin Mâbeyn Başkâtibi Halid Ziya Bey (Uşaklıgil) *Saray ve Ötesi* adıyla kaleme aldığı hatıratında, sarayın en önemli israf nedenlerinden birinin mutfak harcamaları olduğunu belirtir. Ve kendisinin de gayretiyle bu masrafların kısıtlandığını ifade eder Bu uygulama ile mutfaklarda pişen yemeğin çeşitleri ve sayısının sınırlı olması ve bu suretle - kısmen de olsa - israfın önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bu arada, sayıları yüzleri bulan saray ve köşk çalışanlarının Matbâh-ı Âmire'den yemek yemelerinin bütçeye yük getirdiği, bu nedenle – bir başka tasarruf tedbiri olarak – “müstahdeme yemek yerine yemek parası” uygulamasına geçişle ilgili bazı girişimlerde bulunduğu yine Halit Ziya'nın anılarından öğrenilmektedir⁵⁴¹. Devrin arşiv kayıtlarından da bu dönemden itibaren *tabldot* usulünün uygulamaya konduğu; kimin hangi mutfaktan hangi yemeklerin ve ne ölçüde yiyeceğinin bir usule ve nizamla bağlandığı teyit edilmektedir. Her ne kadar bu usul, hep bolluğa alışmış saraylılar tarafından ilk anda şaşkınlık ve hayal kırıklığı ile karşılanmış olsa da II. Meşrutiyet idaresinin hanedan ve saray teşkilatında uyguladığı birçok kısıtlama gibi buna da zamanla alışılacaktır.

Saray açısından mahrumiyetlerin ve yoksunlukların başladığı II. Meşrutiyet sürecinde yemeğin malzemesinde ve kalitesinde hiçbir fedakârlıktan kaçınılmayan tek bir mutfak vardı ki o da Kuşhane-i Hümâyûn, diğer adıyla Matbah-ı Hâs idi.

⁵⁴⁰ MSHHA, E-I, 438, 12 Eylül 1328/25 Eylül 1912.

⁵⁴¹ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 33-39,70.

Halid Ziya Bey, padişah ve onun misafirleri için yemek hazırlayan bu mutfakta en yetenekli aşçıların en kaliteli malzemeyle leziz yemekler pişirdiğini imrendirerek anlatır. Başkâtip, dönemin sadrazamlarından Hüseyin Hilmi Paşa saraya geldiğinde kendisine bu mutfakta pişirilen yemeklerden ikram edildiğini, Paşa'nın saray çalışanlarının karşısında yemekleri iştahla yerken kimseye ikram etmediğini söylerken bir diğer Sadrazam Hakkı Paşa'nın ise tam tersi bu açıdan ne kadar cömert davrandığını anlatır⁵⁴². Ancak artık bu dönemde Kuşhane-i Hümâyûn mutfağı eski yerinde değil Mâbeyn-i Hümâyûn'un bodrum katında yer almaktaydı. Söz konusu mutfak yanında bir de kiler yer almaktadır ki benzer küçük bir mutfak ve kiler Harem Hünkâr Dairesi'nin altında bulunmaktadır⁵⁴³.

2.3.4. Hâss ve Harcî Fırımlar

“Hâs ve Harcî Fırın” ya da “Harcî ve Fodla Fırını” olarak da bilinen bu birim de hizmet ve destek yapılar grubu içinde yer almaktaydı; fırının bulunduğu yapı bu güne ulaşmamıştır. Sarayın çeşitli türdeki ekmek, simit, çörek gibi ihtiyaçları Has ve Harcî fırından sağlanmaktaydı. Fırının işlevini tam olarak yerine getirmesinde un tedariki ve muhafazası önemli olduğundan değirmen⁵⁴⁴ ve un ambarı da fırın bünyesinde yer almaktaydı. Bunun dışında, fırında çalışan işçilerin odaları, koğuşları, hamur tekneleri, maya teknesi, hamurluk, has değirmen, kebir değirmen, hamurhane odası, hamurkâr mahalli, ekmekçi başı dairesi, harcî odası, değirmenciler odası, değirmenciler koğuşu, kâtip odası, hademe koğuşu, ahır gibi mekânların da fırınlar bünyesinde yer aldığı görülmektedir⁵⁴⁵. Dolmabahçe Sarayı'ndaki Hass ve Harcî fırın dışında Çırağan ve Topkapı saraylarında⁵⁴⁶ da bu nitelikte fırınların olduğu bilinmektedir.

Hâs ve Harcî fırınlar ile değirmenlerin idaresinde ise farklı uygulamalar görülmektedir. Dolmabahçe Sarayı'nın kullanıma açıldığı 1856 yılında fırın ve

⁵⁴² A.e., s. 84.

⁵⁴³ A.e., s. 4.

⁵⁴⁴ 10 Temmuz 1894 tarihinde İstanbul'da yaşanan depremde değirmenin kemeri çatlamış, bunun üzerine kemer yıkılarak yeniden inşa edilmiştir (BOA, HH.EBA, 39/51, 5 S 1312/8 Ağustos 1894).

⁵⁴⁵ BOA, HH.İ, 33/13, 12 R 1276/8 Kasım 1859.

⁵⁴⁶ Sultan Abdülmecid döneminde Saray-ı Cedid-i Âmire (Topkapı Sarayı) fırınının idaresine Mâbeyn Müdürü'nün baktığı belirlenmektedir (BOA, HH.İ, 26/40, 4 C 1274/20 Ocak 1858).

değirmenin Mâbeyn Müdürü tarafından idare edildiği, daha sonra ise yine doğrudan padişaha bağlı bir makam olan serkurenalığın uhdesine geçtiği belirlenmektedir. Ancak serkurenalık makamı daha sonra meşguliyetlerinin çokluğunu gerekçe göstererek değirmen ve fırın idaresinin kendilerinden alınarak yeniden Hazine-i Hâssa Nezareti'nce üstlenilmesini talep etmiş ve uygulama da bu yönde olmuştur. Hazine-i Hâssa Nezareti idareyi ele almadan önce hesapları kontrol edince, fırınların bütçesinde dengesizlikler olduğu tespit edilmiş ve fırının emaneten idaresinden hazinece bir fayda sağlanamadığı sonucuna varılmıştır.

Hazine-i Hâssa Nazırı Ali Galip tarafından kaleme alınarak Mâbeyn'e sunulan tezkerede çözüm olarak fırınların iltizam usulüyle (*maktûan*) idaresinin daha uygun olacağı; zira bu takdirde hazinenin yılda 700 kese kadar kâr elde edeceği belirtilmiştir. Yine aynı tezkerede Hâs ve Harcî fırınların idaresinin, Francala Fırını Müdürü Mehmed Ağa'ya "ilave-i memuriyet" olarak verilmesi önerilmiş ve bu öneri padişahın iradesi ile onay alarak yürürlük bulmuştur. Fırınlarda ve değirmenlerde mevcut taş, hamal ve tablakâr beygirleri; kepek, saman, un ve diğer malzeme tek tek sayılarak Fırınlar Müdürü Mehmed Ağa'ya devredilip zimmetlenmiştir⁵⁴⁷.

Hâs ve harcî fırında "nân-ı aziz" ve "nân-ı fodla" olmak üzere iki çeşit ekmek çıkarılmaktaydı. Saraydaki her dairenin nân-ı aziz ve nân-ı fodla tahsisatı ayrı ayrı olurdu. Bu iki tür ekmek dışında simit, şekerli simit, fırın poğaçası, şekerli nân (şekerli ekmek), çörek gibi imalat da gerçekleştirilmekteydi. Fırından cami görevlilerine, sarayla bir şekilde yakınlığı olan bazı kimselere de ekmek tahsis edildiği tespit edilmektedir⁵⁴⁸. Hâs ve harcî fırınlarda mütaahhit aracılığı ile imal olunan nân-ı askerî ve fodla 1870 yılı aralık ayından itibaren Nizamiye Nân-ı Aziz Komisyonu'na devredilmiş; Beşiktaş fırınında ise sadece saray için olmak üzere fodla, çörek, simit imaline devam edilmesi uygun görülmüştür⁵⁴⁹. Fırınlar için

⁵⁴⁷ BOA, HH.İ, 18/47, 28 RA 1272/8 Aralık 1855.

⁵⁴⁸ BOA, HH.d., 99, s. 79. Sultan Abdülmecid döneminde de fırında *nân-ı hâs*, *nân-ı sükkerî*, *simit-i sükkerî*, *poğaçây-ı gül*, *kürek*, *kadayıf-ı nân*, *somun* gibi ekmek ve çörek çeşitleri pişirilmekteydi (BOA, HH.MH, 251/42, 22 Z 1272/24 Ağustos 1856).

⁵⁴⁹ BOA, MB, 133/81, 21 Z 1287/14 Mart 1871.

gerekli olan un ise çoğunlukla gayrimüslim ya da Levanten tüccardan satın alınıyordu⁵⁵⁰.

Saraya ve saray dışında da çok geniş bir çevreye üretim yapan fırında Sultan Abdülaziz döneminde Mekteb-i Sanâyi'de fırıncılık konusunda eğitim görmüş öğrenciler istihdam edilmekteydi⁵⁵¹.

Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının daha ilk yıllarından itibaren Mâbeyn-i Hümâyûn'un tüm harcamaları gözden geçirilmeye başlanmış, masraflar kısılrken çalışan sayısında da önemli indirimlere gidilmiştir. İşte bu düzenlemeler sırasında fırınların imalatında da önemli düzeyde kısıtlamalara gidilmiştir⁵⁵².

2.3.5. Mâbeyn-i Hümâyûn Tatlıhanesi

Tatlı, reçel, nevrûziye, şerbet gibi yiyeceklerin pişirildiği ve Topkapı Sarayı mutfak teşkilatında yer alan Helvahâne-i Âmire'ye karşılık gelen Mâbeyn Tatlıhanesi Dolmabahçe Sarayı'nın kara tarafında Eczahane-i Hümâyûn, Kuşhane-i Hümâyûn ve Has ve Harcî fırınlarla aynı alanda yer almaktaydı⁵⁵³. Bugüne ulaşamayan yapının onarımına ilişkin defterlerden tatlıhanede ocak, kiler, memur odası gibi birimlerin bulunduğu tespit edilmektedir⁵⁵⁴.

2.3.6. Eczahâne-i Hümâyûn

Dış cephesi ile de olsa Dolmabahçe Sarayı yapılar grubu içinde yer alan Eczahane-i Hümâyûn bugüne ulaşabilmiştir⁵⁵⁵. Seretıbbâ-yı Hazret-i Şehriyârî'ye (Saray Baştabipliği) bağlı olarak faaliyet gösteren Eczahane-i Hümâyûn'un ana

⁵⁵⁰ Sultan Abdülmecid döneminde İsmail hintasının kilesi 31.5 kuruş idi. Örneğin francala fırımında kullanılmak üzere İngiltereli tüccar Andonaki'den 500 kile İsmail hintası satın alınmıştı (BOA, HH.MH, 87/59, 21 M 1270/24 Ekim 1853).

⁵⁵¹ BOA, HH.İ, 54/31, 19 C 1291/3 Ağustos 1874.

⁵⁵² BOA, Y.EE.d., 944, nr., 20, 5 B 1295/5 Temmuz 1878.

⁵⁵³ Sema Öner, "Dolmabahçe Saray Kompleksini Oluşturan Yapıların Değerlendirilmesinde Yeni Bulgular", **Milli Saraylar 1994/1995**, İstanbul 1996, s.131.

⁵⁵⁴ BOA, HH.İ, 50/51.

⁵⁵⁵ Eczahane'nin yerini belirleyen çok sayıda belge olmakla beraber bu konuda bir örnek olarak bkz. MSHHA, E-I, 443, r. 1325/1909-1910; 1101, r. 1327/1911-12; Öner, a.g.m., s. 131-133.

cephesi Dolmabahçe Sarayı'na nazırdır. Hizmet ve destek yapılar grubu içinde yer alan bu birim hem hanedanın ve saray çalışanlarının sağlık sorunları ile ilgilenir hem de mutfağa ve kilerlere girecek gıda malzemelerinin sıhhat açısından kontrolüne bakardı.

2.3.7. Paşa Dairesi/Yaverler Dairesi

Dolmabahçe Sarayı'nın saat kulesi taraafındaki saltanat kapısından girildiğinde sağ ve sol tarafta birer yapı bulunmaktadır. Halen Milli Saraylar idare merkezi olan bina, saray yaverleri için ve ona bağlı olarak simetriğinde bulunan eski Mefruşat Dairesi ise aslında “Dergâh-ı Âli Kapucubaşlıları ve Kapucuları Daireleri” olarak yapılmış ve 1856 yılından başlayarak bu şekilde kullanılmışlardır. Söz konusu daireler o tarihlerde denize yakınlığı nedeni ile “Kordon Kapısı” adıyla anılan şimdiki kapının (Hazine Kapı) sağ ve sol kanatlarında yer almaktadır.⁵⁵⁶

Görkemli saltanat kapısının sağındaki yapının işlevine ilişkin yapılan araştırmada Paşa Dairesi olarak tanımlandığı görülmüştür.⁵⁵⁷ XIX yüzyılda inşa edilen saray ve kasırlardan birçoğunun Mâbeyn dairesine yakın bir yerde Paşa Dairesi'nin mevcudiyeti tespit edilmektedir. Adı ve konumundan da anlaşılacağı üzere Paşa Dairesi güvenlik amaçlı askerî bir karargâhtı. Devlet Salnamelerinde “Mâbeyn-i Hümâyûn'a Memûr Zâbitan-ı Askeriyye” veya “Yaver-i Harb” olarak tanımlanan saray yaverlerinin Tanzimat döneminde sayıları ortalama 50 civarındaydı. Başlarında Ferik ya da Mirliiva rütbeli bir general bulunduğu için karargâhlarının adı da Paşa Dairesi olarak tanımlanmıştır.

Elde edilen verilerden Paşa Dairesi'ni sadece yaverlerin değil, bevvâbin-i hümâyûn olarak da isimlendirilen saray kapıcılarının amiri olan Serbevvâbîn-i Hümâyûn başta olmak üzere üst düzey askerlerin de kullandığı belirlenmektedir. Er

⁵⁵⁶ Cengiz Köseoğlu, “Dolmabahçe Sarayı Hazine-i Hâssa Dairesi II”, **Milli Saraylar 1992**, İstanbul 1992, s. 78.

⁵⁵⁷ Dolmabahçe Sarayı'nın inşa sürecine ait defterlerden, 398. haftaya ait muhasebe icmal defterinden paşa dairesinin yanında bulunan büyük kapının kazığının yerine yerleştirilmesinden bahsedilir ki o kapı saltanat kapısıdır. Dolayısıyla Saltanat kapısının hemen yanındaki bu yapıya daha baştan itibaren bu adın verildiği anlaşılmaktadır (BOA, HH.d., 13253, 23 RA 1267/26 Ocak 1851).

rütbesindeki kapıcılara ise Paşa Dairesi'nin simetriğinde ve saltanat kapısından girişte solda kalan Yeni Daire'nin tahsis olunduğu tespit edilmektedir.

İki katlı olarak inşa edilen Paşa Dairesi'nin tefriş ve onarımına ilişkin kayıtlardan üst ve alt kattaki odaların işlevlerine hakkında bilgi edinilebilmektedir. Buna göre üst kattaki odalar Seryaver Odası, deniz tarafında Miralaylar Odası (üç pencere), Müşir Odası (dokuz pencere), Müşir Odası yanında Teneffüs Odası⁵⁵⁸, kara tarafında Yüzbaşılar Odası (üç pencere)⁵⁵⁹, olarak tanımlanırken alt kattaki odalar ise Vezir Odası⁵⁶⁰, Kapı Çuhadarları Odası, Kapı Çuhadarları Ayakçıları Odası (iki pencere), kara tarafında Çalgıcılar Odası, Miralaylar Odası, Binbaşılar Odası (beş pencere), Kapıcılar Kethüdası Odası⁵⁶¹, Kapıcı Kolağası Odası⁵⁶², kara tarafında Çavuşlar Odası⁵⁶³, Silahşorân Odası⁵⁶⁴, Duhancı Odası, deniz tarafında Kâtip Beyler Odası, Misafir Odası⁵⁶⁵, olarak tespit edilmektedir. Paşa Dairesi'ne Harem-i Hümayûn mutfağından günlük ve aylık olmak üzere yiyecek tahsis edildiği⁵⁶⁶, ayrıca özel bir de kileri olduğu bilinmektedir.

Saltanatının sadece ilk yedi ayında Dolmabahçe Sarayı'nda kalan II. Abdülhamid döneminde bu yapı yine Paşa Dairesi olarak kullanılmıştır⁵⁶⁷. Bu süreçte Mâbeyn-i Hümayûn'un hesaplarının kontrolü ve kadrosunun azaltılmasına yönelik kurulan Mâbeyn-i Hümayûn Islah Komisyonu toplantılarını zaman zaman Paşa Dairesi'nde gerçekleştirmişti⁵⁶⁸. Nisan 1877'de Yıldız Sarayı'na geçen II.

⁵⁵⁸ BOA, HH.MFŞ, 4/4, lef 1, 23 Ağustos 1876/5 Eylül 1876.

⁵⁵⁹ BOA, HH.MFŞ, 4/18, 30 Mayıs 1292/12 Haziran 1876. Bazı kayıtlarda yüzbaşılar odası alt katta geçmektedir (MSHHA, d., 26, s.77a).

⁵⁶⁰ BOA, HH.d., 273, s. 5b., r. 1288/1872.

⁵⁶¹ BOA, HH.MFŞ, 4/18.

⁵⁶² MSHHA, d., 26, s.76a.

⁵⁶³ BOA, HH.MFŞ, 6/10, Mayıs 1295/1879.

⁵⁶⁴ BOA, HH.d., 273, s. 95b, r. 1290/1874.

⁵⁶⁵ BOA, HH.d., 24609, 30 N 1276/21 Nisan 1860.

⁵⁶⁶ BOA, HH.MTA, 39/53, Şubat 1285/1869.

⁵⁶⁷ 5 Şubat 1877'de İtalya'ya sürgüne gönderilen Midhat Paşa'dan Sadaret mührü Mâbeyn Feriki Said Paşa tarafından bu binadaki Vezir Odası'nda alınmış; Paşa Dairesinin limanına yanaşan bir gemiye bindirilerek yolculuğuna buradan çıkmıştı (İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C.I, İstanbul 1982, s. 361-367).

⁵⁶⁸ "...Sarayı hümayûn-ı mülûkâneye aid bazı hisâbât ve muâmelâtın rü'yet ve tesviyesi zımında mukaddemce teşkil olunmuş olan komisyonun kemâ kân işine devam eylemesi muktezâ-yı emr u fermân-ı cenâb-ı şâhânededen olduğuna ve yarınki cumartesi günü saat dört raddelerinde yine Paşa Dairesi'nde ictimâi mukarrer bulunduğuna binâen..." (BOA, MB, 179/85, 1292/1876, tt).

Abdülhamid binayı Hazine-i Hâssa Nezâreti'ne tahsis etmiş⁵⁶⁹, yaverler de doğal olarak padişahın ikamet ettiği Yıldız Sarayı'na intikal etmiştir⁵⁷⁰.

Sultan V. Mehmed Reşad döneminde bina bu işlevinin yanında itfaiye alayı, Hereke Fabrika-yı Hümâyûnu idaresi, polis teşkilatınca da kullanılmıştır⁵⁷¹. Dairenin Hazine-i Hâssa Nezareti tarafından kullanımı Hilafetin lağvedildiği 3 Mart 1924 tarihine kadar devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde Milli Saraylar Müdürlüğü'nün 1925 yılında teşekkül etmesiyle birlikte bu bina Müdürlük Makamı'na tahsis edilmiş; ancak 1927 yılında M. Kemal Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'nı Cumhurbaşkanlığı Makamı (Riyâset-i Cumhûr Makamı) olarak işlevlendirmesiyle beraber TBMM İdare Heyeti ve Cumhurbaşkanlığı'na bağlı bazı makamlar da bu binayı müştereken kullanmışlardır⁵⁷².

2.3.8. Dolmabahçe Tarafındaki Yeni Daire/Mefruşat Dairesi

Dolmabahçe Sarayı'na saat kulesi tarafından gelindiğinde saltanat kapısının sol tarafında yer alan yapı erken dönem kaynaklarda hem Yeni Daire hem de Mefruşat-ı Hümâyûn Dairesi olarak geçmektedir⁵⁷³. Bu yapıya neden Yeni Daire denildiği tespit edilemedi. Zira sarayın inşa sürecinde çekilmiş bazı fotoğraflardan bu yapının o dönemde de mevcut olduğu görülmektedir. Sarayın kullanıma açıldığı ilk yıllardan itibaren bu yapının “Bevvâbin-i Hümâyûn” adı verilen teşkilat tarafından kullanıldığı belirlenmektedir. Bu teşkilatın amiri konumunda olan Bevvâbin-i Hümâyûn Kethüdası'nın makam odası ise bu dairenin simetriğindeki Paşa Dairesi'nde bulunmaktaydı⁵⁷⁴.

⁵⁶⁹ “..Beşiktaş Sahilsaray-ı hümâyûnunda Hazine-i Hâssa ittihâz olunan Paşa Dairesi ittisâlinde vâki Yeni Dairenin...” (BOA,Y.Mtv, 38/108, 27 N 1306/27 Mayıs 1889); “Dolmabahçe Sarayı'nın Paşa Dairesi olup evvelce Hazine-i Hâssa-yı Şâhâne Daire-i Merkeziyesi ittihâz edilmiş olunan binanın ...” (MSHHA, d., 4723, 17 Mart 1336/17 Mart 1920).

⁵⁷⁰ BOA, MB, 179/85, r.1293/1877-78.

⁵⁷¹ MSHHA, d., 82, s. 93b.

⁵⁷² “.. Dolmabahçe Sarayı'nın mülgâ Hazine-i Hâssa Dairesi'nin kısmen Milli Saraylar Müdürlüğü tarafından kullanılan kısmen de Büyük Millet Meclisi İdare Heyeti tarafından [kullanılan].” (MSHHA, d., 24, 26 Ağustos 1926).

⁵⁷³ BOA, Y. EE., d. 273; MSHHA, E-I, 331, 352, 476.

⁵⁷⁴ Mefruşat Dairesi'nin, Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşıları tarafından kullanıldığına ilişkin bir tespit için bkz. Köseoğlu, “Dolmabahçe Sarayı Hazine-i Hâssa Dairesi...”, s. 78.

Dolmabahçe Sarayı'nın hemen girişinde yer alan bu iki dairenin, yani Paşa Dairesi ile Yeni Daire'nin birbirini tamamladığı görülmektedir. Zira Paşa Dairesi'nde askeri birlik konuşlanmaktaydı. Devlet Salnamelerinde unvanları “Yaver-i Harb” olarak geçen yaverler padişaha alaylarda eşlik eden, padişahın habercisi işlevini gören ve tabii ki güvenlik görevini de icra eden bir teşkilattı. Yaverlerden ayrı bir birimi teşkil eden Bevvâbin-i Hümâyûn ise saray, köşk ve kasırların kapılarında nöbet tutan, giriş çıkışların kayıtlarını tutan güvenlikle ilgili kadroları temsil etmekteydi. Başında Bevvâbin-i Hümâyûn Kethüdası'nın yer aldığı bu teşkilat içinde kolağası, onbaşı ve “neferât” olarak tanımlanan kadroların bulunduğu tespit edilmektedir. Sayıları 100'e yaklaşan saray kapıcılarının yemeklerinin pişirilmesi için iki aşçının da kadro içinde yer aldığı görülmektedir⁵⁷⁵.

Sarayın girişinde yer alan bu dairenin bir diğer adının da Mefruşât-ı Hümâyûn Dairesi olduğu belirtilmişti. Sultan Abdülaziz dönemine kadar saray, köşk ve kasırların tefrişi işi ile Hazine-i Hümâyûn Kethüdalığı ilgilenirken bu dönemden itibaren bu işle Mefruşât-ı Hümâyûn İdaresi ilgilenmeye başlamıştı. Mefruşât-ı Hümâyûn İdaresi'nin Dolmabahçe Sarayı'na ne zaman geçtiği tam olarak bilinmese de bu geçişin Sultan Abdülaziz döneminde olduğu anlaşılmaktadır. “Mefruşat Dairesi önündeki Yeni Daire” ifadesinden bu sonuç çıkmaktadır⁵⁷⁶.

II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarına tarihlenen kayıtların bazılarında bu dairenin bünyesinde “mefruşatın muhafazasına mahsus bir ambar inşa edildiği” ne ilişkin bir bilgi tespit edilmiştir⁵⁷⁷. Dairenin içinde yer alan mekânlar şu şekildedir: İki adet kapıcılar koğuşu, büyük kapı yanında zabitan odası, zabitan dairensin abdesthane önü, iki adet kahve ocağı⁵⁷⁸. Sözkonusu Mefruşât Dairesi Sultan V. Mehmed Reşad döneminde yine aynı adla anılmış ve saray, köşk ve kasırların tefrişinden sorumlu idare tarafından kullanılmıştır.

⁵⁷⁵ Bevvâbîn-i Hümâyûn kadrosunu ortaya koyan maaş listelerine örnek olarak bkz. BOA, HH.MH., 32/55, h. 1267/1851-52; 243/52, h. 1272/1856-57.

⁵⁷⁶ Defter V. Murad'ın tahtta olduğu 1876 yılının Haziran ve Temmuz aylarına ait olmakla beraber, Sultan Abdülaziz döneminde de bu dairenin aynı amaçla kullanıldığı düşünülmektedir (BOA, MB, 176/4, s. 5b).

⁵⁷⁷ MSHHA, E-I, 182, 26 Teşrînisânî 1299/9 Aralık 1883.

⁵⁷⁸ BOA, Y.EE., d., 273, s. 13-15.

2.3.9. Camlı Köşk (Camlı Kasr-ı Hümayûn)

Eski Türklerin Kalık adı verdikleri Çatılı Köşk'ün bir yüksek kaide veya sur duvarı üzerine oturtularak yapılan örneklerinden biri XII. yüzyıla ait Konya'daki Kılıçaslan Köşkü'dür. Topkapı Sarayı'nı çeviren Sûr-ı Sultani'nin Divan Yolu caddesine bakan köşesindeki burcun üzerinde de, sarayın şehirle doğrudan görsel temasını sağlamak üzere ahşap bir köşk inşa edilmiştir. Padişahların bu caddeden geçen alayları seyretmesi için yapılan ve bu nedenle de Alay Köşkü olarak isimlendirilen yapı şimdiki kârgir halini II. Mahmud döneminde almıştır⁵⁷⁹.

Dolmabahçe Sarayı'nın kara tarafında yer alan Camlı Köşk'le bu gelenek XIX. yüzyıl sarayında da devam ettirilmiştir⁵⁸⁰. Camlı Köşk Dolmabahçe Sarayı'nın dış dünyayla temas sağladığı tek yapıdır. Sarayın Mâbeyn bölümünün bitiminde yer alan yaklaşık 80 metrelik uzun bir koridorla ulaşılan Camlı Köşk, camlı bölüm ve buradan geçilen köşk bölümü olmak üzere iki ayrı kısımdan oluşur. Camlı Köşk'ün mimarı sarayın genel mimarından ayrıdır. Bilindiği üzere Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı Karabet Balyan ve Ohannes Severyan'dır. Ancak Camlı Köşk, strüktürlerinin metal olması ve metalle camın beraber kullanılacak olması nedeni ile Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren İngiltere Devleti'nin İstanbul'daki mimarlarından Smith Kalfa tarafından gerçekleştirilmiştir. Köşkün Kışbahçesi bölümünün çinileri, metal çerçeve ve taşıyıcıları ile işlemeli camları İngiltere'den getirilmiştir⁵⁸¹.

Camlı Köşk, mimari kurgu açısından birbirine eklenmiş iki yapı ögesinden oluşmaktadır. Bunlardan ilki Seyir Köşkü işlevini taşıyan büyük salon ve yan hacimleri, diğeri ise Sera'dır. Köşkün ana mekânı 6.15x9 metre boyutlarında dikdörtgen bir merkez ile üç kenarında 2.20 metrelik çıkmalarla genişletilmiştir. Kış bahçesi tümüyle farklı tasarıma sahiptir. Yaklaşık olarak 14mx9m boyutunda bir

⁵⁷⁹ Semavi Eyice, "Alay Köşkü, **DİA**, C. II, İstanbul 1989, s. 349.

⁵⁸⁰ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 1.

⁵⁸¹ BOA, D.DRB.d., 27/23, 24 S1266/9 Ocak 1850; BOA, HH.d., 15196, 23 C 1266/6 Mayıs 1850.

dikdörtgen plan üzerine kurulu olan kış bahçesi/sera, salona bağlanan cephesi dışında tümüyle dökme demir ve cam ile kurgulanmış strüktürü olan açık bir mekândır⁵⁸².

Camlı Köşk'le Mâbeyn-i Hümâyûn arasındaki bağlantıyı sağlayan uzun yol iki katlıdır. Uzun yolun alt katında saray çalışanlarına ait bir de hamam yer almaktaydı. Bu hamam da saraydaki diğer hamamlar gibi sıcaklık mahalli, abdesthane ve gezinti mahalli, câmekân ve ara bölme gibi mekânları içermekteydi⁵⁸³. İncelenen belgelere göre üst katta yer alan bağlantı koridorunun izdüşümünde yer alan alttaki koridorun üzerinde mutfak⁵⁸⁴, mutfağın yanında kömürlük mahalli yer almaktaydı. Bu koridor üzerinde iki adet abdesthane de bulunmaktaydı. Camlı Köşk'e cadde tarafından girişi sağlayan bir koltuk kapı ile bir de nöbet mahalli yer almaktaydı. Köşkün koltuk kapısı yanında "karakolhane" olarak tanımlanan bir yapı bulunduğu da tespit edilmektedir⁵⁸⁵. Sultan Abdülaziz'in saltanat yıllarında Köşk için Fransa'dan somaki taşından mamul çiçeklik satın alınmıştır. Mâbeyn ikinci müdürü Mustafa Tevfik Bey aracılığı ile satın alınan çiçeklik için 150 Osmanlı lirası ödenmiştir⁵⁸⁶.

Camlı Köşk'ün zamanla hasar gören metal çatısı II. Abdülhamid döneminde Tersane-i Âmire'de onarılmıştır⁵⁸⁷. Câmekânlı mahalde bulunan çinilerin de yine bu dönemde sökülerek yenileriyle değiştirildiği belirlenmektedir⁵⁸⁸. Camlı Köşk, II. Meşrutiyet dönemi padişahlarından V. Mehmed Reşad döneminde de kullanılmıştır. Hatta bu dönemde yaşlı padişahın ilaçları için, köşkün küçük bir odası ilaç odası" olarak ayrılmıştı⁵⁸⁹.

⁵⁸² Afife Batur, "Dolmabahçe Sarayı'nda Bir İngiliz mimar William J. Smith ve Camlı Köşk", **Milli Saraylar (MS)**, Sayı 8, İstanbul 2011, s. 11-15.

⁵⁸³ BOA, Y.EE., d., 273, s. 10.

⁵⁸⁴ II. Abdülhamid dönemine ilişkin kayıtlarda sözkonusu mutfak "asâkir-i şâhâneye mahsûs matbah" olarak tanımlanmış ve türbenin yanında olduğu belirtilmiştir. (BOA, HH.EBA, 66/23, 6 Mart 1317/19 Mart 1901).

⁵⁸⁵ BOA, Y.EE., d., 273, s.12-13.

⁵⁸⁶ BOA, MB, 154/124, 29 Ş 1290/22 Ekim 1873; BOA, MB, 156/1-5, 15 L 1290/6 Aralık 1873.

⁵⁸⁷ MSHHA, E-II, 1611, 1304.

⁵⁸⁸ MSHHA, d. 2613, 30 Ağustos 1314/12 Eylül 1898.

⁵⁸⁹ MSHHA, d, 5, s. 65, r. 1332/1916.

Dolmabahçe Sarayı'nın baştan sonra onarıma alındığı II. Meşrutiyet döneminde Camlı Köşk'ün de onarımı gündeme gelmiş ve projeler hazırlanmıştır; hazırlanan projelerden biri de köşk'ün tavanında yer alan kalemişleri ve alçı kabartmalı kuş motiflerinin onarımına ilişkindir. Mimar Vedad'ın projelerinden biri kabartmalı kuş motiflerinin sökülüp iptal edilerek yenilenmesi şeklindeyken diğerleri var olan durumlarının korunmasını öngörmekteydi. Uygulamaya konmasa bile tavanda bulunan alçı kabartma kuş motiflerinin feshedilmesine ilişkin keşif Mimar Vedad için soruşturma nedeni olmuştu. Ebniye-i Seniyye İdaresi'nce Mimar Vedad Bey'e yazılan yazıda saray, köşk ve kasırların onarımlarında aslı dokuya ve özelliklerine zarar verilmemesi öteden beri ilke edinilmişken Camlı Köşk'ün tavanında bulunan alçı kabartma motiflerinin feshinin düşünülmesinin gerekçeleri sorulmaktaydı. Mimar Vedad Bey ise verdiği yazılı cevapta saray, köşk ve kasırların birçok yerinde aynı anda tamir işleri yapıldığından, kendisi tarafından hazırlanan onarım projelerinin hangisinin ne zaman uygulandığından haberi olmadığından söz ederek Camlı Köşk'te onarım başlatıldığından haberi olmamakla beraber burası için dört ya da beş adet tamir projesi hazırladığını⁵⁹⁰, bunlardan sadece birinin kabartmalı kuşların feshini öngördüğünü ve zaten bunun da uygulanmadığını ifade edecekti⁵⁹¹. Ancak hayata geçirilmemesine rağmen sarayın tarihi dokusuna ait bir parçanın iptal edilmesi dönemin idaresinin dikkatini çekmiş ve bu bağlamda Mimar Vedad hakkında soru işaretleri doğmasına neden olmuştu.

Camlı Köşk'ün hem câmekânlı bölümünde hem de iç kısmında birer şömine bulunmaktadır. Yapılan incelemelerde câmekânlı bölümdeki şömine üzerinde Sultan Abdülmecid'in resmi olduğu belirlenmektedir. Ancak şu anda böyle bir resim olmadığı belirlenmiştir. Tarihsel kayıtlara müracaat olunduğunda durum açıklığa kavuşmaktadır. Zira Sultan V. Mehmed Reşad döneminde ressam Halil Bey'in Camlı Köşk'te Sultan Abdülmecid'in resmini yapmak üzere çalıştığı belirlenmektedir. Ressam Halil Bey'in sözkonusu çalışmasının belirtilen şömine üzerindeki resimle

⁵⁹⁰ MSHHA, E-II, 1720, 15 Mart 1910/28 Mart 1910.

⁵⁹¹ MSHHA, E-I, 64, 20 Teşrînisânî 1328/2 Kasım 1912.

ilgili olduğu düşünülmektedir. Ancak görsel belgelerle de varlığı belirlenen resmin ne zaman kapatıldığına ilişkin bir bulguya rastlanmamıştır⁵⁹².

Türk edebiyatının önemli isimlerinden Halid Ziya (Uşaklıgil), Mâbeyn başkatipliği yaptığı dönemlerde kaleme aldığı hatıratında saray teşkilatı, teşrifatı üzerine önemli tespit ve gözlemlere yer vermiştir⁵⁹³. Bunlardan biri de Camlı Köşk'le ilgilidir. Halid Ziya bu sırca köşkü “sarayın dışa açılan gözlüğü” olarak tanımlar⁵⁹⁴ ki bu yerinde bir tespittir. Dolmabahçe Sarayı, kara tarafında yükselen muhafaza duvarları nedeniyle halk tarafından görülemeyecek bir konumdaydı, bir istisnasıyla: Camlı Köşk. Adından da anlaşılacağı üzere bir kışbahçesini de içerecek şekilde inşa edilen Camlı Köşk sarayla dış dünyanın göz göze geldiği tek noktaydı. Çeşitli vesilelerle yapılan törenlerde padişahın halkı selamladığı halkın da İslam halifesi ve devlet başkanı olan padişahlarını görebildikleri bu ilginç yapı bugün hala özgünlüğünü korumaktadır.

2.3.10. Baltacılar Dairesi

Dolmabahçe Sarayı'nın kara tarafında çok sayıda penceresi ile dikkat çeken ve halen Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi tarafından kullanılan bir yapı dikkat çeker. Veliht Dairesi ve Haremağaları dairelerinin ortak giriş kapısından hemen sonra gelen bu yapının adı “Baltacılar Dairesi”dir⁵⁹⁵.

Sultan II. Abdülhamid döneminde düzenlenen bir inşaat onarım defterine göre Baltacılar Dairesi'nde yer alan mekânlar şu şekildedir⁵⁹⁶: Hazinedar usta kahvecibaşı odası, hazinedar usta hamalları, ikinci hazinedar kahvecibaşı odası, hamallar avlusu, hamallar kileri, başkadın kahvecibaşı odası, ikinci kadın kahvecibaşı odası, üçüncü kadın hamalları avlusu, cami-i şerif, aşçıbaşı odası, Reşad Efendi kahvecibaşı odası, Kemâleddin Efendi kahvecibaşı odası, başkadın efendi hamallarına mahsus oda, üçüncü kadın efendi hamalları odası, ocak kahvehanesi,

⁵⁹² MSHHA, E-I, 214, 29 Haziran 1331/12 Temmuz 1915.

⁵⁹³ Osmanlı saray teşkilat ve teşrifatına ilişkin örnek olarak bkz. Zeynep Ertuğ, “Osmanlılarda Teşrifat”, **Türk Dünyası Kültür Atlası**, Osmanlı Dönemi I, İstanbul 1999, s. 428-477.

⁵⁹⁴ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 6.

⁵⁹⁵ BOA, Y.EE. d, 273; MSHHA, CMH, 239, 6 Ağustos 1941; 2202, 8 Aralık 1943.

⁵⁹⁶ BOA, Y.EE. d., 273, s. 80-95; MSHHA. d., 491, 1920, 1932 ; E-I, 428, 434, 945.

ocak matbahı, ocak avlusu, çamaşırhane, orta katta koğuş, sofa ve helâ, üçüncü kadın cevab hademesi, zülüflü baltacılar odası, başbaltacı sofası, zülüflü baltacı hamamı, başhaseki odası, külhan mahalli, zülüflü hamamı, zülüflü kahve ocağı, zülüflü matbahı, alt katta koğuş ve hoca odası, zülüflü baltacı dairesinde başbaltacı ve başeski odası, hallac dairesi, kethüda kadın efendi hademeleri odası, harem başkâtibi hademeleri odası, kandilci odası, çamaşırcı odası, harem aşçıları odası, ateşçiler odası, Tüfenkçi Ağaları Odası, bekçiler koğuşu, bekçibaşı odası.

2.3.11. Saltanat Kapıları

Dolmabahçe Sarayı'nın, biri deniz tarafında olmak üzere üç saltanat kapısı bulunmaktadır. Deniz tarafındaki saltanat kapısı Muayede Salonu'nun tam karşısında bulunmaktadır. Saraya deniz yolu ile gelen padişah bu kapıyı kullanır; yabancı devlet başkanları ya da temsilcileri saraydaki bir davete deniz yoluyla geldiklerinde yine aynı kapıdan alınırlardı. Karadaki saltanat kapılarından biri cadde tarafında yer alan ve sadece padişahın kullandığı söylenegelen kapıdır. Dolmabahçe saat kulesi tarafına bakan saltanat kapısı⁵⁹⁷ ise padişahla beraber yerli ve yabancı devlet erkânı tarafından kullanılabilirdi. Bunun yanında kapının her iki yanında yer alan iki koltuk kapı ise saray çalışanlarının işlediği kapılardı. Eldeki görsellerden bu kapılar önünde birer nöbet kulübesi bulunduğu görülmektedir. Kara tarafında caddeye bakan saltanat kapısının sadece padişah tarafından kullanıldığı, bunun dışında başka bir kimse tarafından kullanılmadığı her hangi bir arşiv belgesi ile doğrulanabilmiş değildir. Ama her iki kapının çevresi dikkatlice incelendiğinde durum anlaşılabilir bir hal alır. Saat kulesi tarafında yer alan saltanat kapısının her iki yanında bulunan koltuk kapıları, bu ana kapının padişah dışında ve belki daha çok devlet adamları tarafından kullanıldığını gösterir. Üstelik koltuk kapılarıyla girildiğinde iki avluyla ile karşılaşılır ve bu avlularla saltanat kapısı girişi ile başlayan ve hasbahçeye kadar devam eden yol arasında yüksek duvarlar bulunmaktadır. Dolayısıyla saray müstahdemi ve memurlarının dairelerinin bulunduğu alan, protokolün görüş alanının dışına alınarak istenmeyen bir görsel yakınlaşmanın önü alınmıştır. Bu kapının sağında yer alan

⁵⁹⁷ Saat Kulesi tarafındaki kapı, sarayın kullanıma açıldığı tarihlerden itibaren denize olan yakınlığı nedeni ile Kordon kapısı olarak isimlendirilirdi (Köseoğlu, a.g.m., s. 78). Sarayın inşası sırasında kara tarafındaki iki saltanat kapısından görünüm için bkz. Resim 6 ve Resim 7.

Paşa Dairesi ile sol tarafta yer alan saray kapıcı teşkilatına ait olan daire de bu kapının caddeye bakan saltanat kapısına oranla ayrıcalığını ya da bir başka ifade ile biricikliğine halel getirmektedir. Zira caddeye bakan saltanat kapısında nöbetçi odaları ve kuleleri dışında başka hiçbir yapıya rastlanmaz; bu kapı sadece saltanat kapısıdır ve etrafında koltuk kapısı da bulunmamaktadır. Bu haliyle kapı, sadece padişahın kullanımı için tahsis edildiğini anlatır aslında... Üstelik bu kapıdan giren padişah, başka hiçbir yere girmeden, uğramadan ve çalışanlarla karşılaşma olasılığı da bulunmadan doğrudan Mâbeyn-i Hümâyûn'un önüne ve dairesine ulaşır. Döneme ait belgelerde bu kapıların hangisinin kim tarafından kullanılacağına ilişkin bir kayıt bulunmamakla beraber, saray adabı ve yerleşim uygulamaları yukarıdaki tespitlerin yapılmasına olanak vermektedir.

Saltanat kapılarının döküm kısmı Zeytinburnu Demir Fabrikası'nda imal olunmuştur⁵⁹⁸. Bu kapılardan her birine tarih düşürüldüğü belgelere yansısı da bugüne ulaşan sadece saat kulesine bakan kapı üzerindeki kitabedir⁵⁹⁹.

Sarayın görkemli kapılarından birisi de Harem bahçesinden cadde tarafına açılan Valide Sultan ya da Harem-i Hümâyûn kapısıdır. Ancak bu sonuncusu diğer üç saltanat kapısından daha sade bir görünüme sahiptir. Saltanat kapılarının ve Valide Sultan kapısının her iki yanında, nöbet tutan Bevvâbin-i Hümâyûn Kethüdalığına⁶⁰⁰ bağlı kapıcıların kulübeleri ve koğuşları bulunmaktaydı⁶⁰¹.

Sultan Abdülaziz'in saltanat yıllarında Dolmabahçe Sarayı'nın saltanat kapılarında şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'nin de nöbet tuttuğuna dair bir kayıt

⁵⁹⁸ DKK.MKT, 28/68, 1272/1856-57.

⁵⁹⁹ “..Beşiktaş sahilsarayı hümâyûnunun üç aded kapısı balalarına hak ettirmek üzere tesyîr-i savb-ı âlileri kılınan ölçülerine göre birer münâsib tarih tanzim olunarak irsâl ve bir varakaya bazı münâsib isimler tahrîr olunarak isbâl kılınması müteallik ve şerefsudûr buyrulan emr u irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâneye muktezâ-yı münîfinden...” (BOA, MB.İ., 14/99, 11 S 1274/1 Ekim 1857).

⁶⁰⁰ Bevvâbân-ı Dergâh-ı Âli kapıcıları, Osmanlı saraylarının kapı görevlileridir. Bunların sayıları XVII. yüzyıl sonlarında 45 bölüktü. Klasik dönem Osmanlı devlet teşkilatında kimi zaman sadrazamlığa dek yükselen kapıcılar bulunmaktaydı. Ancak Dolmabahçe Sarayı'nda “kapıcı” ya da “kapucubaşı” sıfatlarının artık birer rütbeden ibaret olduğu, eski anlamını kaybettiği anlaşılmaktadır (Köseoğlu, a.g.m., s. 79).

⁶⁰¹ BOA, HH.EBA, 35/29, 17 Z 1310/2 Temmuz 1893 ; MSHHA, E-I, 328, r. 1330/1914.

vardır⁶⁰². Şehzadenin saltanat kapılarının kulelerinde sürekli olarak nöbet tuttuğuna ilişkin bir kayda rastlanmamakla beraber, yine de bir şehzadenin saray kapısında nöbet tutması dikkat çekicidi bir durumdur.

Saltanat kapılarının iki yanında yer alan kulelerinde zaman zaman saklama mahalli olarak da kullanıldığı belirlenmiştir. Nitekim Sultan V. Mehmed Reşad döneminde Abdülkadir Geylani'ye ait olan 26 kalem eşya (*eşyâ-yı müteberrike*) bu kulelerde mühür altında muhafaza edilmiş, ancak daha sonra görülen lüzum üzerine Topkapı Sarayı'na nakledilmiştir⁶⁰³.

Saltanat kapıları adından da anlaşılacağı üzere saltanat makamını temsil ediyordu. Bu nedenle kapıların gerek taş gerekse döküm kısmında en ince işçilik örnekleri ortaya konmuştur. Kapıların döküm bölümlerinin altın varakla süslenmiş olması saltanatın zenginlik ve görkemini vurgulamak amaçlıdır. Kapıların devletin ihtişamını yansıtmaya yönelik sıklıkla onarıldığı tespit edilmektedir. Kapıların taş kısmının kirlenmesi durumunda hemen temizlenmesi yoluna gidilirken döküm kısmının altın varaklarının da gerektiğinde yenilendiği görülmektedir⁶⁰⁴. Saltanat kapılarının temizlenmesi ve altın varasının yenilenmesi ile ilgili bir diğer kayıt ise 1912 yılına aittir. Ulaşılan bir inşaat onarım defterine göre kapıların kirlenen taş kısımları sert bir fırça kullanılarak arap sabunu ve potaslı sabunla temizlenmektedir. Sarayın ekonomik durumunun pek de parlak olmadığı padişahın harcamalarının kısıtlandığı II. Meşrutiyet döneminde bile saltanat kapılarının bozulan altın varakları sarı boya ile değil yine altın varak kullanılarak yenilenmiştir⁶⁰⁵.

Dolmabahçe Sarayı'nın deniz tarafında yer alan beş adet kapısının konumu, birbiri ardına dizilişi de dikkat çekicidir. Bunlardan Mâbeyn-i Hümâyûn girişinde yer alan Vezir İskelesi adıyla anılır; zira saraya deniz yoluyla gelen devlet erkânının kayıkları bu kapıya yaklaşır, buradan giriş yapılırdı. Sarayı, daha doğrusu hükümdarı

⁶⁰² BOA, HH.MFŞ, 2/69.

⁶⁰³ MSHHA, d., 1898 s. 6.

⁶⁰⁴ Örneğin 1898 yılında kapının altın varaklarının yenilendiği belirlenmektedir (MSHHA,d., 2603, 3 Eylül 1314/16 Eylül 1898).

⁶⁰⁵ MSHHA, d. 4741, 25 Mayıs 1328/7 Haziran 1912.

ziyaret eden yabancı devlet başkanları da bazen bu kapıyı kullanırlar; bu kapıyla Mâbeyn-i Hümâyûn ana girişindeki binek merdivenlerine kadar kırmızı halılar serilirdi. Bu kapının hemen yanında Sefirlerin kapısı yer almaktadır. Sefirler deniz tarafından gelişlerinde bu kapı önünde karşılanırlar ve mızıka-yı hümâyûnla yapılan bir karşılama töreninden sonra saraya girişi yaparlardı. Elçilere ait deniz kapısından sonra sırasıyla Valide Sultan ve Kadınefendiler tarafından kullanılan kapı yer alır. Veliahd Dairesi bahçesinde yer alan iki kapıdan ilki veliahdın haremine diğeri ise kendisine ait kapılardır.

2.3.12. Harem-i Hümâyûn Mutfacı

Dolmabahçe Sarayı'ndan Beşiktaş istikametinde gidildiğinde Baltacılar Dairesi'nden sonra ve denize dik olarak uzanan bir yapı vardır. Bacaları ile dikkat çeken bu yapı Harem-i Hümâyûn mutfacıdır⁶⁰⁶. Yapının çatı örtüsü kiremittir. Sözkonusu mutfak literatürde “Matbah-ı Âmire” olarak tanımlanmıştır. Ancak Matbah-ı Âmire, bilindiği üzere bir yapının değil Osmanlı sarayının mutfak teşkilatının adıdır. Matbah-ı Âmire teşkilatına bağlı muhtelif mutfaklar vardır: Topkapı Sarayı mutfacı (Sarayı Cedid-i Amire Matbahı), Mızıka ve Hademe-i Hümâyûn mutfacı, Fer'iyye mutfakları⁶⁰⁷, Çırağan Sarayı mutfacı, Kuşhane-i Hümâyûn mutfacı, Harem-i Hümâyûn mutfacı gibi mutfakların her biri Matbah-ı Âmire teşkilatı bünyesindeydi. Hazine-i Hâssa Nezareti'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Matbah-ı Âmire teşkilatının başında ise “müdür” unvanlı bir idareci bulunmaktaydı⁶⁰⁸.

Dolmabahçe Sarayı'nın Harem mutfacında başta şehzadeler olmak üzere sultanlar, kadınefendiler, ikballer için yemek çıkardı; bunun yanında tüm harem hizmetli kadrosunun yiyecek tayinatı burada hazırlanırdı⁶⁰⁹. Harem-i Hümâyûn mutfacının çeşitli bölümlere ayrıldığı tespit edilmiştir; bunların başlıcaları umuma mahsus ocak, kethüda kadın ocağı, harem-i hümâyûn ocağıdır. Mutfak içinde ayrıca

⁶⁰⁶ BOA, Y.EE,d., 273.

⁶⁰⁷ Fer'iyye mutfakları için bkz. MSHHA, E-I, 182, r. 1299/1883-84.

⁶⁰⁸ Matbah-ı Âmire teşkilatının Hazine-i Hâssa Nezareti bünyesindeki yeri hakkında bkz. Terzi, a.g.e., s. 73-74.

⁶⁰⁹ MSHHA, E-I, 1050, r. 1332/1916; MSHHA. d., 4143, r. 1335/1919.

börekhane, tatlıhane, kebaphane, kalayhane, çinihane, vekilharç dairesi, tablakâr odaları, üç adet fırın, tabla koymaya mahsus mahal, kantarhane, kadayıfçı mahalli, kiler ve ayrıca bir de cami gibi bölümler bulunmaktadır⁶¹⁰. Harem mutfağı içinde yedi adet de çeşme olduğu tespit edilmiştir⁶¹¹. Harem mutfağının iç mekanı ise demir fenerlerle aydınlatılmaktaydı. Sultan Abdülaziz döneminde Ebniye-i Hümâyûn başkalfası Serkiz Bey aracılığı ile 184 kese maliyetle demir fenerler imal ettirildiği belirlenmiştir⁶¹². Mutfakta bulunan buharla çalışan ocaklar yine Sultan Abdülaziz döneminde Tophane-i Âmire'de ve Zeytinburnu Demir Fabrika-yı Hümâyûnu'nda onartılmıştır⁶¹³.

Harem-i Hümâyûn mutfağını tamamlayan yapılardan biri de Erzak Ambarı idi. İncelenen inşaat onarım defterlerinde ambarın zemininin kısmen taş olduğu ve mekânın içinde taş sütunlar bulunduğu belirlenmektedir. Erzak Ambarı'nda tuz ve unun muhafaza edildiği yerler de mevcuttur. Yapılan tespitlere göre ambarda 3x1.20 metre ölçülerinde dokuz adet pencere bulunmaktadır⁶¹⁴. Mutfağın Hayreddin İskelesi tarafında 3x2.80 metre ölçülerinde bir kapısı vardır. Bu kapı daha sonra yıkılmış; ancak II. Abdülhamid döneminde burada yeniden bir kapı açılmıştır⁶¹⁵. Haremağaları Dairesi yanındaki büyük kapısı ise 5x2.85 metre ölçülerindedir. Ayrıca mutfağın Hayreddin Kapısı yanında hamallar koğuşu bulunduğu da yapılan tespitler arasındadır⁶¹⁶. Mutfağa deniz tarafından getirilen erzak Hayreddin İskelesine açılan kapıdan alınırdı, nitekim bu iskelenin önünde saray mutfağına mahsus taş bir iskele bulunmaktaydı⁶¹⁷.

Dolmabahçe Sarayı'nın Harem-i Hümâyûn mutfağı olarak bilinen ve denize dik olarak uzanan büyük mutfağının dışında Harem-i Hümâyûn için yemek çıkarılan küçük ölçekli iki mutfak daha bulunmaktadır. Halen Milli Saraylar idaresi tarafından kafeterya ve atölye olarak kullanılan iki yapı Harem-i Hümâyûn ve cariyeler

⁶¹⁰ BOA, HH.İ, 50/59, 17 Teşrînievvel 1287/30 Ekim 1871; MSHHA, E-I, 438,12 Eylül 1329/15 Eylül 1913.

⁶¹¹ MSHHA, E-I, 1050, 5 Mart 1332/18 Mart 1916.

⁶¹² BOA, HH.İ, 51/52, 24 RA 1289/1 Haziran 1872.

⁶¹³ BOA, HH.İ, 53/7, 27 S 1290/26 Nisan 1873.

⁶¹⁴ BOA, Y.EE, d. 273, s. 97.

⁶¹⁵ BOA, HH.EBA, 41/10, h.1313/1897-98.

⁶¹⁶ BOA, Y.EE, d., 273, s. 97.

⁶¹⁷ BOA, HH.EBA, 50/83, 19 Teşrînisânî 1315/2 Aralık 1899.

dairesinin tam karşısında yer almaktadır. Hangisi olduğu tam olarak belirlenememiş olmakla beraber mutfaqlardan birinin Sultan Abdülaziz döneminde, 1875 yılında inşa edildiği tespit edilirken diğerinin tarihi ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır; ancak yapıların birbirleri ile tam bir benzerlik içinde olması sebebiyle diğerinin de aynı dönemde inşa edildiği şeklinde değerlendirilmiştir⁶¹⁸.

Harem-i Hümayûn mutfağından Harem'e yemek taşımak için Sultan V. Mehmed Reşad döneminde sarayın harem bölümüne raylı sistem (dekovil) yapılmıştır⁶¹⁹. Ancak raylı sistemin tam olarak nasıl işlediğine (hattın tam olarak yeri ve uzunluğu gibi) ilişkin net bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.3.13. Haremağaları Dairesi (Ağavat Dairesi)

Dolmabahçe Sarayı'nın Veliahd Dairesi'nin Mâbeyn kısmının karşısında Harem Ağaları Dairesi bulunmaktadır. Haremağaları Dairesi'nden deniz tarafına bakan Musahipler dairesine geçiş bulunmaktadır. Kayıtlara göre Haremağaları Dairesi'ne ait bir de cami bulunmaktaydı⁶²⁰.

2.3.14. Kızlarağası (Darussaade Ağası) Dairesi

Sarayın Harem bahçesinin sonunda bir kemer ve duvar bulunur. Belirtilen kemer ve duvardan sonraki avluda Kızlarağası'nın dairesi yer almaktadır⁶²¹. İki katlı ve yarı kârgir olan yapı, idari bağlantısı nedeni ile hem Harem ile hem de haremağaları ile yakın bir konumdadır. Devlet salnameleri incelendiğinde Kızlarağası ya da daha bilinen adıyla Darussaade Ağası Mâbeyn kadrosu dâhilindedir. Dolayısıyla aslında Harem-i Hümayûn da ayrı bir idari birim olmayıp Mâbeyn teşkilatı içinde ele alınmalıdır. Darussaade Ağası'nın Harem bahçesi içinde bulunan dairesinden başka Mâbeyn-i Hümayûn'da da bir oda ile temsil edildiği belirlenmiştir. Darussaade Ağası şehzadelerin eğitimi ile yakından ilgilendiğinden dairesi içinde eğitim amaçlı şehzade odaları bulunmaktaydı⁶²².

⁶¹⁸ MSHHA, d., 3024, s. 49, 1 Mart 1291/14 Mart 1875.

⁶¹⁹ MSHHA, E-I, 652.

⁶²⁰ BOA, MB, 158/57, r.1290/1874.

⁶²¹ BOA, Y.EE, d., 273.

⁶²² BOA, HH.MFŞ, 2/45.

2.3.15. Kayıkhanne

Dolmabahçe Sarayı'nın kayıkhanesi, Dolmabahçe Camii'nin yanında yer almaktaydı. Kayıkhanenin alt katı kayıklara üst katı ise kayıkçılara (hamlacılar) tahsis edilmişti. Kayıkhanne; Mâbeyn-i Hümâyûn ve Tebdil-i Hümâyûn Kayıkhanesi olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Bazı kayıtlarda Mâbeyn Kayıkhanesi için "Saltanat-ı Hümâyûn Kayıkhanesi" adı verildiği belirlenmiştir⁶²³.

Kayıkhanne, Dolmabahçe Sarayı'nın güneyinde ve Bezmâlem Valide Sultan Camii'nin hemen yanında yer almaktaydı. Bu yapının Sultan II. Mahmud dönemine ait 1821 tarihli bir belgede sözü edilen "Dolmabahçe'de inşa edilen padişaha, Darussaade Ağası'na ve Bostancıbaşı vesairesine mahsus kayıkhaneler.." ifadesinden yola çıkılarak abu mevkideki kayıkhanenin eski Beşiktaş Sarayı'ndan kalma olduğu düşünülebilir. İki katlı olan yapının, caminin yanındaki küçük koya açılan kayıkların girip çıkması için yuvarlak kemerli bir kayıkhanne bölümü bulunmaktaydı. Yapının cepheleri dikdörtgen pencerelerle hareketlendirilmiştir. Tüm cepheler son derece yalındır⁶²⁴.

Saltanat makamına ait olan kayıkların bir kısmı Yalı Köşkü'ndeki kayıkhanede muhafaza edilmekteydi. Bu kayıkhanne II. Meşrutiyet döneminde de faaliyeteydi⁶²⁵. Sarayın yeniden kullanımına karar verilen II. Meşrutiyet döneminde kayıkhanelerde elden geçirilmiş; burada bulunan kayık havuzlarının tıkanması nedeni ile temizletilmesi gündeme gelmiştir. Aslında kayık havuzunun temizletilmesi işi Bahriye Nezareti'nin uhdesindeyken konunun sarayla olan ilişkisi nedeni ile Saray-ı Hümâyûnlar Tamirat Müdürlüğü'ne havale edilerek temizletilmesi istenmiştir⁶²⁶.

⁶²³ BOA, HH.İ, 54/18, 3 R 1291/ 20 Mayıs 1874 ; MSHHA, E-I, 1066, r. 1332/1916; 1078, r. 1327/1911.

⁶²⁴ Öner, a.g.m., s. 118.

⁶²⁵ BOA, HH.EBA, 678/42, 1 S 1328/12 Şubat 1910.

⁶²⁶ BOA, HH.EBA, 678/19, 13 M 1328/25 Ocak 1910.

Bugün yerinde olmayan yapı Cumhuriyet'in ilk yıllarında mevcut olup 1926 tarihinden sonra tütün deposu olarak kullanılmıştı⁶²⁷. 1957'lerde Dolmabahçe Fındıklı doğrultusundaki kıyı şeridinde yapılan çalışmalar ve Kabataş araba vapuru iskelesi civarının açılması sırasında buradan kaldırılan inhisar binalarının yıkılışı dönemin yayınlarındaki bilgilerden ve fotoğraflardan saptanabilmektedir. Bugün belirtilen bölgede, Bezmialem Valide Sultan Camii'nin hemen yanında Kayıkhaneye ait küçük koyu sınırlayan iri taşlara ve izlere rastlanmaktadır⁶²⁸.

2.3.16. Kuşluk-ı Hümâyûn

Dolmabahçe Sarayı'nın kuşluğu aynı adla anılan bahçenin (Kuşluk Bahçesi) içinde yer almaktadır. Kuşluk-ı Hümâyûn olarak isimlendirilen bu yapılar sadece kuşların beslendiği ya da teşhir edildiği mekânlar olmayıp genel olarak saraya ait bir "hayvanat bahçesi" gibi düşünülmelidir; dolayısıyla kuşluklarda sülün, tavuskuşu, zürefa, çeşitli türlerden kümes hayvanları, ceylan, aslan, kaplan gibi hayvanlar bulunmaktaydı. Dolmabahçe Sarayı'nın inşa edildiği ilk yıllarda bir kuşluğun varlığı tam olarak teyit edilememiştir. Sultan Abdülaziz döneminde ise kuşluğun en geniş kapsamlı haline geldiği ve bu padişahın çeşitli ülkelerden getirttiği egzotik hayvanlarla kuşluğu zenginleştirdiği tespit edilmektedir⁶²⁹. II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde burada bulunan kuşluklarının onarıldığı bilinmektedir⁶³⁰.

Kuşluk bahçesinde eski Beşiktaş Sarayı'ndan kalma türbeler de bulunmaktadır. Bunlardan ilki Mâbeyn'le Camlı Köşk'ü birbirine bağlayan koridorun altında bulunmaktadır. Türbede yer alan kitabelerden sandukalardan ikisinin Sultan I. Mahmud'un eşleri Ramiye ve Raziye kadınefendilere, diğer ikisinin ise II. Mahmud'un eşlerinden Dilseza kadınefendi ile bu kadınefendiden doğma Emine Sultan'a ait oldukları tespit edilmektedir. Anlaşılacağı üzere türbe, Eski Beşiktaş Sarayı'ndan kalmadır. Ulaşılan verilere göre aynı mevkide yer alan Osmaniye Camii'nin haziresinde I. Mahmud'un iki kadınefendisi medfun iken, daha

⁶²⁷ Öner, a.g.m., s. 119.

⁶²⁸ A.e., s. 119.

⁶²⁹ Serkez Kalfa tarafından Kuşluk Bahçesi'nde mücaddeden bir kuşluk inşa edildiği belirlenmektedir (BOA, HH.d., 22061 19 Kânûnisânî 1287/1 Şubat 1871).

⁶³⁰ BOA, Y.EE.d., 273, s. 12; MSHHA, E-I, 911, r.1327/1911-12; MSHHA, E-II, 1724.

sonraları II. Mahmud'un eşlerinden Dilseza kadınefendi de Mayıs 1816'da vefatından sonra buraya defnedilmiştir. Eski Beşiktaş Sarayı'nda 24 Eylül 1816 Salı günü meydana gelen bir yangın neticesinde Dilseza Kadınefendi'nin henüz 11 aylık olan kızı Emine Sultan, dadısı ve tayesi ile birlikte yanarak yaşamını yitirmiş; Emine Sultan' da annesi Dilseza kadınefendi'nin yanına defnedilmiştir. Bu yangın ve vefattan sonra II. Mahmud, eski Beşiktaş Sarayı'ndan kalan hazireyi bir türbe haline getirerek yeniden inşa ettirmiştir. Sultan Abdülmecid döneminde yeni sarayın inşası nedeni ile arazinin yeniden şekillendirilmesi gerektiğinde Osmaniye Camii'nin bir kısmı yola verilmiş, bu türbe ise korunmuştur. Aynı şekilde bugün hala Kuşluk Bahçesi içinde bulunan Nakşibendi şeyhlerinden Ahmed Turâni'nin türbesi de yeni sarayın inşa çalışmaları sırasında saray bahçesi içinde bırakılmıştır⁶³¹.

2.3.17. Saat Kulesi

Mâbeyn, Muâyede Salonu ve Harem'den oluşan kütleli tek bir yapı etrafında, sarayın diğer binaları bulunmaktadır. Bunların düzeni de Topkapı Sarayı'ndakinden pek farklı değildir Göçebelikten yerleşme düzenine geçen Türklerin saraylarının ayrılmaz bir parçası olan kule, Türk saray mimarisi geleneklerinden bir başka özelliktedir. Dolmabahçe Sarayı'nda bu eleman Saat Kulesi olarak, batı zevkine daha uygun görülerek Saray kapısının dışına alınmıştır. Dolmabahçe Saat Kulesi, Bezmiâlem Valide Sultan Camii ile Hazine Kapı arasında kalan bahçe üzerinde 1890-1894 yılları arasında Sultan II. Abdühamid tarafından yaptırılmıştır. Deniz ve kara tarafında kapı üstlerinde bulunan alınlıkların ortalarında Sultan Abdühamid dönemi Osmanlı arması yer almaktadır. Dört kulesinde fiskiyeler bulunan 12 x 12

⁶³¹ “...Ale'l-husûs işbu binikiyüz otuz bir zilkade-i şerîfesinin ikinci salı gecesiyle eylülün on ikinci gecesidir saat altı buçukda iken bi-kazâi'l-lâhi teâlâ harem-i hümayûndan ateş zuhûr edüb beş sâat mikdârı imtidâd ile hademe-i sarâyâ perişanlık gelüb, der-akab harem-i hümayûnda olan şehzâde ve selâtîn ve diğer ve cevâri-i sâ'ireyi hemân buldukları kayıklara süvâr ve birer şâl ile pûşde-i setr olunarak hâlet-, şebde âhar mahallere irsâl olunub, lâkin heman on bir-on iki aylık kadar olan Emîne Sultân ile dadısı ve dâyesi bi-hikmetillah muhterik olub, (...) ertesi gün muhterike Emîne Sultân'ı yine resm üzere getirüb Osmâniyye Câmî-i şerîfi türbesinde defn eylediler. Sultân-ı müşârûn-ileyhin vâlidesi üçüncü kadındır ki, harîk-i mezbûrdan üç dört mâh mukaddem müteveffâ olmağla Beşiktaş Sarâyı kurbünde medfûn olub, türbe binâ buyurdular. (...) Harîk-i mezkûr sebebiyle sarây-ı mezkûrun harem-i hümayûnları külliyyen tecdîd olunub ve mahall-i sâ'iresi dahi ta'mir ve tevsî' ve tezyîn olunmağla câmî-i mezbûr dahi bu vesîle ile tecdîd olundu idi. Vaktâ ki Sultân Abdülmecid Hân-ı Gâzî efendimiz hazretleri sarây-ı hümayûnu külliyyen hedm edüb Ahmed-i Turânî hazretlerinin türbe-i şerîfini ve Râdiye Kadın türbesi ve cennet mekân Sultan Mahmûd Hân hazretlerinin üçüncü kadını Dilseze Kadın'ın türbesi sarây-ı hümayûn nezdinde olmağla sarây-ı hümayûna dâhil ve câmî-i şerîfin bir mikdârı dahi sarây-ı hümayûn dâhilinde ve mikdârını dahi tarik-i mezbûr tevsî'i için...” (Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, a.g.e., s. 124).

metre ölçülerinde mermer bir platforma oturan dört katlı bu kulenin birinci katında, bir giriş kapısı ve üzerinde barometreler, son katta ise saatler bulunmaktadır. Saatlerin üçü bir, deniz tarafına bakan saat ise ayrı kurulmaktadır. Son kat bir balkonla başlayıp bir tepelikle son bulmaktadır. Süslemede eklettik anlayışla ele alınmış motifler, kapı ve pencereleri çevreleyen çifte sütunlar kullanılmıştır. Saatin mekanizması, dönemin ünlü ustası Paul Garnier yapımıdır⁶³².

Sultan Abdülhamid'e özellikle ziraat alanında faydalı olan ve Almanya'da kullanılan hava telgrafi adıyla bilinen bir çeşit termometre üzerine raporlar sunulmuş; o dönemde Avrupa'nın büyük şehirlerinin meydanlarına dikilen termometre ve barometreli kulelerin İstanbul'da da inşası padişaha önerilmiştir. Dolmabahçe Sarayı'nın saat kulesinin inşasından iki yıl önce sunulan bu raporlar, belki de padişahı saltanatı boyunca inşa ettirdiği saat kulelerini barometre ve termometreli olarak yaptırmasında etken olmuştu⁶³³.

2.3.18. Seraskerlik Binası/Karakolhane

Dolmabahçe Sarayı'nın güvenliğini sağlamak üzere inşa edilen karakol sarayın ana giriş kapısının karşısında, saat kulesi ile Bezmiâlem Valide Sultan Camii'nin arasındaki alanda , denize dik konumda yer almaktaydı. 1855 tarihli bir fotoğraftan karakolun, Abdülmecid döneminde inşa edildiği anlaşılmaktadır⁶³⁴. Tek katlı ve kargir ve dikdörtgen şeklinde inşa edildiği belirlenen karakolun cepheleri neoklasik üslupta ve yapı aksındaki girişe göre simetrik düzende olup, giriş bölümü 4 adet sütunun taşıdığı saçakla vurgulanmıştır. Giriş kapısının bulunduğu bölüm de dışa çıkıntılıdır. Yarım daire kemerli pencereler söveyle çevrilidir. Karakolhanenin önünde topların bulunduğu ve bu topların çeşitli vesilelerle kullanıldığı da ulaşılan bilgiler arasındadır⁶³⁵. Binanın varlığı görsel ve yazılı olarak belgelense de⁶³⁶ yapısal özelliklerine ilişkin yeterli bilgi tespit edilememiştir.

⁶³² Şule Gürbüz, **Saat Kitabı**, İstanbul 2011, s. 113-127; Atasoy, a.g.m., s. 26; Vahide Gezgör, "Dolmabahçe Saat Kulesi", **Milli Saraylar Dergisi**, Sayı 1, İstanbul 1987, s. 124.

⁶³³ Raporun tam metni için bkz. BOA, MB, 174/57, 15 ZA 1309/11 Haziran 1892.

⁶³⁴ Bkz. Resim 8.

⁶³⁵ BOA, MB, 115/90, 7 C 1284/6 Ekim 1867.

⁶³⁶ BOA, MB, 115/90.

Karakol, 1940'lı yıllarda tam olarak belirlenemeyen bir tarihte yıkılmıştır. Karakolun arkasındaki cami avlu duvarı da kaldırılmış, saat kulesine kadar olan alan genişletilmiş ve Bezmiâlem valide Sultan Camii'nin muvakkithanesi camiye yakın konumda deniz kenarına taşınmıştır⁶³⁷.

2.3.19. Hasbahçede Limonluk Kasr-ı Hümâyûnu

Dolmabahçe Sarayı'nın Mâbeyn Hasbahçesi'nin kara tarafında Limonluk Kasr-ı Hümâyûnu olarak tanımlanan bir yapı olduğu yazılı belgelerle tespit edilirken görsel belgelerle de doğrulanmaktadır. Yapı; "kasır" ve "limonluk" olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır⁶³⁸. Yapının mimarı, sarayın Camlı Köşk ve Kristal Merdivenler çatısının uygulamasına da imzasını atan İngiliz sefaret mimarı James William Smith'tir. Altı penceresi olan Limonluk Kasrı iç mekânında sedir, sandalye, yol halısı gibi tefriş unsurları bulunmaktadır⁶³⁹. Limonluk Kasr-ı Hümâyûnu olarak tanımlanan yapının Sultan Abdülaziz döneminde yıktırıldığı tespit edilmiştir⁶⁴⁰.

2.3.20. Gazhane

Dolmabahçe Sarayı'nın inşası devam ederken, sarayın hem aydınlatılması hem de ısıtılması için bir Gazhane inşa edilmişti⁶⁴¹. İnşası 1853 yılında tamamlanacak olan Dolmabahçe Gazhanesi'ne inşası sürecinde ve sonrasında gerekli ekipmanın sağlanması işi ile Tophane-i Âmire Nezareti ilgilenmişti. Bu konuda özellikle adı geçen nezaretin başında nazır olarak bulunan Fethi Ahmed Paşa'nın önemli katkı ve girişimleri olmuştur⁶⁴². Gazhanenin kuruluş aşamasında gerekli olan

⁶³⁷ Aynur Çiftçi, "Dolmabahçe Sarayı'nın Yıkılan Karakol Yapısı", **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler**, C.I, İstanbul 2007, s. 144-154.

⁶³⁸ BOA, MB.İ, 21/146, 5 Z 1284/29 Mart 1868; BOA, HH.d., 21508, 24413, 9 Teşrinievvel 1288/22 Ekim 1872. Hasbahçe'de Limonluk Kasr-ı Hümâyûnu için bkz. Resim 9.

⁶³⁹ BOA, HH.MFŞ, 2/69.

⁶⁴⁰ BOA, HH.MFŞ, 2/69, Eylül 1290/1874.

⁶⁴¹ Burak Çetintaş, **Dolmabahçe'den Nişantaşı'na**, İstanbul 2005, s. 107-108; Mehmet Mazak, Ali Şen, "İstanbul'da İlk Modern Aydınlatılan Mekân: Dolmabahçe Sarayı ve Dolmabahçe Gazhanesi", **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler**, C.I, İstanbul 2007, s. 63.

⁶⁴² Fethi Ahmed Paşa'ya Gazhane'nin ihtiyaçları için Hazine-i Hâssa Nezareti'nden aydan aya 500.000 kuruş ödenecekti. (BOA, MB, 21/61). Ayrıca Gazhane için Fethi Ahmed Paşa aracılığı ile imal ettirilen araç ve gereç için bkz. BOA, MB, 21/61, 72, 16 RA 1268/9 Ocak 1852.

teknik araç ve gerecin İngiltere'den tedariki Barutçubaşı Ohannes aracılığı ile sağlanmış; bu malzeme için Hazine'den 4.720 kese harcanmıştır⁶⁴³.

Dolmabahçe Sarayı'nın birçok salon ve duvarlarındaki avize ve şamdanlar havagazı ile aydınlatma elemanlarıdır. Bu avize ve şamdanlar veya sarayın duvarlarındaki aydınlatma elemanları gaz iletimine elverişli boru şeklinde olup, yanma noktasına kadar gazı ulaştırmaktaydı. Bu aydınlatma elemanlarının hepsinde vana sistemi olup, akşam lambalar yanacağı zaman gaz vanası açılır, lamba yakılırdı. Aydınlatma gereksinimi bittiğinde de vanalar kapatılarak gaz geçişi iptal edilerek lambalar söndürülürdü⁶⁴⁴.

Dolmabahçe Gazhanesi, tesisinden 1874 yılına kadar Hazine-i Hâssa malı olarak çalıştı. İdarenin masraflarının azaltılması ve gelirlerinin artırılması için çalışan sayısında azaltma yoluna gidilmiştir. Yapılan tasarruf uygulaması ve idari düzenleme sonucunda ilk aşamada aylık 8.000 kuruşluk tasarruf sağlanmıştır. Düzenlemeyle gazhanede yazın 32 kışın ise 40 görevli istihdam edilmiştir. Verimliliği artırmaya yönelik düzenlemeler sadece çalışan sayısında azaltma ile sınırlı kalmamış, üretimde kaliteyi sağlayabilmek için Londra'dan araç ve gereç getirtilmiştir⁶⁴⁵.

Havagazı elde etmek için kullanılacak gaz kömürü ilk birkaç yılda İngiltere'den temin edilirken sonradan Kozlu ve Ereğli maden kömürü kullanılmaya başlanmıştır⁶⁴⁶. Tophane-i Âmire Nezareti'nce görevlendirilen uzman memurların, maden ocağına giderek gaz üretimi için en elverişli kömürü seçtikleri belirlenmektedir⁶⁴⁷. İngiltere'den daha az miktarlarda alınan gaz kömürü ise Ereğli kömürüne karıştırılmak suretiyle kullanılmıştır⁶⁴⁸. Gaz üretimi için kullanılacak

⁶⁴³ BOA, D.DRB.MH, 1017/11, 11 CA 1265/4 Nisan 1849.

⁶⁴⁴ Mazak, Şen, a.g.m., s. 67.

⁶⁴⁵ Gazhane idaresi için İngiltere'den kerpiç tuğlası, ateş tuğlası ve teneke getirtilmiş; bu malzemenin İstanbul'a ulaşması zaman alacağından acil olan tuğlanın bir kısmı Zeytinburnu Fabrika-yı Hümayûnu'ndan temin edilmiştir (BOA, MB, 136/24; 11 Mart 1287/24 Mart 1871).

⁶⁴⁶ BOA, HH.İ, 26/15, 27 N 1274/11 Mayıs 1858.

⁶⁴⁷ “..Gazhane için gerekli olan kömürün Ereğli madeni hasılatından ekseriya Tophane-i Âmire tarafından memûr-ı mahsûs tayîn ve bazen istihkâm alaylarından birer mîkear asker dahî sevk ve tertîb olunarak gaz elverişli cinsinden celb ve sarf olunmakda bulunmuş olduğundan...” (BOA, HH.MH, 600/10 , 10 ZA 1277/20 Mayıs 186).

⁶⁴⁸ BOA, MB, 148/150, 13 Mart 1289/26 Mart 1873.

kömür Kabataş'ta Emlâk-ı Hümâyûn'a bağlı bir depoda muhafaza edilmekteydi⁶⁴⁹. Gazhanede havagazı üretimi sonrasında oluşan kök kömürü (mahlût kok kömürü) gazeteler vasıtasıyla ilan edilerek satışa çıkarılırdı⁶⁵⁰.

Yukarıda sayılan nedenlerden ötürü ve gazhanenin şehre hizmet ettiğini ileri süren Şehremaneti, padişaha müracaat ederek gazhanenin Hazine-i Hâssa eliyle değil de belediye tarafından yönetilmesinin daha uygun olacağını ve kurumun yerel yönetime devredilmesini istedi ve bu talep 8 Temmuz 1874 tarihinde kabul edildi⁶⁵¹.

2.3.21. Gümüşsuyu Kışlası/Mızıka-yı Hümâyûn ve Hademe-i Hâssa Dairesi

Dolmabahçe Sarayı'na yakın bir mevkide bulunan ve İstanbul teknik Üniversitesi'nin Gümüşsuyu yerleşkesi olan yapı Mızıka-yı Hümâyûn ve Hademe-i Hâssa-yı Şâhâne tarafından kullanılırdı. Mimarı J.W. William olan yapının kalfalığını Stefan Kalfa yürütmüştür. Sözkonusu yapı başlangıçta askeri tıbbiye mektebi olarak projelendirilmiş ve inşaat bir süre bu şekilde devam etmiş iken daha sonra askeri bir kışlaya dönüştürülme kararı alınmıştır⁶⁵². Binanın projesindeki değişikliğinden kaynaklanan maliyet farkı, aralarında Karabet Balyan'ın da bulunduğu bir bilirkişi heyetine tespit ettirilmiş ve kışla inşaatına başlanmıştır. Gümüşsuyu Kışlası bir yandan sarayın muhafazasını sağlayan askeri birliklerin yerleşkesi iken diğer yandan da sayıları bir dönem 900'e yaklaşan Mızıka-yı Hümâyûn ve Hademe-i Hâssa-yı Şâhâne kadrosuna tahsis edilmişti. Gümüşsuyu Kışlası, II. Abdülhamid döneminde Beşiktaş ve çevresinde meydana gelen yangınlara müdahale eden itfaiye erleri tarafından da kullanılmaktaydı⁶⁵³.

2.3.22. İstabl-ı Âmire

⁶⁴⁹ BOA, HH.İ, 160/3,5 M 1302/25 Ekim 1884.

⁶⁵⁰ 1872 yılında havagazı üretiminden sonra açığa çıkan kok kömürü, kantarı 6.5 kuruştan satışa çıkarılmış, ancak taliplisi olmayınca kantarı 4.5 kuruşa kadar indirilmişti (BOA, MB, 145/136, 23 KE 1288/5 Ocak 1872).

⁶⁵¹ BOA, İ. DH, 47350, BOA, ŞD, 2393.

⁶⁵² BOA, HH.EBA, 1/4; 4/10. Gümüşsuyu Kışlası'nın Mekteb-i Tıbbiye olarak inşa olunurken daha sonra kışlaya dönüştürülme süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, HH.MH, 1/77, 11 R 1266/24 Şubat 1850.

⁶⁵³ Burada hergün gündüz 6 nefer nöbet tutarken kalan 75 gayrı muvazzaf erler ise gündüzleri Beşiktaş ve Ortaköy iskelelerinde hamallık yapıp geceleri kışlada nöbet tutmaktaydı; bunlara ayda 300 kuruş maaş verilmekteydi (BOA, Y.PRK.SGE, 11/81, r.1309/1893-94).

Fatih Sultan Mehmed döneminde yalın, daha sonraki tarihlerde ise daha geniş bir yapılanmayı ifade eden ve iki *emir-i ahûrun* idaresinde bulunan hasahır veya Istabl-ı Âmire; Osmanlı saray teşkilatı ve yapısı içinde, sistemin geleneksel bir parçasıdır. Istabl-ı Âmire’yi oluşturan mekânlar saray ana yapısının içinde olduğu gibi, sarayın ana duvarları dışında da yer almıştır. Bu mekânlarda saraya ait at ve arabalar bulunduğu gibi, sultanın en kıymetli eyer takımlarının yer aldığı Raht Hazinesi de korunmaktaydı⁶⁵⁴.

Dolmabahçe Sarayı’nın has ahırları, sarayın kara tarafında Mabeyn bölümünün karşısında yer almaktaydı. Istabl-ı Âmire’nin kısa bir süre faaliyet gösteren Tüfenkhane’nin 1833-1834 yıllarındaki yıkımının ardından ve bu yapının bir bölümünün yerine inşa edildiği bilinmektedir⁶⁵⁵. Hasahır’da; baştavile, fayton, arabalık, has ahır samanlığı, su terazisi, mekkârî hayvanları ahır, mekkârî hayvanları üzerinde koğuş, ayvazlar koğuşu, mutfak, kiler, müdüriyet ve kalem odaları, marangozhane, demirhane, çamaşırhane, yulaf ve arpa ambarı, gibi bölümler ya da birimler bulunmaktaydı⁶⁵⁶. Istabl-ı Âmire, ekleri ile beraber 115x160 metrekarelik bir alanda yer almakta, bazı bölümlerinin de demir ambarı olarak kullanıldığı tespit edilmektedir. Özgün kullanımında arpa ambarı işlevinde olduğu anlaşılan mekân, 1926’da demir ambarı olarak değerlendirilmiştir. Kayıtlarda “hazine” olarak geçen, avlu ortasındaki 21x25 metrekarelik kütle ise Raht Hazinesi’dir⁶⁵⁷. Istabl-ı Âmire teşkilatı bünyesinde işleyen bu ahırların yanında Sultan Abdülaziz döneminde yanan Dolmabahçe Sarayı Tiyatrosu’nun Hasahır olarak düzenlendiğini de eklemek gerekir⁶⁵⁸.

Hilafetin kaldırılmasından sonra saltanat makamına ait tüm emlak ve eşyalar gibi Istabl-ı Âmire İdaresi’nin devam edip etmemesi de gözden geçirilmiş; burada

⁶⁵⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 488-489. Bu konudaki bir çalışma için bkz. Ebru Sönmez, “1129/1717 Tarihli Deftere Göre Raht Hazinesi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001. Dolmabahçe Sarayı’nın inşası sırasında Istabl-ı Âmire’nin bir görünümü için bkz. Resim 10.

⁶⁵⁵ Cezar, **a.g.e.**, s. 76, 330. Bu çalışmada ayrıca Tüfenkhane’nin III. Selim döneminde inşa olduğu ve II. Mahmud döneminde onarıldığı da belirtilmektedir.

⁶⁵⁶ BOA, HH.İ 54/26; MSHHA, E-I, 362, 786, 1040; E-II, 432, 484, 655.

⁶⁵⁷ Öner, **a.g.m.**, s. 128-129.

⁶⁵⁸ BOA, HH. EBA, 27/37.

bulunan çok sayıda hayvan, araba, koşum eğer takımı ve sair eşya ya satılmış ya da başka kurumlara gönderilmiştir. Bunların içinde özellikle damızlık atlar Hilafetin lağvedilmesinden hemen sonra Karacabey Harası'na nakledilmiş⁶⁵⁹; daha sonra İktisat Vekili'nin yazısıyla koşum ve eğer takımları da talep edilmiştir. Burada bulunan arabaların ise satılığa çıkarılması istenmiştir⁶⁶⁰. İstabl-ı Âmire yapısı Cumhuriyet'in ilanından sonra stadyum inşasına kadar Maliye Vekâleti'nin Kırtasiye Deposu olarak kullanılmıştır⁶⁶¹. Bu dönemde yapılan bir tespit, Kırtasiye Deposu Başmemurluğu'na teslim edilen binanın yanında olup içinde bir takım büyük ve binek arabalarının bulunduğu bina beş kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan 2'sinde kısmen diğer 2'sinde ise tamamen köhne arabalar ve keresteler bulunduğu anlaşılmaktadır⁶⁶².

2.3.23. Dolmabahçe Tiyatrosu

Dolmabahçe Tiyatrosu, Osmanlı İmparatorluğunda, sosyo-kültürel yaşamdaki değişimlerin mimariye yansımada ilginç bir boyutu yansıtır. Dolmabahçe Sarayı Tiyatrosu'nun çağı içinde ve kent ölçeğindeki yeri dikkate alındığında yapının; geleneksel bir meydan düzenlemesi içinde, meydanın açılım noktasında yer aldığı görülmektedir. Eğimli arazide yer alan yapının 1855 yılında Robertson tarafından çekilmiş fotoğrafında inşaat, yapının çevre duvarlarıyla tamamlanmış gözükmektedir⁶⁶³.

Tiyatronun yapımına Dolmabahçe Sarayı'nın inşası ile başladığı anlaşılmaktadır. Yapı, saray kompleksi içinde bütünün bir parçası olarak tasarlanmıştır. Tiyatronun inşasında Dieterle ve Hammond adındaki mimarlar görev almışlardır. Paris Operası'nın iç dekorasyonunu gerçekleştiren Séchan, saray

⁶⁵⁹ İstabl-ı Âmire'de bulunan büyük ve binek arabaların satılması hususundaki İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı 2 Şubat 1927 tarihlidir (MSHHA.CMH, 1432).

⁶⁶⁰ Maliye Vekaleti'nce yazılan bir yazıda Türk ordusunun hareket kuvvetinin artırılmasında Türk vatanının savunmasında etkin olan Türkiye atlarının ıslahı maksadıyla faaliyet gösteren Karacabey Harası'nın bütçesinin kısıtlı olması nedeni ile damızlıkların talim ve terbiyesi için gerekli olan talim arabalarıyla koşum ve eğer takımı gibi at yetiştirme ve talim araç ve gereçlerinin sağlanması için İstabl-ı Âmire'deki malzemeler talep edilmektedir (MSHHA.CMH, 1432, [17 Eylül 1928]).

⁶⁶¹ Söz konusu Kırtasiye Deposu daha sonra Dolmabahçe Sarayı'nın Harem mutfakları yanında bulunan eski kömür deposuna nakledilmiştir (MSHHA.CMH, 2227, 6 Aralık 1939).

⁶⁶² MSHHA.CMH, 1432.

⁶⁶³ Öner, a.g.m., s. 124. Bkz. Resim 11.

tiyatrosunun da tefriş ve süslemesi işini üstlenmişti Dolmabahçe Tiyatrosu'nun açılış haberi Ceride-i Havadis gazetesinin 6 Cemaziyelevvel 1275 (11 Ocak 1859) tarih ve 918 sayılı nüshasında yayınlanmıştır. 8 Ocak 1859 Cumartesi günü öğleden sonra Naum Tiyatrosu Kumpanyası Saray tiyatrosunda bir temsil vermiştir. Padişahın da hazır bulunduğu bu ilk temsil bir denemedir. Asıl açılış, daha görkemli bir şekilde 12 Ocak 1859 Çarşamba günü yapılmıştır⁶⁶⁴..

Belgelere göre Dolmabahçe Tiyatrosu, Sultan Abdülaziz döneminde de bir süre gereken ilgiyi görmüştür⁶⁶⁵. Ancak bu dönemde yangın geçiren saray tiyatrosu alınan bir kararla İstabl-ı Âmire ek binası olarak işlevlendirilmiştir⁶⁶⁶. Dolmabahçe Tiyatrosu ahıra çevrildikten sonra adının “Tiyatro Tavilası” olarak geçtiği tespit edilmektedir. II. Meşrutiyet döneminde tiyatro tavilası olarak geçen bu ahırın çatı ve döşemelerinin Mimar Vedad tarafından hazırlanan bir onarım projesi ile restore edildiği tespit edilmektedir⁶⁶⁷. Tiyatro II. Meşrutiyet döneminde Mefruşat Ambarı idaresinin deposu olarak da kullanılmıştır⁶⁶⁸. Cumhuriyet dönemine gelinceye değin bir süre bakımsız kalan tiyatro cumhuriyet döneminde ilk önce tütün deposu olarak kullanılmıştır⁶⁶⁹. 1937 yılında Dolmabahçe Meydanı ve çevre yollar düzenlenirken yapı tamamen yıkılmıştır⁶⁷⁰.

2.3.24. İç Hazine

Dolmabahçe Sarayı'nın Harem bahçesi içinde kâgir tek katlı bir yapı vardır. Bu yapı kayıtlarda “hazine binası” olarak geçmektedir⁶⁷¹. Yapının tamamıyla taş olarak inşa edilmesi saklama ve muhafaza amaçlı kullanıldığına işaret etmektedir.

⁶⁶⁴ Süha Umur, “Abdülmedid, Opera ve Saray Tiyatrosu”, **Milli Saraylar Dergisi**, Sayı 1, İstanbul, 1987, s. 54.

⁶⁶⁵ **Tercümân-ı Ahvâl**, 23 Temmuz 1861; 3 Eylül 1861.

⁶⁶⁶ Tiyatro binası dönemin Ebniye-i Hümâyûn serkalfası Serkiz Balyan tarafından İstabl-ı Âmire'ye çevrilmiş ve toplam 656.000 kuruşa mal olmuştu. (BOA, HH.İ, 45/13, 24 ZA 1284/18 Mart 1868).

⁶⁶⁷ Onarımla ilgili teknik ayrıntılar için bkz. BOA, HH.EBA, 678/10, 5 M 1328/17 Ocak 1910).

⁶⁶⁸ Uşaklıgil, **a.g.e.**, C.I, s. 45, 67.

⁶⁶⁹ Öner, a.g.m., s. 125.

⁶⁷⁰ Umur, a.g.m., s. 54.

⁶⁷¹ MSHHA, E-I, 1056, r.1332/1916-17.

Dolmabahçe Sarayı'nın yönetim merkezi olarak kullanılmaya başlandığı tarihte henüz Hazine-i Hâssa Topkapı Sarayı'nda dış avludadır. Sarayda bulunan değerli eşyalar Topkapı Sarayı'ndaki Hazine-i Hümâyûn'a göndermek yerine Dolmabahçe Sarayı'nın Harem bahçesindeki İçhazine'de saklanması ayrıca başkaca çok sayıdaki kişisel eşyanın ve servetin yine burada korunması son derece akla yatkındır. Ayrıca sözkonusu İçhazine'nin yeri de iyi seçilmiştir. Harem avlusu yasak yerdir. Sürekli koruma altındaki bir avlu olduğu, özellikle dışa karşı çok yüksek duvarlarla çevrili bulunmasından da anlaşılmaktadır⁶⁷².

III. BÖLÜM

TEŞKİLAT: DOLMABAĞÇE SARAYI'INDA MÂBEYN-İ HÜMÂYÛN VE HAREM-İ HÜMÂYÛN

3.1. Kavramsal ve Kurumsal Olarak Mâbeyn-i Hümâyûn

3.1.1. Etimoloji ve Kavram Olarak Ortaya Çıkışı

Mâbeyn; “Mâ” ve “Beyn” kelimelerinden oluşan Arapça bir terkip olup “iki şeyin arası” anlamına gelir. “Mâbeyn-i Hümâyûn”, “Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Cenâb-ı Mülûkâne” olarak da kullanılırdı. Bununla beraber, “Mâbeyn” denince, genel olarak bir yönetim yeri olarak Saray anlaşılırdı⁶⁷³. Kaynaklarda, sarayların resmi bölümüne neden bu adın verildiğine dair net bir bilgi tespit edilememektedir. Fakat Osmanlı saraylarının Mâbeyn dairelerinin işleyişi ve kadrosu incelendiğinde bu tanımlamanın ipuçları belirlemektedir. Bu bağlamda Mâbeyn-i Hümâyûn'un işleyişinde belirleyici rol ve etkileri olan Mâbeynciler sarayla dış daireler arasındaki irtibatı sağlarlar; huzura kabul edilecek yerli ve yabancı devlet adamlarının sarayda karşılanması ve

⁶⁷² Cengiz Köseoğlu, “Dolmabahçe Sarayı Hazine-i Hassa Dairesi”, **Milli Saraylar Dergisi**, Sayı 1, İstanbul 1987, s. 40.

⁶⁷³ Mehmet Zeki Pakalın, “Mabeyn”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, İstanbul 1983, s. 375. Örneğin zaman zaman belgelerde geçen “Mâbeyn'in rahatsız edilmemesi” ifadesi ile aslında padişahın rahatsız edilmemesi kastedilirdi (Akyıldız, **Osmanlı Merkez Teşkilâtında...**, s. 130).

ağırlanması işleri ile ilgilenirdi ki Sarayla dış dünya arasındaki bu köprü ve iletişim görevinin, kendilerine “Mâbeynci” isminin verilmesinin nedeni olduğu değerlendirilmektedir. Buradan hareketle Mâbeynci'nin görev yaptığı yer olarak Mâbeyn-i Hümâyûn ise “sarayla dış dünya arasında iletişimin sağlandığı, sarayın ve dolayısıyla devletin en üst düzeyde temsil edildiği bir merkez” şeklinde de değerlendirilebilir. Mâbeynci yerine “yakın” anlamına gelen “Karîn”, Başmâbeynci yerine de “Serkurena” ifadesi kullanılırdı. Karîn kelimesinin çoğulu olan Kurenâ ise “Mâbeynciler” yerine geçerdi⁶⁷⁴. Mâbeynciliğin ortaya çıkışından önce Osmanlı sarayında bu vazifeyi “Kapı Ağası” ya da “Kapıcılar Kethüdası” görürdü. Padişaha bir meselenin doğrudan arz edilmesi, ya da huzuruna çıkılacak olanlara eşlik edilmesi, sarayın iç düzeni ile ilgili her konuyla ilgilenmek Kapı Ağası'nın vazifeleri arasındaydı. Kapı Ağası'nın emri altında olmakla beraber hasodabaşı da doğrudan padişahın hizmetinde bulunan ve şahsi hizmetlerini yerine getiren sarayın en büyük memurlarındandı. Modernleşme sürecinden önce saraydaki bu iki vazife, yani kapı ağalığı ve hasodabaşılık görevleri Mâbeynciliğe dönüştürülmüştür⁶⁷⁵.

XIX. yüzyıl öncesi dönem Osmanlı sarayı Bîrûn, Enderûn ve Harem-i Hümâyûn olmak üzere üç bölümden oluşurdu⁶⁷⁶. Bîrûn (Dış Hizmetler) ve Enderûn (İç Hizmetler), XVIII. yüzyıl öncesinde sadece saraya ait birimler değil, aynı zamanda ülkenin yönetim merkeziydi. Devlet idaresinde başta sadaret olmak üzere idari birimlerin saray dışında güç merkezleri oluşturmaya, devlet idaresinin yükünü üstlenmeye başlamasıyla saraydaki idarî işlevler de oralara geçmiş oldu⁶⁷⁷.

Topkapı Sarayı'nda Mâbeyn'in teşekkülü bakımından I. Abdülhamid belirleyici bir öneme sahiptir. Bu dönemde sarayın Hünkâr Sofası padişahın hem

⁶⁷⁴ Pakalın, a.g.m., s. 375.

⁶⁷⁵ Joseph Von Hammer, **Devlet-i Osmaniye Tarihi**, Çev. Mehmet Atâ, C.III, İstanbul 1329; Pakalın, a.g.m., s. 376.

⁶⁷⁶ Enderûn-ı Hümâyûn'un tam teşekküllü kuruluşu, II. Murad ve özellikle de II. Mehmed dönemine tarihlenmektedir. II. Murad döneminde sarayın dış hizmetleri için Akağalar ile baltacılar, iç hizmetleri için ise kapağalığı, hazinedarbaşılık, saray ağalığı ve kilercibaşılık ihdas edilmiştir (Baykal, a.g.e., s. 18; Mehmet İpşirli, “Enderun”, **DİA**, C.XI, İstanbul 1995, s. 185-187).

⁶⁷⁷ Akyıldız, “Mâbeyn”, s. 283. Topkapı Sarayı'nın yerleşim düzeni ve Enderûn-ı Hümayun'un bu saraydaki yerleşim ve yapılanması ile ilgili bkz. Ertuğ, “Topkapı Sarayı”, s.256-261.

dinlendiği ve eğlendiği hem de çalıştığı bir mekân olarak kullanılmıştır. III. Selim de bu saraydaki, yaşamında Mâbeyn dairesini aynı amaçlarla kullanmıştı⁶⁷⁸.

II. Mahmud döneminde, henüz saray teşkilatında köklü değişikliklere gidilmediği 1826 öncesinde, Enderûn teşkilatında durum geçmiş dönemlerden farklı değildi. Ancak bu dönemde “Mâbeynci” unvanının dönem kaynaklarında açık bir şekilde zikredildiği görülmektedir. Padişahın günlük mesaisinde yakın çalıştığı bir kadro olan mâbeyncilerin “Hâne-i Hâssa” da denilen “Hasoda” teşkilatından da seçilirlerdi. Kayıtlardaki ifadelerden mâbeyncilik unvanının Enderûn-ı Hümâyûn’daki ağalık unvanına göre üst görev olduğu anlaşılmaktadır⁶⁷⁹. Mâbeyncilik üst görevdir ama II. Mahmud gibi hızlı çalışan, hareketli ve titiz bir padişaha bu kadar yakın çalışmak da kolay değildi; bazen huyu suyu sevilmeyen, ya da padişahın hızına yetişemeyenler çok geçmeden görevden alınarak çırağ edilebiliyorlardı⁶⁸⁰.

XIX. yüzyıl başlarında padişah sarayındaki mâbeynciler, Enderûn görevlileri arasından seçilebildiği gibi Enderûn görevlileri de saray, köşk ve kasır bekçileri arasından belirlenebiliyordu. Sultan II. Mahmud saltanat binişlerinde iyi ahlak ve kılık kıyafetini beğendiği saray ve köşk bekçilerini Hazine-i Hümâyûn’a aldirmek sureti ile Enderûn ağalığına terfi ettirerek taltif ederdi⁶⁸¹. Taltif ve takdir vardı ama bu dönemde Enderûn’da aşırılıklara girişerek gücü yettiğine haksızlık yapanların durumu Mâbeyn’e intikal ettiğinde ilgili hakkında derhal işlem yapılır ve saraydan

⁶⁷⁸ Akyıldız, “Mâbeyn”, s. 284.

⁶⁷⁹ “..Cülûs-ı şevket-me’nûsda seferliden hasodaya alınan Arif Mehmed Ağa mabeynciliğe sezâ olduğu âlem-i bâlâyâ takrîr ve fütuhât-ı Mekke münâsebetiyle mâbeyncilik kendüye tebşîr olunarak mâbeyn-i hümâyûna tesyîr olduğu zeyl-i sahaif- ü Letâife tahrîr ve tasîr olundu...” (Hafız Hızır İlyas Ağa, **a.g.e.**, s. 45).

⁶⁸⁰ Görevden alınmalarda bazen padişahın mizacına uygun olmama hali de gerekçe gösteriliyordu. Örneğin mabeynci Arif Mehmed Ağa *mizâc-ı şâhâneye muvâfık hizmete muvaffak olamadığı cihetle vazifeden çıkarılarak çırağ edilmişti* (**A.e.**, s. 50).

⁶⁸¹ “..Göksu’ya teşrîf ve orada bulunan Bostâniyânı ihsân-ı firâvenleri ile taltîf buyurdıkları sıralarda kasr-ı hümâyûn-ı mezbûrun bekçisi olan kimesnenin dülbendi Mustafa Efendi saray-ı dilârâyâ şâyân olduğu nâsiye-i hâlinden âyân ve cebîn-i hecceyinde envâ-ı feyz-i lem’ân eylediği evvel nazarda nümâyân olduğundan hazine-i hümâyûna alınması için emr u fermânları zîb-i sahâyiif sudûr ve mahdûm-ı mezbûr yevm-i mezkûrda Enderûn ağalığı ile mesrûr buyrulduğu ...” (**A.e.**, s. 56).

uzaklaştırılırdı⁶⁸². Cezalandırmalarda sıkça tekrar edilen bir söz “emsâline ibret olması” idi. Yapılan disiplin suçunun niteliğine göre çeşitli cezalar verilirken, Enderûn’dan Topkapı Sarayı’na (İslâmbol Sarayı) gönderilmek de bir cezalandırma şekliydi⁶⁸³.

3.1.2. İdari Yapılanma

Osmanlı Sarayı’nın resmi dairesi olarak Mâbeyn-i Hümâyûn’un yapısı ve işlevi, yaşanan siyasal süreçlere göre değişiklik göstermiştir. İlki 1847 yılında yayınlanan Devlet Salnameleri, Mâbeyn-i Hümâyûn’un genel yapısı hakkında bilgi vermekle beraber ayrıntıları ve alt kadrolarına ilişkin ayrıntıları içermemektedir. Salnameleri doğrulayıcı ve tamamlayıcı nitelikteki kaynaklardan olan maaş ve tayinat defterlerinden Mâbeyn-i Hümâyûn’un yapısı hakkında daha da ayrıntılı verilere ulaşılmaktadır. Kaynakların beraberce kullanımı sonucu XIX. yüzyıl saray teşkilatının, yaşanan siyasal süreçlerden ne denli etkilendiği de tespit edilebilmektedir.

Devlet Salnamelerinde başlangıçtan itibaren Mâbeyn-i Hümâyûn teşkilatı ile sarayın destek hizmetlerini ve gelir giderlerini idare eden Hazine-i Hâssa Nezareti⁶⁸⁴ teşkilatı ayrı birer birim olarak gösterilirdi. Topkapı Sarayı’ndaki Hazine-i Hümâyûn, Hırka-i Saadet ve Babussaâde Ağalığı gibi birimleri içeren Hazine-i Hümâyûn Kethüdalığı ise yine Mâbeyn-i Hümâyûn teşkilatı içinde yer almaktaydı⁶⁸⁵.

Mâbeyn-i Hümâyûn kadrosu resmi ve hususi olmak üzere ikiye ayrılırdı. Bunlardan resmi kadro unvanları salnamelerde bütünüyle yer alırken padişahın

⁶⁸² Örneğin Enderûn’da yeniçeri Şakir Ağa kendisinden güçsüz olanları dövmesi, hakaret etmesi nedeni ile Mâbeyn-i Hümâyûn’a şikâyet edilmiş ve derhal çırağ edilerek cezalandırılmıştı (A.e., s. 56-57).

⁶⁸³ A.e., s. 13.

⁶⁸⁴ Hazine-i Hâssa Nezareti ile ilgili olarak bkz. Arzu Terzi, **Hazine-i Hâssa Nezâreti**, Ankara 2000.

⁶⁸⁵ Örneğin h.1267/1851 tarihli salnamede Mâbeyn-i Hümâyûn teşkilatı başlığı altında ilk olarak Darussaade Ağası Arif Ağa’ya yerverilmiştir. Arif Ağa ile aynı hizada yazılan bir diğer isim ise İmam-ı Evvel-i Hazret-i Şehriyârî olarak geçen İzzet Efendi’dir (**Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye**, İstanbul 1267).

hususî hizmetlerine bakanlar gediklere ise Salnamelerinde yer verilmemiştir; bunun istisnası Seresvâb-i Hazret-i Şehriyârî'dir⁶⁸⁶.

Devlet Salnamelerinin tamamı incelendiğinde Mâbeyn-i Hümâyûn teşkilatında şu unvanların yer aldığı tespit edilir⁶⁸⁷: Darussaâde Ağası, Mâbeyn Ferîki, Kitâbet Dairesi, Kurenâlık Dairesi, Yaver-i Harb (Mâbeyn-i Hümâyûn'a Memûr Zâbitân-ı Askeriye), Musahipler, İmâm-ı Evvel-i Hazret-i Şehriyârî, İmâm-ı Sâni-i Hazret-i Şehriyârî, Telhîsi-i Evvel, Telhîsi-i Sâni, Kapû Çukadâr-ı Evvel, Kapû Çukadâr-ı Sâni, Mâbeyn-i Hümâyûn Müdürü, İstabl-ı Âmire Müdürü, Hademe-i Hâssa ve Mûsika-ı Hümâyûn Ferîki, Kapucular Kethüdası, Bekçiler Müdürü, Seretıbbâ-ı Hazret-i Şehriyârî, Mâbeyn-i Hümâyûn'a memur tabîb, Hazîne-i Hümâyûn Vekili, Hazine-i Hümâyûn Kethüdâsı, Hazîne-i Hümâyûn Başkâtibi, Babussaâde Ağası, Hırka-i Saâdet Serhademesi, Has Oda Kethüdası, Mehd-i Ulyâ-yı Saltanat (Valide Sultan) Başağası, Mehd-i Ulyâ-yı Saltanat Kethüdası, Hazine-i Hâssa Nazırı, Ebniye-i Seniyye Serkalfası, Seresvâbi-i Hazret-i Şehriyârî.

Yukarıda sayılanlar Mâbeyn'in bütün kadrosu değil sadece yönetici konumundaki görevlilerdir. Salnamelerde adları geçenlere bağlı kadrolar dikkate alındığında Mâbeyn'e idari olarak bağlı görevli sayısının bunun çok daha üzerinde olduğu anlaşılır. Her ne kadar Salnamelerde Mâbeyn hiyerarşisinin en tepesinde Darussaade Ağası'nın adı geçse de maaş ve tayinat defterlerinde Serkurena en üst mevkidedir. Onu Serkâtib takip eder. Padişahın hane halkının yaşadığı yer olan Harem'in ve kalabalık bir hizmetli topluluğunun başında bulunan Darussaâde Ağası'nın, icra ettiği göreve paralel olarak hiyerarşide ilk sırada yer alması tabii idi. Tanzimat döneminde sayıları beş ila altı arasında değişen kurena ve kâtipler de salnamelerde yer almaktaydı. Bunun yanında padişahın Mâbeyn'deki hususî dairesinde görev yapan ve sayıları yine beş-altı arasında değişen Musâhip Ağalar da, görev yaptıkları yer ve sadece padişaha olan hizmetleri nedeni ile Mâbeyn kadrosu içinde sayılmışlardır. Mâbeyn-i Hümâyûn'un temel birimleri arasında yer alan yaverlerin sayılarının Tanzimat sürecinde 50'ye kadar çıktığı tespit edilmektedir.

⁶⁸⁶ Örneğin bkz. **Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye**, İstanbul 1267.

⁶⁸⁷ Bu listeye Hazine-i Hâssa Nezareti bünyesindeki birimler alınmamıştır; sadece doğrudan Mâbeyn-i Hümâyûn'a bağlı olarak görev yapanlar alınmıştır. h. 1267/1851'den itibaren yayınlanan toplam 67 devlet salnamesi taranarak bu sonuçlar elde edilmiştir.

Salnamelerde “Mâbeyn-i Hümâyûn’a Memur Zâbitan-ı Askeriye” başlığı altında kendilerine yer verilen yaverlerin başında “Mirliva” ya da “Ferik” rütbeli bir paşa bulunmasından dolayı bunların saraydaki dairelerine Paşa Dairesi adı verilmekteydi. Mâbeyn-i Hümâyûn’un “habercisi” gibi bir konumda olan Çuhadarları sarayın mutemedleri gibiydi. Mâbeyn’den Hazine-i Hümâyûn’a nakledilecek değerli eşyalar ya da benzeri görevler onların uhdesindeydi. Benzer şekilde Bâbiâli ile diğer nezaretler arasındaki teması sağlayan, evrak nakillerinde görev alan “Telhîsîler” de yine Mâbeyn’in resmi kadrosu arasında sayılmışlardır. Mızıka-yı Hümâyûn ve Hademe-i Hâssa komutanı, Istabl-ı Âmire Müdürü, Bekçiler Müdürü, Kapıcılar Kethüdası, Ebniye-i Hümâyûn serkalfası yine resmi kadronun önde gelen isimleri arasında yer almaktaydı. Mâbeyn hademeleri olan hususi hizmetliler genel olarak Salnamelerde zikredilmemekle beraber bunların amiri konumunda olan Mâbeyn Müdürü ile gediklerin belki de en önemlisi olan Seresvâbî, Mâbeyn’in hususi kadrosunda içinde bulunmaktaydı. Mâbeyn hademelerinin tamamı salnamelerde yer almasa da onları temsilen Mâbeyn Müdürü ve Seresvâbî’ye bir ayrıcalık tanınmış olabileceği düşünülebilir. Topkapı Sarayı birimleri ve işlevleri ise Devlet Salnameleri’nde Hazine-i Hümâyûn Kethüdalığı bünyesinde teşkilatlandırılmıştır. Bu teşkilat bünyesinde Babussaade Ağası, Hırka-i Saadet Serhademesi, Hazine-i Hümâyûn Kethüdası, Hazine-i Hümâyûn Vekili, Hazine-i Hümâyûn Başkâtibi, Has Oda Kethüdası gibi kadrolar yer almaktaydı.

Mâbeyn-i Hümâyûn’a ait maaş ve tayinat defterleri de teşkilata ilişkin değerli birer kaynak özelliği taşır. Bu defterler Devlet Salnamelerinin eksik bıraktıklarını tamamlamaktadır. Saray görevlilerin elkabı, maaşları, sayıları ve birbirleri arasındaki hiyerarşik durumları bu kaynaklardan öğrenilebilmektedir⁶⁸⁸. Özellikle maaşlar

⁶⁸⁸ Sultan Abdülaziz’in ilk saltanat yılında saray kadrosu ve maaşları şöyleydi: Serkurenâ Atûfetlû Hacı Emin Beyefendi 50.000 kuruş; Kurenâ-yı Sâni Saâdetlû Yaver Bey 15.000 kuruş; Kurenâ-yı Hazret-i Şehriyârîden İzzetlû Emin Bey 6.000 kuruş, Kurenâ-yı Hazret-i Şehriyârîden İzzetlû Raşid Bey 7.500 kuruş, Kurenâ-yı Hazret-i Şehriyârîden İzzetlû Safvet Bey 6.000 kuruş, Kurenâ-yı Hazret-i Şehriyârîden İzzetlû Zeynelâbidin Efendi 6.000 kuruş, Kurenâ-yı Hazret-i Şehriyârîden İzzetlû Hakkı Beyefendi 50.000 kuruş, Mâbeyn ikinci kâtibi Saâdetlû (...) Beyefendi 20.000 kuruş, Mâbeyn üçüncü kâtibi Saâdetlû Ali Beyefendi 15.000 kuruş, Mâbeyn dördüncü kâtibi Saâdetlû Ziya Beyefendi 15.000 kuruş, Mâbeyn beşinci kâtibi Saâdetlû Hilmi Efendi 15.000 kuruş, Mâbeyn altıncı kâtibi Memdûh Bey 15.000 kuruş, Darussaade Ağası Devletlû Talha Ağa 25.000 kuruş; Başmusâhib-i Hazret-i Şehriyârî Saâdetlû Râmiz Ağa 6.000 kuruş; Vâlide Sultan Başağası İzzetlû Cevher Ağa 6.000 kuruş; ikinci musâhib İzzetlû Abdülkerim

hijerarşik yapının anlaşılmasında belirleyici veriler sunar: Örneğin Mâbeyn-i Hümâyûn kadrosu içinde Serkurena ve Serkâtib maaşları birbirine yakındı. Bazen serkurena başkâtipten daha fazla maaş olsa da genellikle aynı düzeydeydi. Sultan Abdülaziz'in hal'inde serkurena olarak görev yapan ve kendisine hal edildiğine dair tebliği yapmakla görevlendirilen Hafız Mehmed Bey 30.000 kuruş maaş alırken bu dönemin son Mâbeyn Başkâtibi Atıf Efendi'ye de yine 30.000 kuruş maaş tahsis olunmuştu. Mâbeyn hiyerarşisinin en üstünü Serkurena ile paylaşan Darussaade Ağası'nın maaşı da yine Abdülaziz saltanatı yıllarında 30.000 kuruş olarak belirlenmişti⁶⁸⁹.

Saray teşkilatında yer alan çeşitli hizmet dalları ve meslek gruplarına “silk”⁶⁹⁰ denirdi. Sarayda bir daire veya memuriyete getirilişi anlatmak üzere “*silk-i hademeye idhâl buyruldu, silk-i kurenâya idhâl buyruldu*” ifadesi kullanılırdı⁶⁹¹. Mâbeyn-i Hümâyûn'un hademe silkinde mensup olanlar arasında görev değişikliği ya da geçişliliği söz konusu olabilmekteydi. Hatta Mâbeyn hademe silkinden resmi görevlere de atama gerçekleşebilmekteydi. Mâbeyn'de Hademe-i Hâssa olarak görev yapan bir kişi yaverliğe, yaver olan bir başkası ise Hademe-i Hâssa görevine, ya da özgün ifadesiyle, “silki”ne getirilebiliyordu. Aynı şekilde, kuralık ile yaverlik vazifeleri arasında da görev değişimi söz konusuydu. Bunun gibi, Mızıka-yı Hümâyûn'da miralay rütbesiyle görev yapan bir subay, padişahın kuşçubaşısı olarak atanabiliyordu. Hademe-i Hâssa kadrosu ile Istabl-ı Âmire'deki faytonculuk, arabacılık gibi kadrolar arasında da değişim söz konusu olmaktadır⁶⁹².

Ağa 5.500 kuruş, üçüncü musâhib Ref'atlû Mehmed Salim Ağa 2.500 kuruş; Mâbeyn Müdür-i Evveli Emin Ağa 3.000 kuruş, Mâbeyn Müdür-i Sânsi Nuri Bey 1.000 kuruş, Seresvâbî Râif Ağa 750 kuruş, Serkitâbî Said Bey 750 kuruş, Serberber Mustafa Ağa 5.000 kuruş, Serkilârî Mustafa Efendi 1.000 kuruş, Serkilârî-i Sanî Hacı Mustafa Ağa 750 kuruş, Serkahveci Mahmud Efendi 750 kuruş, Serkahveci Refiki Hüsni Efendi 500 kuruş, Seribrikdar Ali Efendi 750 kuruş, Serseccadeci Halil Efendi 750 kuruş, Serşamadânî Salih Efendi 750 kuruş, Külhancıbaşı Mustafa Ağa 500 kuruş, Külhancı Osman Ağa 200 kuruş, Kandilcibaşı Hasan Ağa 500 kuruş, Kilâr-ı Hümâyûn ayvazları (2 kişi) 200'er kuruş, Mâbeyn kahve ocağı kahvecileri 3 kişi 200'er kuruş (BOA, MB, 90/74, 4 CA 1278/7 Kasım 1861).

⁶⁸⁹ BOA, YPRK. HH, 1/41, r. 1293/1877-78.

⁶⁹⁰ Silk; Arapça “se-le-ke” fiilinden mastar olup “meslek; tutulan yol” gibi anlamına gelir (Ferid Devellioğlu, “silk”, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara 1980, s. 1142).

⁶⁹¹Örneğin bkz. BOA, HH.d., 918, h. 1274/1858-1859. Belirtilen defterde ilgili konuyla ilgili çok sayıda atıf olduğundan sayfa numarası belirtilmedi.

⁶⁹² Örneğin bkz. BOA, HH.İ, 51/36, 8 M 1289/18 Mart 1873; BOA,HH.d., 918; BOA, MB, 156/17.

Mâbeyndeki kadrolar arasındaki geçişlilik yanında bazı görevlerde yapılan atama ve yer değiştirme hareketlerindeki sıklık dikkat çekmektedir. Sultan Abdülaziz dönemine tarihlenen kayıtlar incelendiğinde, Mâbeyn teşkilatında atama hareketlerinin en sık görüldüğü vazifenin kuralık olduğu dikkati çeker⁶⁹³. Kurenanın Mâbeyn’de göz önünde olmaları ve padişahın emirlerini ilgililere bizzat tebliğ etmeleri nedeniyle, önemli ama “kaygan” bir zemin üzerinde görev yapmış oldukları dikkatten kaçmamalıdır. Nitekim, padişahın iltifatına ve mahremine bu denli yakın olanların beklenmedik bir hadise ile gözden düşmesi de ihtimal dâhilindedir. Ancak sözkonusu görev değişikliklerinin yalnızca padişahın yakınlığını kaybetmekle ilgisi olmamalıdır. Bu vazifelerin padişaha yakın isimler arasında sırasıyla paylaşılan bir nöbet ve yine padişaha yakın olan emektarlarının taltif edilmesine vesile olan onursal durumları da dikkate alınmalıdır.

Mâbeyn’deki bazı kadro ve memuriyetlerin bu uygulamaların dışında tutulduğu da tespit edilmektedir. Elde edilen bulgular çerçevesinde, Mâbeyn kâtiplerinin saraydaki herhangi başka bir kadro ile yer değiştirdiği ya da atamalarının sık sık yenilendiği görülmemiştir. Devlet teşkilatındaki bürolarda görev yaparken üstün yetenekleri ve ahlaklarına binaen Saray’a seçilen kâtipler hem Tanzimat hem de sonrası dönemlerde Mâbeyn teşkilatının en itibarlı ve ehil kadroları arasında yer almışlardır⁶⁹⁴.

Tanzimat döneminde sarayın yönetici ve memurları ile hususi hizmete bakan gediklerin saraya yakın semtlerde ikamet ettikleri tespit edilmektedir. Saray görevlilerine bazen “ihsan” sureti ile padişah tarafından hediye de edilen evler; Fındıklı, Kabataş, Beşiktaş, Nişantaşı, Serencebey gibi semtlerden seçilir; evlerle beraber içme suyu da tahsis olunurdu⁶⁹⁵.

⁶⁹³ Örneğin bkz. BOA, HH.İ, 17/52, 14 M 1271/7 Ekim 1854; BOA, MB.İ, 27/3, 3 CA 1289/9 Temmuz 1872; BOA, HH.d., 918.

⁶⁹⁴ Tahsin Paşa, **Sultan Abdülhamid**, İstanbul 1980, s. 5-6, 23-24; Akyıldız, “II. Abdülhamid’in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı...”, s. 168-172.

⁶⁹⁵ “..Dolmabahçede Süleymaniye mahallesinde kâin bir bâb hâne kurenâ-yı hazret-i şâhânedan muhrec Tahsin beye ve Kabataş’ta bir bâb konak ile nısf masura mâ-i lezîz dahî mızıka-yı hümâyûn kaymakamlarından rif’atlü Reşid beye ihsân buyrulduğu...” (BOA, MB, 105/18, 26 N 1281/22 Şubat 1865).

Mâbeyn erkân ve memurlarının göreve atandıkları tarihten itibaren yiyecek ve binek hayvan ihtiyaçları karşılanırdı.Çalışanlara 1850 yılına kadar yiyecekler sefer tasında verilirken daha sonra bundan vazgeçilerek “çiğ” olarak tahsis edilmeye başlanmıştır⁶⁹⁶. Dolmabahçe Sarayı'nın Mâbeyn dairesinde bulunan mutfak ve kiler saray görevlilerine düzenli olarak yemek tahsis olunduğunu ya da tahsis olunan yiyeceklerin burada saklandığını göstermektedir. Mâbeyn erkânı için Kilâr-ı Hâs'da çekirdekli ve çekirdeksiz rezzâkî üzümü, şam kayısı, şam fıstığı, serfiçe eriği, mersin balığı, balık yumurtası, kolyoz balığı, sardalya, iç badem ve fındık içi gibi meyve ve yemişler her zaman hazır bulundurulurdu⁶⁹⁷. Mâbeyn-i Hümâyûn'a tahsis olunan sebze ve meyve tayinatına ilişkin Matbah-ı Âmire aylık masraf icmal defterlerinde kayda değer bilgiler bulunmaktadır⁶⁹⁸.

3.1.2.1.Tanzimat Sürecinde Dolmabahçe Sarayı ve Mâbeyn-i Hümâyûn

Tanzimat Fermanı'nın 3 Kasım 1839'da Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından Gülhane'de okunarak ilan edilmesinden sonra, valilere gönderilen talimatlarla fermanın halka en uygun dille anlatılması ve ayrıntıları daha sonra belirlenecek olan vergi ve askerlik dışındaki hükümlerinin vakit kaybedilmeden uygulamaya konulması isteniyordu. Tanzimat'ı anıtlatacak ve her devirde hatırlatacak bir abideye ihtiyaç olduğu daha fermanın ilan edildiği ilk günlerden itibaren konuşuluyordu; hatta konuşulmaktan da öte böyle bir anıtın şekli belirlenmiş ve devrin gazetelerinde de yayınlanmıştı. Ancak yeri konusunda tereddüde düşüldüğünden daha sonra bundan vazgeçilmişti⁶⁹⁹. O sıralarda padişah, babası II. Mahmud döneminde inşa olunan eski Çırağan Sarayı, eski Beylerbeyi Sarayı ve eski Beşiktaş Sahilsarayı'nda ikamet etmekteydi. Bu saraylar Topkapı Sarayı'na göre devrin ihtiyaçlarına ve zevklerine daha çok cevap verseler de yine de ayrıntılarda XIX. yüzyıl öncesi sarayının geleneklerini temsil ediyorlardı. Sultan Abdülmecid tahta çıkışından yaklaşık dört yıl sonra devrin siyasi, diplomatik ve estetik gereklerine cevap vermek üzere önce eski Beşiktaş Sarayı'nın tamirine yöneldiyse de sonraları sarayın tümüyle yıkılarak yeni anlayışa uygun bir saray inşasına başlandı.

⁶⁹⁶ BOA, HH. MTA, 1/26, 28 Ş 1266/6 Eylül 1850.

⁶⁹⁷ BOA, MB, 5/127, h.1263/1847-48, tt.

⁶⁹⁸ BOA, HH.d., 817.

⁶⁹⁹ Ali Akyıldız, “Tanzimat”, **DİA**, C. XL, İstanbul 2011, s. 3.

İşte, adı her ne kadar “abide” olmasa da Tanzimat’ın abidesi bu saray, özgün adıyla Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümâyûnu olacaktır.

Sultan Abdülmecid, 1856 yılında kullanıma açılan sarayda beş yıl kalabildi. Ardından tahta çıkan Sultan Abdülaziz de saltanat makamı olarak bu sarayı tercih etti. Bu dönemde Beylerbeyi ve Çırağan sarayları da inşa edildi; ancak, devletin esas temsil sarayı Dolmabahçe Sarayı oldu. Sultan II. Abdülhamid de saltanatının ilk yedi ayında bu sarayı kullandı. Genel kabul gören bir görüşe göre Tanzimat süreci, II. Abdülhamid’in Meclis-i Mebusan’ın çalışmalarını askıya aldığı 1878’de sona erdi⁷⁰⁰. Sarayın kullanıma açıldığı 7 Haziran 1856’dan II. Abdülhamid’in Yıldız Sarayı’na naklettiği Nisan 1877’ye kadar olan yaklaşık 21 yıl boyunca ana saltanat makamı Dolmabahçe Sarayı oldu. Tanzimat’la beraber var olan ve Boğaziçi’ndeki görkemli mimarisi ile adeta bir abide olan Dolmabahçe Sarayı inşa edildiği sürecin özelliklerini yansıtan bir yapıdır.

Sultan Abdülmecid, saltanatının ilk yıllarından itibaren Bâbîâli’nin deneyimli devlet adamlarıyla beraber çalıştı. Bu dönemde sarayla Bâbîâli arasında zaman zaman bir güç mücadelesi olduysa da başını padişahın çektiği bir üstün çıkma süreci de yaşanmadı; ancak padişah inisiyatifi bütünüyle de bırakmadı⁷⁰¹. Sultan Abdülmecid’in saltanatı aslında 1850’li yılların başına kadar siyasi ve mali bakımdan önemli bir sorun olmadan geçmiş; Tanzimat sürecinin en sakin ve sorunsuz yılları bu süreçte yaşanmıştı⁷⁰². Sultan Abdülmecid’in saltanatının yaklaşık ilk on yılına hâkim olan sulh ve sükûn ortamı, Kırım Savaşı’nın başlamasına az bir zaman kala baş gösteren ekonomik ve siyasi sorunlarla sona erecekti. 1852 yılında ekonomik buhran nedeni ile gündeme gelen dış borç girişimi Sultan Abdülmecid’in itirazları ile neticesiz kalmıştı. Bu savaşın neden olduğu mali yük devletin borçlanmasını gerekli kılmış; padişah önce borçlanma meselesini şiddetle reddetmesine rağmen daha sonra

⁷⁰⁰ A.e., s.1.

⁷⁰¹ Akyıldız, "II. Abdülhamid’in çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı..." s. 166.

⁷⁰² “..Baht-ı kavî tâli’- yaver kadîr-şinâs bende-perver bir padişâh-ı merâhim-güster idi. Asrında memâlik mamûr ve herkes nâil-i emn u huzûr oldu. Evâil-i saltanatı doğrusu pek güzel geçti. Hele altmış tarihinden altmış yedi belki yetmiş tarihine kadar Dersââdetde ve husûsıyla yazın Boğaziçi’nde olan ferâh u inbisât tarif olunmaz mertebede idi. Ol asra yetişenler ve ol vakit teferrüçgâhlarda dolaşanlar “Geçmiş zemân olur ki hayâli cihân değer” mısırânı hasbihâl olarak evrâd-ı zebân edegelmüşlerdir..” (Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., 13-20, s. 24).

Rusyayla harp patlak verince ortaya çıkan yeni durum nedeni ile kabul etmek zorunda kalmıştı⁷⁰³.

1854 yılında gerçekleşen ilk borçlanma sonrasında ülkede genel bir tasarruf hali beklenirken gerek devlet erkânı ve özellikle de Harem-i Hümayûn'un masraflarını arttırmaları; kendilerine tahsis olunan maaş ve tayinatla yetinmeyip devrin bankerlerinden borçlanma suretiyle Hazine'nin borç yükünü ağırlaştırmaları devletin ve özellikle de Mâbeyn'in önünde önemli bir gündem maddesi olarak durmaktaydı⁷⁰⁴.

Sultan Abdülmecid'in idaresini mali açıdan sıkıntıya düşüren Hazine-i Hâssa'nın 1.5 milyon liralık borcunun oluşmasına neden olan harcama kalemlerinden biri İstanbul'un yirmi ayrı mahallinde yürütülen saray, köşk ve kasırların inşaat masrafları diğeri ise Harem-i Hümayûn'un abartılı harcamalarıydı⁷⁰⁵. Özellikle Bezmiâlem Valide Sultan'ın 1853 yılında vefatı sonrasında kadınefendi ve ikballerin birbiri arasındaki çekişmeleri ve kıskançlıkları artmış; harcamaları da Hazineyi iflas noktasına getirmişti⁷⁰⁶. Padişah Hazine-i Hâssa Nezâreti'nin eski ve yeni borçlarının karşılanması için yeni bir borçlanma yapılmasını Âli Paşa ve Fuad Paşa'dan istemiş, ancak Âli Paşa bu isteği ertelemeye çalışınca görevinden azledilmişti⁷⁰⁷. Yeni Sadrazam Mustafa Reşid Paşa ise borçlanmayı gerçekleştiremeyince bir çözüm olarak devletin tüm madenlerinin maktû suretle yabancı şirketlere iltizama verilmesini; elde edilecek geliri de Hazine-i Hassa'nın borçları için kullanılmasını düşünmüş, bir müddet sonra da bu düşüncesini uygulamaya koymuştu. Ancak

⁷⁰³ Sultan Abdülmecid dış borç konusunun ilk gündeme geldiği 1852 yılında, o dönemde Fransa elçisi olan Fuad Efendi'ye (Fuad Paşa) "*Ben bu Devlet'i selefimden nasıl buldum ise halefime öyle terk edeceğim. Eğer bu istikraz bozulmaz ise saltanattan istifa ederim...*", demiş, bunun üzerine 1852 istikraz anlaşması iptal edilmişti (Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, 1-12, s. 22).

⁷⁰⁴ **A.e.**, 13-20, s. 8-9, 53-64, 131-132.

⁷⁰⁵ Hazine-i Hâssa Nezâreti'nin aylık 20.000 keselik tahsisatının 8.000 kesesi saltanat yapılarının inşaat masraflarına ayrılmıştı. (A. Cevdet Paşa, **a.g.e.**, 13-20, s. 36, 51). Saray ve köşkların inşaatında görev alan amele ve esnafın alacaklarını talep etmek üzere sarayı kuşatmaları üzerine padişah Abdülmecid çok gerekli olanlar dışındaki tüm inşaat faaliyetlerini durdurmuş; inşaata tahsis olunan 8.000 kesenin borçlarını kapatılması için kullanılmasını emrini vermişti. Saltanat yapılarından kaynaklanan borçlar meselesi padişahın hastalık günlerinde dahi önünde bir sorun olarak kalmış; borçların ödenmesine ilişkin kendisine ulaşan her haberi memnuniyetle karşılamıştı (**A.e.**, 13-20, s. 67).

⁷⁰⁶ **A.e.**, 13-20, s. 24.

⁷⁰⁷ **A.e.**, 13-20, s. 31.

Mustafa Reşid Paşa bu tavrıyla kamuoyu nezdinde önemli itibar kaybı yaşamıştı⁷⁰⁸. Sûr-ı Hümâyûnların devlet bütçesini sarsan yönlerinden biri de devlet erkânının pahalı hediyeler takdim etme geleneğiydi. Ancak devlet adamlarının sarraflar nezdinde borçlanabilme için kredi şansları yok mesabesine indiğinden hediyeleri karşılayabilecek ekonomik güçleri yoktu. İşte Mâbeyn tarafından son anda yayınlanan bir irade-i seniyye ile vükela ve ricalin hediye sunma adedi kaldırılmış; bu karar devlet erkânı tarafından memnuniyetle karşılanmıştı⁷⁰⁹.

Padişah da kendisinin ve hane halkının tahsisatını idare eden Hazine-i Hâssa Nezareti'nin bu güç durumdan kurtulması için net bir çözüm bulamıyor, “eldeki imkânlarla idare edilsin, çaresine bakılsın” gibi belirsizliği arttıran ifadeler kullanıyordu⁷¹⁰. Devrin Hazine-i Hâssa Nazırı Ali Galib Paşa işin içinden çıkamayınca Bâbiâli nezdinde istişarelerde bulunmuş; kendi bütçesi ile ilgili sorunların dışarıya intikal ettirildiğini duyan Sultan Abdülmecid, Nazırı görevden alarak sert tepkisini ortaya koymuştu⁷¹¹.

⁷⁰⁸ A.e., 13-20, s. 23.

⁷⁰⁹ “..Gelecek mevsim-i baharda musammem olan sûr-ı hümâyûnda ber-mutâd vüzerânın hedâyâ takdîm etmeleri lâzım gelip halbuki vüzerâda evvelki iktidâr olmadığı gibi nezd-i sarrâfında dahî itibarları kalmadığından bir haylisinin rezâlet göstermeleri melhûz ve cümlesi muztarib iken ayn-ı kerâmet kabûlinden olarak bu kerre hedâyâ takdîmi resmi taraf-ı padişâhîden afv olunmağla vüzerâ münbasit olmuşlardır...” (A.e., 13-20, s. 18).

⁷¹⁰ Sultan Abdülmecid'in son yıllarında maliyenin ve özellikle de Hazine-i Hâssa'nın ıslahı ile ilgili kendisine yapılan önerilere canı sıkılıyor ya bu öneriyi yapanları azlediyor ya da memnuniyetsizliğini başka bir suretle gösteriyordu. Hatta Kıbrıslı Mehmed Paşa maliyenin ıslahı ile ilgili yapılan bir değerlendirmede “böyle ufak tefek şeylerle olmaz. Bütün Ebniye-i Hâssanın ta'tili ve Saray-ı Hümâyûn masarîfının taklîli layihaya yazılmak lazımdır” gibi sözler söylemişti. Sultan Abdülmecid'in Mehmed Paşa'ya kızıp “*Hinzırı nefyetmeli*” dediği aktarılır (A.e., 13-20, s. 52).

⁷¹¹ Ahmed Cevdet Paşa, Ali Galip Paşa'nın düştüğü durumu şu şekilde anlatır: “*Hazine-i Hassa Nazırı ve damad-ı şehriyârî olan Reşid Paşazade Ali Galib Paşa bu esnada Hazine-i Hâssa'nın sekiz bu kadar bin kese düyünü olduğu beyanıyla bir çaresine bakılmasını hâk-i pâ-y-i şâhâneye arz u ihtâr ettikde “İçinden idare olunsun olur biter yoluyla gidilsin” deyû cevâb-ı âli sâdir olmağın Ali Galib Paşa muztarib ve müteyayyir kalarak bu babda pederi Reşid Paşa'ya müracaat ettikten başka gençliği hasebiyle şuna buna Hazine-i Hâssanın ahvâlinden bahsedirdi. Halbu ki Hazine-i Hâssa Nezâreti tarafından müracaat ötedenberi ancak doğrudan doğruya saray-ı hümâyûna olub Bâbiâliye müracaat hilâf-ı meşreb-i sâf-ı şehriyârî idi. Hele Hazine-i Hâssa'nın ahvâlinden haricde bahs olunması bütün bütün muhâlif-i tab'-ı hümâyûn idi. Binâen alâ zâlik rebîülâhırın yirmisekizinci perşembe günü Maliye Nazırı Muhtar Paşa azl ile yerine Ticaret Nazırı bulunan Safvetî Paşa Maliye Nazırı ve Ali Galib Paşa Meclis-i Âli-i Tanzimât azalığına memur edilerek yerine Muhtar Paşa Hazine-i Hâssa Nazırı ve Meclis-i Tânzimat azâsından Hekim İsmail Paşa Ticaret Nazırı oldu...” (A.e., 13-20, s.8).*

Mali durumun bu kadar bozulduğu ve harem harcamalarının bu denli arttığı bir sırada İngiltere, Fransa ve Rusya sefaretlerine imzasız olarak ekonomik gidişatla ilgili dilekçeler verilmişti. Bu dilekçelerde “*Abdülmeçid’in gidişi uygunsuz. Bütün ulema ve meşayih ayaklanıp Hünkârı müdâhalât-ı ecnebiyeden kurtarmak için sefaretleri basacaklar*” deniliyordu. Sultan Abdülmeçid’in tahtının ve can güvenliğinin tehlikeye girdiği bu ortamda Veliahd Abdülaziz Efendi’nin tahta çıkarılacağına ilişkin haberler de yayılınca Sultan Abdülmeçid başta Harem-i Hümayûn olmak üzere tasarruf tedbirleri konusunu bizzat ele almıştı. Hatta bu sırada Harem-i Hümayûn tarafından siparişi verilen yaklaşık 20.000 keselik eşya da tasarruf gerekçeleri ile iade edilmişti⁷¹². Tasarruf meselesi öyle ince bir noktaya gelmişti ki devlet erkânı tarafından kullanılan beş çifte kayıklara binilmemesi, Avrupa’dan borçlanabilmenin koşullarından biri haline gelmişti. Ancak Sultan Abdülmeçid’in, 5 çifte kayıklara binmenin devlet ve saltanat geleneği haline geldiğini; devleti mali açıdan sıkıntıya sokan hususun başka harcama kalemlerinde aranması gerektiğini söylemesi üzerine 5 çiftelere binilmeye devam edilmişti⁷¹³. İngiltere başta olmak üzere Avrupa’da mali buhran çıkınca Osmanlı Devleti de uyarılmış; tasarruf tedbirlerine uyulması hususundaki uyarının Sultan Abdülmeçid’e ve devlet erkânına iletilmesi işi için İngiltere Hariciyesi tarafından İngiltere büyükelçisi Canning görevlendirilmişti⁷¹⁴.

Sultan Abdülmeçid’in saltanatının son yıllarında yönetimde dirayeti kaybettiğine delalet eden bazı tasarruflarda bulunduğu devrin kaynaklarında aktarılır. Görevden aldığı bir devlet adamını, Harem-i Hümayûn’un araya girmesi neticesinde tekrar göreve iade etmesi padişahın yönetimde gösterdiği zaatlardan biri olarak gösterilmektedir⁷¹⁵. Duygusal bir yapıya sahip olan Sultan Abdülmeçid’in en önemli şanssızlıklarından biri, devrin devlet adamlarının birbirleri ile olan siyasi çekişmesi ve çıkar kavgalarıydı. Ahmed Cevdet Paşa’nın ifadesiyle, “devlet adamlarının

⁷¹² A.e., 13-20, s. 52.

⁷¹³ A.e., 13-20, s. 61.

⁷¹⁴ Cevdet Paşa, Canning’in daha önce “tahtadan olan ebniyeye pare sarfetmek bîhûde yere itlâf ve isrâf-ı maldır. Saray yapılacak olduğu halde kargir inşâ olunmalıdır” derken sonradan ağız değiştirerek tasarruf konusunda padişaha ve devlet erkânına ricalarda bulunduğunu aktarır (A.e., 13-20, s. 38).

⁷¹⁵ Kaptan-ı Derya Mehmed Ali Paşa’nın görevden alındıktan kısa bir sonra eşi Adile Sultan’ın araya girmesiyle tekrar göreve iadesi bu bağlamda örnek olarak gösterilebilir (A.e., 13-20, s. 63).

işbaşındayken farklı görevden ayrıldıktan sonra farklı konuşmaları” neyin ya da kimin doğru olduğu konusunda tereddütlere neden oluyordu⁷¹⁶. Yabancı devlet sefarethanelerinin ülkenin iç siyaseti ile ilgili işlere müdahalesinin en yüksek seviyeye ulaştığı bu dönem de devlet erkânından bazıları durumlarını muhafaza etmek için bu sefarethanelerden kendilerine yakın hissettiklerini hamî olarak seçiyorlardı⁷¹⁷.

Sultan Abdülmecid’den sonra tahta çıkan Sultan Abdülaziz dönemi yeni başlangıçlar için bir umut olarak görüldü. Bir taraftan Harem-i Hümayûn’un diğer taraftan devlet erkânının aralarındaki çekişmeler ve israfa varan harcamaları kamuoyu nezdinde son derece ümitsizliğe neden olurken sarayın da itibarı derin bir hasar almıştı. Sultan Abdülaziz tahta çıktığı ilk günlerden itibaren sarayda uzun uzun devlet işlerini mütalaa ederek, işe sarayın kadro ve teşkilatının ıslahı meselesi ile başladı⁷¹⁸.

Daha tahta çıktığı ilk anlardan itibaren askeri tesislerin ziyaretine önem veren Sultan Abdülaziz, kışlaları sık sık dolaşarak askerleri bol atıyye ile memnun ediyor, güzel sanatlar ve teknik okulların gelişimine de ayrı bir önem veriyordu. Sultan Abdülaziz Sanayi Mektebi’nin gelişimine ve okulun çağdaş ölçülere göre yenilenmesine ayrı bir önem vermekteydi. Okul müdürünün, sanayi alanındaki gelişmeleri yerinde tespiti için Paris ve Londra’ya gönderilmesini isteyen padişah, gerekirse buradaki öğrencilerden bazılarının Avrupa’daki okullara gönderileceğini de belirtiyordu⁷¹⁹.

⁷¹⁶ A.e., 13-20, s. 21. Cevdet Paşa Mustafa Reşid Paşa’nın yetiştirdiği Âli ve Fuad paşalarla iktidar çekişmesi içine girdiğini; yakın çevresine ve üstelik de hiç hak etmeyen kişilere makam ve rütbe dağıtmasını, Tanzimat’ın başlangıcındaki saygın kişiliğine zarar verdiğini belirtir (A.e., 13-20, s. 30-31).

⁷¹⁷ “..Devletin eski satveti kalmadığı gibi erkanının dahi evvelki şan u şerefleri zail oldu. Her biri kendisine bir melce bulmak üzere sefaretlerden birine dehalet ve iltica eylediler... Binaen ala zalik müdahalat-ı ecnebiye aleni surette cereyan eder oldu. Devlet-i aliyye acımacak hale geldi...” (A.e., 13-20, s. 15).

⁷¹⁸ “..Sultan Abdülaziz işe Mabeyn’den başladı. Mabeynciler in kimisi musikadan ve kimisi başka dairelerden getirilmiş bir takım delikanlılar olmağla hepsini eski yerlerine iade etti. Başmabeynci Ahmed Bey ise hanesinde ikamete mecbur edildi. Abdülaziz sarayda bu günlerde hemen her gün devlet işlerini müzâkere ederdi..” (A.e., 13-20, s. 147).

⁷¹⁹ BOA, MB, 140/100, h. 1289/1874-74.

Sultan Abdülaziz'in ilk yıllarında devletin israf çarkı kırılmaya ve yeni bir düzen oluşturulmaya çalışılırken uygulanan politikaların içte ve dıştaki yansımaları da izleniyordu. Sultan Abdülaziz de ağabeyi gibi yerli ve yabancı basını takip etmekte; Osmanlı Devleti hakkında çıkan olumlu yazılarından dolayı gazete yöneticilerini ve yazarlarını ödüllendirmekteydi⁷²⁰. Ülke içinde meydana gelen felaketler, kıtlıklar padişah tarafından maddi yardımla destekleniyor; sarayın toplumla duygusal bağının kopmamasına özen gösteriliyordu. Sorunlarını saraya ileten halkın durumu padişah tarafından görevlendirilen memurlar aracılığı ile inceleniyor ve padişaha durum hakkında bilgi veriliyordu⁷²¹.

Sultan Abdülaziz'in saltanatının ilk zamanlarında ülke çapında yaşanan olumlu hava saltanatının son yıllarında olumsuz bir seyir izlemeye başladı. Bunda en büyük pay önce Fuad Paşa'nın ardından da Mehmed Emin Âli Paşa'nın yaşamlarını yitirmeleri ve Mahmud Nedim Paşa'nın sadarete geçmesiydi. Rus yanlısı politikalarıyla bilinen Mahmud Nedim Paşa ve hükümeti döneminde mali durumdaki sıkıntı en ciddi düzeye ulaştı. İmparatorluk maliyesi içinde bulunduğu buhran nedeni ile dış borçları ödeme yeteneklerini kaybediyordu⁷²². Mehmet Emin Âli Paşa'nın ölümünden beri devam eden siyasi kaos, Mahmud Nedim Paşa Hükümetinin yayınladığı mali kararnameyle daha da artmıştı. Piyasalarda mali karışıklıklara neden olan bu olay sonrasında, kamuoyunun baskısı neticesinde Mahmud Nedim Paşa sadareten azledilmişti. Ancak sorun bununla bitmemiş, Sultan Abdülaziz başını Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın çektiği bir grup tarafından bir darbe ile hal edilmişti (30 Mayıs 1876). Sultan Abdülaziz'in yerine geçen ve liberal politikalara olan desteği ile bilinen V. Murad'ın sınırları amcasının önce hal edilmesi ardından da şaibeli bir şekilde ölümüne dayanamadı ve ruhsal dengesi bozuldu. Devlet erkânı,

⁷²⁰ Örneğin Londra'da yayınlanan Morning Post gazetesinde Osmanlı Devleti ile ilgili çıkan olumlu bir yazıdan dolayı gazete başyazarının ya mücevherli bir kutu ile ya da Londra'da satın alınacak 250-300 liralık bir çay veya sofa takımı ile taltif edilmesi Londra sefiri Kostaki Musurus tarafından teklif edilmiş ve saray tarafından da kabul edilmişti (BOA, MB, 95/10, 22 Z 1278/20 Haziran 1872).

⁷²¹ Örneğin Ankara bölgesinde yaşanan kıtlık sonrası saray yaverlerinden binbaşı Ömer Lütfi bölgeye gönderilmişti. Ömer Lütfi tarafından yapılan incelemede Yenipazar, Ayas ve Nallıhan kasabalarında halkın durumunun gayet iyi olduğu; herkesin ziraat ya da ticaretle uğraşıp devlete müteşekkir oldukları belirtilmiş ve kıtlığın atlatıldığı rapor edilmişti (BOA, MB, 166/139; 167/5, 29 Kânûnievvel 1290/10 Ocak 1875).

⁷²² Andreas David Mordtmann, **İstanbul ve Yeni Osmanlılar**, Çev. Gertraude Habermann, İstanbul 1999, s. 225-237; Ömer'ul Faruk Bölükbaşı, **Tezyid-i Varidat ve Tenkih-ı Masarifat II Abdülhamid Döneminde Mali İdare**, İstanbul 2005, s. 11.

aralarındaki istişareler ve yönetme yeteneklerini kaybeden V. Murad'ın doktorlarından alınan sağlık raporlarını dikkate alarak 31 Ağustos 1876'da Topkapı Sarayı Divan-ı Hümâyûn mahallinde toplanarak Veliahd Abdülhamid Efendi'nin tahta cülusuna karar verdiler⁷²³.

3.1.2.2. II. Abdülhamid Döneminde Dolmabahçe Sarayı ve Mâbeyn-i Hümâyûn

Sultan II. Abdülhamid 31 Ağustos 1876'da tahta çıktı ve yönetim sarayı olarak, babası ve amcası gibi Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet etmeye başladı. II. Abdülhamid tahta çıktığında iki önemli meseleyle uğraşmak zorunda kalmıştı. Bunlardan ilki meşrutiyetin ilan edilerek anayasanın hazırlanması ve Meclis-i Umûmî'nin toplanmasıydı. Diğeri de Karadağ isyanı ve akabinde beliren Osmanlı – Rus Savaşıydı⁷²⁴. II. Abdülhamid'in kamuyoyuna güven telkin ettiği ve Mithat Paşa gibi tanınmış devlet adamlarıyla çalıştığı bu ilk saltanat aylarında Meşrutiyet ilan edilmiş (23 Aralık 1876), Anayasa hazırlanarak yürürlüğe girmiş ve Meclis-i Umûmî 19 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda toplanmıştı⁷²⁵.

Kanûn-ı Esâsî çalışmalarıyla eş zamanlı olarak ülke gündeminde yer alan Karadağ sorununa ilişkin vekiller heyetinin belirleyici önemi haiz kararları bu sarayın Vezir Odası'nda alındı. Dolayısıyla tarihe “93 Harbi” olarak da geçen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na giden sürecin başlangıcına yine Dolmabahçe Sarayı tanıklık etti. Anlaşılacağı üzere II. Abdülhamid yönetimle ilgili ilk gözlemlerini, hükümdar olarak ilk deneyimlerini bu sarayda yaşadı. Bir meşrutiyet hükümdarı gibi davranmaya çalıştığı bu süreçte II. Abdülhamid saltanatının ilk aylarında bir önceki dönemden gelen devlet ricali ile çalıştı. Belirtilen dönemde saltanat makamı olarak kullanılan Dolmabahçe Sarayı yoğun siyasi toplantılara sahne oluyor, devletin nabzı adeta burada atıyor; beklenen nihaî karar ve onaylar bu saraydan veriliyordu⁷²⁶.

⁷²³ Stanford Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye** Çev. M. Harmancı, C.II, İstanbul 1983, s. 194.

⁷²⁴ Shaw, **a.g.e.**, II, s. 194; Bölükbaşı, **a.g.e.**, s. 11.

⁷²⁵ Mesude Pınar Kaya, “Meclis-i Mebusan ve Faaliyetleri, I. Meşrutiyet Dönemi”, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2000.

⁷²⁶ Mahmud Celaledin Paşa, **Mir'ât-ı Hakikat**, Haz. İsmet Miroğlu, İstanbul 1983, s. 176 vd; İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C. IV, İstanbul 1982, s. 1807.

II. Abdülhamid'in henüz Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet ettiği yıllarda yaşanan Karadağ ve Hersek isyanları sırasındaki çatışmalarda yaralanan Türk askerine, saraya bağlı tüm birimlerden de yardım toplanıyordu. II. Abdülhamid'in himayesinde toplanan yardımlar Hazine-i Hâssa Meclisi Başkâtibi eliyle İâne-i Askeriye Cemiyeti'ne gönderiliyordu⁷²⁷.

1877-78 Osmanlı Rus harbi sırasında Balkanlardan ve Kafkaslardan göç eden yüz binlerce muhacire Osmanlı topraklarında yer açılırken, II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda ikamet ettiği bir dönemde Dolmabahçe Sarayı'nın Harem dairesinin bir bölümü de yaklaşık 100 kadar muhacire ikamet amacıyla tahsis edilmişti. Dolmabahçe Sarayı'nın yanında Beylerbeyi Sarayı'na bağlı Paşa Dairesi, Ağalar Dairesi gibi yapılar da muhacirlere açıldı. Muhacirlere açılan saltanat yapılarından biri de Topkapı Sarayı'nda yer alan Hazine-i Hümâyûn'du. 75 muhacir çocuğu eğitim amacıyla burada iskân edilmiş; iaşeleri Hazine-i Hâssa Nezareti'nce karşılanmıştır⁷²⁸. Muhacirlerin yerleştirildiği yerlerden biri de Hazine-i Hâssa Nezareti'ne gelir getirmek üzere inşa edilen Akarât-ı Seniyye binalarıydı. Muhacirler burada birkaç yıl iskân ettirildikten sonra Hazine-i Hâssa Nazırı Agop Paşa kaleme aldığı bir tezkiresinde bu yapıların kiraya verilerek hazineye gelir kaydedilmesi gerektiğine işaret ediyordu. Ancak II. Abdülhamid bu teklifi zamanlama olarak uygun bulmuyor ve sefalet ve perişanlıkla boğuşan bu insanlara dokunulmamasını istiyordu. Daha sonraları cepheden gelen yaralı askerler için Beylerbeyi Sarayı'nın anılan yapıları ile Çırağan Sarayı birer hastane olarak tahsis olunmuş; Yıldız Sarayı'na yakın bir mevkiye de bu amaçla başka bir hastane inşa olunmuştu (Guzât-ı Mecrûhîn Hastahanesi)⁷²⁹. Saltanat kurumunun ve yapılarının böylesine sıkıntılı bir süreçte, perişan bir halde ortada kalanlara, yersiz yurtsuz olanlara, aşiret liderlerine ve cepheden nakledilen yaralı harp gazilerine verdiği bu anlamlı desteğin insani ve yaşamsal değeri yanında sembolik anlamları da olmalıdır.

⁷²⁷ BOA, HH. MH, 1092/38, lef 7, 18 Teşrinisânî 1292730 Kasım 1876.

⁷²⁸ BOA, HH. MH, 1248/65, 23 N 1296/10 Eylül 1876.

⁷²⁹ BOA, HH. İ, 58/48, 15 Eylül 1298/27 Eylül 1882.

1877-78 Osmanlı Rus Harbi'nin patlak vermesinden kısa bir süre önce, 7 Nisan 1877'de II. Abdülhamid Dolmabahçe Sarayı'ndan Yıldız Sarayı'na taşındı; böylece Tanzimat ve I. Meşrutiyet'in sarayı terk edildi. Artık Dolmabahçe Sarayı sadece Ramazan ve Kurban bayramlarında muâyede törenleri için kullanılacaktı.

Sultan II. Abdülhamid'in Dolmabahçe Sarayı'nı terk ederek Yıldız Sarayı'na yerleşmesini güvenlik gerekçelerine bağlayan görüşler vardır. II. Abdülhamid'in şehzadelik yıllarını havadar Maslak Kasrı ve Kağıthane Köşkü bölgelerinde geçirdiği dikkate alındığında Dolmabahçe Sarayı gibi kapalı bir yapıyı seçmemesi anlaşılabilir bir durumdur. Üstelik onun açısından Dolmabahçe Sarayı babası Sultan Abdülmecid ve amcası Sultan Abdülaziz dönemlerinde yaşanan dramatik hadiseler sahne olan bir saraydır. Tahta oturmasını takip eden ilk yedi ayda Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet etmiş; bu sarayda bir yandan anayasa hazırlığı ve parlamento açılışı gibi iç siyasi meselelerle uğraşırken diğer yandan da Rusya ile iyiden iyiye bozulan ilişkiler nedeni ile zor günler geçirmişti. Dolmabahçe Sarayı Tanzimat devrinin simgesiydi, bu sarayı terk etmek ülke yönetiminde yeni bir döneme geçişi de simgeleyecekti. Sultan II. Abdülhamid, Yıldız'da inşa ettireceği modern ama daha sade yapılarla kendi yönetim anlayışını simgeleyecek bir mimariye alan açacaktı. Kendine ait saray kendisinden ve idare tarzından izler taşıyacak ve bir döneme izini bırakacak, hatta *alem* olacaktı. Dolmabahçe Sarayı'nın tek bir yapı içinde çözümlenen, saray bürokratları ile padişahı aynı bina içinde bulunmaya zorunlu kılan mimarisi Sultan II. Abdülhamid'in ne kişiliğine ne de yönetim-saray anlayışına uygun değildi. Tanzimat sarayı, bu dönemin saraya ve padişaha biçtiği role uygun bir mimariye sahipti. Padişah burada izlenebilir, kuşatılabilir, ulaşılabilir ve görülebilir bir konumdaydı. Oysa Yıldız Sarayı, tıpkı ihtişam asırlarının sarayı Topkapı gibi sınırlarını belli eden, hükümdarla saray memurları arasına belirgin bir mesafe koyan; hükümdara ulaşabilmeyi törenlere bağlayan bir mimariye sahip olmalıydı; zamanla da oldu. Önceleri Serkiz Balyan devrededir. Hızlı inşaat yapan, modern teknikleri kullanan Serkiz Balyan, üç bölümden oluşan Şale Köşkü'nün ilk kısmını da mimarıdır. Daha sonraları ise İtalyan Mimar Raimondo D'Aronco tarafından sarayda muhtelif köşkler inşa edilecekti. Artık hükümdar sarayı Boğaziçi'nden rahatlıkla izlenebilen bir

konumda olmayacak; Yıldız tepelerine sağlam duvarlar arasında daha güvenli ve stratejik bir yerde konumlanacaktı⁷³⁰.

Yıldız Sarayı'ndaki ayrı dairesinde çalışan ya da bir başka görüşmeyi yürüten padişah, kendisiyle görüşmek isteyenlerin kimliği hakkında daha ilk anda haberdar edilirdi. Padişaha kendisiyle görüşmek isteyen kişinin kimliğinin yazılı olduğu bir kart tepsi içinde sunulur; böylelikle eğer yanında başka bir misafiri varsa ona hissettirilmeden bekleyen konuklar hakkında bilgi sahibi olurdu⁷³¹.

Dolmabahçe Sarayı'nda ise saray memur ve hademeleri aynı bina içindedir. Padişahın kullandığı oda ve salonlara ulaşabilmek o kadar da zor değildir. Tanzimat padişahına biçilen role uygun olarak düzenlenen bu sarayda padişah bendegâni ve saray memurları tarafından gözlenebilir ve izlenebilir bir konumdadır. Üstelik deniz kıyısında yer almasıyla bir sayfiye sarayı görünümü veren Dolmabahçe Sarayı, belki de II. Abdülhamid tarafından saray merkezli bir idare tarzına uygun görülmemiştir. Yıldız'ın tepe noktalarında muhkem bir mevkiye inşa olunan Yıldız Sarayı yapılar topluluğu Osmanlı sarayının geleneksel yerleşim düzenine ve merkezîyetçi idare sistemine uygun olarak parçalı ve dağınık olarak inşa ettirilmişti. Ancak; II. Abdülhamid ikamet ettiği Yıldız Sarayı'nın tefrişinde çok hırslı davranmadığı; diğer sarayların eşyasıyla ikamet ettiği sarayı tefriş ettirmek gibi bir arzu içinde olmadığı muhalifleri tarafından da dile getirilmiştir⁷³².

Sonuç olarak; II. Abdülhamid döneminde saray ve padişah görünür olmaktan çıkmış Yıldız tepelerinde sağlam bir güvenlik çemberi içinde Klasik dönemdekine benzer bir işlev kazanmıştır. Saray tamamıyla halktan uzak değildir ama göz önünde de değildir. Yönetenle yönetilen arasındaki mesafe, yönetimin vakarını ve aynı zamanda güvenliğini sağlamaya yöneliktir. Otuzüç yıllık saltanatı süresince II.

⁷³⁰ II. Abdülhamid'in Dolmabahçe Sarayı'ndan Yıldız Sarayı'na geçişi ve Yıldız Sarayı'ndaki mimari yapıların ortaya çıkışın a ilişkin bir değerlendirme için bkz. François Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, Çev. Ali Berktaş, İstanbul 2006, s. 173 vd.

⁷³¹ Sağ ve sol üst köşelerinde ay yıldızın bulunduğu kartın üzerinde örneğin “..*Nâfia müfettişi Râif Efendi kulları şimdi Mâbeyn-i Hümayûn'a geldiği maruzdur*” şeklinde bir ifade yer alırdı (BOA, Y.PRKSGE, 1/93, 9 S 1300/20 Aralık 1882).

⁷³² Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 11-12.

Abdülhamid yurtiçi ya da yurtdışı bir seyahate de çıkmamış; alışılmış törenler dışında da şehir içinde görülmemiştir⁷³³. Mâbeyn’de teşkil ettiği Tahrirat-ı Ecnebiye kalemi ve Mâbeyn mütercimleri vasıtasıyla dış dünyayla iletişim kurmuş, basın yayın ve kültür dünyasını takip etmiştir. Sarayında ağırladığı yabancı devletlerin elçileri ve basın mensuplarıyla dış siyaset alanında taktikler geliştiren II. Abdülhamid, devlet idaresini saray merkezinde toplamış; sarayı her türlü sorunun çözüm mercii haline getirmeyi amaçlamıştır⁷³⁴.

3.1.2.3. II. Meşrutiyet Sürecinde Dolmabahçe Sarayı ve Mâbeyn-i Hümâyûn

Sultan II. Abdülhamid’in hal edilmesinden sonra tahta çıkarılan V. Mehmed Reşad yönetim sarayı olarak Dolmabahçe Sarayı’nı tercih etti. Yıldız Sarayı zaman zaman kullanıldıysa da idarede ve temsilde ağırlığını hissettiren merkez Dolmabahçe Sarayı oldu. V. Mehmed Reşad tahta çıktığı ilk günden itibaren Dolmabahçe Sarayı’nın acil onarım sorunları ele alınmaya başlanmış; bu konuda Sermimar-ı Hazret-i Şehriyarî unvanıyla atanan Mimar Vedad Bey (Tek) etkin bir rol oynamıştır⁷³⁵. Dolmabahçe Sarayı’nın, başta Mâbeyn-i Hümâyûn ve Harem-i Hümâyûn olmak üzere kullanılacak tüm eklentileri elden geçirilerek saltanat makamına yaraşır bir hale gelmesine çalışılmıştır. Ancak yapılan onarımlar sadece o andaki sıkıntıları hallediyor; kalıcı çözümler getirmiyordu. Bunun en büyük nedeni de hükümetin yeterli bütçe ayırmamasıydı⁷³⁶.

Dolmabahçe Sarayı’nın mimari/fiziki koşullarının düzeltilmesinden sonra sıra tefrişine gelmişti. Otuz iki yıl boyunca kullanılmamaktan dolayı tefrişi uygun bir durumda olmayan Dolmabahçe Sarayı’na olumsuz mali koşullar nedeni ile yeni eşya

⁷³³Selim Deringil, “II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu’nda Simgesel ve Törensiz Doku: Görünmeden Görünmek”, **Simgeden Millete II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet**, İstanbul 2007, s. 53-92.

⁷³⁴Akyıldız, a.g.m., s. 167-173; Georgeon, a.g.e., s. 173-232; Gökhan Çetinsaya, “Tarz-ı Siyaset”, **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, İstanbul 2010, s. 94-111.

⁷³⁵Halid Ziya Uşaklıgil, Sultan V. Mehmed Reşad’ın cülusunda Dolmabahçe Sarayı’nın boş ve ikamete uygun olmayan bir halde olduğunu; bu nedenle onarıma en acil olanlardan başladığını aktarır. Ayrıca saray mimarı Vedat (Tek)’in da pratik zekalı ve işinin ehli olduğunu belirtir (Uşaklıgil, a.g.e., s. 25, 45, 67).

⁷³⁶Uşaklıgil, a.g.e., s. 81. Ayrıca Mâbeyn-i Hümâyûn Seryaverlik görevinde bulunan Hurşid Paşa da II. Meşrutiyet’le beraber yeniden kullanılmaya başlanan Dolmabahçe Sarayı’nın fiziki durumunun iyi olmadığını; onarım çalışmalarına öncelikle padişaha mahsus dairelerden başladığını, zamanla diğer yerlerin de onarıldığını aktarmaktadır (“Hurşit Paşanın Anıları”, **HTM**, 1965/3, İstanbul 1965, s. 27).

satın alınamıyordu. Bu durum dönemin önde gelen devlet adamlarınca değerlendirilmiş ve çözüm olarak Yıldız Sarayı'nda mevcut eşyaların bir kısmının Dolmabahçe Sarayı'nın tefrişinde kullanılmasına karar verilmişti⁷³⁷. Sarayın Devlet idaresindeki etkisinin kırılarak tamamıyla temsil merkezi olmasıyla beraber sahip olduğu mali haklar da kısıtlanmış; bu da doğal olarak sarayın görsel ihtişamını kaybetmesine neden olmuştu.

Dolmabahçe Sarayı'nın yeniden yönetim sarayı olmasıyla beraber yeni sürecin aktörleri de Mâbeyndeki yerlerini almışlar; çalışma odalarını daha itibarlı olan deniz tarafındaki odalardan seçmişlerdi. Başmâbeynci ve Başkâtip Tanzimat döneminde sarayın kara tarafındaki odaları kullanırlarken Darussaade Ağası ve şehzadelere ait odalar deniz tarafında yer almaktaydı. Ancak güç dengesinin Babıalının lehine dönmesiyle sarayın da yerleşim düzeni değişmiş; Babıâli destekli başkâtip, başmâbeynci, seryaver ve yaverler deniz tarafındaki odalarına geçmişlerdi⁷³⁸. Artık yetkileri kısıtlanarak bütünüyle bir temsil figürü haline getirilen padişahın hizmetinde bulunan sertabip, musahipler ve seresvabî odaları ise kara tarafından seçilecekti.

Bu dönemde yapılan Anayasal ve yasal düzenlemelerle saltanat makamının temsilî ve simgesel değeri korunmuş; buna paralel olarak devlet idaresindeki yetkileri elinden alınarak bütünüyle sembolik bir konuma indirilmiştir. Bu konuya ilişkin olarak hazırlanan kanunlar, nizamnameler ve talimatlar, ilk bakışta hanedanın ve saltanat makamının yetki ve sorumluluklarını ortaya koyan, belirsizlikleri ortadan kaldıran nitelikte görünse de aslında sınırlayıcı ve kısıtlayıcı bir anlam arzetmekteydi⁷³⁹. Nitekim asırlar boyu sınırlamış ve hükmetmiş bir kurumun, kendisine bağlı kurumların inisiyatifıyla tanımlanması, kodifiye edilmesi ve nizamla

⁷³⁷ Bu yöndeki teklif ilk olarak Mahmud Şevket Paşa tarafından dile getirilmişti. Eşyalar Hazine-i Hâssa Nezareti'nce oluşturulacak bir komisyon marifeti ile özel bir deftere kaydedilmek suretiyle makbuz senedi mukabilinde teslim alınacaktı (Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 27).

⁷³⁸ Halid Ziya Uşaklıgil anılarında Mahmud Şevket Paşa'nın kendisine ve Başmabeynciye güvendiğini; ikisinin iyi geçinmelerini istediğini aktarır (Uşaklıgil, **a.g.e.**, s.27).

⁷³⁹ Rıdvan Akin, "II. Meşrutiyette Parlamento ve Hükümet", **100. Yılında II. Meşrutiyet Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, İstanbul 2009, s. 33-34; Nurullah Ardiç, "II. Meşrutiyet Döneminde Hilafet Tartışmaları: Sekülerleşmenin Dini Meşrulaştırımı", **100. Yılında II. Meşrutiyet Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, İstanbul 2009, s. 137.

ve mevzuatla çerçevesi bir yönüyle sarayın siyasi ve idari işlevinin esas anlamdan koparak sembolik düzeye indirilmesinden başka bir şey değildi. Ancak bu çalışmaların başka bir yönü de, Avrupa'daki aynı nitelikteki monarşilerin tabi olduğu mevzuat dikkate alınarak Osmanlı hanedanı için de benzer düzenlemelere gitme düşüncesiydi. Meşrutiyet idaresi yaptığı bazı hukuki düzenlemelerle saltanat makamının ve hanedanın hak ve yetkilerini kısıtlamaya çalıştıysa da kamuoyu nezdindeki saygınlık ve itibarını sarsamamıştı⁷⁴⁰.

V. Mehmed Reşad döneminde hazırlanan Hanedan Nizamnamesi, VI. Mehmed Vahideddin döneminde Kararname haline getirilmiştir. Bâbîâli Daire-i Sadaret'de Hariciye Nazırı'nın Başkanlığı'nda teşekkül eden bir komisyonca kaleme alınan, 11 fasıl ve 57 maddeden oluşan kanun tasarısı Şeyhülislam başkanlığında oluşturulan ayrı bir komisyon tarafından da "şer-i şerife" uygunluğu bakımından incelenmiştir. Son inceleme ise vükela heyeti tarafından yapılmış ve netice olarak kanun tasarısının bazı hükümlerinin Meclis-i Mebusan'ın açılışında kanun kapsamında ele alınması gerektiği, diğer hükümlerinin kararname ile hemen uygulamaya konulabileceği vurgulanmıştır. Yapılan değerlendirmede sözkonusu düzenlemenin Avrupa hanedanlarının tabi olduğu benzer mevzuatla Osmanlı Devleti'nin yerleşik teamülleri arasındaki bir sentezin sonucu olduğu görüşüne yer verilmiştir

Osmanlı hanedanına ilişkin kararname ve kanun taslağının birinci faslı hanedan efradı, hanedan mensubu kavramlarına açıklık getirmekte; bunların sahip oldukları unvan ve elkab üzerinde durulmaktadır. Buna göre, Osmanlı hükümdarlarının erkek ve kız çocukları ile erkek çocuklarının erkek ve kız çocukları hanedan efradındandır. Hanedanın erkek üyeleri "Şehzade" unvanı ve "Devletlû Necabetlû Efendi Hazretleri", kızlar ise "Sultan" unvanı ve "Devletlû İsmetlû Sultan Hazretleri" elkabıyla anılacaklardı. Yerleşik gelenekler ve teamüllere göre saltanat varisi olacak şehzade ise "veliahd" unvanını alacaktır. Taslağın üçüncü maddesine göre, padişahların ve şehzadelerin hanedan sicil defterinde isimleri kayıtlı eşleri ise

⁷⁴⁰ Uşaklıgil, a.g.e., s. 52.

hanedan efradından olmayıp sadece hanedana mensup sayılırlar. Birinci faslın 4. ve son maddesinde ise Veliahd-ı Saltanat'ın büyükelçilerle devlet erkânının resmi nitelikteki ziyaretlerini kabul hakkı olduğu ifadesi yer almaktadır.

Kararname taslağının ikinci faslı padişah ile hanedan efradı arasındaki ilişki, Encümen-i Âli-i Hanedan'ın yapısı üzerinde durulmaktadır. Buna göre Osmanlı padişahı hanedan üzerindeki tasarruf yetkisini doğrudan ya da Encümen-i Âli-i Osman aracılığıyla dolaylı olarak kullanır. Osmanlı hanedanına ilişkin tüm konuları, bizzat padişahın başkanlığındaki Encümen-i Âli-i Hanedan'da ele alınır. Encümen, veliahd-ı saltanat, padişah tarafından seçilecek şehzadeler, sadrazam ve şeyhülislam'dan teşekkül eder. Padişahın uygun görmesi halinde vükeladan bir kişi de encümene üye olarak katılabilir. Encümen'in başkanlığına padişah adına Veliahd vekâlet eder. Onun da mazeret göstermesi halinde Encümen'e başkanlık yetkisi, padişah tarafından uygun görülecek bir üyeye devredilir. Encümen'in raportörlüğü ve yazı işlerini yürütmek üzere başkâtiplik görevi padişah tarafından seçilecek bir kişiye verilir. Encümen'in kararları ile ilgili hukuki sorunlarla ilgili mütalaa hazırlamak için bir de hukuk müşaviri istihdam olunur. Encümen'e havale edilmiş olmakla beraber, doğrudan Hükümet'i ilgilendiren hususlar Sadrazam tarafından öncelikle Bâbîâli'ye havale olunur. Encümen'e havale edilmekle beraber hanedan efrad ve mensuplarının mahrem meseleleri ile ilgili konular padişah tarafından seçilecek şehzadelerden oluşan özel bir komisyon tarafından karar bağlanır. Padişah'tan resmi izin alınmadıkça hanedan üyeleri İstanbul'dan uzaklaşamazlar ve zorunlu olmadıkça da aldıkları izinleri de uzatamazlar. Erkek ya da kadın hanedan üyelerinin yurtdışına çıkış talepleri öncelikle Encümen'de ele alınır; seyahatin gerekliliği ortaya konulursa hazırlanacak bir raporla padişaha sunulur, onayı alınır ve ilgiliye yazıyla bildirilir. İzinsiz yurtdışına çıkış ya da izin süresini aşma durumlarında, dönüşlerine kadar tahsisatları kesilir. Bu hükümler hanedana mensup olanlar için de geçerlidir.

Kararnamenin üçüncü faslı ise hanedan üyelerinin evliliği ile ilgili hususları düzenlemektedir. Hanedan üyelerinin, evliliklerine ilişkin yazılı müracaatları hususunda padişah tarafından Encümen'in mütalaa'sı alınır. Encümen'ce evlilikle

ilgili uygun kanaat belirtilir de padişah tarafından da onaylanırsa, bu kararı ilgililere yazılı olarak bildirilir. Bu şekilde izinle gerçekleşmeyen evliliklerde zürriyetleri Osmanlı hanedanından sayılmayacaktır. Şehzade ve Sultanların nikâh merasimi Şeyhülislam tarafından usulüne uygun olarak Sarayda gerçekleştirilir. Bir sultan evlendikten sonra eşiyle geçinemeyeceği ortaya çıkarsa ve Encümen’ce de bu durum sabit olursa padişahın onayıyla boşanma işi gerçekleştirilir. Her sultan daha evlenirken, kendisinin boşama hakkı olduğuna ilişkin hüküm kocasına bildirilir ve imzası alınır. Şehzadelerden birisi eşiyle geçimsizliği ortaya çıktığında mesele yine encümende ele alınır; sorun giderilemediği takdirde şehzadenin boşanması sağlanır. Ancak üzerine düşen nafaka ve tazminat maaşından kesilerek boşandığı eşine tahsis olunur. Evlilik bağının sona erdirilmesine karar verildiğinde İmam-ı Hazret-i Şehriyârî ile Mâbeyn memurlarından iki kişinin huzurunda boşanma işi gerçekleştirilir ve düzenlenen bir tutanak Şeyhülislam huzurunda taraflara imzalatılır. Padişahın izni alınmaksızın bir şehzade eşini boşarsa, öncelikle şehzadenin tahsisatından nafaka ve tazminat kesilir. Şehzade eşleri olanlar, eşleriyle boşanma ya da vefat gibi sebeplerle ayrı düşüp de başka bir erkekle evlendiklerinde Hanedan’la olan tüm bağlantısı sona erer.

Hanedan kararnamesinin dördüncü faslı ise hanedan üyelerinin doğum ve ölümleriyle ilgilidir. Hanedan’ın doğum ve ölümleri sadrazamın ve Encümen azasından ikisinin huzurunda düzenlenecek bir tutanakla tespit edilir. Şehzade veya sultanların vefatlarında eğer terekelerinin tespiti gerekiyorsa ikametgâhlarındaki veya saraylarındaki daireleri Adliye Nezareti’nce mühür altına aldırılır Daha sonra mühür sökölür ve terekenin tespiti, Ayân Meclisinden, Şûrâ-yı Devlet’ten ve Adliye Nezâreti’nden seçilecek birer kişi ile Meşihat müsteşarından teşekkül edecek bir komisyonca gerçekleştirilir.

Hanedan kararname taslağının altıncı faslı, Hanedan üyelerinin eğitim ve öğretimleri ile ilgili hususları düzenlemektedir. Buna göre Osmanlı şehzadeleri geleneğe uygun olarak doğdukları andan itibaren asker olarak maiyet-i seniyye bölüğüne kayd olunurlar. Şehzadelerin eğitimlerini idare etmek üzere Encümen’ce ilim erbabından bir ders nazırı görevlendirilir. Şehzadeler yedi yaşına ulaştıklarında Encümen-i Âl-i Hanedan tarafından belirlenen program çerçevesinde

ilköğretimlerine başlarlar. Şehzadelere din, ahlak, pozitif bilimler ile Türkçe ve Arapça ile yabancı dillerden biri esaslı olarak öğretilir. Anne ve babaları şehzadelerin eğitimini temine mecbur olup Encümen-i Âl-i Hanedân bu süreci Ders Nazırı aracılığı teftiş eder; her yıl ders dönemi sonunda yapılan imtihanlarla barı durumuna bakar ve başarısız görülen şehzadeler için Mekteb-i İdâdî’de açılacak özel sınıflarda ders tekrarı yaptırılır. İlköğretimini tamamlayan şehzade Hazine-i Hâssa Nezâreti’nce kendisine tahsis olunan özel dairesinde orta eğitime başlar (*tahsil-i i’ dâdiye*). İdadi müfredatı ders nazırı ile Şeyhülislamlık ve Maarif Nezareti arasındaki müzakereler sonucunda belirlenir ve Encümen’ce onaylanarak yürülük kazanır. Muallimler ders nazırının müracaatı üzerine Harbiye ve Maarif nezaretlerince aranan nitelikteki öğretmenler arasından seçilir. Ders Nazırı şehzadelerin tahsil dereceleri ve davranışları hakkında üç ayda bir Encümen’e bir rapor verir ve her yıl Encümen’ce belirlenecek heyet huzurunda şehzadelerin imtihanları gerçekleştirilir. İdadi eğitimini tamamlayan şehzadeler istidat ve temayüllerine göre kara veya deniz kuvvetlerinde yatılı olarak eğitimlerine başlarlar. Şehzadeler Harbiye ya da Bahriye Mekteplerine başladıklarında kendilerine “mülâzım-ı sânilik” ya da “mühendislik” rütbesi verilir ve bir alay ya da savaş gemisine kaydedilirler. Eğitimlerine tamamladıklarında kayıtlı oldukları alay ya da gemide muvazzaf hizmetlerine başlarlar. Alay veya savaş gemilerindeki vazifelerini tamamlayan şehzadeler Kurmay Mektebi’ne girerek askerlik mesleğinde uzmanlık kazanırlar; bu eğitimlerinde ayrıca hukuk, politika ve kamu idaresi gibi konularda da eğitim iki yıl süreyle eğitim görürler.

Hanedan kararname taslağının yedinci faslı şehzadelerin tahsisatlarıyla ilgilidir. İlgili hükümlere göre şehzadeler evlendiklerinde eğer evleri yoksa kendilerine Hazine-i Hâssa tarafından ev tahsis olunur. Sultanlar için Hazine-i Mâliyece ev bedeli ve çeyiz tahsisatı verilir. Ancak ikinci defa evlenirlerse sultanlara ev bedeli adıyla bir ödenek verilmez.

Hanedan mensupları, Hanedan kararnamesine aykırı davranışlarda ya da şeref ve haysiyetine zarar verecek bir davranışta bulunursa Hanedân Encümen-i Âlisi’nce yapılacak incelemeden sonra düzenlenecek mazbata üzerine suçun derecesine göre

padişah tarafından çeşitli düzeylerde uyarılır. Bunlar; 1-İhtâr, 2-Tevbîh (azarlama) 3-Saraya ve törenlere kabul edilmeme, 4-Tahsisatında kesinti yapılması ya da altı ayı geçmemek üzere ikâmetgahından çıkış yasağı şeklindedir. Af yetkisi padişaha aittir.

II. Meşrutiyet döneminde Hanedan'la ilgili yayınlanan nizamnameye uygun olarak görülen lüzum üzerine Hanedan Umûrunun Rüyetine Mahsûs Meclis kararıyla ve padişahın iradesiyle hanedan üyelerinin saray dışındaki davranışlarıyla ilgili yasal bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeyle Hanedan üyelerinin toplumsal yaşama katılımı sıkı disiplin altına alınmaktaydı. Buna göre şehzadelerin şehir içinde bir yere gideceklerinde kayık, araba ya da tramvaya binmeleri yasaklanmıştı. Trene ya da Şirket-i Hayriye vapurlarına binerlerse kendilerine özel bir kamara ya da kompartıman tahsis edilecektir. Birahane, otel, kafe ve lokanta gibi yerlere ve yanlış anlamaya neden olacak mahallere asla gitmemeleri ve umumi yerlerde halkın arasına sokulmayıp vakar ve itibarlarına aykırı hareketlerden çekinmeleri; tiyatro, balo sinema gibi eğlence mahallerine de gitmemeleri gerekmektedir. Ancak hayır derneklerinin tertip ettikleri müsamere ve oyunlara himayeleri talep edilerek davet edilirlerse, padişahın izni alınmak kaydıyla katılabilirler. Ayrıca mevkileriyle uygun olmayan kişilerle görünmeleri de yasaklanmıştır Şehzade ve sultanların arabalarına hanedan azası olduklarını belli eden bir arma konulacak, arabacıları da özel giysi giyeceklerdir⁷⁴¹. Hanedan Kararnamesi, daha sonra kanunlaştırılmak üzere 7 Şubat 1922'de yayınlanmış ve 8 Şubat 1922'de yürürlük kazanmıştır⁷⁴².

İttihat ve Terakki idaresi bir yandan saray teşkilat ve yaşantısını düzenleyecek adımlar atarken diğer yandan da V. Mehmed Reşad'ın kendileri ile uyum içinde çalışıp çalışmayacağını sorguluyorlardı⁷⁴³. Padişahın kişiliği ve idari tutumuna ilişkin hükümetin sarayda danıştıkları ve doğrudan kendileri tarafından atanan iki önemli bürokrat vardı; bunlardan ilki Başkâtip Halid Ziya Bey diğeri ise Başmâbeynci Lütfi Bey idi. Halid Ziya Bey daha ilk anlardan itibaren Mehmed Reşad hakkında kişilik analizleri yapmaya başlamış; adeta padişahı mercek altına almıştır. Yapılan

⁷⁴¹ BOA, DUIT, 2/53, 19 Kânûnisânî 1329/1 Şubat 1914.

⁷⁴² BOA, DUIT, 2/67.

⁷⁴³ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 47-48.

tespitlerde padişahın yönetimde hırsı olmadığı, kendisi incitilmezse ve sarayının temel ihtiyaçları giderilirse meşrutiyet idaresi ile uyum içinde olacağı belirtilmişti⁷⁴⁴. Sonraki süreçteki gelişmeler bu tespitleri ve tahminleri doğrulamıştı. V. Mehmed Reşad tam da İttihad ve Terakki İdaresi'nin istediği gibi davranmış; saraydan kaynaklanan çatışma yaşanmamıştır. V. Mehmed Reşad yönetimde bulunan ya da yönetime yakın olan simalardan bazılarında hazzetmese de bunu açıkça ifade etmemiş; ancak davranış ve muamelesi ile bunu hissettirmiştir⁷⁴⁵.

Meşrutiyet padişahı devrin yönetimi ile uyum içinde olsa da Talat Paşa ve Cavid Bey gibi devrin devlet adamları hükümdarla iletişimlerini belli bir mesafeden sürdürmüşler; gerek olmadan ve davetsiz saraya gelmemişlerdir. Ancak sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa ve Hakkı Paşa'nın haftada birkaç kez saraya geldikleri, ağırlandıkları ve huzura kabul olundukları bilinmektedir. Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey de Meşrutiyet'in başlarında sarayda en sık görülen devlet adamlarındandı. Nazırlardan bazıları da Cuma selamlıklarında padişahla görüşmekteydi⁷⁴⁶.

II. Meşrutiyet döneminde, Mâbeyn teşkilatındaki kadroların birçoğu Devlet Salnamelerinden çıkartılmıştır. Ancak isimlerin, devletin resmi salnamelerinden çıkması, bu görevlerin lağvedildiği anlamına gelmemektedir. Örneğin; Darüssaade Ağalığı hem resmi devlet protokolündeki yerini kaybetmiş, hem de salnamelerden adı çıkartılmış olmasına rağmen Mâbeyn teşkilatındaki yerini muhafaza etmiştir. II. Meşrutiyet döneminde "Mâbeyn Müşirliği" lağvedilmiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminde sayıları 30'a yaklaşan Kitabet kadrosu ise dört-beş kişiye kadar indirilmiştir. "Tahrirât-ı Ecnebiye Kâtibi" ve "Kitâbet Dairesi Mukayyidi" gibi vazifeler de bu dönemde lağvedilmiştir. Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemi Devlet

⁷⁴⁴ Halid Ziya Bey sonradan kaleme aldığı anılarında V. Mehmed Reşad için Mahmud Şevket Paşa'ya "*..Bütün emellerini, saltanatın bütün imtiyazlarını sarayın dar dairesine hapsedmeğe karar vermiş görünüyor. Sarayı tamir eder ve döşetirse, etrafına lazım olan süslüce bir halka çevrilirse, özel hayatında onu incitecek bir harekete izin verilmezse, zamanın icaplarına pek uygun bir padişah olacaktır...*" dediğini aktarır (A.e., s. 48).

⁷⁴⁵ V. Mehmed Reşad'ın kendisine tahsis olunan yıllık 25.000 Osmanlı lirası tutarındaki tahsisattan 5.000 liranın daha azaltılmasına dahi sesini çıkarmayarak kabul etmesi kendisinin uyumlu tavrına bir örnek sayılabilir (A.e., s.90, 92).

⁷⁴⁶ A.e., s. 2-4,6-7, 232.

Salnamelerinde yer aldığı halde, II. Meşrutiyet dönemi salnamelerinde isimleri çıkartılan birçok kadro, -yukarıda belirttiğimiz gibi- Mâbeyn teşkilatında görevlerini sürdürmüşlerdir. Bu dönemdeki kâtipler ve kurena yine de Sarayın en önemli memurlarıdır. Ancak, Tanzimat ve özellikle II. Abdülhamid dönemindeki nüfûz ve itibarlı konumlarını kaybetmişlerdir. Üstelik bu dönemde, -daha önce bizzat padişah tarafından seçilen- Başkâtip ve Başmâbeynci gibi önemli Saray bürokratları padişahın serbest iradesiyle değil, İttihat ve Terakki Partisi'nin tavsiyesi ve padişahın onayı ile atanmıştır⁷⁴⁷.

II. Meşrutiyetle beraber yukarıda belirtilen daireler sadece, Sarayla dış daireler arasında rutin işleri yürüten ve çoğunlukla İttihat ve Terakki Partisi'ne yakın olan kadrolardan teşkil edilmiştir. Mâbeyn Kitabeti hükümetin sarayı ve padişahı kontrol mekanizması olarak kullanıldı. Nitekim bu görevlileri artık padişah değil hükümet belirlemeye başlamıştı. Devrin idaresi meşrutiyet padişahını bir yandan atadığı başkâtip ve başmâbeynci ile kontrol ederken diğer yandan da saraydaki bendegânın sayısını en aza indirecekti. Mahmud Şevket Paşa, başkâtibi bendegâna karşı dikkatli olmaları hususunda her fırsatta uyarıyordu⁷⁴⁸. Bu dönemde yaşanan kargaşa ortamında bazı kurallar hiçe sayılarak bir binbaşının seryaverliğe atanması gibi sarayı ve padişahı küçük düşürücü bazı uygulamalara da rastlanır. Sarayın Mâbeyn kadrosu 25 kişiye kadar indirilmiştir. Bendegânın sayısı da azaltılarak tütüncübaşılık ve kilercibaşılık memuriyetleri kaldırılmıştır. Mâbeyn'de geceleri birer kâtip, yaver, musahip ve bekçiler ve odacılar nöbete kalır; padişah Harem'e geçtikten sonra bendegân evlerine giderdi⁷⁴⁹.

II. Meşrutiyet sarayının teşkilatında ele alınan ilk konu masrafla gelir arasındaki dengenin ayarlanması hususuydu. Mâbeyn başkâtibi Halid Ziya Uşaklıgil sarayın teşkilatının yeniden yapılandırılması ve mali hususlara bir çeki düzen

⁷⁴⁷ A.e., s. 7-9. Hem Halid Ziya Bey hem de Seryaver Hurşid Paşa ve Başmabeynci Lütfi Simavi Bey gibi üst düzey saray görevlilerinin kendi sorumluluk alanlarından çok saray teşkilatının yeniden yapılandırılması ile ilgilenmeleri hatta bu hususta rol paylaşım çekişmesine düşmeleri, saraydaki varlıklarının İttihat ve Terakki idaresi ile uyumlu olduğunu gösterir.

⁷⁴⁸ Mahmud Şevket Paşa, Başkâtipten saray kadrosunun en az sayıda tutulmasını istemiş; II. Abdülhamid'in Yıldız'ın kadrosunu şişirerek devletin idaresini oraya taşıdığını sitemle söylemişti (A.e., s. 28, 31).

⁷⁴⁹ A.e., s. 10, 68-72.

verilmesi işi ile ilgili kendisinin görevlendirildiğini belirttikten sonra yapılan çalışmalardan uzun uzun bahseder. Başkitabet Makamı ve Hazine-i Hâssa İdaresi sarayın tüm problemlerinin de çözüm ve koordinasyon merkezi olmuştur⁷⁵⁰.

Başkitabet Makamı'nın ve dolayısıyla Halid Ziya Bey'in sarayın işleyişi, yapılandırılması ve harcamaları ile ilgili her hususta yetkilendirilmiş olması diğer üst düzey saray bürokratlarından bazılarını rahatsız etmiş; çekişmelere neden olmuştur. Halid Ziya Bey'e ve saraydaki uygulamalarına karşı en sert tepki Seryaver Hurşid Paşa'dan gelmiştir. Hurşid Paşa'nın anıları incelendiğinde, kendisinin de sarayı biçimlendirmek, teşkilandırmak hususunda söz sahibi olmak istediği açık bir şekilde anlaşılmaktadır⁷⁵¹. Bu devirde saray teşkilatını biçimlendirmek, dönüştürmek için İttihatçılar ve İttihatçı saray erkânı için tutkulu bir ülkü olarak benimsenmişti. Saray üzerinde “egemen olma” ve onu “yola getirme” gayretleri zaman zaman saray erkânını birbirine düşürüyor; sarayda cepheleşmelere neden oluyordu. Mâbeyn-i Hümâyûn seryaverliği yapan Hurşid Paşa, Mâbeyn Başkâtibi Halid Ziya'yı her konuda ilk ve son söz sahibi olmakla suçluyor; ona ağır ifadeler yöneltiyordu⁷⁵². Hurşid Paşa'nın tepkisinin, güç mücadelesinde ve egemenlik kurma konusunda kendisine yeterince söz tanınmamasından kaynaklandığı anlaşılıyor⁷⁵³.

Döneme ait Devlet Salnameleri incelendiğinde II. Meşrutiyet ve sonrasında Mâbeyn-i Hümâyûn'un kadrosu şu şekilde tespit edilmektedir:

Mâbeyn-i Hümâyûn Kurenâlık Dairesi, Mâbeyn-i Hümâyûn Kitâbet Dairesi, Mâbeyn-i Hümâyûn Müdürü, Mâbeyn-i Hümâyûn Müdür Muavini, Ceyb-i Hümâyûn

⁷⁵⁰ Başkâtib Halid Ziya Bey, sorunlara pratik ve yapıcı yaklaşımıyla Hazine-i Hâssa Müdür-i Umumisi'nin yeniden teşkilatlanmada çok önemli rol ve katkısı olduğunu belirtir (A.e., s. 12, 13, 15,22).

⁷⁵¹ Hurşid Paşa “Saray Nizamnamesi” adıyla 19 maddelik bir nizamname taslağı hazırlamış, bunu Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa ile de paylaşmıştır. Mahmud Şevket Paşa, kendisinin de benzer bir hazırlığı olduğundan bahsederek Hurşid Paşa'ya tasarısını bekletmesini istemiştir (Hurşid Paşa'nın Anıları, a.g.e., 1965/3, s. 25-27).

⁷⁵² Hurşid Paşa'nın Anıları, a.g.e., 1965/1-5, İstanbul 1965.

⁷⁵³ Halid Ziya'nın anılarında sözkonusu çekişmeden bahsedilmez. Hurşid Paşa ise anılarında Halid Ziya Bey'e olan tepkisini her fırsatta dile getirir. Dolayısıyla burada karşılıklı bir çekişmeden ziyade ve belki daha çok Hurşid Paşa'nın tepkisinden söz etmek daha doğru olacaktır.

Katibi, Yaver-i Harb, Yaver-i Ekrem, Yaver-i Hâss⁷⁵⁴, Yaver-i Fahrî, Seresvâbî, İmâm-ı Evvel-i Hazret-i Şehriyârî, İmâm-ı Sâni-i Hazret-i Şehriyârî, Sertabîb-i Hazret-i Şehriyârî, İstabl-ı Âmire Müdürü, Ertuğrul Vapûr-ı Hümâyûnu Süvarisi, Musika-ı Hümâyûn ve Hademe-i Hâssa Kumandanı, Maiyyet-i Seniyye Piyade Bölüğü Kumandanı, Maiyyet-i Seniyye Süvari Bölüğü Kumandanı, Rukûb-ı Şâhâneye Mahsûs Sefâin Komodoru.

Sultan V. Mehmed Reşad'ın yaşamını yitirdiği 3 Temmuz 1918'de tahta çıkan VI. Mehmed Vahideddin Kasım 1918'e kadar Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet ettikten sonra yönetim sarayı olarak ağabeyi II. Abdülhamid gibi Yıldız Sarayı'nı tercih etmişti⁷⁵⁵. Bu süreçte Dolmabahçe Sarayı sadece Muâyede törenlerinde kullanılmış, son muâyede töreni Eylül 1919'da bu sarayın görkemli Muayede Salonu'nda gerçekleştirilmişti⁷⁵⁶.

1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasından sonra halife olarak seçilen Veliahd Abdülmecid Efendi, Hılafet sarayı olarak Dolmabahçe Sarayı'nı belirleyince hanedanın, sarayın bir ölçüde de siyasetin nabzı yine Tanzimat'ın ve Meşrutiyet'in sarayında atmaya başlamıştı. Bu dönemde sarayın idari teşkilatında başkitabet, serkurenalık ve yaverlik gibi köklü ve temel birimler yerlerini korumuş; istihdam edilen memur sayısı azalsa da işlevleri devam ettirilmiştir⁷⁵⁷. Yapılan tespitlere göre 1922-1924 yılları arasında Hılafet sarayı olarak kullanılan Dolmabahçe Sarayı'nda 4 mâbeynci, 4 kâtip, 4 yaver ve bir de saray nazırı bulunmaktaydı. Ayrıca mefruşat müdürü, İstabl-ı Âmire Müdürü ve doktor da saray bünyesinde yer almaktaydı. Mâbeyn gedikleri ise, sayıları sınırlı olmakla beraber varlıklarını sürdürüyordu. Mâbeyn gediklerinin sayısı ve kadroları şöyleydi: Esvâbi (2 kişi), Kilârî (2 kişi), İbrikdar (1 kişi), kahveci (2 kişi), Seccadeci (2 kişi), Serşemdanî (1 kişi), Bekçiler

⁷⁵⁴ 1333-1334 yıllarına ait Salnamelerde Yaver-i Hâs olarak sadece Enver Paşa'nın adı geçmektedir.

⁷⁵⁵ Başmabeynci Lütfi Simavi'nin verdiği tarih akışı dikkate alındığında Vahideddin Dolmabahçe Sarayı'ndan Yıldız Sarayı'na 14 ya da 15 Kasım 1918 tarihinde taşınmış olmalıdır. Sultan Vahideddin'in öteden beri Dolmabahçe Sarayı'ndan ve özellikle de Harem bölümünden sıkıldığı nakledilir. Taşınmadan önce Yıldız Sarayı bir süre onartıldı. Ve bu taşınma işinin kamuoyundan gizli tutulması için gazetelere önceden bilgi verilmedi (Simavi, **a.g.e.**, s. 444).

⁷⁵⁶ BOA, DUIT, 9/8-7, 9/8-10, 9/8-12, 9/8-13.

⁷⁵⁷ Örneğin kitabet dairesi “...zât-ı hazret-i hılafetpenâhî başkitabet dairesi” olarak isimlendirilmişti (BOA, MB, 1149/86, 6 Teşrînisâni 1339/6 Kasım 1923).

Müdürü (1 kişi), Müezzin Efendiler (4 kişi) Yine bu dönemde Eczahâne-i Hümâyûn'da 2 doktor, 1 Eczacıbaşı, 4 Eczacı görev yapmaktaydı⁷⁵⁸.

Hazine-i Hâssa Neareti'nde bu dönemde yapılan kadro ve teşkilat düzenlemesi nedeni ile açıkta kalan memurlara aylar geçmesine rağmen ne maaş ne de avans verilmemişti. Aslında doğrudan idari bir bağ kalmamakla beraber bunların durumlarının perişanlığını üst makamlara resmen bildirmek vazifesi yine Hazine-i Hâssa Müdür-i Umûmisi'ne düşmüştü⁷⁵⁹. Halife sarayının başlangıçtaki tahsisatı 3.021.074 kuruş iken Ankara hükümetince yaptırılan 936.108 kuruşluk zorunlu tasarrufla bu miktar 2.069.704 kuruşa inmişti⁷⁶⁰.

3.1.3. Mâbeyn-i Hümâyûn'a Bağlı Birimler:

3.1.3.1. Resmi Birimler

3.1.3.1.1. Darussaade Ağalığı

Darussaade, Arapça bir terkip olup “mutluluk evi, mutluluk yuvası” gibi anlamlara gelir. Darussade terim olarak ise Osmanlı Sarayı'nda padişah ve hane halkının yaşadığı yeri, Harem-i Hümâyûn'u ifade etmek için kullanılırdı. Darussaade'nin idari sorumlusu ise Darussaade Ağası idi. Darussaade Ağası, “Kızlarağası” olarak da bilinirdi. Eski çağlardan itibaren, Doğu ve Batı'daki sarayların hemen hepsinde böyle bir vazifeli ve genel anlamda da haremağaları bulunmaktaydı. Tanzimat öncesinde, Darussaade Ağası Enderûn-ı Hümâyûn ve Harem-i Hümâyûn'daki ağaların en rütbelisiydi. Devlet protokolünde yeri sadrazam ve şeyhülislamdan sonraydı⁷⁶¹.

Haremağaları, Harem' “en aşağı” unvanıyla alındıktan sonra acemi ağalığa geçerler; ardından da “nöbet kalfası”, “ortanca hasıllı” veya “hasırlı” olup oradan da “yayla başkapı gulamlığa” geçerlerdi. Tüm bu derecelerden sonra, uygun görülüp emsalleri arasından seçilmeleri durumunda Darussaade Ağalığı'na kadar

⁷⁵⁸ MSHHA, E-I, 8.

⁷⁵⁹ BOA, MB, 1152/86, 5 ZA 1341/19 Haziran 1923.

⁷⁶⁰ BOA, MB, 1151/65, 30 Kanûnisânî 1340/30 Ocak 1924.

⁷⁶¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 172.

yükselirlerdi⁷⁶². XVI. yüzyıl sonlarına kadar Darussaade Ağalığı, Ak Hadım ağalarının büyük amiri olan Kapı Ağası'na verilirken 1082 tarihinden itibaren Habeşî Mehmed Ağa Darussaade Ağalığı'na getirilmiş; böylelikle bu görev kara harem ağalarına geçmiştir. Dokuz yıl kadar bu görev siyahi ağalarda kaldıktan sonra tekrar bir vesileyle Ak Ağalara geçmiş ve 1594'te tekrar siyahi Habeşî Ağalara verilen bu görev sonuna değin de öyle kalmıştır⁷⁶³.

Tanzimat'tan önce saray teşkilatı içinde oldukça saygın ve etkin bir mevki olan ve "Büyük Ağa" olarak da anılan Darussaade Ağaları Haremeyn-i Şerifeyn Evkâfına da nezâret ederlerdi. 1587 yılında Darussaade Ağası Mehmed Ağa bu vazifeyi uhdesine almış ve bu tarihten başlayarak Haremeyn Evkafı Nezareti ihdas edilmiştir. Darussaade Ağaları uhdelerinde bulunan vakıflarla ilgili işleri görüşmek üzere her Çarşamba divan kurarlardı⁷⁶⁴. Darussaade Ağaları görevden azledildiklerinde, adet üzere Mısır'a gönderilirler, bazıları da Hicaz'a yollanırdı. Darussaade Ağalarının azillerinin Cuma günü namaz kılınan camide, bir *binişte* ya da surre alayı esnasında yapıldığı nakledilir⁷⁶⁵. Darussaade Ağası görevden alındığında ya da vefat ettiğinde yerine başmusahip olan kişi atanabilmekteydi⁷⁶⁶.

Tanzimat'tan II. Meşrutiyetin başına değin Darussaade Ağası, Mâbeyn-i Hümâyûn teşkilat hiyerarşisinde en üst sırada yer almıştır⁷⁶⁷; elkabı "devletlû" idi⁷⁶⁸. Devlet salnamelerinde liste başı konumunu, -zaman zaman "Mâbeyn Müşiri" ve "İmâm-ı Evvel-i Hazret-i Şehriyârî"ye kaptırsa da- genel olarak korumuştur. II. Meşrutiyete kadar devlet protokolündeki yerini koruyan Darussaade Ağalığı bu dönemden itibaren hem protokoldeki yerini kaybetmiş, hem de Saray teşkilatı

⁷⁶² A.e., s. 172-173.

⁷⁶³ A.e., s. 17; Uluçay, **Harem II**, s. 119.

⁷⁶⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 177.

⁷⁶⁵ A.e., s. 180.

⁷⁶⁶ BOA, HH.d., 653, s. 49b, h.1269/1853-54.

⁷⁶⁷ Valide sultan tarafından her yıl Mâbeyn erkânı ile bendegâna verilen atıyyelerin defterinde darussaade ağasının hiyerarşide Mabeyn-i Hümâyûn Müşiri'nden sonra serkurenadan ise önce geldiği tespit edilmektedir. Aynı durum Devlet Salnamelerinden de izlenebilmektedir (BOA, HH.d., 27795, 27796, 27797, r. 1279, 1281, 1285/1863, 1865, 1869).

⁷⁶⁸ BOA, HH. İ., 9/11.

içindeki nüfuzu azalmıştır; isminin başında o döneme kadar taşıdığı *devlettû, inâyetlû* lafzından *devletlû* çıkarılarak sadece *inâyetlû* lafzı bırakılmıştır⁷⁶⁹.

Darüssaade Ağası devrin belgelerinde her ne kadar Mâbeyn-i Hümâyûn teşkilatı içinde gösterilse de aslında Harem-i Hümâyûn'unun tüm idari işleyişinden sorumluydu. Makamının resmi adı *Darüssaâde Ağalığı* idi. Mâbeynde bir odası olduğu gibi, Dolmabahçe Sarayı'nda Harem-i Hümâyûn ağaları koşullarına yakın bir yerde kendi adına tahsis edilmiş iki katlı bir resmi ikametgâhı vardı. Darüssaade Ağası'nın Harem avlusundaki dairesi yüksek bir duvarla esas Harem-i Hümâyûn ve Gedikli Cariyeler binasından ayrılmıştır.

Darüssaade Ağası'nın muavini konumunda olan ve yokluğunda onu temsil eden bir de Ağa Vekili vardı. Sultan II. Abdülhamid'in 33 yıllık saltanatı süresince Yıldız Sarayı'nda ikamet ederken Darüssaade Ağası da Yıldız Sarayı'nda ikamet etmiş; buna mukabil, Ağa Vekili Dolmabahçe Sarayı Harem-i Hümâyûn avlusundaki dairesinde onu temsil etmiştir. Bu dönemde Dolmabahçe Sarayı Harem'inde Kethüda Kadın başta olmak üzere bazı eski kalfalar kalmış; ayrıca belli miktarda kapıcı, Teberderân-ı Hâssa, bekçi gibi görevliler de bulundurulmuştur. İşte bu dönemde gerek Dolmabahçe Sarayı Harem'inin gerekse hizmetinde yer alan hademe ve Harem ağalarının Saraydaki en üst amiri Ağa Vekili olmuştur. Haremin çeşitli ihtiyaçlarıyla ilgili talepten altında sürekli olarak Ağa Vekili'nin adının bulunması bunu göstermektedir. Ancak zaman zaman Başkapı Gulamı'nın da bu tür yazışmalarda yetki sahibi olduğu dolayısıyla da Harem yönetiminde söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır⁷⁷⁰.

Sultan V. Mehmed Reşad tahta çıktıktan hemen sonra yayınladığı bir irade-i seniyyesi ile Darüssaade Ağalığı'nın görevlerini, devrin koşullarına da uygun olarak yeniden düzenleniyordu. Harem-i Hümâyûn'da bulunan kadınların kıyafetlerine dikkat etmek, aykırı giyinenleri uyararak ve gerektiğinde yasaklamak,

⁷⁶⁹ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 211, 216, 218.

⁷⁷⁰ Sultan II. Abdülhamid döneminde düzenlenmiş bir inşaat onarım keşf-i evvel defterinde Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan çeşitli rütbeden haremağalarına ait bilgiler vardır. Ayrıntılar için bkz. BOA, Y.EE.d., 273.

saray kadınlarının dışarıya çıkışlarında yanlarında bir haremağası bulunmasını sağlamak, akşam namazından sonra Harem'deki kapıların kapanarak haremağalarının ortadan çekilmelerini temin etmek, harem mensuplarının yakınları hariç olmak üzere bohçacı, işçi, satıcı gibi yabancı kadınların içeri girmesine izin vermemek Darussaade Ağalığı'nın başlıca vazifeleri cümlesinden sayılmaktaydı⁷⁷¹.

3.1.3.1.2. Serkurenalık/Başmâbeynci Dairesi

Padişaha yakın olmak ve ona ulaştırılacak kişilere nezaret etmek, ya da birşeyi doğrudan arz etmek; benzer şekilde padişahın şifahi ve yazılı emirlerini ilgililere iletmek her monarşide olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda da baştan beri önemliydi. Klasik dönemde Enderûn-ı Hümâyûn'da birçok aşamadan geçerek Hasoda koğuşunun ve aynı zamanda tüm Enderûn teşkilatının amiri olan Hasodabaşı bu önemli vazifeleri yerine getirirdi. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren ise, hasodabaşları saray hiyerarşisindeki derecesini korumakla beraber etkisini kaybetmiş; onun görevlerini Silahdar Ağa deruhte etmeye başlamıştır. II. Mahmud döneminde, henüz yeniçeri teşkilatı kaldırılmadan önceki süreçte Hasoda teşkilatı içinde yer alan ve “arz ağaları” olarak da isimlendirilen silahdar ağa, çuhadar ağa, hasodabaşı, rikabdar ağa da “kurena” olarak isimlendirilirlerdi⁷⁷². Bunlardan silahtarlık 18 Ekim 1831'de Silahdar Giritli Ali Ağa'nın vefatı üzerine lağvedilmiştir. Aynı yıl Enderûn Nazırlığı ihdas edilmiş bu vazifeye hazine kethüdası Bekir Efendi getirilmiştir. 1833'de ise Mâbeyn Müşirliği teşkil olundu⁷⁷³.

Enderûn teşkilatı içinde görev yapan içoğlanları ya da Enderûn ağaları padişaha yakın olur ve yaklaşmak isteyenlere de nezaret ederken XIX. yüzyıl saray teşkilatı “Kurena” ya da “Mâbeynci” adı verilen kişiler bu mevkide bulunurlardı. “Kurena”, Arapça kökenli “karîn” kelimesinin çoğulu olup “yakın”, “yakın olanlar” gibi anlamlara gelir. Saray teşkilatında kurena tanımlamasının yerine aynı görevi ifade için “mâbeynci” kelimesi kullanılırdı. Kurena ifadesi bazen “karîn” ama çoğu

⁷⁷¹ Mehmet İpşirli, “Harem”, *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s. 136.

⁷⁷² “...Silahdar ağa ve çuhadar ağa ve rikabdar ağa ve sair kurena ile mecmuu kırık hasodalıya baliğ olduğu aşikar olduğundan “ (Hafız Hızır İlyas, *a.g.e.*, s. 43).

⁷⁷³ Akyıldız, “Mabeyn”, s. 284.

kez de “mâbeynci” olarak geçmektedir⁷⁷⁴. Mâbeynciler için “saadetlû” elkabı kullanılırdı. Mâbeyncilerin isimlerinden sonra ise “bey” nadiren de “ağa” ifadesi gelirdi⁷⁷⁵.

İgnatius Mouradgea d’Ohsson; Harem’e bitişik olan Mâbeyn dairesinde görev yaptıkları için silahdar, çuhadar, rikabdar, tûlbend gulamı, berberbaşı ve tırnakçıbaşıya “mâbeynci” denildiğini kaydeder⁷⁷⁶. Mâbeynciler için kurena ifadesinin kullanımına II. Mahmud’un son yıllarından itibaren rastlanmaktadır⁷⁷⁷. Sultan Abdülmecid döneminde “Serkurena” yerine “Sermukarrabîn-i Hazret-i Şehriyârî” ya da “Havâss-ı Mukarrabîn-i Hazret-i Padişahî” ifadeleri de kullanılırdı⁷⁷⁸. Kurena kadrosu ile diğer bazı kadrolar arasında geçişlilik olurdu. Hademe-i Hâssa ve yaverân kadrosu ile kurenâ kadrosu arasındaki yer değiştirmeler bu bağlamda sayılabilir⁷⁷⁹.

Tanzimat döneminde serkurena maaşı 30.000 kuruş iken ikinci kurena 15.000 kuruş diğerleri ise 7.500 ve 5.000 arasında değişmiştir⁷⁸⁰. Sarayda görev yaptıkları sürece kendilerine askeri rütbelere ve bunlara uygun nişanlar da verilen⁷⁸¹ kurenanın maaşları dışında sâlyâneleri (yıllık Muharremiyye, İydiyye, Ramazâniyye gibi ikramiye türü tahsisatlar) aylık ve günlük tahsisatları olurdu. Bu tahsisatlar Korna (mezbaha), Hatab Ambarı, Erzak Ambarı, Matbâh-ı Âmire ve Istabl-ı Âmire’den verilirdi⁷⁸². Sultan Abdülmecid dönemindeki masraf defterlerine göre, kurena silkine girenlere Ambar-ı Âmire’den günlük olarak 10 çift fodla, 2 kıyye pirinç, 1 kıyye sade yağ, 1 kıyye bal, 1 kıyye un, 300 dirhem zeytinyağı, 300 dirhem balmumu ve 4 kıyye

⁷⁷⁴ BOA, HH.d., 21232, r.1273/1856-5.

⁷⁷⁵ BOA, HH. İ, 9/11.

⁷⁷⁶ Akyıldız, “Mâbeyn”, s. 103 vd.

⁷⁷⁷ A.e., s.103 vd.

⁷⁷⁸ BOA, D. DRB. HAT, 20/1.

⁷⁷⁹ Sarayın en üst görevlerinden olan Kurenâlık kadrosunda sürekli değişim olması, göreve atanan bir kurenânın kısa bir süre sonra yaverliğe sonra da Hademe-i Hâssa kadrosuna atanması dikkat çekici bir durumdur (BOA, HH.d., nr. 209; BOA, MB. İ, 23, 28)

⁷⁸⁰ BOA, MB.İ., 23/95; BOA, HH.MH, 672/81.

⁷⁸¹ “..Kurenâ-yı hazret-i şâhânedan saâdetlû Mehmed Bey ve Cemaleddin Ağa’ya bu def’a asâkir-i hâssa-yı hazret-i şâhâne mirlivâlığı rütbe-i refîası tevcîh ve ihsân-ı şâhâne buyrulmuş olduğundan mûmâ ileyhimin rütbelere mahsûs i’ mâli iktizâ eden nişân-ı âli...” (BOA, D.DRB.MH, 820/58, 21 C 1259/19 Temmuz 1843).

⁷⁸² BOA, HH.İ, 11/80; BA, HH.d., nr. 209.

et; Hatab Ambarı'ndan günde 1 çeki odun, 15 kıyye kömür ve Istabl-ı Âmire'den ayda 40 kile arpa ve 20 kantar saman tahsis olunmakta⁷⁸³; Istabl-ı Âmire bünyesinde müstakil ahırları ve seyisleri bulunmaktaydı⁷⁸⁴. Sultan Abdülaziz kurenasına sık sık, maaşlarının dışında ihsanlarda da bulunmaktaydı⁷⁸⁵. Mâbeyn erkânına tahsis olunan evler genelde XIX. yüzyılda kullanılan saltanat saraylarına yakın semtlerden seçiliyordu. Fındıklı, Gümüşsuyu, Kabataş, Beşiktaş, Nişantaşı, Serencebey gibi semtler bunların başındaydı. Evlerle beraber içme suyu da tahsis olunuyordu⁷⁸⁶.

Sekurenalık devir teslim belgelerine bakıldığında bu görevde kalma süresinin 1-1.5 yılı aşmadığı görülmektedir⁷⁸⁷. Serkurenalıktan ayrılanlardan yine üst rütbelerle devlet görevlerine atanıyorlardı⁷⁸⁸. Serkurenalık Makamı'nda bulunanlar bu görevlerinin bitiminde, çok nadiren de olsa, Mâbeyn kitabet dairesinde “kâtip” olarak görev aldıkları tespit edilmektedir⁷⁸⁹. Ancak Padişahın yakın hizmetinde bulunanlar, saraydan ayrılıp başka vazifelere atansalar da yalnız bırakılmazlar; karşılaştıkları sorunlarda sarayın himayesini görürlerdi⁷⁹⁰.

Padişahla görüşmek isteyenler, Serkurenalık ile iletişim kurar ve görüşme taleplerini ona iletilirlerdi. Saraya gönderilen hediyeler için devlet erkânı

⁷⁸³ BOA, HH. MTA, 1/21, 15 Ş 1266/26 Haziran 1850.

⁷⁸⁴ BOA, HH. MTA, 1/27, 4 N 1266/14 Temmuz 1850.

⁷⁸⁵ Tahmini olarak 1871 yılına tarihlenen bir ceyb-i hümayûn defterlerine göre kurenaya aylık ortalama 20 kese (10.000 kuruş) atıyye-seniyye olarak verilmekteydi (BOA, MB, 133/135, 1287/1871-72, tt).

⁷⁸⁶ “..Dolmabahçede Süleymaniye mahallesinde kâin bir bab hâne kurenâ-yı hazret-i şâhânedan muhrec Tahsin beye ve Kabataş'ta bir bab konak ile nısf masura mâ-i lezîz dahî mızika-yı hümayûn kaymakamlarından ref'atlı Reşid Beye ihsan buyrulduğu...” (BOA, MB, 105/18, 26 N 1281/22 Şubat 1865).

⁷⁸⁷ Örneğin Sultan Abdülaziz dönemi Serkurenalarından Hurşid Bey bu görevde 7 ay 7 gün kalmıştı (BOA, HH.İ, 52/5, 28 B 1289/1 Ekim 1879).

⁷⁸⁸ “..Serkurenalıktan infisâl eden Feyzi beyefendiye mîr-i mîranlık rütbesinin tevcihi ve dörtbin kuruş maaş tahsîsi ile Meclis-i Zabtiye azâliğına icrâ-yı memûriyeti ve hâmil olduğu ikinci rütbeden bir kıt'a nişân-ı mecîdinin ahz ve istirdâdı kılınmış olduğundan terkîn-ı kaydı...” (BOA, MB.İ,30/44, 25 RA 1291/12 Mayıs 1874).

⁷⁸⁹ Serkurena İzzet Bey daha sonra Mâbeyn beşinci kitâbetinde görevlendirilmişti (BOA, MB.İ, 27/44, 17 C 1289/22 Ağustos 1872).

⁷⁹⁰ Örneğin sarayda kurena iken Fevâid-i Osmaniye Kömür İdaresi'ne atanan Mahir Bey, daha sonra bu idarenin lağvedilmesiyle başka bir kuruma atanmış; ancak bu sefer de maaşında bir düşüş meydana gelmişti. Konu Mâbeyn Başkitâbeti'ne intikal edince buradan ilgili kurum olan Bahriye Nezareti'ne yazılan bir yazıda padişaha yakın hizmette bulunmuş kimselerin mağdur edilmemeleri gerektiği uygun bir dille hatırlatılmıştı. (“..bu makûle hıdmet-i mücib-i mefharetden infikâk edenlerin sûret-i mahsûsada tesrîri şeref-i âlî iktizâsından olduğuna mebnî...” (BOA, MB, 148, 40, 8 M 1290/8 Mart 1873).

Serkurenalık Makamı'na hitaben bilgi yazısı yazarlardı⁷⁹¹. Görevden alınan sadrazamlardan *mühter-i hümayûn*un alınması ve yeni sadrazama görev tebliği gibi önemli görevler de kimi zaman kurenaya tevcih edilirdi. Padişahla görüşmesi kararlaştırılan kişiler, serkurenânın eşliğinde huzura çıkartılırdı. Başkitâbet Dairesi, saray ile devlet daireleri arasındaki yazışmaları yürütürken Serkurenalık, saray ve hanedanı ilgilendiren konularla ilgilenirdi. Sarayda yapılacak her türlü harcamayla ilgili muamelat önce Serkurenalık makamınca değerlendirilir uygun görülürse gereğinin yapılması için ilgili yerlere havale edilirdi⁷⁹².

Serkurenanın bir görevi de Ceyb-i Hümayûn'un idaresiydi⁷⁹³. Padişahın aylık tahsisatını Hazine'den serkurena teslim alırdı. Padişah adına ay içinde yapılacak tüm harcamalar onun eliyle yapılırdı⁷⁹⁴. Ceyb-i Hümayûn'un birinci amiri olması nedeni ile saraydaki tüm gediklerin giderleri ile de serkurena ilgilenirdi. Serkurenalık makamında bulunanlar görevleri süresince Ceyb-i Hümayû'ndan yapılan masrafların muhasebesini vermek zorundaydılar. Yeni göreve atanan serkurena selefinden vazifeyi devralmadan önce Ceyb-i Hümayûn'un devir teslimini yaparlardı. Devir teslim sonucu Hazine-i Hâssa Nazırı'nın tezkiresi ile Mâbeyn başkitabeti aracılığı ile padişahın bilgisine sunulurdu⁷⁹⁵. Serkurenalık makamında görev değişikliği oldukça Ceyb-i Hümayûn'un hesaplarında ne kadar açık ya da fazla olduğu bir defterle tespit ettirilirdi. Görevi devralan yeni Serkurena bu defteri teslim alıp imzalamakla zimmeti de devralmış olurdu⁷⁹⁶.

Serkurena Hazret-i Şehriyari görevini yürütenler, belirli bir dönem de olsa, Fabrika-yı Hümayûn'ların ve Çiftlikat-ı Hümayûn'ların da idaresinden sorumlu

⁷⁹¹ BOA, MB, 171/3, 11 Ş 1291/23 Eylül 1874.

⁷⁹² Örneğin Yıldız Sarayı'nın çeşitli dairelerinin onarımlarına ilişkin talebnâmeler, serkurenalık tarafından tasdik edildikten sonra Hazine-i Hâssa Nezâreti İdare Heyeti'ne havale edilirdi (BOA, HH. EBA, 34). Ayrıca kurenâ gerekli gördüklerinde padişahın huzuruna çıkabilirlerken kâtipler bu yetkiye sahip değillermiş (Ali Said, **a.g.e.**, s. 34).

⁷⁹³ Terzi, **a.g.e.**, s. 78.

⁷⁹⁴ Örneğin Dolmabahçe Sarayı, Çırağan Sarayı, Dolmabahçe Camii gibi saltanat yapılarının inşâsı sırasında serkalfa Hoca Karabet'e yapılan ödemeler serkurenâ eliyle yapılmıştı (BOA, HH.d., 272). Ayrıca II. Abdülhamid döneminde Ceyb-i Hümayûn idaresi ile ilgili yapılan düzenlemeler ve Serkurenâ'nın görevleri hakkında hazırlanan talimatnâme için bkz. Terzi, **a.g.e.**, s. 78-80.

⁷⁹⁵ Halef selef arasındaki hesap devrine ilişkin bir örnek için bkz. BOA, MB, 143/92, 27 B 1289/30 Eylül 1872.

⁷⁹⁶ BOA, HH. İ, 52/5, 28 B 1289/1 Ekim 1872.

olmuşlardır. Görev süreleri dolunca da idareyi, tüm hesaplar gözden geçirilerek bir defter düzenlendikten sonra haleflerine devredelerdi⁷⁹⁷.

Kurena kadrosunda bulunanlar padişahın kişisel isteklerini yerine getirmeye memurdu. Resme son derece meraklı olan Sultan Abdülaziz, beğendiği bir resmi sarayına getirtmek için bir kurenasını Fransa'ya göndermişti⁷⁹⁸. Serkurena ya da başkâtip bazen de padişah tarafından taltif edilmek istenen misafirlere temsilci olarak gönderilir; hal ve hatırları sordurulurdu⁷⁹⁹.

Serkurena'nın Hazine-i Hâssa Nezâreti ile de iletişimi vardı. Serkurena; padişahın aldığı ödeme emirlerini şifahi emirleri bir takrir ile Hazine-i Hassa Nezâreti'ne gönderdiğinde önce muhasebeye kaydedilir ve varsa eski kayıtlara bakılır; muhasebenin derkenarı esas alınarak Hazine-i Hâssa Nazırı tarafından Mâbeyn başkıtabetine sunularak iş resmileştirilirdi. Ayrıca serkurena takririne gerekirse bir de açıklayıcı pusula eklerdi⁸⁰⁰.

II. Abdülhamid'in ilk saltanat yıllarından itibaren Emlâk-ı Hümâyûn idaresi de kurenanın uhdesine verilmişti. Aslında kurenaya Emlâk-ı Hümâyûn idaresinin verilmesi padişahın hemen her konuyu saraydan idare etme anlayışının bir sonucuydu. II. Abdülhamid döneminde, Tanzimat sürecine nispetle daha etkin bir konuma gelen kurena Emlâk-ı Hümâyûn'la ilgili her türlü bilgiyi anında paylaşacak ve padişah politikasının gereğini daha rahat ve vakit kaybı olmaksızın yerine getirecekti⁸⁰¹.

II. Abdülhamid döneminde serkurenalık ve kurenalık mevkiinde bulunanlar sadece saraya ait işlerle ilgilenmiyorlardı. İşin gerçeği onların ilgilendikleri aslında padişahın ilgilendikleriydi. Padişahın gündeminde olan meselelere çözüm bulmak

⁷⁹⁷ BOA, HH İ, 18/21, 17 RA 1272/27 Kasım 1855.

⁷⁹⁸ BOA, HH. İ, 56/56, (24 N 1292); 57/22, 18 M 1293/14 Şubat 1876.

⁷⁹⁹ Mâbeyn başkâtibi ve serkurena, İstanbul'da ağırlandığı sürece Mısır Valisi'ne gönderilmiş; böylelikle kendisine padişahın iltifatı ve yakınlığı gösterilmek istenmişti (BOA, MB, 141/44, 23 R 1289/30 Haziran 1872).

⁸⁰⁰ BOA, HH. İ, 19/5, lef 1-2.

⁸⁰¹ BOA, HH. THR, 800/91, 16 N 1296/3 Eylül 1879.

onların temel göreviydi. Özellikle bir vesileyle padişahın gözünden düşen ve iltifatını kaybeden kurenanın tekrar iltifata mazhar olmak için, kurdukları haberleşme ağını da kullanarak sarayın güvenliğini tehdit eden meseleleri ortaya çıkarmaya çalıştıkları tespit edilmektedir⁸⁰².

Başmâbeynci padişaha yakındı, hatta en yakındı. Padişahı en çok görebilen saray memuruydu. Onun bilgisi olmadan ya da onu atlayarak huzura kabul edilmek de neredeyse olanaksızdı. Elbette devlet erkânı ya da sarayla şu ya da bu şekilde işi olanlar bunu biliyorlardı ve bu nedenle de sarayda hatırı kırılmayacak ve her vesileyle de hatırlanacak makamların başında başmâbeynci gelmekteydi⁸⁰³. Bazen gönderilen bir hediye ile bazen makamına gösterilen saygı ve tazim dolu cümlelerle⁸⁰⁴ bazen de açıktan istenen yardım talepleriyle serkurenalık makamının bir çözüm merci olduğu talep sahipleri tarafından dile getirilirdi⁸⁰⁵. Şüphesiz başmâbeyncinin saray ve devlet işlerindeki etkisi, sarayın konumuyla bağlantılıydı. Bu açıdan bakıldığında sarayın Bâbîâlî'ye karşı güç kazandığı II. Abdülhamid dönemi mâbeyncilerinin ne derece etkili ve etkin oldukları anlaşılır⁸⁰⁶.

Serkurenalık her ne kadar sarayda etkin ve bir o kadar da saygın bir makam idiye de sorumluluğu da o derece yüksekti. Bu görevi üstlenenler padişah adına

⁸⁰² Serkurena Osman Bey ve kurenadan Rağıb Bey bir ara padişahın güvenini kaybetmişler; ancak daha sonra şeyhülislam ve sadrazamın bazı aşırı dini gruplara destek verdiklerini ve bu grupların gizlice bir araya gelerek Mabeynin icraatlarının eleştirildiği toplantılar yaptıklarını ortaya çıkarınca tekrar padişahın itimadını ve iltifatını kazanmışlardı (BOA, Y. PRK. TKM, 14/30, 6 Teşrinisânî 1304/18 Kasım 1888).

⁸⁰³ Sultan Abdülaziz döneminde de mâbeyncilerin padişahın idari tasarruflarında etkili oldukları anlaşılıyor: Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, hâriciye nâzırı Mısırlı Halil Şerif Paşa'nın nezaretten azli için önce Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa nezdinde girişimlerde bulunmuş, bu girişim sonuç vermeyince maddi imkanlarını kullanarak (30.000 lira ile) Başmâbeynci Ziver Bey'i devreye sokmuş ve başarılı olmuştu (İnal, **a.g.e.**, C.I, s. 108).

⁸⁰⁴ Harem-i Şerîf-i Nebevî Müdürü Mustafa el-Verdî, yeni atanan serkurenaya gönderdiği tebrik telgrafında bu görevi biraz da abartarak *mesned-i celîl-i bî nazîr* (eşi olmayan yüce bir makam) olarak tanımlıyordu (BOA, MB, 163/7, 27 S 1291/15 Nisan 1874).

⁸⁰⁵ Tekke şeyhi Salih Efendi, tekkesinin avlusundakki caminin çatısının yağın yağmur nedeni ile çökecek hale geldiğinden bahisle onarımı için yardım istiyordu; ayrıca buldukları yerde çubuk lülesi bulunmaması nedeni ile sigara içilmesinde sıkıntı yaşandığını ve özellikle de Ramazan'da bu sıkıntının daha da çok hissedildiğinden söz ederek çubuk lülesi talep ediyordu; ama şeyh efendi kendi ifadesi ile "çam sakızı çoban armağanı" olarak bir şişe çiçek suyunu (ay çiçek yağı) göndermeyi de ihmal etmiyordu (BOA, MB, 155/122, 8 L 1290/29 Kasım 1873).

⁸⁰⁶ Başmâbeyncilik makamına kutlama telgraf ya da mektuplarına bir örnek olarak bkz. BOA, MB, 163/7, 163/68, 27 S 1291/ 15 Nisan 1874; Mehmet Tevfik Bey, **II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, Haz. F. Rezan Hürmen, C.I, İstanbul 1993, s. 37.

harcama yapıyorlar, Ceyb-i Hümâyûnu idare ediyorlardı. Serkurenalık görevinde bulunanlar, görevlerinin bitiminde Ceyb-i Hümâyûn bütçesini yapılan devir teslimle haleflerine teslim ederlerdi. Ancak bazılarının bu hesabı veremedikleri, zimmetlerinde ortaya çıkan açık nedeni ile sahip oldukları rütbe, saygınlık ve mali imkânları kaybettikleri tespit edilmektedir⁸⁰⁷. Nitekim Sultan Abdülaziz'in veliahdlığı zamanından beri tanıdığı ve Serkurena olarak en yakınında görev verdiği Nevres Paşa hakkında, görevini kötüye kullanıp bir sarraftan rüşvet aldığı ve başka bazı mali yolsuzlukları ortaya çıkınca sürgüne gönderilme kararı çıkmıştı. Ancak daha sonra padişah tarafından affedilmiş; bizzat sadrazam tarafından şiddetli bir şekilde uyarılarak uygunsuz kişilerle ilişkisini kesmesi, görevinden kaynaklanan yetkisini kötüye kullanmaması; aksi takdirde sürgüne gönderileceği kendisine hatırlatılmıştı⁸⁰⁸.

3.1.3.1.3. Serkitâbet /Başkitâbet Dairesi

Osmanlı padişahları devlet meselelerine ilişkin görüş ve emirlerini, sadrazamın telhisi üzerine kendi elyazısı ile yazardı. Bu belge türüne hatt-ı hümâyûn denirdi. Zamanla bürokrasinin genişlemesi ve buna bağlı olarak artan iş yükü nedeni ile padişahın her konuda emirlerini bizzat yazması olanaksız hale gelmeye başlayınca, çözüm olarak yazı işlerini idare edecek bir birim kuruldu. II. Mahmud tarafından 1831 yılında Sırkitabeti yerine ihdas edilen bu kurumun adı Mâbeyn Başkitabeti olacaktır. Bu sistemle beraber artık padişah emirlerini arz tezkerelerinin üzerine yazmıyor; çıkan emirler sadaret tezkeresinin altına mâbeyn katipleri tarafından yazılıyordu⁸⁰⁹.

Kitâbet dairesinin başında Başkâtib bulunurdu. “Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî” olarak da isimlendirilen Mâbeyn Başkâtibi'nin elkabı “atûfetlû”; ona bağlı kâtiplerin elkabı ise “saadetlû” idi. Başkâtib de dahil olmak üzere isimlerinden sonra

⁸⁰⁷ Serkurena Osman Efendi muhasebesindeki şüpheli durum nedeni ile rütbesi sökülerek Bursa'ya sürülmüş, Hazine-i Hâssa'dan tahsis olunan 20.000 kuruş maaşına el konmuş; Maçka'da ikamet ettiği konak da elinden alınmıştı Ayrıca Hazine-darı Ömer Ağa'nın Beşiktaş'ta inşa ettirdiği gazinoya da hazinece el konarak başına bir bekçi konmuştu (BOA, MB.İ, 6/33, 19 ZA 1267/15 Eylül 1851).

⁸⁰⁸ BOA, MB. İ, 26/14, 102, 15 ZA 1288/26 Ocak 1872.

⁸⁰⁹ Ali Akyıldız, “Sır Katibi”, **DİA**, C. XXXVII, İstanbul 2009, s. 118; Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s. 375.

“efendi” eklenirdi⁸¹⁰. Tanzimat döneminde başkitabet dairesindeki kâtiplerin sayısı beş ila altı arasındaydı. Mâbeyn kitâbetine atananlar padişaha bağlılık ve şükran duygularını Serkurenalığa yazdıkları bir teşekkür mektubu ile iletirlerdi⁸¹¹. Başkâtibe yazılan mektupların üstündeki “*Serkâtib-i hazret-i şehriyârî memûriyyet-i celîlesiyle mübeccel atûfetlû efendi hazretleri*” gibi tumturaklı ifadeler bu makamın taşıdığı önemi de göstermekteydi.⁸¹² Bilinen ilk Mâbeyn başkâtibi Köprülü ailesinden Vassaf Bey’dir. Vassaf Bey, II. Mahmud döneminde önce sirkâtibi daha sonra da Mâbeyn başkâtibi olarak görev yaptı⁸¹³.

Sarayın hem iç hem de dış yazışmaları bu daire aracılığı ile yürütülürdü. Bâbîâlidenden yazılan arz tezkereleri Başkîtâbet Dairesi vasıtasıyla padişahın onayına sunulurdu. Arz tezkeresinin altına ya da arkasına başkâtibin derkenarıyla, sözkonusu tezkerenin padişahın dikkatine sunulduğu ardından da tezkerıyla talep edilen hususa padişahın izin (*irâde-i seniyye*) verdiği belirtilirdi. Doğrudan Mâbeyn-i Hümâyûn’a bağlı olan kurena, kâtipler, musâhipler, harem ağaları ve gediklerin atamaları veya tahsisatlarıyla ilgili irade-i seniyyeler Hazine-i Hâssa Nezareti’ne yine bu daireden tebliğ edilerek gereğinin yapılması istenirdi⁸¹⁴. Tezkirelerin yanlarına “*mûcebince icrâsı, bi’listihkâk icâb-ı icrâsı, şâyeste olduğu halde bi’l-istihkâk icâb-ı icrâsı*” gibi ifadeler yazılarak bürokratik işlemin tamamlanması istenir; irade-i seniyyenin özeti yazılırdı⁸¹⁵. Sultan Abdülmecid döneminde Hazine-i Hâssa Nezareti’nin durumu sıkıntıya düşünce bu kurum padişahın daha etkili kontrolünü sağlayabilmek için bir süre Mâbeyn başkitabet makamının uhdesine verilmişti⁸¹⁶.

Sultan Abdülaziz döneminde gerek sarayda gerekse Bâbîâli’de kitabet kadrosunda görev almanın ilk şartı Rüşdiye’yi bitirmek ve ardından da Mahrec-i Aklâma devam etmektir. Bundan sonra sınava girerek diploma almaları şart koşulmuştu. Ancak bazen bu koşullara uymayanların da bürolarda görev aldıkları

⁸¹⁰ Örnek olarak bkz. BOA, HH. İ,9/11.

⁸¹¹ BOA, MB, 135/78, 79, 21 B 1288/6 Ekim 1871.

⁸¹² BOA, MB, 173/16, 10 Şubat 1292/22 Şubat 1877.

⁸¹³ Akyıldız, “Sirkâtibi”, s. 118.

⁸¹⁴ BOA, MB. İ, 23, 28.

⁸¹⁵ BOA, MB, 172/130, r. 1292/1876-77, tt.

⁸¹⁶ BOA, MB, 170/116, 3 Ş 1292/4 Eylül 1875.

görülyordu⁸¹⁷. Mâbeyn kitabet hizmetine bazen de Mâbeyn gedikleri arasından atama yapılmaktaydı⁸¹⁸. Mâbeyn-i Hümâyûn'da görev yapan kâtipler diğere devlet dairelerinde ve meclislerde görev alırlarken benzer şekilde bu dairelerde uygun rütbelerde görev yapanlar saraya kâtip olarak atanabiliyordu⁸¹⁹. Mâbeyn kâtiplerinin nadiren de olsa, Serkurena olarak görevlendirildikleri de tespit edilmektedir⁸²⁰.

Kitâbet dairesinin iş yükü ve kadrosu Sarayın devlet idaresindeki rolüne paralel olarak değışmiştir. Tanzimat devri Mâbeyn Başkitâbet Dairesi ile II. Abdülhamid devri sarayının kitabet daireleri arasında hem işlev hem de kadrosu bakımından anlamlı bir fark vardır. Sarayın idari inisiyatifi devraldığı bu dönemde Başkitâbet Dairesi etkin bir görev yürütmüştür. Başkitâbet dairesi Yıldız Sarayı'nın ve dolayısıyla II. Abdülhamid idaresinin en önemli araçlarından biriydi. Verilen öneme paralel olarak bu daireye genellikle Mekteb-i Mülkiyye'den derece ile mezun olanlar alınırdı. Bâbîâlî'nin devre dışı bırakılarak işlerin saraya intikal etmesiyle burada görev yapan kâtip sayısı hızla artmıştır. Tanzimat döneminde 5 ila 6 arasında değışen kâtip sayısı II. Abdülhamid döneminde aşamalı olarak artmış, 1896'da 28'e kadar yükselmişti⁸²¹. Sarayın gerçek anlamda resmi sayılan tek dairesi kitâbet dairesi olduğu, bu dairenin iş görmedeki hızı ve düzeninin Bâbîâliden üstün bulunduğu bizzat sarayda görev yapanlar tarafından nakledilir⁸²². İlk kez II. Abdülhamid dönemine tarihlenen belgelerde Serkâtib-i Hazret-i Şehriyarî unvanının resmi evrakta kullanıldığı tespit edilmektedir⁸²³.

II. Abdülhamid'in döneminde Mâbeyn'de ihdas edilen bir diğere kâtiplik de Mâbeyn Şifre Kâtipliğidir. Padişahın bu birim aracılığıyla devletin en önemli ve stratejik noktalarında görev yapan vali, mutasarrıf, şehbender, elçi, ordu komutanı

⁸¹⁷ BOA, HH. THR, 1224/108, 2 TS 1280/14 Kasım 1864.

⁸¹⁸ BOA, MB, 156/117, 25 Z 1290/13 Şubat 1874).

⁸¹⁹ Mâbeyn-i Hümâyûn kitabetinde görev yapan Ziya Bey azledildiğinde Zabtiye Müsteşarlığında; Tercüme Odası hulefâsından Ömer Efendi ise Mâbeyn kâtibliğine atanmıştı (BOA, MB. İ, 17/19, 29 B 1278/30 Ocak 1862).

⁸²⁰ BOA, HH.d., 918, s. 43a, 18 Temmuz 1278/30 Temmuz 1862.

⁸²¹ Akyıldız, a.g.m., s. 104 vd.

⁸²² Tahsin Paşa, a.g.e., s. 6.

⁸²³ Örneğın bkz. BOA, HH. İ, 60/15, 17 S 1302/6 Aralık 1884; 60/16, 22 CA 1304/16 Şubat 1887.

gibi görevlilerle doğrudan temas kurar; ülkedeki gelişmeleri anında izlerdi. Bu dairenin işlemesinde ise Mâbeyn Telgrafhanesi önemli bir işlev görürdü⁸²⁴.

II. Abdülhamid'in dünyada ve özellikle de Avrupa'da gelişen olayları titizlikle izlemekteydi. Padişahın her şeyden haberdar olmasında Kitâbet Dairesi'nde istihdam edilen mütercimlerin önemli bir katkısı vardı. Yıldız Sarayı kitâbet dairesinde kurulan tercüme kalemi padişaha düzenli olarak dünyada gelişen siyasi, ekonomik ve kültürel olaylarla ilgili haberlerin çevirisini yapıyordu⁸²⁵.

II. Meşrutiyet'le beraber sarayın her biriminde olduğu gibi kitabet dairesinin kadrosunda da düzenlemelere gidilerek kâtip sayısı 4 ile sınırlı kalmıştır. Kitabet dairesinin işlerinin oldukça sadeleştiği bu süreçte yazı işlerinin takibi için sarayda gece bir nöbetçi kâtip bırakılmaya da başlanmıştır. Nöbetçi yaverlere padişah kilerinden kahvaltı da tahsis olunmuştu⁸²⁶. Bu nedenle gündüz mesaisi için görevde 3 kâtip kalıyordu. Kitâbet dairesinde iki de odacı istihdam olunmaktaydı⁸²⁷.

Yazı Dairesi'ndeki işlerin gerektirdiği teknik mesai kâtipler tarafından yerine getirilirken başkâtibe sadece hazırlanan yazılara imza koymaktan başka bir iş kalmıyordu. Başkâtip her ne kadar yazı işlerine doğrudan mesai harcamıyorsa da sarayın Bâbîâli ile ilişkilerinin düzenlenmesi, sarayın müşkil işlerine çözüm bulunması⁸²⁸ ve devrin siyaseti ile sarayın uyum içinde olması gibi daha üst meselelerle ilgileniyordu⁸²⁹. V. Mehmed Reşad, Mâbeyn-i Hümâyûn'a sunulan tezkereleri Dolmabahçe Sarayı'nın Beyaz Oda olarak bilinen odasının yanındaki küçük odada mütalaa eder; evrakın arkasına "görölmüşdür" anlamında tarih koyup yanlarına "mûcebince" yazıp imzalar. Ancak sunulan arz tezkerelerinin padişahı sıkmayacak şekilde özetlenmesi gibi önemli bir vazife ise başkâtibin

⁸²⁴ Akyıldız, a.g.m., s. 104-105.

⁸²⁵ Örikağasızade Hasan Sırrı, **Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi**, İstanbul 2007, s. 50-51, 141-143; Akyıldız, a.g.m., s. 105.

⁸²⁶ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 144.

⁸²⁷ **A.e.**, s. 143.

⁸²⁸ Örneğin, Darussaâde Ağası Fahreddin Ağa'nın yetkilerinin elinden alınması sonrasında kendisinin teskinine yönelik önlemler Başkâtip Halid Ziya Bey tarafından alınmıştı (**A.e.**, s. 218).

⁸²⁹ **A.e.**, s. 126.

uhdesindeydi⁸³⁰. Padişahın okuyacağı gazeteler de Mâbeyn kâtipleri tarafından teslim alınıyor ve padişaha sunuluyordu⁸³¹.

Saray kitabetine atanan kâtiplere aynı gün; günlük ve aylık olarak tayinat da tahsis olunmaktaydı⁸³². Tahsis olunan tayinat Mâbeyn-i Hümâyûn bünyesinde yer alan kilerden verilmekteydi. Sultan Abdülmecid dönemine tarihlenen mutfak harcama icmallерinin hemen hepsinde Mâbeyn kâtiplerine ait kilerden söz edilmektedir⁸³³.

3.1.3.1.4. Musâhib Ağalar/Musâhibân

“Musâhib” kelimesi Arapça kökenli olup, “sohbet” kelimesinden türetilmiş olup “sohbet ehli, arkadaş, dost” gibi anlamlara gelir⁸³⁴. Klasik dönemde padişahlar gerek saraydaki ağalardan gerekse seçkin ulema, şeyhler, şair veya ediplerden musahib veya nedim denilen kişisel danışmanları olurdu⁸³⁵. Bunların ortak özelliği sır tutan, bilgili, sözünden sohbetinden istifade edilen, şakacı, hazırcı cevap olmalarıydı. Devrin önde gelen sanatkârları da padişaha musâhib olurdu. Belirtilen anlamlardan yola çıkılarak musahibin padişahı devlet işlerinde özel olarak bilgilendiren, bilgisiyle öne çıkan, sağlam şahsiyetli kişiler, danışmanlar olarak tanımlamak isabetli olacaktır. Padişahı türlü şakalarla eğlendiren; şiir ve şarkılarla hoşça vakit geçirmesini sağlayan nedimden farkı musahibin resmî bir nitelik taşımasıdır. Ancak çoğu zaman musahib ve nedimin birbiri yerine kullanıldığı da bilinmektedir⁸³⁶. Nedim ve musâhiblere bunca değer verilmekle beraber, bunların

⁸³⁰ A.e., s. 129.

⁸³¹ BOA, MB, 49/32, 1 S 1271/24 Ekim 1854.

⁸³² Saray kitabetine atanan bir katibin günlük tayinatı şöyleydi: *20 çift nân-ı fodla, 4 kıyye güşt, 2.5 kıyye urz, 2 kıyye revgan-ı sâde, 1 kıyye asel, 1.5 kıyye dakîk, 500 dirhem revgan-ı zeyt, 1 kıyye şem-ı revgan, 0.5 kıyye şeker, 100 dirhem tuz, 1 çeki hatab, 15 kantar kömür* (BOA, MB, 1020/3, 17 C 1265/10 Mayıs 1849).

⁸³³ BOA, HH.d., 817.

⁸³⁴ Mehmet İpşirli, “Musahib”, *DİA*, XXXI, İstanbul, 2006, s. 230; Pakalın, a.g.e., C.II, s. 588; İpşirli, a.g.m., s. 230.

⁸³⁵ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II*, İstanbul 2014, s. 76.

⁸³⁶ İpşirli, a.g.m., s. 230-31; Pakalın, a.g.e., C.II, s. 588.

devlet işlerine müdahil olup görüş bildirmeleri hoş karşılanmazdı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, 1539-1541 yılları arasında sadrazamlık vazifesinde bulunmuş Lütfi Paşa veziriazamın vazife ve yetkilerine ilişkin kaleme aldığı *Âsafnâme* adlı eserinde bu durumu “..*Ve padişah nedimler ile ihtilât itmemek gerekdür. Mülûk nedimsiz ve musâhibsiz olmaz amma nedim ve musahib bahşişden ve hil’atden behredâr olup mesâlih-i halka karışmamak gerekdür..*” sözleri ile ifade etmektedir⁸³⁷. XVI. yüzyıl sonu ile XVII. yüzyıl başlarında layiha sunan bürokratlar, devletle ilgili kararlara saraydaki bir takım sorumsuz kişilerin müdahil olmasıyla birlik ve düzenin bozulduğunu (*tagayyur ve fesâd*) dile getiriler ki, karar sürecine etki edenler arasında musahipler de sayılır⁸³⁸.

Musahiblerin saray teşkilatında yukarıdaki yapılan tanıma uygun olarak varlıkları II. Mahmud’un saltanat yıllarında da devam etmiştir. Bu dönemde kültür ve güzel sanatların bir dalıyla öne çıkanlara, sadrazam huzurunda kürk giydirilerek musahiblik unvanı verildiği tespit edilmektedir⁸³⁹. XIX. yüzyıldan itibaren saray teşkilatında değişen birçok kavram ve birim gibi musahiblik de değişime uğramıştır. Bu unvan devam etmekle beraber işlevi Tanzimat öncesindeki ile uyumlu değildir⁸⁴⁰. Padişahların klasik dönemdekine benzer şekilde sohbetinden istifade ettiği kişiler olsa da bunların en azından musahib olarak isimlendirilmediği bilinmektedir. Padişahlara yakın olabilen, onun meclisinde bulunabilme imkânını elde eden ve himayesini gören kişilere, eğer bir tanımlama yapılması mutlaka gerekliyse, “Havâss-ı Hazret-i Şehriyârî”, ya da “Havâss-ı Mukarrebîn-i Hazret-i Şehriyârî” olarak isimlendirildiği söylenebilir.

⁸³⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, “Lütfi Paşa Âsafnâmesi Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi”, **Bekir Kütükoğlu’na Armağan’dan Ayrı Basım**, İstanbul 1991, s.7.

⁸³⁸ İncalcık, **a.g.e.**, s. 46. Koçi Bey; IV. Murad’a sunduğu lâyhada musahiplerin Sultan III. Murad’ın saltanatının ilk yıllarına kadar güngörmüş, işten anlayan, fikir sahibi, iyilik düşünen kişilerden seçildiğini belirtir. Bu dönemde musahiplerin asla devlet işleri ile görüş beyan etmelerine izin verilmediğini; hatta padişah nezdinde oldukça nimetlenmiş musâhiplerin bir anlık gaflet de olsa veziriazam hakkında konuşmaları üzerine bir daha asla saraya çevresine yaklaşmadığını da kaydeder (**Koçi Bey Risalesi**, Haz., Zuhuri Danışman, İstanbul 1993, s. 5-6. Halil İncalcık’a göre “Sultan IV. Murad, Koçi Bey’in bu husustaki görüşlerini dikkate almış görünmektedir” (İncalcık, **a.g.e.**, s. 78).

⁸³⁹ Hanende Arif Ağa ile Derviş İsmail Efendi’nin musikiye olan yatkınlıkları ve seslerinin emsalsiz olmaları nedeni ile H. 1227/1812-13’de “musâhiblik” unvanı ihsan olunmuştu (Hafız Hızır İlyas, **a.g.e.**, s. 4).

⁸⁴⁰ Mehmet Zeki Pakalın her ne kadar musahipliğin H. 1250/1834’de lağvedildiğini söylese de (Pakalın, **a.g.m.**, s. 588) en azından unvan olarak imparatorluğun sonuna kadar devam ettiği tespit edilebilmektedir.

Musshibler, XIX. yüzyıl saray teşkilâtında Mâbeyn-i Hümâyûn'da veya Harem'de padişah dairesinde görev yapan saray görevlilerinden idiler. Musâhipliğin esas ocağı Harem Ağalığı idi⁸⁴¹. Devlet Salnamelerinde isimleri yazılı olan musahiplerin sayıları altı ile yedi arasındaydı⁸⁴². Musahiplerin amiri sermusahib idi ve elkabı “saadetlû” idi⁸⁴³.

Sultan Abdülmecid'in saltanatının ilk yılında musahibler, “mütemâyiz, sâniye, sâlise, râbia” gibi mülki rütbeler alırlarken 1846 yılından itibaren askeri rütbelere taşımaya başlamışlardır (mirlivâ, miralay, kaymakam, binbaşı). Sultan Abdülaziz'in saltanatının ilk yıllarından 1862'ye kadar musahibler yine askeri rütbelere taşımıştır. 1862'den itibaren ise artık musahiplere sivil veya askeri herhangi bir rütbe tevcih edilmemiş; en azından Devlet Salnamelerine yazılmamıştır⁸⁴⁴.

Sultan Abdülmecid döneminde, musahib kadrosunda hemen her yıl değişiklik olmuştur. 1847-1861 arasında Sermusahibliğe altı farklı ismin atandığı görülmektedir. Sultan Abdülaziz'in onbeş yıllık saltanatının onuncu yılında, Sermusahip olarak Ramiz Ağa görev yapmıştır. Son 5 yılda ise Sermusahibliğe iki ismin atandığı tespit edilmektedir. Sultan Abdülaziz'in Sermusahibi, 1873'de “ûlâ” rütbesiyle, önce Hazîne-i Hümâyûn Vekili ardından da “Valide Sultan Başağalığı”na getirilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in 33 yıllık saltanatı döneminde de Sermusahiplik hizmetinde çok sık değişiklik yapılmamış ve atanan kişileri uzun süreler bu makamlarda kalmışlardır. Başmusâhib olan kişinin vefat etmesi ya da görevden alınması durumunda bu göreve, farklı uygulamalar olmakla beraber ikinci musahibin getirildiği tespit edilmektedir⁸⁴⁵.

⁸⁴¹ Tanzimat devrinde, klasik devirden intikal eden bazı saray görevlerinin niteliği değişime uğramıştır. Örneğin önceki devirlerde Enderûn ağaları ve sanatkârları musâhip olarak atanırken Tanzimat'tan itibaren Harem ağaları bu göreve atanır olmuştur (Hafız Hızır İlyas, **a.g.e.**, s. 172.).

⁸⁴² **Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye**, İstanbul 1263-1292/1847-1876; Uluçay, **a.g.e.**, s. 120. II. Meşrutiyet'ten itibaren Devlet Salnameleri'nden musahiplere yer verilmemiştir.

⁸⁴³ BOA, HH.İ, 9/11, 22 N 1269/29 Haziran 1853.

⁸⁴⁴ Sultan Abdülaziz'in başmusahibi Ramiz Ağa'ya gösterdiği gayret ve sadakat nedeni ile tebdilen ikinci rütbeden Mecidiye Nişanı verilmişti (BOA, MB, 92/112, 10 N 1278/11 Mart 1862).

⁸⁴⁵ BOA, HH. d. 653, s. 49b.

Hiyerarşinin basamaklarında yükselebilen harem ağaları musahib olarak seçilebilirlerdi. Padişahın Mâbeyn'deki dairesinde hizmet nöbeti tutarlar; onun şifâhî emirlerini ilgili yerlere ulaştırırlardı. Anlaşılacağı üzere musahibler hükümdarın yakın hizmetini görürlerdi. Bunlar Harem'e sadece padişahın hizmeti için girerler; Harem ile Mâbeyn arasında nöbet tutarlar, geceleri dahi nöbetleşe yatarlardı. Padişah tarafından selam ve hatır sormaya bu ağalar giderlerdi. Padişah, hânedanına mensup bir kimseyi hareme davet ederse musahiblerin refakatiyle içeri girebilirlerdi⁸⁴⁶. Kadınefendilere ve sultanlara padişah iradeleri bazen de musahib ağalar vasıtasıyla tebliğ edilirdi⁸⁴⁷.

Musahibler çırağ olunduktan sonra çoğunlukla İstanbul'dan ayrılp Hicaz, Mısır ve Beyrut gibi merkezlere giderler ya da görevleri esnasında hava değişikliği için yine buraları tercih ederlerdi⁸⁴⁸. II. Abdülhamid dönemine tarihlenen bir mutfak icmal kaydına göre Musahib ağalara Matbah-ı Âmire'den yemek tahsisatı sefer tası olarak veriliyordu⁸⁴⁹.

Vefat eden musahiblerin geride bıraktıkları mallarının tespiti yapılır; eğer borcu varsa terekesinden ödenirdi⁸⁵⁰. Ancak çoğu zaman terekeleri borçlarını karşılamayacak durumda oluyordu. Konuya ilişkin yazışmalarda dikkat çeken bir husus da musahiblerin terekelerinin satışa çıkarılması için padişah'tan izin istenmesiydi; zira bu malların asıl sahibi olarak padişah gösterilmekteydi. Alacaklıların ellerinde sağlam bir senet olmaması; ya kendi düzenledikleri bir pusula ya da sözlü talepleriyle alacak iddiasında bulunmaları İdarenin zorlandığı bir durumdu. Böyle bir halle karşılaşıldığında ya alacaklının iddiasının doğruluğu iyice araştırıldıktan sonra tereke padişaha teslim ediliyor ve onun takdiriyle ödeme yapılıyor ya da yasal süreç izlenerek işlem yapılıyordu. Tüm bu süreç Darussaade

⁸⁴⁶ Ünüvar, **a.g.e.**, s. 77; Uşaklıgil, **a.g.e.**, s.14, 59-61, 142-143, 217.

⁸⁴⁷ BOA, MB, 176/64, 26 Ş 1293/6 Eylül 1876.

⁸⁴⁸ BOA, HH. İ, 201/11, 3 Kânûnievvel 1325/16 Aralık 1909.

⁸⁴⁹ BOA, HH. MTA, 76/19, Kasım 1293/Kasım 1877.

⁸⁵⁰ BOA, Y.PRK.SGE, 1/15, r. 1294/1878-79.

Ağası tarafından yürütülüyordu⁸⁵¹. Musahiblerin terekeleri incelendiğinde dikkat çeken bir husus da giyim kuşama ve aksesuarlara önem verdikleridir⁸⁵².

1863 yılına ait bir tayinat kaydına göre musahiplerin ayda 3 kıyye kahve, 2 kıyye gülbe şekeri, 2 kıyye sabun, 2 kıyye balmumu tahsisatları vardı; ayrıca İstabl-ı Âmireden de binek hayvanları için 25 kile arpa ve 12.5 kantar saman verilmekteydi⁸⁵³.

3.1.3.1.3.5. Yaver/Yaver-i Harb

Yaver kelimesi Farsça kökenli olup “yardımcı” anlamına gelmektedir. Terim olarak ise yâver; komutanın maiyyet ve refakatinde olup, komutayla ilgili emirleri tebliğe memur bulunan subay olarak tanımlanmıştır⁸⁵⁴. Mâbeyn-i Hümâyûna bağlı olarak görev yapan yaverlerin başında “Seryâver-i Hazret-i Şehriyârî” unvanlı ve “Ferik” ya da “Mirliva” rütbeli bir subay bulunurdu. 1847 seenesinden itibaren yayınlanan tüm devlet salnameleri incelendiğinde yaverlerin “Yaver-i Harb” ya da “Mâbeyn-i Hümâyûn’a Memur Zâbitân-ı Askeriyye” olarak geçtikleri görülmektedir⁸⁵⁵.

⁸⁵¹ “..Esbak dördüncü musâhib müteveffâ Amber Ağa ile Oda lalası Necib Ağanın furuht ettirilmiş olan terekeleri esmâni olan cem’an bir yük seksenikibin altıyüz altmış bir buçuk kuruş borçlarının tesviyesine gayr-ı kâfi idüğünden duyûn-ı mezkûrenin ber nehc-i şer’ tedkiki ile tereke-i mezkûre esmânından tesviyesi lâzım gelir ise de bunların malları taraf-ı eşref-i hazret-i cihânbanîye âid olmasından dolayı istizân-ı irâde-i seniyyeyi hâvî devletlû darussaâde-i şerîfe ağası hazretleri tarafından vârid olan tezkire iki küt’a defter ile beraber manzûr-ı padişâhi buyrulmak üzere...” (BOA, HH.İ, 42/18, 8 Mart 1282/20 Mart 1866).

⁸⁵² Örneğin vafat eden Sümbül Ağa’nın terekesinde terzi Kostaya, terzi Rosental’a, terzi Oskar’a, Terzi Şavn’a, terzi Karakaş’a, kunduracı Dimitri’ye borcunun olduğunun tespiti ile altın gömlek iğnesi, altın kravat iğnesi gibi eşyaların varlığı bu yöndeki varsayımı güçlendirmektedir (BOA, Y.PRK.SGE, 1/15, r. 1294/1878-79).

⁸⁵³ BOA, MB. İ, 18/94, 15 C 1279/8 Aralık 1862.

⁸⁵⁴ Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Dersaadet 1317, s. 1538-1539.

⁸⁵⁵ **Sâlnâme-i Devlet-i Âliye**, İstanbul 1263-1327/1847-1912.Cevad Paşa yaver-i harblık vazifesine ilişkin şunları kaydeder: “Yaver-i harblık vazifesi gayet nazik ve müşkil olup, esna-yı harbe kumandanın bazen müşaviri ve bazen şifahi verdiği emirlerin yoluyla mübelliği ve esna-yı sulhda dahi kumandan-ı mûmâ ileyhın zîr-i idaresinde bulunan küt’at-ı askeriyye ahvalinin muhakkiki ve kumandanın muhaberat-ı mühimmesinin muharriri olmak lazım gelir...” (Ali Karaca, “Sarayda /Mâbeyn-i Hümâyûn’da Yaverlik Kurumu (1839-1920)”, **Türkler**, C.XIII, Ankara 2002, s. 1121, dipnot, 34).

Yaveran sınıfına askeri sınıflardan atama yapıldığı gibi sivil nezaretlerden de bu göreve getirilenler oluyordu. Askeri sınıftan bu göreve getirilecekler Mâbeyn-i Hümâyûn Feriği/Müşiriyetince belirlendikten sonra Bâbıseraskerî'nin de uygun görüşü alındıktan sonra onay için Sadaretin bir tezkiresiyle Mâbeyn'e sunulurdu. Böyle bir resmi sürecin yanında "re'sen irâde-i seniyye" ile de atama olurdu. Diğer kurumlarda görev yapanların bu göreve getirilmeleri öncesinde ise bağlı buldukları dairelerin görüşlerine müracaat olunurdu. Göreve atananlara, kendilerini diğer saray memurlarından ayıran yaverlik hizmetine mahsus bir üniforma verilirdi. Kırmızı fes, beyaz eldiven, yaverlik kordonu, nişan ve aslan başlı kılıç ise kıyafetin aksesuarlarıydı⁸⁵⁶.

1847-1861 yılları arasında Mâbeyn yaverlik kadrosunda, aynı anda en az 8, en fazla ise 24 yaver görev almıştır. Sultan Abdülaziz'in onbeş yıllık saltanatı boyunca, Mâbeyn askeri teşkilatı "Mâbeyn-i Hümâyûn'a Memûr Zâbıtân-ı Askeriye" olarak adlandırılmıştır. 1869 yıllarına kadar yaver sayısı, 13 ila 17 arasında değişirken bu tarihten itibaren sayı neredeyse misliyle artmıştır. Nitekim 1869 ile 1877 yılları arasında Mâbeyn'de, 29 ila 52 arasında değişen sayıda yaver görev yapmaktaydı⁸⁵⁷.

Mâbeyn yaverleri kadrosunda, Osmanlı tebaasından gayrimüslim isimlere ilk kez, 1870 yılına rastlanmaktadır. Marco, Kostaki, Vasilaki, Konstantin, Yorgi, Dimitri gibi isimlerden anlaşıldığına göre, bunların çoğu Rum kökenli Osmanlı vatandaşlarıdır. Ancak, 1873 yılından itibaren yayınlanan Devlet Salnamelerinde, Osmanlı tebaasından olan gayrimüslim yaver isimlerine rastlanmamaktadır. Yaver kadrosunda yer alan gayrimüslim subayların rütbeleri en fazla yüzbaşı düzeyindeydi⁸⁵⁸.

Sultan Abdülmecid döneminde, Mâbeyn yaver kadrosu hemen hemen aynı kişilerden teşkil edilmiş ve bunların rütbeleri de yaverlik görevleri sırasında

⁸⁵⁶ A.e., s. 613.

⁸⁵⁷ *Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye*, İstanbul 1263-1327/1847-1912.

⁸⁵⁸ A.e.

yükseltilmiştir. Örneğin; 1848 yılında rütbesi miralay olan Mahmud Bey 1856 yılında mirlivalığa terfi ettirilmiştir. Sultan Abdülmecid döneminde, yaver kadrosundaki isimlerin birçoğu aynı kalmakla beraber, bunlara bazı ilavelerde de bulunulmuştur. Bu dönemde, yaver kadrosundaki isimlerde görülen süreklilik, Sultan Abdülaziz'in saltanatının ilk yıllarında da devam etmiştir. Örneğin; 1859 yılında ferik ve mirliva rütbeleriyle Mâbeyn'in yaver kadrosunda görev alan Sait ve Hüseyin Paşalar, Sultan Abdülaziz'in saltanatının ilk beş yılında da aynı unvanlarını koruyabilmişlerdir. Sultan Abdülaziz'in saltanat döneminde bazı yaverler, Mâbeyn'deki mevkilerini korusalar da genel olarak kadro değişik isimlerden oluşturulmuştur.

Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında, yaverlerin sayısında büyük bir artış görülür. Bu dönemde, Mâbeyn'in askeri teşkilatında, öteden beri varolan ve Seryaverliğe bağlı yaverler yanında yaver-i ekrem⁸⁵⁹ ve fahri yaverler de yer almıştır. Devlet Salnamelerinde, “Yaverân-ı Kirâm” başlığı altında isimleri geçen bütün yaver-i ekrremlerin müşir rütbesinde olduğu tespit edilmektedir. Fahri yaveran ise müşir rütbesinden mülâzım rütbesine kadar değişik askeri sınıflara mensup subaylar arasından seçilmiştir⁸⁶⁰. II. Abdülhamid yaverlerin seçiminde zaman zaman siyasi mülâhazalarla hareket ederdi. Bu bağlamda olmak üzere, devlete bağlılıklarını istediği kişilerin yaverlik silkine alındıkları bilinmektedir⁸⁶¹.

Yıldız Sarayı'nda her sınıf için olduğu gibi yaverlerin de nöbetleri vardı; ve her nöbet için jurnal düzenlenirdi. Günlük nöbet jurnallerinde en üst rütbeli olarak bir ferihin imzası yer alırdı. Bu nöbete, kaymakam, binbaşı, kolağası, yüzbaşı, mülâzım-ı evvel ve sâni olmak üzere değişik rütbede askeri memur katılırdı⁸⁶².

Almanya'dan gelen danışman yaverler içinde en etkili olanı Von der Goltz Paşa idi. Kendisi Osmanlı askerleri arasında “Golç Paşa” olarak tanınırdı. II.

⁸⁵⁹ Yaver-i Ekremlik unvanı ilk defa Sultan Abdülaziz zamanında Fuad Paşa'ya verilmiştir. Bu konuda ve yaverlik teşkilatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Karaca, a.g.m., s. 610-627.

⁸⁶⁰ **Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye**, İstanbul 1263-1327/1847-1912.

⁸⁶¹ Karaca, a.g.m., s. 613.

⁸⁶² BOA, Y.PRK. SGE, 9/76, 26 Mayıs 1318/8 Haziran 1902.

Abdülhamid döneminde Almanya'dan Osmanlı askerlerinin eğitimi için davet edilen isimlerden biri de Kamphofener Paşaydı. Paşa askerinin talimi ile ilgileniyor; sadece uygulamaya nezaret etmekle kalmıyor kaleme aldığı Nişan talimatnamesi gibi eserleri ile akademik destek de sağlıyordu⁸⁶³.

II. Meşrutiyet döneminden itibaren Mâbeyn'e bağlı yaver sayısında ani bir düşüş görülmektedir. Sayıları gayet kısıtlı tutulmakla beraber, bu dönemde de fahri yaverler vardır. Saray yaverlerinin, Mâbeyn teşkilatı içindeki konumunda belirgin bir değişiklik göze çarpar. Mâbeyn-i Hümayûn Seryaverinin saray teşkilatı içindeki etkisi, II. Meşrutiyet döneminin siyasi koşullarına paralel olarak artmıştır. Öyle ki, Mâbeyn Seryaveri, sadece askeri meselelerle ilgilenmekle kalmayıp tüm Saray teşkilatını yeniden düzenlemeye koyulmuştur. Yaverlerin, bu ve benzeri müdahaleleri nedeniyle, Mâbeyn'in sivil bürokrasisiyle araları açılmış, anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Saray teşkilatı içinde, askerlerin, sivil bürokrasi tarafından özellikle geri planda tutulduğunu kaydeden Paşa, bu noktada özellikle, Mâbeyn Başkâtibi Halid Ziya Bey'e eleştiriler yöneltmektedir⁸⁶⁴. Yaverler, Tanzimat döneminde, Sarayın ana binası dışındaki Paşa Dairesi'nde kalırlarken II. Meşrutiyetle beraber, görev mekânları Saray içine taşınmıştır⁸⁶⁵.

II. Meşrutiyet döneminde, yaverlerin atamaları iki yılda bir doğrudan Harbiye Nezareti tarafından gerçekleştirilmiştir. Seryaver rütbesi, en az Mirliva (Tuğgeneral) olmak şartıyla, diğer yaverler ise değişik sınıf ve rütbelerdeki askerlerden seçilmiştir. Gerek resmi ve gerekse fahri olarak atanmış olanlara Seryaver tarafından "yaverlik kordonu" takılır, böylelikle, göreve fiilen başlamış olurlardı. Maiyet-i Seniyye piyade ve süvari bölükleri ise, ilgili kanun çerçevesinde birer sancak da taşımaya başlamışlardı⁸⁶⁶. II. Meşrutiyet döneminde seryaver paşaya ve maiyetindeki yaverlere yıllık 50 lira elbise parası tahsis edilecekti⁸⁶⁷.

⁸⁶³ BOA, Y.PRK. ASK, 28/7, 4 Z 1302/6 Ekim 1885.

⁸⁶⁴ Hurşit Paşanın Anıları, a.g.e., C. III, s. 23-27.

⁸⁶⁵ A.e., C. I, s. 33.

⁸⁶⁶ "...Maiyyeti seniyye piyâde taburu ile süvâri bölüğüne vazifeleri icâbı ol bâbdaki kanunda münderic sarâhat iktizâsı birer sancak i'tâsına lüzûm hâsıl olduğundan leffen huzûr-ı sâmi-i sadâretpenâhîleri kılınan irâde-i seniyye lâyihasının arz-ı atebe-i ulyâ kılınarak bu bâbdaki müsâade

Halife Abdülmecid döneminde ferik rütbeli seryaver'den başka biri binbaşı diğeri miralay iki de yaver istihdam olunmaktaydı. Bando takımında ise; muallim, muallim muavini bir kişi, kısım muallimi beş kişi, orkestra muallimi bir kişi, birinci sınıf mızıkacı on beş kişi, ikincisınıf mızıkacı yirmi kişi, üçüncü sınıf mızıkacı otuz kişi, dördüncü sınıf mızıkacı otuz kişi, sınıf şakirdi (öğrencisi) yirmi kişiden teşekkül etmekteydi. Seryaver emrinde faaliyet gösteren Muhafız Kıtataı (kıtalari) Kumandanlığı ise; kumandan (kaymakam), mülhak yüzbaşı, tabib binbaşı, baytar binbaşı, tabur hesab memuru, iaşe memuru mülazım-ı evvel, tüfenkçi ustası ve yamağı, sancakdar çavuşu, nalband çavuşu, sıhhiye küçük zabiti, debboy memuru çavuş, matbah küçük zabiti, yazıcı onbaşı ve nefer iki kişi, muhabereci dört kişi şeklindeydi. Halife sarayında ayrıca piyade ve süvari bölükleri de bulunmaktaydı⁸⁶⁸.

Askeri dairelerden Mâbeyn'e gelen yazışmalara cevap hazırlanması, padişahın huzuruna çıkacak askeri erkâna refakat edilmesi, padişah alaylarının (Mevkib-i Hümâyûn) güvenliğinin sağlanması ve bu alaylarda düzeni korumak yaverlerin başlıca görevleri arasında idi. Yaverler, gündüz ve gece nöbetlerinde vuku bulan olayları "Defter-i Mahsûs" denilen özel nöbet defterlerine kaydederdiler. Yaverlerin bir görevi de padişah alayının geçtiği güzergâhtaki fakir ve ihtiyaç sahiplerine verilen atıyyeleri kendilerine ulaştırmaktı⁸⁶⁹. Yaverler çeşitli valilikler tarafından padişah kilerine gönderilen yiyeceklerin ya da Kuşluk-ı Hümâyûn için satın alınan hayvanların naklinde de görev alırlardı⁸⁷⁰.

Saray yaverliğinin tamamen askeri bir nitelik taşıdığı söylenemez. Zira bu göreve padişahın Mâbeyn'de hususi hizmetlerini yapan Esvabçılarının da getirildiği dikkate alındığında, yaverlerin en azından bir kısmının askerler dışından seçildiğini söylemek gerekir ki bu uygulamaya, -özellikle Sultan Abdülaziz dönemi kayıtlarında

ve irâde-i cenâb-ı tâcdârînin istihsâline delâlet buyrulması arz uistirhâm olunur ol babda emr u fermân hazret-i veliyyül emrindir..." (BOA, DUIT, 175/19, 16 ZA 1336/23 Ağustos 1918).

⁸⁶⁷ BOA, HH.İ, 202/47, 10 Nisan 1326/29 Nisan 1910.

⁸⁶⁸ BOA, MB, 1150/8, 2 CA 1342/13 Aralık 1923.

⁸⁶⁹ BOA, MB, 181/63, 12 Şubat 1292/24 Şubat 1877.

⁸⁷⁰ Girit Valisi'nin gönderdiği yoğurdu nakleden yüzbaşı Arif Bey'e 500 kuruş ihsan olunmuştu (BOA, HH.MH, 1019/12, Kânûnisânî 1290/Aralık 1874).

sıkça rastlanmaktadır⁸⁷¹. Mâbeyn hademeleri yaverlik ya da hademe-i hassa silkine askeri rütbeyle geçerlerdi⁸⁷². Örneğin kurena görevinde bulunan bir Mâbeyn hademesi sağ kolağalığı rütbesini uhdesinde taşıyabiliyor, ardından bu rütbeyle yaver kadrosuna atanabiliyordu⁸⁷³.

Tanzimat döneminin ilk ve en görkemli sarayı olan Dolmabahçe Sarayı'nın Yaverler Dairesi, Sarayın hemen girişinde yer alan Paşa Dairesi olarak da isimlendirilen yapıydı. Bu daire 1856 ila 1877 yılları arasında saray yaverleri tarafından kullanılmış saltanatın Nisan 1877'de Yıldız'a intikal etmesi ile yaverler dairesi de Yıldız Sarayı'na taşınmıştır. Nisan 1877'den saltanatın kaldırıldığı 1924'e değin ise Dolmabahçe Sarayı yaverler dairesi (Paşa Dairesi) Hazine-i Hâssa Nezareti'ne tahsis olunmuştur⁸⁷⁴.

3.1.3.1.3.6. Hazine-i Enderûn-ı Hümâyûn Kethüdalığı

Mâbeyn-i Hümâyûn teşkilatı içinde yer alan birimlerden biri de Hazine-i Hümâyûn Kethüdalığıydı. Bu birim “Hazine-i Enderûn-ı Hümâyûn Kethüdalığı” olarak da isimlendirilirdi. Bu hazine; kıymetli para, mücevher ve eşyaların saklandığı bir depo veya sandık işlevi görmekteydi. İhtiyat hazinesi niteliğinde olan Hazine-i Enderûn-ı Hümâyûn'un idarecisi, Tanzimat öncesinde Hazinedarbaşydı; bir diğer üst düzey vazifeli de Hazine Kethüdasıydı⁸⁷⁵. XVII. yüzyıldan itibaren ve özellikle de XVIII. yüzyılda Osmanlı mali sisteminde başlayan bozulma sonrasında, Enderûn Hazinesi'ndeki mevcut tükenmeye başlamış; böylece bu hazine de mali kriz içine girmiş ve ihtiyat hazinesi niteliğini kaybetmiştir⁸⁷⁶. Bu sürecin sonunda Hazine-i Hümâyûn, nesilden nesile intikal eden maddi ya da manevi değeri haiz İmparatorluk hazinesi ile kutsal emanetlerin muhafaza edildiği Hırka-i Saadet Dairesi'nin idaresi

⁸⁷¹Örneğin, Sultan Abdülaziz'in esvabçılarında Mehmed Bey daha sonraları yaver olarak görevlendirilmişti (BOA, MB. İ, 27/84, 17 B 1289/20 Eylül 1872).

⁸⁷² Örneğin kurena'dan Tahir Bey yüzbaşılık rütbesiyle yaverlik silkine geçmişti (BOA, HH.d., 208, nr. 16).

⁸⁷³ BOA, HH.d, 209, nr. 7, r. 1290/1874-75.

⁸⁷⁴ Hurşit Paşanın Anıları, a.g.e., C.I, s. 33.

⁸⁷⁵ Arzu Terzi, “Osmanlı Hazinesi”, **Türkler**, Ankara 2002, s. 893.

⁸⁷⁶ Terzi, a.g.m., s. 894.

ve muhafazası ile ilgili kurumun adı olmuştur⁸⁷⁷. 1847 tarihinden itibaren yayınlanan tüm devlet salnamelerinde Mâbeyn-i Hümâyûn'a bağlı bir alt birim olarak gösterilen Hazine-i Hümâyûn Kethüdalığı'nın başında Hazine-i Hümâyûn Vekili ve yardımcısı olarak da Hazine-i Hümâyûn Kethüdası bulunmaktaydı⁸⁷⁸.

Hazine-i Hümâyûn'da görev değişikliklerinde ve atamalarda silsile yoluna uyulurdu; bu yol kadar önem verilen diğer ölçütler ise "ehliyet", "dirâyet" ve "istikâmet" idi. Hazine-i Hümâyûn Kethüdalığı'ndan Darussaade Ağalığı'na, musahiblikten de Hazine-i Hümâyûn Kethüdalığı'na atanmak mümkün olabiliyordu⁸⁷⁹. Aynı şekilde, Valide Başağası olan kişi Hazine-i Hümâyûn Kethüdası olarak görevlendirilebilmekteydi⁸⁸⁰. Hazine-i Hümâyûn Kethüdalığı'na çıkılan alt görevlerden biri de Hazine-i Hümâyûn Kâtipliği idi. Bu gibi durumlarda boşalan alt görevlerin yerinin doldurulmasında Hazine-i Hümâyûnca "silsile kaidesi"ne uygun davranılmaktaydı ya da en azından yazışmalardaki talimatlar bu yöndeydi⁸⁸¹.

Mâbeyn-i Hümâyûn'da hükümdarın kişisel hizmetlerine bakan gediklere "Mâbeyn-i Hümâyûn Hademesi" denildiği gibi Hazine-i Hümâyûn'da görev yapan hizmetlilere de "Hazine-i Hümâyûn Hademesi" adı verilirdi. Hazine-i Hümâyûn

⁸⁷⁷ Anlaşılabacağı üzere Hazine-i Hümâyûn Kethüdalığı'nın işlevi klasik dönemde olduğundan farklıydı. Klasik dönemde bir ihtiyat hazinesi özelliği taşıyan ve genel bütçeyi destekleyen Enderûn Hazinesi'nin Tanzimat'tan itibaren böyle bir işlevi bulunmamaktaydı. Hatta Hazine-i Hümâyûn'un kendi çalışanlarının aylıklarının ve rutin giderlerinin Mâbeyn-i Hümâyûn tarafından karşılanması (*Hazine-i Enderûn-ı hümâyûndan i'tâ olunmakta olan mâhiyatın bu def'a darbhâne-i âmireye nakli husûsuna irâde-i seniyye-i şâhâne müteallik ve şerefsünûh ve sudûr buyrulmuş olmağla...*) (BOA, HH. MH, 3/18, 6 C 1266/19 Nisan 1850); Dolayısıyla kendisine ait müstakil bir bütçesinin bulunmaması bu tespiti güçlendiren bir durumdur. Bununla beraber II. Meşrutiyet döneminde yaşanan savaşlarda bu Hazine'den alınan bazı değerli eşyaların devletin bazı acil ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanıldığı da bilinmektedir. Enderûn Hazinesi'nin klasik dönemdeki işlevi hakkında bkz. Cengiz Orhonlu, "Hazine", *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, s. 130-131.

⁸⁷⁸ *Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye*, İstanbul 1263-1327/1847-1912.

⁸⁷⁹ BOA, MB. İ, 15/101, 9 C 1277/23 Aralık 1860.

⁸⁸⁰ BOA, HH. d, 653, s.49b.

⁸⁸¹ *"..Hazîne-i hümâyûn kethüdası Mehmed Salih Efendi'nin vukû-ı vefâtına mebni yerine tayîn buyrulan Hazîne-i hümâyûn katibi Edhem Efendi'ye kethüdalığa mahsus maaşdan on ikibin kuruş ile mâ'lûmu'l-mikdâr tayinâtın tahsîs ve i'tâsı ve maâş-ı mezkûrdan üst tarafının hazîne mande edilmesi ve bu hâle göre enderûn-ı hümâyûnca usûlüne tevfiқан lazimgelen silsilenin dahî tertîb ve icrâsı şerefsünûh ve sudûr buyrulan emr u fermân-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı hazret-i hulâfetpenâhi mantûk-ı münîfinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l- emrindir..."* (BOA, MB.İ, 30/10, h. 1289/1873-74).

hademesi olmak aynı zamanda bir sanat ya da zenaat dalında kabiliyet sahibi olmayı da gerektiriyordu. Nitekim Hazine-i Hümâyûn hademesi olarak adı geçenlerin aslında hattat, hanende, sazende ve benzeri unvanları taşıyan sanat erbabından olmaları bu tespiti teyit etmektedir⁸⁸². Hazine-i Hümâyûn'da yürütülen görevlere bazen de Mâbeyn hademelerinin getirildikleri tespit edilmektedir. Örneğin Mâbeyn Müdürü olan kişi Hazine-i Hümâyûn Kethüdalığı'na atanabilmekteydi⁸⁸³. Hazine-i Hümâyûn hademesinin bazen ocaktaki hizmetlerine ara verilir; örneğin bir şehzadenin yanında da istihdam olunabilirlerdi⁸⁸⁴.

1873 yılının Nisan ayına ait bir maaş icmal defterinden Hazine-i Enderûn-ı Hümâyûn kadrosuna ilişkin önemli ayrıntılara ulaşılmaktadır. Buna göre Hazine-i Enderûn-ı Hümâyûn'da temel olarak üç ayrı birim bulunmaktadır. Bunlar Hazine-i Hümâyûn, Hırka-ı Saâdet⁸⁸⁵ ve Babussaâde Ağalığı idi. Hazine-i Hümâyûn hademelerinin sayısı 270'e yaklaşmaktaydı. Bunlara verilen maaş 100 kuruş ile 150 kuruş arasında değişirdi. Hırka-i şerif hademelerinin ise sayısı daha azdı ve bir tespitte 45 kişi olarak belirlenmiştir. Hazine-i Hümâyûn'da ayrıca Esb Sakaları, Mezbeleküşân, ziyafet takımı memurları, Enderûn'daki Mekteb Memurları, Hırka-i Şerif civarı bekçileri, Bağdad Kasrı ve Arz Odası Bekçileri ve Teberderân-ı Hâssa Hademeleri yer almaktaydı⁸⁸⁶:

⁸⁸² “..Enderûndan muhrec hattât Süleyman efendi arzuhâlinde Sultan Mustafa Han hazretlerinin asırlarında enderûn-ı hümâyûn hademe silkine idhâl olunduğu...” (BOA, MB, 62/80, 20 Ş 1273/15 Nisan 1857).

⁸⁸³ BOA, HH.d., 653, s. 57a, h.1271/1855-56.

⁸⁸⁴ Örneğin Enderûn hademesinden Abdullah ve Süleyman efendiler 8 ay süreyle Veliâhd Yusuf İzzeddin Efendi'nin hizmetine verilmişlerdi (BOA, HH. İ, 204/41, 2 Teşrinisânî 1326/15 Kasım 1910).

⁸⁸⁵ Hırka-i Saadet Dairesi ile ilgili bkz. Zeynep Ertuğ, “Osmanlı Devlet Teşrifâtında Hırka-i Şerif Ziyareti”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 16, İstanbul 1998, s. 37-45.

⁸⁸⁶ Hazine-i Hümâyûn birimleri, idarecileri ve görev alanlarıyla tahsis olunan maaşları şöyledir: Hazine-i Hümâyûn Kethüdası 15.000 kuruş, Hırka-ı Şerif Hademeleri (45 kişi) 11850 kuruş, Hazine-i Hümâyûn ketebe ve memurları (9 kişi) 7600 kuruş, Hazine-i Hümâyûn serhademelerine (2 kişi) 400 kuruş, Hazine-i Hümâyûn hademeleri (11 kişi) 1650 kuruş, Hazine-i Hümâyûn hademeleri (255 kişi) 25500 kuruş, Hamamcılar ve nöbetçibaşılar (4 kişi) 600 kuruş, koğuş nöbetçileri (8 kişi) 1280 kuruş, Babussaadetü'l-Aliyye ağası 100 kuruş, Babussaade serhademesi 200 kuruş, Hoca Osman Ağa 250 kuruş, Babussaade hademeleri (19 kişi) 1900 kuruş, Hırka-i Şerif civâr-ı âlisinde müstahdem irâdât hademeleri (6 kişi) 1100 kuruş, Hırka-i Şerif civarı bekçileri ve üçüncü kapıcıları (11 kişi) 1000 kuruş, mekteb memuru efendilere (25 kişi) 6860 kuruş, esb sakalarına (22 kişi) 1300 kuruş, mezbele küşan (15 kişi) 800 kuruş, ziyafet takımı memurları (2 kişi) 1000 kuruş, Bağdad Kasrı, Arz Odası, Câmî-i şerif bekçileriyle hâfız-ı kütüb ve hastane müdürü (5 kişi) 500 kuruş, Beşiktaş Sarayı'nda müstahdem

Hazine-i Hümâyûn'da görev yapan teberderân ve Hırka-i Saadet hademesi mensupları belli bir sıra dahilinde Hicaz Haftân Ağalığı ve Müjdecibaşılığı görevini de yürütürlerdi⁸⁸⁷. Bu vazifeyi yerine getirenler dördüncü rütbeden Mecidi Nişan'la taltif edilirdi⁸⁸⁸.

Her yıl Ramazan ayının onbeşinde Hazine-i Hümâyûn, Hırka-i Saâdet ve Babussaâde hademeleriyle avadancılar, kapıcılar ve bekçilere belli bir ödenek tahsis edilirdi. 1860-1861 yıllarını kapsayan bir kayda göre Hırka-i Saadet hademesine 10.000 kuruş, Hazine-i Hümâyûn hademesine 5.000 kuruş, Babussaâde hademesine 5.000 kuruş, avadancılar, kapıcılar ve bekçilere ise 2.000 kuruş tahsis olunmuştu⁸⁸⁹.

Hazine-i Hümâyûn'un ve bu yapı içinde yer alan Hırka-i Saâdet'in muntazam ve muayyen bazı masrafları vardı. Hırka-i Saâdet Dairesi'nde gerçekleştirilen dini törenlerde tütsü olarak kullanılmak üzere öd ağacı için de belli bir ödenek ayrılmıştı. Yaşlı cariyeler ve Harem görevlileri için yaklaşık 1.900 kuruş tahsis olunmuştu. Ayrıca Topkapı Sarayı bahçelerinin, Hazine-i Hümâyûn Kapı Çuhadarı'nın, Daire-i Hümâyûn'da yer alan *mektebin* masrafları da rutin ödemeler kapsamındaydı. Sultan Abdülaziz dönemine tarihlenen bir masraf icmaline göre; çalışanlar için yapılan harcama ve mutat masrafların toplamı olarak Hazine-i Hümâyûn'un aylık gideri yaklaşık 85.000 kuruş civarındaydı⁸⁹⁰. Hazine-i Hümâyûn'un masrafları için ayrılan bu ödenek 1850 yılına kadar Hazine-i Hümâyûn Kethüdalığı'na doğrudan tahsis

ara aşçıları (15 kişi) 750 kuruş, teberderan-ı hâssa esvâb emini 50 kuruş, teberderân-ı hâssa hademeleri (61 kişi) 6650 kuruş (BOA, HH.d., 22385, Nisan 1289/Nisan 1873).

⁸⁸⁷ “..Hulûl-ı nevbet-i mahsûsası cihetiyle bu sene-i mübârekede Hîcâz haftân ağalığının Hırka-I saâdet hademesinden Ali Bey kullarına ve müjdecibaşılık işinin teberderân-ı zülfiyân-ı hâssadan Rıfat Ağa kullarına...” (BOA, MB, 164/14, 20 R 1291/6 Haziran 1874).

⁸⁸⁸ “...Hırka-i saâdet hademesinden olub beher sene haftân ağalık hizmetiyle cânib-i hicâz-mağfire't-turâza azimet edenlere dördüncü rütbeden bir kıt'a mecîdi nişân-ı âlîsiyle tesrîr buyruldukları mesbûk olmuş...” (BOA, MB, 164/32, 29 R 1291/15 Haziran 1874).

⁸⁸⁹ “...Hırka-i saadet, hazîne-i hümâyûn ve babussaâde hademesine ve avadancılar ve kapucularla bekçilere beher sene ramazanın onbeşinde verilmek üzere hazine-i hâssadan ceman yirmi ikibin kuruş tahsisi ile...” (BOA, HH.İ, 34/26, 25 N 1276/16 Nisan 1860).

⁸⁹⁰ BOA, HH. d, 22385, 11 Nisan 1289/23 Nisan 1873.

olunurken bu tarihten sonra Hazine-i Hâssa Nezâreti aracılığı ile ödenmeye başlanmıştı⁸⁹¹.

Sultan Abdülaziz döneminde tasarruf tedbirleri nedeni ile yapılan bir düzenlemeyle 300 kişiden oluşan Hazine-i Hümâyûn hademesinin yemekleri pişmiş olarak değil *çiğ tayinat* olarak tahsis olunacaktı. 1868 yılı Haziran'ından başlayan bu uygulama sonucunda 17 aşçı ve 40 tablakâr emekli edilmek suretiyle işten çıkarılıyordu. Yapılan bu düzenlemeyle Hazinesinin ayda 9.920 kuruş tasarruf sağlaması planlanmıştı⁸⁹². Yine aynı dönemde Hazine-i Hümâyûn'un kadrosunda eksiltmeye gidilmesi de düşünülmüştü. Hazine-i Hümâyûn Kethüdası yazdığı bir takrirden Hazine-i Hümâyûn'un refah ve asayiş için 300 olan toplam çalışan sayısının 285 kişiyi geçmemesini teklif ediyordu⁸⁹³. Alınan tüm tedbirlere karşın Sultan Abdülaziz'in saltanatının son yıllarına doğru Hazine-i Hümâyûn'un mevcudu 318 nefer ve 21 subaydan teşekkül edecek, planlanan memur sayısına ulaşamayacaktı⁸⁹⁴.

Osmanlı padişahları tahta cülus ettiklerinde Hazine-i Enderûn-ı Hümâyûnu ziyaret ederlerdi. Bu ziyaretin gerçekleşmemesi veya gecikmesi⁸⁹⁵. Ziyaret esnasında padişahın yakın çevresindeki devlet adamlarının yanısıra saraydan Darussaade Ağası ile silahdar ağa, kapı ağası, hazinedar ağa, rikâbdâr ağa ve hasodabaşı gibi "Hâne-i Hâssa" tabir olunan Hasoda üst düzey mensupları da hazır bulunurlardı. Padişah ve yanındaki heyet Hazine-i Hümâyûn kapısına kadar serilen telli üstufenin üzerinde yürüyerek kapıya kadar gelirlerdi. Padişahla beraber sadece dört Mâbeyncisinin girmesi, diğerlerinin beklemesi adettendi. Padişah yedi gözlü hazineye dualarla bakardı. Birinci gözde padişah resimleri, ikinci gözde Keykavus tahtı bulunurdu. Diğer gözlerde yer alan kıymetli silahlar, kumaşlar ve diğer eşyalar da aynı saygı ve

⁸⁹¹ "...*Hazine-i Enderûn-ı hümâyûndan i'tâ olunmakta olan mâhiyatın bu def'a darbhâne-i âmireye nakli husûsuna irâde-i seniyye-i şâhâne müteallik ve şerefsünûh ve sudûr buyrulmuş olmağla...*" (BOA, HH.MH, 3/18, 6 C 1266/19 Nisan 1850).

⁸⁹² BOA, HH. İ, 47/3, h. 1284/1868-69.

⁸⁹³ BOA, HH. İ, 56/2, 6 S 1292/14 Mart 1875.

⁸⁹⁴ BOA, HH. İ, 55/3, 5 B 1291/18 Ağustos 1874.

⁸⁹⁵ Sultan II. Mahmud tahta çıktığından itibaren yoğun mesaisini gerekçe göstererek Hazine-i Hümâyûn ziyaretini cülusundan çok sonra, 8 Şevvâl 1232/21 Ağustos 1817 Perşembe günü gerçekleştirmişti (Hafız Hızır İlyas, **a.g.e.**, s. 143).

törene seyretildikten sonra padişahın izni ile dışarıda bekleyen ve arz ağaları olarak da isimlendirilen Hasodalılar içeriye alınır, onlara da Hazine'yi görme imkânı verilirdi. Bu ziyaret sonrasında padişahların Enderun odalarında bulunan ağalara ve baltacılara ihsanda bulunduğu da olurdu⁸⁹⁶.

Tanzimat döneminde Hazine-i Hümâyûn'un eğitim işlevi devam etmekteydi; burada üç ayrı eğitim koğuşu ile bir de Kiler Mektebi bulunmaktaydı. Bu koğuşların her birinin hocası ayrıydı⁸⁹⁷. Eğitim görecek çocuklar velilerinin rızalarıyla ocağa kaydediliyor; ocaktan kayıtlarının silinmesi gerektiği bazı durumlarda velilerin de rızaları alınıyordu. Bazen buranın ortamına uyum sağlayamayan çocukların saraydan firar ettikleri de oluyordu⁸⁹⁸. Sultan Abdülmecid'in saltanat yıllarında Hazine-i Hümâyûn'da yürütülen eğitim faaliyetlerinde duyulan ihtiyaç üzerine yeni bir koğuş inşa edilmişti. Koğuşun kuruluşu ile beraber burada iskan olunacak hademeden kıdemlilerine "eskiler sofrası" olarak da ifade edilen yiyecek tahsis olunmuştu. Sabah akşam olmak üzere iki kez verilecek yiyecek tablalarının her birinde 12 sahan bulunmakta; dolayısıyla 12 değişik yemek çıkartılmaktaydı. Koğuşun kıdemlilerine her gün 12 çift de fodla tahsis olunmuştu⁸⁹⁹. Ayrıca koğuş hocalarına ve eğitim öğretimle ilgili birimlere aylık olarak siyah kuru üzüm verilmekteydi⁹⁰⁰. Hazine-i Hümâyûn hocaları, buradakilerin eğitimleri ile ilgilenmekteydi. Hazine-i Hümâyûn koğuş hocaları arasında Arapça, Buhâri-i Şerîf ve Kur'ân-ı Kerîm derslerine giren hocalar bulunmaktaydı⁹⁰¹.

II. Abdülhamid döneminde yaşanan 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı nedeni ile Balkanlardan ve Kafkaslardan göç eden yüz binlerce muhacir muhtelif vilayetlerde iskan ettirilirken İstanbul'da, Hilafet'in merkezinde en üst mertebede himaye

⁸⁹⁶ Sultan II. Mahmud'un 8 Şevval 1232/21 Ağustos 1817'de Hazine-i Enderûn-ı Hümâyûn'u ziyareti sonrasında tüm Enderûn ağalarına tahsis ettiği maaşla ilgili tarih düşürülmesi için Vâsıf Osman Bey'e talimat verilmiş ve bu tarih her odanın kapısı üzerine yazdırılması istenmişti (Hafız Hızır İlyas, **a.g.e.**, s. 143-144).

⁸⁹⁷ Hazine-i Hümâyûn'da hoca efendilere günde 12 çift fodla tahsis olunurken Kiler Mektebi hocasına 7 çift fodla verilmekteydi (BOA, HH.d., 285).

⁸⁹⁸ BOA, MB, 13/18, 30 M 1267/5 Aralık 1850.

⁸⁹⁹ BOA, MB, 25/37, 21 RA 1265/14 Şubat 1849.

⁹⁰⁰ BOA, HH.MH, 247/4, h. 1272/1856-57.

⁹⁰¹ BOA, MB.İ, 17/30, 14 Ş 1278/14 Şubat 1862.

edilmişlerdi. Muhacirlerin bir kısmı, sembolik yönü daha güçlü olmak üzere saltanat saraylarında ve yapılarında ikamet ettirilmiş; bunları arasında seçilen 75 çocuk ise, iaşeleri ve diğer ihtiyaçları Hazine-i Hâssa Nezareti'nden karşılanmak üzere Hazine-i Hümâyûn'da eğitime alınmışlardı⁹⁰².

Hazine-i Hümâyûn teşkilatı ile temsil edilen Topkapı Sarayı'nın III. Ahmed Kütüphanesi'nin, belgelerdeki ifadesi ile "Enderûn Kütüphanesi"nin de bir hocalığı vardı. Sultan Abdülmecid'in saltanatının son yıllarında bu kütüphaneye Dersaadet Hocası Seyyid Kasım Efendi atanmıştı⁹⁰³. Enderûn-ı Hümâyûn Kütüphanesi'nden Mâbeyn-i Hümâyûn'a getirilen kitaplar, müracaat olunduktan ve yararlanıldıktan sonra tekrar yerine iade edilirdi⁹⁰⁴.

Hazine-i Hümâyûn teşkilatınca kullanılan Topkapı Sarayı ve eklentilerinin fiziki bakımları ve ihtiyaçları ile ilgili hususları hazırlayarak üst makama sunma görevi Hazine-i Hümâyûn Kethudâlığı'nın uhdesindeydi⁹⁰⁵. Şehzade ve sultanların okula başlamalarına ilişkin hazırlıklar ile *hatm-i şerif* törenleri; *velâdet-i hümâyûn* masraflarının idaresi ve hazırlıkların koordinasyonu da Hazine-i Hümâyûn Kethudâlığı'nın görevlerindendi⁹⁰⁶. Hazine-i Hümâyûn Kethudâlığı sûr-i hümâyûnlarda sultanların çeyizlerinin hazırlanması için kurulan komisyona da başkanlık eder; sürecin aksamadan yürümesi için gerekli koordinasyonu sağlardı⁹⁰⁷. Kethudalık, sultanların çeyizleri için gereken eşyaları esnaftan temin ederken onlarla rızalarıyla pazarlık ederek fiyat belirlerdi. Ancak Komisyon, pazarlık uygulamalarının hakkaniyetli olmadığını ve rızalarının alınmadığı iddiasıyla bazı esnafın dilekçeyle hakkını aradığı da tespit edilmektedir⁹⁰⁸. Ayrıca; Tanzimat döneminde saray, köşk ve kasırların döşemelik kumaşları yaz ve kış aylarında olmak

⁹⁰² BOA, HH. MH, 1248/65, 23 N 1296/10 Eylül 1879.

⁹⁰³ BOA, MB.İ, 15/6, 2 RA 1276/29 Eylül 1859.

⁹⁰⁴ Örneğin *Sûrnâme-i Vehbî* ve *Hindnâme* isimli eserler Mâbeyn'den tekrar Enderûn Kütüphanesi'ne nakledilmiş; teslim işlemi Hazine-i Hümâyûn Kethudâsı'nın pusulasıyla da belgelenmişti (BOA, MB, 163/65, 22 Nisan 1290/4 Mayıs 1874).

⁹⁰⁵ BOA, HH. İ, 57/23, 18 M 1293/14 Şubat 1876.

⁹⁰⁶ BOA, MB. İ, 10/81, 7 B 1269/16 Nisan 1853.

⁹⁰⁷ "Hazine-i Hümâyûn Kethudâsı Ağa marifetiyle imal ettirilen cihaz-ı seniyye takımı ve velâdet-i hümâyûna dair bazı eşyâ-yı mütenevvia ve sair.." (BOA, D.DRB.d., 75, 8 Z 1256/31 Ocak 1841).

⁹⁰⁸ BOA, MB, 171/20, 11 Ş 1292/12 Eylül 1875.

üzere yılda iki defa yenilenirdi. Hazine-i Hümâyûn Kethudâlığı tarafından 1865 yılına değin yürütülen tefriş çalışmaları⁹⁰⁹, bu tarihten sonra Sultan Abdülaziz döneminde kurulan Mefruşât Ambarı İdaresi'nce üstlenilmiştir⁹¹⁰. Sultan Abdülmecid döneminde Hâs ve Harcî fırınlar için gerekli olan odun da Hazine-i Hümâyûn Kethüdası Ağa marifetiyle satın alınmaktaydı⁹¹¹.

Hanedan üyeleri ile saray görevlilerinin tereke listelerinin hazırlanması, alacaklıları varsa terekenin borcu karşılayıp karşılamadığının hesaplanması ve hak sahiplerine verilmesine ilişkin hususlar da Hazine-i Hümâyûn'un (Enderûn-ı Hümâyûn Kassamlığı'nın) görev alanı içindeydi⁹¹². Sarraflardan alınan borçlar hanedan üyelerinin peşini ölünce de bırakmıyor; terekeleri hesaplanarak alacaklılara ödeniyordu⁹¹³. Kadınefendi, ikballer, sultanlar, harem ağaları ve cariyelerin borç içinde yaşamlarını yitirmeleri bu süreçte hiç de şaşılacak bir hadise değildi. Saraydan çırağ edilen cariyelerle harem ağalarının terekelerine ise Evkaf-ı Hümâyûn Beytülmâl İdaresi'nce bakılırken, çeşitli nedenlerle İstanbul dışında olanların terekelerine merkezi idarenin kontrolünde zorluk görülmüş ve bu nedenle varissiz vefat eden saraylıların muhalefatına yerel idare tarafından bakılmasına karar verilmişti. Elde edilen gelir ise padişahın bilgisi ve talimatıyla uygun görülen yerlere sarf edilecekti⁹¹⁴. II. Meşrutiyet döneminde de, bir hanedan üyesinin vefat etmesi durumunda terekelerinin Enderûn-ı Hümâyûn Kassamlığı tarafından incelendiği ve eğer Hazine-i Hâssa Nezareti'nin payına düşen bir hisse varsa bunun takibinin Hazine-i Hâssa Hukuk Müşavirliği'nce yerine getirildiği tespit edilmektedir⁹¹⁵.

⁹⁰⁹ BOA, MB, 107/96, 22 R 1282/14 Eylül 1865.

⁹¹⁰ Dolmabahçe Sarayı, Çırağan Sarayı gibi XIX. yüzyıl saraylarının tefrişinde Hazine-i Hümâyûn Kethüdâsı görev almış; özellikle sarayların halı ihtiyacı ile ilgili olarak Aydın Vilayeti dâhilinde imal olunan Gördes, Uşak ve Kula halılarının tedariki ile ilgili olarak Hazine-i Hümâyûn kethüdâlığı, koordinasyonu ve satın alma işlemlerini yürütmüştür. Bu konuda çok sayıda belge olmakla beraber bir örnek olarak bkz. BOA, MB, 33/187, 13 C 1269/24 Mart 1853; 36/7, 17 N 1269/24 Haziran 1853.

⁹¹¹ 1856-57 kış sezonu için 6.750 çeki odun Hazine-i Hümâyûn Kethüdası tarafından satın alınmıştı (BOA, HH. MH, 243/22).

⁹¹² “..Enderûn-ı hümâyûn kassamlığı marifeti ile rü'yet edilen selâtin terekelerinin bazılarında hazineye terettüb eden hissesi takip ve tahsil eylemek vazifesinin ber müceb-i isfîzân hazine-i hâssa hukuk müşavirliğine tevdiine...” (BOA, HH.İ, 202/60, 18 Nisan 1326/1 Mayıs 1910).

⁹¹³ BOA, MB, 133/23, 8 L 1287/1 Ocak 1871.

⁹¹⁴ BOA, Y.PRK.HH,6/12, 26 B 1299/13 Haziran 1882.

⁹¹⁵ BOA, HH. İ, 202/60, 18 Nisan 1326/1 Mayıs 1910.

Sultan Abdülmecid döneminden itibaren saltanat saraylarının ve hazinelerinin padişahın onayıyla ziyaret edilebildiği görülmektedir. Bu dönemde Aya İrini Kilisesi içinde bir müze açılması, tarihsel zenginliklerin korunması ve sergilenmesi fikrinin ortaya çıkışı sarayın dış dünyayla temas kurma niyetinin bir diğer dışavurumudur. Osmanlı Devleti'nin büyük bir özenle koruduğu ve saltanatının ihtişamını sergileyen maddi ya da manevi değeri yüksek olan eşyalar Topkapı Sarayı'nda ifadesini bulan Hazine-i Hümâyûn'da muhafaza ediliyordu. Padişahlar birer emanet olarak gördükleri bu değerli eşyalardan bir kısmını ikamet ettikleri saraylarına naklediyorlar; günlük yaşamlarını estetik, manevi ve sanat değeri yüksek bu eşyalarla zenginleştiriyorlardı⁹¹⁶.

XIX. yüzyıl başlarından itibaren ise Hazine-i Hümâyûn artık Osmanlı Devleti'nin protokolünde ve diplomasisinde yer almaya başlamıştı. Avrupayla gelişen ve değişen diplomatik ilişkiler gereği İstanbul'a gelmeye başlayan yabancı devlet başkan ya da hükümdarlarının temsilcilerine ya da bizzat kendilerine Hazine-i Hümâyûn sergileme (*temâşâ*) maksadıyla açılıyor⁹¹⁷; devletin ihtişamı gururla izlettiriliyordu. Yabancı konuklar sadece Hazine'yi ziyaret etmekle kalmıyorlar, bu zenginliğe kısa süreli de olsa dokunmalarına izin bile veriliyordu. Zira Avrupa'yla olan bağların güçlenmesiyle II. Mahmud döneminden itibaren sarayda yabancı konuklara ziyafet verilmesine de başlanmış⁹¹⁸; Devletin üst düzey konuklarına Hazine-i Hümâyûn'dan çıkarılan değerli ziyafet takımları ile servis yapılmıştır. Bu tür ziyafetlerde kullanılan bu birbirinden değerli kiler ve sofrta takımlarıyla, onların inceliklerinin ve özelliklerinin farkında olan ve korunmasından da sorumlu olan Hazine-i Hümâyûn hademeleri servis yapar; şık kıyafetleri ile ziyafetin görkemini tamamlarlardı⁹¹⁹.

⁹¹⁶ Örneğin Sultan Abdülaziz döneminde Hazine-i Hümâyûn'dan çıkarılan iki adet yeşim taşıyla bir çift kapaklı kase imal ettirilmiş; kasenin yapımı yaklaşık 1.5 yıl sürmüş; işçiliği için ise 3.000 Osmanlı lirası ödenmişti. (BOA, HH.d., 208, nr. 11).

⁹¹⁷ "...Romanya sefiri ve zevcesi ile bazı Fransızların Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayı ile Hazine-i Hümâyûnu ziyaretleri...", (BOA, Y.PRK. TŞF, 7/14, 30 RA 1321/26 Haziran 1903); "...Rûmî martın onuncu çarşamba günü İstanbul'a gelen İngiliz ağniyâsının yevm-i mezkûrda Hazine-i Hümâyûnu ziyaret etmeleri...", (BOA, MB. İ, 141/1, 28 Şubat 1325/13 Mart 1910).

⁹¹⁸ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, 13-20, s. 77.

⁹¹⁹ "Hazine-i hümâyûn hademesinden Akif beyin şimdiye kadar müsafirîn -i vâridenin kilâr ve buna mümâsil hizmetlerde bi'l-istihdâm sa'y ve gayreti görülmüş olduğu gibi işbu misafirîn için mebâliğ-i

Osmanlı Devleti'ni ve tarihini en iyi şekilde temsil amacıyla Hazine-i Hümâyûn koleksiyonu yurtdışı sergilere de gönderilirdi. Eşyaların zarar görmeden gidip gelmesi için Hazine-i Hümâyûn'dan bir sermemur başkanlığında memurlar görevlendirilirdi⁹²⁰ Hazine-i Hümâyûn'dan ilk olarak 1873 yılında Viyana'da düzenlenen sergiye tarihi eserler gönderilmişti. II. Meşrutiyet döneminde ise Münih'te açılacak sergi için Hazine-i Hümâyûn koleksiyonuna müracaat edilecekti. Meclis-i Mahsûs-ı Vükela kararı ile Mâbeyn-i Hümâyûn ve Hazine-i Hümâyûn'dan 234 kalem eşyanın listesi Mâbeyn'e gönderilmişti. Ancak Mâbeyn'den verilen cevapta İstanbul'un en çok ilgi çeken ziyaret mahallerinden biri olan Hazine-i Hümâyûn'dan bu kadar eşya gönderilirse hazinenin kapatılması gerekeceği, bu nedenle sadece örneği olan eşyaların gönderilmesinin uygun olduğu belirtilmiş; gönderilen eşyaların güvenliğinin sağlanması ilgililere sıkı sıkı tenbih edilmişti⁹²¹.

Hazine-i Hümâyûn'un üst düzey yabancı konuklara açılması burada görev yapanları önemli kılıyor; devletin en önemli hazinesine hizmet eden bu hademelerin kılık kıyafetlerine özen gösterilmesi gerekiyordu. Tanzimat döneminde her yıl Şaban ayında Hazine hademesine bu amaçla yıllık elbise parası veriliyordu⁹²². Ancak saltanatın son yıllarına doğru ekonomik zorluklar nedeni ile saray çalışanlarının tahsisatı daralınca elbiseler de zamanında verilememeye başlamıştı. Hazine-i Hümâyûn görevlileri kendilerinin yabancı ziyaretçilerin gözü önünde olduklarını ve bu yüzden giysilerinin gecikmeden verilmesini ısrarla talep ediyorlardı⁹²³.

II. Meşrutiyet döneminde de yabancı devletlerden Hazine-i Hümâyûn, Yıldız Sarayı gibi tarihi yapı ve mekânları ziyaret talebi geliyordu. Bu talepler Hazine-i Hâssa idaresi aracılığı ile padişaha bildiriliyor; eğer ziyaret edilmesinde bir mahzur

kesîra sarfıyla tedârik ve istihzâr olunan eşyâ ve levâzım-ı mühimmin husn-ı muhâfazasında dahî bulunarak..." (BOA, HH.İ, 59/35, 4 ZA 1300/6 Eylül 1883).

⁹²⁰ BOA, MB, 148/137, 25 M 1290/25 Mart 1873.

⁹²¹ BOA, MB, 141/7, 1 Mart 1326/14 Mart 1910; BA, HH. İ, 201/90, 2 RA 1328/14 Mart 1910.

⁹²² BOA, HH. İ, 12/136, 7 Ş 1270/3 Temmuz 1854.

⁹²³ BOA, HH. DPO, 12/91, 26 Nisan 1335/26 Nisan 1919.

varsa istenen izin ya hiç verilmiyor ya da kısmen veriliyordu⁹²⁴. Burada bulunan objeler nitelikleri bakımından tasnif edilerek yeniden düzenlenmiştir. Objelerin tasnifinde birinci kategoride maddi değerinden çok tarihi değer taşıyan, ikinci kategoride sanatsal ve estetik değeri olan ve üçüncü kategoride ise yüksek maddi değer taşıyan objeler yer alacaktır. Alınan bu karar sonrasında aralarında Vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey ve Şehremini Halil Bey gibi isimlerin de bulunduğu bir komisyon kurulmuş; eserler numaralandırılmak ve fihristleri hazırlanmak sureti ile sergilemeye hazır hale getirilmiştir. Hazine-i Hümâyûn Dairesi'nin o dönemdeki fiziki koşullarının istenen düzeyde bir sergileme için yetersiz olacağı anlaşılınca, mekânın genişletilerek yeniden düzenlenmesi işi Sermimar Vedad Bey uhdesine verilmiştir⁹²⁵.

Yine aynı dönemde Hazine-i Hümâyûn'da bulunan arşiv belgelerinin (*evrâk-ı atfika*) tasnifi için Vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey başkanlığında bir çalışma grubu oluşturulmuştu. Tasnif edilecek arşiv belgeleri Topkapı Sarayı'nda kurulacak kütüphanede muhafaza edilecekti. Aynı kararlar Topkapı Sarayı'nın muhtelif yerlerinde bulunan kitaplar tek yerde toplanacak; bunlardan tamire muhtaç olanlar Bâbîâli içindeki kütüphaneye nakledilerek orada tamir ve tasnif edilecekti. Bu iş için II. Meşrutiyet döneminde kadro haricinde kalan memurlar da istihdam edilebilecekti⁹²⁶.

Meşrutiyet idaresi, Hazine-i Hümâyûn depolarındaki bazı objeleri köhne olduğu gerekçesi ile müzayede suretiyle satışa çıkarmış; satılan objelerden elde

⁹²⁴ Örneğin Amerika sefreti fevkalade heyetinin Hazine-i Hümâyûn ve Yıldız Sarayı'nı gezme talepleri değerlendirilerek Yıldız Sarayı'nın Şale ve Merasim dairelerinin gezilmelerine izin verilmiş diğer bölümlerin ise ziyarete uygun olmadığı gerekçesiyle görülmesine izin verilmemişti (BOA, HH.İ, 204/69, 24 Teşrinievvel 1326/6 Kasım 1910).

⁹²⁵ “..Hazîne-i Hümâyûnda mevcûd olub birincisi -kıymet-i mâliyyesinden kat'-ı nazar- tarîhen ehemmiyyet-i mahsûsayı, ikincisi bir nefâset-i sanâiyeyi ve üçüncüsü dahî sırf bir kıymet-i mâddiyyeyi hâiz olmak üzere başlıca üç sınıfa ayrılan eşyaların mevcûd olduğu ve irâde-i seniyye iktizâsınca bu eşyaların tasnif edilüb kısımlara ayrılması ve her birine numara yapıştırılması ve mevcûd eserlerin bir fihristinin çıkarılması lazım gelüb bu işin ise bir heyete havâlesi münâsib olacağı, heyetin vak'anüvis Abdurrahman Şeref Bey ve şehremini Halil Bey ve tayîn olunacak sair zevâtdan teşekkül etmesi, merâsimlerde ve ecnebî devlet ricâline keşide olunan ziyâfetlerde isti'mâl olunan yemek takımı ve sairinin ise ayrıca tasnif edilüb hîn-i hâcetde kolayca alınub yerine iâdesinin icrâsı lâzım geldiği, Hazine-i Hümâyûn dairesinin hâl-i hâzırda bu işe kifâyet edemeyeceği ancak daha evvel Sermimar Vedâd Bey tarafından mezkûr mahallin keşfi çıkarıldığı sebeble mahall-i mezkûrun mîr-i mûmâ ileyhe tevdi' edilerek tevsiine mübâşeretini hakkında Meclis-i Vükelâ mazbatasıdır...” (BOA, MV, 132/50, 1 L 1327/16 Ekim 1909).

⁹²⁶ MSHHA, d., 1898, s. 7, 6 Temmuz 1325/19 Temmuz 1909.

edilen gelir ise Hazine-i Hâssa Nezareti'nin masraflarının karşılanmasında kullanılmıştır⁹²⁷.

Osmanlı saltanat makamının olduğu kadar devletin de heybet ve kültürel birikimini temsil eden Hazine-i Hümâyûn'un korunmasına da titizlik gösterilmiştir. Teamül gereği Hazine-i Hümâyûn'daki değerli eşyalardan gerekli olanların bakımları, Hazine hademelerinin nezaretinde olmak üzere dışarıdan yevmiye ile getirilen kuyumcular marifetiyle gerçekleştirilirdi. Üzerleri pas tutmuş metal eşyalar ise Tophane Sanayi Alayı'ndan getirilecek iki tüfekçi marifetiyle temizlenirdi⁹²⁸. Sultan Abdülaziz döneminde, bu tür ziyafetlerde kullanılan değerli eşyaların bakımlarının otuz ayda bir yapılması uygun görülmüştü⁹²⁹. Yine bu dönemde ziyafet takımlarının bakımı ve korunması için ise sofracıbaşına ilaveten iki memur görevlendirilmişti⁹³⁰. Ziyafet takımları yılda birkaç kez ispirto, beyaz tuz, güderi, kırmızı tuz, talaş gibi malzemelerle silinir, bakımları yapılırdı⁹³¹. Temizlik ve bakımı ayrı bir uzmanlık gerektiren silahlar için ise Tophane-i Âmire'den teknik bir ekip görevlendirilirdi⁹³².

Hazine-i Hümâyûn'un bir işlevi de Kutsal Emanetlerin muhafazasına bakmaktı. I. Selim'den itibaren Haremeyn'den Hilâfet merkezi ve payitaht olan İstanbul'a intikal eden kutsal emanetler hükümdar sarayında diğer eşyalardan ayrı bir yerde özel bir koleksiyon oluşturularak muhafaza ediliyordu. Osmanlı padişahlarının cüluslarında, kılıç kuşanma törenlerinde, Sûr-ı Hümâyûnlarda ve diğer dini ve sosyal yönü ağır basan günlerde ziyaret ettikleri kutsal emanetler, Hazine-i Hümâyûn içinde Hırka-i Saadet Dairesi de denilen özel bir kısımda saklanıyordu.

⁹²⁷ Örneğin, Topkapı Sarayı'nda perakende satılan eşya bedelinden Gümüşsuyu Kışlası'ndaki kumandanlık dairesi masrafları karşılanmıştı. Yine İstanbul'a gelecek yabancı devlet başkanlarının ağırlama masrafları da buradan karşılanacaktı (BOA, MB. İ, 141/6, 110, 12 Nisan 1326/25 Nisan 1910).

⁹²⁸ BOA, HH. İ, 201/84, 18 Şubat 1325/3 Mart 1910.

⁹²⁹ BOA, HH.d., 285, Haziran 1289/Haziran 1873.

⁹³⁰ “..Düvel-i mufahhama süferâsına mahsûs olan ziyâfet takımlarının tathîr ve tesviyesine geçende tayin olunmuş olan Hacı Hamid Ağa ve Mehmed Efendi bu hîdmeti rü'yete kâfi olduğundan şu sırada sofracıbaşı Andon'a tahsis kılınmış olan bin guruş maaşın kat'ı müteallik buyrulan ...” (BOA, MB.İ, 18/144, 29 Ş 1279/19 Şubat 1863; BOA, MB.İ, 18/38, 25 RA 1279/20 Eylül 1862.

⁹³¹ BOA, HH. İ, 48/53, 11 S 1287/13 Mayıs 1870.

⁹³² BOA, MB, 149/3, 5 S 1290/4 Nisan 1873.

Sultan Abdülmecid döneminde Hırka-i Saâdet Dairesi'nin fiziki koşullarında düzenlemelere gidilmiştir. 1853 yılında tamamlanan onarım çalışmaları sırasında dairenin dekoratif öğeleri ile kutsal emanetlerin saklandığı bölümler yenilenmiştir. Dairede kutsal emanetlerin bulunduğu odaya gümüş ve sırmalı perdeler ile kuyumcu Hoca Boğos tarafından gümüş dolap kapısı 128.530 kuruş masrafla imal edilmiş⁹³³; Hırka-i Saadet mahfazasının yapımı ise kuyumcu Boyacıoğlu Kostaki tarafından gerçekleştirilmiştir. Mahfaza'nın imaline sikkegenbaşı Abdülfettah Efendi nezaret etmiştir. Kuyumcubaşına bu iş nedeni ile 436.900 kuruş ödenmiştir⁹³⁴. Hırka-i Saadet Dairesi için yine kuyumcubaşı Boğos tarafından 6 kollu madeni gümüşten bir avize imal edilmiştir. Zinciri de gümüşten olan avize 71.337 kuruşa mal olmuştur⁹³⁵. Daireye Manisa Gördes halıları, cami içine ise Uşak yapımı halılar serilmiştir. Dairede vükela, Harem-i Hümâyûn ve münecimbaşı için özel mekânlar bulunmaktaydı⁹³⁶. Hırka-i Saadet Dairesi başta olmak üzere Topkapı Sarayı'ndaki bazı önemli mekânların elektrikle aydınlatılması 1911 yılı başlarında gündeme geldiyse de tahakkuk eden 38.500 kuruşun Hazine'ce karşılanmasında güçlük yaşanmasından dolayı ileri bir tarihe ertelenmiştir⁹³⁷.

Hırka-i Saâdet Dairesi'nde bulunan sözkonusu kutsal emanetler envanterine Tanzimat döneminde son derece önemli bir katkı sağlanacaktı. Biri İngiliz diğeri Sardunya devleti uyruklu iki kişinin Mısır'a yaptıkları bir seyahat esnasında Hz. Muhammed'in Müseyemetü'l-Kezzâb'a gönderdiği "Nâme-i Saâdet"i ele geçirdikleri Sultan Abdülmecid'e bildirilince, önce mektubun sıhhati araştırılmış, siyer metinleriyle karşılaştırılmıştır. Nâme-i Saâdet olduğu iddia edilen mektubun aslına uygun olduğu görülünce 200.000 kuruş ödenmek suretiyle saraya kazandırılmıştır⁹³⁸. Daha sonra da Name-i Saâdet için altın mahfaza ve gümüş

⁹³³ BOA, HH. MH, 94/60, 9 CA 1270/7 Şubat 1854.

⁹³⁴ BOA, MB. İ, 21/75, 23 S 1283/7 Temmuz 1866; BOA, HH.İ, 41/36, 12 C 1282/2 Kasım 1865.

⁹³⁵ Avizenin fânusuna 540 kuruş, 9.435 dirhemlik gümüşüne 33.022 kuruş, kakmasına 5.500 kuruş, ustalık için 16.000 kuruş, kalem ve dökmesine 7.000 kuruş ve nakliyesine ise 200 kuruş ödenmiştir (BOA, HH.İ, 11/63, 15 CA 1270/13 Şubat 1854).

⁹³⁶ BOA, HH. İ, 11/63, 17 CA 1270/15 Şubat 1854.

⁹³⁷ BOA, HH. İ, 206/68, 13 Şubat 1326/26 Şubat 1911.

⁹³⁸ BOA, HH. İ, 35/76, 23 CA 1277/7 Aralık 1860.

işlemeli maun bir dolap imal olunmuştur⁹³⁹. Sözkonusu Nâme-i Saâdet'in mahfazasının etrafındaki yazılar ise hattat Abdülfettah Efendi'ye aittir⁹⁴⁰.

Bir yandan nesilden nesile aktarılan kutsal emanetler burada saklanırken diğer yandan da Haremeyn'den gelen ve bir şekilde buradaki kutsal yapılarda kullanılmış olan ve bu nedenle de kudsiyet kazanan, manevi değeri yüksek eşyalar her yıl surre alaylarının dönüşünde İstanbul'a getiriliyordu. *Emânât-ı Mübâreke* olarak da tanımlanan bu eşyaları padişah adına Serkurena teslim alıyor; gerekli tespit işlemi yaptırıldıktan sonra Hazine-i Hümâyûn'a (Emanet Hazinesi) naklediliyordu⁹⁴¹. Bazı sultanların tereke listelerinde kutsal eşyaların çıkması, hanedan üyelerine kutsal eşyalardan verildiğini göstermektedir. Ravza-yı Mutahhara ve Ka'be-i Muazzama'da kullanılan sünger, Hırka-i Şerif'e sürülmüş destmâl, lihye-i saadet, Ravza-yı Mutahhara pûşidesi, Ka'be-i Muazzama pûşidesi, Ravza-yı Mutahhara ve Ka'be-i Muazzama'da yanmış balmumları, Ravza-yı Mutahhara ve Ka'be-i Muazzama'ya asılmış perdeler ve çengelleri ve benzeri eşyalar hanedan üyelerinin rütbe ve konumuna göre paylaştırılan kutsal eşyalara örnek olarak verilebilir⁹⁴².

Hırka-i Saadet, tüm İslam âlemi için önemliydi ve Osmanlı hükümdarı da halifelik sıfatının bir gereği olarak bu dairenin en güzel şekilde imarına ve korunmasına dikkat ediyordu. Mekânın kudsiyetine ve önemine uygun olarak Hırka-i Saâdet Dairesi'nde her gün Kur'ân-ı Kerîm tilâvet eden 12 cüzhân

⁹³⁹ BOA, HH. İ, 35/66, 27 R 1277/11 Aralık 1860.

⁹⁴⁰ BOA, HH. İ, 33/35, 13 C 1276/7 Ocak 1860.

⁹⁴¹ Hurma ağacı yapraklarından yapılan yelpaze, Bürde-i Şerifden takke, Solakzade hattıyla otuzyedli satırlı Buhari-i Şerif nüshaları, Ravza-yı Mutahhara ve Harem-i Şerif resimleri, İmam-ı Rabbanî hazretlerinin ok ve yay takımı, Yenbû'l-Bahr'dan gelen alçı taşı, Medine-i Münevvere'ye civar olan yerlerden getirilen alçı taşı, Baburrahmân'ın resmi, Farsça musavver şahname, Türkçe musavver şahname, Harem-i Hazret-i Nebvî içindeki hücre-i muattara zemininin döşeme mermeri tamiri esnasında kisve-i saadet derununda mermerden yapılmış duvardan zuhur eden 1 şişe turâb-ı şerif, nâme-i şerif-i hazret-i nebevî sarayda saklanan ve serkurena Osman Bey tarafından Emanet Hazinesi'ne nakl edilen kutsal emanetlere örnek olarak sayılabilir. Ayrıntılı bir liste için bkz. BOA, MB, 95/76.

⁹⁴² Örneğin Adile Sultan vefat ettiğinde terekesinde çıkan "kutsal nitelikli" eşyalar önce Yıldız Sarayı kütüphanesinde saklanmış daha sonra Hazine-i Hümâyûn'a teslim olunmuştu. Adile Sultan'ın terekesinde çıkan kutsal emanetlerle ilgili ayrıntılı bir liste için bkz. BOA, HH. İ, 206/5, 11 Kânûnisânî 1326/24 Ocak 1911.

görevlendirilmişti⁹⁴³. Sultan Abdülmecid döneminde Hırka-i Saâdet Camii'inde her yıldüzenli olarak Sahîh-i Buhârî hatim duası icra ettirilmekteydi. Duanın ramazanın hangi günü icra edileceği bizzat padişah tarafından irâde-i seniyye ile belirlenir ve Hırka-i Saâdet şeyhliğine ve müneccimbaşına bildirilirdi. Hatim duasını gerçekleştiren şeyh efendilere ve buharihânlara atıyye-i seniyye verilirdi⁹⁴⁴. Hırka-i Saadet ziyaretine davet olunacaklara gönderilen tezkirelerle beraber o güne özel hazırlanan üzerleri yazılı destmallerin Hırka-i Saadet mahfazasına sürülüp davetlilere verilmesi ise bir saray geleneği idi⁹⁴⁵. Seferli ve kilerli koğuşları lağvedilmeden önce her yıl bu koğuşlarda mevlid-i nebevî okutturulurdu. Sultan Abdülmecid döneminde, adı geçen koğuşlar lağvedilse de gelenek devam ettirilmiş ve yıllık 1.650 kuruş mevlid töreni için tahsis edilmiştir. Hazine Odası'nda da mevlid okutturulması geleneğinin olduğu ve Hazine-i Hâssa'dan 825 kuruş tahsis olunduğu tespit edilmektedir⁹⁴⁶. Lihye-i Saâdetler de Hazine-i Hümâyûn'da muhafaza edilir ve başta Mâbeyn-i Hümâyûn'a olmak üzere selatin camilerine ve bazı hanedan üyelerine buradan verilirdi. Aynı şekilde ülkenin muhtelif bölgelerinin camilerine de, irade-i seniyye alınmak kaydıyla yine Hazine-i Hümâyûn'da muhafaza olunan Lihye-i Saâdetlerden gönderilirdi⁹⁴⁷. Hazine-i Hümâyûn'da gerçekleştirilen Lihye-i Şerif ziyaretlerinde öd ağacından tütsü yapmak da bir gelenektir⁹⁴⁸.

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışından kısa bir süre sonra, Hırka-i Şerîf ve Hazine-i Enderûn-ı Hümâyûn'da da yeni düzenlemelere gidilmişti. Mâbeyn-i Hümâyûn Islahât Komisyonu tarafından yapılan düzenlemelerle Hazine-i Enderûn

⁹⁴³Bunların 5-6 kuruştan ibaret olan maaşları, Hırka-i Saâdet Şeyh Vekili'nin takriri üzerine sercühana 25 kuruş diğerlerine ise 15 kuruş olmak üzere zam yapılmıştı (BOA, MB, 42/194, 19 C 1270/19 Mart 1854).

⁹⁴⁴ “..Hırka-i saâdet-i feyz-gâyet-i hazret-i risâletpenâhî câmi-i şerîfinde kıraat ve tilâvet olunmakta bulunan Sahîh-i Buhârînin hatm-i şerîfi duasının bu sene-i mubâreke ramazanı şerîfinin kaçınıcı günü icrasına irâde-i seniyye-i cenâbî pâdişâhî müteallık ve şerefsudûr buyrulur ise evvelce taraflarına iş'ârı lâzım geleceği faziletlü Müneccimbaşı efendi taraflarından bi'l-vürûd leffen takdim kılınan tezkirede inhâ ve iltimâs olunmuş...” (BOA, HH.İ, 203/9, 16 CA 1328/26 Mayıs 1910; BOA, HH.İ, 36/56, 8 N 1277/20 Mart 1861).

⁹⁴⁵ BOA, C.SM, 407, 15 N 1184/2 Ocak 1771.

⁹⁴⁶ “..Sâbikâ kilâr ve seferli odalarında beher sene menkıbe-i velâdet-i hazret-i nebevî kıraati için hazine-i hâssa-yı hümâyûndan i'tâsı mu'tâd olan bervec-i bâlâ bin altıyüz elli guruşun işbu sene-i mübârekeye mahsûben hazine-i behiyye-i mezkûureden i'tâsıçûn bâ fermân-ı nezâretpenâhî...” (BOA, HH.MH, 1/50, 1/51 3, 5 R 1266/16, 18 Şubat 1850).

⁹⁴⁷ BOA, HH. İ, 201/31, 17 Z 1327/30 Aralık 1909.

⁹⁴⁸ BOA, D.DRB. d., 75, 18 CA 1260/5 Haziran 1844.

hademesinin sayısı 122'ye indiriliyordu. Alınan bir dizi karar gereği burada bulunan okul çağındaki küçük çocuklar askeri okullara gönderilecek, daha sonra hizmete girdiklerinde kesilmek üzere birer maaş tahsis olunacaktı. Enderûn Mektebine devam etmeyenlerle hasta olanların ise çırağ edilmesi uygun görülmüştü. Hırka-i Şerîf hademesinden de aynı şekilde ihtiyar ve hasta olan 13 kişi çırağ edilecek, bunların yerine Enderûn hademesinden uygun olanlar Hırka-i Şerîf hizmetine getirilecekti. Sayıda azaltmayla beraber zaten düşük olan maaşları bir ölçüye kadar zamlanarak yükseltilecekti. Bir başka karar gereği ise Enderûn hademesine yılda bir kez pantolon, yelek, ayakkabı ve iç çamaşırı ile fes verilecekti. Yapılan bu düzenlemeyle hazine için ayda 37.027 kuruş tasarruf elde edilmesi planlanıyordu⁹⁴⁹. Komisyon yaptığı düzenlemeler sonucunda Hırka-i Saâdet hademesi dört sınıfa ayrılıyor ve maaşları da ona göre yeniden belirleniyordu. Bunlardan birinci sınıfa 550, ikinci sınıfa 500, üçüncü sınıfa 450 ve dördüncü sınıfta olanlara ise 400 kuruş maaş tahsis olunacaktı. Hazine-i Hümâyûn hademesi de benzer şekilde dört sınıfa ayrılacaktı. Birinci sınıfa 300, ikinci sınıfa 250 kuruş, üçüncü sınıfa 200 ve dördüncü sınıfa 150 kuruş maaş verilecekti⁹⁵⁰.

Topkapı Sarayı'ndaki Akağalar da Mâbeyn Islahât Komisyonu'nun değerlendirmeleri sonucunda lağvediliyor ve bunların vazifelerinin kapıcılar teşkilatınca yürütülmesi uygun görülüyordu⁹⁵¹. Hazine-i Hümâyûn'da istihdam olunan 256 hademenin 120 ve 57 teberdarın ise 31 kişiye indirilmesine karar veriliyordu. Vefat eden Hazine-i Hümâyûn hademesinin yerine yenisinin alınmaması ve teberderandan 31 kişinin üstündekilerin çırağ edilmesi alınan kararlar arasındaydı⁹⁵². Bu arada, Sim Sakalar Ocağı da II. Abdülhamid döneminde yapılan Mâbeyn ıslahat çalışmaları kapsamında lağvediliyordu⁹⁵³. Topkapı Sarayı'nda "Hasoda Efendiliği" görevinden dolayı tahsis olunan maaş 600 kuruştı. Ancak bu tür

⁹⁴⁹ BOA, HH. d., 944, nr. 16, 23, 14 C 1295; 10 B 1295/15 Haziran 1878; 10 Temmuz 1878.

⁹⁵⁰ BOA, HH. d., 944, nr. 24, 10 B 1295/10 Temmuz 1878.

⁹⁵¹ BOA, HH.d., 944, nr. 12, 2 C 1295/3 Haziran 1878.

⁹⁵² BOA, HH. d., 944, nr. 10, 30 Mayıs 1294/11 Haziran 1878.

⁹⁵³ BOA, HH. d., 944, nr. 11, 1 C 1295/2 Haziran 1878.

görevleri yürütenler Enderûn'da ikinci bir memuriyeti de üstleniyor ve kendilerine maaş tahsis ediliyordu⁹⁵⁴.

II. Meşrutiyet döneminde ise Topkapı Sarayı'nda "Tensik Komisyonu" adıyla bir komisyon kurulmuştu. Topkapı Sarayı'nda faaliyet gösteren ve Hazine-i Hümayûn teşkilatında düzenlemeler yapan bu komisyonun aldığı karar neticesinde Enderûn-ı Hümayûn'daki Hazine ve Seferli koğuşlarının mevcudu 80 kişiden 60 kişiye indirilecekti; ancak buradaki çalışanların tepkisinin önüne geçmek için bunun zamana yayılarak yapılmasının daha uygun olacağı değerlendiriliyordu. Bu karardan kısa bir sonra ise fazla görünen 20 kişinin maaşlarını almak suretiyle memleketlerine gitmelerine ilişkin "irâde-i seniyye" çıkmıştı. Ancak koğuşlarının mevcudunun 60 kişiden aşağıya inmesi durumunda memleketlerinde bulunan 20 kişinin çağrılacağı da alınan karara derc edilmişti⁹⁵⁵. II. Meşrutiyet döneminde Enderûn'da yapılan düzenleme çerçevesinde Topkapı Sarayı'nın Harem dairesinde bulunan cariyeler ve haremağaları Dolmabahçe Sarayı'na nakledilmişlerdi⁹⁵⁶.

Enderûn-ı Hümayûn ile ilgili bu dönemde gerçekleştirilen düzenlemeler esnasında emekli olmak üzere açığa çıkarılanlardan bazıları da henüz emeklilik sürelerini doldurmadıkları için mağdur oluyorlardı. Bu gibi kişilerden bazıları, emeklilikten umutları kalmayınca ticaret hayatına atılmak için padişah'tan sermaye talebinde bulunuyorlardı⁹⁵⁷. Enderûn Mektebi lağvedildikten sonra açıkta kalan öğrenciler Enderûn'da bir süre için misafir edilmişler daha sonra yaşlarına göre Maârif Vekâletince gece okullarına yerleştirilmişlerdir⁹⁵⁸.

⁹⁵⁴ "...Topkapı Sarayındaki Hasoda efendilerinden Hacı Rasim efendiye mahsûs olan altıyüz kuruş maaşından başka uhdesinde bulunan Arabî muallimliğinden dolayı ayrıca üçyüz kuruş maaş aldığı ancak bu Arapça hocalığından affıyla kendisine Hırka-i Sâadet daire-i celîlesinde Buhâri-i şerîf kırâat etmek üzere muallimlikten aldığı maaşa mukâbil hazine-i hâssadan atıyye-i şehriye nâmıyla üçyüz guruş tahsisât i'tâsı..." (BOA, HH.İ, 202/71, 29 Mayıs 1326/11 Haziran 1910).

⁹⁵⁵ "...Topkapı Sarayı'nda mukaddemâ teşkil edilen tensik komisyonunda ittihâz olunan mukarrarâtı hâvî tanzîm ve lede'l-arz mücebince irâde-i seniyye-i padişahî sâdır olan 1 Temmûz 1325 tarihli tezkire ile sûreti makâm-ı atûfîlerine tebliğ edilmiş olan mazbatada saray-ı hümayûn-ı mezkûrdaki "hazîne, seferli, koğuşları mürettebâtunun adedi altmış kişi olarak tahdîd olunmuş fakat sızıldıya meydan verilmemek için tadrîcen o mikdara indirilmek üzere müstahdem-in-i mevcûdeden seksen şu kadarının muhâfazası tensib kılınmış idi..." (BOA, HH.İ, 200/64, 17 Teşrinisânî 1325/30 Kasım 1909).

⁹⁵⁶ BOA, HH. İ, 204/43, 3 Teşrinievvel 1326/16 Ekim 1910.

⁹⁵⁷ BOA, HH. İ, 203/67, 11 Ş 1328/18 Ağustos 1910.

⁹⁵⁸ BOA, HH. İ, 203/68, 11 Ş 1328/18 Ağustos 1910.

3.1.3.1.3.7. Bevvâbân-ı Hümâyûn:

Saray teşkilatında oldukça önemli bir mevkiyi haiz olan kapıcılar teşkilatı kendi içinde iki kısma ayrılırdı. Bâb-ı Hümâyûn'dan sorumlu olan kapıcılar “Bevvâbân-ı Hümâyûn”, Babusselam'dan sorumlu olanlar ise “Bevvâbân-ı Dergâh-ı Âlî” olarak isimlendirilirdi. Bunların amiri ise Kapıcılar Kethüdası (Kethudâ-yı Bevvâbîn) idi. Azledilen sadrazamdan mühür-i hümayunun alınması ya da yeni sadrazama teslimi, padişahlar ile Divân erkânı arasındaki görüşmelere aracılık edilmesi gibi önemli vazifeler Kapıcılar Kethüdası tarafından yerine getirilirdi⁹⁵⁹. Kapıcılar Kethüdası'na bağlı bulunan her iki kapıcılar teşkilatı oldukça kalabalık bir sayıdaydı⁹⁶⁰. Bevvâbân-ı Hümâyûn ve Bevvâbân-ı Dergâh-ı Âlî teşkilatlarının her bölümünün başında bir bölükbaşı ile kethüda ve kâtibi olurdu. Bunların sarayda teşrifattan padişahın şahsi hizmetine kadar çok önemli hizmetleri vardı. Divan-ı Hümâyûn toplandığı günlerde iş takip edecek olanlara rehberlik etmek, içeri girenlerin silahsız girmelerini sağlamak vazifeleri arasındaydı⁹⁶¹.

II. Mahmud döneminde yeniçeri teşkilatının lağvından sonra devlet ve saray teşkilatında yapılan genel düzenleme sonucunda bu teşkilata mensup olanların bir kısmı emekli edilmiş bir kısmı ise sadece Selamlık törenleri gibi merasimlerde özel elbiseleri ile bulunmak üzere görevlendirilmişti⁹⁶². Sultan Abdülmecid'in saltanat yıllarında da sarayda kapıcılar teşkilatı olduğu tespit edilmektedir. Dolmabahçe Sarayı'na girişte Paşa Dairesi'nin simetriğinde yer alan bina Bevvâbân-ı Hümâyûn tarafından kullanılmaktaydı. Bu teşkilatın başında Kapıcılar Kethüdası bulunurdu. Sultan Abdülmecid dönemine tarihlenen maaş defterleri ışığında teşkilatta; 1

⁹⁵⁹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 392-395.

⁹⁶⁰ XVI. yüzyıl sonlarında dergâh-ı âlî kapıcıları 1925 kişi ve 5 bölük, bevvâbân-ı hümâyûn kapıcıları ise 417 kişiden teşekkül etmekteydi (**A.e.**, s.396).

⁹⁶¹ Kapıcılar teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, **a.e.**, s. 392-407.

⁹⁶² Uzunçarşılı, **a.e.**, s. 407. Uzunçarşılı, II. Mahmud'dan sonra İstanbul'da alıkonulan 30 kadar kapıcının sadece Selamlık'ta bulunmak üzere görevlendirildiğini ve daha sonra 1839 yılında padişah hizmetindeki kapıcıbaşılardan sayısının “Serbevvâbîn-i Rikâb-ı Hümâyûn” adıyla 40'a ulaştığını kaydeder. Ancak bu çalışmada yapılan tespitlerde Tanzimat ve sonrasında istihdam olunan kapıcıların sadece Selamlık törenlerinde bulunmadığı; saray kapılarının muhafazasını aktif olarak yerine getirdikleri görülmektedir. Bunun yanında sarayda bulunmamakla beraber onursal bir rütbe ya da paye olarak Devlet erkânına da verildiği tespit edilmektedir.

kolağası, 9 onbaşı, 80 nefer ve 2 de aşçı bulunmaktaydı⁹⁶³. Sultan Abdülaziz dönemine tarihlenen bir başka kayda göre ise kapıcılar teşkilatında 1 sağ kolağası, 1 sol kolağası, 20 onbaşı ve 90 nefer istihdam olunmaktaydı⁹⁶⁴. Sultan Abdülaziz döneminde Kapıcılar Kethüdalığı ile Bekçiler Müdürlüğü aynı kişinin uhdesinde bulunmaktaydı⁹⁶⁵.

II. Abdülhamid tarafından ihdas edilen Mâbeyn-i Hümâyün Islâhât Komisyonu saray kapılarından bazılarında kapıcı istihdam edilmesini gereksiz görerek bunların sayılarını azaltma kararı almıştır. Buna göre Topkapı Sarayı Otluk, Darbhane, Soğuk Çeşme Kapısı, Demir Kapı ve Balıkxane Kapısı'nda kapıcı istihdamına son veriliyordu. Böylelikle sarayda istihdam olunan çeşitli rütbelerden 95 kapıcıdan 33'ünün çırağ edilerek 62 kapıcı istihdam edilmesine karar veriliyordu. Bunlara altı ayda bir pantolon, ceket, iç çamaşırı, ayakkabı, fes ve üç yılda bir kez olmak üzere yağmurluk verilecekti. Topkapı Sarayı'nda 20 nefer ve 2 onbaşı ve bir de kolağası görev yapacak; bunların yiyecekleri Harem-i Hümâyûn mutfağından tahsis olunacaktı. O güne değin altı ayda bir kez verilmesi adet olan çizme ile yılda bir kez verilen kilim tahsis ise lağvediliyor; çizme yerine ayakkabı tahsis ediliyordu⁹⁶⁶. Yapılan düzenlemeyle Kapıcılar Kethüdalığı kaldırılarak kapıcı teşkilatının idaresi Mâbeyn Müdürlüğü'ne bağlanıyordu. Mevcut kapıcılar kethüdası bu unvanla görevine devam ediyor, ancak başka bir görev nedeniyle bu vazifeden ayrıldığında kapıcılar kethüdalığına yeni atama yapılmaması karara bağlanıyordu. Ayrıca, kapıcılar kolağasına “binbaşı”; yüzbaşısına ise “kolağası” unvanları veriliyordu⁹⁶⁷. II. Meşrutiyet döneminde de Dolmabahçe Sarayı'nda kapıcı teşkilatının var olduğu tespit edilmektedir⁹⁶⁸.

3.1.3.1.3.8. Eczâhâne-i Hümâyûn/Seretubbâ-yı Hazret-i Şehriyârî

⁹⁶³ BOA, HH. MH, 243/52, Haziran 1272/Haziran 1856.

⁹⁶⁴ BOA, HH. d., 724, 21 Ş 1279/11 Şubat 1863.

⁹⁶⁵ Sabık Su Nazırı Musa Ağa 5.000 kuruş maaşla Kapıcılar Kethüdalığı ve Bekçiler Müdürlüğü'ne atanmıştır (BOA, MB. İ, 26/52, 8 Z 1288/18 Şubat 1872).

⁹⁶⁶ BOA, HH. d., 944, nr. 26, 20 B 1295/20 Temmuz 1878.

⁹⁶⁷ BOA, HH. d., 944, nr. 17, 1 B 1295/1 Temmuz 1878.

⁹⁶⁸ 1911 yılında Hicaza gönderilen suire-i hümâyûna hazine memuru olarak Dolmabahçe Sarayı kapıcılarından Ali Ağa'nın gönderilmesi, bu tespiti doğrulamaktadır (BOA, HH. İ, 207/59, 20 N 1329/14 Eylül 1911).

XIX. yüzyıl öncesinde hekimbaşılık müessesesi başta padişahın sağlığı olmak üzere tüm sarayın ve devletin sağlık işlerinin sorumluluğunu taşırdı. Saraydaki tabibler, cerrahlar ve göz sağlığından sorumlu “kehhâller”in nezareti; ayrıca İmparatorluktaki tüm hastanelerin tabib ve cerrahlarının da sorumluluğu hekimbaşına aitti. Hekimbaşı Hasodalılardan başlalaya bağlı idi. Sarayda Müslüman tabiblerden sonra en çok Yahudi tabib istihdam olunduğu da bilinmektedir. Hekimbaşı olarak atanan kişiye önce padişah sonra da Bâbîâli’de sadrazam tarafından hil’at giydirilirdi. Hekimbaşının sarayda hekimbaşı dairesi olarak isimlendirilen bir dairesi ve başlala kulesi denilen mahalde de bir daireleri ve eczaneleri vardı. Hekimbaşılar ilaçlarını bu eczanede imal ederlerdi. Harem-i Hümayûn’da başta valide sultan olmak üzere padişahın hane halkından birisinin vefat etmesi durumunda hekimbaşılar da vazifelerinden azledilirlerdi. Azil gerekçeleri bazen hekimbaşının yorgunluğuna ya da hastalığına bağlanırken mesleğindeki yetersizliğine işaret edildiği de olurdu⁹⁶⁹.

Hekimbaşılar 1836 yılına kadar ilmiye sınıfından ve tıp ilmiyle meşgul olanlar arasından atanırken bu tarihten sonra bu sınıf haricinden ve mülkiyeden de atamalar başlamıştır⁹⁷⁰. Topkapı Sarayı’nda sarayın Enderûn kısmı hastaları için tahsis olunmuş bir hastane vardı; bu hastane Bâb-ı Hümayûn’dan girilince sağ tarafta ve Has Fırın’ın yanındaydı⁹⁷¹. Eczane ve hastalar için gerekli olan ilaç listeleri ise miskçibaşı tarafından hazırlanarak Hâssa Kileri peşkircibaşısına teslim edilirdi⁹⁷².

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde birçok alanda olduğu gibi tıp alanında da batı tarzı modern kurumlar teşkil edilmiştir. Bu süreçte; Tersane Tıp Mektebi, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne gibi sağlık kurumları oluşturulmuş, Karantina Meclisi ve Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye gibi halk sağlığını doğrudan ilgilendiren

⁹⁶⁹ Valide Sultan’ın vefatı sonrasında II. Mahmud hekimbaşısı Mesud Efendi’yi bu görevinden alarak yerine III. Selim dönemi hekimbaşlarından Behçet Efendi’yi getirmişti. Gerçi görevden alma gerekçesi hekimbaşısının kendisinin de hasta olması gösterilmiş ise de “vazifesinde pek de maharetli olmadığı” ibaresi de azl nedenleri arasında çok da vurgulanmadan belirtilmişti (Hafız Hızır İlyas, **a.g.e.**, s. 145).

⁹⁷⁰ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 364-368.

⁹⁷¹ **A.e.**, s. 511; Arzu Terzi, “Osmanlı Saray Eczanesinin Teşkilat ve İdaresi (XIX. Asrın İkinci Yarısında)”, **Osmanlı Bilim Araştırmaları**, C. XI, Sayı 1-2, İstanbul 2010, s. 49.

⁹⁷² BOA, Cevdet Saray, 6510, (H. 1152/1739); Rengin Dramur, **Osmanlı Devleti Saraylarında Tıp ve Eczacılık**, İstanbul 2008, s. 101.

meclisler kurulmuştur. Yeni kurulan bu okul ve meclisler klasik dönemde tüm devletin sağlık sorunları ve işleyişi ile ilgilenen hekimbaşılığın görevlerinin büyük kısmını üstlenmiştir. Böylelikle “Seretıbbâ-yı Hazret-i Şehriyârî” adıyla görev yapacak olan hekimbaşının yetkileri padişahın ve hane halkının sağlığı ve saray eczanesinin idaresi ile sınırlandırılacaktır⁹⁷³. Nitekim Sultan Abdülmecid döneminde hekimbaşılık lağvedilince (1850) ülkenin sağlığa ait işleri ile ilgilenmek üzere Tıbbiye Nezâreti ihdas edilmiş; son hekimbaşı Salih Efendi⁹⁷⁴ ise, Nafiâ Nezâreti muavinliğine naklolunmuştu⁹⁷⁵. Tıbbiye Nezâreti 1853 yılına kadar sarayın da sağlık işleri ile ilgilenmiş; belirtilen tarihten sonra Sertabîb-i Hazret-i Şehriyârî sadece saraya ilişkin sağlık meseleleri ile meşgul olmaya başlayınca Tıbbiye Nezâreti’nin sarayla olan idari bağı kesilmiştir⁹⁷⁶.

Sultan Abdülmecid döneminde saray doktorları içinde Rumların ağırlıkta oldukları tespit edilmektedir. İsimlerinden önce “Usta” unvanı taşıyan tabibler 3.000 ila 1.000 kuruş arasında değişen maaşlar almaktaydılar. Cerrahlar arasında ise kancı, kırıkçı, dişçi de bulunmaktaydı ve maaşları 200 kuruş ila 1.000 kuruş arasında değişmekteydi. Maaşları 1.750 kuruş ila 150 kuruş arasında değişen eczacılar kadrosu içinde ise yine Rumlar ağırlıklı olarak istihdam edilmekteydi. Tatlıcı ve havancılar da bu teşkilat içinde yer almaktaydı⁹⁷⁷. Sultan Abdülaziz dönemine ait bir tespitte ise Saray eczanesinde Sereczacı, Kimyager, Eczâcı-yı Evvel, Muhâsib-i Eczâ olarak görevlendirilen eczacıların dışında beş eczacının daha mevcudiyeti belirlenmektedir. Eczacılar arasında Türk olmakla beraber yine Rum kökenlilerin ağırlıkta olduğu görülmektedir⁹⁷⁸. Eczâhâne-i Hümâyûn’da hizmet eden doktor,

⁹⁷³ Terzi, a.g.m., s. 49-51.

⁹⁷⁴ Sultan Abdülmecid döneminde Seretıbbâ görevine Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne hocalarından Salih Efendi atanmıştı. (2 ZA 1265/19 Eylül 1849). Tanzimat’ın başından hekimbaşılığın resmen kaldırıldığı 1850’ye kadar Seretıbbâ-yı Hazret-i Şehriyârî’ye Hekimbaşılık unvanlarının zaman zaman birbirinin yerine kullanıldığı tespit edilmektedir (Terzi, a.g.m., s.52).

⁹⁷⁵ “..Hekimbaşılık memuriyetinin lağvıyla manâsıb-ı dîvâniyyeden olmak ve mevâdd-ı tıbbiyeye nezâret etmek üzere saâdetlû Ziver Efendi hazretleri Tıbbiye Nazırı nasb ve tayin ve sabık hekimbaşı saâdetlû Salih efendi dahî Nâfia Nezâreti muâvinliğine nakl ve memûr buyrulmuş...” (BOA, HH.MH, 4/19, 4 C 1266/17 Nisan 1850).

⁹⁷⁶ Terzi, a.g.m., s.50-51.

⁹⁷⁷ BOA, MB, 1042/46, 29 S 1266/14 Ocak 1850.

⁹⁷⁸ BOA, MB, 139/112, 19 S 1289/28 Nisan 1872.

cerrah ya da eczacılar iş göremeyecek derecede yaşlandıklarında maaşları kesilmeden emekli edilirdi⁹⁷⁹.

Eczâhâne-i Hümâyûn'da bir görevlinin vefatı durumunda yerine atanacak olanda işinin ehli ve liyâkatli olması (*erbâb-ı liyâkat ve ehliyet*) aranan bir koşuldu⁹⁸⁰. Seretıbbâ-yı Hazret-i Şehriyârî, Eczahane içinde boşalan herhangi bir kadroya getirilmesini önerdiği kişi ya da kişilerin adlarını Hazine-i Hâssa Nazırı'na bir takrir ile iletirdi⁹⁸¹.

Sarayın Eczanesinde görevli olan doktorlar acil durumlarda evlerinden çağrılıyordu, özellikle Harem'in acil bir sağlık sorunu vukuunda uzak mesafede oturan doktorlara haber ulaştırmak vakit kaybına neden oluyordu. Zira o zamana kadar haberleşmede teknolojik imkânlardan yeterince yararlanılmadığından doktorlar ancak evlerine kadar gelebilen saray görevlileri ile acil durumlardan haberdar olabiliyorlardı. I. Dünya Savaşı'nın yeni patlak verdiği yıllarda "Sertabib-i Hazret-i Şehriyârî Hayri" imzasıyla kaleme alınmış olan bir talep yazısında doktorların evlerinde telefon olduğu ama saray eczanesinde olmadığı için iletişim sağlanamadığından bahisle Eczâhâne-i Hümâyûn'a telefon konulması söz konusu ediliyordu⁹⁸².

Eczâhâne-i Hümâyûn'a her ay düzenli olarak çeşitli ecza malzemesi verilmekteydi. Diş tozu, yakı, balık nefti, beyaz balmumu, dut şurubu, menekşe şurubu, ispirto, kekik yağı, İngiliz yakısı, ada soğanı, kezzab, müşhil, nişadır, gül sirkesi, şeftali çekirdeği, portakal ruhu, limon tozu, misk, sülük, badem yağı, ıhlamur çiçeği, geyik boynuzu, demir hindi, kara hindiba, sakız, darçın, afyon ruhu, çiçek suyu, gülsuyu, pehlivan yakısı, civa merhemi, bergamud, müşhil hap, arak ruhu, ağaç kavı suyu, meshûk turunç, meshûk kettan tohumu, bergamud yağı, baldırıkara,

⁹⁷⁹ BOA, HH. İ, 18/79, 17 CA 1272/25 Ocak 1856.

⁹⁸⁰ BOA, HH. d, s. 84a. Gerek Eczâhâne-i Hümâyûn'da gerekse saray dışında görev yapan doktorların rütbe yükselmesi Marko Paşa ve Tıbbiye Nazırı başta olmak üzere Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye üyeleri arasından seçilecek bir kurul tarafından kararlaştırılacaktı. Terfileri bu kurulca kabul edilen doktorların mazbataları onay için Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'ye gönderilecekti. (BOA, MB.İ,19/75, h.1280/1864-65).

⁹⁸¹ BOA, HH. İ, 36/97, 28 B 1278/26 Ocak 1862.

⁹⁸² MSHHA, E-II, 1980, 12 Teşrînıevvel 1330/25 Ekim 1914.

meshûk turunç kabuğu, ada çayı, lavanta, sülük gibi ilaç yapımında kullanılan ya da Mâbeyn Tatlıhanesi'ne verilen malzemelere örnek olarak gösterilebilir⁹⁸³.

Mâbeyn-i Hümâyûn Eczahânesi ile *Saray-ı Cedîd-i Âmire* olarak da geçen Topkapı Sarayı Eczahanesi'nde her ay reçeteli ve reçetesiz olmak üzere muhtelif ilaç tertip edilirdi. Tedavide kullanılan sülükler de rutin masraf kalemlerinden birini teşkil ederdi⁹⁸⁴. Düzenlenen ilaçlar çok ve çeşitlidir: Kâkûli, nişadır merhemi, sirke merhemi, acı merhem, Arap sabunlu merhem, kavak merhemi, fitik merhemi, süt şekeri, lokman ruhu, demir hindi macunu, demir hindi şurubu, menekşe şurubu, hardal tohumu, hardal lapası, afyon ruhu, lavanta, kırmızı, Hindistan cevizi yağı, şeftali çekirdeği, ayva çekirdeği, şeftali çiçeği şurubu, kobal pelesenki, kettan tohumu lapası, sinameki, hatmi çiçeği, elmalı çelik ruhu, kudret helvası şurubu, badem yağı, Frenk üzümü şurubu, kiraz suyu, gül suyu, balık yağı, gül sirkesi, nane suyu, çilek şurubu, dut şurubu, cehennem taşı, İngiliz yakısı, Cenova yakısı, Pehlivan yakısı, Kurbağa yakısı, hatmi merhemi, muş çileği, sirke merhemi, uspozito, müşhil hapi, silkodor, kunduz hayali, katolikon macunu, davend şurubu, kakuvam macunu, Kırım tartarı, çiçek suyu, karıncakarî hacamat sandığı, gümüşlü kan baltası, pomat, Eczâhâne-i Hümâyûn'da imal olunan ilaçlardan ya da malzemelerinden bazılarıdır. Merhem ve macunlar "dirhem" ölçüyle hazırlanır, kadeh, billur kâse ya da şişelere konurdu⁹⁸⁵.

Tedavide kullanılan ilaçlar önceleri Eczâhâne-i Hümâyûn'da imal olunurken zamanla özel eczanelerden de ilaç ve tıbbi araç gereç temini yoluna gidilmiştir⁹⁸⁶. Ayrıca başta padişah olmak üzere Harem-i Hümâyûn'un kullandığı maden suları, temizlik malzemeleri, gözlük çerçeveleri de İstanbul'daki muhtelif eczanelerden alınmaktaydı. Benzer şekilde saraylıların diş tedavisi ve protez imali, Eczâhâne-i Hümâyûn bünyesinde değil özel diş doktorlarından hizmet satın alınarak

⁹⁸³ BOA, HH. MH, 850/50, 1 B 1260/13 Mayıs 1850; 1016/42, 6 CA 1265/30 Mart 1849.

⁹⁸⁴“.. Bâ reçete ve bilâ reçete i'tâ olunmuş olan eczâ-yı müfredde ve mürekkebe esmâniyle sülük bahası ve masârifât-ı müteferrikanın mikdâr ve kemmiyyetini mübeyyin...”, (BOA, HH. İ, 9/28, 6 N 1269/13 Haziran 1853).

⁹⁸⁵ BOA, HH. İ, 9/23, lef. 1-7, 28 N 1269/5 Temmuz 1853.

⁹⁸⁶ Beyoğlu'nda Kanzuk Eczanesi sarayın alışveriş yaptığı eczanelerin önde gelenlerindendi. (MSHHA, E-I, 1351, lef 59.)

gerçekleştirilmekteydi⁹⁸⁷. Ancak koordinasyon yine de saray baştabibi aracılığı ile yürütülmekteydi⁹⁸⁸.

Tanzimat döneminde Saraydaki kapıcılar, bekçiler, tavşanlar, tablakârlar ve aşçılar ile İstabl-ı Âmire hademelerinden hastalananlar Gümüşsuyu Hastanesi'nde tedavi edilmekteydi⁹⁸⁹. Ancak Gümüşsuyu Hastanesi'nin doktor kadrosundaki yetersizlik, yatak sayısının sınırlı oluşu ve fiziki koşulların elverişsizliği nedeni ile talepler sağlıklı bir şekilde karşılanamamaktaydı. Seretıbbâ-yı Hazret-i Şehriyârî ve Umum Hastaneler Müdürü Marko Paşa kaleme aldığı raporunda bunlara ek olarak bu hastanenin askerlere hizmet vermek için kurulduğunu hatırlatırken saray görevlilerinin Topkapı Sarayı'ndaki Enderûn Hastanesi'ne nakledilmelerinin daha uygun olacağını belirtiyordu⁹⁹⁰.

Her yıl bahar ayının yaklaşmasıyla Osmanlı sarayında Nevrûziye⁹⁹¹ tatlisının hazırlıklarına başlanırdı. Nevrûziye hekimbaşı tarafından hazırlanırdı. Nevrûziyeyi takdim eden hekimbaşıya padişahın huzurunda kürk giydirilirdi⁹⁹². Sultan Abdülmecid'in saltanat yıllarından itibaren ise Nevrûziye saray eczanesi tarafından imal edilerek dağıtılırdı. Nevrûziye tatlisının kendisinden çok takdimine büyük özen gösterilir, kâsesi, sırmalı örtüleri ve imalinde kullanılan malzemeleri erkenden satın alınarak sonradan bir sıkıntı çekilmesine mahal verilmezdi. Nevrûziye'nin imali ve takdimine ilişkin sürecin aksamadan yürütülmesi Seretıbbâ-yı Hazret-i Şehriyârî'nin uhdesindeydi⁹⁹³.

⁹⁸⁷ BOA, MB, 1149/4.

⁹⁸⁸ BOA, HH. İ, 206/67, 13 Şubat 1326/26 Şubat 1911.

⁹⁸⁹ Gümüşsuyu Hastanesi saraya yakın olduğu için bulaşıcı hastalığa yakalananların burada tedavilerine izin verilmiyor, saraya daha uzak mesafedeki hastanelere nakledilmeleri sağlanıyordu. (BOA, MB, 136/38, 26 Ş 1268/15 Haziran 1852).

⁹⁹⁰ BOA, MB, 117/40, 11 L 1284/5 Şubat 1868.

⁹⁹¹ "Nevrûz" Farsça "nev/yeni" ve "rûz/gün" kelimelerinden yapılmış bir terkiib olup "Yeni Gün" anlamına gelir. İran, Mısır ve Orta Asya Türklerince şenliklerle kutlanmış olan Nevrûz Osmanlı sarayında ve halk arasında da kutlanırdı. Nevrûz'da kişiyi yıl boyu hastalıklardan kurataracağına inanılan nevrûziyeye denilen bir tatlı yemek de gelenektendi. Sarayda hekimbaşı misk, anber, çeşitli baharat ve kokulu otlarla hazırladığı bu macunu porselen kapaklı kâseler içinde, başta padişah ve valide usltan olmak üzere tüm Harem-i Hümayûn'a takdim ederdi. Nevrûziye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dramur, **a.g.e.**, s. 113 vd.

⁹⁹² BOA, C.SM, 408, 19 Safer 1225/26 Mart 1810.

⁹⁹³ BOA, HH. MH, 1019/68, lef 3, 30 Kânûnisânî 1290,/ 11 Şubat 1875.

Nevrûziye kapları “alâ”, “evsat” ve “âdi” olmak üzere üç kategoride hazırlattırılırdı. Bunlardan en değerlisi padişaha ve valide sultana ait olurdu. Sultan Abdülaziz dönemi kayıtlarına göre üzerleri minekârî işlemeli bu ayrıcalıklı Saksonya⁹⁹⁴ kâselerin tanesi yaklaşık 1.100 kuruştı. Birinci, ikinci ve üçüncü cins kaselerin her cinsinin *a'lâsı*, *evsatı* ve *âdisi* olurdu. Bir de gayet sadece olup “âdi” cinsten olarak tanımlanan renkli kâselerden satın alınırdu. Kâseler, sırma işlemeli atlasla bağlanırdı. Kâse bağları da kâsenin cinsine uygun şekilde seçilirdi⁹⁹⁵.

Saray mutfaklarına alınan yiyecek maddelerinin ve özellikle de etlerin kontrolü de Eczahâne-i Hümâyûn tarafından yapılmaktaydı. Sultan Abdülaziz döneminde saraya alınan etlerin bir kısmının uygunsuz olduğu anlaşılınca Marko Paşa'nın duruma el koyarak etlerin daha salhanede kesim aşamasında kontrol ettirilmesi istenmişti⁹⁹⁶. Mutfakların temizliği, belli aralıklarla badanalarının yapılması ve suyollarının tamirinin temini gibi hususlar da Seretıbbanın, dolayısıyla Eczâhâne-i Hümâyûn'un uhdesindeydi⁹⁹⁷.

Mâbeyn-i Hümâyûn Tatlıhanesi de Eczahâne-i Hümâyûn'a bağlıydı⁹⁹⁸. Tatlıhane'nin fiili idarecisi ise Serkilarî idi. Serkilârî en çok imal edilecek reçel, şurup ve tatlılarda lezzet kadar temizlik koşullarının yerine getirilmesine; bunun yanı sıra israf ve suistimallerden kaçınılmasına dikkat ve nezaret ederdi⁹⁹⁹. Tatlıhaneye

⁹⁹⁴ Osmanlılar, Almanya'nın Meissen porselenine “Saksonya” derlerdi (Buket Baykal,, “Osmanlı Porselen Sanatı”, **İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2000, s. 33). II. Abdülhamid döneminde kurulmuş olan Yıldız Porselen Fabrikası mamulleri arasında da oldukça fazla olarak Saksonya tarzı porselen kaplara rastlanmaktadır. Sinem Serin, “Yıldız Çini/Porselen Fabrikası”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2009, s. 66-69.

⁹⁹⁵ Sultan Abdülaziz dönemi Nevrûziye kutlaması için yapılan hazırlıkla çerçevesinde 2 adet minekari saksonya kâse, 10 adet Viyana saksonya kâse, 10 adet birinci sınıf saksonya kâse, 50 adet birinci sınıfın adisinden saksonya kâse, 60 adet ikinci cinsin a'lâsından saksonya kâse, 170 adet ikinci cinsin adisinden saksonya kâse, 190 adet üçüncü cinsin alâsından saksonya kâse, 210 adet üçüncü cinsin adisinden saksonya kâse ve 176 adet adi renkâmiz kâse satın alınmıştı (BOA, HH. İ, 51/28, 5 Z 1288/15 Şubat 1872).

⁹⁹⁶ BOA, HH.d., 918, s. 87b, 12 Eylül 1282/24 Eylül 1866.

⁹⁹⁷ BOA, HH. İ, 205/76, 6 Kânûnisânî 1326/19 Ocak 1911.

⁹⁹⁸ Sultan Abdülaziz döneminde maaşları 1.000 kuruş ile 300 kuruş arasında değişen ve tamamı Rum kökenli olan üç tatlıcı istihdam olunmaktaydı (BOA, MB, 139/112, 19 S 1289/28 Nisan 1872).

⁹⁹⁹ “..İmâl ettirilecek şurûb ve luub ve sâireninn kemâl-i nezâfet ve letâfetine dikkat ve telef ve sirkatden bi'l-vikâye husn-ı idâresine mezîd i'tinâ ve gayret eylemesi zımnında ağa-yı mûmâ ileyh tarafına ilm u haberinin i'tâsı...” (BOA, HH.İ, 4/18, 8 M 1268/3 Kasım 1851).

alınan malzemelerin her yıl sayımı yapılır ve ardından bu süre içinde yapılan imalat hakkında kısaca bilgi verilirdi. 1850 yılına değin hekimbaşılığa bağlı olarak faaliyet gösteren Mâbeyn Tatlıhanesi bu tarihten sonra Seretıbbâ-yı Hazret-i Şehriyarî'ye bağlı olarak Eczahâne-i Hümâyûn bünyesinde işlevini sürdürmüştür¹⁰⁰⁰.

Sultan V. Murad döneminde Mâbeyn ve Saray-ı Cedid eczanelerinin kadrosu yeniden belirlenmişti. Bu dönemde 15 tabip; 5'i kancı, 2'si dişçi, 1'i çıkıkçıbaşı olmak üzere 16 cerrah, 10 eczacı; 3 de tatlıcı bulunmaktaydı. İdari kadroda ise kâtip, kapı çuhadarı, odacı ve hademe gibi görevliler istihdam edilmekteydi¹⁰⁰¹.

Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz devirlerinde nevrûziye ile ilgili masraftan kaçınılmaz ve sorgulanmazken II. Abdülhamid daha tahta çıktığı ilk aydan itibaren miktarı fazla bularak inceleme başlatmıştır. 90.735 kuruş olarak tahakkuk eden 1876 yılı nevrûziye bedeli geçmiş yıllarda yapılan masraflarla karşılaştırılmış ve 10-20 bin kuruş fazla olduğu tespit edilmiştir. Yapılan inceleme sonucu bu fazlalığın Nevruziye için alınan kapların fiyat farkından kaynaklandığı anlaşılmıştır. O aya ait ödeme yapılmış, ancak Seretıbbâ-yı Hazret-i Şehriyarî olan Marko Paşa'ya yazılan bir yazıyla gelecek yıllardaki masrafların tasarruf kaidelerine uygun olarak yapılması istenmiştir¹⁰⁰².

II. Abdülhamid döneminde Eczahâne-i Hümâyûn'da gece ve gündüz hizmette bulunan tabip, cerrah ve eczacılar için nöbet jurnalleri düzenlenirdi. Jurnallerde nöbete kalanların isim ve rütbeleri kaydedilir; her hangi bir olumsuzluk yaşanıp yaşanmadığı da belirtilirdi. II. Abdülhamid döneminde saray eczanesinde asker kökenli tabib ve eczacıların çoğunlukta olduğu görülmektedir¹⁰⁰³. Bu dönemde,

¹⁰⁰⁰ 1267 yılı Teşrinievvelî başından 1268 yılı Eylülü başına kadar Mâbeyn Tatlıhanesi'ne Ambar-ı Âmire'den verilen şeker ve serkilârî Halil Ağa marifeti ile satın alınan ekşi nar, limon, yumurta, şurub saklamak için pokal, kavanoz, saksonya ve billur kâse bedelleri ile beraber tatlıhanenin diğer masrafları 31.000 kuruştı (BOA, MB, 30/176, 9 S 1269/22 Kasım 1852).

¹⁰⁰¹ Terzi, "Osmanlı Saray Eczanesinin Teşkilat ve...", s. 54.

¹⁰⁰² r. 1290/1874 ve r.1291/1875 yıllarında 1400-1500 civarında Nevruziye kâsesi satın alınmışken 1292 yılında toplam 1968 aded kâse satın alınmıştır (BOA, HH. MH, 1092/23, lef 5, 3 M 1294/18 Ocak 1877).

¹⁰⁰³ BOA, Y.PRK.SGE, 8/3, 8/13, 8/57, 8/73, h.1315/1899-1900. II. Abdülhamid döneminde Eczahane-i Hümâyûn'un işleyiş, kadrosu ve sertabib Mavroyani Paşa tarafından Eczahane'de görev

Eczahâne-i Hümâyûn'da bir kadro boşalması durumunda öncelik *mülâzemetle* çalışanlara verilirdi¹⁰⁰⁴.

Sultan Abdülmecid döneminde Eczahane-i Hümâyûn'un ecza masraflarıyla diğer masraflar ne kadar tahakkuk ederse ödeme de o kadar yapılırken Sultan Abdülaziz döneminde Marko Paşa'nın gayretiyle masraflar için ayda 15.000 kuruş standart bir tahsisat ayrılmıştı. Ancak Eczahane idaresinin yaptığı tasarrufla masraflar 15.000 kuruştan 10000 kuruşa kadar indirilmiştir. Marko Paşa'nın Eczahâne-i Hümâyûn'un başında olduğu 16 yıl boyunca, mutad tahsisat haricinde olarak, satın aldığı tıbbi malzeme ve ilaç masrafı ise 250.000 kuruşa ulaşmış, ancak bu para ödenmediğinden II. Abdülhamid dönemine intikal etmiştir. II. Abdülhamid döneminde sarayda genel anlamda yapılan tasarruflar çerçevesinde Eczahâne çalışanlarının da maaşlarında indirim yapılırken tahsisatı 10.000 kuruştan 8.000 kuruşa kadar inmişti. Dönemin Eczacıbaşısı kaleme aldığı bir takririnde bu hususları dile getirirken sarayın nüfusunun artması ve buna ek olarak bir de Dağıstan bölüklerinin kurulması nedeni ile Eczahane masraflarının karşılanmasında 8.000 kuruşun yetersiz kaldığından söz etmekteydi; aynı raporda Eczahâne için alınan ilaçların ve saray dışında bazı muhtaç kimselere yapılan sağlık yardımlarının masraflarının da mevcut durumu ağırlaştırdığından bahisle tahsisatın arttırılmasını talep etmekteydi¹⁰⁰⁵.

yapan tabib, eczacı ve diğer görevlilerin vazifelerini düzenleyen bir talimat için bkz. Terzi, a.g.m., s. 55-64.

¹⁰⁰⁴“..Beşiktaş sahil sarayı eczânesinde müstahdem ismailin hizmetini husn-ı ifâya muktedir olmaması ciheti ile şehri yüzyirmi gurus maaşın bin iki yüz doksan sekiz senesi temmuzunun yirmi ikisinden itibaren yerine alınan ve iki seneden beri mezkur eczahânedeki mülâzemetin hizmet etmekte olan Abdullah...” (BOA, HH.İ, 58/56, 27 Eylül 1298/9 Ekim 1882).

¹⁰⁰⁵“.. Malûm-ı merâhım-melzûm-ı hazret-i şehriyârileri buyrulduğu üzere vâlid-i mâcid-i keşirü'l-mehâmid-i tâcdârieleri cennetmekân huld-âşiyân sultan Abdülmecid Hân-ı Gâzi hazretlerinin zamân-ı saltanatlarında eczahane-i hümâyûnlarının eczâ bahasıyla masârif-i müteferrika-ı sâiresi gayr-i maktû olup bunun beher mâh ber- müceb-i defter-i sarfiyât esmâni bi'l-hisâb her ne mikdara bâliğ olur ise âna göre Hazine-i Hâssa-yı Şâhânelerinden bi'l-ahz hüsn-i idare olunmakda iken muahharan cennetmekân Sultan Abdülaziz hazretlerinin zaman-ı saltanatlarında Marko Paşa kulları marifetiyle maktû hükmüne konularak şehri on beşbin kuruşla idare olunduğu halde tasarruf edilip on bin kuruşa tenezzül etmiş ise de idareye gayr-i kâfi olmasından dolayı paşa-yı mümâ ileyh kullarının müddet-i idaresi olan on altı sene zarfında muhassasât-ı mezkûre haricinde olarak paşa-yı mümâ sarf etmiş olduğu eczâ bahası olan ikyüz elli bin kuruşun hazine-i celîlece adem-i tesviyesinden dolayı el-yevm açıkta kalmış ve maa haza cülûs-ı hümâyûn-ı mes'adet-makrûn-cenâb-ı padişahileri rûz-bî firûzundan şimdiye kadar devâir-i şâhâneleri bendeganı nüfusunun vukû-ı tekessürü ve dağıstan bölüklerinin dahî müceddeden teşekkülü ve eczahanelerin ise müteferrik sûrette bulunması cihetiyle idareye gayr-i kâfi görünen mezkûr on bin kuruştan muahharan maaşat hakkında ifâ buyrulan humus-ı tenzilâtın

II. Meşrutiyet döneminde Topkapı Sarayı eczanesinde sadece bir eczacı kalmıştı. Sertabib-i Hazret-i Şehriyârî imzalı bir takrirden Topkapı Sarayı'na hergün gelen reçetelerin zamanında imal edilmesinin tek bir eczacı ile mümkün olamayacağı belirtiliyor ve ikinci bir eleman talebini dile getiriyordu¹⁰⁰⁶.

Halife Abdülmecid döneminde saray eczanesinde yapılacak ilaçlar ve buradan verilecek malzemelerle ilgili olarak bir takım düzenlemelere gidilmişti. İlaçların verilmesi, reçetelerin kayıt düzeni sıkı bir kontrol altına alınmaya çalışılmış, Eczanenin mevcut imkânları ile idaresine gayret edilmiştir¹⁰⁰⁷.

Eczanenin bütçesinin ayda 135 liradan (13.500 kuruş) 50 liraya (5.000 kuruş) indirilmiş olması eczane idarecileri tarafından hayretle karşılanmıştı. Bu dönemde saray eczanesinde ayda ortalama 900-950 reçete imal edilmekteydi. Bunların saray dışında imalleri gerektiği durumlardaysa 400-500 lira kadar bedel ödenmekteydi¹⁰⁰⁸. Böyle bir durum içindeyken bütçede yapılan bu kısıtlamaya ilişkin tepkiler kaleme alınan dilekçelerde dile getirilmekte; daha önce eczaneden sadece fukaranın ve ihtiyaç sahiplerinin ilaç masrafı için bile 70 -80 lira tahsis olunurken yeni tahsisatın

dahî icrâsıyla sekizbin kuruşa tenezzül etmiş ve bu halde kemâl-i ikdâm ve tasarruf olduğu cihetle bit-tab' bil cümle devâir-i şâhâneleri bendegânı kullarıyla sadaka-ı sırr-ı şevket-efser cenâb-ı padişâhilerinden olmak üzere bazı muhtâcîn kullarına sarf olunmuş olan muâlece esmânıyla eczahâne-i âmirenin kömür ve kahve ve masârif-i müteferrikasının mikdarı muhassasât-ı mezkûreden ziyâde olarak karşılıksız kırk bin kuruş müddet-i idare-i bendegânemde düyûn vukubulmuş ve bunun gittikçe vüs'ati terakkî edeceği derkâr görünmüş olduğundan işbu düyûnât-ı vâkiadan dolayı eshâb-ı matlûb herbâr sızlanmakda olduğu cihetle mezkûr kırk bin kuruşun tesviyesi zimmında işbu sekizbin kuruşdan beher mah seretıbbâ kulları marifetiyle bi't-tefrîk te'diye-yi deyn edilmekde ise de bundan böyle idare-yi hazıraca müşkilât- azîme çekileceği ve sarf olunması lazım gelen eczânın dahî mübayaa ve ahz olunamayacağından ez-her cihet kusur vukua geleceği gibi kırk seneden berü müftehir ve mübâhî olduğum şeref-i ubûdiyetden mahrûm kalınacağından ber vech-i ma'rûz kadîmi vechile sarf olunan muâlece esmânıyla masârif-i müteferrikanın .(.....) nihâyetinde bi'l-hisâb takdîm kılınacak defteri üzerine i'tâsı veyahud humus-ı mezkûrun mea zam ihsânıyla derece-i kifâyeye iblâğı ve olmadığı suretde mezkûr Dağistan bölüklerinin teşekkülünden itibaren sarf olunan muâlece esmanının başkaca tahsîsi ve ifâsı zimmında icâbıbin icrâ buyrulması hususuna irâde-i ihsân-âde-i hazret-i tacdarileri..." (BOA, Y.PRK.SGE, 2/15, r. 1300/1884).

¹⁰⁰⁶ BOA, HH. İ, 203/65, 8 Ş 1328/13 Ekim 1910.

¹⁰⁰⁷ “..Eczâhâne masârifinin verilen tahsisâtıyla idâresi imkânı olamayacağı beyânıyla ve bu tahsisatın tezyîdi hususunun atebe-i akdes-i hilâfetpenâhiye arzına delâlet buyrulması recâsıyla takdîm olunub beyân-ı mütâlâa için tevdi buyrulduğu müdiriyet-i umûmiyyenin 30 teşrinievvel 39 tarih ve 32 numarolu tezkiresinden anlaşılan takrîr üzerine beyân-ı mütâlâa edebilmek üzere birkaç ay zarfında yapılan reçetelerin adedini ve kimlere aid olduğunu ve mubâyaa ve fiyatına nazaran esmân... gösterir bir cedvel tanzimi gibi...” (BOA, MB, 1149/13).

¹⁰⁰⁸ BOA, MB, 1149/4, 30 Teşrinievvel 1339/30 Ekim 1923.

50 lira olarak takdir edilmesi ibret verici bir gelişme olarak değerlendirilmekteydi. Yetkililer yazdıkları raporlarda diğer dairelerin bütçelerindeki kısıtlamaların bir dereceye kadar anlaşılrsa da sağlık konusunda tasarruf yapılmasının doğru olmadığı bunun daha sonra geri dönülmez hasarlara neden olacağı hususu vurgulanmıştı. Sertabib vekili tarafından kaleme alınan raporda hastalıkların nispeten azaldığı yaz aylarında bile bu tahsisatın yetmesi olanaksız iken hastalıkların arttığı kış aylarında bu tahsisatla idarenin asla mümkün olamayacağı hatırlatılmakta ve tahsisatın eski durumuna getirilmesi istenmekteydi¹⁰⁰⁹.

3.1.3.1.3.9. Mızıka-yı Hümâyûn ve Hademe-i Hâssa

Müzik insan hayatında olumlu ve sağaltıcı etki yaptığı gibi tarih boyunca yönetenler katında ilgi ve himaye görmüştür. Bu bazen cephede askerleri motive edici düşmanı ürkütücü bir nitelik taşıırken¹⁰¹⁰ bazen de devletin heybet ve ihtişamını sergilemek amacına matuf olmuştur. Bu çerçeveden bakıldığında Türk devletlerinin yönetim saraylarında müziğe her zaman yer verilmiş; müziğe ilişkin kurumlar oluşturulmuştur. Selçuklu Sultanlarının, saraylarında günde beş kez nebet çalınmasını bir kural haline getirmeleri, bu uygulamanın egemenlik simgelerinden biri olduğuna işaret eder¹⁰¹¹. Selçuklu ve Osmanlı hükümdar saraylarında mîralem ağanın (Emîr-i Alem) idaresinde faaliyet gösteren Tablhâne, her türlü devlet teşrifatında, padişahın bir yerden başka bir yere hareketinde mehter çalınmasını sağlar, devlet heybet ve görkemine müzikle katkıda bulunurdu¹⁰¹². Tablhane'nin hükümdar sarayındaki Divanhane'nin hemen yakının da ya da sefer sırasında Otağ-ı

¹⁰⁰⁹ BOA, MB, 1149/4.

¹⁰¹⁰ Savaşlarda askerini motive etmek ve düşman askerini korkutmak için müziğin araçsallaştırılmasının tüm eski milletlerde görülen bir durum olduğu tespit edilmektedir. Aristoya atfedilen *Kitabu's-Siyâse* isimli eserde seslerin insan ruhu üzerindeki etkisi sebebiyle savaşlara müzikle gitmenin düşmanı korkutma amacı taşıdığına ve ordularda bu işle ilgili kurumların bulunduğuna değinilmiştir (Nuri Özcan, "Mehter", *DİA*, XXVIII, İstanbul 2003, s. 545).

¹⁰¹¹ XIX. yüzyıla değin Türk ve İslam devletlerinde yer bulan mehter takımlarının barışta ve savaş halinde icra ettikleri vazifeye "nebet vurma" denirdi. Nebet vurmanın belli şartları vardı. Bağımsız devletler nebet vuran "tablhâne", "nakkarhâne" ya da "mehterhâne" denilen kurumlarını diledikleri gibi kurup kullandırlarken bağılı devletler ancak tabi oldukları devletlerin izniyle bunlara sahip olabilirler ve izin verildiği kadar nebet çaldırabilirlerdi (Özcan, a.g.m.,s. 545).

¹⁰¹² Zeynep Tarım Ertuğ, "Tablhâne", *DİA*, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 33-334.

Hümayun civarında yerini alması müziğin devlet teşrifat ve teşkilatındaki yerini göstermesi bakımından simgesel bir değer taşır¹⁰¹³.

Devletlerin egemenlik sembollerinden olan tablhone, nakkarhane ya da daha yaygın adıyla mehterhâne kurumları ise gerek Türk saraylarında gerekse Osmanlı sarayında başlangıçtan itibaren yer bulan vazgeçilmez kurumlardan olmuştur. Bu teşkilatta bilinen en ciddi gelişme II. Mehmed döneminde Demirkapı'daki Nevbethane'nin kurulmasıyla gerçekleşmiş; İstanbul'un Eyüp, Galata, Tophane, Beşiktaş, Kasımpaşa, Yeniköy, Beykoz, Rumelihisarı, Anadoluhisarı gibi bölgelerinde günde üç kez nevbet vurulması emredilmişti. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesi ile birlikte mehter de (Tabl u Alem Mehteri) lağvedilmiş, yerine Avrupa bandosu örnek alınarak Mızıkâ-yı Hümâyûn ihdas edilmiştir¹⁰¹⁴.

Batı müziği kültürünün Osmanlı askeri sistemine ilk girişi III. Selim dönemine rastlar¹⁰¹⁵. Nizâm-ı Cedîd adı altında teşkilatlandırılan orduda istihdam edilmek üzere bir de *boru takımı* ihdas edilmiştir. Bu takımda Vaybelim Ahmed Ağa ve Trampetçi Ahmed Usta gibi Türkler de görev yapmıştır¹⁰¹⁶. II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesinden sonra, 1827'de oluşturulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye alaylarının müzik ihtiyacı için teşkil olunan Mızıkâ-yı Hümâyûn'un öğretmenliğine de ilk olarak Ahmed Ağa ve Ahmed Usta görevlendirilmişler ve bunları Manguel adında bir Fransız¹⁰¹⁷ takip etmiştir; Mösyö Manguel'in ölümü üzerine ise 1828 yılında yerine İtalyan Giuseppe Donizetti getirilmiştir¹⁰¹⁸. İstanbul'a "Osmanlı Saltanat Mızıklarının Baş Ustakârı" unvanıyla

¹⁰¹³ Bu konuda kapsamlı bir çalışma için bkz. Fırat Boztaş, "Onaltıncı Yüzyılın Sonuna Kadar Osmanlı Devleti'nde Tabl ve Alem Mehterleri Teşkilatı", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2009.

¹⁰¹⁴ Mehter hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ertuğ, a.g.m., s. 33-334; Özcan, a.g.m., s. 545-549.

¹⁰¹⁵ Bu konuda bkz. Selçuk Alımdar, "XIX. Yüzyıldan İtibaren Osmanlı Devleti'nde Batı Müziğinin Benimsenmesi ve Toplumsal Sonuçları", İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2001.

¹⁰¹⁶ Emre Aracı, **Donizetti Paşa Osmanlı Sarayının İtalyan Maestrosu**, İstanbul 2007, s. 56; Fırat Boztaş, "Onaltıncı Yüzyılın Sonuna Kadar Osmanlı Devleti'nde Tabl ve Alem Mehterleri Teşkilatı", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009.

¹⁰¹⁷ Toker, a.g.t., s. 23.

¹⁰¹⁸ A.e., s. 23-24; Aracı, a.g.e., s. 52.

gelen¹⁰¹⁹ Giuseppe Donizetti maiyetinde yaklaşık yirmi müzisyenle çalışmalarına başlamıştı. Enderun-ı Hümâyûn'daki acemilerden seçilen bir gruba müzik eğitimi vermek üzere görev alan Donizetti, buradaki öğrencilerin tutumlarından ve bulunduğu ortamdan umutsuzluğa kapılarak istifa etmek isterse de II. Mahmud devreye girerek kendisini ikna eder; maiyetine de daha uysal ve genç içoğlanları verilir¹⁰²⁰. Donizetti'nin başarılı bulunan çalışmaları ve gayretleri Osmanlı Devleti'nde en üst düzeylerde takdir ve taltif edilmiştir¹⁰²¹.

Mızıka-yı Hümâyûn ilk kurulduğu yıllarda, Mehterhâne'nin icra ettiği merasimlerde görev aldı. Bu merasimlerin başlıcaları cülûs, muâyede ve Cuma selamlık törenleri idi¹⁰²². Bunların yanısıra mübarek gün ve geceler sarayda idrak edilirken Müezzinân-ı Hâssa'ya önemli iş düşerdi. Burada görev yapan sanatçılar Sâzendegân-ı Hâssa'da da görev alırlardı. Teravîh namazları, mevlid törenleri ve bayramlarda yapılan törenlerle vakit namazları, Müezzinân-ı Hâssa'nın görevlerini icra ettikleri alanlardı. Sâzendegân-ı Hâssa ise sarayda gerçekleştirilen eğlencelerde musikî fasıllarında görev alırlar, biniş-i hümâyûn adı verilen padişah gezmelerinde hazır bulunurlardı. Sâzendegân-ı Hâssa'da görev alan sanatkârlar Enderûn-ı Hümâyûn'da özel eğitime alınırlar; IV. Murad döneminde tesis edilen Seferli Koşuşu'nda ikamet ederlerdi. Buradaki sanatkâr adayları hem icrada bulunurlar hem de koştaki acemilere müzik eğitimi verirlerdi. Özellikle Sultan II. Mahmud'un huzurunda sık sık müzik icra edilir; müzik sarayda geniş bir uygulama alanı bulurdu¹⁰²³. Adları sazandelerle birlikte olmakla beraber müstakil bir icra kolu olan "tavşânân (tavşanlar)" ise bir dans grubuydu ve oldukça da ilgi görmekteydiler¹⁰²⁴.

Sultan Abdülmecid döneminde sarayda icra edilen müzik ve bağlı sanat kollarındaki icranın içeriğinde değişiklikler olmuş; yenileşme süreci etkisini bu alanda da göstermiştir. Değişen saray teşkilatı gereğince Sâzendegân ve

¹⁰¹⁹ Aracı, **a.g.e.**, s. 55

¹⁰²⁰ A.e., s. 59.

¹⁰²¹ Toker, a.g.t., s. 26.

¹⁰²² A.e., s. 27.

¹⁰²³ II. Mahmud, yeni yetişen müzik öğrencilerini sık sık huzuruna kabul ederek bu konudaki kararlılığını gösteriyordu (Aracı, **a.g.e.**, s. 60).

¹⁰²⁴ Toker, a.g.t., s. 28-33.

Müezzinân-ı Hâssa'ya mensup sanatkârların Enderûn'da ikamet etmelerine de son verilecek; bunlar artık doğrudan Sâzendegân ve Müezzinân kadrolarına atanacaklardı. Bu dönemle beraber bu iki birim Mızıkâ-yı Hümâyûn'a bağlanmış oluyordu. Sultan Abdülmecid döneminde sarayda Türk musikisi devam etmekle beraber saray orkestrası ve cariyelerden teşekkül ettirilen harem bandosu tarafından Batı menşeli müzik icra edilmeye başlanmıştır. Bir diğer ifadeyle, Türk müziği saraydaki varlığını devam ettirmekle beraber ağırlık Batı müziğinde olmuştur¹⁰²⁵. Saray orkestrası şefliğine 1849 yılında Angelo Mariani atanmış; onun 1852'deki ölümünden sonra bu göreve de o sırada Mızıkâ Sermuallimi olan Donizetti Bey getirilmişti¹⁰²⁶.

Mızıkâ-yı Hümâyûn'un yerleşkesi Sultan Abdülmecid döneminde Çırağan Sarayı ek binalarından birinde faaliyet göstermekteydi¹⁰²⁷. Taksim Mecidiye Kışlası'nın (Taş Kışla) inşasının tamamlanmasından sonra ise (1847-1850) bu bina Mızıkâ-yı Hümâyûn'a tahsis kılınmıştı¹⁰²⁸. Mecidiye Kışlası'nın bu işlevi imparatorluğun sonuna değin devam etmiştir¹⁰²⁹.

Sultan Abdülmecid döneminde Mızıkâ-yı Hümâyûn'da görev yapan hanende ve sazadelerin eğitiminde Müezzinân-ı Hâssa kadrosunda bulunan sanatçıların görevlendirildikleri tespit edilmektedir¹⁰³⁰. Yine bu dönemde Mızıkâ-yı Hümâyûn bünyesinde yer alan tavşanların hizmetine "gerekli olmadıkları" gerekçesiyle son verilmiş; onlardan kalan maaşlar ise hânende ve sâzendeler arasında pay edilmiştir¹⁰³¹. Mızıkâ-yı Hümâyûn bünyesinde yer alan askerler için, diğer

¹⁰²⁵ A.e., s. 38-40.

¹⁰²⁶ A.e., s. 42; Alımdar, a.g.t., s. 51-63.

¹⁰²⁷ Aracı, a.g.e., s. 108.

¹⁰²⁸ Mecidiye Kışlası 44.306 keseye mâlolmuştu (BOA, MB, 1042/44, 29 S 1266/14 Ocak 1850).

Burası şehzadelerin sünnet törenlerinde de kullanılırdı (BOA, HH. İ, 51/21, 23 L 1288/5 Ocak 1872).

¹⁰²⁹ BOA, MB. İ, 141/109, 11 Nisan 1326/24 Nisan 1910.

¹⁰³⁰ BOA, HH. İ, 18/58, 10 R 1270/10 Ocak 1854.

¹⁰³¹ “..Mâbeyn-i hümâyûn-ı mülûkâneye mahsûs tavşânân ve sâzendegân ve sâireye tevzi olunmak üzere beher mâh hazîne-i hâssa-yı şâhânedan bâ ilm u haber Necib bey tarafına i'tâ olunmakda olan dörtbin yüz on guruşdan zikrolunan tavşanlar adem-i lüzûmu cihetiyle bu def'a lağv buyrulmuş olduğundan...” (BOA, MB, 12/104, 2 M 1267/7 Kasım 1850).

mutfaklarda olduğu gibi günde iki kez yemek çıkartılmaktaydı. Bu kurumun aşçıları ve kileri de ayrı olup aylık yiyecek tahsisatı da bulunmaktaydı¹⁰³².

Sultan Abdülaziz döneminde Sarayın eğlence hayatının oldukça renkli ve canlı olduğu görülmektedir. Mızıka-yı Hümâyûn kadrosunun yetersiz kaldığı durumlarda, saray dışındaki sanatçılarla sözleşme yapılarak istihdam olundukları tespit edilmektedir¹⁰³³. Bu dönemde sarayın hânende ve sâzende takımı ile fasıl takımı iki ayrı sınıftı. Bunlardan ilki Mızıka-yı Hümâyûn'a bağlı olanlar¹⁰³⁴ diğeri saray için çalışmakla beraber dışarıda da iş yapabilenler idi¹⁰³⁵. Fasıl takımı sermüezzin, sersâzende, muavin-i evvel, kanunî, neyzen, santûrî, lavtacı, kemanî ve kemençecilerden teşekkül etmekteydi. Fasıl takımı içinde gayrimüslimler, daha doğrusu Hıristiyan olanlar, maaş defterlerinde ayrı bir başlık halinde belirtiliyordu¹⁰³⁶.

¹⁰³² Sultan Abdülmecid dönemine tarihlenen bir mutfak defterine göre bu mutfağın ayda 1.493 kıyye şeker-i gubâr (toz şeker), 1.980 kıyye revgan-ı sade (sade yağ), 3.190 kıyye urz (pirinç), 210 kıyye revgan-ı tere (tere yağı), 766 kıyye soğan, 262 kıyye fasulye, 73 kıyye nohut, 193 kıyye tuz, 137 kıyye salamura peyniri, 320 kıyye dakik-ı hâs (has un), 32 adet tavuk, 67 kıyye sabun, 2 kıyye kahve, 14.5 kıyye kaymak, 40 kıyye süd-ı hâlis (halis süt), 110 kıyye buğday, 2.000 adet yumurta, 135 kıyye helvacı kabağı BOA, HH. ERA, 2/20, 1272/1856.

¹⁰³³ Osmanlı sarayında eğlence anlayışıyla ilgili bir çalışma için bkz. Zeynep Tarım Ertuğ, "Osmanlı Sarayında Eğlence Anlayışı ve Meclis", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C.IV, Sayı 1, İstanbul 2007, s.

¹⁰³⁴ Mızıka-yı Şâhâne hânende ve sâzende bendegânına tahsis buyrulan maaş ve mâhiyât: Neyzen mülâzım Salih Efendi 200, müezzin çavuş Rıf'at Bey 150, müezzin mülâzım Reşid Ağa 200, müezzin çavuş Ferhad efendi 140, müezzin çavuş Mustafa Efendi 140, Müezzin çavuş İsmail Efendi 140, Müezzin çavuş Asım Efendi 140, müezzin çavuş Tahir Efendi 140, lavtacı İzzet Bey 140, lavtacı Abdi Bey 140, kemanî çavuş Re'fet Ağa 140, müezzin çavuş Edhem Ağa 140, müezzin onbaşı Hidayet Efendi 130, müezzin çavuş Raşid Ağa 120, kanûnî çavuş Edhem Efendi 120, müezzin çavuş Latif Ağa 120, Kemanî mülâzım Kamil Ağa 120, kemanî çavuş Yusuf Ağa 120, kemanî çavuş Hüdayî Efendi 120, müezzin onbaşı Mustafa Efendi 120, müezzin onbaşı Raşid Efendi 120, santuri çavuş Hayri Bey 100, kemençeci Emin Ağa 100, tanbûrî çavuş Yahya Ağa 80, kemençeci yüzbaşı Mehmed Efendi 80, neyzen çavuş Osman ağa 80, santuri çavuş Hilmi bey 80, kemanî çavuş Fehmi bey 80, müezzin çavuş Faik bey 80, lavtacı mülâzım İzzet Bey 80, neyzen çavuş Aziz Ağa 40, kemâni onbaşı Zühdü Bey 40, kanuni onbaşı Faiz Efendi 30, neyzen mülâzım Ali Ağa 20, kemanî çavuş Said Ağa 20, kemençeci Hamdi Ağa 20, müezzin Feyzi Ağa 40 kuruş (BOA, MB, 113/74, 1283/1867-68, tt).

¹⁰³⁵ Dışarıda bulunan fasıl takımı; sermüezzin-i hazret-i şehriyârî İsmail Efendi 400 kuruş, sersâzendeğân-ı hâssa Haşim Bey 400 kuruş, muâvin-i evvel İsmet Ağa 350 kuruş, muâvin-i sâni Osman Bey 350 kuruş, Kanûnî Ömer Efendi 310 kuruş, hanendegândan Hacı Edhem Efendi 200 kuruş, neyzen Kadri Ağa 200 kuruş, Neyzen Ali Efendi 200 kuruş, Neyzen Halil Efendi 200 kuruş, Neyzen Hafız Mustafa Efendi 150 kuruş; serşairan Selim Baba 350 kuruş, Âşık İsmail Baba 250 kuruş, Hasan Baba 200 kuruş, Mehmed Baba 200 kuruş (BOA, MB, 113/74, 1283/1867-68, tt).

¹⁰³⁶ *Hristiyan sazende takımı: Hristiyan sazende başısı kemâni Todorakî 830 kuruş, Kemençeci Hristo 190 kuruş, Kemençeci Civan 190 kuruş, Hanende Boğos 190 kuruş, Santûri Dimitrâki 190 kuruş, Lavtacı Serkiz 190 kuruş, Daireci Vasilaki 190 kuruş, Hanende Vartan 190 kuruş, Lavtacı Memko 190*

Sarayda bu dönemde tiyatro o denli önemli bir yere sahipti ki her ay düzenli olarak yapılan harcamalar arasında “oyun masarısı” ayrı bir başlık olarak yer alıyordu. Mızıkayı Hümâyûn Oyun Takımı’na yapılan masraflar incelendiğinde yapma sakal, şalvar, yaşmak, salta, Tunus fesi, sarık, baston, peştamal, başlık, ceket, çorap, pudra, mor çuha, siyal eldiven, terlik, ayak yemenisi gibi oyunlarda kullanılan malzemelerin satın alındığı belirlenmektedir¹⁰³⁷. Oyun takımına yapılan bu harcamalar, sanatın ve daha özel anlamda da tiyatronun bu dönemde kurumsallaştığının ve saray tarafından desteklendiğini göstermektedir. Sarayda temaşa sanatlarının en güzel örneklerini sergileyen kirli kol takımı¹⁰³⁸, mâbeyn ve harem tiyatro takımı, tavşanlar istihdam olunmaktaydı. Bunların bir kısmı Mâbeyn-i Hümâyûn’a resmen bağlıyken bazıları da serbest çalışan gruplardı¹⁰³⁹. Sultan Abdülaziz döneminde sarayla sözleşmesi olan ve rağbet gören saz ve tiyatro kadrosu bir tespite göre şöyleydi¹⁰⁴⁰:

Esb cambazı, zor cambazı, İsmet Baba kumpanyasından Madam Odelya (10 kişi); Üsküdarlı cambaz Markiti (18 kişi); Komedyacı Güllü Agop (22 kişi); Hokkabaz Şükrü Efendi (6 kişi); Hokkabaz Duman (5 kişi); Hokkabaz Jean Martin (3 kişi); Rus Kumpanyası 832 kişi; Cambaz Mehmed Ali Ağa takımı (25 kişi) ve maiyetindeki balo takımı (4 nefer); Pantomimci Corci takımı (22 kişi); Bahriye neferi cambazları (2 kişi); Kalkan oyuncular (2 kişi); Han kol takımı (45 kişi); zuhûri kol takımı (37 kişi); Nevat kol takımı (43 kişi); hayal takımı (6 kişi); Ayvansaray çalgı takımı (8 kişi), Hıristiyan çalgı takımı (130 nefer); Şâirân (10 kişi); Suriye çalgıcıları (5 kişi); Yahudi hokkabaz takımı (55 kişi); Arap hokkabazları (2 kişi); Rumî kuklabaz (9 kişi); Rıza Efendi Mızıkası (14 kişi); Yevmiye ile istihdam olunan kuklabaz Agop, Maymuncu.

kuruş, Lavtacı Küçük Dimitraki 190 kuruş, Hanende Nigos 190 kuruş, tebea-yı Yahudi Yasef 180 kuruş (BOA, MB, 113/74, 1283/1867-68, tt).

¹⁰³⁷ BOA, MB, 151/75, 154/23, 6 CA 1290/2 Temmuz 1883.

¹⁰³⁸ 1869 yılına ait bir atıyye defterine göre kirli kol takımı şu şekilde teşekkül ediyordu: Kolbaşı, üç nefer Pişekâr, çengiler, köçekler, dört nefer kolağası, maymuncu, ayıcı, canbaz, kuklacı, çadircılar, başmusahib ağa (BOA, HH.d., 27795, r. 1285/1869-70).

¹⁰³⁹ BOA, HH.d., 27795, r. 1285/1869-70; HH.d., 27797, 15 N 1279/6 Mart 1863.

¹⁰⁴⁰ BOA, MB, 130/2, h 1287/1871-72.

Sultan Abdülaziz döneminde geleneksel temaşa ve yerli musikiye önem verildiği bilinmekteyse de yine batı tarzı müziğin tamamen göz ardı edildiği ya da saray dışında tutulduğu söylenemez. Nitekim İtalya sefarethanesi ile yapılan bazı yazışmalarda Mızıkayı Hümâyûn bandolarında İtalya ve Avusturya kökenli parçalardan çalındığı; özellikle de polka, mazurka ve bazen de opera parçaları icra edildiği belirtildikten sonra bu parçalarla ilgili notaların doğal olarak en iyilerinin bu ülkelerde bulunacağından bahisle tedariki ve saraya gönderilmesi istenmektedir. İtalya Sefarethanesi'ne gönderilen yazıda İstanbul'da bu parçalarla ilgili notaların istenen nitelikte olmadığı ve üstelik fahiş fiyatla satıldığı da kaydedilmektedir¹⁰⁴¹. Sarayda Batı müziğine ilişkin eserlere yer verildiği gibi yurt dışındaki müzik kuruluş ve derneklerine de maddi yardımda bulunuluyor; bu tavrıyla dünya gündemindeki sanat faaliyetlerini izlediğini belli etmiş olunuyordu¹⁰⁴².

Sultan Abdülaziz saltanatının son yıllarına doğru mali durum nedeni ile devlet dairelerinin tümünde tasarruf tedbirlerine müracaat olunurken Mızıkayı Hümâyûn ve Hademe-i Hâssa teşkilatında da kısıtlamalara gidilmişti. Teşkilata açıktan atama talepleri tasarruf gerekçesi ile reddediliyor, atama bir yana mevcut elemanların istihdamının bile bütçeye yük getirdiği ifade ediliyordu¹⁰⁴³.

II. Abdülhamid'in saltanatın ilk yıllarında Mızıkayı Hümâyûn'da tasarruf tedbirleri uygulamasına devam edilmiştir. Bu çerçevede çalışanların sayısından 38 kişi kadro harici bırakılarak toplam sayı 386'ya çekilmiştir. Böylelikle tayinat

¹⁰⁴¹ “..İtalya sefâret-i seniyyesine, Saâdetlu efendim hazretleri, Mızıkayı hümâyûn bandosunda İtalyan ve Nemçe'nin güzel havalarından ve ekser polka ve ve mozarka ve bazan opera parçaları terennümsâz olunmakta olduğuna ve işbu havaların en alâsının orada bulunacağı derkâr bulunduğu binâen isrâ olunan pertatora parçalarının usûlünde olmak üzere oranın mızıkâ muallimleri marifeti ile bir kütâ mükemmel pertatoranın bi't-tedârik bahâ ve masârifini mübeyyin pusulasıyla beraber sür'at-i irsâli bâbında...” (BOA, MB, 162/91, 2 S 1291/21 Mart 1874; BOA, MB, 166/85, 1 Kânunievvel1290/13 Aralık 1874); 168/6, 12 M 1292/18 Şubat 1875).

¹⁰⁴² Sultan Abdülaziz Viyana'da faaliyet gösteren “Mozart” isimli müzik cemiyetine parasal destek sağlamış; cemiyet de Avusturya sefâreti aracılığı ile teşekkür etmişti (BOA, MB, 164/38, 2 CA 1291/7 Haziran 1874).

¹⁰⁴³ BOA, MB, 170/42, 7 C 1292/11 Temmuz 1875. H.1291 tarihli bir mutfak tayinat defterine göre Mızıkayı Hümâyûn'da 1 miralay ve 412 nefer ve 164 subay olmak üzere 577; Hademe-i Hâssa'nın ise 1 miralay, 157 nefer ve 85 asker olmak üzere 243 mevcudu bulunmaktaydı (BOA, HH. İ, 55/3,5 B 1291/18 Ağustos 1874).

bedellerinden 6.366 kuruş tasarruf sağlanmışır¹⁰⁴⁴. Bu dönemde Mızıka-yı Hümâyûn görevlilerinin istihdamına ilişkin yapılan bir düzenlemeyle yaşı geçkinler ya da müzik kabiliyeti olmayanlar Hazine-i Hâssa Nezareti'nde başka bir göreve nakledileceklerdi. Mızıka-yı Hümâyûn'daki görevine devam etmeyen ya da yapılan disiplin uyarılarına kulak asmayanların ya emekli edilmeleri ya da –emeklilikleri gelmemişse- işten el çektirilmeleri öngörülüyordu¹⁰⁴⁵.

II. Meşrutiyet sürecinde yönetimde askerlerin güç kazanması ve birbiri ardına yaşanan savaşlarda elden çıkan toprak parçaları ve insan kayıpları milliyetçilik akımlarının güçlenmesine neden olmuş; böyle bir ortamda askeri yüreklendiren ve vatan sevgisini aşıl原因an “bando” özel bir önem kazanmıştır. Her gün padişahın Zülvecheyn Salonu'ndaki dairesinde nöbet tutmaya gelen Hademe-i Hâssa askerlerinin giyim kuşamına son derece dikkat edilirdi. Mızıka-yı Hümâyûn bünyesinde yer alan tiyatro takımı bu dönemde lağvedilmiş ve bunlardan artan araç ve gereç satılarak bedelinin Mızıka-yı Hümâyûn için kullanımı uygun görülmüştü. Mızıka-yı Hümâyûn ve Hademe-i Hâssa'nın yemekleri de tabla usulüyle değil yapılan ıslahat gereği genel sofralarda verilecek ve bu kurum için mutfakta özel bir ocak teşkil olunacaktı¹⁰⁴⁶.

Halid Ziya Uşaklıgil anılarında Mızıka-yı Hümâyûn'un icra ettiği parçalarda ahenk sorunu olduğunu belirtir. Mızıkâ-yı Hümâyûn komutanı Faik Bey tarafından kaleme alınan bir yazıda icra edilen parçaların ahenkli ve müzik tekniği açısından da

¹⁰⁴⁴ BOA, HH.d., 14157.

¹⁰⁴⁵ BOA, Y.PRK. SGE, 1/67, h. 1298/1882-83.

¹⁰⁴⁶ Faik Bey yazısında, notaların 600 Frank, 220'şer Frank'tan üç adet “mi bemol” kontrabas ve 350'şer Franktan üç adet “si bemol” kontrabasin satın alınması; tamiri burada mümkün olmadığından Avrupa'ya gönderilecek sazlar için ise 950 Franklık bir masraf çıkarmıştır. Faik Bey talep yazısını “bu eksikliklerin giderilmesi Mızıka-yı Hümâyûn'un düzen ve ahengini sağlayacaktır...” diyerek tamamlamıştır: “..Hademe-i Hâssa-yı Şâhâne ve Mızıka-yı Hümâyûn efendileri için kumandanlıkla bi'l-istişâre hazine-i hâssanın tahte nezâretinde olmak üzere matbah ve umûmi sofralar teşkili ve bunlar için tedârik edilecek takımların bâ sened kumandanlık nâmına bir mütesellim-i mes'ûle tevdi ve iydeyn ziyâreti hırka-i saâdet ve mevlid-i şerif alaylarıyla ziyâfet-i seniyyelerde ve süferânın sûret-i resmîyede kabullerinde hademe-i hâssaya iksâ edilmek ve hüsnü sûretde muhâfazalarına i'tinâ kılınmak üzere ahîren kabul edilen şekil ve resimde yaptırılarak elbise ve tuğlu kalpaklar masârifinin mızıka-yı hümâyûn bazı neferâtının ikmâli ve bazı mızıka âlâtının ta'miri için harcanacak 2.260 Frankın hazîne-i hâssadan ödenmesi ve hademe ve mızka kışlalarında hazîneye âid olarak mevcûd bulunan tüm eşyânın ve ahîren lağvedilen tiyatro takımlarıyla elbiselerin sûret-i münâsibede elden çıkarılarak esmânının sarfiyât-ı vâkıya ve ...” (BOA, HH.İ, 202/16, 24 Mart 1326/6 Nisan 1910).

eksiksiz olması için notların değiştirilmesi ve kullanılan enstrümanların bazılarının yenilenmesi bir kısmının da tamir edilmesi gerektiği belirtilmekteydi¹⁰⁴⁷.

Ortaya çıkan araç ve gereç sorunlarından biri de Mızıka-yı Hümâyûn'da kullanılan piyanolarla ilgiliydi. Mızıka-yı Hümâyûn Kumandanı tarafından kaleme alınan bir yazıda kullanılan bazı piyanoların eskidiği ve kullanılmayacak duruma geldiği belirtiliyor; çözüm olarak ise saraydaki sağlam piyanolardan birinin kendilerine verilmesini bozuk olanların da onarıldıktan sonra sarayda kullanılmasını gösteriyordu¹⁰⁴⁸.

Mızıka-yı Hümâyûn, Halife Abdülmecid'in Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet ettiği 1922-1924 yılları arasında "Makam-ı Muallâ-yı Hılâfetpenâhî Mızıka Heyeti" olarak isimlendirilmişti. Mızıka heyeti her hafta Cuma günü Fransız salonunda senfonik konser vermekte, müzikaller sahnelemekteydi. Darülfünûn, Darülelhân ve Mekteb-i Sultânilerden her hafta yirmişer öğrenci bu konserleri dinlemeye getiriliyor, gençlerin estetik ve sanatsal gelişimine böylece katkı sağlanması amaçlanıyordu. Bunun yanında müzisyenlerin masrafları, müzik aletlerinin temin ve bakım-onarımı, kira ücreti gibi masraf kalemlerinin karşılanması için ticari amaçlı konserler de verilmekteydi¹⁰⁴⁹.

Halife Abdülmecid sarayında güzel sanatlara ilişkin harcamalar önemli bir yer teşkil etmekteydi. Abdülmecid Efendi kızı Dürrüşehvar'a resim ve müzik dersleri aldirttığı gibi¹⁰⁵⁰ kendisi de bu sanatlarla yakından ilgilenmekteydi. Bugün hâlâ

¹⁰⁴⁷..Mızıka-yı hümâyûnda mevcûd olan ehviye partilerinden bir kısmının teşkilât-ı mûsikaca noksan ve bazılarının aranjanı hatalı olduğu ve elde bulunan sazlardan bir kısmının tamire muhtâc ve bazılarının da teşkilâtça eksik bulunduğu hasebi ile hâl-i hâzırı vechile icrâ-yı âhenkte devâm fen ve sanat nokta-yı nazarından müsâmaha olunmayacak derecelerde hatiâtı kabûl ve iltizâm demek olacağından matbû olarak Avrupa'dan celbi muktezî nota partileri için altıyüz Frank ve ikiyüzyirmişer Franktan üç adet mi bemol kontraba ve üçyüzellişer Franktan üç adet si bemol kontraba esmâni ile tamirâtı buraca mümkün olmamasından nâşi Avrupa'ya gönderilecek sazların tamiri dokuzyüzelli Frank ki toplam ikibin ikiyüz altmış Franka ihtiyaç duyulduğu mızıka-yı hümâyûn muallimliğinden bâ takrîr beyân edilmiş ve işbu nevâkısın ikmâli mızıka-yı hümâyûnunun intizâm ve âhengini müeddî bulunmuş olmağla husûl-ı mekâsîd için..." (BOA, HH.İ, 202/16, 24 Mart 1326/6 Nisan 1910).

¹⁰⁴⁸ BOA, HH. İ, 204/18, 23 Ağustos 1326/5 Eylül 1910.

¹⁰⁴⁹ BOA, MB, 1149/79.

¹⁰⁵⁰ Dürrüşehvâr Sultan'ın müzik öğretmeni Mösyö Hege idi ve kendisine ayda 20 lira maaş tahsis olunmuştu (BOA, MB, 1149/66).

Dolmabahçe Sarayı’nda Müzik Odası olarak bilinen bir oda, Halife Abdülmecid’in müzik odası olarak kullanılmaktaydı. Odanın hemen yanında bulunan ve üzerinde Halife’nin tuğrasının işlenmiş olduğu kuyruklu bir piyano¹⁰⁵¹ Hııafet sarayının güzel sanatlara olan ilgi ve himayesini göstermesi bakımından önemlidir.

Halife sarayının mızıkâ heyetinde bazı sorunlar vardı ki bu sorunlar bizzat mızıkâ heyeti muallimi tarafından dile getirilmekteydi. Muallim tarafından seryaverlik makamına hitaben yazılan bir rapora göre mızıkâ heyeti şarkî ve garbî olmak üzere iki kısma ayrılmakta olup bunlardan şarkî kısmına mensup olan müzisyenlerin “son derece laubali hareket içinde” oldukları, bunların “şark terbiyesi almadıkları” belirtilmektedir. Aynı raporda dikkat çeken bir tespit ise garbî kısma mensup olan müzisyenlerle ilgilidir. Muallime göre Garb müziğinde var olan yüksek ifade gücü, mensuplarının ruhlarında bir incelik yarattığından bunlardan herhangi bir şikâyet bulunmamaktadır. Muallim tarafından, kaba hareketler içinde bulunan şarkî kısım mensupları için bir âdâb-ı muâşeret kursu açılması önerilmiştir¹⁰⁵².

Adları Mızıkâ-yı Hümâyûn ile beraber anılan “Hademe-i Hâssa” ise Osmanlı sarayının tören birliğı niteliğindedir. Hademe-i Hâssa bölüğü; Hırka-i saadet, mevlid-i şerif alayları ile ziyafet-i resmîyelerde ve süferanın resmi surette kabullerinde hazır bulunurlardı¹⁰⁵³. Sultan Abdülaziz dönemine ilişkin bir tespite göre, Hademe-i Hâssa’nın alaylarda görev alan kadrosu 124 kişiydi¹⁰⁵⁴. Hademe-i Rikâb-ı Hümâyûn iki bölükten oluşurken her bölük de sekiz takımdan teşekkül ederdi. Subay kadrosunda miralay, kaymakam, serhezerân, kolağaları, emîn-i esvâb, mülazımlar, serçavuş, çavuşlar, efendi-i çavuş bulunan rikâb hademe birliğinin her takımının başında bir çavuş bulunmaktaydı. Ardından onbaşılar ve neferât gelirdi.

¹⁰⁵¹ Bu piyano bu gün 47 numaralı odada bulunmakta olup 26 Kasım 1923 tarihli bir belgeye göre Mösyö Garabovski tarafından 3.500 kuruş karşılığında onarılmıştı (BOA, MB, 1149/79).

¹⁰⁵² BOA, MB, 1150/85.

¹⁰⁵³ BOA, MB. İ, 141/55, 24 RA 1328/5 Nisan 1910; Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 168.

¹⁰⁵⁴ Hademe-i Hâssa’nın sayıca dağılımı şöyleydi: 30 nefer solak ve 20 nefer peyk; sağ ve sol seyfli tabir olunan arıza 25 nefer, ferikân-ı kirâm hazeratı için sağ ve sol kılavuz 2 kişi, umerâ ve zâbitân hazeratı için sağ ve sol kılavuz 2 kişi, yol hademâtı 20 nefer, beheri sekiz neferden üç takım olmak üzere alkış hademâtı 24 nefer, arzuhal çantacısı 1 kişi. (BOA, MB, 109/80, 1 ZA 1282/18 Mart 1866).

Günlük yoklama jurnallerinden öğrenildiğine göre Hademe-i Rikâb-ı Hümâyûn'a mensup subaylar Arapça ve Kuran-ı Kerîm dersleri görmekteydiler¹⁰⁵⁵.

3.1.3.2. Hususi Birimler

Osmanlı hükümdarlarının kişisel hizmetleri Tanzimat'a kadar büyük ölçüde Enderûn-ı Hümâyûn'daki içoğlanlar tarafından yerine getirilirdi. Seferli, Kiler, Hazine, Hasoda koğuşlarına mensup içoğlanları devlete yönetici olmadan önce sarayda aldıkları sıkı bir eğitim ve tabi tutuldukları disiplin ile yükselecekleri makamlara sadık ve güvenilir birer namzed haline gelirlerdi. İçoğlanlarının padişahın ve sarayın hizmetlerinde istihdam edilmesiyle daha sonra üstlenecekleri görevlerde aynı bilinç ve sadakatla davranmaları hedeflenirdi¹⁰⁵⁶.

XVII. yüzyıldan itibaren kayırma ve himayeler nedeni ile Enderûn'daki eğitim ve disiplin sarsılmaya başlamış; bu kuruma duyulan güven zayıflamıştır. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Enderûn'a alınan gençler kısmen Türk ailelerden seçilmiş; bu dönemden itibaren sarayın ve padişahın hizmetinde bunlar istihdam olunmuştur. "Hazine-i Hümâyûn Hademesi" ya da "Enderûn Hademesi" olarak da isimlendirilen bu kadro arasından hattatlar, müzisyenler, şairler ve benzeri ince zevk sahibi kimseler yetişmiştir¹⁰⁵⁷. Padişahlar Topkapı Sarayı'nı terkettikten sonra kişisel hizmetlerinde istihdam edecekleri bendegânın bir kısmını Hazine-i Hümâyûn hademesi arasından bir kısmını da şehzadeliklerinden itibaren yanlarında bulunan emektarlarından seçmişlerdir.

Hazine-i Hümâyûn hademeleri padişahın ikamet ettiği saraylarda hizmetlerine başladıklarında "Mâbeyn Hademesi"¹⁰⁵⁸ ya da "Gedikât-ı Mâbeyn-i Hümâyûn"¹⁰⁵⁹ olarak isimlendirilirler ve padişahın hususi hizmetlerine atanırlardı. Padişahın kişisel hizmetinde istihdam edilen seccâdecî, ibrikdâr, kitabçı, kilerci, duhâncı, esvâbçı, berber, kahvecî, çantacı, gidiş müdürü, sâzendegân, hânendegân, şâirân-ı Mâbeyn-i

¹⁰⁵⁵ BOA, MB, 98/16, 23 Z 1279/11 Haziran 1863.

¹⁰⁵⁶ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.296-299; Mehmet İpşirli, "Enderûn", **DİA**, XI, İstanbul 1995, s. 185-187.

¹⁰⁵⁷ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 298-299; İpşirli, **a.g.m.**, s. 187.

¹⁰⁵⁸ BOA, MB, İ, 28/80, 28/81, 28/82, 15 Ra 1290/ 13 Mayıs 1873; BOA, MB, 113/79, h.1283/186768.

¹⁰⁵⁹ BOA, MB, İ, 17/71, 9 L 1278/9 Nisan 1862; Akyıldız, "Mabeyn", s. 285.

Hümâyûn, okçular, kuşçular gibi görevliler “Mâbeyn-i Hümâyûn Gedikleri” olarak da adlandırılırdı¹⁰⁶⁰. Mâbeyn hademelerinin unvanları Devlet salnâmelerinde yer almazdı¹⁰⁶¹. Mâbeyn hademeleri hizmet grubunda yer alan gedikler, padişahın iradesi olmak kaydıyla, kendi gruplarındaki bir başka göreve ya da Mâbeyn’de kurenalık¹⁰⁶², yaverlik, Hazine-i Hümâyûn hademeliği ya da Mızıka-yı Hümâyûn ve Hademe-i Hâssa gibi diğer hizmet gruplarındaki görevlere atanabiliyorlardı¹⁰⁶³. Mâbeyn gediklerinin vazifelerindeki geçişlilik II. Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir¹⁰⁶⁴.

Hususi hizmetlerde görev yapan Mâbeyn hademeleri, hizmet ettikleri padişahın saltanatı sona erince bir çıraklık maaşı bağlanarak saraydan uzaklaştırılırlardı. Bu görevlerde bulunanlar, saraydaki hizmetlerinin padişahın saltanatı ile sınırlı olduğunu bilirlerdi¹⁰⁶⁵. Bununla beraber bazılarına yeni saltanat sürecinde de görev verildiği de oluyordu; ancak bu durum nadiren görülmekteydi¹⁰⁶⁶. Her hükümdarın Mâbeyn’de ve Harem’de şehzadelik yıllarından itibaren tanıdığı ya

¹⁰⁶⁰ Sultan Abdülaziz dönemine tarihlenen bir maaş defterine göre Mâbeyn hademeleri, sayıları ve maaşları şu şekilde tespit edilmektedir: Kilâr-ı Hümâyûn Nazırı 900 kuruş, Mâbeyn Müdür-i Evveli 3.500 kuruş, Müdür-i sâni 1.050 kuruş, Serberber 5.000 kuruş, Gidiş Müdürü 1.050 kuruş, Ceyb-i Hümâyûn kâtibi 1.000 kuruş, Seresvâbi 1.500 kuruş, Esvâbi-i Sâni 1.500 kuruş, Serkilârî 1.500 kuruş, Serkilârî Sâni 1.000 kuruş, Seribrikdâr 2.270 kuruş, Serşamdânî 1.500 kuruş, Çantacı 1.000 kuruş, Sertüfengî 1.500 kuruş, Serduhânî 1.500 kuruş, Okçu 1.050 kuruş, Serseccadeci (3 refiki), Mısırlı Müezzîn 2.000 kuruş, Mısırlı Müezzîn 1.000 kuruş, Külhancıbaşı (7 refiki) 1.000 kuruş, Kandilcibaşı (7 refiki) 1.000 kuruş, Serkitâbi 2.250 kuruş, Mâbeyn kahve ocağı kahvecisi (3 kişi), Kilâr-ı Hümâyûn hizmetçileri, şehzade hademeleri (7’si lala, 7’si kilerci ve 1’i berber olmak üzere 37 kişidir) (BOA, MB. İ, 21/70, Tarihsiz).

¹⁰⁶¹ Tahsin Paşa, **a.g.e.** s. 21.

¹⁰⁶² BOA, MB. İ, 15/26, 3 S 1276/1 Eylül 1859.

¹⁰⁶³ Örneğin Esvâbi Osman Nuri Bey Mızıka-yı Hümâyûn’a nakledilmişti. (BOA, MB, 156/117, 4 Mayıs 1289). Serkitabi vefat edince onun yerine Seresvâbi bu göreve geçebiliyordu (BOA, MB.İ, 19/23, 25 C 1279/18 Aralık 1862). Serfaytoni-i Hümâyûn Hasan Ağa daha sonra Kuşhaneye naklolunmuştu (BOA, MB.İ, 27/12, h. 1289/1872-73).

¹⁰⁶⁴ “..Seresvâbi-i Hazret-i Şehriyârî Sabit beyin hizmet-i asliyyesi kemâ kân uhdesinde kalmak üzere kilâr-ı hümâyûn ve matbah -ı hâss umûruna nezâret etmesi ve sofracılıkta müstahdem bulunan Hüsnü beyin müsinn olub hakk-ı tekâudü iktisâb etmesine mebnî kendisinin tekaude sevki ve kilercilerden Süreyya beyin ibrikdârlığa ve ibrikdârlardan Ahmed beyin şam’adâniliğe nakli ve şam’adânilerden olub el hâletü hâzihi me’zûnen memleketinde bulunan Mustafa beyin maâş-ı hâlîsiyle memleketinde ikâmet etmek üzere hizmetden affı ve üçüncü sınıf bekleçilerden olub mâbeyn sofracılığında müstahdem olan Azîmi beyin bendegân-ı şâhâne silkine idhâli ile...” (BOA, HH.İ, 203/56, 5 Ş 1328/12 Ağustos 1910).

¹⁰⁶⁵ Örneğin Sultan Abdülaziz’in hal’inden sonra Darussaâde Ağası, Kurena, Musahip, Serberber, Esvâbi, Kilârî gibi hizmetlilere çıraklık maaşları bağlanarak çırağ edilmişlerdi (BOA, Y.PRK.HH., 1/35, r. 1292/1876-77).

¹⁰⁶⁶ Sultan Abdülaziz’in sertüfengîlik hizmetinde bulunan Rasim Bey Sultan V. Murad döneminde Alibeyköy Çiftliği Nazırı olarak görevlendirilmişti (BOA, Y.PRK HH, 1/35, 1292/1876).

da kuvvetli referenslara sahip kişileri istihdam etmesi olağan ve beklenen bir durumdu¹⁰⁶⁷.

Gediklerin hizmetleri nedeni ile yaptıkları ödemeler ve alışveriş “devâir-i hazret-i şâhânelerinin masârîfâtı” olarak kaydediliyordu. Bu başlık altında serkilârî, seresvâbî, serşemdânî, serkahveci, seribrikdâr, serduhânî, serkitâbî, sertüfengî, serkühancî, yaveran, çantacı ve bekçilerin hizmetleriyle ilgili masraflarına yer veriliyordu¹⁰⁶⁸. Mâbeyn hademelerinden her birinin kendisine özel bir hizmeti olmakla beraber tüm hademeler aynı zamanda padişahın karîni olmaları nedeni ile güven gerektiren işlerde de görevlendirilirdi. Ceyb-i Hümâyûn’dan ihtiyaç sahiplerine yapılan yardımlar, ihsanlar ya da padişahın benzer kişisel harcamalarına ilişkin ödemeler Mâbeyn hademeleri eliyle de yapılabilmekteydi¹⁰⁶⁹. Mâbeyn hademeleri, padişaha olan yakınlıkları nedeni ile devlet erkânı ya da saray bürokratları tarafından doğrudan arzına cesaret edilemeyen hususlarda aracılık ediyorlar; bazı müşküllerin halline yardımcı oluyorlardı¹⁰⁷⁰.

Sultan Abdülmecid döneminde gediklerin saraydan ayrıldıktan sonra da alıştıkları konforun ve yaşam standardının devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Kendilerine Hazine-i Hâssa’dan tahsis olunan maaş yanında bir de Maliye

¹⁰⁶⁷ Örneğin V. Murad’ın 93 günlük saltanatında Mâbeyn’de ve Harem’de sadece 93 gün görev yapan erkân ve hademenin isimleri ve maaşları şöyleydi: Mâbeyn-i Hümâyûn Müşîri devletlû Nuri Paşa 75.000 kuruş, Serkurenâ-yı Hazret-i Şehriyârî Edhem Bey 25.000 kuruş, Mâbeyn-i Hümâyûn Başkatibi Sadullah Bey 30.000 kuruş, Kurenâ-yı Hazret-i Şehriyârî Seyyid Bey 20.000 kuruş, Kurenâ-yı Sâlis-i Hazret-i Şehriyârî Ali Bey 15.000 kuruş, Kurenâ-yı Râbi-i Hazret-i Şehriyârî İsmail Bey 12.000 kuruş, Kurenâ-yı Hâmis-i Hazret-i Şehriyârî Şevket Bey 12.000 kuruş, Mâbeyn-i Hümâyûnları katibi Faysal Bey 75.00 kuruş, Mâbeyn-i Hümâyûnları katibi Süleyman Bey 75.000 kuruş, Mâbeyn-i Hümâyûn katibi Tefîk Bey 7.500 kuruş, Mâbeyn-i Hümâyûnları katibi Fehim Bey 7.500 kuruş, Sertabib Kapolyon 30.000 kuruş, İmam-ı Evvel-i hazret-i Şehriyârî Rıza Efendi 9.583 kuruş, İmam-ı Sâni-i Hazret-i Şehriyârî Aziz Bey 9.500 kuruş, Mâbeyn-i Hümâyûn Müdür-i Evveli Ahmed Ağa 5.000 kuruş, Mâbeyn-i Hümâyûn Müdür-i Sânisî Mustafa Ağa 5.000 kuruş, Musâhib-i Hazret-i Şehriyârî Ragıb Ağa 5.000 kuruş, Serkilârî Ali Ağa 5.000 kuruş, İkinci Kilârî Mikdat Ağa 1.500 kuruş, Kilârî Nazmî Ağa 1.000 kuruş, Kilârî Mustafa Ağa 1.000 kuruş, Kilârî Tefîk Bey 1.000 kuruş, Kilârî kâtibi İlhamî Bey 1.000 kuruş (BOA, MB, 174/6, 6 CA 1293/30 Mayıs 1876).

¹⁰⁶⁸ BOA, MB, 128/14, 12 Z 1286/15 Mart 1870.

¹⁰⁶⁹ Bir örnek için bkz. BOA, Y.PRK. HH, 16/5. Padişahın son derece ilgiyle oynadığı dama taşlarının muhafazası için diktirilen kesenin bedeli serduhânî Ahmed Muhtar eliyle ödeniyordu (BOA, MB, 143/34, 11 Eylül 1288/24 Eylül 1872).

¹⁰⁷⁰ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 106.

Hazinesi'nden çıraklık maaşı ödeniyordu. Bu maaşlara belli zamanlarda önemli oranlarda zam da yapılıyordu¹⁰⁷¹.

Sultan Abdülaziz haftanın belli günlerinde pehlivan güreşi izler, güreşini beğendiklerinden bazılarını Mâbeyn hademeliği ile taltif eder, kendisinin yakın hizmetine alırdı¹⁰⁷². Ceyb-i Hümâyûn masraf icmallerinde saray hizmetinde görev alan pehlivanların isimleri de tespit edilebilmektedir¹⁰⁷³. Sultan Abdülaziz, Mâbeyn hademelerine karşı cömertliğini esirgemezdi; padişahın çeşitli vesilelerle gösterdiği bu âlicenâb tavır, Mâbeyn hademelerini son derece sevindirmekteydi¹⁰⁷⁴. Mâbeyn hademelerine de Mâbeyn erkânı gibi saraya yakınçevrelerde ev verilmekteydi. Bunlar, yaşadıkları müddetçe bu evleri kullanırlar, çocuklarına miras da bırakabilirler ama satamazlardı¹⁰⁷⁵.

II. Abdülhamid döneminde saraydaki her hizmet sınıfının tuttuğu nöbetler jurnaller halinde bizzat padişaha sunulurdu. “Mâbeyn Hademeleri” olarak bilinen hususi teşkilata tabi bendegân da nöbete tabiydi. Bunlar için düzenlenen jurnalın başlığı “Mâbeyn Gedik Zabitân ve Hademesinin Nöbet Jurnalı” olarak geçmekteydi. Jurnallerin üzerinde her gediğin adı ayrı ayrı yazar¹⁰⁷⁶, hepsinin altında ise Mâbeyn-i Hümâyûn birinci müdürünün imzası “nöbetçi başı” olarak yer alırdı. Gediklerin önemine göre bazılarının bir bazılarının da iki kişi nöbete kalmaktaydı¹⁰⁷⁷.

¹⁰⁷¹ Serkilârî Ömer Ağa çırağ edilirken Hazine-i Hâssa'dan 200, Maliye Nezâreti'nden 100 kuruş maaş alırken daha sonra Hazine-i Hâssa'dan alınan maaşının üzerine 4.500 kuruş daha ilave edilerek 7.500 kuruşa yükseltildi (BOA, HH.İ, 32/30, 6 Z 1275/7 Temmuz 1859).

¹⁰⁷² Örneğin, Pehlivan Ali Ağa Mâbeyn'de 1.500 kuruş maaşla esvâbcı olarak görevlendirildi (BOA, MB.İ, 27/86, h. 1289/1873-74).

¹⁰⁷³ “..*Kuşçu Hasan pehlivan, ibrikdâr Ahmed pehlivan, ibrikdâr Mehmed pehlivan, Karagöz pehlivan, ibrikdâr Hasan pehlivan, Esb hademesi Mustafa Pehlivan, Esb hademesi Hasan pehlivan, kayıççı Hasan pehlivan, aşçı pehlivan...*” (BOA, MB, 143/44, 6 Eylül 1288/18 Eylül 1872).

¹⁰⁷⁴ Mâbeyn hademeleri kendilerine padişah tarafından verilen atıyyeden dolayı topluca teşekkür etmişti (BOA, MB, 158/93, 1290/1874-75, tt).

¹⁰⁷⁵ “..*Kabataş'da kâin iki bâb konağın yarım masura mâ-ı lezîz ile beraber padişah adına senedinin tanzîmi ise seresvâbî Mustafa efendi nâmına olarak senedlerinin tanzîmi...*” (BOA, MB.İ, 30/150, 19 Ş 1291/1 Ekim 1874).

¹⁰⁷⁶ “Esvâbî gediği, kilârî gediği, şamdânî gediği, ibrikdâr gediği, duhânî gediği, seccadeci gediği (BOA, Y.PRK.SGE, 9/76, 25 Mayıs 1318/7 Haziran 1902).

¹⁰⁷⁷ Bir jurnalde seccadeci ve kitâbî gediklerinden birer nöbetçi kalırken kilârî, şamdânî, ibrikdâr gediğinden ikişer kişi nöbete kaldığı tespit edilmektedir (BOA, Y.PRK. SGE, 9/76).

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden hemen sonra, mahlû padişah Selanik'te zorunlu ikamete tabi tutulurken Yıldız'da yakın hizmetinde bulunan ve Hamidî sistemle özdeşleşen bendegânı da kendisiyle beraber Selaniğe gönderilmiş; “devr-i sâbık”ın idaresine katkıda buldukları oranda muhtelif cezalara muhatap olmuşlardı. II. Abdülhamid'in saray merkezli siyasetinde kalabalık kadroların ve hususi bendegânın etkinliğini gözleyen devlet adamları¹⁰⁷⁸ Meşrutiyet sarayında benzer durumlarla karşılaşılması için daha baştan işi sıkı tutmuşlar; devrin padişahı V. Mehmed'in hususi hizmet kadrosunu kısıtlamışlardı. Ancak hususi kadroların kısıtlanmasının asıl nedeni padişahın ve dolayısıyla Mâbeyn'in etkisini azaltmak, nüfuz alanını daraltmaktı. Nitekim Kasım 1909'da alınan bir kararla sarayda sofracı, kahveci, odacı gibi yeni hizmet sınıfları açılmayacağı bu tür muhtelif hizmetlerin bekçiler müdürlüğü bünyesinde icrasının uygun olduğuna karar verilmişti. Dolayısıyla sarayın hususi sınıfında yer alan gedikler artık “bekçi” kadrosunda olacaklar ve Mâbeyn'in her tür hizmetine bakacaklardı¹⁰⁷⁹. Bu dönemde Mâbeyn hademelerin sayısı, yardımcılılarıyla beraber 10 civarındaydı; serseccadeci, seribrikdâr, serkahveci serberber gibi bendegânın kadrosu sabitlenmiş; çırağ olunan ya da vefat edenlerin yerine yenisi alınmamıştır¹⁰⁸⁰.

3.1.3.2.1. Ceyb-i Hümâyûn

Tanzimat'ın ilanından sonra her alanda olduğu gibi maliyede de köklü değişiklikler olmuş; mevcut hazinelerin hepsi birleştirilerek oluşan yeni hazineye “Maliye Hazinesi” denmiştir. Bu düzenleme sırasında, bazı istisnalar dışında padişaha ait tüm gelirler Maliye Hazinesi'ne aktarılmış; ancak Ceyb-i Hümâyûn önemli ölçüde bunun dışında bırakılmıştır. Padişahın kişisel harcamaları ile saraya ait masraflar için Maliye Hazinesi'nden özel bir tahsisat ayrılmıştır. 1840 yılı itibarıyla

¹⁰⁷⁸ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁰⁷⁹ “..Mâbeynde mevcûd odacılık, sofracılık, kahvecilik ve sâire gibi muhtelif hademât ta'yîn edilebilmesi; bu nâmlarla birer ocak ihdâsına sebep ve zemîn teşkil etmeleri münâsib olamayacağından o gibi hademât-ı mütenevvia kemâ kân müstahdemîn-i mevcûde ma'rifeti ile ifâ ettirmek üzere el hâletü hâzihi bu nâmlarla mukayyed olan bi'l-cümle müstahdemîn bekçiler ocağına nakliyle muhtasaran uhdelerinde bulunan vezâife devâmla beraber bekçilik ocağına ait kâffe-i vezâif ve mes'ûliyyetinde bekçilerle müşterek addedilmek şerefsudûr buyrulan irâde-i seniyye mutezasından bulunduğu...” (BOA, HH.İ, 200/69, 11 Teşrinisânî 1325/24 Kasım 1909).

¹⁰⁸⁰ BOA, HH.İ, 200/50; Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 102, 106.

Maliye Hazinesi'nden Darphane'ye her ay 12.500 kese tahsisine karar verilmiştir¹⁰⁸¹. Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi'nin işlevinde yapılan değişiklikle bir "İç Hazine" niteliğini almasıyla 1844 yılından itibaren Ceyb-i Hümâyûn yerine zaman zaman "Hazine-i Hâssa" ifadesi de kullanılmaya başlanmıştır. 15 Haziran 1847 tarihine kadar bu durum devam etmiş, bu tarihte "Ceyb-i Hümâyûn" adı "Hazine-i Hâssa" olarak değiştirilmiştir¹⁰⁸².

Ceyb-i Hümâyûn, Tanzimat'la beraber bir teşkilat olarak yeniden ortaya çıkmıştır; ancak bu kez Ceyb-i Hümâyûn mali açıdan Hazine-i Hâssa Nezareti'ne idari bakımdan ise Mâbeyn-i Hümâyûn'a bağlı olacaktı¹⁰⁸³. Ceyb-i Hümâyûn'un en üst amiri Serkurena idi. Hazine-i Hâssa Nezareti'nce aydan aya olmak üzere tahsis olunan "Tahsisât-ı Seniyye", Ceyb-i Hümâyûn tahsildarı tarafından teslim alınır, ancak muhasebesinden birinci derecede serkurena sorumlu olurdu ve onun eliyle ilgili yerlere ödeme yapılırdı¹⁰⁸⁴. Serkurenalık makamında görev değişikliği oldukça Ceyb-i Hümâyûn'un hesaplarında ne kadar açık ya da fazla olduğu bir defterle tespit ettirilirdi. Görevi devralan yeni Serkurena bu defteri teslim alıp imzalamakla zimmeti de devralmış olurdu¹⁰⁸⁵.

Ceyb-i Hümâyûn'un harcamaları aylık icmallere kaydedilmekle beraber günlük pusulalarla da gösterilirdi. Günlük ve aylık masraf pusulaları bazen her gedik için ayrı ayrı düzenlenirken bazen de tek bir pusulada tüm gediklerin masrafları gösterilirdi¹⁰⁸⁶. Ceyb-i Hümâyûn idaresinde para, hisse senedi ve diğer değerli kâğıt ve eşyaların muhafaza edildiği kasalar bulunmaktaydı¹⁰⁸⁷.

Ceyb-i Hümâyûn idaresince tutulan bu kayıtlardan padişahın hususi harcamalarının içeriğine ilişkin önemli bilgiler edinilmektedir: İhtiyaç sahiplerine verilen sadakalar, Mâbeyn gediklerinin harcamaları; yangın, deprem gibi sosyal

¹⁰⁸¹ Terzi, **a.g.e.**, s. 18.

¹⁰⁸² **A.e.**, s. 18-19.

¹⁰⁸³ **A.e.**, s. 78.

¹⁰⁸⁴ BOA, MB, 1637125, 5 R 1291/22 Mayıs 1874.

¹⁰⁸⁵ BOA, HH. İ, 52/5, 28 B 1289/1 Ekim 1879.

¹⁰⁸⁶ Örnek olarak bkz. BOA, MB, 143/34, 35, 36, 43, h. 1289/1873-74.

¹⁰⁸⁷ BOA, MB, 153/30, 29 C 1290/24 Ağustos 1873.

felaketlerde yardım yapılan kişi ve kurumlara bu bütçeden ödenek ayrıldığı tespit edilmektedir. Ayrıca; padişahların kişisel kullanımları için satın aldıkları oyun takımları, seccadeler, müzik aletleri¹⁰⁸⁸, tablolar ve benzeri sanatsal harcamalar da Ceyb-i Hümâyûn bütçesinden karşılanmaktaydı. Bazı camilere ve hademesine, saraylardan çırağ olunan cariyelere, sarayda temaşa sanatlarını icra eden sanatçılara, cenaze sahiplerine de yine sık sık bu bütçeden yardım ve destek olunurdu¹⁰⁸⁹. Ayrıca mutat olarak, cenazesi olanlara, fakirlere, yangınzedelere maddi destekte bulunulurdu. Selamlık törenlerinde dağıtılmak üzere yine fakirler için haftalık 1.500 kuruş ayrılır; padişahın sık sık Cuma selamlığı için gittiği Dolmabahçe, Ortaköy gibi camilere de belli bir ödenek tahsis olunurdu¹⁰⁹⁰.

Sultan Abdülaziz döneminde Ceyb-i Hümâyûn masrafları padişah ihsanları (*atâyâ-yı seniyye-i hazret-i padişâhî*) ve masraflar olmak üzere iki ayrı kaleme gösterilmekteydi. Aylık masraf icmal defterleri incelendiğinde Sadrazam, Kurena, Mızıkâ-yı Hümâyûn sanatçılarına ya da saraya dışarıdan gelen sanatçılara; hattatlara¹⁰⁹¹, resamlara, şairlere¹⁰⁹² ve daha birçok rütbe veya meslekten kişiye

¹⁰⁸⁸ Sultan Abdülmecid döneminde saraya alınan piyanoların bazıları Luvici adındaki bir piyanocu tarafından imal edilmekteydi: “*Mösyö Luvici tarafından bu tarafta imâl olunmuş olan bir aded piyanonun Mirgûn Sarayı’nda münâsib bir mahalle vaz’olunmak üzere...*” (BOA, HH.İ, 32/15, 19 ZA 1275/20 Haziran 1859). Sultan Abdülaziz döneminde Mâbeyn için Erard fabrikasından satın alınan piyano için nakliye masrafıyla beraber 2.700 Frank ödenmişti (BOA, MB, 171/99, 117, 18 Teşrînisânî 1291/ 30 Kasım 1875). II. Abdülhamid döneminde saraya piyano Antuan Comendinger’den satın alınmaktaydı. Adı geçeninin faturalarının antetinde “*Padişahın Piyano Bayii ve Siparişkârı*” ifadesi kullanılmıştı. Comendinger’den bir adet müzeyyen orkestron 400 liraya, 1 adet yıldızlı Arp ise 150 liraya satın alınmıştı (BOA, Y.PRK.HH, 15/50). Bedeli Ceyb-i Hümâyûn’dan ödenmek üzere Harem-i Hümâyûn Meşkhanesi için keman, ortaoyuncular için Arab usulü müzik aletleri satın alınmaktaydı. (BOA, HH. MH, 1019/12, Kânûnisânî 1290/Aralık 1874).

¹⁰⁸⁹ BOA, HH.MH, 1019/12, Kânûnisânî 1290/Aralık 1874.

¹⁰⁹⁰ Örneğin bkz. BOA, MB, 153/30, 29 C 1290/24 Ağustos 1873.

¹⁰⁹¹ Dolmabahçe Sarayı’nın kitabelerinde imzası bulunan Kazasker Mustafa İzzet Efendi’nin Sultan Abdülmecid tarafından zaman zaman yüksek ihsanlarla taltif edildiği tespit edilmektedir: “*Sudûr-ı ızamdan semâhatlû Mustafa İzzet Efendi hazretlerine hazine-i hâssa-yı şâhânedan i’tâsı emr u irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhî muktezâ-yı münîfinden bulunan yüzbin guruş...*” (BOA, HH. İ, 29/37, 15 R 1275/22 Kasım 1858).

¹⁰⁹² Mâbeyn’de maaşlarını Ceyb-i Hümâyûn’dan alan bir diğer sanatçı grubu da Mâbeyn şairleri (*Şâirân-ı Mâbeyn-i Hümâyûn*) idi. Bunlar velâdet-i hümâyûn, nakl-i hümâyûn, sûr-ı hümâyûn, seyahât-i hümâyûn gibi vesilelerle ya da yeni bir sarayın inşası ya da benzeri önemli günler için tarih düşürürlerdi. Mabeyn şairlerinin dışında, saray dışından da saraya tarih takdim edenler olurdu. Bu günlere özel tarih yazıp saraya takdim edenlere uygun bir miktar ihsan olunurdu. Bunları kaleme alanlar bir taraftan padişahın ihsanına mazhar olurlarken diğer taraftan da ona olan bağlılık hislerini de ifade etmiş olurlardı (BOA, D.DRB. d, 75, 27 C 1260/14 Temmuz 1844).

ihsanlarda bulunulduğu tespit edilmektedir¹⁰⁹³. Sultan Abdülaziz askeri ya da sivil olsun sanat okullarının imal edip saraya takdim ettiği ürünleri her zaman atıyyelerle taltif eder; bu tavrıyla aslında ülkenin kalkınmasında sanat, zenaat ve sanayileşmenin önemine en üst düzeyde destek vermiş olurdu¹⁰⁹⁴. Mekteb-i Sanâyi öğrenci ve mezunlarına sadece maddi destek verilmekle kalınmıyor, sarayda muhtelif işlerde de istihdam olunuyorlardı¹⁰⁹⁵.

Ceyb-i Hümâyûn masraf kalemleri içinde oyun takımlarına, daha doğrusu sanatçılara ve padişahın dama, tavla, satranç gibi hobilerine yapılan masrafların sıklığı, Sultan Abdülaziz döneminde sarayda eğlence hayatının oldukça renkli ve hareketli geçtiğini göstermektedir. Sanatçıların sahne kıyafetleri, dekor ve oyunun gereği olarak bulunması lazımgelen diğer malzemeler Ceyb-i Hümâyûn bütçesinden karşılanmaktaydı¹⁰⁹⁶.

Ceyb-i Hümâyûn harcamaları ile ilgili kayıtlar II. Abdülhamid döneminden itibaren özel defterlere işlenmeye başlanmış; hesapların takibinde daha düzenli ve izlenebilir bir yaklaşım benimsenmiştir¹⁰⁹⁷. Sultan Abdülhamid tahta çıktığının ilk ayından itibaren Ceyb-i Hümâyûn harcamalarının muhtevasında da değişiklikler görülmeye başlar. Sultan Abdülaziz'in kullanımına neredeyse yasak getirdiği sobaların tamirine harcanan paralar, atıyye-i seniyyelerde görülen azalma, padişahın şeyhi Şeyh Zafir'in evinin tefriş masraflarının karşılanması, Padişahın şehzadelığının son sekiz yılında kullandığı Maslak Kasrı'nın tefrişine ilişkin masraflar yeni bir

¹⁰⁹³ BOA, MB, 133/70, 133/135.

¹⁰⁹⁴ Örneğin Sanayi-i Bahriye Taburu öğrencileri imal ettikleri çekmece ve tahtaları padişaha sunmuşlar; padişah da memnuniyetinin bir simgesi olarak kendilerine 40 lira göndermişti (BOA, MB, 155/125, 9 L 1290/30 Kasım 1873).

¹⁰⁹⁵ Mekteb-i Sanayi öğrencilerinden ekmekeçi Raşid francala fırınında istihdam olunmak üzere işe başlatılmıştı (BOA, MB, 165/30, 21 C 1291/5 Ağustos 1874).

¹⁰⁹⁶ Örneğin 28 Ağustos ila 8 Eylül arasında oyun masrafı için bkz. BOA, MB, 143/56, 17 B 1289/20 Eylül 1872. Sultan Abdülaziz'in damaya olan düşkünlüğü bilindiğinden kendisine dama takımları çeşitli vesilelerle hediye edilirdi. Örneğin damacı Arif Ağa'ya fildişinden bir dama takımı takdimi nedeni ile 600 kuruş ihsan olunmuştu (BOA, HH, MH, 1019/12, Kânûnîsânî 1290/Aralık 1874). Sultan Abdülaziz'in hobi olarak satrançla da ilgilendiği tespit edilmektedir. Kendisine hediye edilen ya da fildişinden imal edilen satranç takımları Sultan'ın satranç merakının bir göstergesidir. Fildişinden olarak imal edilen satranç takımlarının tanesi 500 kuruştur (BOA, MB, 151/14, 4 Haziran 1289/16 Haziran 1873).

¹⁰⁹⁷ BOA, HH, MH, 2497/ 83, 29 RA 1320/6 Temmuz 1902.

Hükümdarın gelişinin ilk işaretleriydi¹⁰⁹⁸. Sultan Abdülaziz döneminde kuşluklara, saray ortaoyuncularına, sanat ve eğlence hayatına yapılan harcamaların II. Abdülhamid'in ilk aylarından itibaren görülmediği ya da en az düzeye indiği tespit edilmektedir¹⁰⁹⁹.

Ceyb-i Hümâyûn harcamaları padişahların özel ilgi alanlarını aydınlatması bakımından son derece önemlidir. Sarayda istihdam olunan sanatçı ve zenaatkarlar, padişahların sevdikleri yiyecekler, kuşluklarında besledikleri hayvanlar, sanatsal faaliyetlere duydukları ilgi, esnaf ve sanatçıların sarayla kurdukları iletişim ve özellikle de Mâbeyn hademelerinin harcamalarıyla ilgili ayrıntılar Ceyb-i Hümâyûn idaresince tutulan kayıtlardan öğrenilebilmektedir.

II. Abdülhamid döneminde Mâbeyn-i Hümâyûn'da gerçekleştirilen ıslahat çalışmaları sırasında Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi'nin işleyişini düzenleyen bir de talimatname hazırlanmıştır. Ceyb-i Hümâyûn'un idaresini, yapılanmasını düzenleyen söz konusu talimatname ile Esvab Odası, Kılar-ı Amire gibi gediklerin harcamaları belli ilkelere bağlanıyordu. Talimatla ayrıca harcamalarla ilgili kayıt düzeninin esasları belirleniyor, görevlilerin ve saraya mal satanların suiistimallerini önlemek için her ayrıntı dikkatle değerlendiriliyordu¹¹⁰⁰. Böylelikle Ceyb-i Hümâyûn'un işleyişi de bu talimatname ile "bir metin çerçevesinde" kontrol altına alınmış oluyordu.

3.1.3.2.2. Esvâb Oda-yı Âlisi / Esvâbi-i Hazret-i Şehriyârî

Esvâb-i Hazret-i Şehriyârîlik, en genel anlamıyla padişahın giysilerinden ve aksesuarlarından sorumlu olan bir görevi nitelemektedir. Hasodalılardan olan Tülbend Gulamı ya da Tülbend Ağası benzer bir görevi icra ederdi. Tülbend Ağası, padişahın sarıklarının ve giydiği elbiselerin tedarik ve muhafazası ile ilgilenirdi. Yerine göre padişaha elbiselerini giydirmek de onun vazifeleri arasındaydı. Törenlerde padişahı at üzerinde izler ve elinde padişahın sarığını tutardı. Tülbend

¹⁰⁹⁸ BOA, MB, 177/18, 27, 7 N 1293/26 Eylül 1876.

¹⁰⁹⁹ II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında Ceyb-i Hümâyûn'un günlük harcamalarına örnek olmak üzere bkz. BOA, MB, 177/44, 48, 57, 59, 70, 73, 74, 83, 17 N 1293/6 Ekim 1876.

¹¹⁰⁰ Ceyb-i Hümâyûn talimatnamesi için bkz. Terzi, **Hazine-i Hâssa** ..., s. 78-79.

Ağalığı 1833 yılında lağvedilmiştir¹¹⁰¹. Bu tarihten sonra benzer işlevi ifa etmek üzere bir birim olarak “Esvâb Oda-yı Âlisi”, unvan olarak ise “Seresvâbi-i Hazret-i Şehriyârî”lik’in ihdas edildiği görülmektedir.

Dolmabahçe ve Çırağan Saraylarının Harem ve Mâbeyn’deki Hünkâr dairelerinde de Esvâb Odası (Esvâb Oda-yı Âlisi) bulunurdu. Esvâb Odası, giysi ile ilgili her türlü eşyanın (günlük giysiler, resmî elbiseler, iç çamaşırı, çorap, terlik, ayakkabı, fes, apolet ve benzeri) saklandığı, gerektiğinde tedarik edildiği yerin adıydı. Bu odanın (ya da birimin) sorumlusu Seresvâbî idi. Esvâb Odasının ihtiyacı olan malzeme; terzi, kunduracı, fesçi gibi esnafa sipariş yoluyla özel olarak imal ettirilir ya da devrin önde gelen yurtiçi ve yurtdışı mağazalarından satın alınırdı¹¹⁰². Bu birim padişahın ve şehzadelerin askeri ve sivil üniforma ve giysileri dışında bunları tamamlayan aksesuarları da imal ettirirdi¹¹⁰³. Padişah tarafından taltif ya da diplomatik amaçlarla verilecek hediye ya da atıyyeler¹¹⁰⁴ de yine buradan temin edilirdi. Esvâb Odası sadece padişahın ve dairesinin kullanımı için değildi. Hane halkının ihtiyaçlarını da karşılardı; Harem-i Hümayûn Esvâb Odası için gerekli olan malzemeler de Esvâb Oda-yı Âlisi’nden temin edilmekteydi¹¹⁰⁵. Esvâb Odası, önem ve iş yoğunlu bakımından diğer hususi hizmet birimleri arasında öncelikliydi. Zira en değerli eşyalar; takılar, kuyum malzemesi, nişanlar, aksesuarlar ve benzer nesnelere Esvâb Odası tarafından idare ve muhafaza edilirdi.

¹¹⁰¹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 352-353.

¹¹⁰² MSHHA.d., nr. 26; BOA, YEE d., nr. 273; BOA, HH.DPO. 1/33, 1/34, 1/36, 1/37; BOA, HH.d., nr. 285; BOA, HH.MH., 89/63.

¹¹⁰³ Seyf-i Hümayûn ve aksesuarları, şehzadelerinin palaskaları, nişanların bakımı Esvâb Odası’nın harcamalarına örnek olarak verilebilir (BOA, MB., 162/57, 24 Şubat 1289/8 Mart 1874). 1870 yılının Mart ayı içinde padişah için terzi Markar, terzibaşı Marko, kunduracı Vinçen ve diğer bazı esnaf tarafından yapılan imalat için bkz. BOA, MB, 163/17, 163/120, 1 RA 1291/18 Nisan 1874.

¹¹⁰⁴ Tanzimat öncesinde hil’at giydirmek takdir ve taltif vesilesi olduğu gibi Tanzimat döneminde de nişan ya da mücevherli kutular vb. aynı işlevi görürlerdi. Belirtildiği üzere Esvâb Odası sadece giysi odası değildi, aynı zamanda *atıyye-i seniyye* ya da *ihsân-ı şâhâne* olarak verilen hediyeler de burada muhafaza edilirdi. Dolayısıyla Esvab Odası ile Hilat ya da Kaftan Ağalığı arasında işlev bakımından bir devamlılık olduğu düşünülmektedir. Hila’t hakkında bkz. Filiz Karaca, “Hil’at”, **DİA**, C. XVIII, İstanbul 1998, s. 25-27.

¹¹⁰⁵ Esvâb Oda-yı Âlisi’ne satın alınan malzemeler içinde harem için kullanıldığı belirtilen tülbent kutusu, çorap kutusu gibi malzemelerin bulunması bu yöndeki tespiti pekiştirmektedir (BOA, MB, 143/27, 11 B 1289/14 Eylül 1872).

Esvab Odası imalatında en değerli kumaşlar kullanılır; saltanatın görkemi birbirinden renkli ve özenle işlenen kumaşlarla sergilenirdi. Sultan Abdülaziz döneminde Bağdad, Kerbela, Basra ve Hindistan'dan getirilen abanî kumaşları yaygın olarak kullanılmaktaydı¹¹⁰⁶. Masraf defterlerindeki kayıtlardan satın alınan kumaşların satranç yollu kızmızı abanî, beyaz abanî, Aziziye abanisi, kırmızı sopalı Abanî, maî sopalı abanî, küçük satranç yollu abanî, iğneli entarilik beyaz abanî, ufak çiçekli bendrum tabir olunan iğneli abanî, satranç yollu entarilik iğnekârî beyaz abanî, entarilik ipekli iğnekârî elvân çiçekli abanî, çubuk yollu entarilik iğnekârî elvân çiçekli abanî şeklinde tanımlandığı belirlenmektedir¹¹⁰⁷. Saray için gerekli olan kumaşın bir kısmı Hamâ ve Humus'tan getirtilirken¹¹⁰⁸; bir kısmı da Hereke'de Sultan Abdülmecid döneminde kurulan Kumaş Fabrikası'ndan temin edilmekteydi¹¹⁰⁹. Esvâb Odası'nda imal edilen elbiseler için Kaşmir kumaşı ve çuha ise Paris'ten getirtilirdi¹¹¹⁰.

Sultan Abdülaziz dönemine tarihlenen Esvâb Odası harcama kayıtlarından padişah ve şehzadeler için ihtiyaç duyulan renkli ve beyaz fanila gibi iç çamaşırı ile ipek çorap gibi tekstil ürünlerinin Fransa'dan¹¹¹¹, hamam takımları ise Selânik Vilayeti'nden getirtildiği tespit edilmektedir¹¹¹².

¹¹⁰⁶ Hindistan'ın özellikle özgün tasarımlı abânileri Bağdad, Basra ve Kerbela abânilerine tercih edilmekteydi (BOA, MB, 149/24, 10 S 1290/9 Nisan 1873).

¹¹⁰⁷ Abanî kumaşlar "top" hesabıyla fiyatlandırılırdı. Fiyatça en düşüğünün topu (küçük satranç yollu entarilik) 45 kuruşken en yükseğinin topu ise (entarilik ipekli iğnekârî elvan çiçekli abanî) 400 kuruş idi (BOA, MB, 148/86, 14 M 1290/14 Mart 1873; BOA, HH. İ, 51/68, 10 C 1289/15 Ağustos 1872).

¹¹⁰⁸ BOA, MB, 113/9, 6 Mart 1283/18 Mart 1867.

¹¹⁰⁹ Kumaşların; şitarî, satrancî şitari, çubuklu şitari gibi çeşitleri olduğu tespit edilmektedir (BOA, MB, 163/122, 5 R 1291/22 Mayıs 1874).

¹¹¹⁰ BOA, HH.d., 208, nr. 69, 21 Haziran 1288/3 Temmuz 1872; BOA, HH.d., 285, 25 Temmuz 1289/6 Ağustos 1873.

¹¹¹¹ BOA, MB, 143/81, 23 B 1289/26 Eylül 1872; BOA, HH.d., 208, nr. 7,8, 16, Nisan ve Eylül 1289/1873. Örneğin; Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi için Avrupa'dan iç çamaşırı getirtildiği belirlenmektedir. İşleme gömlek, kumaş don, fanila don, fanila gömlek, ince işleme mendil, yaka gibi giysilerden düzinelerle getirtiliyor ve ödemeler Frank üzerinden yapılıyordu (BOA, HH. İ, 42/39, lef 1, 25 S 1283/9 Temmuz 1866).

¹¹¹² “..Esvâb Oda-yı Âlisi için iş'âr-ı âli-i kerâmîleri üzere i'mâl ettirilerek takdim ve oda-yı âli-i mezkûra teslim kılınan kettân hamam takımları...” (BOA, MB, 163/47, 11 RA 1291/28 Nisan 1874).

Esvâb Odası için her ay düzenli olarak imalatta bulunan terzi¹¹¹³, ayakkabıcı¹¹¹⁴, kutucu ve kuyumcular vardı. Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz döneminde Esvâb Odası için hazırlanan masraf icmalleri bu bağlamda zengin ayrıntılar sunmaktadır¹¹¹⁵. Bu listelerde dikilen elbiselerin isimleri yanında birim fiyatları, üretim miktarı hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Sarayın Esvâb Odası'nın görkemi ve zenginliği bu listelerle açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Padişahlar için dikilen pantolonlar da kaşmir kumaşının tercih edildiği dikkat çekmektedir; ancak kaşmir kumaş ince ve kalın kaşmir; astarsız ve pazenli kaşmir olmak üzere farklılık göstermekteydi. Esvâb Odası için bir ayda gerçekleştirilen imalat padişah takkeleri için kutu, abdest yeleği, fanila, çorap, fes, terlik, sako, potin, kалоş, içi fanilalı gömlek, mülazım setresi, pamuklu rus kaputu, uçkur, takke için atlas torbası, kürk kabı, tülbent, fes örtüsü, gündüzlük gecelik terlik, potin mea kалоş, köleler için potin mea kалоş, mest mea kалоş, potin, çizme mea potin, bot mea kалоş, hırka, seyf-i hümayûn için atlas torba, kaşağı kesesi gibi çok çeşitliydi. Bunun yanında askerliğe olan sevgi ve ilgisi ile tanınan Sultan Abdülaziz'in çocukları Yusuf İzzeddin ve Abdülmecid Efendiler için subay elbiseleri diktirilmekteydi. İmal olunan ürünlerden her biri ya da bazıları uzmanlık gerektirdiğinden bu tür giysi malzemesi alanında en iyi ve kaliteli imalat yapanlardan tedarik edilmekteydi. Esvâb Odası satın alımlarının yanında bazı giysilerin onarımını da yaptırmaktaydı¹¹¹⁶.

¹¹¹³ Terzibaşı Marko tarafından imal olunan giysilerin birim fiyatları şöyleydi: Padişah için dikilen lacivert çuha sako işçiliği 440 kuruş, lacivert çuha setre işçiliği 530 kuruş, Cumalık lacivert çuha pantolon işçiliği 140 kuruş, pike pantolon işçiliği ise 110 kuruş idi. (BOA, MB, 154/40, 5 Ş 1290/28 Eylül 1873). Dikilen diğer giysilerin birim fiyatları ise şöyleydi: Abanî entari 180 kuruş, abani gündüzlük hırka 100 kuruş, cakont içlik 70 kuruş, pike yelek 70 kuruş, gömlek 25 kuruş, don 60 kuruş, uçkur 30 kuruş, canfes fes örtüsü 20 kuruş, müdevver canfes takke örtüsü 12 kuruş (BOA, MB, 154/41, 5 Ş 1290/28 Eylül 1873).

¹¹¹⁴ Padişah için bir ayda imal olunan ayakkabı, terlik ve mestin sayısı hakkında bilgi edinebilmektedir. Örneğin 1873 yılının Ağustos ayında 44 çift kалоş, 2 çift mest, 45 çift de terlik imal edilmişti. Kunduracı Vinçen tarafından imal edilen kалоş ve mestin çiftine 110 kuruş, terliğin çiftine ise 100 kuruş ödenmekteydi (BOA, MB, 154/35, 5 Ş 1290/28 Eylül 1873).

¹¹¹⁵ Sultan Abdülmecid döneminde saraya giysi imal eden terzilerden Lui'nin imzasını taşıyan bir icmal defterine göre imal olunan giysilerden bazıları şöyledir: şehzadelerin setrelerine sarf olunmak üzere samur kürk, fabrika-yı hümayûnkârî çuha, zât-ı şâhâne için gecelik entariliği yünlü ipekli basma ve dokuma, necâbetlü efendiler için güderi eldiven, zât-ı hümayûn için pembe zar gömlek, zât-ı hümayûn için pembe zar iç donu, zât-ı hümayûn için mintanlık çiçekli tülbent, kaşmir pantolon, pike yelek, mintan, kısa gecelik entari, şal harçlı setri, pemBe çuha setri, şal yol kaputu. (BOA, MB, 1023/60, 30 B 1265/21 Haziran 1849; 1042/73, 29 S 1266/14 Ocak 1850; BOA, D.DRB.HAT, 20/1, 30 CA 1259/28 Haziran 1843).

¹¹¹⁶ BOA, HH. MH, 1019/43, 44. (Kânûnîsânî 1290/Ocak 1874).

Esvâb Odası'nda bulunan kullanım eşyalarının en iyi şekilde muhafazası için kutular ve mahfazalar da imal olunmaktaydı. Bu tür saklama malzemeleri “kutucu” olarak isimlendirilen esnaf tarafından hazırlanırdı. Takke kutusu, fırça kutusu, içi canfes kumaşlı iğne kutusu, çorap kutusu, fırça mahfazası, sineklik mahfazası, askı kutusu, cakont kutusu, çuha mahfazası kutucu Mıgırdıç tarafından imal olunan kutu ya da mahfazalara örnek olarak verilebilir¹¹¹⁷.

Esvâb Odası için sadece tekstil ürünleri imal olunmazdı; saray kuyumcuları tarafından yapılan birbirinden değerli eşyalar aslında Esvâb Odası'nın çok zengin bir içeriğe sahip olduğunu ve belki de Mâbeyn gedikleri içinde en önemli bir konumda olduğunu göstermektedir. Nitekim saray kuyumcularının imalatı sarayın günlük yaşamının görkemini gözler önüne sermektedir. Sultan Abdülaziz döneminde saray için çalışan isimlerden olan Çıracıoğlu Serkiz isimli kuyumcu her ay düzenli olarak ya sarayın değerli dekotatif ya da kullanım eşyalarının bakım ve tamiri ile ilgilenir ya da yeni imalatta bulunurdu. Altın kutu parlatılması, altın tas parlatılması, seyf-i hümâyûnun gümüş şeridi ve püskül tamiri ve parlatılması, altın tarak tamiri, altın hilal kutusu parlatılması yapılan işlere örnek olarak gösterilebilir¹¹¹⁸. Sultan Abdülaziz taşıdığı aksesuarların da devletin görkem ve vakarını en iyi şekilde temsiline dikkat ederdi. Saray kuyumcusu Çıracıoğlu Serkiz'e imal ettirilen donanma kılıcında 218 dirhem altın kullanılmış, titiz bir işçilik örneği ortaya konmuştu¹¹¹⁹.

Sadece Osmanlı sarayında değil iktidarın sergilendiği her yerde ve mekânda mücevher ihtişamın ve gücün simgesidir. Osmanlı saraylarının gerek günlük yaşamı gerekse teşrifatta mücevherin ışıltılı etkisi her zaman değer taşımıştır. Bu durum XIX. yüzyıl öncesinde olduğu gibi bu yüzyılda da geçerliliğini korumuştur¹¹²⁰. XIX. yüzyıl sarayının bu konuda ihtiyaçlarının temelinde sarayla anlaşmalı olarak çalışan “kuyumcular” tarafından temin edildiği tespit edilmektedir. Saray kuyumcuları

¹¹¹⁷ BOA, MB, 163/128, (5 R 1291/18 Ağustos 1874).

¹¹¹⁸ BOA, MB, 163/23, 3 RA 1291/20 Nisan 1874.

¹¹¹⁹ BOA, MB, 163/54, 14 RA 1291/1 Mayıs 1874.

¹¹²⁰ İktidarın bir simgesi ve aracı olarak mücevher konusuyla ilgili olarak bkz. Terzi, **Saray Mücevher...**

sadece aksesuar olarak kullanılan takıları, nişanları ve mücevherleri imal etmekle kalmaz; sarayın günlük işleyişinde gerekli olan bazı araç gereç ve malzemeleri de imal ederlerdi. Kuyumcubaşları imal ettikleri mücevherat ile ilgili ayrıntılı pusula hazırlarlar; kullanılan her değerli taşı kırat ve ayarı ile tespit ederek imalatın ne kadara mâl olduğunu padişahın bilgisine sunarlardı. Hazırlanan bu imalat icmallerinden nişan, kutu, *tasvîr-i hümayûn* ve benzeri değerli eşyaların (*eşyâ-yı murassaât*) maliyetleri ve nitelikleri hakkında değerli bilgilere ulaşılmaktadır¹¹²¹. Padişahın kullandığı kılıç gibi işçiliğinde incelik gerektiren bazı aksesuarların tasarım ve imaltında kuyumcubaşların yanı sıra kılıççıbaşı gibi uzmanların istihdam edildiği tespit edilmektedir¹¹²².

Saray kuyumcuları hem padişahın kişisel kullanımını hem de temsil amaçlı başta olmak üzere Mâbeyn'de ve Harem-i Hümayûn'da kullanılacak değerli eşyaları imal ederlerdi. Nişanlar, altın kılıçlar, mücevherli ve tuğralı kutular, kahve fincan ve zarfları, *tasvîr-i hümayûn* çerçevesi, ayna, sürahi, kahve kutusu, tepsi, şeker kaşığı, berber leğeni, el ibriklerinin emziklerinin imal ya da tamiri, pirinçden gümüş yaldızlı maşa, altın toplu iğne, yüzük, yazı takımlarının tamir ya da imali, kılıç tokaları, altın mühürler, pırlanta ile süslü taç, altın örme kuşak, bilezik, gerdanlık, Hırka-i Saadet'te muhafaza edilen kutsal emanetlerin için saklanması için yapılan değerli eşyalar, saray kuyumcuları tarafından bizzat ya da aracılıkları ile imal ya da tamir olunur; yapılan işlerin özellik ve miktarlarının da kayıtlı olduğu bir defterle, gerekli ödemenin yapılabilmesi için Mâbeyn-i Hümayûn'a sunulurdu¹¹²³. Kuyumcubaşlar sadece padişah ve ailesinin takılarını ya da aksesuarlarını değil İmparatorluğun görsel ihtişamını da tasarlıyorlardı. Ayrıca yabancı devlet başkan ya da temsilcilerine

¹¹²¹ Örneğin Sultan Abdülaziz'in Mısır Valisi'ne gönderilen ve pırlanta ile altınla süslü bir *tasvîr-i hümayûn*unun toplam maliyeti 554.685 kuruş (yaklaşık 5.500 Osmanlı lirası) idi. Bu *tasvîr-i hümayûn*unda 192.000 kuruşluk büyük bir pırlanta, tanesi 4.000 kuruştan 26 kıratlık 19 büyük pırlanta, tanesi 2.100 kuruştan 35 adet 36.5 kıratlık büyük pırlanta, her kıratı 1.300 kuruştan 74 kıratlık bir adet büyükçe (kebirce) pırlanta 96.200 kuruş, her kıratı 1.120 kuruştan 92 kıratlık mahlut pırlanta 103.960 kuruş, kıratı 500 kuruştan 12 kırat mahlut pırlanta 10.800 kuruş, dirhemi 44 kuruştan 80 dirhem altın 3.520 kuruş, dirhemi 3.5 kuruştan 200 dirhem gümüş, ustalık (üstadiye) 12.000 kuruş, mihlama, cila ve kalem 7.000 kuruş, mahfazası 560 kuruş.

¹¹²² “..*Zât-ı şevket-simât efendimiz hazretleriçün kılıççıbaşı kulları marifetiyle taban takımlı ve altın kakmalı olarak tanzim ve i'mâl olunmuş olan iki kabza-yı seyfin...*” (BOA, D.DRB.HAT, 20/1, CA 1259/Nisan 1843).

¹¹²³ BOA, HH. ISB, 4/79, 4 ZA 1280/11 Nisan 1864.

verilen prestij mücevherleri de yine onların elinden çıkıyordu. Yabancı devletlerin İstanbul'daki büyükelçilerine, sanatçılara ve diğer devlet misafirlerine en çok hediye edilen değerli eşyalar arasında müvecherli kutu ve yüzük vardı. Bunların değerleri hediye edilen kişinin rütbe ve konumuna uygun olurdu¹¹²⁴.

Padişahın istediği çok özel nitelikli mücevherat bazen de yurt dışında özellikle de Londra'da imal ettirilirdi. Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz döneminde bu tür imalatlar için yüksek meblağlar da ödenmekteydi¹¹²⁵. Tanzimat'ın ikinci padişahı Sultan Abdülaziz döneminde yapılan kuyum harcamalarına bakıldığında bu masraf kaleminde oldukça cömert davranıldığı anlaşılmaktadır¹¹²⁶. Bu dönemde saraya değerli eşya ve mücevherin satın alındığı ya da imal ettirildiği kuyumcular Boğos, Çıracıoğlu Serkiz, İksircizade Agop ve İksircizade Simon idi¹¹²⁷.

Sultan II. Mahmud dönemiyle Sultan Abdülmecid'in saltanatının ilk yıllarında kuyumcubaşılar mücevherleri Darbhane-i Âmire'de imal etmekteydiler¹¹²⁸. II. Meşrutiyet döneminde ise saray için gerekli olan mücevherat ve bu türden değerli eşyalar piyasadaki kuyumculardan satın alınmaktaydı¹¹²⁹. Bu dönemde sarayın

¹¹²⁴ Bu konuda çok sayıda belge bulunmakla beraber, örnek olarak, Amerika ve İspanya elçilerine verilen mücevherli kutulara ilişkin bkz. BOA, D.DRB.d., 75, 5 M 125/5 Şubat 18439.

¹¹²⁵ Sultan Abdülmecid döneminde İngiltere Sefiri Kostaki Musurus aracılığı ile imal ettirilen 17.5 kıratlık bir pırlanta taş satın alınmış ve işlenmişti. Pırlanta için, masraflar dâhil yaklaşık 5.000 sterlin ödenmişti. Musurus Paşa padişahın taşı beğenip beğenmeyeceği hususunda endişeye düşmüş; ancak padişah pırlanta taşı ve işçiliği beğenmişti (BOA, HH. İ, 71/5, 20, 27 L 1273/20 Haziran 1857).

¹¹²⁶ Sarayın alışverişte bulunduğu kuyumculardan biri olan Çıracıoğlu'na yapılan yüklü ödemeler buna bir örnektir. Padişahın resmini mücevherle işleyen Çıracıoğlu'na 2.625 lira; Mâbeyn-i Hümayûn için yaptırılan bir adet büyük pırlanta broş için ise 900 kese/4.500 lira ödenmişti (BOA, MB.İ, 31/59, 31/66, 7 S 1292/15 Mart 1875). Yine Sultan Abdülaziz dönminde kuyumcu Bato'nun imal ettiği büyük pırlanta taşla süslü bir gerdanlık için 5.500 lira, pırlantalı bir çift küpe için 3.000 lira, başka başka bir çift küpe için 2.000 lira ödenmişti (BOA, MB, 172/100, 1292/1876-77, tt).

¹¹²⁷ Örneğin Kuyumcu Boğos'dan alınan bir adet gerdanlık ve broş için 57.000 kuruş, İksircizade Simon'dan satın alınan murassa saat kordonu için 254.400 kuruş, saat için ise 264.015 kuruş ödeniyordu. Yine Beylerbeyi Sarayı için İksircizade Agob'un Avrupa'dan getirdiği 12 çift vazo ve 6 çift şamdan için 450.000 kuruş ödenecekti (BOA, HH.d., 405, s. 341, 344, 346, 365, r. 1289/1873-74).

¹¹²⁸ “..Bazı mahallere inâyet ve ihsân-ı şâhâne buyrulmak üzere Darbhâne-i Âmire'de tanzîm ve i'mâl olunmuş olan altı adet gül yüzük ile bir adet mücevherli kutu...” (BOA, D.DRB.HAT, 20/1, CA 1259/Nisan 1843).

¹¹²⁹ Kuyumcubaşı Konstantin biraderlerden 5 adet tatlı ve 1 adet kahve takımı 27.737 kuruşa satın alınmıştı (BOA, HH.İ., 201/53, 26 Z 1327/8 Ocak 1910).

çalıştığı kuyumcular arasında başta Vartan ve Artanik olmak üzere Karabet, Artanik, Dolayan, Ariban gibi Ermeni kökenli kuyumcular vardı¹¹³⁰.

II. Meşrutiyet döneminde de, Tanzimat dönemine göre miktarı oldukça azalsa da, yine saray için kuyumculara sipariş veriliyordu. Sultan V. Mehmed Reşad döneminde kuyumculardan satın alınan ya da özel olarak imal etriilen değerli eşyalar ya da mücevherler arasında kahve fincan zarfı, pırlantalı kravat iğnesi, kol saati¹¹³¹ ve kordonu gibi şeyler başta gelmekteydi¹¹³².

3.1.3.2.3. Resim Oda-yı Âlisi

XIX. yüzyılda resim sanatının Osmanlı Devleti'nde gelişiminde III. Selim ve II. Mahmud'un başlattığı reform çalışmalarının büyük rol ve payı vardır. Askeri ve idari alanda yapılan değişikliklere paralel olarak sanat anlayışında da değişiklikler olmuş; bu gelişmeler içinde resim sanatı özel bir yer teşkil etmiştir. Padişahlar kendi resimlerini devlet dairelerine astırmaları, çocuklarının resimlerini yaptırmalarıyla yeni bir dünya görüşünü benimsediklerini sembolik bir yolla ilan ederlerken aynı zamanda, meşruiyetlerini halk nezdinde vurguluyorlar ve reform konusundaki kararlılıklarını güçlü bir şekilde hatırlatıyorlardı¹¹³³.

Devletin ikonografyasının değişmeye başladığı XIX. yüzyıldaki bu gelişmelere paralel olarak Tanzimat padişahları Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz de

¹¹³⁰ BOA, HH.İ, 207/18, 73, 18 B 1329/15 Temmuz 1911.

¹¹³¹ BOA, HH.İ, 204/27, 12 Eylül 1326/25 Eylül 1910. Satın alınarak padişaha teslim edilen altın saat kordon bedeli 21 liraydı (BOA, HH. İ, 204/13, 17 Ağustos 1326/30 Ağustos 1910).

¹¹³² Sultan V. Mehmed Reşad Edirne seyahatinde bazı kişilere hediye etmek üzere kuyumcu Vartan ve Arabyan efendilere saat kordonu, kol düğmeleri, tabaka, yüzük ve kravat iğneleri imal ettirmişti (BOA, HH.İ, 205/1, 1 Teşrinisânî 1326/14 Kasım 1910).

¹¹³³ XIX. yüzyılda Osmanlı padişahlarının resim (*Tasvir-i Hümayûn*) konusundaki tavırları, gösterdikleri ilgi ve uygulamaları hakkında bkz. Baykara, **a.g.e.**, s. 117-129; Selim Deringil, bu dönem padişahları içinde II. Abdülhamid'in bir istisna teşkil ettiğini belirtir. Deringil, Abdülhamid'in belki de İslam'daki resim yasağı nedeni ile portresini yaptırmadığını ancak halkı ile arma ve tuğra gibi sembollerle iletişim kurduğunu söyler (Deringil "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Simgesel...", s. 57). Ancak II. Abdülhamid'in portresini yaptırmamasının dini gerekçelerle olma olasılığı zayıf gibi görünmektedir. Zira bu padişahın az sayıda da olsa stüdyoda çektiği fotoğrafı bulunmaktadır. Ayrıca çocuklarının fotoğraflarının da çekildiği, sarayında ressam istihdam etmesi de padişahın portresinin yapımına izin vermemesinin ardında başka gerekçeler olduğunu gösteriyor. Bunlardan biri kendisinin kişiliğini, ruh yapısını ele vermemek olabilir; bir diğer gerekçenin ise II. Mehmed'den itibaren sembolik uygulamalarla vurgulanan "yönetenle yönetilen arasına mesafe konması" anlayışı olduğu düşünülmektedir.

portrelerini yaptırmakla kalmamışlar, saraylarında bir koleksiyon oluşması için harekete geçmişlerdir. Ancak özellikle Sultan Abdülaziz döneminde bu yöndeki eğilim ve çalışmalar hız kazanmıştır¹¹³⁴. Bu bağlamda kurulan ve mali açıdan Ceyb-i Hümayûn idaresine bağlı olan Resim Odası (Resim Oda-yı Âlisi)¹¹³⁵ sanata ve özellikle de resim sanatına gösterilen ilginin sembolü olmuştur. Resim Odası çalışmaları için sarayın mâbeyn dairesinde denize nazır bir oda tahsis edilmiştir¹¹³⁶. Mabeyn ressamlarından Osman Nuri'nin sorumluluğunda faaliyet gösteren ve Çelebovski¹¹³⁷ gibi yabancı ressamların da görev aldığı Resim Odası'nın varlığının Sultan Abdülaziz'in saltanatının son yıllarına değin devam ettiği anlaşılmaktadır.

Padişahların portreleri sadece sarayda ya da İstanbul'da çalışılarak değil ressamın yaşadığı şehirde de yapılmaktaydı. Ressamların tespit edilebilen mektuplarında Osmanlı padişahlarının yapılan portrelerinin kendilerine olabildiğince benzemesini arzu ettikleri ve bunun için ne yapılması gerekiyorsa yapılmasını istedikleri öğrenilmektedir. Bu dönemde padişah portrelerinin en sık kullanıldığı yerler nişanlardı. Minyatür "Tasvîr-i Hümayûn"da denilen bu porteler üzerinde titizlikle çalışılmaktaydı. Yine portre ressamlarının İstanbul'la olan yazışmalarından, tamamlanan padişah portrelerinin padişaha gönderilmeden önce mahallinde yoğun ilgi gösterildiği; özellikle Paris seçkinlerinin Osmanlı padişahının resmini görebilmek için ressama evlerinde davet verdikleri de öğrenilmektedir¹¹³⁸.

Sarayın resim koleksiyonuna katkı sağlayan ressamlar bazen sarayla yakın alışverişte bulunan kimselerin aracılığı ile de tanıştırılabilmekteydi. Fransız Ressam

¹¹³⁴ Bu konuda ayrıntılı bir çalışmaya örnek olarak bkz. Zeynep İnankur, **Oryantalistlerin İstanbulu**, İstanbul 2002.

¹¹³⁵ BOA, MB, 145/132, Haziran 1286/Haziran 1870; BOA, MB, 163/58, 9 Nisan 1290/21 Nisan 1874.

¹¹³⁶ Mekân tefriş defterlerine göre Mâbeyn'de yer alan resim odası deniz tarafındadır ve 6 pencerelidir. Sarayın deniz tarafında 6 pencerele sadece iki oda vardır; bunlar 11 ve 15 numaralı odalardır. Resim Odası'nın yerinin belirlenmesinde bu iki oda mercek altına alınmalıdır (BOA, HH.d., 273, s. 177a, Nisan 1291/Nisan 1875).

¹¹³⁷ Bu birimde Polonyalı ressam Stanislaw Çelebovski de görev almıştır. 1870-72 yılları arasında bu birimde görev alan Çelebovski'nin özellikle savaş temalı tabloları imzası olduğu tespit edilmektedir. İlk maaşını Eylül 1870'de alarak işe başlayan sanatçı son maaşını Ekim 1872'de alarak saraydaki işinden ayrılmıştır (BOA, HH.d., 208, s. 108, Eylül 1288/Eylül 1872; BOA, MB, 156/100, lef 2).

¹¹³⁸ Sultan Abdülaziz dönemine ait olduğu tahmin edilen bir belgeden Porta isimli bir portre ressamının padişahın portresi üzerinde çalıştığı öğrenilmektedir. Sözkonusu belgede konuya ilişkin dikkat çekici ayrıntılar bulunmaktadır (BOA, MB, 95/135, 1278/1862-63, tt).

Jean Lange bunlardan biriydi. 1870 yılında Arabacıbaşı Bender marifeti ile saraya giren Lanj süvari muharebesi konulu bir tabloyu çalışmış ve padişahın beğenisine sunmuştu. Koleksiyonda yer alan resmi aradan geçen dört yıl içinde yeniden hatırlanınca ressamın buldurulup, istediği şartlarda yine saray için çalışması istenmiş ve bunun için girişimlerde bulunulmuştu. Ancak bu mümkün olamayacaktı çünkü ressam 1872 yılı sonlarında yaşamını yitirmişti¹¹³⁹. Sarayın resim koleksiyonuna siparişle imal bir temin yolu olmakla birlikte, çoğu Beyoğlu'nda bulunan resim mağazalarından da resim satın alınmaktaydı¹¹⁴⁰.

Resmi ve ressamları destekleyen ve kendisi de resim sanatıyla yakından ilgilenen Sultan Abdülaziz kendi heykelini de yaptırmıştır. Sultan Abdülaziz'in bugün hâlâ Beylerbeyi Sarayı'nda sergilenen bronz heykeli Füller tarafından 5.000 sterline imal ettirilmiş; sanatçıya bu meblağ iki taksit olarak ödenmişti¹¹⁴¹. Sultan Abdülaziz'in anılan bronz heykeli döneme ait yazışmalarda “tasvîr-i bî nazîr-i hümâyûn”, kaidesi ise “nevresm kürsî” şeklinde geçmektedir¹¹⁴². Sultan Abdülaziz'in bir diğer bronz heykeli de İngiliz sanatçı Folde tarafından yapılmış ve kendisine 75.000 kuruş ödenmişti¹¹⁴³.

3.1.3.2.4. Serkilarî-i Hazret-i Şehriyârî/Kilar-ı Hâssa

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren hükümdarların sofraya hizmetlerine bakan bir birim ya da sorumlu vardı. Çaşnigir olarak isimlendirilen bu görevlinin Sultan Orhan Gazi zamanından itibaren varlığı tespit edilmektedir. Çaşnigirler, sarayda II. Murad zamanında ihdas edilen kilercibaşılık hizmetine kadar padişahın doğrudan doğruya yemek işleri ile ilgilenmişlerdir¹¹⁴⁴. Sarayda bulunan çaşnigirler

¹¹³⁹ BOA, MB, 156/53, 14 ZA 1290/3 Ocak 1874. Bugün Milli Saraylar Tablo Kolesiyonu'nda 64/2151 envanter numarası ile kayıtlı “Süvariler” isimli tablo anonim olarak gösterilmektedir. Jean Lange tarafından yapılan “süvarilerin muharebesi” temalı tablonun, bu tablo olduğu düşünülebilir; ya da en azından bu bilgi etrafında yeniden değerlendirilmelidir.

¹¹⁴⁰ Örneğin Beyoğlu'nda resimci Manolaki'den alınan bir adet çiftlik resmi için 15 lira, bir adet İstanbul resmi için ise 8 lira ödenmişti (BOA, MB, 163/90, 26 RA 1291/13 Mayıs 1874).

¹¹⁴¹ BOA, HH.d., 285, nr. 45, 12 Teşrinievvel 1288/24 Ekim 1872; BOA, HH.d., 208, nr. 120, 24 Kânûnisânî 1288/5 Şubat 1873.

¹¹⁴² BOA, MB, 144/3, 21 Ş 1289/24 Ekim 1872.

¹¹⁴³ BOA, HH.d., 405, s. 360, r. 1286/1870-71.

¹¹⁴⁴ İsmail Hakkı Baykal, kilercibaşılık vazifesinin ihdasından sonra çaşnigirin sadece dış ziyafetlerde hizmet gördüğünü kaydeder. (Baykal, a.g.e., s. 16).

çaşnigirbaşının emri altındaydı. Padişah yemek yediğinde sahanları getiren çaşnigirlerin önünde giden çaşnigirbaşı Sûr-ı Hümâyûn'larda verilen ziyafetlerde yemek işleri ile ilgilenirdi¹¹⁴⁵. Sonraki süreçlerde Enderûn teşkilatının tesisleriyle beraber kurulan Kiler Odası ve bu odanın amiri olan kilercibaşı bu fonksiyonu icra etmeye başlamıştır. Kilercibaşı; Kilâr-ı Hâssa odası içoğlanları ile bütün harç kilerleri ile mutfak işlerinin amiriydi. Padişahın yemeği pişerken nezaret eder; padişahın sofrasını kendisi bizzat hazırlardı. Kilerli içoğlanları her yemek getirişlerinde kilercibaşı da onların önünden gelerek huzurda bulunurdu. Kilercibaşı padişah yemek yerken kemikten iliği ayırmak gibi en yakın hizmetleri de görürdü. Bu hizmetlerin yanında reçel, şurup ve macun gibi tatlıların hazırlanmasına da nezaret ederdi. Hiyeaârşık olarak Hazinedarbaşından sonra gelirdi. Terfi durumunda Hazinedarbaşılık görevine getirilirdi¹¹⁴⁶.

Saray teşkilat ve adetlerinde değişimlerin gerçekleştirildiği XIX. yüzyıl başlarından itibaren kilercibaşı padişahın hususi hizmetlilerinden biri olarak Mâbeyn hademeleri kadrosundaki yerini almış; önceden olduğu gibi maiyeti ile beraber sofraya ve yemek düzeni ile ilgili işleri üstlenmiş; padişah kilerine en taze meyve sebzenin temini için imparatorluğun çeşitli merkezleriyle sürekli haberleşme halinde olmuştur. Kilâr-ı Hümâyûn'a giren gıda malzemeleri hakkındaki malumat Osmanlı sarayının yeme içme alışkanlıkları bakımından önem arzederken burada kullanılan sofraya takımları ile araç ve gereç ise kültür tarihiyle olan ilişkisi yönünden değerlidir.

Kilâr-ı Hümâyûn'a giren gıda malzemeleri satın alma yoluyla temin edildiği gibi her bölgenin vali ya da önde gelen yönetici ve eşrafı da şöhreti yaygın gıda malzemelerini padişah kilerine hediye ederlerdi¹¹⁴⁷. Vilayetlerden valilerin ya da diğer mülki idarecilerin Kilar-ı Hümâyûn için gönderdikleri gıda maddelerini getirenlere de ihsanlarda bulunulurdu¹¹⁴⁸. Saray kilerleri için gerekli olan gıda malzemesinin büyük kısmı ise sancak ve kazalardan satınalma yoluyla tedarik

¹¹⁴⁵ **A.e.**, s.15-16.

¹¹⁴⁶ **A.e.**, s. 23; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 312-314; Arif Bilgin, "Matbah-ı Âmire", **DİA**, XXVIII, İstanbul 2003, s. 116-117.

¹¹⁴⁷ BOA, HH.d., 899, h.1278/1862.

¹¹⁴⁸ Örneğin Trablus Valisi'nin gönderdiği portakalı getirene 3 kese (1.500 kuruş) ihsanda bulunulmuştu (BOA, MB, 133/135, r.1287/1871-72, tt).

edilmekteydi¹¹⁴⁹. Mevsimi olamn sebze ve meyvenin kilere haftadan haftaya düzenli olarak ulaştırılması ilgililere sıkı sıkı bir padişah iradesi olarak iletilmekteydi¹¹⁵⁰. Bazen de kilere gönderilen sebze ya da meyvenin padişah tarafından beğenilmediği oluyordu. Bu durumda vilayetlere yazılar gönderilerek gerekli titizliğin gösterilmesi isteniyordu¹¹⁵¹.

Köstence'den çiçek yağı alınmaktaydı. Çiçek yağı fiçılar içinde nakledilirdi¹¹⁵². Çiçek yağı ayrıca yüklü miktarda Tatar kabilelerinden de alınırdı¹¹⁵³. Zeytinyağının (revgan-ı zeyt) temin edildiği önemli merkezlerden biri Mudanya'ydı. Mudanya zeytinyağının fiyatının diğerlerine göre daha fazla olması kalitesinin yüksekliğine bağlanmıştır¹¹⁵⁴. Zeytinyağının temin edildiği bir diğer merkez ise Köstence Babadağı'ydı¹¹⁵⁵. Saray kilerine Doluca'dan da zeytinyağı gönderilmekteydi¹¹⁵⁶. Gemlik ve Ayvalıktan ise zeytin satın alınmaktaydı¹¹⁵⁷.

Yaş ve kuru nar Urfa ve Antakya'dan temin edilmekteydi¹¹⁵⁸. Portakal ve limon başka merkezlerden temin edildiği gibi Girit'ten de getirtilirdi¹¹⁵⁹. Yine saray kilerine Girit'ten büyük limon, taze peynir, lor peyniri, zeytin, turunç şekelemesi; Kırklareli'nden ise kaşar peyniri getirtilmekteydi¹¹⁶⁰. Kiler-i Hümâyûn'un ihtiyaç duyduğu incir ve üzüm ise Aydın Vilayeti'ne bağlı bölgelerden temin

¹¹⁴⁹Malzemelerin satın alındığı kaza ve sancaklar bazen değişmekle beraber genelde aynı merkezler olduğu belirlenmektedir. Örneğin sabun Girit'ten, soğan Tekfurdağı sancağından, bamyaya Edirne ve Amasya sancaklarından, nohut Biga sancağından, zeytinyağı Midilli ve Edremit kazalarından, sade yağ Silistre sancağından satın alınmaktaydı (BOA, HH.MTA, 25/19, 19 Kânûnievvel 1281/24 Ekim 1872).

¹¹⁵⁰II. Abdülhamid'in ilk saltanat yıllarında Kılâr-ı Hümâyûn için kuşkonmaz, mandalina, muz, ağaç ...?, fasulya, patlıcan, portakal, domates gibi meyve ve sebze getirtilmişti (BOA, MB, 178/125, 18 Z 1293/4 Ocak 1877).

¹¹⁵¹Örneğin, padişahın ağız tadına uygun kavun bulunamaması nedeni ile kazalara yazı gönderilmişti (BOA, HH.MTA, 25/22, lef 3, 24 Kânûnievvel 1280/16 Aralık 1864).

¹¹⁵²BOA, HH.MTA, 20/34, 23 S 1281/28 Temmuz 1864.

¹¹⁵³r.1279/1863 yılına mahsuben Tatar kabilelerinden 10 bin kıyye ayçiçek yağı (çiçek yağı) alınmıştı. (BOA, HH. MTA, 19/44, h. 1279/1863-64).

¹¹⁵⁴“..Mezkûr yağın gayet iyi olması nedeniyle her kıyyesinin on kıyye olduğu...” (BOA, HH.MTA, 20/9, 22 M 1281/27 Haziran 1864).

¹¹⁵⁵BOA, HH.THR, 1224/93.

¹¹⁵⁶BOA, MB.İ, 21/80, 18 Ağustos 1282/30 Ağustos 1866.

¹¹⁵⁷BOA, HH.MTA, 39/10.

¹¹⁵⁸BOA, MB, 108/28, 1 C 1282/22 Ekim 1865; 108/65, 23 C 1282/13 Kasım 1865.

¹¹⁵⁹BOA, MB, 133/62, 17 ZA 1287/8 Şubat 1871.

¹¹⁶⁰BOA, MB, 169/104, 25 R 1292/17 Eylül 1865; 171/18, 20 Ş 1292/21 Eylül 1875.

edilmektedir¹¹⁶¹. Kilar-ı Hâss'ın kavun ihtiyacı Manisa'dan karşılanırdı. Kavunlar, sandık ya da küfelerle saraya ulaştırılırdı¹¹⁶². Sultan Abdülaziz'in saltanat yıllarının sonlarına doğru haftada 20 sandık gelirken bunun 40 sandığa yükseltilmesi istenmekteydi. Gelen kavunlar bazen tatsız ve çürük çıkmakta bu da ilgili yerlere bildirilmektedir¹¹⁶³. Kılâr-ı Hâs için kavun temin edilen bir başka yöre de İzmir'di. Ankara Vilayeti'nden bal, su kavunu; Sisam'dan ise kuru misket üzümü ve karpuz gelmekteydi¹¹⁶⁴.

Saray kilerine taze misket üzümü ise, padişaha bağlılıklarını her vesileyle ifade eden Sisam Adası'ndan satın alınmakta, bazen de bölge halkının hediyesi olarak gelmekte¹¹⁶⁵, bazen de gönderilen üzümler padişah, valide sultan, Yusuf İzzetin Efendi ve Harem-i Hümayûn kilerine ayrı ayrı gönderilmektedir¹¹⁶⁶. Trablusgarb'tan padişah kileri için keklik, karpuz ve zeytinyağı (çiçek suyu) getirilmektedir¹¹⁶⁷. Tuna Vilayeti'ne bağlı Varna Sancağı'ndan kiler için buz sağlanmaktaydı¹¹⁶⁸. Padişah kilerine Harmancık ve Keşişdağı mahsülünden tuzlu ve tuzsuz tereyağı gönderilmektedir¹¹⁶⁹. Her yıl Mısır mahsûlâtından da Kılâr-ı Hümayûn'a meyve ve sebze getirilirdi. Saray kilerine temin edilen meyve ve sebzelerin bir kısmı saray bahçelerindeki seralardan temin edilmektedir¹¹⁷⁰. Çiftlikât-ı Hümayûn'da denilen saltanat makamına ait çiftlikler de sarayın sağlıklı beslenmesinde önemli bir rol üstlenir; meyve, süt, süt ürünleri ve yumurta gibi gıda

¹¹⁶¹ BOA, MB, 178/51, 12 ZA 1293/18 Kasım 1876.

¹¹⁶² BOA, MB, 171/12, 5 Eylül 1291/17 Eylül 1875.

¹¹⁶³ BOA, MB, 176/26, 17 Ağustos 1292/29 Ağustos 1876.

¹¹⁶⁴ BOA, MB, 171/26, 43, 28 Eylül 1291/10 Ekim 1875.

¹¹⁶⁵ “..Sisamın meşhûr ve müteârif olan taze misket üzümünden teh'ye ve istihzâr edilen ve bu kere irsâl-i sûy-ı sâmîleri kılınan iki küfe üzüm ahâlî nâmına olarak takdîm kılınmağla...” (BOA, MB, 165/62, 2 B 1291/15 Ağustos 1874).

¹¹⁶⁶ “..Sisam ceziresinin taze misket üzümünden bu kerre kilâr-ı hümayûn-ı cenâb-ı mülûkâneye on ve devletlû necâbetlû Yusuf İzzeddin efendimiz hazretlerinin kilâr-ı âli-i mün'amîlerine beş ve harem-i çâkerî tarafından devletlû ismetlû vâlide sultan aliyetüşşân efendimiz hazretlerinin kilâr-ı aliyye-i veliyinniamîlerine altı küfe üzüm takdîm kılınmış olmağla...” (BOA, MB, 165/62, 2 B 1291/15 Ağustos 1874).

¹¹⁶⁷ BOA, MB, 147/1, r.1289/1873-74, tt.

¹¹⁶⁸ BOA, MB, 109/12, 21 N 1282/19 Ocak 1866.

¹¹⁶⁹ BOA, MB, 168/12, 15 M 1292/21 Şubat 1875; 168/36, 27 M 1292/5 Mart 1875.

¹¹⁷⁰ Saray bahçelerinde özellikle kuşkonmaz ve meyve yetiştirilmesi padişah tarafından teşvik edilmektedir (BOA, HH. MH, 1019/20).

maddelerini düzenli olarak sağlardı¹¹⁷¹. Saray sofrası için gerekli olan sebze ve meyve günlük olarak kayıklarla Sirkeci'deki Ambar-ı Âmire'den Beşiktaş'taki Hayreddin iskelesine getirilir, buradan da mutfaklara nakledilirdi¹¹⁷².

Sarayda en çok tercih edilen et türü koyun ve kuzu etiydi. Sarayın et ihtiyacının karşılanması için her yıl ihaleye çıkılır; belirlenen müteahhid taahhüt ettiği miktardaki eti saraya parça parça teslim ederdi¹¹⁷³. Sarayca teslim alınan etler her daireye ayrı ayrı tahsis edilirdi¹¹⁷⁴.

Saray kilerleri için malzeme tedarik edilen merkezlerden biri de Asmaaltı'ndaki esnaftı. Buradan Yemen kahvesi, mısır unu ve pirinç alınmaktaydı¹¹⁷⁵. Padişahın kilerine her yıl Cidde'den Beytulfakıyye hurması ile Karakahve gönderiliyordu¹¹⁷⁶. Yemen ve Beytulfakıyye kahvesi dışında sarayda tercih edilen bir diğer kahve türü de "Efrenc Kahvesi" olarak tanımlanan kahveydi. Tanımlamaya bakılırsa bu kahvenin Avrupa menşeli olduğu anlaşılmaktadır. Efrenc kahvesi de sarayda düzenli olarak tüketilen diğer gıda ve ihtiyaç maddeleri gibi yıllık ya da altı aylık teahhüt sözleşmeleriyle satın alınmaktaydı¹¹⁷⁷. Ayrıca Giritli Nazif

¹¹⁷¹ Örneğin Matbah-ı Âmire için Tokad Çiftlik-i Hümâyûnu'ndan yumurta alınmıştı. Ayrıca İzmit ve Mihaliç çiftliklerinden karpuz çekirdeği getirilmekteydi (BOA, HH. MTA, 25/18, 15 Temmuz 128/27 Temmuz 18651; BOA, HH. ENC, 2/9; BOA, HH. MTA, 1/12, h. 1266/1850-51).

¹¹⁷² "...Sahilsaray-ı hümâyûn matbah-ı âlilerine her gün Ambar-ı Âmire cânibinden gönderilen meyve ve sebzenin nakline mahsûs olmak üzere bu kere mübâyaa olunan ve müceddeden inşâ ettirilen iki kıta kayığın..." (BOA, HH.İ, 16/33, 15 ZA 1271/30 Temmuz 1855).

¹¹⁷³ Et mütaahhidi tarafından r.1289/1873 yılı içinde Matbah-ı Hâs için 18846 kıyye, Harem-i Hümâyûn mutfığı için 17.173 kıyye, Topkapı Sarayı mutfığı için 5.963 kıyye koyun eti/güşt teslim edilmişti (BOA, HH.d., 285, Haziran 1289/Haziran 1873).

¹¹⁷⁴ Sultan Abdülaziz döneminde bir tayinat defterine göre Mâbeyn ve Harem üyelerinden bazılarının günlük et tahsisatı şöyleydi: Âdile Sultan ve diğer sultanlara 25 kıyye, hanım sultanlar 12 kıyye, Sultan III. Selim'in ve II. Mahmud'un hayattaki kadınefendi ve ikballerine 10 kıyye, Serkurena 8 kıyye, ikinci kurena 5 kıyye, diğer kurena 3 kıyye, Başkâtip 6 kıyye, diğer kaitipler 4 kıyye, Darussaâde Ağası 6 kıyye, Hazine-i Hümâyûn Vekili 5 kıyye, sermusâhib 4 kıyye, Mâbeyn Müdürü 2 kıyye, Serkilarî 2 kıyye, Mâbeyn Kapu Çuhadarı 2 kıyye, Telhîs-i Evvel 4 kıyye, Telhîs-i Sâni 3 kıyye, İmam-ı Evvel 5 kıyye, İmam-ı Sâni 3 kıyye, Enderûn-ı Hümâyûn kütüphane hocası 1.5 kıyye, İkinci Koğuş hocası 1.5 kıyye, Üçüncü Koğuş hocası 1.5 kıyye, Kuyumcubaşı Boğos Bey 7 kıyye (BOA, MB, 172/113, 1292/1876-77, tt).

¹¹⁷⁵ BOA, HH. MTA, 1/47, 19 ZA 1266/26 Eylül 1850.

¹¹⁷⁶ BOA, MB, 8/52, 23 R 1265/18 Mart 1849.

¹¹⁷⁷ Örneğin r.1289/1873 yılı Ekim ayından başlanarak tüccar Mustafa Efendi'den 6 aylık olmak üzere 1.600 kıyye Efrenc kahvesi satın alınmıştı; biten sözleşme nedeni ile r.1290/1874 yılı Nisan ayından itibaren yeni bir ihale yapılacaktı (BOA, HH. ENC, 6/8, 21 S 1291/9 Nisan 1874)

Efendi ve Giritli Mehmed Efendi isimli esnaflardan da kahve satın alınmaktaydı¹¹⁷⁸. Aynı şekilde saray mutfaklarına Hicaz'dan da çuvallar içinde kahve getirilmektedir¹¹⁷⁹. Sultan Abdülmecid dönemine ilişkin bir tespite göre; padişah ve hane halkının kullanımı için ayda 190 kıyye Yemen kahvesi alınmaktaydı¹¹⁸⁰.

Her yıl Şaban ayının onbeşinde, Berat gecesinde Mekke'de zemzem kuyuları açılır ve padişah kileri için sürahilere doldurulan zemzem ve sandıklar içinde hurma İstanbul'a gönderilirdi. Harem-i Şerif Müdürü tarafından da yapılan işlemin bilgisi Mâbeyn'e yazıyla bildirilirdi¹¹⁸¹. Karakulak ve Kanlıkavak suları ise, İmparatorluğun sonuna değin sarayda tercih edilen içme sularıydı¹¹⁸². Yanı sıra, Çamlıca suyu da içme suyu olarak sevilirdi¹¹⁸³. Kiler-i Hümâyûn'da suyun muhafaza edildiği fiçiler köhneleştiğinde hemen değiştirilir; ahşap fiçilerin imalinde ardıç ağacı kullanılırdı¹¹⁸⁴.

Saray mutfaklarına ilişkin muhasebenin titizlikle tutulması, Osmanlı sarayının ve özellikle de padişah mutfağı olan Matbah-ı Hümâyûn'un (Matabah-ı Hâss) işleyişi, kadrosu¹¹⁸⁵ ve gıda malzemelerinin niteliği hakkında ayrıntılara ulaşılmamıştır.

¹¹⁷⁸ Nazif Efendi'den alınan kahvenin kıyyesine 18.5 kuruş, Mehmed Efendi'den alınan saf kahvenin kıyyesine ise 10.5 kuruş ödenmekteydi (BOA, HH. MTA, 19/51, lef 29, 33).

¹¹⁷⁹ BOA, HH.d., 208, nr. 74, 24 Haziran 1288/16 Temmuz 1872.

¹¹⁸⁰ “..Nefs-i nefîs-i hümâyûn-ı hazret-i şâhâne ve dâire-i hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâne ve sâireye tertîb ve tahsîs kılıldığı vechile işbu yetmişiki senesi zilkadeti'ş-şerîfesi gurrelerinden yetmişüç senesi rebîülâhır nihâyetine kadar altı mâh zarfında mu'tâdi vechile i'tâ olunmuş olan...” (BOA, HH.MH, 274/105, 6 CA 1273/2 Ocak 1857).

¹¹⁸¹ “..Şaban ayı berât gecesinde zemzem kuyularının feyezânıyla bu zemzem-i şerîfden kırk adet sürahi imlâ ile ağızları mahtûmen ve iki sandık derûnuna mevdûan takdîm ve isrâ kılınmağla...” (BOA, MB, 171/9, 15 Ş 1292/16 Eylül 1875; BOA, MB, 178/70, 15 Ş 1293/16 Eylül 1875); “..Leyle-i mübâreke-i berât-ı şerîfde bi'r-i mükerrem-i zemzem-i feyezânında münâsib mikdâr zemzem-i şerîfin teberrüken mâbeyn-i hümâyûn-ı cânib-i seniyyi'l-cevânibine irsâl ve takdîmi mu'tâd olduğundan iki sandık derûnunda kırk aded maden sürahi leyle-i şerîfe-i mezkûrede imlâ edilerek ağızları memhûr olduğu halde mezkûr sandıklara vaz'an ve Cidde kaymakamlığı vâsıtasıyla evvel gidecek vapura teslimen gönderilmiş olmağla...” (BOA, MB, 166/2, 21 Ş 1291/3 Ekim 1874).

¹¹⁸² 1869 yılı Kasım ayında Matbah-ı Hâs için 424 varil kanlıkavak suyu satın alınmış ve varil başına 2 kuruş ödenmişti (BOA, HH.MTA, 39/23). Mütareke döneminde de saraya Karakulak ve Kanlıkavak suyu alınmaktaydı (BOA, HH.DPO, 13/53, 14 Mayıs 1337/14 Mayıs 1921).

¹¹⁸³ BOA, HH.MTA, 76/19, Kasım 1293/Kasım 1877.

¹¹⁸⁴ BOA, HH.d., 208, nr. 3, 14 Nisan 1289/26 Nisan 1873.

¹¹⁸⁵ “Matabah-ı Hâss-ı Hümâyûn” olarak da isimlendirilen padişah mutfağında aşçı, tablakâr ve diğer görevlerde h. 1272/1856-57 yılında 83 çalışan bulunmaktaydı. Harem aşçısı 99 kişi, Harem hoşabhanesinde 7 kişi, Harem tablakârları 104 kişi, harem mutfağının kilerinde ise 30 kişi istihdam olunmaktaydı. Topkapı Sarayı'nın kilerinde 13 kişi, Topkapı Sarayı mutfağında aşçı 53 kişi, Topkapı Sarayı tablakârları 56 kişi, Topkapı Sarayı helvahanesinde 2 kişi, Mızıkâ-yı Hümâyûn mutfağında 32

mümkün kılmaktadır¹¹⁸⁶. Matbah-ı Hâs'tan sadece padişaha ve annesine yemek çıkmazdı. Bu mutfak bir jest ve ikram mutfağıydı. Derece ve rütbesine göre Harem üyelerine buradan yemek çıkarılırdı. Matbah-ı Hâs için gerekli olan erzak gün gün bu mutfağın kilerine teslim olunduğundan bu mutfakla ilgili bulgular Kilâr-ı Hümâyûn için de önem taşımaktadır.

Mutfaklara verilen erzaklara ilişkin kayıtlar sarayın sofraya kültürü ve yeme içme tercihlerinin tespiti bakımından değerlidir. Bu tür kayıtlarda Matbah-ı Hümâyûn (Kuşhane-i Hümâyûn) ve diğer mutfakların kilerine alınan erzak miktar ve çeşit olarak ayrıntılarıyla verilmektedir¹¹⁸⁷. Özellikle Sultan Abdülaziz ve sonrasına ilişkin mutfak malzeme icmalleri son derece çok ve çeşitlidir. Öyleki bu döneme ilişkin erzakların giriş kayıtları arasında padişahın ve Mâbeyn erkânının yemişleri hakkında bile bilgi edinilebilmektedir¹¹⁸⁸.

Saray mutfaklarında pişirilen tatlılar arasında ekme lokması, pandispanya tatlısı, sütlaç, Nemçe baklavası, papara tatlısı, dağlı ve sütlü krema, hamur tatlısı,

kişi, Harcı fırında 46 kişi istihdam olunmaktaydı. (BOA, HH.MH, 244/55, lef 1); 1284/1868-69 tarihli bir tayinat defterine göre Matbah-ı Hâss bünyesinde 39 ocakbaşı, 120 gedikli ve 52 neferât; Harem-i Hümâyûn mutfağında 24 ocakbaşı, 207 gedikli, 65 neferat; Topkapı Sarayı mutfağında 9 ocakbaşı, 36 gedikli, 18 neferat istihdam edilmekteydi. Mutfaklarda görev yapan ocakbaşılar, gedikliler ve neferâtın şalvar, salta ve yelekten oluşan özel giysileri vardı; giysilerinin kumaşı çuhadandı. İş elbiseleri ise çuha şalvar, kirpastan yemeni, kirpastan önlük, çuha setre ve çuha pantolon şeklindeydi (BOA, HH.DPO, 1/38, 31 Teşrînievvel 1284/12 Kasım 1868).

¹¹⁸⁶ Örneğin 1865 yılının Ocak ayında Matbah-ı Hâss-ı Hümâyûn için 12.474 kıyye koyun eti, 2.300 kıyye kuzu eti, 248 kıyye dana eti, 694 aded baş, 407 aded ciğer, 1.877 adet işkembe, 3230 adet mumbar ve 23285 adet paça alınmıştı. Listede ikinci sırada yer alan Matbah-ı Harem-i Hümâyûn için 24.574 kıyye koyun eti, 1.480 aded baş, 1.810 aded diğer, 1.434 adet işkembe, 353 adet mumbar, 26.400 adet paça alınmıştır. Son olarak zikredilen Matbah-ı Saray-ı Cedid için ise 10.042 kıyye koyun eti, 62 aded baş, 620 aded ciğer, 714 aded işkembe, 550 aded paça, 1020 adet mumbar satın alınmıştı (BOA, MB, 105/8, r. 1281/1865-66).

¹¹⁸⁷ Örneğin Kuşhane-i Hümâyûn'a bir günde alınan sebze ve meyve şöyleydi: 150 adet portakal ve limon, 80 kıyye lahanası, 780 kıyye pırasa, 300 demet ebe gümesi, 55 kıyye ispanak, 173 kıyye şalgam, 95 kıyye bal kabağı, 220 kıyye enginar, 290 kıyye kereviz, 300 demet taze soğan (BOA, HH.MTA, 25/3, 1 Kânûnisânî 1281/13 Ocak 1866).

¹¹⁸⁸ Padişahın yemişleri limon, portakal, fındık kebab olarak tespit edilirken Mâbeyn'deki kurena ve kâtiplerin yemişleri çavuş üzümü ve has elma olarak geçmektedir. (BOA, HH.MTA, 25/3, 1 Kânûnisânî 1281/13 Ocak 1866). Yine 1877 yılının Mayıs ayında Matbah-ı Hâss ve Çırağan Sarayı kilerine hemen her gün giren gıda malzemesi şöyleydi: Çayır peyniri, kaşkaval peyniri, taze kaşar peyniri, dil peyniri, torba yağı, havyar, mercimek, arpa şehriye, keşkek, kebab pide ekmeği, yumurta, siyah zeytin, Macar unu, dondurma kaşığı, bademiçi, bayağı fıstık, nohut, Mısır pirinci, nişasta, saf irmik, Malta sardalyası, Suriye'den teneke içinde sade yağ (revgan-ı sâde), sarımsak, İngiliz hardalı, fındık, cenova pirinci, salamura peynir, siyah biber, armudi siyah kaşık, gülbe şekeri, fasulye, pastırma, sucuk, buğday karakalem kâse, karakalem zerde kâsesi, kapaklı saksonya perhiz sahanı, reçel, saf sirke, maden kenarlı polad tepsi, beyaz âdi tatlı tabağı, sabun, şekerleme, ağaç perhiz tablası (BOA, HH. MTA, 76/62, lef 1, 4, 5, 6, 8).

şam tatlısı gibi tatlılar tespit edilmektedir¹¹⁸⁹. Saray sofralarında XIX. yüzyıl sonlarından itibaren çay da içilmeye başlanmıştır; Avrupa’da saray için gümüşten mamul çay takımları imal ettirilmeye başlanmıştır¹¹⁹⁰.

Saray için çalışan kuyumcular Kilâr-ı Hümâyûn için de imalatta bulunurlardı. Kilâr-ı Hümâyûn masraf defterlerine bakıldığında padişah sofrasındaki yemek takımlarında altının da kullanıldığı tespit edilmektedir. Altın sürahi, altın yemek kaşığı, altın kâse kapağı, altın sürahi çay kadehi ve tabağı gibi birinci sınıf takımların imal ya da tamiri saray için çalışan kuyumcular tarafından gerçekleştirilirdi¹¹⁹¹. Bu tür sofrta takımları bazen de devrin ünlü mağazalarından satın alınır¹¹⁹².

Padişah ve valide sultan olmak üzere Harem-i Hümâyûn’da kullanılan çeşitli türden değerli kaşıkların temini de mutfak ve kiler masrafları arasındaydı. Padişah sofrasında kullanılan sofrta takımlarının bir kısmının saray kuyumcuları tarafından imal edildiği diğer bir kısmının devrin en önemli ticarethanelerinden satın alındığı bilinmektedir. Abanoz mercanlı kaşık, bağa mercanlı hoşaf kaşığı, ceviz hoşaf kaşığı, satın alınan kaşık türlerine örnek olarak verilebilir¹¹⁹³. Sarayda en üst düzeyde kullanılmak üzere porselen takımlar¹¹⁹⁴, altın çay takımı, altın kâseler, altın kaşık, çatal ve bıçak gibi yemek ve sofrta takımlarının Avrupa’dan getirildiği tespit edilmektedir¹¹⁹⁵.

¹¹⁸⁹ BOA, MB, 121/84, (r.1285/1869-70).

¹¹⁹⁰ “..Padişah için imal edilen Pariskârî gümüş çay takımlarının tüm vergi sigorta masrafları müteahhide ait olarak ağırlığı ise otuzaltıbin ikiyüz dört dirhemden noksan gelir ise, Paris’te i’ mâl ettirilmesi için kuyumcu Vartan Efendi ile kontrato ahd u teâfî...” (BOA, HH.İ, 200/95, 29 Teşrinisânî 1325/12 Aralık 1909; BOA, HH.MTA, 76/35).

¹¹⁹¹ BOA, MB, 151/42, 28 R 1290/25 Haziran 1874; BOA, MB, 154/30, 4 Ş 1290/27 Eylül 1873.

¹¹⁹² Sultan II. Abdülhamid döneminde ise Kilâr-i Hümâyûn için gerekli olan sofrta ve ziyafet takımları ile dekoratif objeler Mösyö Şavn’ın mağazasından satın alınmaktaydı (BOA, MB, 177/91, 107, 11 L 1293/30 Ekim 1876).

¹¹⁹³ Abanoz mercanlı kaşığın destesi 70 kuruş, bağa mercanlı hoşaf kaşığının destesi 180 kuruş, ceviz ağacından mamul hoşaf kaşığının destesi 18 kuruştur (BOA, HH.MTA, 1/45, lef 8).

¹¹⁹⁴ Sultan Abdülmecid döneminde kapaklı saksonya porselen tabakların tanesine 100 kuruş ödenmekteydi (BOA, HH. MTA, 1/35, 23 N 1266/2 Ağustos 1850).

¹¹⁹⁵ BOA, HH. d, 208, nr. 63, 77, 90, 93, 121, 4 Ağustos 1288/16 Ağustos 1872. 1864 yılında Fransa’dan getirtilen yemek takımları; kapaklı beyaz yuvarlak tabak, küre resminde çukur tabak, defne yapraklı tabaklar, kuşlu ve aşığı çiçekli armudî bardaklar, çiçekleri yaldızlı bardak, mâi çiçekli çarküşe bardak, aşığı su bardağı şeklinde çukur tabak, defne yapraklı yuvarlak tabak, yaldızlı tabak, kırmızı çiçekli tabak, beyzi altun çiçekli tabak, leylak çiçekli tabak, yanları yaldızlı tabak, çukur tabak olarak listelenmektedir (BOA, MB, 49/60, 18 RA 1271/9 Aralık 1854).

Osmanlı Devleti'nin dağılış sürecinin hızlandığı XX. yüzyılın ilk çeyreğinde saray sofralarında da, yaşanan mali sorunlar nedeni ile kısıtlamalara gidilmiş; daha önceki dönemlerde gündeme gelmesi bile mümkün olmayan hususlar zorluklara neden olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde sarayda “tabla” sistemi yerine “tabldot” sistemine geçilmiş; böylelikle sofralarda tasarruf hedeflenmiştir. Ancak padişahın hususi mutfağı bu uygulamanın dışında tutulmuştur¹¹⁹⁶. Mütareke yıllarında, İmparatorluğun en kaliteli sebze, meyve diğer gıda malzemeleriyle dolu olan padişah kilerinin bu dönemde tahsisat zorluğu çektiği; ihtiyaçlarına ulaşmada sıkıntı yaşadığı tespit edilmektedir. Bürokratik ve ekonomik kısıtlamalar nedeni ile Serkilârî, Kilâr-ı Hümâyûn için ya özel bir ödenek ayrılmasını ya da taleplerinin ivedilikle karşılanmasını istiyordu¹¹⁹⁷. Hazine-i Hâssa idaresince verilen cevapta özel bir ödenek ayrılmasının mümkün olmadığı, ancak taleplerin daha hızlı karşılanması için gereğinin yapılacağı bildiriliyordu¹¹⁹⁸.

Saltanatın kaldırışı ile beraber sarayda halife olarak ikamet eden Abdülmecid Efendi¹¹⁹⁹ döneminde mali zorluklar son haddine ulaşmış; yapılan her türlü ilave masraf için Halife'nin onayına müracaat edilir olmuştur. Öyle ki Halife'nin kızı Dürrüşşehvar'ın öğretmenlerine verilecek kahvaltının tahsisinin bile halifeden

¹¹⁹⁶ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 84.

¹¹⁹⁷ “..Kilâr-ı hümâyûn-ı cenâb-ı mülükânenin bazı müsta'cel ve mübrem malzeme ve sâireyi temîn için elde bir güne müteferrikası olmadığı cihetle gayet müsta'cel ve elzem ve cüz'iyât kabîlinden olan her şey için debboy idaresine mürâcaata mecbûriyet hasıl olagelmekte ve bu sûret ise bu bâbdaki matlûbâtı akîm bırakmak ve müteassir etmekden başka bir şey hâsıl edememektedir. Binâen aleyh bundan dolayı tehassul eden müşkilâtın ref'ine medâr olmak ve sarfiyyâtın her ay başında hazîneye bildirilmek ve ba'demâ bu gibi teferruât umûriyle iştigâl edilmemek üzere behemehâl kilâr-ı hümâyûn nâmına münâsib mikdâr müteferrikanın tahsîsi muvâfık-ı hâl u maslahat olacağı ve bu şekil kabul olunamadığı takdirde lüzûmunda talep olunacak eşyanın hiç bir günâ müşkilâta uğramaksızın günü gününe i'tâsı zımında debboy idaresine tenbihâ-ı müessire ve kat'iyenin icrâsı hususuna müsâade-i cenâb-ı kerîmânelerinin şâyân buyrulması bâbında...” (BOA, HH. DPO, 13/40, 8 Kânûnievvel 1336/8 Aralık 1920)].

¹¹⁹⁸ “..Kilâr-ı hümâyûn için mübâyaasına lüzûm hâsıl olan bazı eşyanın müsta'celen tedârîki için münâsib mikdâr müteferrika tahsîsi veyahûd talep edilecek eşyanın debboy idaresince bilâ müşkilât ve âcilen i'tâsı esbâbının istikmâli hakkındaki serkilârî-yi hazret-i şehriyârînin işbû takrîri bi'l-mutâlaa müteferrika tahsîsi emsâl ve sâbıkına nazaran gayr-i mümkün olduğu cihetle talep edilecek eşya ve levâzımâtın sür'at-i mümkinine ile tedârik ve i'tâsıyla teahhurâta meydan bırakmamak hususunun debboy idaresine tebliği...” (BOA, HH.DPO, 13/40, 20 Kânûnievvel 1336/20 Aralık 1920).

¹¹⁹⁹ Halife Abdülmecid döneminde Matbah-ı Hâs bünyesinde 7 aşçı bulunmaktaydı. Diğer mutfak teşkilatında ise 25 aşçı ve 46 tablakâr istihdam olunmaktaydı (MSHHA, E-I, 8).

sorulması gündeme gelince, hazine yetkilileri bu gibi küçük şeyler için halifenin rahatsız edilmemesi gerektiğini belirterek sarayda vazifeye kalan bu gibi görevlilere kahvaltı verilmesinin tabii olduğunu vurgulamışlardı¹²⁰⁰. Bu dönemde saray mutfaklarında pişen yemekler üç sınıfa ayrılmaktaydı. Birinci sınıfta mabeyn erkânı ile halife ailesi yer almaktaydı. İkinci sınıfta Mâbeyn'de görev yapan memurlar ve eski Mabeyn erkânı yer almaktaydı. Baltacı ve hamlacılar ise üçüncü sınıftaydı¹²⁰¹.

3.1.3.2.5. Serduhânî

Padişahın hususi hizmetlerine bakan gediklerden biri de serduhânî idi. Padişahın ve ağırlanan misafirlerin tütün ihtiyaçlarının sağlanması ve tütün (duhân) takımlarının temin ve muhafazası serduhânînin uhdesindeydi¹²⁰². Sarayın tütün ve sigara ihtiyacı duhan mütaahhitleri tarafından düzenli olarak karşılanırdı. Tütün ve duhân tahsisatının büyük bir bölümü misafirlere ayrılmıştı¹²⁰³.

Duhân takımları da son derece ince işçilikli olarak saray kuyumcuları tarafından imal edilerek Duhân Odası'na teslim olunurdu. Kehribar ağızlıklar, altın duhan tablası, ateş maşası, sigara kutusu, kibrit muhafazası, duhan tablasının kalemi,

¹²⁰⁰ BOA, MB, 1151/90.

¹²⁰¹ Birinci sınıf yemek yiyenler: Maiyyet-i Hılâfetpenâhî beyler (14 kişi), kâtib-i husûsi (2 kişi), imam ve müezzin efendiler (7 kişi), darussaâde ağası ve maiyeti (6 kişi), sermusâhib ve maiyeti (5 kişi), hazinedâr ağa ve maiyeti (3 kişi), umum misafirler ve maiyeti (16 kişi), haremde kadınefendi maiyeti kalfalar (6 kişi), Başkâtibe kalfa, ikinci kâtibe kalfa, vekile usta, kahveci usta. İkinci sınıf yemek yiyenler: Esbak musâhib ağalar (4 kişi), hasıllu ağalar (5 kişi), koğuş ağaları (15 kişi), ortanca ağaları (19 kişi), sâbık musâhip ağalar (7 kişi), Mâbeyn-i Hılâfetpenahî telefon memurları ve emirberleri (7 kişi), külhancı ağalar (5 kişi), dâire-i hılâfetpenâhî bekçi, odacı ve kavasları (7 kişi), iâşe ambarı ketebe ve memurları (7 kişi), posta ve telgraf memurları (3 kişi), Hazine-i Hassa telefon santral memurları (4 kişi), iâşe kömür ambarı memurları (2 kişi), iâşe fırın memuru ve imamı (2 kişi), iâşe Beşiktaş mutfâğı memur ve müstahdemleri (4 kişi), hatab ambarı memurları (2 kişi), eczahane-i hılâfetpenâhî hademeleri (4 kişi), iâşe tatlıhane hademeleri (2 kişi), tebdil kayığı reisleri (5 kişi) Dolmabahçe bekçibaşısı (1 kişi), Dolmabahçe elektrik memurları (2 kişi), Süthane kâtibi, kilâr-ı seniyye hademeleri (5 kişi), iâşe hububât ambarı hademeleri (3 kişi), Harem-i Seniyye kapı nöbetçisi ağalar (5 kişi), Yıldız'dan gelen ağavât (12 kişi), Kethüda-yı Kadın Efendi lalası ve maiyeti (3 kişi). Üçüncü sınıftan yemek yiyenler ise Baltacılar ve hamlacılarıdır. (MSHHA, E-I, 8).

¹²⁰² Sigaracıya bir ay içinde imal ettiği 40.000 sigara için 1.600 kuruş, dama taşlarının canfes kesesi için 180 kuruş, 6 adet çubuk kılıfı için 200 kuruş ödenmişti. Beykoz Kasrı için ise 3 adet nargile marpucu ve 30 adet lüle satın alınmıştı (BOA, MB, 163/132, 5 R 1291/22 Mayıs 1874; 145/3, 16 L 1289/17 Aralık 1872).

¹²⁰³ Örneğin 1 Mart-31 Ekim 1283/1867 tarihleri arasında duhancı Kostaki'den 816 kıyye duhan ve sigara satın alınmış ve 181.548 kuruş ödenmişti (BOA, MB, 119/12, 18 M 1285/11 Mayıs 1868).

cilası, gümüş duhan tablası, nargile, gümüş sigara tablaları, marpuç, lüle¹²⁰⁴ gibi takım ve eşyalar kuyumcular tarafından imal olunan duhan takımlarına örnek gösterilebilir¹²⁰⁵.

Sultan Abdülaziz döneminde bu görevin dışında padişahın dama ve diğer oyun takımlarının tedariki de serduhânî tarafından gerçekleştirilirdi¹²⁰⁶. II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı'nda bir tütün imalathanesi bulunmaktayken II. Meşrutiyet sonrası diğer birçok gedik gibi tütüncübaşılık hizmeti de devrin idaresince lağvedilmişti¹²⁰⁷.

3.1.3.2.6. Serkuşçu

Dünyadaki diğer saraylarda olduğu gibi Osmanlı sarayının bahçe ve yapılarında da yabancı hayvan beslenmiştir. Eski Saray (Sarayı-ı Atîk-i Âmire), Topkapı Sarayı, Tekfur Sarayı ve Ayasofya'nın yakınında, yabancı ve yırtıcı hayvanların korunduğu ve terbiye edildiği birer Arslanhane bulunmaktaydı. XIX. yüzyılda inşa olunan modern sarayların bahçelerinde de padişahlara ait canlı hayvan koleksiyonları bulunmaktaydı. Bunlar içinde kuşların ayrı bir yeri ve önemi vardı¹²⁰⁸.

Kuşluk-ı Hümâyûn; sarayların hayvanat bahçeleri gibiydi. Her ne kadar adında “kuş” ifadesi geçse de aslında Kuşluk-ı Hümâyûn'da aslan, kaplan, koyun, keçi, kedi, deve, ceylan, tavuk, hindi ve benzeri daha birçok hayvan yer almaktaydı. Saray, köşk ve kasırlardaki tüm hayvanların tedavisi, bakımları, bir yerden diğerine nakilleri, kümes hayvanları için kuluçka temini, gibi hususlar serkuşçunun uhdesindeki işlerden bazılarıydı¹²⁰⁹.

¹²⁰⁴ Yıldızlı ve sade lüle olmak üzere iki ayrı lüle çeşiti satın alınmaktaydı. Sade lülenin tanesine 10 kuruş, yıldızlı lülenin tanesine ise 20 kuruş ödenmekteydi (BOA, MB, 120/44, 22 ZA 1285/6 Mart 1869).

¹²⁰⁵ BOA, MB, 118/15, 27 Z 1284/20 Nisan 1868.

¹²⁰⁶ “..Duhân oda-yı âlîsi lâzimesiçûn müceddeden i'mâl olunan iki takım dama taşlarının bahası olan bervec-i bâlâ muharrer on iki aded lirâ-yı Osmânî olub ...” (BOA, MB, 163/131, 5 R 1291/22 Mayıs 1874).

¹²⁰⁷ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 104.

¹²⁰⁸ Feza Günergun, “Türkiye’de Hayvanat Bahçeleri Tarihine Giriş”, **I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri**, Ed. Abdullah Özen, Elazığ 2006, s. 185-186.

¹²⁰⁹ BOA, MB, 164/21, 25 R 1291/11 Haziran 1874.

Dolmabahçe Sarayı başta olmak üzere daha sonra inşa olunan Beylerbeyi ve Çırağan sarayları ile Yıldız Sarayı'nın oldukça kapsamlı kuşlukları bulunmaktaydı. Beylerbeyi Sarayı ve Çırağan Sarayı'nın kuşlukları bu güne ulaşmamış ise de Dolmabahçe Sarayı kuşluğunun bir bölümü halen ayaktadır¹²¹⁰. Ayrıca kuşluk denildiğinde sadece demirden yapılmış kafesli, bölmeli barınakları düşünmemeli; geniş arazileri akla getirmelidir. Zira aslanhane, ceylanhane, kaplanhane gibi egzotik hayvanların yaşam alanları geniş araziler üstüne kurulmuştu ve Beylerbeyi Sarayı'nın kuşluğu bu böylesine geniş bir alana kuruluydu. Adı geçen sarayın kuşluk arazisinden ayrılan yaklaşık 9.000 metrekarelik bir bölüm Cumhuriyet devrinde askeriye tahsis edilmişti¹²¹¹.

Kuşluk için yabancı devlet başkanları ya da hükümdarları hayvan gönderirlerdi¹²¹². Ama daha çok Osmanlı devlet adamlarının bu konudaki gayretleri dikkat çekmektedir. Zira; sarayın kuşluğuna hediyelerde bulunmak padişaha olan sadakat ve bağlılık hissini vurgulamaya dönük simgesel yönü olan bir davranıştı¹²¹³. Vali ya da diğer üst düzey mülki idareciler bu hususta Serkurenalık ya da Mabeyn başkıtabeti ile haberleşirler; hayvanların tedariki ve sürecin işleyişi konusunda bilgi verirlerdi. Bu gibi uzun yolların vazgeçilmez görevlileri ise Mâbeyn'de görev yapan yaverlerdi. Saray yaverleri, yerel idarecilerin bilgi ve koordinasyonu ile hazırlanarak vapurlara yüklenen hayvanları kontrol eder, gerekli ödemeleri ilgililere yapar ve kendisine teslim edilen emanete İstanbul'a kadar refakat ederdi. Yerel idareciler nadir hayvanları ya sahiplerinden satın alır ya da avlattırmak sureti ile temin ederdi. Hayvan sahipleri fiyat konusunda zorlanmaz, genellikle ederinin üstünde ödeme

¹²¹⁰ Sultan Abdülaziz döneminde Dolmabahçe Sarayı'nda demir kuşluk inşa edilmişti. Kuşluğun inşası Ebniye-i Şahane kalfası Serkiz Bey tarafından gerçekleştirilmişti ve yaklaşık 666 kese (333.000 kuruş) harcanmıştı (BOA, HH.İ, 51/31, 19 Z 1288/29 Şubat 1872; BOA, MB.İ, 26/67, 9 Z 1288/19 Şubat 1872).

¹²¹¹ MSHHA, E II, 1736, lef 1.

¹²¹² Örneğin Buruni Hâkimi arslan ve kaplan hediye etmişti (BOA, HH.ENC, 2/23, lef 6, 1 M 1286/13 Nisan 1869).

¹²¹³ Mısır Valisi Abbas Paşa Sultan Abdülmecid'e yazdığı mektupta annesinin İstanbul'a geleceğini haber verirken diğer yandan da Mısır civarında yakalan hayvanlardan gönderdiğini ifade etmekteydi. Paşa, saray kuşluğuna 3 zürefa ve 4 devekuşu hediye etmişti (BOA, MB, 8/66, 29 CA 1265/22 Nisan 1849).

yapılarak gönülleri hoşnut edilip alışverişin rızalarıyla gerçekleşmesine itina gösterilirdi¹²¹⁴.

Sultan Abdülmecid'in saltanat yıllarında saray kuşluklarına önem verildiği biliniyorsa da¹²¹⁵ Kuşluk-ı Hümâyûn müessesesi en mükemmel şekline Sultan Abdülaziz döneminde ulaşmıştı. Kuşluk-ı Hümâyûn bu dönemde Afrika'dan getirilen hayvanlarla seçkin bir nitelik kazanmıştı. Padişahın bu hususa gösterdiği ilgi belgelerden açık bir şekilde tespit edilebilmektedir. Hayvanların bulunduğu yerlerde tespit edilerek satın alınması ve nakliye işlemleri için saray yaverler ya da Mâbeyn hademeleri görevlendirilirdi. Kuşluk-ı Hümâyûn için tedarik edilen hayvanların İstanbul'a kadar sağ salim ulaştırılması dikkatli bir koordinasyonu da gerektirmekteydi. Bu konuya ilişkin düzenlenen masraf listeleri, hayvanların tedarik yolları, fiyatları, cinsleri gibi daha birçok hususta ayrıntı verir. Masraf listelerinden anlaşıldığı kadarıyla hayvanlarla ilgili önce bir araştırma ve yerinde tespit çalışması yaptırılmaktadır. Kuzey Afrika'da Trablusgarb¹²¹⁶, Bingazi ve Fîzan egzotik hayvanların tedarikinde en çok rağbet edilen bölgelerdir. Saray kuşluğuna getirilen ceylan, deve ve koçların¹²¹⁷ büyük bir kısmı anılan bölgelerden getirilmektedir. Bunların yanında pars, şahin, kurt ve yaban kedilerinin de yakalandığı ve saray kuşluğunda rağbet buldukları anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Trablusgarb'a Malta üzerinden gidilmekte, buradan geçerken Malta koyunu ve keçisi de alınmaktadır. Aslan ve kaplan gibi vahşi hayvanların avlanması için özel avcılar tutulmakta ve kendilerine ortalama 500'er kuruş ödenmektedir¹²¹⁸.

¹²¹⁴ Örneğin Kasım 1873'te Trablusgarb'dan 90 kadar ceylan getirilmiş, vapurlara yüklenecek İstanbul'a gönderilmişti. Trablusgarb valisi aslında kendisinden 150-200 kadar ceylan istendiğini ancak hem bölgedeki kıtlıktan hayvanlar da etkilenmiş, üstelik vapur da geldiğinden daha fazla vakit kaybetmemek için 90 ceylanı göndermek zorunda kaldığını, biraz da mahcub bir edayla saraya bildirmişti (BOA, MB, 156/59, 22 ZA 1290/11 Ocak 1874).

¹²¹⁵ Sultan Abdülmecid döneminde Kuşluk-ı Hümâyûna satın alınan bazı hayvanlar ile fiyatları şöyleydi: Hindistan'dan tavus kuşu çifti 120 Frank'tan 13 çift; Amerikankârî kırmızı ve diğer kırcıl papağan kuşları 260 Frank; Amerika'dan yaldızlı ve gümüş renkli tavus kuşları çifti 120 Frank'tan 24 çift; Amerika'dan kırmızı ve mavi tavus kuşları tanesi 140 Frank'tan 2 adet. Amerika'dan renkli tavuk ve tavus kuşları 8 çifti 960 Frank (BOA, HH.d., 12177, Eylül 1277/Eylül 1861).

¹²¹⁶ "...Sarayı Hümâyûn için Trablusgarb vilâyetinde teharrî edilmekte olan nâdire hayvanât..." (BOA, MB.İ, 26/107, 16 M 1289/26 Mart 1872).

¹²¹⁷ Sudan'dan ve Fransa'dan da koyun getirilmekteydi (BOA, HH.ENC, 2/16, lef 5 ve 9, 3 Ağustos 1285/15 Ağustos 1869).

¹²¹⁸ Özellikle Kral Kaplanı denilen ve çok nadir bulunan bir kaplan türü de saray kuşluğuna Trablusgarb'tan alınmıştı (BOA, HH.ENC, 2/23, lef 5, 3 Ağustos 1285/15 Ağustos 1869).

Hayvanlar tedarik edildikten sonra İstanbul'a nakline kadar geçen sürede bakımları için ayrıca çoban da istihdam edilirdi. Avlanan hayvanların nakil sürecine kadar zarar görmeden muhafazaları için nöbetçiler tutulurdu. Osmanlı sarayı için seçilen ve canlı olarak yakalanan bu hayvanların bakımı ve en iyi şekilde muhafazası için¹²¹⁹ her türlü ihtiyaç özenle karşılanırdı¹²²⁰. Yapılan masraflar, daha sonra Ceyb-i Hümâyûn'dan ödenmek üzere, o bölgenin mal sandığından yapılırdı¹²²¹. Sultan Abdülaziz döneminde saray kuşluklarında Ceylanhane adıyla ayrı bir bölüm bulunurdu. Ceylanlar Trablusgarb'dan özel suretle getirilmekte ve çok sayıda temin edilmekteydi¹²²². Ayrıca Sultan Abdülaziz'e sık sık tavuk hediye edildiği de tespit edilmektedir¹²²³. Dolmabahçe Sarayı'nın hasbahçesi içinde tavuklar için bir kümesin varlığı, Sultan Abdülaziz'in kümes hayvanlarına düşkünlüğüne işaret etmektedir. Bu dönemde marifetli hayvanlar¹²²⁴ ve papağan gibi kuşların da saray kuşluğuna gönderildiği belirlenmektedir¹²²⁵.

II. Abdülhamid'in de tıpkı Sultan Abdülaziz gibi hayvanlara karşı özel bir sevgi ve ilgisi vardı. Ama Sultan Abdülaziz arslan, kaplan ve ceylan gibi uzak bölgelerden getirilen vahşi ve egzotik hayvanlara karşı daha çok ilgiliyken II. Abdülhamid'in daha çok kuş türü hayvanlarla kuşluğunu donattığı söylenebilir¹²²⁶.

¹²¹⁹ Saray için getirilen arslan ve kaplanlar için Sultan Abdülaziz zamanında, önce Fatih semtinde bir arslanhane inşası düşünülmüş; ancak daha sonra Çırağan Sarayı yerleşkesinde başka bir yerde karar kılındığından ilk seçenekten vazgeçilmişti: "...Mâbeyn-i hümâyûn-ı cenâb-ı padişâhîde bulunan arslan ve kaplanların muhâfazası için keşf olunan otuzbirbin beşyüz guruşla Fatih civarında bir Arslanhâne inşası..." (BOA, MB.İ, 18/6, 7 S 1279/4 Ağustos 1862).

¹²²⁰ Araç ve gereç temininde hiçbir fedâkarlıktan kaçınılmadığı ve başta kuluçka makineleri olmak üzere diğer ihtiyaçların gerektiğinde Avrupa'dan ithal edildiği bilinmektedir. Örneğin Sultan Abdülaziz döneminde Mâbeyn için Londra'dan 16 sandık içinde kuşluk için araç ve gereç getirtilmişti (BOA, HH.d. 208, nr. 116, 4 Kânûnisânî 1288/16 Ocak 1872).

¹²²¹ BOA, HH.İ, 48/35, 10 Mayıs 1285/22 Mayıs 1869.

¹²²² Sadece 1873 yılında Trablusgarb'tan 63 adet ceylan getirtilmişti. Bu işe memur edilen yaver, daha sonra serkurena olacaktı (BOA, MB, 153/135, 29 B 1290/22 Eylül 1873).

¹²²³ Ceyb-i Hümâyûn defterlerindeki kayıtlardan padişaha zaman zaman takdim edilen hediyeler arasında tavuk olduğu tespit edilmektedir (BOA, MB, 133/135, 1287/871-72, tt).

¹²²⁴ Örneğin Trablusgarb'dan getirilen bir cüce devenin marifetinden bahsedilirken "öp" dendiğinde insanın yanağından öptüğü belirtilmektedir (BOA, MB, 147/1, 1289/1873-74, tt).

¹²²⁵ Saray kuşluğuna alınan kuşlar arasında yeşil papağan ve yeşil dudu gibi kuşlar bulunmaktaydı. Yeşil papağan için 20 ila 15 lira, yeşil dudu için ise 3 ila 7 kuruş arasında bedel ödenmekteydi (BOA, MB, 143/1, 5 B 1289/8 Eylül 1872).

¹²²⁶ II. Abdülhamid dönemi Ceyb-i Hümâyûn defterleri incelendiğinde sıklıkla Avrupa'dan, Hindistan'dan ya da başka bir bölgeden kuş getirildiği tespit edilmektedir (BOA, Y.PRK.SGE, 1/8).

Bu dönemde saray, köşk ve kasırlarda bulunan kuşluklar ve barındırdığı hayvanlara ilişkin yapılan bir sayıma göre Dolmabahçe Sarayı'nda 113, Beylerbeyi Sarayı'nda 381, Ayazağa Kasrı'nda 350, Kağıdhane Kasrı'nda 697, Geyiklik'de 20 geyik, 1 ceylan, 4 inek, Şale Kasrı'nda 466, Yıldız'da ise 2696 adet muhtelif hayvan bulunmaktaydı. Kuşluklarda inek, maymun, keçi, hindi, saz tavuğu, sülün, kedi, köpek, deve kuşu, kaplan gibi hayvanlar da bulunmaktaydı¹²²⁷.

3.1.3.2.7. Kapı Çuhadarlığı

Mâbeyn-i Hümâyûn'dan Hazine-i Hümâyûn'a ya da Hazine-i Hümâyûn'dan Mâbeyn'e nakli gereken değerli eşyalar Kapı Çuhadarı'na teslim edilirdi. İki birim arasındaki işleyiş; eşyaların teslim ve tesellümü onun sorumluluğundaydı. Teslim ya da devir işlemlerinin sorunsuz tamamlandığını bildiren ve Hazine-i Hümâyûn Kethüdası'nın mührünü taşıyan bir ilmuhaber Kapı Çuhadarı'na verilirdi¹²²⁸. Kapı Çuhadarı Mâbeyn adına para, eşya ve benzeri şeyleri teslim almaya da yetkiliydi¹²²⁹. Padişah, valide sultan ya da kadınefendilerin herhangi bir yere ya da kimseye gönderecekleri ihсанlar, hediyeler ya da diğer şeyler Mâbeyn Kapı Çuhadarı aracılığı ile gönderilirdi¹²³⁰. Bu tür önemli ya da değerli eşyalar bazen de İstanbul dışında, vilayetlere gönderilmesi gerektiğinde Mâbeyn Kapı Çuhadarlarının da görev aldığı bilinmektedir¹²³¹. Kapı çuhadarlığı görevi gediklerden birine verilebiliyordu¹²³². Bir kapı çuhadarı vefat ettiğinde yerine ikinci kapı çuhadarı (çuhâdâr-ı sâni) atanıyordu¹²³³. Mâbeyn kapı çuhadarlarına iki çifte kayık tahsis olunurdu¹²³⁴.

3.1.3.2.8. Serkahveci

¹²²⁷ BOA, Y.PRK.SGE, 3/82, r.1303/1887-88.

¹²²⁸ BOA, MB, 162/83, 28 M 1291/17 Mart 1874. Bu tür eşya nakilleri bekçi hademeleri marifetiyle de yaptırılırdı (BOA, MB, 171/115, 26 Kânûnisânî 1291/7 Şubat 1876).

¹²²⁹ Örneğin Dolmabahçe Sarayı'nın inşası sırasında saraya ayrılan ödeneğin bir kısmı Mâbeyn kapı Çuhadarı Daniş Ağa'ya teslim edilmişti (BOA, HH.THR, 1663/71, 24 R 1270/24 Mart 1854).

¹²³⁰ Örneğin Sultan Abdülmecid'in kadınefendilerinden birinin bir mahalle gönderdiği hediye Kapı Çuhadarı aracılığıyla ulaştırılmıştı (BOA, MB, 52/5, 3 Z 1271/17 Ağustos 1855; 55/83, 9 Ş 1272/15 Nisan 1856).

¹²³¹ Örneğin Nevres Paşa'nın Mâbeyn'de kurenalığı zamanında bir adet değerli kutu Mâbeyn Kapı Çuhadarı Mahmud Efendi marifeti ile Suriye Valisi'ne gönderilmişti (BOA, MB, 163/85, 25 RA 1291/12 Mayıs 1874).

¹²³² Sultan Abdülmecid döneminde bu görevin bir dönem serduhâniye verildiği tespit edilmektedir (BOA, HH.d., 932, 20 N 1271/6 Haziran 1855).

¹²³³ BOA, HH.d., 653, s. 66b, h.1272/1856-57.

¹²³⁴ BOA, HH.d., 208, nr. 130, 28 Şubat 1288/12 Mart 1873.

Serkahveci padişahın kahve takımlarının muhafazası, kahve takdiminde kullanılması, malzeme temini ve malzemenin bakımı gibi işlerin takip ve koordinasyonundan sorumluydu. O da diğer Mâbeyn gedikleri gibi harcamalarını Ceyb-i Hümâyûn bütçesinden yapar; masraflar aylık olarak düzenlenen icmallerde gösterilirdi. Serkahveci padişahın kahve hizmetine bakmakla beraber yaveran dairesinin, bir diğer adıyla sarayın Paşa Dairesi'nin ve Yoklama Dairesi'nin de kahveye ilişkin malzemesinin teminini sağlardı. Serkahvecinin çekirdek olarak aldığı kahve, özel olarak istihdam olunan bir kişi tarafından çekilerek kullanıma hazır hale getirilirdi¹²³⁵.

3.1.3.2.9. İmam-ı Evvel ve İmam-ı Sâni

Maaşını Ceyb-i Hümâyûn'dan alan ve padişahın hususi hizmetinde yer alan bir diğer kadro İmam-ı Evvel-i Hazret-i Şehriyârî ve İmam-ı Sâni-i Hazret-i Şehriyârî idi. İmâm-ı Evvel ve Sâni görevden ayrıldığında yerine alınacak yenisinde aranan başlıca özellikler “ehl u erbâb” ve “hoş sada” olması ve yapılacak eleme sınavında başarılı olmasıydı¹²³⁶. İmam-ı Evvel ve Sâni için ilmiyeden oldukları için “semâhatlû” elkabı kullanılırdı¹²³⁷. Padişah imamları zaman zaman ilmi payelerle ödüllendirilir; makam ve mevkilerine uygun bir şekilde taltif edilirdi¹²³⁸.

3.1.3.2.10. Seribrikdar

Hünkâr Dairesi'nin içecek su, ibrik, semaver, maşrapa, leğen, semaver, nalın, havlu gibi temizlik malzemeleri seribrikdâr tarafından temin edilirdi¹²³⁹. İbrikdâr

¹²³⁵ 1874 yılı Nisan ayına tarihlenen bir masraf icmaline göre 1 ayda Mâbeyn için kıyyesi 26 kuruştan 166 kıyye, Paşa Dairesi için 45 kıyye, Yoklamacı Efendi için ise 2 kıyye kahve satın alınmıştır. Kahvenin çekilmesinde istihdam olunan Manyasoğlu Haçadur'a ise 400 kuruş maaş ödenmekteydi. Satın alınan âdi fincanın tanesine 1 kuruş, âdi cezve için ise 9 kuruş ödenmiştir. Padişahın kahvesi için 5 adet cezve alınmış ve tanesine 30 kuruş ödenmiştir. Aynı şekilde padişaha kahve takdim edilen iki adet altın tepsinin parlatılması için 366 kuruş, gümüşten kahve askısının parlatılması için ise 60 kuruş ödennmiştir (BOA, MB, 163/121, 5 R 1291/22 Mayıs 1874).

¹²³⁶ BOA, MB.İ, 10/147, 28 N 1269/3 Temmuz 1853.

¹²³⁷ BOA, MB.İ, 19/66, 10 RA 1280/23 Ağustos 1863.

¹²³⁸ Sultan Abdülaziz'e yakın olup İmam-ı Evvel ünvanını haiz olan isimlerden biri de Mehmed Rıza Efendi idi. Padişahın Mehmed Rıza Efendi'nin sahip olduğu İstanbul payesi Anadolu Kazaskerliği payesine; imam-ı sâni iken çırağ edilen Mehmed Şerefeddin Efendi ise “İzmir payesi” rütbesine terfi ettirilerek taltif edilmişlerdi: “..İmâm-ı evvel-i hazret-i şehriyâri Mehmed Rıza Efendi kulları asdikâ ve a'yân-ı hazret-i veliyyinimetden olarak sezâver-i lütf u merhamet-i cihandârileri olduğuna mebnî hâiz olduğu İstanbul pâyesinin Anadolu Kazaskerliği pâyesine terfi...” (BOA, MB, 164/126, 27 R 1291/13 Haziran 1874).

¹²³⁹ Seribrikdâr tarafından yapılan harcamaların içeriği ile ilgili örnek olarak bkz. BOA, MB, 143/43, 5 Eylül 1288; BOA, MB, 162/52, 24 Şubat 1289/8 Mart 1874.

Odası'nda bulunan hamam iskemlesi, maun leğen, sehpa, leğen sehpası, abdest leğeni ve sehpası gibi malzemeler devrin önde gelen marangozları tarafından imal edilmekteydi¹²⁴⁰. Padişahın havlu, peştamal gibi keten hamam takımları ise Selânik'te imal ettirilmekteydi¹²⁴¹. İbrikdâr Odası'nda bulunan demirbaş listesi bu birimin işlevi hakkında fikir vermektedir: 1874 yılında düzenlenen bir listeye göre ibrikdâr odasında gümüş ibrik ve leğen, sim sehpa, sim tabak, sim helâ ibriği, gümüş abdest leğeni ve ibriği, gümüş sabun kutusu, semaver, sim musluk, ayaklı gümüş leğen sehpası, pirinç su semaveri, pirinç su güğümü, pirinç abdest leğeni, pirinç hamam sehpası, pirinç helâ ibriği, ağaç hamam iskemlesi, pirinç kova bulunmaktadır¹²⁴².

3.1.3.2.11. Serşamadânî ve Serkandilci

Saraydaki tüm şamdan, avize ve fenerlerin bakımı, sildirilmesi, eksikliklerin giderilmesi, imal ettirilmesi ve bir yerden diğerine nakli Serşamadânî'nin vazifelerindendi¹²⁴³. Şamdan gediği yurt dışına verilen avize siparişlerinin koordinasyonunu da sağlamaktaydı. Özellikle Sultan Abdülaziz döneminde Dolmabahçe Sarayı, Beylerbeyi Sarayı ve Çırağan Sarayı ile diğer köşk ve kasırlar için Fransa ve İngiltere'ye avize ve şamdan siparişleri veriliyordu. Bu dönemde yoğunlaşan aydınlatma araçları ile ilgili süreç serşamdani'nin ve dolayısıyla Şamdan Odası'nın görevleri arasındaydı¹²⁴⁴.

Şamdan Odası'na ait masraf icmallerinden aydınlatma araçlarının özellikleri ve bakımlarının nasıl yapıldığı hususunda aydınlatıcı bilgilere ulaşılmaktadır: Şamdan ve fenerlerin belli zamanlarda *ateşe girmesinden* dolayı ödenen paralara bakılırsa bu işin bir bakım işlemi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca saray avize ve şamdanlarının tamir ve bakımında Kuzguncuk'ta ikamet eden Yahudilerin istihdam edilmesi bu alanda ihtisaslaştıklarını göstermektedir. Küçük gümüş el fenerleri,

¹²⁴⁰ BOA, MB, 151/38, 27 R 1290/24 Haziran 1873.

¹²⁴¹ BOA, MB, 155/58, 20 N 1290/11 Kasım 1873.

¹²⁴² BOA, MB, 156/116, 25 Z 1290/13 Şubat 1874.

¹²⁴³ Serşamadânî'nin bir aylık masraflarına bakıldığında şamdan odasının harcamaları ve işlevleri hakkında bilgi edinilebilmektedir. Bu konuda örnek olarak bkz. BOA, MB, 143/34, 12 B 1289/15 Eylül 1872.

¹²⁴⁴ Londra'daki bir fabrikaya 60 mumlu ve fanuslu bir avizeye 950 lira; 32'şer mumlu 4 adet şamdan için ise 3.400 lira ödeniyordu (BOA, MB, 157/28, r.1290/1874-75, tt).

Harem'deki sim fenerler, yedişer kolu piriñç şamdan, on üç kollu piriñç şamdan gibi kayıtlar aydınlatma araçları ile ilgili ayrıntılar açısından önemlidir¹²⁴⁵.

Saraydaki aydınlatma araçlarında kullanılacak kandilin ve fitilin temin edilmesi, gaz fenerlerin bakımı ise Serkandilci'nin uhdesinde olan işlerdendi¹²⁴⁶.

3.1.3.2.12. Gidiş Müdürü

Gidiş Müdürü; padişahın uzak ya da yakın bölgelere olan gezilerinin organizasyonu ile ilgilenirdi. Biniş-i hümayûn¹²⁴⁷, Nakl-i Hümayûn¹²⁴⁸ ve Seyahat-i Hümayûn ya da İstanbul içindeki bazı tesisleri ya da mübarek yerleri ziyaret esnasında gereken hazırlıkları koordine eden Gidiş Müdürü, Mâbeyn'in hususi teşkilatında önemli bir görev yerine getirirdi.

Padişahların saraydan çıkışları resmi ya da hususi olmak üzere iki türlü olurdu. Mübarek gün ve gecelerde düzenlenen alaylar, Cuma selamlıkları, Hırka-i Saadet ziyareti, taklid-i seyf törenleri, Muâyede törenleri için yapılan gidişler resmi gidişlere örnek verilebilir. Ancak padişahın yakın çevresi ile birlikte mesire

¹²⁴⁵ BOA, MB, 162/57, 24 Şubat 1289/8 Mart 1874.

¹²⁴⁶ BOA, MB, 162/57, 24 Şubat 1289/8 Mart 1874.

¹²⁴⁷ XVII. yüzyıldan başlayarak Boğaziçi ve Kağıthâne'de bu amaca yönelik inşâ edilen kasırlar "Biniş Kasrı" olarak adlandırılırdı. Biniş kelimesi binmek mastarından türetilmiştir, biniş-i hümayûn ise Osmanlı padişahlarının özellikle son yüzyıllarda at veya saltanat kayığıyla yaptıkları gününbirlik geziler için kullanılan bir tabirdi. Bazı padişahlar binişler için belli günler tayin ederlerken bazıları da bayram günleri gibi özel günleri bu amaçla değerlendirirlerdi. Boğaziçi sırtlarındaki köşkler, Boğaziçi sahil sarayları ve Sadâbâd, binişlerde tercih edilen yerlerin başında gelirdi. Padişahın Boğaziçi'ne açıldığı, Kızkulesi'nden atılan toplarla ilan edilirdi (BOA, C.SM, 696; Mehmed Zeki Pakalın, "Biniş", *a.g.e.*, C.I, s. 71).

¹²⁴⁸ Padişahların bir veya birkaç mevsim ikamet etmek üzere Edirne sarayları ile İstanbul'daki Çırağan, Beşiktaş ve Beylerbeyi gibi saraylara geçmesine göç-i hümayûn ya da nakl-i hümayûn denirdi. Kısa süreli ikametlere ise yarım göç denirdi. Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda göç edilen yerlerin başında Beşiktaş Sahilsarayı geliyordu. XVII. yüzyıl ortalarından itibaren padişahlar için hâsbahçe haline getirilmek üzere denizden kazanılan bir temel üzerinde inşâ edilen çeşitli köşkler I. Mahmud, I. Abdülhamid (1774-1789), III. Selim ve nihayet II. Mahmud zamanlarında genişletilerek bir sahil saray haline getirilmişti. Bu bölgeyi, Haremi ile ilk kullanan ve yıldızını parlatan padişah ise I. Mahmud'dur. Yukarıda adları geçen padişahlar her yıl Topkapı'dan Beşiktaş'a göçü bir gelenek haline getirdiler. Edirne Sarayı, Eski Beylerbeyi Sarayı ve Eski Çırağan Sarayı da göç edilen diğer saraylardı (BOA, C.SM, 1027).

yerlerine, av ve biniş kasırlarına ya da bir vükela konağına¹²⁴⁹ yaptığı günübirlik ziyaretler, hususi gidiş kapsamındaydı.

Padişahların gidişleri uzun hazırlıkları gerektirir; Gidiş Müdürü yol için gerekli her türlü şeyin tedarikini koordine ederdi. Bu seyahatler günübirlik olarak, biniş kasırlarına gerçekleşse de yine de hazırlıklar da kusur edilmez, padişah ve maiyetindeki şehzade ya da harem üyeleri için her türlü ihtiyaç titizlikle hazırlanırdı¹²⁵⁰.

Padişahların mesire yerlerini, av köşklerini ziyaretleri de bendegân için birer ihsan vesilesiydi. Tanzimat süreci padişahlarından Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'in bu konuda oldukça cömert olduğu bilinmektedir¹²⁵¹.

Sultan Abdülaziz'in binişleri de oldukça renkli ve eğlenceli geçmekteydi. Bu günlerde devlet işlerinden kendisini olabildiğince uzaklaştıran padişah halkla temasa geçiyor; ihtiyaç sahiplerini atıyyelerle sevindirirken, kendisine yakın olan saray görevlileri ve devlet erkânının ziyaretlerini kabul ediyordu. Dolmabahçe Sarayı'nda Camlı Köşk, Ayazağa Kasrı, Kağıthane Kasrı, Alemdağı kasrı, Ihlamur Kasrı gibi biniş ve mesire yerlerinde gerçekleşen bu kabullerde sundukları hediyeler karşılığında yüklü atıyyelerle taltif edilenler hem padişaha bağlılıklarını sunmanın

¹²⁴⁹ “..Sultan Abdülmecid 22 Safer 1274'de Mustafa Reşid Paşa'nın Emirgan'daki sahilhanelerinin arkasındaki kasrı ziyaret etmiştir. Burada akşam yemeğine kalmıştır. Abdülmecid bir kez de Hüsrev paşa'nın davetine gitmiş ve bir kerre de Sadr-ı Esbak Rauf Paşa'nın sahilhanesini ziyaret etmişti. Bundan başka vükeladan kimsenin hane ve sahilhanesine gitmemiştir. Şuraya buraya teşriflerini mebzûl buyurmazlardı. Sultan Abdülmecid iki defa da Hekimbaşı Abdülhak Efendi'nin Bebek'teki yalısını ziyaret etmişti.” (Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, 13-20, s. 36).

¹²⁵⁰ Bir biniş kasrına padişahın gelişinde kullanımı için temin edilen eşyalara ilişkin bir liste ilginç olabilir. Sultan Abdülaziz dönemine ait olduğu tahmin edilen bir deftere göre padişahın bir biniş kasrına gidişinde kasrın üst katındaki padişaha mahsus 3 o da için 3 çift bardak, 3 adet su testisi, pirinç leğen ve ibrik, abdest leğeni ve ibriği, sim kahve takımı ve puşidesi, seccade, Hazine-i Hümâyûn'dan düzenlenen bir tutanakla çıkarılan bir adet şamdan, abdest ve el havlusu, âdi Selanik el havlusu, ayna, iskemle, sekiz mumlu avize temin edilirken alt kattaki üç oda için bardak, su testisi, şamdan, âdi kahve takımı, Karakulak su fiçisi tedarik edilmekteydi. (BOA, MB, 95/90, 1278/1862-63, tt).

¹²⁵¹ Sultan Abdülaziz'in gidişlerinde yolda selama duran askerler altınla sevindirilirdi. Örneğin Ihlamur Kasrı'na bir gezi sırasında dağıtılacak 2.500 lira Serasker Paşa tarafından dağıtılmak üzere taksim edilmişti (BOA, HH.İ, 51/23 h. 1288/1872-73).

hem de padişahın güvenini elde etmenin verdiği sevinçle ayrılıyorlardı kuşkusuz¹²⁵². Sultan Abdülaziz binişlerinde esnaftan alışveriş yapması durumunda satın aldığı malın çok üstünde ücret ödeyerek esnafı sevindirir, gönlünü alırdı¹²⁵³. Ayrıca biniş nedeni ile bulunduğu bölgenin karakollarında görev yapan askerlere bol atıyye verilirdi¹²⁵⁴. Bu tür ziyaretlerde verilen hediyeler arasında saray kuyumcuları tarafından imal olunmuş olan değerli taşlarla süslü kutular önde gelmekteydi. Padişah tarafından verilen hediyelerde muhatapın rütbe ve konumuna dikkat edilir; hiyerarşik düzen bu tür durumlarda da geçerliliğini korurdu¹²⁵⁵. Sultan Abdülaziz'in kendisine ayırdığı, dinlendiği vakitlerde en çok ilgilendiği eğlence vesilelerinden biri de güreş idi. Ziyaret ettiği, dinlendiği biniş kasırlarında ve hatta ikamet ettiği sarayda¹²⁵⁶ pehlivanları bir araya getirir, müsabakalar düzenletir; her birini azımsanamayacak miktardaki atıyyelerle taltif ederdi¹²⁵⁷. Padişah bu sporu yapan ve şöhret bulanlar, İstanbul dışında da olsa getirtir ve huzurunda güreştirirdi¹²⁵⁸.

Sultan II. Abdülhamid saltanatının ilk yıllarında hususi gidişlerinden Maslak Kasrı'nı ziyaret etmiş; bu kasrın tefrişi ile yakinen ilgilenmiştir¹²⁵⁹. Padişahın bu

¹²⁵² Söz konusu köşk ve kasırlarda gerçekleşen kabuller, sunulan hediyeler ve verilen atıyyelerle ilgili Abdülaziz dönemine ilişkin hemen her Ceyb-i Hümayûn icmal defterinde kayıtlar olmakla beraber örnek olarak bkz. BOA, MB, 153/30, 29 C 1290/24 Ağustos 1873.

¹²⁵³ Örneğin Kağıdhane'de serkileri Said Bey marifetiyle satın alınan kebab için 500 kuruş ödenmişti. Üstelik Kağıdhane'ye yapılan her binişte ya da ziyarette kebab alındığı ve aynı meblağın ödendiği de bilinmektedir (BOA, MB, 149/154, lef 8, 11, 12, 19, 19 Nisan 1289/1 Mayıs 1873).

¹²⁵⁴ Örneğin Sadabad, Kağıdhane'deki askerlere 12800 kuruş, Malta karakolhanelerinde görev yapan askerlere 9600 kuruş atıyye verilmişti. (BOA, MB, 149/154, 5 Nisan 1289/17 Nisan 1873). Aynı şekilde Malta ve İhlamur ve Hacı Bağı'nda bulunan Hâssa Altıncı Talia Taburuna mensup üç; Yahya Efendi ve Teşvikiye'de aynı ordunun piyade ikinci ve üçüncü taburundan iki bölüğün subaylarına birer maaş, askerlerine ise ikişer lira atıyye verilmişti (BOA, MB, 155/14, 21 Teşrînievvel 1289/2 Kasım 1873).

¹²⁵⁵ Örneğin Sultan Abdülmecid Alemdağı'nı ziyaretinde Tahsin Bey'e 60.000 kuruşluk bir kutu verirken onun birinci ve ikinci kethüdasına toplamı 19.000 kuruş tutan iki kutu hediye etmiş, adı geçenin sarrafına ise 6.000 kuruşluk bir kutu ihsan olunmuştu (BOA, HH. d. 932, 10 Kânûnievvel 1265/22 Aralık 1849).

¹²⁵⁶ Dolmabahçe Sarayı'nın Mâbeynde üst katta oyun odasında padişahın pehlivanları güreş ettirdiği tespit edilmektedir (BOA, MB, 142/83, 27 C 1289/1 Eylül 1872).

¹²⁵⁷ Güreş müsabakalarının düzenlendiği biniş kasırlarından biri Nüzhetiye (İhlamur) Kasrı'ydı (BOA, MB, 142/64, 12 Ağustos 1288/24 Ağustos 1872).

¹²⁵⁸ Örneğin ikinci ordu askerlerinden olup bu sporla ilgilenen beş pehlivan İstanbul'a getirtilmiş; 2000 kuruş masrafları Ceyb-i Hümayûn'ndan karşılanmıştı (BOA, MB, 142/74, 16 Ağustos 1288/28 Ağustos 1872).

¹²⁵⁹ BOA, MB, 178/4, (24 L 1293/12 Kasım 1876. Bu kasır için marangoz Karlo tarafından bir dolap ve bir de karyola imal edilmesi padişahın bu kasrı padişahlığının ilk yıllarında kullandığını gösterir (BOA, MB, 178/11, 36, 12 Teşrînisânî 1292/24 Kasım 1876). Ayrıca Tubini fabrikasında bu kasır

dönemde Küçükçekmece Kasrı'nı da ziyaret ettiği ve bölge halkına maddi yardımda bulunduğu da bilinmektedir¹²⁶⁰. Ancak II. Abdülhamid saltanatının sonraki dönemlerinde hususi gidişlerini sadece Yıldız Sarayı içinde sürdürürken saray dışına bu amaçla çıkmadığı bilinmektedir. Bu dönemde Cuma selamlıkları, muâyede ve Hırka-i Saadet törenleri için resmî gidişlere devam edilmiştir.

Sultan V. Mehmed Reşad hususi gidişlerini¹²⁶¹ genellikle Ihlamur Kasrı, Zincirli Kuyu Köşkü, Balmumcu Çiftliği, Ayazağa Kasrı'na gerçekleştirirdi¹²⁶². Hükümdarlığı döneminde Beykoz ve Kalender ve Maslak Kasrı'nı sadece birer kez ziyaret etmiştir¹²⁶³. Padişahın deniz gezmelerini sevdiği; 7 çiftesiyle sık sık gezdiği bilinmektedir. Saltanat kayıkları ile yapılan gidişlerde daha çok Küçüksu Kasrı ile Beylerbeyi Sarayı'nın ziyaret edilirdi¹²⁶⁴. V. Mehmed Reşad'ın Bursa, Hereke ve Şile'ye yaptığı gidişlerde ise Ertuğrul ve Söğütlü yatları kullanılırdı¹²⁶⁵.

3.1.3.2.13. Mâbeyn Müdîr-i Evveli ve Müdîr-i Sâîsi

Mabeyn Müdîr-i Evveli ve Müdîr-i Sâîsi, Mâbeyn-i Hümâyûn hususi hizmet kadrolarındandı. Elkabları “İzzetlû” idi ve Mabeyn gedikleri hiyerarşisinde en üstte yer almaktaydı. Serkurena'dan sonra hususi teşkilatın en büyük amiri Mabeyn-i Hümâyûn Müdürü idi. Mabeyn hademeleri olan gediklerin harcamalarının kontrolü, gerekli defterlerin hazırlanması gibi koordinasyon görevlerinin¹²⁶⁶ dışında Sultan Abdülaziz döneminde saray bahçelerinin (Hadaik-ı Hassa) idaresi de Mâbeyn müdürünün uhdesindeydi¹²⁶⁷. Saray, köşk ve kasırların bahçelerinin masraf defterleri Mâbeyn Müdürü tarafından tutulur; yapılan harcamalar Ceyb-i Hümâyûn'dan karşılanırdı. Başta Kilâr-ı Hâs olmak üzere saray kilerleri için gerekli olan turfanda

için dekoratif eşya hazırlatıldığı da tespit edilmektedir (BOA, MB, 178/68, 98, 17 ZA 1293/4 Aralık 1876).

¹²⁶⁰ BOA, MB, 178/36, 12 Teşrînisânî 1292/24 Kasım 1876.

¹²⁶¹ Sultan Mehmed Reşad'ın hususi gidişleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 73-80.

¹²⁶² **A.e.**, s. 77, 117.

¹²⁶³ **A.e.**, s. 78.

¹²⁶⁴ Mesanesinden rahatsız olması nedeni ile araba ile yapılan gidişlerden sıkıntı çeken V. Mehmed Reşad bu nedenle deniz gezmelerini tercih ederdi (**A.e.**, s. 78-79, 118).

¹²⁶⁵ **A.e.**, s. 80, 121.

¹²⁶⁶ BOA, HH.İ, 9/11, 22 N 1269/29 Haziran 1853.

¹²⁶⁷ BOA, MB.İ, 29/69, h. 1290/1874-75.

sebze ve meyvenin bir kısmı saray bahçelerinden temin edilir; sebze ve meyve seralarından da kilerlere gerekli takviyede bulunulurdu. Saray bahçelerinin padişah kilerini besleyen niteliğini sürdürebilmesi için de düzenli olarak ağaç fidanları dikilirdi. Saray bahçelerine dikilecek çiçek ve meyve fidanları bazen de başta Avrupa olmak üzere yurtdışından satın alınırdu. Meyve fidanları eşeyli (tohumla üretme, generatif) ve eşeysiz (doğrudan üretme, vejetaif) olmak üzere iki farklı şekilde satın alınmaktaydı. Bunun yanında, saray bahçelerine dikilen çam gibi bazı ağaçlarla çimin ise Küçüksu ve Kağıdhane bölgesi ile adalardan nakledildiği tespit edilmektedir. İstanbul dışından, örneğin İzmit'ten de büyük ve küçük yabancı ağaç fidanları getirilmekteydi¹²⁶⁸.

Sultan Abdülaziz döneminde şehzade oyuncaklarının yurtiçi ya da yurtdışından temininde Mâbeyn Müdürü'nün görev aldığı belirlenmektedir¹²⁶⁹. Sultan Abdülaziz döneminde olduğu gibi Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında saraya oyuncak temini ile Mâbeyn Müdürü ilgilenmiştir¹²⁷⁰.

3.1.3.2.16. Bekçiler Müdürü

Saray, köşk ve kasırlarda bir serbekçi ile yardımcısı (*sânîsi*) olmak üzere güvenliğe yetecek sayıda bekçi istihdam olunurdu. Bekçi kadrosu içinde muvazzaf olanlar dışında bazen mülazımlar da görevlendirilir; ayrıca imam ve su yolcu gibi kadrolar da bulunurdu. Sultan Abdülaziz dönemine tarihlenen ve tüm bekçilerin görev yerlerini belirten bir listeye göre (serbekçi ve sânipleri dışında) Dolmabahçe Sarayı Mâbeyn'de 32, Harem'de 14, Tiyatro-yı Hümâyûn'da 3, Topkapı Mâbeyn-i Hümâyûn'da 6, Topkapı Harem-i Hümâyûn'da 3, Çırağan Mâbeyn-i Hümâyûn'da 6, Çırağan Harem'de 1, Beylerbeyi Mâbeyn'de 5, Beylerbeyi Sarayı harem'de 6 bekçi bulunmaktaydı¹²⁷¹.

¹²⁶⁸ BOA, MB, 151/82, 9 CA 1290/5 Temmuz 1873; BOA, MB, 163/53, 13 RA 1291/30 Nisan 1874.

¹²⁶⁹ Gerek Ceyb-i Hümâyûn icmallerinde gerekse diğer konuya ilişkin belgelerde Mâbeyn Müdürü'nün oyuncak satınalma işiyle ilgilendiği tespit edilmektedir (BOA, MB, 149/154, 14 RA 1290/12 Mayıs 1873; 169/136, 1 Haziran 1291/13 Haziran 1875); BOA, MB, 142/74, (16 Ağustos 1288/28 Ağustos 1872).

¹²⁷⁰ Bu dönemde, Sarayın Eşyacıbaşı Mösyo Şavn'dan ve Alman Pazarı'ndan şehzadeler için oyuncak satın alınmaktaydı (BOA, MB, 178/20, 3 Teşrinisânî 1292/15 Kasım 1876; BOA, Y.PRK.SGE, 1/8; MSHHA, d., 2934).

¹²⁷¹ Diğer kasır ve köşkle ilgili bekçi sayısı için bkz. BOA, MB, 118/82, (1289/1873-74, tt).

Bekçi hademeleri, Mâbeyn hademelerinden ayrı bir hizmet koluna mensuplardı. Nitekim bekçi hademesi iken Mâbeyn hademesine nakledilen görevlilere ilişkin kayıtlar bu iki hizmet grubunun farklı olduğunu; bekçi hademeliğinin Mâbeyn hademesinden müstakil bir sınıf teşkil ettiğini göstermektedir¹²⁷². Maaşları ve masrafları Ceyb-i Hümâyûn bütçesinden yapılan bekçiler sarayın rutin getir götür işlerinde ve eşya nakillerinde istihdam olunurlardı. Bekçilerin buldukları yerden her ayrılışları özel bir deftere kaydedilir; kimin emri ile ve nereye gittiği titizlikle belgelenirdi. Bekçiler Müdürü tarafından hazırlanan aylık masraf icmal defterlerinde bekçilerin yol masrafları ile yapılan diğer harcamalar düzenli olarak belirtilirdi¹²⁷³. Özellikle II. Abdülhamid döneminde saraydaki bekçiler, padişaha doğrudan hizmet edebilen bir konumdaydı. Padişaha sunulacak herhangi bir evrak başmâbeynci ya da musahip tarafından takdim edilebildiği gibi bekçiler tarafından da sunulabiliyordu. Mâbeyn-i Hümâyûn bekçilerinin amiri konumunda olan Bekçi başı, sarayın fiziki varlığının muhafazası, onarıma ihtiyaç duyulan mahallerin tespiti, anahtarların muhafazası ve gerektiğinde istenilen mekânın ya da kapının açılması gibi saraya ilişkin önem arzeden işlerden sorumluydu¹²⁷⁴.

1873 tarihli bir tayinat defterine göre Dolmabahçe Sarayı Mâbeyn bölümünde 33 bekçi görev yapmaktaydı¹²⁷⁵. II. Meşrutiyet döneminde ise Mâbeynde 30'a yakın bekçi olduğu tahmin edilmektedir¹²⁷⁶. Saray kadro ve teşkilatının olabildiğince kısıtlandığı II. Meşrutiyet döneminde Harem-i Hümayun'un muhtelif hizmetlerinde görev yapan bekçilerin aralarında kavga edip huzuru bozacak davranışlarda buldukları devrin kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bekçi hademelerin bu tavırları

¹²⁷² BOA, MB.İ, 29/63, 23 N 1290/14 Kasım 1873.

¹²⁷³ Bekçiler Müdürü tarafından hazırlanan aylık masraf defterlerine bir örnek olmak üzere bkz. BOA, MB, 163/11, 5 R 1291/22 Mayıs 1874.

¹²⁷⁴ Örneğin Mâbeyn mütercimlerine yapılan gazete ve roman çevirileri önceleri başmâbeynci tarafından padişaha sunulurken daha sonra doğrudan bekçiler tarafından takdim edilmeye başlanmıştı (Örikağasızâde Hasan Sırrı, **a.g.e.**, s. 51).

¹²⁷⁵ BOA, HH.d., 285, 1289/1873-74.

¹²⁷⁶ 1910 yılında Mâbeyn bekçileri için 31 adet pantolon diktirtildiğine bakılırsa toplam sayılarının 30 kadar olduğu düşünülebilir (BOA, HH.İ, 206/14, 7 Kânûnisânî 1326/19 Ocak 1910).

harem sakinleir tarafından da duyuluyor, Darussaade Ağası tarafından Mabeyn'e şikayet ediliyordu¹²⁷⁷.

3.1.3.2.17. Sertüfengî-i Hazret-i Şehriyârî

Saraydaki Tüfengî bölükleri padişahların Cuma selamlığı, hırka-i saadet ziyareti ya da bir başka bir sebeple saraydan çıkışında önemli bir rol üstlenirlerdi. Güvenliğe verdiği önemle bilinen ve sarayını muhkem bir kale haline getiren II. Abdülhamid döneminde tüfengî bölüğü daha padişah saraydan çıkmadan aralarında nerelerde bekleyeceklerine, nasıl bir gözetim ve koruma programı takip edeceklerine dair görev paylaşımlarını yaparlar ve bunu bir rapor halinde önceden Mâbeyn'e ve diğer ilgili yerlere sunarlardı¹²⁷⁸. Yıldız Sarayı'nın tüm kapıları, stratejik noktaları da tüfengî bölükleri tarafından kontrol edilmekteydi¹²⁷⁹. Saray kapıları dışında çevre güvenliği de tüfekçiler tarafından sağlanır, düzenli olarak çevrede herhangi bir vukuat olmadığına dair saraya rapor sunarlardı¹²⁸⁰.

II. Abdülhamid dönemi saray korumaları da diyebileceğimiz Tüfengî bölüğü Yıldız Sarayı'nın Saltanat Kapısı'nın yanındaki bir koğuştaki ikamet etmekteydi. Ancak bu koğuştaki zamanla onarıma muhtaç hale gelince yıkılarak yeni bir koğuştaki inşa edilmiştir¹²⁸¹. Tüfengî bölüğüne mensup askerler Bosna, İşkodra, Prizren, Kalkandelen, Yenipazar, Yanya, Dersim, Konya, Bitlis, Avanos, Kayseri, Van, Harput gibi hem Balkan bölgelerinden hem de Anadolu'nun muhtelif yerlerinden seçilmekteydi¹²⁸².

Tüfengîlerin karşılaştıkları bazı meselelerle ve kişisel sorunlarla ilgili doğrudan padişaha arzuhal yazabildikleri; sorunlarını en üst makama iletmede

¹²⁷⁷“...Harem-i hümayûn cenâb-ı mülûkâne külhânında ateşçilik hizmetinde müstahdem bulunan bekçi hademelerinin öteden beri yekdiğeriyle münâzaa ve mudârebelerinin tekerrüründen dolayı kendilerine defalarca tenbihât ve tekdirât-ı lâzimedede bulunulmuşsa da kâbil-i islâh olmamaktan başka şu çirkin hale kemâ fi's-sâbık devam edegelmekte olduklarından...” (MSHHA, E-I, 25, 23 Teşrînisânî 1328/5 Aralık 1912).

¹²⁷⁸ BOA, Y.PRKSGE, 9/90.

¹²⁷⁹ Saraya su temin edilen Beykoz'daki Karakulak su membaı ve bu açıdan değerli bazı ayazmalarda tüfengîler nöbet tutmaktaydı (BOA, Y.PRK.SGE, 9/79, r.1318/1902-1903).

¹²⁸⁰ BOA, Y.PRK.SGE, 1/78.

¹²⁸¹ BOA, Y.PRK.SGE, 8/83, 21 Temmuz 1315/2 Ağustos 1899.

¹²⁸² BOA, Y.PRK.SGE, 9/79, r.1318/1902-1903.

cesaretli oldukları tespit edilmektedir¹²⁸³. Tüfengîler muhtemelen icra ettikleri görevin öneminin farkındaydılar ve kendilerine duydukları güvende bu farkındalığın etkisi olduğu düşünülebilir; ancak diğer yandan II. Abdülhamid'in de detaylarla ilgilenmesi ve yakın çevresinde yer alanlara verdiği önemle kendisine sadık bir kadro oluşturma isteği de etkili olmalıdır.

3.1.3.2.18. Saatçibaşı

Sarayın hususi hizmetlerinden biri de saatçibaşılık idi. Sarayda istihdam olunan saatçibaşı; saatlerin kurulması, bakımı, namaz saatlerinin hatasız olarak belirlenmesi, yeni saatlerin tedariki gibi işlerle ilgilenirdi. Tanzimat dönemine tarihlenen masraf icmal defterlerinde saatçibaşının aylık olarak yaptığı masraflara ilişkin ödemeler tespit edilmektedir¹²⁸⁴. II. Abdülhamid'in tahta çıktığı andan itibaren saray için çalar saat aldırıldığı, saatlerin tamirine özel bir önem verdiği; bazı çalar saatlerin üzerine de altın takvim imal ettirdiği ve Avrupa usulünde takvimler satın aldırıldığı tespit edilmektedir¹²⁸⁵.

3.2. Harem-i Hümayûn

3.2.1. Kavram Olarak Harem

Harem kelimesinin aslı “haramu(m) olup Akadça’dır. Başkalarından esirgemek, ayırmak, tecrit etmek anlamlarına gelen bu kelime Arapça’da “korunan, mukaddes ve muhterem olan şey veya yer” anlamına gelir. Terim olarak ise genel girişin yasak ya da denetim altında olduğu ve içinde belirli kişilerin ya da davranış biçimlerinin yasak olduğu bir mekânı ima eder. Bu bağlamda ev, konak ve saraylarda genellikle iç avluya bakacak şekilde planlanan, kadınların yabancı erkeklerle

¹²⁸³ Örneğin Beşiktaş Sarayı Harem-i Hümayûn kapısında kitabet görevinde bulunan bir tüfengî Yıldız Sarayı kapı kâtipliğine atanmasını padişahın istemektiydi (BOA, Y.PRK.SGE, 11/7). Başka bir örnek ise içtikleri suyla ilgilidir. Tüfekçiler öteden beri Taksim suyu kullanırlarken bir süredir yağmur yağmamasından dolayı Terkos suyu kullanmaya başlayınca bu durumdan şikâyetçi olurlar; saraya sundukları bir dilekçeyle kendilerine de diğer askeri bölükler gibi Karakulak suyu verilmesini talep ederler. Dilekçeleri amirlerinin uygun görüşü ile Mâbeyn’e sunulur ve talepleri uygun bulunur (Y.PRK.SGE, 8/83, 21 Temmuz 1315/3 Ağustos 1899).

¹²⁸⁴ “..Güzerân eden mâh-ı rebüülâhır guresinden gâyetine değin bir mâh zarfında saatçibaşı kullarının vukûbulan ta'mirât masrafı bi'l-i'tâ masraf kayd olunan...”, (BOA, D.DRB.HAT, 20/1, 29 R 1259/29 Mayıs 1843).

¹²⁸⁵ BOA, MB, 178/101, 2 Z 1293/19 Aralık 1876. II. Abdülhamid döneminde saatçibaşı olarak bilinen isimlerden biri saatçi Bartimos idi. Bartimos'a yapılan ödemelere ilişkin Ceyb-i Hümayûn icmalarında kayıtlar vardır. (BOA, MB, 178/98, 2 Z 1293/19 Aralık 1876).

karşılaşmadan rahatça günlük hayatlarını sürdürebildikleri bölümlere de harem denir¹²⁸⁶. Harem, özgün olarak bir mabet ya da korunaklı yer anlamına da gelir¹²⁸⁷. Ayrıca, saltanat saraylarında ya da konaklar, köşk ve sahilhanelerde selamlık bölümünden sonra gelen ve hane reisi ve aile üyelerinin yaşadığı özel bölüm de Harem olarak adlandırılmıştır.¹²⁸⁸ Osmanlı geleneğinde padişahın hane halkının yaşadığı mahrem alanı ifade etmek için kullanılan asıl tabir Darussaâde iken¹²⁸⁹ daha yaygın olarak Harem-i Hümâyûn ifadesi kullanılmıştır. Yerli ve yabancı bazı yazarlar tarafından Harem'i tanımlamak için kullanılan bir başka kavram da "haremlik"tir; ancak bu kelime "selamlık"ın karşıtı olabileceğinden yola çıkılarak yaygınlaşmış hatalı bir kullanımdır¹²⁹⁰.

Osmanlı sarayında Harem-i Hümâyûn denilince sadece bilinen anlamda padişahın, annesinin ve eşleri ile onlara hizmet eden cariyelerin ikamet ettiği bölüm kastedilmezdi; bu ifadeyle bazen de Enderûn ağalarının koğuşlarının bulunduğu Enderûn-ı Hümâyûn da kastedilirdi. Enderûn teşkilatına mahsus içoğlanları (Gılmân-ı Hâssa) için "Harem-i Hümâyûn'dan yetişmiştir" ifadesinin kullanılması da bu yüzdendi. Enderun teşkilatı için de yer alan Hasoda'nın bir diğer adının da "Hâne-i Hâssa"¹²⁹¹ olması Enderûn'un da Harem-i Hümâyûn kapsamında yer aldığı açık bir göstergesidir. Padişahın özel dairesi kapsamında yer alan ve onun izin verdiklerinin dışında kalanların giremediği; sadece onun, ona hizmet eden ağaların ve ailesinin yaşamının geçtiği bölüm genel anlamda "Harem-i Hümâyûn" kapsamında sayılmaktaydı.¹²⁹²

Klasik ve Modern dönemdeki tüm sarayların harem bölümleri ya sağlam surlar, duvarlar ya da en ağır demirden imal edilmiş kapılar ve kilitlerle muhafaza edilirdi. Bu korunaklı mimarinin yanı sıra hanımların dışı kapalı bir yaşam

¹²⁸⁶ İpşirli, "Harem", s. 135.

¹²⁸⁷ Reina Lewis, **Oryantalizmi Yeniden Düşünmek-Kadınlar Seyahat ve Osmanlı Haremi**, İstanbul 2006, s. 166-167.

¹²⁸⁸ Uluçay, **Harem II**, s. 7; Peirce, **Harem-i Hümâyûn: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümler ve Kadınlar**, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul 1996, s. 2.

¹²⁸⁹ Uluçay, **a.g.e.**, s. 7.

¹²⁹⁰ Lewis, **a.g.e.**, s. 166-167.

¹²⁹¹ Hafız Hızır İlyas, **a.g.e.**, s. 132.

¹²⁹² Baykal, **a.g.e.**, s. 5.

geçirmeleri, gezdikleri yerlerde kapalılığa ve mahremiyete önem vermeleri sonucu Harem bir giz haline gelmişti¹²⁹³.

3.1.3.3.2. Harem-i Hümayûn: Toplumsal ve Ekonomik Değişmeler

II. Mahmud dönemi birçok açıdan olduğu gibi saray yaşamında da önemli değişim ve dönüşümlere tanıklık etmiştir. Sarayın teşkilat ve teşrifatında yapılan düzenlemelerle Osmanlı Devleti'nin dünya devletleri arasında daha güçlü ve devrin gereklerine uygun bir yapıda yer alması hedeflenmiştir. Yaşamın hemen her alanında meydana gelen bu değişim süreci Harem-i Hümayûn'un da yaşam alışkanlıklarında bazı değişikliklere neden olmuş; hükümdarın hane halkı toplumsal yaşama daha çok katılır ve toplumda daha görünür hale gelmiştir. Saraylı kadınların toplumsal hayatta daha fazla yer almaları devrin gözlemci aydınları tarafından eleştiri konusu olmuş; Harem-i Hümayûn'un tutum ve davranışları kamuoyunca da dikkatle takip edilmiştir¹²⁹⁴. Cevdet Paşa'nın Harem-i Hümayûn'un toplum içindeki tutum ve davranışları ile ilgili aktardıkları kendi gözlemleri ve duyduklarıydı. Bir aydın ve devlet adamı olarak Cevdet Paşa'nın değerlendirmeleri elbette dikkata şayandır, ancak bu değerlendirmelerin nesnellikten çok öznel bir nitelik taşıdığını unutmamak gerekir.

Ahmet Cevdet Paşa *Tezâkir*'de devrin siyasi ve ekonomik birçok gelişmesini eleştireye tabi tutup kendi görüşlerini ortaya koyarken Harem-i Hümayûn'un toplumsal hayattaki tutum ve davranışlarında aşırılığa kaymalarında (*aşırıp taşırmaları*) devlet erkânının israfının ve İstanbul'da sıklıkla görünmeye başlayan Mısır hanedanının etkisi olduğu aktarır¹²⁹⁵. Cevdet Paşa, sarayın ve genel olarak başkentten sosyal yaşamının ve harcama alışkanlıklarının değişiminde Kırım Harbi

¹²⁹³ Uluçay, **a.g.e.**, s. XIV-XVIII.

¹²⁹⁴ Bu konu Ahmed Cevdet Paşa tarafından *Tezâkir*'de ayrıntılarıyla aktarılır. Cevdet Paşa'ya göre, Padişah eşleri ve genel olarak da Harem-i Hümayûn mensupları 1850'li yılların ortalarına kadar pek ortalarda görünmezlerken, 1854-55 tarihlerinden itibaren rahatça gezmeye başlamışlardı (Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, 13-20, s. 3-4, 8).

¹²⁹⁵ Cevdet Paşaya göre, Mısır hanedanının İstanbul'u ziyaretleri esnasında sergiledikleri şaşalı yaşam İstanbul'un önde gelen varlıklı aileleri tarafından taklit edilmeye başlanmış, bu süreç saray kadınlarının yaşam tarzını da etkilemişti (**A.e.**, 1-12, s. 20; 13-20, s. 132).

nedeni ile İstanbul'da bulunan müttefik devletler askerlerinin ve görevlilerinin örnek teşkil eden etkisinden de söz eder¹²⁹⁶.

Ahmet Cevdet Paşa, saraya ve dolayısıyla Harem-i Hümâyûn'a yakın olan kişilerden iştiği bilgilere dayanarak padişah eşleri arasındaki kıskançlıklardan, çekişmelerden, adeta birbirleri ile harcama yarışına girdiklerinden ve padişahın bunların arasında kalarak içine düştüğü zor durumlardan canlı bir dille bahseder¹²⁹⁷. Padişahın bazen harem isteklerine boyun eğip harcamalarının önünü alamadığını, devlet adamlarının da padişahın hoşuna gidecek şekilde harcama yollarını kolaylaştırdıklarını eleştiren bir dille ifade eder. Paşa, Harem kadınları için daha suçlayıcı bir dil kullanırken¹²⁹⁸ Sultan Abdülmecid'in böyle bir ortamda içine düştüğü yalnızlık ve keder halini hüznün veren bir dille anlatır¹²⁹⁹.

Harem-i Hümâyûn açısından bu dönemde dikkat çeken bir husus da saray kadınlarının harcamalarındaki olağandışı artışı. Kadınefendi, ikbal ve sultanlar kendilerine tahsis olunan maaşla yetinmiyor, alıştıkları yeni yaşam tarzı nedeni ile borçlanma yoluna gidiyorlardı. Öyleki bu dönemde saray harcamaları II. Mahmud'un saltanat yıllarına göre yirmi kat daha fazlaydı. Padişah eşleri ve kızlarının yüksek miktarlarda borçlanması kısa zamanda hazinenin açık vermesine neden olacaktı. Padişah ikballerinden Serfiraz bu dönemde harcamaları ve sarayı zor durumda bırakan tavırları ile diğerlerinden önde geliyordu¹³⁰⁰.

¹²⁹⁶ Cevdet Paşa, Harem-i Hümâyûna mensup kadınların özellikle Kırım harbinden sonra gerek harcamalarında gerekse dış dünya ile temasta aşırı gittiklerini kaydeder. Paşa, II. Mahmud döneminde sarayın aylık harcamasının 1.000 keseği geçmediğini oysa Abdülmecid devrinde 20.000 keseğe kadar ulaştığını bildirir. Padişah eşleri (özellikle ikballerden Serfiraz Hanım), kızları ve kızkardeşlerinin yaptıkları harcamalar saray bütçesini iflas noktasına getirmişti. Öyle ki saraylıların bu tür davranış ve abartılı harcamaları artık kamuoyunun da malumu olmuştu. Bu harcamaların artışında önemli bir pay da padişah kızlarının (sultanlar) son derece debdebeli düğünleri idi (Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., 13-20, s.22-23; Ali Akyıldız, **Mümin ve Müsriif Bir Padişah Kızı Refia Sultan**, İstanbul 1998, s. 2).

¹²⁹⁷ Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., 13-20, s. 65.

¹²⁹⁸ A.e., 13-20, s. 3.

¹²⁹⁹ Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., 1-12, s. 131-132; Akyıldız, a.g.e., s. 2-5.

¹³⁰⁰ “..Kırım muhârebesi bize büyük bir ibret olub da kendimize çeki düzen vermek lâzım gelirken bir garip sefâhat kapıları açıldı. Ötedenberi harem-i hümâyûn kadınları bir yere çıkıp gezmez iken ol vakitten beri arabalar ile her yere gider oldular. Diledikleri gibi sefâhat eder oldular. Hele manzûre-i hümâyûn olan Serfirâz Kadın pek ziyâde aşırıp taşırdı. Etvâr u harekâtı namusa dokunur raddelere vardı. Tahsisât-ı hümâyûn masârif-ı rûz merreye mukâbil gelmediğinden akdemce mâhiye yirmi bin keseğe iblâğ olundu. Halbuki Serfirâz Hanım'ın bir sene zarfında yaptığı borç yüzüymü bin keseğe bâliğ olmuş idi. Bu cihetle saray-ı hümâyûnun emr-i idâresi mümkün olmayacak bir mertebeye vâsıl

Ahmet Cevdet Paşa'nın haremde harcamalarına ilişkin anlattıkları devrin kayıtları ile örtüşmektedir. Devrin borç defterlerine bakıldığında bu miktarların yüzbinler değil milyonlara ulaşan düzeylerde olduğu görülmektedir. 1856 yılına tarihlenen bir borç defterinde başkadın dairesine 5.731.991 kuruş, ikinci kadınefendinin 12.112.783 kuruş, üçüncü kadınefendinin 8.721.324 kuruş, dördüncü kadınefendinin 6.906.713 kuruş, beşinci kadınefendinin 11.491.573.5 kuruş, başıkbâl hanımevendinin 6.106.132.5 kuruş, ikinci ikbal hanımevendinin 11.857.437 kuruş, üçüncü ikbal hanımevendinin 11.857.437 kuruş, dördüncü ikbal hanımevendinin 6.839.925.5 kuruş, beşinci ikbal hanımevendinin ise dairesi için yapılan masraf 1.386.803.5 kuruş idi. Kadınefendi ve ikballerin toplam borcu 83.012.020 kuruş (166.024 kese) idi ve bununun 148.900 kesesi mücevher ve diğer alışveriş kalemlerine aitken kalan 17.133 keselik borç ise kesesi 10 kuruş hesabıyla alınan borca aitti¹³⁰¹.

Kadınefendi, ikballer ve sultanların en önemli iki harcama kalemi terzi ve kuyum masraflarıydı. Terzi Louis, Terzi Küçük Şahin, Beşiktaşlı kuyumcu Mıgırdıç, Kuyumcu Akne Bazergan, Kuyumcu Reisoğlu, Köçekoğlu Hoca Artin, Kuyumcubaşı Düzoğlu Hoca Karabet kadınefendi ve ikballerden alacağı olan esnaftan önde gelenleriydi. Sarraf ve kuyumcuların, saray ve özellikle de Harem mensuplarının yaşam koşullarının kolaylaştırılmasında önemli bir rolleri vardı. Nakit sıkıntısının çözülmesinde ve acil ihtiyaçlar için gerekli olan paranın sağlanmasında önemli katkıları olan kuyumcu ve sarrafların saray çevresinde nüfuz ve etkisi olduğu anlaşılmaktadır¹³⁰².

oldu. Sultan Mahmud merhûmun zamanında saray-ı hümâyûnun bi'l-cümle masârıfı hiçbir vakitte bin keseyi tecâvüz etmez iken ândan sonra refte refte terakkî bularak bervecî-i bâlâ yirmi bin keseye iblâğ olunduğu halde saray-ı hümâyûnun düyûnu günden güne bir sûret-i fevkaladede tezâyüd etmekde idi..." (Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., 13-20, s. 8; Akyıldız, a.g.e., s. 3.)

¹³⁰¹ BOA, MB, 58/65, 27 RA 1273/25 Kasım 1853.

¹³⁰² Pertevniyal Valide Sultan tarafından kaleme alınan ve Hazine-i Hâssa Nazırı'na hitaben yazılan bir tezkirede şehzade Abdülhamid'in 10.000 kuruş tutarındaki borcu nedeni ile saray kuyumcusu Hoca Mikael'in kredisini kestiği; oysa kuyumcudan çok memnun oldukları belirtilerek haremde birçok mali probleminin kendisi aracılığı ile çözüldüğü ve dolayısıyla kredinin kapanmasına neden olan borcun ödenmesi istenmektedir (BOA, MB, 77/31). Kadınefendi ve ikballerin terzi ve kuyumculara olan borçları ile ilgili iki ayrı liste için bkz. BOA, D.DRB.İ, 24/4, 24/36, 16 B 1264/18 Nisan 1848.

Padişahın hane halkının haremağaları ve baltacıları (hademeleri) aracılığı ile de olsa alışveriş yapmaları, borç almaları sarayın şehirler ve esnafla kurduğu ilişki açısından önemli veriler sunmaktadır. Harem-i Hümayûn mensuplarından kadınefendi ve ikballer serhademeleri, sultanlar ise kethüdaları vasıtasıyla borçlanıyorlardı¹³⁰³. Borç senetlerinin altına da dolayısıyla kethüdalar ya da baltacıların isimleri yazılır ve mühürleri basılırdı. Kadınefendilerin serhademeleri sultanların kethüdaları gibi her türlü mali işlerin idaresi ve koordinasyonu ile ilgilenirlerdi. Borç senetlerine serhademeleri imza attığından kadınefendiler de onlara borçlanmış sayılırlardı¹³⁰⁴.

Kadınefendilerin sarraflardan aldıkları borçlara karşılık mücevherlerini hademeleri aracılığı ile rehine verdikleri tespit edilmektedir¹³⁰⁵. Vadesinde ödenemeyen borçlar için faiz ödeneceği ve rehin bırakılan mücevherlerin de geri alınacağı düzenlenen makbuzda belirtilirdi. Ancak sürenin geçmesi ve borcun tahsiline imkân olamayacağı hallerde alacaklının mücevherleri satma hakkı da vardı. Hazine-i Hâssa Nezâreti'nin bu gibi hallerde müdahale ettiği ve borçları ödeyerek rehinli mücevherleri geri aldığı tespit edilmektedir¹³⁰⁶. Kadınefendi ve ikballer gibi Harem'in idareci cariyelerinden olan hazinedar kalfalarında vefat ettiklerinde borçları nedeni ile mücevherlerinin rehinde olduğu tespit edilmektedir. Bu durumda vefat eden hazinedarların rehindeki mücevherlerinin tutarının hesap edilmesi için alacaklıdan Hazine-i Hümayûn'a getirmesi istenirdi. Ancak genellikle terekenin

¹³⁰³ BOA, MB, 58/57, 17 RA 1273/15 Kasım 1856.

¹³⁰⁴ Sultan II. Mahmud'un dördüncü kadınefendisinin ikinci hademesi ve beşinci hademesi, alacaklarının tahsili için saraya arzuhal sunmuşlardı (BOA, MB.İ, 11/30, 3 ZA 1269/8 Ağustos 1853).

¹³⁰⁵ Örneğin Sultan Abdülmecid döneminde üçüncü kadınefendi, üçüncü hademesi ve faytoncu olan El-Hac İbrahim aracılığı ile Şınayder bazergandan dört ay vadeyle aldığı borca karşık 8 parçalık mücevherlerini rehine bırakmıştı. Mücevherler şöyleydi: *ırlanta hotoz çiçekli 1 aded, ırlanta dürbün 1 aded, kebir ırlanta çiçek 1 aded, ırlanta kutu 1 aded, sağır ırlanta çiçek 2 aded, ırlanta yelpaze 1 aded, ırlanta kuşak 1 aded* (BOA, MB, 49/58, 15 RA 1271/6 Aralık 1854). Sultan Abdülmecid'in 6 kadınefendisinin borçları karşılığında rehin verdikleri mücevherlerine ilişkin daha ayrıntılı liste örnekleri için bkz. BOA, MB, 54/5, 34, 1 M 1272/13 Eylül 1855; 116/77, 17 Ş 1284/14 Aralık 1867.

¹³⁰⁶ “..İşbu binikiyüz yetmiş bir senesi mâh-ı zilkade-i şerifin onbeşinci gününden itibaren dört mâh vadesiyle ..karzı olarak ber-müceb-i bâlâ yalnız yedi yük doksan bir bin guruş raiyyetlü işnaydır bazergandan ahz u kabz eyledim. Deynim ve borcumdur ki vade-i merkûmdan gün murûr eder ise faiz vermek şartıyla borcumdu. Meblağı mezkûru bâzergân-ı mersûma tamamen te'diye ve teslim olundukda işbu bâlâda terkîm olan emânetleri girüye red ile işbu tahvilimiz...” (BOA, MB, 49/58, 15 RA 1271/6 Aralık 1854).

tutarı borcu karşılamadığından son görev yine Hazine-i Hâssa Nezareti'ne düşüyor ve borç böylece kapatılıyordu¹³⁰⁷.

Sultan Abdülmecid dönemi saray borçlarının yapılandırılmasında, harcamaların gelirler nispetinde düzenlenmesinde, kısacası israfın önlenerek harcamaların disiplin altına alınmasında Mâbeyn-i Hümâyûn tarafından atılan somut adımlardan biri de Harem-i Hümâyûn Masarîfât Nezareti olmuştur¹³⁰⁸. Harem-i Hümâyûn Masarîfât Nazırlığı görevi Meclis-i Vâlâ üyelerinden Rıza Efendi'ye "ilave-i memuriyet" olarak verilmişti¹³⁰⁹. Ancak daha sonra bu göreve aynı zamanda Ders Nazırı olan Kemal Efendi getirilecekti¹³¹⁰. Haremin alışverişinin kayıt altına alınması ve istendiğinde bu kayıtlara müracaat edilebilmesi için bir "Masraf Kâtibi" unvanıyla bir kâtip görevlendirilmişti¹³¹¹.

Harem-i Hümâyûn Masârîfât Nezareti'nin kuruluş amacını ortaya koyarak çalışma ilkelerini belirleyen bir de talimat yayınlanmıştı¹³¹². Sözkonusu talimatta belirtildiği üzere Harem-i Hümâyûn'un harcamalarında tasarrufu temin ederek israfı önlemek Masârîfât Nezareti'nin kuruluş amacıydı. Şehzadelere, sultanlara ve haremin diğer üyelerine kendilerine yetecek kadar maaş ve tayinat tahsis olunmuş olup her ay düzenli olarak Darussaade Ağası vasıtasıyla hak sahiplerine iletilecekti. Harem'deki her dairenin alışveriş defterleri nezarete teslim edilecek ve oradan da Mâbeyn-i Hümâyûn'a sunulacaktı. Böylelikle Haremin tüm harcamaları padişahın bizzat kontrolünde gerçekleşecekti. Getirilen düzenlemeyle Harem-i Hümâyûn'un kendilerine tahsis olunan ödenek dışında harcama yapmaları kesinlikle yasaklanacak ve buna aykırı davranışlar anında padişaha haber verilecekti. Yapılacak

¹³⁰⁷ Örneğin Fındıklı'da'ki evinde vefat eden hazinedarın rehindeki 8 parça mücevheri ve Hazine-i Hâssa'da birikmiş maaşları birlikte hesaplandığında yine borcunu karşılamıyor; yaklaşık 26.000 kuruşun hazinece karşılanması gerekiyordu (BOA, MB, 94/24, 6 ZA 1278/5 Mayıs 1872).

¹³⁰⁸ BOA, HH. İ, 19/55, 15 B 1272/22 Mart 1856.

¹³⁰⁹ BOA, HH. İ, 31/24, 29 Ş 1275/3 Nisan 1859.

¹³¹⁰ BOA, MB. İ, 15/4, 23 R 1276/19 Kasım 1859.

¹³¹¹ Masraf Kâtibi olarak görevlendirilen Vehbi Efendi'ye tayin olunan yemek için günde 5 kıyve et, 5 çift fodla tahsis olunuyordu. Ayrıca 45 adet kapaklarıyla beraber tabak, 1 adet pilav tenceresi, 2 adet çorba ve süt taşı, 2 adet bakır tatlı tabağı, 1 adet hoşaf maşrapası olmak üzere 11 adet de bakır kap kaçak veriliyordu (BOA, HH. İ, 19/55, 15 B 1272/22 Mart 1856).

¹³¹² "Harem-i Hümâyûn için lüzûm olacak eşyanın sûret-i mübayaası hakkında ittihâz olunan usûle dâir terkîm ettirilen varaka..." (BOA, MB, 59/42, 14 B 1273/10 Mart 1857).

alışverişlerde, fahiş fiyat vermek veya zimmete para geçirmek gibi yollarla hazinenin zarara uğratıldığı tespit edilirse bu suçları işleyen esnaf ve tüccar ya da hademe en şiddetli şekilde cezalandırılacaklardı¹³¹³.

1856 yılının Şubat ayında Harem'in borçları ve nasıl ödeneceğine ilişkin yapılan değerlendirmelerden sonra Harem-i Hümayûn Masraf Nezareti tarafından Harem'in tüm borçlarının dökümü yapılmıştır. Buna göre şehzade ve sultanlar da dâhil olmak üzere Harem-i Hümayûn'un toplam borcu 176.783 kese (883.915 lira) idi. Bu borcun 10.759 kesesi (53.795 lira) ise Hazine Ustası'ya aitti. Harem-i Hümayûn'un mücevherlerinin rehinden kurtarılması için 20.387 kese (101.935 lira) gerekiyordu. Saray özellikle bu hususa önem veriyordu, diğer alacaklılar biraz daha bekleyebilirdi ama sarayın itibarını zedeleyen bu durumun derhal sona erdirilmesi için rehinli mücevherler rehinden kurtarılmalıydı¹³¹⁴.

Hem faizli borcun hem de borcun kalanının ivedilikle ödenmesi için, kesesi on kuruş faizle 45.000 kese (225.000 lira) borç alınması gerekmekteydi. Hazine yetkilileri borcun Hazine-i Hâssa Nezareti'nin bankerlik hizmetinde bulunan Baltacı Aristidi ile müzakerelerde bulunurlar ve uzlaşmaya varırlar. Buna göre adı geçen bankerden alınacak borcun geri ödemesi aylık 1.250'şer kese (6.250 lira) olmak

¹³¹³ “..Cenâb-ı Hak ömr u şevket-i hazret-i müllûkâneyi rûz-ı efvân buyursun. Zât-ı şevket-simât-i zıllullahinin islâh-ı umûr-ı husûsiye ve umûmiye-i saltanat-ı seniyyeleri hakkında masrûf olan himem-i mütevâliyeleri cümlesinden olarak mensûbât-ı şeref-âyâtı dâire-i hümayûnlarının dahî masârifât-ı zâtiye ve mubâyâât-ı lâzîmelerinde husûl-ı husn-ı tasarruf ve men-ı telefât-ı idare-i hayr bu kerre ihdâs buyrulan harem-i hümayûn masârifât nezâreti saray-ı hümayûnda tahsis buyrulacak dâirede bulunacaktır.İşbu taîmâta melfûf pusulada muharrer olduğu vechile bu defa devletlû necâbetlû efendiler ve selâftn-ı ızâm hazerâtına ve harem-i hümayûna ayrı ayrı muhassasât-ı cedîde ihsân buyrulmuş olmağla gerek bu pare ve gerek müşârun ileyhim hazerâtının muayyen ve mahsûs olan maaş ve mâhiyeleri beher mâh hazine-i hâssa tarafından nezâret-i müşârun ileyhâ cânibine irsâl olunub devletlû darussaade'tüş-şerîfe ağası hazretleri marifetiyle mahallerine i'tâ ve takdîm ettirilecektir. Her daire-i seniyyenin mâhiye ve vukubulacak mubâyââtının defter-i müfredâtı vâsıtâ-yı iştirâ olanlar ve bayiler taraflarından nezâret-i müşârun ileyhâya i'tâ olunub ânın tarafından dahî cümlesi toplanarak Mâbeyn-i Hümayûn taraf-ı âlisine takdîm olunacaktır. Muayyenâtdan fazla olarak veresiye eşyâ mubâyâası bâ irâde-i seniyye külliyyen memnû olduğundan bunun hilâfi hareket his olunur ise derhâl mahall-i âliye haber verilecektir. Mubâyâât-ı vâkiada sirkat ve irtikâb ve telef vukûu ve esnâf ve tüccar taraflarından fiyat-ı fâhişe vaz'ı görülür ise kezâlik iktizâ eden mahall-i âliye ihbâr olunacak ve buna cür'et eden hademe ve esnâf ve tüccarın te'dîb ve tebidine sarf-ı mesâi kılınacaktır. Nezâretin mesâlih-i vâkiasında makâm-ı seraskeriye dahî mürâcaat ve iktizâ eden husûsât istişâre ve istizân edilecektir. Defâtir-i lâzîmeyi tanzîm etmek üzere mansıb-ı nezâret de icâbına göre bir katib dahî bulunacaktır..” (BOA, MB, 47/148, 1275/1859-60, tt).

¹³¹⁴ BOA, HH. İ, 22/6, 5 RA 1273/3 Kasım 1856.

üzere Kasım 1856 sonundan itibaren başlayacaktır. İleride diğer bankerlere olan borçlar tamamlandıkça Aristidi'ye yapılacak ödemenin miktarı da arttırılabilecektir. Harem'in borçları nedeni ile Aristidi'den daha önce alınan 23.500 keselik (117.500 lira) borcun da bu vesileyle ödenmesi için kendisinden yeni bir borçlanma yapılmıştır ki yapılan toplam borçlanma 68.500 keseye (342.500 lira) ulaşmıştır¹³¹⁵. Yapılan bu borçlanma ertesinde Harem-i Hümayûn'un 20.387 (101.935 lira) keselik faizli ve rehinli borcu 1856 yılının Mayıs-Kasım ayları arasında tamamıyla ödenerek rehinde bulunan mücevherlerin bir kısmı geri alınmış ve Sultan Abdülmecid'e teslim edilmiştir¹³¹⁶.

Ancak borcun kalan kısmıyla ilgili nasıl bir çözüm bulunacağı hâlâ hazinenin gündemindeydi. Alacaklıların saraya müracaatlarının arkası kesilmiyordu. Padişah gerekli hal yolunun bulunması için emri vermişti ama borç tutarı oldukça yükliydi ve bu nedenle hesaplar yeniden kontrol ediliyor, saraya fahiş fiyatla satış yapıp yapılmadığı tespit ediliyordu. Bu sürecin uzun sürmesi paralarını bekleyen esnafı umutsuzluğa sevk ederken Hazine-i Hâssa Nazırı da gecikmeye gerekçe olarak borcun doğruluğunun araştırılmasını gösteriyordu. Yapılan araştırma sonuçlandıktan sonra Hazine-i Hâssa Nazırı Ali Galib Bey sözkonusu borcun ödenmesi için üç seçenek olduğunu belirtir. Bunlardan ilki gizlice para basmaktır; ancak bunun önündeki en önemli engelin ekonomik ve toplumsal boyut olduğu vurgulanır. Zira piyasada bu kadar çok kaimenin dolanımının mali açıdan zarar getireceğine işaret edilir ve bu seçenekten vazgeçilir. Ardından borç almak bir başka seçenek olarak önerilir. Ancak bu kadar yüklü meblağın iç piyasadan borç alınmasının zor olduğu, alınsa bile bankerlerin yüksek faiz istedikleri hatırlatılır. Yani aslında Hazine-i Hâssa Nazırı seçenekleri de kendisi bulmuştur, seçeneklerin neden olamayacağını da kendisi sıralar birbiri ardı sıra. Dış borca gelince, bu da padişahın gelir ve giderini idare eden Hazine-i Hâssa Nezaretî'nin haysiyeti bakımından şık ve uygun olamayacağından elenir, ancak Maliye Hazinesi aracılığı ile dış borç alınarak Hazine-i Hâssa'ya aktarılabilir; Maliye Hazinesi'nin mevcut durumu açısından bu seçenek de olası değildir. Hazine-i Hâssa Nazırı, aslında daha baştan söyleyeceği

¹³¹⁵ BOA, HH.d., 23429, s. 32a, 12 RA 1273/10 Kasım 1856.

¹³¹⁶ BOA, HH.d., 23429, s. 32b, 5 R 1273/3 Aralık 1856.

önerisini en sona saklamıştır. Son seçenek, Hazine-i Hâssa'nın mevcut durumuna uygun davranmasıdır. Bu durumda borçlar “padişaha ait aylık geliri” olan muhassasat-ı seniyyeden karşılanacaktı. Ancak muhassasat-ı seniyyenin de rutin ödemeleri nedeni ile borçların ödenmesi için geriye bir şey kalmamaktadır. Ama Ali Galib Bey, yakın zamanda tamamlanacak bazı borç geri ödemelerinden ortaya çıkacak fazladan sözkonusu borçların ödenebileceğini söyler: işte çözüm de budur. Çözüm bu merkeze odaklanınca mevcut borçlar için bir ödeme planı hazırlanır. Ali Galib Bey harem borçlarından 2.500 kesenin (12.500 lira) kuyumcubaşı Boğos Bey'e, 34.670 kesenin (173.350 lira) Köçekoğlu Hoca Artin'e, 20.609 kesenin (103.045 lira) serhademelere, 24.800 kesenin (124.000 lira) kuyumculara ve 10.500 kesenin (52.500 lira) de terzilere olduğunu ifade ettiği tezkiresinde geri ödemelerin ise 1856 yılının kasım ayından itibaren başlamasını önermektedir. Tezkirede ayrıca, alacaklarına yaklaşık 10 ay sonra kavuşacak olan esnaf ve diğer hak sahiplerinin bu uzun süre nedeni ile itiraz edeceklerini ve padişahı da meşgul etme olasılığını da dile getiren Ali Galib Bey, bunlara ve özellikle de alacaklarında tenzilat yaptırmayan hak sahiplerinin bu tür sızlanmalarının dikkate alınmamasını da tavsiye etmektedir. Konuya ilişkin çıkan irade tezkireyi onaylamış ve yürürlük kazandırmıştır¹³¹⁷.

Harem-i Hümayûn'un borçlarının geri ödemesi Kasım 1856 itibarıyla tenzilatlı bir şekilde faizli olarak başlatılmıştı. Ancak 1858 yılına gelindiğinde borçların tam olarak kapatılmadığı görülmektedir. Harem-i Hümayûn'un ödenemeyen ve yeni yapılan borçlarının incelenmesi için Tophane-i Âmire'de bir komisyon kurulmuş; burada yapılan çalışmalar neticesinde yapılacak ödemelerin miktarı ve alacaklılar kesinlik kazanmıştır. Komisyon incelemesinde Mâbeyn-i Hümayûn'dan ve sultanların kethüdaları tarafından sunulan defterleri esas almıştır. Harem-i Hümayûn'un yaptıkları harcamaların ve dolayısıyla borçlanmaların büyük kısmı terzi ve kuyumculardan yapılan alışverişlerle ilgili olup bunların yanında tuhafiyeci, çorapçı, kunduracı, bakırcı, bakkal, arabacı, hasırcı, çuhacı, şekerlemeci, yorgancı, sucu, sütçü, yoğurtçu, işlemeci, yağlıkçı, dökmeçi, saatçi, sofracı, haffaf, kürekçi, francalacı, dondurmacı, tavukçu, kasap, demirci, camcı, çilingir, hamlacı,

¹³¹⁷ BOA, HH. İ, 18/70, 2 C 1272/9 Şubat 1856.

arabacıbaşı, yazmacı, yemenici, kemancı gibi esnaftan yapılan alışverişler de önemli bir yekün teşkil etmektedir¹³¹⁸. 1858 yılının sonlarına doğru Hazine-i Hâssa'dan borçlara karşılık olarak yıllık 25.000 kese tahsis olunmuştu; ama bu tahsisatın karşılığı tam olarak temin edilmemişti. Bu miktarı tamamlamak için Mâbeyn-i Hümâyûn'un masraflarından 500 kese tasarruf olunması uygun görülmüş, başka dairelerden de masraflarını kısımları ve bütçelerini yeniden gözden geçirerek tasarruf etmeleri istenmişti. Yapılan bu tasarruflara rağmen hâlâ 25.000 keselik tahsisat tamamlanamazsa üst tarafı Hazine-i Maliye'den karşılanacaktı¹³¹⁹.

Alınan tüm önlemlere ve yapılan ödemelere karşın Maliyenin kötü gidişi Sultan Abdülmecid'i zor durumda bırakıyor, psikolojisini bozuyordu. Üstelik tam da bu malî kriz dönemine tesadüf eden sultan düğünleri durumu iyiden iyiye zorlaştırıyordu. Aylıkların dahi ödenemez hale geldiği, alacaklıların sarayın kapısına dayandığı böyle bir süreçte alâyişli düğünlere yapılan masrafların açıklaması da oldukça güçlkle yapılabiliyordu¹³²⁰. Haremin borçlarının ödenmesinin gündemde olduğu bir sırada Darussaade Ağalığı'ndan hâlâ haremın alışverişi ile ilgili talepler geliyordu. Ancak padişah tasarruf konusunda ısrarlıydı ve gelen talepler geri çevrilmişti¹³²¹.

Sultan Abdülmecid devlet erkânı ile her yan yana gelişinde geçmişte yapılan harcamaların gereksizliğinden bahsederek pişmanlığını ortaya koyuyor; devlet erkânından elbirliği ile bu sorunun üstesinden gelmelerini istiyordu¹³²². Padişah yayınladığı irade-i seniyyelerde devlet maliyesinin gelir ve gider dengesinin yakalanması için masrafların kısılması yolunda bazı ıslah önlemlerinin alındığını

¹³¹⁸ BOA, HH.d., 24168, 15 ZA 1275/16 Nisan 1859.

¹³¹⁹ BOA, HH.d., 23429, s. 50a, 3 RA 1275/11 Ekim 1858.

¹³²⁰ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, 13-20, s. 49-51. “..Rebiülevvelin on dördüncü Salı günü hanım sultanların cihâzı bahren kemâl-i alâyiş ile gönderildi. Halbuki bâlâda mezkûr ihtilâlin zuhûrunda Cuma günü zât-ı şâhâne hakikât-i hâli öğrenip haylice ürkmüş olduğundan şehzadelerden ve kadınlardan seyre gidenleri derhal harem ağaları ile toplatıp kimisi Küçüksu'dan ve kimisi Kağıthane'den celbolunmalarıyla “zorba kalkmış deyü” sarayı hümâyûn'un içine azim havf u dehşet düşüp kadınların çoğu bayılmış idi. Bu kerre yine cihâz alayı alâyişi etmek ne büyük gaflet ve memkûriyettir. Cihazı gören askerın aylığı verilmiyor iken bunca masraf ihtiyâriyle alay göstermek akıllara hayret vermiştir...” (A.e., 13-20, s. 85).

¹³²¹ BOA, HH.İ , 23/29, 26 B 1273/22 Mart 1857.

¹³²² Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, 13-20, s. 86.

belirtirken ve artık masrafların inceden inceye araştırılmasını, devlet memurlarının kamu malını zarar uğratacak her türlü davranıştan kaçınmalarını istiyor; buna aykırı davranışlar hakkında derhal ve vakit geçirmeden gerekli yasal sürecin başlatılması için sadrazama şiddetli emirler veriyordu¹³²³.

Sultan Abdülmecid ilanname niteliği de taşıyan bir irade-i seniyyesinde aile üyelerinin tasarrufa uygun olmayan harcamalarıyla ilgili ödemelerinin bundan sonra yapılmayacağını; haremın standart aylıklarıyla idare edeceklerini belirtmekteydi. Aynı irade-i seniyyede saraya mal satan esnaf ve tüccar da “nasıl olsa alacağımı tahsil ederim” düşüncesiyle saraya veresiye mal satmamaları hususunda uyarılıyordu. Harem-i Hümayûn’un alışverişlerine aracılık eden saray görevlilerinden hademeler ve diğer memurların da bu emre uygun hareket etmeleri gerektiği, aksi takdirde hapis cezasını da kapsayacak şekilde müeyyideler uygulanacağı bildiriliyordu. Harem-i Hümayûn’un borçlarının takibi ve daha önce yapılmış alışverişlerde takdir edilen fiyatların ne derece hakkaniyetli olduğunun tespiti ile ilgili olarak ise Serasker Rıza Paşa görevlendiriliyordu¹³²⁴.

Hazinenin içinde bulunduğu darboğazın önüne geçmek için alınan tedbirler arasında devlet memurlarının maaşlarından onda bir nispetinde kesinti yapılması da

¹³²³ “..Benim veziri meâlisemûrim, Bir müddettenberi umûr-i mâliye-i devlet-i aliyyenin bazı sebeplerden nâşi sektelemiş olması ciheti ile vûridât ve masârifâtının muvâzenesiyle masârifât taklîl olunarak bazı ıslâhâta bakılmakda olduğu halde bu kere vukûbulmasından nâşi ıslâhât-ı mâliye hakkında olan irâde-i kat’iyyemizin ez-sernev tekîdi lâzım gelmekle bundan böyle her ne kadar zâid masârif kalmış ise teftîş olunub ânların dahî taklîli ve memûrinden her kim olursa olsun umûr-i mîriyyeyi telef etmeye cesâret eden olduğu halde derhal şedîden tedîb olunmak üzere istizân olunması vazîfe-i memuriyetinden olduğundan bu hususda tarafından tecvîz-i tekâsül olunmaması ve sâir vükelâ ve memûrin-i devlet-i aliyyemizin dahî uhdelerine muhavvel olan mesâilde ibrâz-ı hizmete sa’y ve gayret eylemeleri irâde-i kat’iyyemiz iktizâsından olmasıyla husûsât-ı mezkûre müzâkere ve peyderpey arz ve istizân olunarak bir taraftan dahî icraâtına müsâraat olunması...” (BOA, MB.İ, 15/16, 2 C 1276/27 Aralık 1859).

¹³²⁴ “..Hasebü’l-icâb sûr-ı hümayûnlarımızdan dolayı vukûbulan duyûndan başka hilâf-ı rızâ-yı mülûkânemiz olarak müteallikât-ı şâhânemiz taraflarından tasarrufsuzluk ve kayıtsızlık sûreti gösterilerek bazı mubâyâât vukûbulmakda olduğu mesmûumuz olub bundan böyle kâffe-i müteallikât-ı şâhânemizin tahsisâtlarıyla idare olunarak andan fazla bir güne masrafları vukubulmasına kat’an rızamız olmadığından gereke tebea-yı devlet-i aliyyemizden ve gerek harizden hiçbir kimsenin her ne vakt olur ise matlûbuma desteriş olurum mülâhazısıyla istenilen şeyleri getirmeye mecburiyetleri olmadığı başkaca hatt-ı hümayûnumuzla dahî ilân olunacak ise de işbu irâde-i seniyyemizi kâffe-i hademe ve memûrine ifâde idüb şâyed hilâf-ı hareketde bulunanlar olur ise ânın dahî önü kestirilmek ve icâbına göre habîs ve te’dîb ettirilmek ve bunlara dâir lâ yenkati tahkîkât ve tedkîkât icrâ olunmak lazımgeldiğinden serasker Rıza Paşa’nın bu husûsa tayîni nezdimizde tensîb olunmuş ve binâberin münâsebet-i mevkiyyesi cihetiyle Tophâne Âmire Müşirliği idaresinin bizzât seraskerliğe ilhâkiyle müşârun ileyhe ihâlesi...” (BOA, MB.İ, 14/112, 8 M 1275/18 Ağustos 1858).

vardı. Buna göre maaşı 5000 kuruş ve daha üstü olanlardan sözkonusu kesinti yapılacak, saray görevlileri de bu uygulamaya tabi olacaktı¹³²⁵. Alınan bu önleme ilaveten bir defaya mahsus olmak bu kanuna tabi olanların maaşlarının yarısının kesilmesine de karar verilmişti¹³²⁶. Bunların yanında üst düzey devlet erkânının tahsisatında da azaltmalara gidilecekti¹³²⁷.

Sultan Abdülmecid'in Osmanlı modernleşmesinde üstlendiği öncü tutum yanında onun özel yaşamı hakkında en ayrıntılı bilgileri sunan Ahmed Cevdet Paşa'nın aktardıklarından, bazı devlet erkânının şahsi çıkar uğruna padişahı uyarmaktan ve doğruya yönlendirmekten kaçındıkları anlaşılmaktadır. Ahmed Cevdet Paşa, aslında Sultan Abdülmecid'in lüks yaşama karşı olduğunu, hatta devrin devlet erkânını sade yaşamaya teşvik ettiğini, ancak yakın çevresinin padişahı zaman içinde özel yaşamında yanlış davranışlara yönlendirdiklerini kaydeder¹³²⁸.

Sultan Abdülmecid ile ilgili yapılan kişilik tahlillerinde, nezaket, incelik, hassasiyet, duygusallık ve merhamet kavramlarının tekrar edildiği görülür. Tanzimat'a Sarayı müdahil eden ve attığı adımlarla yenileşmeye örnek olmaya çalışan Sultan Abdülmecid'in hassas bünyesi, sonraları patlak veren Kırım Harbi, bozulan ekonomik dengeler ve birbirleri ile kıyasıya çıkar kavgası yapan Bâbüali

¹³²⁵ BOA, HH. İ, 29/9, 7 S 1275/18 Eylül 1858.

¹³²⁶ BOA, HH. İ, 32/12, 16 ZA 1275/17 Haziran 1859.

¹³²⁷ “..Sadrazam ve diğer vükelanın beş çifteler yerine üç çiftelere binmesi, elmas zîhli çubuk kullanmamak alınan tasarruf tedbirlerindendi. Babiâlideki ağaların ve kavasların birazı terk ve ibkâ ile sâirleri hanelerine gönderildi. Ol vakit kazaskerler ve rütbe-i bâlâ ashâbî dört çifteye binerlerdi. Bunlara da üç çifte ve daha aşağı rütbedekilere iki çifteye binmek ve aynı şekilde bâlâ rütbesine kadar arabaya binmek ve ândan aşağısının arabaya binmemesi usûl ittihâz edildiği ancak haremünün tek beygirli arabaya binneleri usûl ittihâz olunub zabtiyeye ve sâir makamlara tezkireler gönderildi...” (Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, 13-20, s. 61).

¹³²⁸ “..Sultan Abdülmecid tahta çıktıktan itibaren beş altı sene kadar yolunda gittikten sonra kurenâsi kendisini işrete ve eğlenceye alıştırdı. Buna rağmen beş altı sene hâl-i mektûm ve mesâlih-i devleti mültezem tutardı. Hatta devlet sayesinde hoş geçindiğine kanaat etmeyip de sefâhat ve isrâf yoluna giden ve lüzûmundan ziyâde tezyînât-ı beytiyyeye düşen vükelâ ve memûrini nâzikâne tevbih eylerdi. Sonraları zevk u sefâyâ daldı. Sanki kendi eliyle mezârını kazardı. Ve artık iş düşünmeye vakti olmayub bu cihetle umûr-i mühimme-i devlete evvelki gibi ehemmiyet verilmez oldu. Ve sevdiği kadınlardan usanub ânları müstevfâ maaşlarla cırâğ ederek saraydan ihrâc eyler ve yerlerine diğer cevârî tedârik ederdi. Nihâyet Serfirâz nâmında bir kadına meftûn ve mecbûr olub diğer kadınların çendân yanına varamaz oldu ve âna kimseye bir şey diyemeyip istediği yerlerde gezer tozardı. Diğerleri dahî ânı kiskanır ve âna nispet seyir yerlerinde ve Beyoğlunda muhil-i ırz u nâmus olacak vechile dolaşırlar idi. Kerîmeleri sultanlar dahî bu yolda ânları taklid ederlerdi. Anların bu misillü hâl u hareket-i nâbecâları nâmûs-ı saltanatı ihlâl eder olduğundan Hümkâr mütessir olsa dahî bunların önünü alamazdı. Çünkü vâlideleri Bezmiâlem sultan hazretleri dahî eğerçi bu yolda lisâna gelmiş idi. Lâkin saraylıların zab u rabtına muktedirdi. Ânın vefâtından sonra bu karılar artık zabt olunamaz oldu ve etmedikleri rezâlet kalmadı (A.e.,1-12, s. 131-132).

paşaları yüzünden iyice zaafa uğramış olmalıdır¹³²⁹. Ayrıca, eşlerinden bazılarına karşı duyduğu zaaf kendisinin bazı gerçekleri görmesine ya da görse de tedbir almasına engel olacaktı¹³³⁰.

Sultan Abdülaziz tahta çıktığında yayınladığı hatt-ı hümayunda önceliğinin mali meseleler olduğunu vurguluyordu; hatt-ı hümayunda, mali meselelerin her devlette her işin ruhu olduğu belirtilerek konunun önemine dikkat çekiliyordu. Devletin içinde bulunduğu ekonomik darboğazın önceki yıllarda yaşanan olağanüstü olaylar ve bu nedenle yapılan masraflar nedeniyle oluştuğu belirtilmekteydi. Mali meselelerde çıkış yolunun ise gelirlerin yerli yerince kullanılması ve tasarruf edilmesiyle birlikte yapılan her harcamanın kamuoyuna ilanı ile mümkün olacağı dile getirilmekteydi¹³³¹. Sultan Abdülaziz'in saltanatının başlangıcında hareme

¹³²⁹ Sultan Abdülmecid'in Fransızca hocalığında bulunan L. Gardey'in padişahın kişilik özellikleri ile ilgili gözlem ve tespitleri şöyledir: “*Sultan Abdülmecid zeki ve iyi bir kişiliğe sahip olmasna rağmen, zayıf bir bedeni vardı. Fiziki zaafiyeti muhtemelen kendisinin zaman zaman asabileşmesinin sebebiydi. Kırılgan bir zarf içindeki sağlam ruh yapısı kritik olaylarda kendisini gösterirdi. Özellikle Avusturya'nın Macar sığınmacılarının iadesi isteğini redderken ve yine Mençikof'un yersiz isteklerini reddedip halkı için savaşmasını ve ölmesini bildiğini söylerken onun yüce kişiliğini görmüştük..*” (L. Gardey, **Voyage du Sultan Abdulaziz**, Wick et Rumébe, Constantinople 1865, s. x-xxix).

¹³³⁰ “.. *Hâkân-ı müşârun ileyh gayet zeki ve fatîn bir zât-ı ferhunde-sıfât olduğu halde kalben ve kâliben kendisine ârız olan futûr ve za'ftan nâşi bu hale gelmiş ve kuvve-i def'iyyesi münselib olmuş idi. Yoksa gerek Enderûn halkından kimi istese terbiye edemezdi. Ana kim karşı gelir ve kim ne diyebilirdi. Devletin ne hale geldiğini ve kendisinin dahî biteceğini görüp bilirken kendisini dürüp toplayamaması ve memkûr u mübtelâ olduğu etvâr-ı sefâhatkârîden geri alamaması ne garib temâşâdır. İşte ibtilâ her neye olursa olsun insanı böyle nâ makûl bir mecburiyet altında tutarak akl u idrakine perde-i gaflet ola geldiği hâkân-ı müşârun ileyh haliyle ra'nâ malûm ve iyân olur. Kâr-ı evvelde kişi bu makûle ibtilâlardan ictinâb etmelidir. Yoksa mecbûriyet derecesine varırsa hâl müşkil olur...*” (Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, 1-12, s. 131; 13-20, s.133; Hornby, **a.g.e.**,s. 245).

¹³³¹ “..*Cümlelerin malûmudur ki umûr-ı mâliyye her devletde mesâlihın ruhu makamındadır. Asr-ı sâbıkda bazı esbâb-ı zarûriyye ve ahvâl-i fevkaladeden dolayı vukûbular masârîf bir takım duyûna sebep olarak bir cüz'ü sûret-i muntazamada ise de cüz-i diğeri müteferrik olduğundan ve bunun bir mikdarını örtmek içün kavâim-i nakdiyye çıkarılmış idüğünden şu hâl-i idâre-i mâliyyece mücib-i teşebbüs olmuş ve müşkilât-ı hâzıraya sebebiyyet vermişdir. Memâlikimizin kâbiliyet-i müsellemesi derecesinde mamûriyetinin ikmâli ve kâffe-i sunûf-ı tebea-yı şâhânemizin tamâmi-i refâh-ı hâl ve servetlerinin istihsâli ve asâkir-i şâhânemizin her hâl ve mahalde tamâmi-i refâh ve intizâmının ve bir güne zarûret çekmemeleri esbâbının istikmâli ile devlet-i aliyemizin kuvve-i berriyeye ve bahriyyesinin husn-ı hâl ve kemâle...mesi velhâsıl her güne islâhât-ı mülkiyyenin vücûda getirilmesi hakkında olan efkâr ve arzumuzun husulü umûr-ı mâliyyenin yoluna konulmasına mütevakkıf olduğu nezdimizde meczûm olduğundan ve bu dahî vâridâtı yoluyla alub doğru sarf etmek ve hisâbını açık görüb herkese bildirmek ile devletçe ve halkça muâmelât-ı mâliyyeye esâs olan itibârı vermeye menût idüğüne binâen şu husûsa lâzım olan ihtimâm ve ikdâmın sarf olunması matlûbumuzdur (BOA, MB, 91/98, 19 B 1278/20 Ocak 1862).*”

kapanmayacağını ve zevkusefadan uzak kalarak ordunun güçlendirilmesine ağırlık vermek istediğini söylediği de aktarılır¹³³².

Bu dönemde Hazine'nin gündemindeki sorunlardan biri de Sultan Abdülmecid'in kadınefendi ve ikballerinin borçları ve bu nedende rehinde kalan mücevherler meselesiydi. Aslında bu mesele Sultan Abdülmecid'in saltanatının son yıllarında başlamıştı ve borçların bir takvim içinde ödenmesine de başlanmıştı. Ancak padişahın ani ölümü, konunun Sultan Abdülaziz dönemine sarkmasına neden olmuştu. Sultan Abdülaziz tahta çıkalı henüz bir ay olmuşken Sultan Abdülmecid'in üçüncü ikballerinden Şayeste Hanım'ın Valide Hanı'nda faaliyet gösteren Hoca Abraham'dan ve altın tüccarı Kostaki Bey'den aldığı borçların da vadesi gelmişti ve sürenin dolmasına da beş gün kalmıştı. Sultan Abdülmecid'in üçüncü ikbali Şayeste Hanım Hoca Abraham'dan 3.500 kese ve tüccar Kostaki'den 2.100 kese borç almış; teminat olarak da 16 parça mücevherini Hoca Abraham'a, Kostakiye ise 23 parça mücevherini rehine vermişti. Hoca Abraham'dan alınan borç faizi ve tenzilatıyla beraber 5.500 keseye ulaşmaktaydı. Borcun vadesi dolmak üzereydi ve beş gün içinde ödeme yapılmadığı takdirde de mücevherler Londra'ya gönderilecekti. Bu durumun öğrenen Pertevniyal Valide Sultan konuya el koymuş ve öncelikle rehindeki mücevheratın kıymetini sarraf Köçekoğlu'na takdir ettirmişti. Yapılan inceleme sonucu rehindeki mücevheratın kıymetinin borcun çok üstünde olduğu görülmüş; borcu ödeyecek miktardaki mücevherin alacaklılarda kalması, kalan mücevheratın ise kadınefendiye teslim edilmesine karar verilmiş ve kısa sürede de bu işlem gerçekleştirilmişti¹³³³.

Sultan Abdülmecid dönemi kadar yoğun bir şekilde olmasa da, Sultan Abdülaziz döneminde de kadınefendilerin terzi, kuyumcu ve sarraflara olan borçlanmaları sürüyor; alacaklarını tahsil edemeyen esnaf ve sarraf sundukları arzuhalleri ile sarayı durumdan haberdar ediyorlardı. Başıkbal Nalandil Hanım ile üçüncü ikbal Şayeste Hanım'ın terzi Arslan'a borçlarını zamanında ödememeleri

¹³³² Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, 13-20, s. 151.

¹³³³ BOA, MB, 90/3, 16 R 1278/21 Ekim 1861. Bu belge arasında Şayeste Hanım'ın rehinli mücevherlerinin listesi de bulunmaktadır.

şikâyet konusu oluyordu¹³³⁴. Üstelik sadece padişah eşleri değil haremağaları da sarraflardan aldıkları borçlarını ödemeyince alacaklılar Darussaade Ağası'na serzenişte bulunarak mağduriyetlerinin kaldırılmasını istiyorlardı¹³³⁵.

Sultan II. Abdülhamid, babası Sultan Abdülmecid ve amcası Sultan Abdülaziz dönemlerinde devlet idaresinde ortaya çıkan sorunların nedenlerini daha şehzadelik yıllarından itibaren gözlemeye başlamıştı. II. Abdülhamid'in farklı bir idare tarzı olacağı daha tahta çıktığı ilk günlerde işaretlerini veriyordu. Taklid-i seyf (kılıç kuşanma) törenlerinde o zamana kadar kadınefendilerin hediye takdim etmeleri adet edinilmişti, ya da görülen bir davranıştı. Ancak II. Abdülhamid'in yayınlattığı bir uyarı yazısında bunların tamamen yasaklandığı ve padişahın asla bu tür şeylerden hoşlanmadığı belirtilmiş; padişahın gazabını çekecek bu tür davranışlardan kaçınmaları hususunda kadınefendiler şiddetle uyarılmıştı¹³³⁶.

Devlet teşkilatında reform çalışmalarına hız veren II. Abdülhamid, Mâbeyn-i Hümâyûn ve dolayısıyla Harem-i Hümâyûn'la ilgili düzenlemelere de gitmiştir. II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında Sultan Abdülaziz devrindeki serbestçe hayatın serpintileri kalmış iken padişah tahta çıktığı ilk aylarda bu konu üzerinde dikkatle durmuştur. Sultan II. Abdülhamid tahta çıkışında özellikle harem mensuplarının ve hizmetlilerinin hal ve tavırlarına çeki düzen vermeleri, sarayın adab ve şerefine uygun hareketle bunları ihlal edecek davranışlardan kaçınmaları yolunda bir tenbihname yayınlamıştı. Sarayda başlatılan genel ıslahat çalışmasının bir parçası olarak bu tenbihname, özellikle Sultan Abdülmecid döneminden itibaren harem zedelenmeye yüz tutan imajının kamuoyu nezdinde düzeltilmesi için yapılan bir düzenlemeydi. Sarayın disiplin koşullarının sıkılaştırıldığı bu süreçten mahlu

¹³³⁴ BOA, HH.THR, 1224/126, 4 L 1281/2 Mart 1865.

¹³³⁵ BOA, HH.THR, 1224/116.

¹³³⁶ “..Kadınefendiler hazerâtına: işbu Perşembe günü tekallüd-i seyf resm-i âlisi icrâsı olduğu ve saat beş raddelerinde Topkapı Sarayı'na azîmet buyrulması ve bu törende takdîm-i hedâyâ muvâfık rızâ-yı mehâsin irtîâay-ı cenâb-ı padişâhî olmadığı cihetle bâ irâde-i hazret-i hilâfetpenâhî külliyyen ilgâ buyrulmuş idüğüne mebnî işbirâr-ı âli-i velinimeti müstelzim olacak bu misillü tekellüfât ve teşebbüsâtın sarf-ı nazar olunması irâde-i kâtiâ-yı hazret-i padişâhîden...” (BOA, MB.İ, 32/9, h. 1293/1877).

padişahların haremleri de naibini almış, başta Abdülaziz hanedanı olmak üzere yayınlanan tenbihname herkese teşmil edilmişti¹³³⁷.

II. Abdülhamid dönemi Haremın yaşam standardı alışılmışın oldukça altına inmişti. Aslında bu durum sadece Harem için değil saray teşkilatının geneli için sözkonusu idi. Ekonomik buhrana çözüm arayışlarının devam ettiği ve genel bütçeden her türlü kısıtlamanın yapılmaya çalışıldığı bu süreçte Harem mensupları yedi-sekiz aylık maaşlarını alamıyorlar ve bu hususta padişahın müdahalesini istiyorlardı. II. Abdülhamid'in talimatıyla Mâbeyn-i Hümayûn tarafından kaleme alınan yazılarla şehzade ve sultanların en azından iki aylık maaşlarının ödenmesi için çözüm üretilmesi isteniyordu. Maliye Vekâleti verdiği yazılı cevapta diğer devlet kurumlarına tahsis olunan paradan kesinti yapılarak Hazine-i Hassa'ya tahsis olunabileceğini ifade ediyordu. Ancak II. Abdülhamid diğer kurumlara ayrılan tahsisatın saraya verilmesini hoş karşılamamış; başta bahriye ve harbiye olmak üzere diğer dairelerin işlerini aksatacak böyle bir çözümü kabul etmemiştir. Harem mensuplarının hazineden sekiz aylık alacaklı oldukları bir halde iki aylığın ödenmesine razı olmaları yaşam standartlarının oldukça düştüğünün de bir göstergesiydi; bu durum aynı zamanda II. Abdülhamid'in tasarruf önlemlerini sıkı bir şekilde uyguladığının da deliliydi¹³³⁸.

¹³³⁷ “..Sarayı hümayûn-ı mülûkâne bendegân ve mensûbâtunun vezâif-i ubûdiyyetine ve şeref-mend oldukları hudmet-i celîlenin şeref ve meziyet-i muktezâsına tevfiik etvâr ve harekât etmeleri her hâl ve zamanda daire-i edeb ve istikâmetden ayrılmamaları maksad-ı hayr mersadına mebnî bazı vasâyâ-yı seniyyeyi hâvî olmak üzere emr u fermân-ı hümayûn-ı cenâb-ı cihânbanî mücebince kaleme alınmış olan tenbihnâmenin cennetmekân sultan Abdülaziz han hazretlerinin hânedân-ı âlileri dairesince dahî temâmi-i mer'iyet ahkâmı zımında bir nüshasının taraf-ı sâmilere irsâli emr u irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî muktezâ-yı münifinden bulunmuş ve nüsha-yı mezkûre leffen tesyîr-i savb-ı vâlâ-yı kerîmâneleri kılınmış olmağla...” (BOA, MB, 177/36, 14 N 1293/3 Ekim 1876).

¹³³⁸ “..Mâbeyn-i hümayûn-ı mülûkâneye mensûb bendegânın mehmâ emkene tehvîn muzâyâkaları için hiç olmazsa birer aylık verilmek üzere tahsîsât-ı seniyyeye mahsûben onyedibin beşyüz liranın hazine-i hâssâ-yı şâhâneye teslim ve ifâsı ile bunun sûret-i tesviye ve te'diyesinin dahî daire-i mahremiyette tutulması hakkında şerefmüteallik buyrulmuş olan irâde-i seniyye-i mülûkâne fi 8 Safer sene [12]98 tarihinde bâ tezkire-i husûsiyye-i cenâb-ı sâmilere tebliğ olunmuş idi. Buna mahsûben hazine-i hâssaya teslimât vukûbulmadığı lede't-tahkîk tebeyyün eylediği gibi şu husûsa dâir taraf-ı âlilerinden bir günâ cevâb bile terkîm olunmamış olub halbuki mâbeyn-i hümayûn-ı mülûkâneye mensûb bendegânın yedişer sekiz aylıkları tedâhülde olduğu gibi maâşât-ı mütedaheleye mahsûben üç eder bir akçe alamadıkları cihetle fevkalade dûçâr-ı zârûret ve muzâyaka olduklarına mebnî ber minvâl-i muharrer hiç olmazsa birer aylık verilmek üzere zikrolunan on yedibin beşyüz liranın tedârik ve tesviyesine bir çâre-i âcil tedâriki merhamet efzâ-yı sunûh olan emr u fermân-ı hazret-i pâdişâhî iktizâ-yı âlisinden bulunmuş olmağla beyân ve ihtâr-ı keyfiyyete ibtidâr kılındı.... Şehzadegân ve selâfîn-i ızâm hazerâtına müsâraaten birer aylık ve devletlû necâbetlû şehzade efendiler hazretlerine

II. Meşrutiyet döneminde saltanat kurumunun yeniden belirlenen konumuna uygun olarak Harem-i Hümayûn'da da değişiklikler görülmüştür. Herşeyden önce bu dönemde Harem'in gerek dış dünya tarafından görülmesi gerekse Harem mensuplarına tanınan bazı haklar, Harem'in daha görünür ve tanımlanır olmasını sağlamıştır.¹³³⁹ Bu dönemde başkadınefendi resmi protokolde yer almış, İstanbul'a gelen yabancı devlet erkânının eşlerini Harem-i Hümayûn'da resmî sıfatla ağırlamaya başlamıştı. Bu döneme özgü olduğu anlaşılan bir diğer uygulama da devrin padişahı V. Mehmed Reşad'ın yetişkin şehzadeleri Ziyaeddin Efendi, Ömer Hilmi Efendi ve Necmeddin Efendi'nin eşleri ile beraber Harem'de ikamet etmesiydi¹³⁴⁰.

II. Meşrutiyet dönemi Haremi, Tanzimat ve hatta II. Abdülhamid dönemi ile ne kadro ne teşkilat ne de maddi imkânlar bakımından mukayese edilemez. Bu dönemde Saray'ın sadece adı kalmış, içindeki yaşam tarzı ve imkânları, zengin bir adamın konağınki ile aynı düzeye inmiştir¹³⁴¹. Belgelerde V. Mehmed Reşad'ın

dahî iki aylık verilmesi hakkında şerefmüteallik buyrulub fî 28 Safer sene [12]98 tarihinde bâ tezkire-i hususiyeye savb-ı sâmilere tebliğ olunmuş olan irâde-i seniyye-i mülûkâne üzerine fî gurre-i rebiülevvel sene [12]98 tarihinde terkîm olunan cevabda i'tâsı fermân buyrulan maaşların yekünü on dönrbin bu kadar liraya balığ olmasıyla bunun hazine-i celileden ifâsı müteassir olacağına mebnî gümrükden devâire verilmekde olan haftalıklardan tenkîs ile veyahud satılacak zehâir -i üşriyye veya köprü hâsîlâtından ifrâz suretiyle ifâsı istîzân olunmuş ise de şu üçkısım vâridâtın cihât-ı sarfiyesinin malûm olan ehemmiyet-i fevkaladesi mülâbesisiyle bunlardan bir kısm-ı cüziyyesinin âhar bir mahalle sarfi muâmelât-ı devâirin ve dâire-i harbiyye ve bahriyyeye ait masârif-i mühimme-i askeriyenin sektelemesini müstelzim olacağı cihetle bi'l-vücûh tecvîz olunamayacağına binâen müşârun ileyhim hazerâtına i'tâsı ferman buyrulan maaşların âhar suretle tesviyesi irâde buyrulmuş olduğu fî 2 rebiülevvel sene [12]98 tarihinde cevâben ve zeylen taraf-ı âlilerine tebliğ olunmuş idi. Müşârun ileyhim hazerâtu ilcâât-ı nihâiyye ile tekrîr-i mürâcaât eylemekde bulduklarına ve hânedân-ı celîli'l-unvân-ı hazret-i padişâhiden te'mîn ve teshîl-i idâre-i zâtiyyeleri mütehattem-i zimmet-i ubûdiyyet olduğuna mebnî emr u fermân-ı hazret-i padişâhi mantûk-ı âlisine muvâfık olacak sûrette buna bir çâre-i âcil bulunmasının tekîd ve tekrarına ibtidâr olmağla iktizâ-yı hâlin ifâsı menû-ı himem-i mahsûsa-yı nezâretpenâhileridir. Olbabda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir..." (BOA, MB.İ, 71/ 45, 4 RA 1298/4 Şubat 1881).

¹³³⁹ Uluçay, **Harem II**, s. 19.

¹³⁴⁰ Sultan V. Mehmed Reşad döneminde Dolmabahçe Sarayı'nda hanedan çocuklarının öğretmenliği görevinde bulunan Safiye Ünüvar hatıratında, padişahın büyük oğlu şehzade Ziyaeddin Efendi'nin üç eşi ve çocukları ile beraber Dolmabahçe Sarayı'nın Harem bölümünde yaşadığını kaydetmiştir. Safiye Ünüvar'ın hatıratından elde edilen bilgiler arşiv belgeleri ile desteklenmiştir. Milli Saraylar Arşivi'nde yapılan incelemede, Dolmabahçe Sarayı Harem bölümünde Ziyaeddin Efendi Dairesi'ne dış yapılmasını konu alan bir keşif defteri tespit edilmiştir. 23 Mayıs 1328/1912 tarihli keşif defterine göre dış mahalli için; bakırdan mamul bir termosifon, duş ve musluk bataryası, emaye küvet olacaktır ki bu bilgi Ünüvar'ın verdiği diğer bilgiyi desteklemektedir (MSHHA, E-I, 751; Ünüvar, **a.g.e.**, s. 88).

¹³⁴¹ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 102-103.

eşlerinin cariye statüsünde olmayıp nikâhlı eş oldukları tespit edilmektedir¹³⁴². Harem-i Hümâyûn'da cariyeliğin kaldırılması ve padişahın eşlerine nikâh akdi yapması, II. Meşrutiyet döneminde topluma benimsetmeye çalışılan kadın ve aile modelleri ile paralel bir durum arzeder¹³⁴³.

Harem-i Hümâyûn'un kendisine özel bir mutfağı vardı. Padişah ve valide sultanların yemekleri Matbah-ı Hâss-ı Hümâyûn'da pişirilirken, bunların dışında kalan tüm Harem mensuplarının yemekleri "Harem-i Hümâyûn Matbahı" denilen ve Dolmabahçe Sarayı'nın arka tarafında oldukça geniş bir alana yayılan mutfakta hazırlanırdı. Şehzade ve sultanlarla anneleri kadınefendi ve ikballere esas olarak bu mutfaktan yemek çıkarılırdı; ancak Matbah-ı Hâss'dan da ayrıca yemek tahsis olunurdu¹³⁴⁴.

Sultan Abdümeccid döneminde aylık mutfak masrafı saltanatının ilk yıllarında bu rakam 400-600 bin kuruş arasında değişirken daha sonraları %50'ye yakın bir oranda artmıştır¹³⁴⁵. Sultan Abdülaziz tahta çıktıktan bir süre sonra mutfak masraflarının kısılması yolunda girişimlerde bulunmuştur. Matbah-ı Âmire Müdürü her ay, bir önceki yılın aynı ayına göre ne kadar tasarruf edildiğini ya da açık verildiğini gerekçeleri ve rakamlarıyla açıklıyordu. Matbah-ı Âmire idaresi tarafından hazırlanan aylık muhasebe icmallerinde her ay bir önceki yılın aynı ayına göre ne kadar tasarruf edildiği ya da açık verildiği gösterilmeye başlanmış; tasarruf ve açığın gerekçelerine de yer verilmiştir¹³⁴⁶. Ancak alınan her önleme rağmen bu dönemde de aylık masraf 700 bin kuruş ile 1 milyon kuruş arasında gerçekleşmiştir¹³⁴⁷.

¹³⁴² Milli Saraylar Halife Abdümeccid Kütüphanesi, K, 35-2.

¹³⁴³ Ali Vâsıb Efendi de hatıratında 1919 yılında artık çokeşliliğin görülmediğini aktarır (Ali Vâsıb Efendi, **Bir Şehzadenin Hâtırâtı Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İştittiklerim**, İstanbul 2004, s. 13-14).

¹³⁴⁴ "Devletlû ismetlû altıncı kadınefendiye matbah-ı hâss-ı hümâyûn'dan müceddeden tertib olunan taam için lüzûm görülen tayinâtın tahsisi ile ..." (BOA, HH.İ, 16/27, 4 Z 1271/18 Ağustos 1855).

¹³⁴⁵ BOA, HH.d, 23815, 6 CA 1274/23 Aralık 1857; BOA, HH.İ, 8/5, 834, h. 1269/1853.

¹³⁴⁶ "Mezkûr derkenârda gösterildiği vechile masraf geçen sene aynı ayla mukayese edildiğinde görünen elliyedibin ikiyüzyetmiş kuruş ziyâdelik at'ime ve tayinât-ı muhassasanın zamm ve ilâvesinden neş'et ettiği anlaşılmiş olduğundan..." (BOA, HH.İ, 55/3, 5 B 1291/18 Ağustos 1874).

¹³⁴⁷ BOA, MB.İ, 21/32, 6 L 1282/22 Şubat 1866; 21/88, 1 Ş 1283/9 Aralık 1866; 21/157, 18 Z 1284/11 Nisan 1868; 27/40, 12 C 1289/17 Ağustos 1872; 30/89, 3 C 1291/18 Temmuz 1874. Matbah-ı Âmire'nin 1278 yılı Ağustos masrafı 10 yük 9.457 kuruş olarak tahakkuk etmişti (BOA, HH.İ, 37/29, 21 R 1279/16 Ekim 1862).

Sultan Abdülmecid döneminde sofralarda bakır kap kacak kullanılmaktaydı. Her Ramazan ayı, tüm mutfaklardaki bakırlar yenilenir ya da yeniden satın alınır; köhnelerinin de tespiti yapılarak satılırdı. Süt tası, çorba tası, lokma tabesi, yumurta tapesi ve kadayıf tapesi gibi neredeyse her yiyecek için ayrı ve özel bakır kaplar kullanılmaktaydı¹³⁴⁸. Saray mutfakları için gerekli olan bakır Ergani madenlerinden sağlanır; hazırlanan maden Tokat kalhanesinde kal edildikten sonra¹³⁴⁹ Samsun İskelesine gönderilirdi. Buradan da bakır teslim almak ve gerekli organizasyonu sağlamakla görevli olan bir memur aracılığıyla İstanbul'a nakledilirdi¹³⁵⁰. İstanbul'a getirilen bakır kap kacak, Yalı Köşkü'ndeki mahzenlerde saklanırdı¹³⁵¹.

Her yıl mutfaklarda bulunan bakır kap kacağın yenilenmesi, kalaylanması ve mutfak yanında mutlaka bir kalayhane bulunması, XIX. yüzyılda sarayda bakır sofra takımlarının kullanımının yaygın olduğunu gösteriyor. Ancak modernleşme ile beraber Avrupa etkisinin saraya ulaşması sonucu Avrupa menşeli porselen türleri, başta padişah ve yakın çevresinin sofrası olmak üzere sarayda rağbet görmeye başlamıştır¹³⁵². Bakır ve porselenin Osmanlı mutfağında birlikte kullanımı aslında Tanzimat döneminin tipik karakteristiğini simgelemektedir. Sadece bakır ve porselen kullanımı değil, özellikle ziyafet-i seniyyelerde hazırlanan menülerin alaturka ve alafranga olmak üzere iki seçenekli olarak hazırlanması¹³⁵³ gibi tüm bu ikilikler ve zıtlıklar aslında gelenekle modern olanın çekişmesinin ya da yeni bir sürece geçişin de simgesiydi.

¹³⁴⁸ BOA, HH.MTA, 1/19, 23 N 1266/2 Ağustos 1850.

¹³⁴⁹ Kalhâneler, maden ocaklarında ham hale getirilen altın, gümüş ve bakır gibi madenlerin eritilip külçe haline getirildiği tesislerdir. Tokat Kalhanesi bu tesislerin en önemlilerinden biriydi. Özellikle cebehane, tersane ve donanmanın ihtiyaçlarının karşılanması için, mirî rayiç üzerinden madencilere satın alınan bakır, Ergani'den develerle Tokat'a getirilerek kalhânelerde tasfiye edilirdi. Mamul hale getirilen bakır, Tokat'tan Samsun İskelesi'ne, oradan da gemilerle İstanbul'a gönderilmekteydi (Mehmet Beşirli, Tokat Bakır Kalhanesi'nin Yönetimi (1793-1853)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 14, Sayı 1, Elazığ 2004, s. 229).

¹³⁵⁰ BOA, HH.MH, 274/15, 27 R 1273/25 Aralık 1876.

¹³⁵¹ BOA, HH.d., 917.

¹³⁵² Bu konuda çok sayıda kayıt olmakla beraber örnek olarak bkz. BOA, HH.d., 285, r. 1289/1873-74.

¹³⁵³ "...Emirgan Sarayı ile Tarabya Kasrı'nın tamir ve tefriş ve tanzim masraflarıyla fehâmetlü Grandük Kostantin hazretlerinin eyyâm-ı müsâferetinde i'tâ olunan alafranga at'ime..." (BOA, HH.İ, 32/58, 3 S 1276/1 Eylül 1859).

Mutfaklarda en sık karşılaşılan sorunlardan biri tablakârların saray mutfaklarına ait olan yemekleri halka satmalarıydı. Bu gibi durumlarda tablakârların cezai müeyyideye tabi tutuldukları tespit edilmektedir¹³⁵⁴. Hem bu nedenle hem de genel ıslahat çalışmaları vesilesiyle II. Abdülhamid döneminde yemek düzeni de bir disipline bağlanmaya çalışılmıştır. Buna göre yemek tablaları beş sınıfa ayrılacaktı. Birinci sınıf tablalarda sekiz, ikinci sınıfa altı üçüncü sınıfa beş, dördüncü sınıfa dört, beşinci sınıfa üç kap yemek verilmesi isteniyordu. Bunlardan birinci sınıf yemek yiyecek olanlara Ramazan aylarında ve kış mevsiminde çorba da verilecekti¹³⁵⁵. Sofralarda fazla olan hiçbir şey dikkatten kaçmıyor adeta kılı kırk yararcasına bir ıslahat programı uygulanmaya çalışılıyordu. Öyle ki sofralarda bulunan ve kiler takımı denilen kahvaltılıkların normal zamanlarda kaldırılması ve sadece Ramazan aylarında tahsis olunmasına karar veriliyordu. Mutfaklarda verimliliği artırıcı bir diğer önlem olarak da yemeklerin uzak yerlerden taşınması yerine saraya yakın bir mutfak inşası öneriliyordu. Zira Beşiktaş'ta pişen yemekler Yıldız Sarayı'na gelene kadar soğuyarak lezzetini kaybediyordu. Ayrıca yemekleri taşıyan tablakârların yolda ucuz fiyatla satmak suretiyle suistimal yapmalarının da önüne geçilmiş olacaktı¹³⁵⁶.

1897 Türk-Yunan Harbi nedeni ile cepheden gelen yaralı askerler Yıldız ve Gümüşsuyu hastanelerinde tedavi edilmişlerdi. 6 Mayıs 1897 tarihinden itibaren de Yıldız Hastanesi'nde yaralı askerlerin tedavisine memur doktorlara Yıldız Sarayı mutfağından, Gümüşsuyu Hastanesi'ndeki askerlerin tedavisine memur olan doktorlara da Dolmabahçe Sarayı harem mutfağından yiyecek tahsis olunmuştu. Toplam 16 doktor için günlük olarak et, sebze, pilavi, börek ve tatlıdan oluşan 79 kap yiyecek çıkacak ve 45 çift ekmek tahsis olunacaktı¹³⁵⁷.

¹³⁵⁴ BOA, HH.THR, 789/79, 18 RA 1299/7 Şubat 1882.

¹³⁵⁵ BOA, HH.d., 944, nr. 25, 12 B 1295/12 Temmuz 1878.

¹³⁵⁶ BOA, HH.d., 944, nr. 18, 2 B 1295/2 Temmuz 1878.

¹³⁵⁷ MSHHA, E-II, 1354, lef 58, 28 Mayıs 1313/9 Haziran 1897.

II. Meşrutiyet döneminde saray mutfaklarının ıslahı özel bir gündem maddesi olmuştur¹³⁵⁸. Mutfakların ıslahı için bir komisyon teşkil edilmiş; komisyonun hazırladığı ıslah raporu padişah tarafından onaylanmış ve uygulamaya konmuştur. Islahat sonrası mutfaklarda istihdam olunacak görevlilerin seçimi ise Hazine-i Hâssa Nezâreti ile Komisyon arasında uzlaşarak sağlanacaktı¹³⁵⁹.

3.1.3.3.3. Harem-i Hümayûn ve Hizmet Kadrosu

3.1.3.3.3.1. Hane Halkı

3.1.3.3.3.1.1. Valide Sultan: Mehd-i ulyâ-yı Saltanat

Harem-i Hümayûn'un hakimi Valide Sultandı. Valide Sultan; "Mehd-i Ulyâ-yı Saltanat" olarak da anılırdı¹³⁶⁰. Tahtta olmayan padişahların anneleri bazen, atik valide sultan olarak da isimlendirilirdi¹³⁶¹. Valide sultanların dairesi, hükümdarın dairesinde sonra en kalabalık hizmetli kadrosuna sahipti¹³⁶².

XIX. yüzyılın ikinci yarısında tahta çıkan padişahların anneleri olarak valide sultanların devlet işlerine ilgi duydukları; bazı halli güç meselelerde çözüm mercii oldukları belirlenmektedir. Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan'a hitaben yazılan yardım taleplerini içeren arzuhaller bu durumu doğrulamaktadır. Pertevniyal Valide Sultan'ın çeşitli bölge halkından gelen şikâyetlerin çözümüne

¹³⁵⁸..Matbah-ı âmirenin ıslâh ve tensikına memur komisyon tarafından matbahların emr u irâdesi ve teferruâtı hakkında itihâzı ve tatbîkı muktezâ olan tedâbir-i esâsiyyeyi hâvi bu kerre dahî i'tâ edilen lâyihanın leffî ile bazı mütâlaatı şâmil vârid olan 516 nolu ve 25 şubat 1325 tarihli tezkire-i aliyeleri melfûfu ile manzûr-ı âli buyrularak zikrolunan lâyihanın mündericâtı nezd-i celîl-i cenâb-ı pâdişâhîde tamamı ile kabul edildi; matbah idaresinde istihdâm edilecek memûrîn ve sâirenin sûret-i intihâbına gelince lâzımgelenlerin hazinece komisyonu ile bi'l-ıtilâf intihâbıyla arz u istizânı..." (BOA, HH.İ, 201/86, 28 Şubat 1325/13 Mart 1910).

¹³⁵⁹BOA, MB.İ, 141/3, 28 Şubat 1325/13 Mart 1910.

¹³⁶⁰ Valide Sultanlık kurumu ile ilgili olarak bkz. Ali Akyıldız, "Valide Sultan", **DİA**, XLII, İstanbul 2012, s. 494-499.

¹³⁶¹ Örneğin Sultan Abdülaziz'in saltanatı yılları, Abdülmecid'in o yıllarda hayatta olmayan annesi için "Atik Valide Sultan" ifadesi kullanılıyordu (BOA, MB, 182/111, 22 R 1294/6 Mayıs 1877).

¹³⁶² Valide Sultan Dairesi'nde istihdam olunan harem ağaları ve hademeler ise bir atıyye defterinde şu şekilde tespit edilmektedir: Saadetlu Başağa, İzzetlû Başkapu Gulamı Kâmil Ağa, Üçüncü Reyhan Ağa, Sürûr Ağa, Sadullah Ağa, Hacı Reşid Ağa, Faik Ağa, Başhademe Ağa, ikinci hademe ağa, yedi nefer hademe ağalar, Arabacıbaşı Ağa, ikinci arabacı ağa, dört nefer arabacılar, yedi çifte kayığı reisi, iki nefer yedi çifte hamlacıları, onbeş nefer yedi çifte kayıkçıları, dört çifte kayığı reisi, Aşçıbaşı Ağa, ikinci aşçı, sekiz nefer aşçı, baştablakar, ikinci tablakar, oniki nefer tablakâr, Kandilci Mehmed Ağa, dört nefer cevap hamalları, üç nefer cevap hamalları (BOA, HH.d., 27795, r. 1285/1869-70; BOA, HH.d., 27797, 15 N 1279/6 Mart 1863).

yönelik olarak harekete geçtiği ve yetkililere emirler verdiği görülmektedir¹³⁶³. Arzuhallerde bazen de devlet memurlarının maaşlarının yükseltilmesi, maaş tahsisi, rütbe terfii gibi talepler de olur; valide sultan bu tür talepleri ya Kethüdası ya da Hazine-i Hâssa Nazırı aracılığı ile ilgililere havale eder¹³⁶⁴. Valide Sultan Kethüdası aynı zamanda Valide Sultan vakfının da hesaplarını tutardı¹³⁶⁵.

Valide sultanların oğullarına yazdıkları mektuplarda şefkat ve sevgi dolu ifadeler kullandıkları görülür. Bu ifadeler de aynı zamanda, imparatorluğun başı olan hükümdarla kurulan iletişimde belli bir mesafenin korunduğu da görülür: “Nûr-ı didem ve sürûr-ı sinem ve ciğer kûşem”, “şevketlû nûrum, nûr-ı didem efendim”, “şevketlû mehâbetlû nûr-ı didem, sermâye-i hayatım, arslanım efendim”, “şevketlû nûr-ı aynım, oğlum arslanım”, “şevketlû hakikatlû, sermâye-i ömrüm, nûr-ı didem efendim hazretleri”, “arslanım” bu hitap şekillerine örnektir¹³⁶⁶.

3.1.3.3.1.2. Kadınefendiler ve İkballer

Padişah eşleri için önceleri “haseki” ifadesi kullanılırken XVIII. Yüzyıldan itibaren bunun yerini “kadınefendi” almıştır¹³⁶⁷. Kadınefendiler; başkadınefendi, ikinci kadınefendi, üçüncü kadınefendi şeklinde hiyerarşik olarak adlandırılırdı. Çocuk sahibi olan kadınefendilerin hiyerarşik düzenlerinin tespitinde kıdem esas alınırdı. Buna göre başkadınefendi en kıdemli eş anlamına gelmekteydi. Kadınefendiler ile ikballer, padişahın vefatından ya da tahtı terk etmesinden sonra da unvanlarını korurlardı¹³⁶⁸.

XIX. yüzyıl maaş ve tayinat defterlerinde kadınefendilerden başka bir de “ikbal” tanımlı padişah eşleri olduğu görülmektedir¹³⁶⁹. Bunların sayısı da aynı anda

¹³⁶³ Örneğin Antakya ahalisi, mültezimlerden gördükleri zulmü bir telgrafla valide sultana ve *arz-ı mahzarla* da Bâbiâli'ye iletmişler ve sorumluların tedibi için Divân-ı Muhâkemât azasından Mesrur Bey padişahın emri ile bölgeye gönderilmişti (BOA, MB, 141/123, 22 CA 1289/28 Temmuz 1872).

¹³⁶⁴ BOA, MB, 146/102, h. 1290/1874-1875, tt.

¹³⁶⁵ Örneğin, Pertevniyal Valide Sultan'ın kethüdalık hizmetine Şura-yı Devlet azalığını da yürüten Halet Paşa getirilmişti (BOA, MB.İ, 31/54, 1 S 1292/ 9 Mart 1875).

¹³⁶⁶ M.Çağatay Uluçay, **Harem'den Mektuplar**, İstanbul 1956, s. 79, 80, 150-152, 155.

¹³⁶⁷ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 148; Uluçay, **Harem II**, s. 114.

¹³⁶⁸ TSMA, d., 9988; Uluçay, **a.g.e.**, s. 38; Ahmet Akgündüz, **İslam Hukukunda Kölelik -Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem**, İstanbul 1995, s. 313-314.

¹³⁶⁹ İkbalklık müessesesi, Osmanlı tarihinde II. Mustafa ile başlamaktadır ve ilk ikbalin ismi de Şahin Fatma Hanım'dır. Bundan sonra III. Ahmed'in 1, I. Mahmud'un 4, III. Mustafa'nın 1, III. Selim'in 1, II.

5'e kadar çıkabilmiştir. Kelime anlamı “bahtı açık, talihi parlak” anlamına gelen ikballer çocuk sahibi olduklarında itibar ve daha sağlam bir statü kazanırlardı. İkballer, kadın efendilerin ölüm boşanma ve benzeri sebeplerle padişahтан ayrılmaları durumunda silsile kaidesine uygun olarak terfi ederlerdi. Nadir de olsa ikballerden çocuk sahibi olanların kadın efendiliğe yükseldiği olmuştur. II. Mahmud'un ikinci ikbali Pertevniyal Sultan bunlardandır¹³⁷⁰ İkballer de kadınefendiler gibi genellikle doğrudan isimleri geçmeksizin ve “Hanım” kelimesinin ilavesiyle “birinci ikbal hanım, ikinci ikbal hanım, üçüncü ikbal hanım” olarak anılırlardı¹³⁷¹.

Harem-i Hümâyün hiyerarşisinde kadınefendi ve ikballer, valide sultandan sonra ikinci sırada gelirdi. Bununla beraber başkadınefendinin hiyerarşik konumu klasik dönem hasekilerinininki kadar belirgin ve net değildir. Zira başkadınefendi, her ne kadar valide sultandan sonra ikinci sırada yer alsada, maaşının diğer kadınefendilerle aynı düzeyde olduğu görülür. Öyleki Harem'de hizmet kadrosunun başında yer alan, padişahın ve valide sultanın “sağ kolu” konumunda olan Hazinedar Usta'nın bile maaş ve tahsisatlarının kadınefendilere yakın olduğu tespit edilmektedir¹³⁷².

Her kadınefendinin dairesinin cariyeye, haremağası ve baltacı kadrosu ayrıydı. Dairenin işlerini çekip çeviren cariyeye “başcariye” ya da “büyük kalfa” adı verilirdi. Bir kadınefendi dairesi ile işi olan, ziyaret etmek isteyen öncelikle büyük kalfaya

Mahmud'un 4 ikbali tespit edilmiştir (TSMA, d., 9988). Topkapı Sarayı'nda I. Abdülhamid'e kadar hususi daireleri olmayan ikballer için, I. Abdülhamid Gözdeler- İkballer Dairesi'ni inşa ettirmiştir (Uluçay, **Harem II**, s. 38).

¹³⁷⁰ Pakalın, **a.g.e.**, s. 126.

¹³⁷¹ Resmi kayıtlarda kadınefendi ve ikballerin isimleri ile değil unvanları ile anılmaları dikkat çekicidir. Bu her zaman böyle değilse de yaygın kullanım bu şekildedir.

¹³⁷² Örneğin Sultan Abdülmecid dönemine ait maaş defterine göre, Başkadın da dâhil tüm kadınefendilerin maaşları 35.000'er kuruş, ikballerin 15.000'er kuruş iken, Veliâhd Abdülaziz'in annesi Pertevniyal'in maaşı 35.000 kuruştur. Sultan Abdülaziz'in saltanatının ilk yılına ait bir maaş defterine göre ise valide sultan maaşı 50.000 kuruş, Başkadın 30.000 kuruş, diğer kadınefendiler 25.000 kuruş, Hazinedar Usta ise 20.000 kuruş maaş almaktaydı (BOA, HH.d., 13914; MB, 88/11, h. 1278/1862-63).

müracaat ederdi¹³⁷³. Kadınefendiler dairesindeki cariyeler iki ekip olarak çalışırlar ve perşembeden perşembeye nöbet değıştirirlerdi¹³⁷⁴.

Kadınefendi ve ikballerin daire kadrosunda yer alan bir diğer hizmet sınıfı ise Haremağaları idi. Haremağalarına talimatlar doğrudan kadınefendi ve ikballer tarafından değil daire kalfaları tarafından verilirdi. Kıdemli ağalar, kalfaların odalarında biraz oturabilirlerken diğerleri alacakları sipariş ve emri ayakta beklerlerdi. Haremağaları, kapı açılınca saat kaç olursa olsun iş için hareme girebilir, akşam ise dairelerine dönerlerdi. Haremağaları saray kadınlarının dış dünyayla irtibatının sağlanmasında belirleyici bir rol oynarlardı¹³⁷⁵.

Dairelerin kadrosunda yer alan bir diğer hizmet sınıfı ise baltacılar idi. Dairelerin, yine dış dünyayla olan iletişimin sağlanması, lojistiğinin temini, alışverişlerde kadınefendi ve ikballerin adına borçlanma ya da alışverişin muhatabı olma gibi konularda görev alırlar; saraylı hanımlarla dış dünya arasında aracı olurlardı. Ancak kadınefendi bunlarla da doğrudan değil yine cariyeleri ve haremağaları vasıtasıyla temas kurarlardı¹³⁷⁶.

Osmanlı sarayında padişahla eşleri arasındaki iletişim ya da ilişkinin niteliğİ ve ayrıntıları sözkonusu edildiğinde, genel olarak saraydaki teşrifat ve davranış kurallarının geleneğinden de bahsedilmelidir. Zira hükümdarla iletişim kurmak, devletle iletişim kurmak olarak algılanmış; devletin vakarına ve azametine gölge düşürecek hiçbir tutum ve davranışa hoş bakılmamıştır. Bu durum özellikle II. Mehmed döneminde bir metne bağlanarak yasalaştırılmıştır. Bu çerçevede padişahın herhangi bir mekânda bulunuşu, en yakınlarıyla bile olsa iletişimi, yemek yemesi, ibadeti, divan toplantılarına başkanlık edişİ, törenlere katılımı, halk arasında

¹³⁷³ Ünüvar, **a.g.e.**, s. 61.

¹³⁷⁴ A.e., s. 64.

¹³⁷⁵ Saz, **a.g.e.**, s. 72.

¹³⁷⁶ Göncü, **a.g.e.**, s. 227.

bulunuşu gibi daha birçok husus teşkilat kanunlarıyla ya da diğer başka bağlayıcı metinlerle kurallaştırılmıştır¹³⁷⁷.

II. Mehmed döneminde geçerli olan teşrifat kuralları, az çok değişikliğe uğrasa da özünde değişmemiş sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Tanzimat sarayında kadınefendiler ya da ikballer kendi dairelerinden padişah dairesine gitmeleri gerektiğinde, hazinedar kalfaları tarafından davet edilirler ve bu kalfaların eşliğinde huzura çıkarlardı¹³⁷⁸. Padişahlar harem dairesine gideceği zaman nöbetçi hazinedarla haber gönderir; nadir de olsa haber vermeden ani şaşkınlık yaratan ziyaretleri gerçekleştirirdi¹³⁷⁹. Padişahlar annelerinin ya da kızkardeşleri olan sultanların dairelerini ziyaret ederler; hatta kalırlardı. Ancak eşlerinin dairelerine gitmeleri nadir olarak gerçekleşirdi. Sultan Abdülmecid'in doktoru Spitzer ile beraber üçüncü kadınefendisi Gülcemal Kadınefendi'nin dairesine gitmesi; doktorun kadınefendiyi muayene etmesi bu tür istisnai ziyaretlerden birine örnek olarak gösterilebilir¹³⁸⁰.

Hayatta olmayan padişahların kadınefendi ve ikballerinin ihtiyaçları yeni dönemde de yerine getirilir; tahttaki padişah eski padişahların hane halkına gerekli özeni gösterirdi. Bu konumdaki kadınefendi ve ikballerin; nakl-i hümâyûn, vilâdet-i hümâyûn, yeni hicri yıl, cülûs sene-i devriyesi, bayram ve kandil geceleri gibi vesilelerle padişaha kutlama içerikli mektuplar gönderdikleri tespit edilmektedir; bu tür vesileler içten bir kutlamanın yanında padişahla olan iletişimin sürekliliğinin sağlanmasına ve ona olan bağlılığın ifadesine de imkân sağlamaktaydı¹³⁸¹. Kadınefendiler, kendilerine padişah tarafından verilen bir atıyye ya da tahsis olunan

¹³⁷⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, **Kânunnâme-i Âli Osman**, İstanbul 2003.

¹³⁷⁸ Şadiye Sultan da babası II. Abdülhamid'in huzuruna eşlerinin davetsiz çıkamadıklarını, kızları sultanefendilerin ise bu kuralın dışında olduğunu aktarır (Şadiye Osmanoğlu, **Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları**, İstanbul 2007, s. 17).

¹³⁷⁹ *Saz, a.g.e.*, s. 92-93.

¹³⁸⁰ Abdülkadir Hamdizade, "Sultan Abdülmecid Han'ın Sarayında (Dr. Spitzer'in Hatıratı)", **TOEM (Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası)**, C. VI, Sayı 34, İstanbul 1331/1915, s. 612-615; Reşad Ekrem Koçu, **Aşık ve Şair Padişahlar**, İstanbul 1958, s. 36-37; Uluçay, **Padişahların Kadınları...**, s. 144.

¹³⁸¹ Tahttaki padişaha kutlama mesajları ve ihtiyaçları belirten arzuhallerin önceki padişahların eşlerinin (sabık kadınefendi ve ikballer) gönderdiği tespit ediliyor; zira hayattaki padişahın eşlerinin dilek ve tebriklerini doğrudan iletme imkânları vardı.

bir konak ya da başka bir tahsisattan dolayı teşekkürlerini yine yazılı olarak iletirlerdi¹³⁸².

Kadınefendi ya da ikballerden bazılarının üst düzey saray ve devlet bürokrasisi ile iletişim içinde oldukları, çeşitli vesilelerle tebrik mesajları gönderdikleri görülmektedir. Bu tür kutlama mesajları saraya özgü teşrifatın gereği olabileceği gibi kadınefendilerin haremde güçlü konumda olabilmek için kurdukları ilişkinin bir sonucu olarak da değerlendirilebilir¹³⁸³. Kadınefendiler bazen de kendi adlarına ya da bir yakınları için maaş, atama konuları başta olmak üzere çeşitli taleplerde bulunurlar; ya da maiyetlerinde bulunan bir hizmetliye yapılan bir haksızlıktan dolayı adalet isteklerini belirten arzuhaller sunarlardı¹³⁸⁴.

İlişkilerin böylesine kurallara bağlandığı sarayda kadınefendi ve ikballerin birbiriyle olan iletişiminde de belli teamüller vardı. Kadınefendiler diğer kadınefendileri “ortak” olarak isimlendirirler; ortakları ile çok samimi bir ilişki içinde olmazlardı. Birbirleri ile görüşmek istediklerinde ise haberci olarak bir kalfa görevlendirirler, ziyaret için müsaadelerini isterlerdi. Bu tür ziyaretler çoğu kez yemek daveti vesilesiyle olurdu¹³⁸⁵. Kadınefendilerin ve özellikle de kıdemli kadınefendilerin, -istisnaları olmakla beraber- ikbal hanımlara daha da mesafeli oldukları; hatta onlara birer cariye imişler gibi davrandıkları nakledilir¹³⁸⁶.

¹³⁸² Nitekim Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid’in hane halkından olan kadınefendi, ikbal ve sultanların kendilerine sağlanan maddi imkânlardan dolayı şükranlarını Sultan Abdülaziz’e ilettikleri tespit edilmektedir. Sultan Abdülaziz, babası ve ağabeyinin geride kalan hane halkının maddi sıkıntı çekmemesi için gerekli yardım ve âlicenaplığı gösterdiği anlaşılmaktadır. Sultan Abdülaziz’in ablası Âdile Sultan, babası II. Mahmud’un eşleri Lebriz, Hüsnümelek, Aşubcan kadınlar ile Sultan Abdülmecid’in Başkadını Servetseza Kadınefendi ve aynı padişahın kızları Refia, Fatma, Cemile ve Münire sultanlar ve şehzadeler çeşitli vesilelerle sundukları arzuhaller aracılığı ile padişaha bağlılıklarını gösteriyorlardı Sultan Abdülaziz’e sunulan tebrik arzuhallerine örnek olarak bkz. BOA, MB, 95/115, h. 1278/1861-62 tt; 95/161; 95/166, h. 1278/1861-62 tt.

¹³⁸³ Başkadınefendi tarafından serkurenalık ataması nedeni ile gönderilen kutlama mesajı için bkz. BOA, MB, 153/37, 4 B 1290/28 Ağustos 1873.

¹³⁸⁴ Örneğin tablakârı bir başka dairenin mensubu tarafından darb edilen altıncı kadınefendi, Hazine-i Hâssa Nazırı’na uyarı içeren bir yazı gönderiyor; benzer şekilde kızı Nazime Sultan’ın arabası için ihtiyaç duyulan araba hayvanı için bürokratik sürece takılan ikinci kadınefendi (Hayramıdil) de Mâbeyn Başkâtibi’ne talebin hemen yerine getirilmesi için emir veriyor ve sitem ediyordu (BOA, HH.İ 8/55; BOA, MB, 159/95, 1290/1874-75, tt).

¹³⁸⁵ Ünüvar, **a.g.e.**, s. 61; Süleyman Kâni İrtem, **Bilinmeyen Abdülhamid Hususi ve Siyasi Hayatı**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2003, s. 122.

¹³⁸⁶ Ancak bu kadınefendiler içinde mütevazı tutumuyla ikballere eşit seviyede muamele yapan kadınefendiler olduğu da bilinmektedir; II. Abdülhamid’in eşlerinden Bedrifelek, ikballere de diğer

Kadınefendi, ikballer ve sultanların kişisel sofraları dairelerine kurular; umumi sofraları ise dairelerinin orta katına hazırlanırdı. Sofra takımı olarak yerine göre saray kuyumcuları tarafından hazırlanan değerli kap kacak, bazen de büyük bakır sini ve sahanlar tercih edilirdi. Dairenin rütbeli kalfaları da yemeklerini beraber yerlerdi. Örtüler ipekle kasnak işlemeliydi. İskemleleri ceviz, tepsiler boyalı; yemek tabakları, kapakları beyaz ya da çiçekli yerli yapımıydı. Gümüş kaşıklarını ve havlularını acemileri getirir, götürürdü¹³⁸⁷.

II. Mahmud döneminde saraylı kadınlara ferace verilmek sureti ile dışarıda gezmeye başlamalarına izin verilmesi, saraylı kadının genel olarak da Osmanlı kadının toplumsallaşmasında önemli bir kırılma noktasıdır. Önce saray kadınlarıyla başlayan sonra toplumun orta halli kesimine de sirayet eden sosyalleşme, mesire yerlerinde gezmeye başlama; kadınların giyim kuşam konusunda mukayese yaparak kendilerine özgü bir tarz oluşturmaları Tanzimat sürecinde hız kazanmıştır. Tanzimat'ın devlet yapısı ve toplum yaşantısı üzerindeki yansımaları muhtelif şekillerde görülürken, sürecin kadınlar üzerindeki en görünen yansıması giyim kuşam konusunda olacaktı¹³⁸⁸. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sarayda kadınefendiler Fransız modasını takip ederken sonraları cariyeler de bu modayı takip etmeye başladılar. Leyla Saz, saraylarda Batılı giyim tarzına alışılmasını, Harem'e kadar giren terzilerin saraylı kadınları Beyoğlu'ndaki mağazalardan alışverişe alıştırmalarını eleştirerek anlatır¹³⁸⁹.

Saray kadınları doğum yapacaklarında veladet odaları dairelerinde hazırlanırdı¹³⁹⁰. *Velâdet-i hümayûn*larda Hazine-i Hümayûn Kethüdalığı, kadınefendi ve doğan şehzade ya da sultan için bir takım hazırlıklar yapardı. Hazine-i Hümayûn

kadınefendilere olduğu gibi “ortakçıgım” der ve rakibelerine nezaket ve tebessüm ile davranırmış. Böylelikle Sultan II. Abdülhamid’i de kıskançlıkları ile rahatsız etmezmiş. (Örik, **a.g.e.**, s. 121).

¹³⁸⁷ Saz, **a.g.e.**, s. 113-114.

¹³⁸⁸ Haremde en önemli hususun süslenmek ve giyinmek olduğunu Şadiye Osmanoğlu da hatıratında ifade etmiştir. Bu da, özellikle Tanzimat döneminde, hanımların harcamalarının neden özellikle terzi ve kuyum üzerinde yoğunlaştığının bir açıklaması sayılabilir. (Şadiye Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 20).

¹³⁸⁹ “..Alafranga kıyafet taklitçiliği başlamıştı. Konaklara kadar sokulan terziler, modellerle de moda düşkünlüğüne teşvik ediyor, getirdikleri örneklerle Beyoğlu mağazalarında alışverişe alıştırılıyor, Avrupa modasının revacına çalışıyorlardı. Muvaffak oldular ve kendi metamız rağbetten düşmeye başladı...”, (Saz, **a.g.e.**, s. 180, 221).

¹³⁹⁰ BOA, HH.d, 11710.

Kethüdalğınca yapılan harcamaların muhteviyatını gösterir bir defter düzenlenerek Hazine-i Hâssa Nezareti'ne gönderilirdi¹³⁹¹.

Sultan Abdülmecid dönemine ait bir maaş ve salyane defterine göre kadınefendilerin maaşları 8.500 ila 7.000 kuruş arasında değişmekteydi. Kadınefendilerin *muharremiyeleri* 5.000 kuruş, *sayfiyye* ve *kasımiyyeleri* 3.000 kuruş, yılda iki kez ödenen *ıydıyyeleri* ise 2.500'er kuruştı. İkballerin maaşları 4.000 kuruştı; salyaneleri ise kadınefendilerininkiler ile aynı miktardaydı. Veliahd Abdülaziz Efendi'nin annesi ikinci ikbal hanımın maaşı 20.000 kuruş, salyaneleri ise kadınefendi ve ikballerle aynıydı¹³⁹².

Bayramlarda Harem-i Hümâyûn için eğlenceler düzenlenirdi. Bu eğlencelerin vazgeçilmezleri yine zuhuri kol takımı, kirli kol takımı, hayali takımı, hayali Tahir Ağa kolları, kaba çalgı takımı, ince çalgı takımı, Ayvansaray çalgı takımı, hokkabaz takımı, kavas kolları, tablakâr kolları, çadırcı kolları gibi sahne sanatlarının temsilcileriydi¹³⁹³. Bu gruplar arasında Harem-i Hümâyûn'da teşekkül eden oyun grupları da vardı. Bunlar Adile Sultan kolları takımı, Fatma Sultan kolları takımı, Cemile Sultan kolları takımı, büyük hanım sultan kolları takımı, küçük hanım sultan kolları takımı, çameşuy kalfalar kolları takı, kahveci kalfalar kolları takımı, nevbetçi kalfalar kolları takımı, kapı nevbetçileri ağalar kolları, kilari kalfalar kolları, külhancı kalfalar kolları olarak tespit edilmektedir¹³⁹⁴. Saraya çalışan terziler Harem'deki oyun takımı için "oyun elbisesi" hazırlardı. Sultan Abdülaziz döneminde bu tür elbiselerin saray terzilerinden Markar tarafından imal olunduğu belirlenmektedir¹³⁹⁵.

Kadınefendiler ve ikballerin günlük yaşamlarına ilişkin ayrıntılar yeterli düzeyde olmamakla beraber yaşayanların anılarından bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. Kadınefendiler; Kuran-ı Kerim tilaveti ile ilgilenirler, kitap ve

¹³⁹¹ “..Lillahilhamd devletlû ismetlû Emine Sultan Aliyyetüştân hazretlerinin velâdet-i seniyyelerine mahsûs mücevherât takımlarıyla vâlide-i muhteremeleri dördüncü kadın efendi hazretleri için tanzîm olunub taktîm edilen eşyâ-yı nefîse ve teferruât-ı sâiresinin defter müfredâtı düzenlenerek taktîm kılındı...” , (BOA, HH.İ, 55/8, 18 B 1291/31 Ağustos 1874).

¹³⁹² BOA, MB, 46/97, 21 ZA 1270/15 Ağustos 1854.

¹³⁹³ BOA, MB, 155/121, 8 L 129029 Kasım 1873.

¹³⁹⁴ BOA, MB, 157/75, 1290/1874-75, tt.

¹³⁹⁵ BOA, MB, 155/114, 7 L 1290/13 Aralık 1873.

gazete okurlar; ayrıca müzikle uğraşırlardı. Harem meşkhanesinde cariye kalfalardan teşekkül eden düzenli bir müzisyen kadrosu bulunur; bunlar hazırladıkları oyun ya da müzikalleri Harem-i Hümayûn için sahneye koyarlardı. Kadınefendilerin birbirlerini ziyaretleri de günlük yaşam içinde önemli bir yer teşkil ederdi¹³⁹⁶. XX. yüzyıl başlarında saraylı hanımların benimsediği Batılı bir adet ise “beş çayı” idi. Pastanelerden sipariş verilen pasta, bisküvi gibi yiyeceklerin yanında sarayda çay içmek ve çay ziyafeti vermek saray ve zengin konaklarında yaygın bir adet haline gelmişti¹³⁹⁷. Sarayın Mâbeyn bölümünde tiyatro, pandomim gibi sanatsal etkinlikler düzenlenir, harem mensupları ise yıldızlı paravanlar arkasından gösterileri izlerlerdi. Bu tür etkinlikler Mâbeyn’in Zülvecheyn Salonu'nda gerçekleştirilirdi¹³⁹⁸.

Kadınefendi ve ikballer gerek kişisel gerekse dairelerinin ihtiyaçlarını kalfaları aracılığı ile tedarik ettirirlerdi. Talep edilen eşyanın, kadınefendinin rutin gelirini aştığı hallerde ise ellerinde bulunan mücevherleri, kalfaları aracılığı ile esnafa gönderirlerdi¹³⁹⁹. Padişah haremının dükkânlara girip alışveriş yapmalarının saltanatın imajına halel getireceği düşünüldüğünden bohçacı kadınlar saraya gelirlerdi. II. Mahmud döneminde Rum kadınların saraylı hanımlara bir şeyler satmak için Hareme girmelerine izin verilmişken¹⁴⁰⁰ sonraları onların yerini Musevî Lehli bohçacı kadınlar almıştı¹⁴⁰¹. Lehli bohçacılar zengin konaklarının kadınlarına mağazalardan arta kalan ya da satılmayan kumaşları satıyorlardı. Tuhafiye (ibrişim, düğme, iğne satan esnaf) ile tabak takımları, sepet satan esnaf ağırlıklı olarak Musevi idi.

¹³⁹⁶ Saz, a.g.e., s. 96.

¹³⁹⁷ Abdülmecid Efendi de gerek şehzadelik ve veliahtlık gerekse halifelik dönemlerinde yakın çevresine sık sık çay ziyafetleri tertip ederdi (MSHHA, d., 4680).

¹³⁹⁸ Saz, a.g.e., s. 140.

¹³⁹⁹ BOA, MB, 57/55, 57/75.

¹⁴⁰⁰ Melek Hanım, **Haremde Mahrem Hatıralar**, Çev. İsmail Yerguz, İstanbul 1996, s. 24.

¹⁴⁰¹ “..Lehli bohçacı kadınlardan evvel iki Marsilyalı kadın; büyük konaklara sattıkları eldiven, mendil, çorap gibi ufak tefekle sermaye edinince keten iç takımı, Lion malı ipekliler satarak zengin oldular. Bunlar ortadan çekildikten sonra Lehli kadınlar piyasaya çıktı. Bunlar ellerinde küçük çıkıntılarla işe başladılar; arkalarına yüklediler, hamala verdiler, merkepler getirdiler. Kısa zamanda onlar da apartman sahibi olarak piyasadan çekildiler. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı muhacirlerinin Rumeli'den getirterek sattıkları yün şayakları, pamuklu bezleri kendi fabrikalarında taklit ettirerek ve onlardan daha ucuza satarak göçmen kadınların iflasına yine bu Lehli kadınlar sebep oldu..” (Saz, a.g.e., s. 222).

Kadınefendi ve ikballerin de huzurunda bulunmanın, kendisiyle konuşmanın bazı kuralları vardı. Örneğin kadınefendiden nezaketen de olsa izin alınmadan sandalye ya da minderlere oturulmaz; izin verilene kadar ayakta durulurdu¹⁴⁰².

Sultan Abdülmecid eşlerine, kızlarına ve yakın çevresine karşı yumuşak huyluydu, ama bu, zaten genel karakteriydi. Alicenab bir yapıya sahip olan Abdülmecid kapısına gelene “hayır” demek te zorlanan, hassas bünyeli ve can acıtmaktan da hoşlanmayan bir mizaca sahipti. Bunun la beraber genç yaşta padişah olmasına rağmen padişahlık vakarını taşıyacak dirayete de sahipti. Sultan Abdülmecid döneminde gerek saraylılar gerekse yönetici çevrelerin mesire yerlerinde daha sık gezmeye başladığı, hayatın zevkli yanlarını İstanbul halkının doyusuya çıkardıkları hem kroniklerden hem de belgelerden öğrenilmektedir. Ancak ani bir sosyalleşmenin getireceği yan etkiler İstanbul halkı için de hükmünü icra etmiş; bazı semtlerde halktan bazılarının uygunsuz hal ve tavır içinde oldukları haberleri yayılmıştı. Bu haberlerin artması üzerine Zabtiye Müşiriyeti tedbir almak zorunda kalmış; padişahın bu yönde davrananlara asla müsaade etmeyeceğinden bahisle Hazine-i Hâssa Nezareti’nde görevli memur ve kâtiplerin de bu minvalde uyarılmasını istemişti¹⁴⁰³.

Kadınefendiler ve diğer saraylı kadınlar, her ne kadar mesire yerlerinde gezmek ya da alışverişlerini yapmak gibi özgürlüklere sahip olsalar da yine de belli kısıtlamalar dâhilinde hareket ederler; yaşamlarının büyük kısmını sarayda kapalı olarak geçirirlerdi. Saray dışına ise Haremağaları, baltacıları ve cariyeleri ile beraber

¹⁴⁰² Ünüvar, **a.g.e.**, s. 61-62.

¹⁴⁰³ “..Bu esnâda seyir yerlerinde bazı eşhâs tarafından muhil-i âdâb ve nâmûs pek çok rezâletler vukûbulmakta olduğu mütevâtir olub eğerçi sâye-i ...vâye-i hazret-i padişâhîde kendü ırz ve edebiyile gezenlere bir şey denilmez ise de hılâf-ı edeb ve hâl ve hareket vukûu dahî tecvîz edilir mevâddan olmadığına çünkü istek edenlerin mesîreye çıkması sâye-i tûbâ vâye-i cenâb-ı mülkdârîde mücerred tenezzüh için olduğundan bunun hılâfı ve âdâba münâfî hâl ve hareket vukûunun men’i vezâif-i hükümetten olacağına binâen badezîn seyir yerlerinde öyle münâfî-i âdâb ve nâmûs tavır ve hareketde bulunanların herhangi sınıftan olursa olsun icrâ-yı tedibiyile o makûle hâlât-ı gayr-ı makbûle vukûa gelmemesine dikkat olunması ve bu makûle hâl ve hareket bazı memûrin ve zâbitân ve ketebeden sâdir olduğu ihbâr olunub böyle meslekde gezenler sıfât-ı memûriyeti istihkâkı bi't-tab' zâyi etmiş oldukları cihetle ânlr hakkında dâhî sâir nâs hakkında olunacak muâmelenin icrâsı emr u fermân-ı hümmâyün-ı hazret-i padişâhî maktezây-ı âlisinden olarak keyfiyet zabtiye müşîri devletlü paşa hazretlerine havâle kılınmış olmağla bu kararın mâhiyet-i behiyeleri memûrin ve ketebesine dahî beyân ve i'lâmü himem-i aliyyeleri derkâr buyrulmak bâbında irâade efendimindir...” (BOA, HH.İ, 254/7, 13 M 1273/13 Eylül 1856).

çıkarlardı. Sadece valide sultan harem sınırları dışında hareket kabiliyetine sahip olmuş görünmektedir; ancak onun bile erkeklerle yüz yüze ilişkisi yoktu¹⁴⁰⁴. Kadının toplumda daha etkin bir rol almaya başladığı II. Meşrutiyet döneminde başta kadınefendiler olmak üzere saraylı kadınlar daha rahat hareket etmeye ve görünür olmaya başlamışlardır. Bu dönemde halk için kamulaştırılan ve birer milli park haline getirilen Gülhane Parkı, Hürriyet-i Ebediye Tepesi, Kâğıdhane, Balmumcu Çiftliği civarına bazen de Eyüp Sultan'a giderler ve ara sıra da Fatih ve Sultanahmed türbelerini ziyaret ederlerdi¹⁴⁰⁵.

Şehzadeler anneleri kadınefendilerle beraber aynı dairede ikamet ederlerdi¹⁴⁰⁶. Şehzadelerin sarayda daireleri olduğu halde saray dışında da çiftlik kasırları, sahilhaneleri ve konakları bulunmaktaydı. Yemekleri de tahsis olunurken en sık kullandıkları iki ikametâh arasında pay edilirdi. Şehzadelerin dairesine hem Matbah-ı Hass'dan hem de Matbah-ı Âmire'den sabah ve akşam günde iki kez yiyecek tahsis olunurdu. Şehzade dairesinin dış kadrosunda laları, harem ağaları, hademeleri, baltacıları, esb ve fayton hademeleri, seyisleri ve kayıkçıları yer alırdı¹⁴⁰⁷.

Kadınefendiler şehzade oğullarından "Efendi hazretleri" diye bahsederler, kendilerini ziyarete gelen çocuklarını daima ayakta kabul ederler ve şehzadelerine "Arslanım" diye hitap ederlerdi. Şehzadeler hangi yaşta olurlarsa olsunlar kadınefendilerin ellerini öperler, onlar da kendilerini samimiyet ve şefkatle kucaklar, küçük şehzadelerin alınlarından öperlerdi¹⁴⁰⁸. Kadınefendi bulunduğu meclise kendi kızı da olsa bir sultan gelince ayağa kalkar, sultan da gelip kadınefendinin elini

¹⁴⁰⁴ Peirce, **a.g.e.**, s. 191.

¹⁴⁰⁵ Ünüvar, **a.g.e.**, s. 62.

¹⁴⁰⁶ Dolmabahçe Sarayı'nın mekân tefrişine ait kayıtlarda kadınefendilerin şehzade ve sultanevendileri ile aynı dairede ikamet ettikleri tespit edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. MSHHA, d., 26, s. 200-255, 1291/1875-76; Saz, **a.g.e.**, s. 139.

¹⁴⁰⁷ Mehmed Murad Efendi Kurbağalıdere Çiftliği'ndeki kasırda, Mehmed Reşad Efendi Ayazağa Kasrı'nda ve Ahmed Kemâleddin Efendi ise Küçük Çamlıca Kasrı'nda ikamet etmekteydi. Matbah-ı Hâssa'dan şehzadeler için 2 tabla yemek verilirken anneleri ve bendegâni için 1 tabla yemek tahsis olunduğu tespit edilmektedir. Mehmed Murad Efendi'nin saraydaki dairesine 12 tabla, Kurbağalıdere Kasrı'na 14; Mehmed Reşad Efendi'nin saraydaki dairesine için 12, Ayazağa Kasrı için 8 tabla; Ahmed Kemâleddin Efendi'nin saraydaki dairesine 8 tabla, Küçükçamlıca Kasrı'na ise 12 tabla tahsis olunmuştu (BOA, HH.İ, 39/25, 25 ZA 1280/2 Mayıs 1864).

¹⁴⁰⁸ Ünüvar, **a.g.e.**, s. 61.

öperdi. Kadınefendiler ne kadar genç olurlarsa olsunlar sultanlar onların kızları sayılırdı¹⁴⁰⁹.

Sultan Abdülmecid döneminde sultanların maaşları 4.000 ila 3.500 kuruş arasında değişmekteydi. Sultanların her birinin “Sayfiye”, “Kâsımiyye”, “Muharremiyye”, “İydiyye” olmak üzere salyâneleri vardı. Sultanların Muharremiyeleri 5.000 kuruş, diğer salyâneleri ise 2.500 kuruş idi¹⁴¹⁰. Sultan Abdülaziz döneminde Veliahd Murad Efendi’ye tahsis olunan maaş 125.000 kuruş idi. Onu izleyen Abdülhamid Efendi’nin 100.000 kuruş, Reşad Efendi’nin 75.000 kuruş, Kemaleddin Efendi’nin 40.000 kuruş, Nureddin Efendi’nin 30.000 kuruş, Süleyman Efendi’nin 20.000 kuruş, Vahdeddin Efendi’nin ise 15.000 kuruş maaşları vardı¹⁴¹¹.

Şehzadelerin eğitimi hakkında Mâbeyn-i Hümayûn’a her hafta okul idareleri tarafından yetkililerin imzalarını da içeren bir jurnal verilirdi. Jurnalde şehzadelerin isimleri, derslere devam ettiği günler ve performansları hakkında bilgiler yer almaktaydı¹⁴¹². II. Meşrutiyet döneminde şehzadelerin Ihlamur Kasrı’nda eğitim gördükleri tespit edilmektedir¹⁴¹³.

Şehzadeler için sık sık oyuncak alındığı da tespit edilmektedir¹⁴¹⁴. Sultan Abdülaziz dönemi kayıtlarına göre saraya alınan külliyetli miktardaki oyuncaklar Paris’ten Levanten tüccarlar aracılığı ile tedarik edilirdi¹⁴¹⁵. II. Abdülhamid

¹⁴⁰⁹ İrtem, **a.g.e.**, s. 104.

¹⁴¹⁰ BOA, MB, 46/97, 21 ZA 1270/15 Ağustos 1854.

¹⁴¹¹ BOA, MB., 105/108, Nisan 1281/Nisan 1865.

¹⁴¹² Örneğin şehzadeler Yusuf İzzeddin Efendi ve Nureddin Efendi’nin derslere devam durumunu belirten çizelgede, “okudu, yazdı ve rakam ve resim dahi tersim etmiştir” şeklinde bir ifade vardı (BOA, MB, 106/9, 29 Z 1281/25 Mayıs 1865).

¹⁴¹³ “..Veliahd-ı saltanat efendimiz hazretlerinin Ihlamur Kasrı Hümayûnunda tahsilde bulunan şehzâdegân-ı fihâm hazretlerinin bu sene-i mübâreke de imtihan-ı umûmilerini parlak bir sûrette ikmâl muvaffakiyyetlerinden ve bilhâssa mektebe devam ve tahsile ihtimâm husûsunda ibrâz buyurdıkları meâsir-i ikdâm ve itmââmdan dolayı fevkalhadd mahzûz ve memnûn oldular...” (BOA, MB, 1149/83, lef 74).

¹⁴¹⁴ Gerek Ceyb-i Hümayûn icmallerinde gerekse konuya ilişkin başka belgelerde Mâbeyn Müdüri’nün oyuncak satınalma işiyle ilgilendiği tespit edilmektedir (BOA, MB, 149/154, 14 RA 1290/12 Mayıs 1873; 169/136, 1 Haziran 1291/13 Haziran 1875).

¹⁴¹⁵ 1873 yılının haziran ayında Paris’ten getirtilen ve 16.000 kuruş ödenen 6 sandık oyuncak Aleko adlı tüccar vasıtasıyla satın alınmıştı (BOA, MB, 151/ 116, 6 Haziran 1289/18 Haziran 1873).

döneminde oyuncaklar, İstanbul'da Alman Pazarı'ndan satın alınmaktaydı¹⁴¹⁶. Yine bu dönemde, sarayın eşyacıbaşısı olarak bilinen Mösyö Şavn'dan da şehzadeler için oyuncak satın alınırdı¹⁴¹⁷.

Şehzade ve sultanlar da, tıpkı valide sultan, kadınefendi ya da ikballer gibi alışverişlerinde doğrudan kendi adlarına borçlanmazlardı. Şehzade hizmetindeki bendegân sarraflardan şehzade adına aldıkları borçlar için senet imzalarlardı¹⁴¹⁸.

Sultanlar içinde padişahların kızkardeşleri ya da ablaları özel bir önemi haizdi. Tanzimat dönemi padişahları Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'in ablası olan Adile Sultan bu bağlamda örnek olarak verilebilir. Hayırseverliği ile bilinen Adile Sultan; Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz nezdinde her zaman en yüksek düzeyde saygı ve itibar görmüş; hükümdar sarayındaki her türlü konforunun için de temin etmişti. Pertevniyal Valide Sultan Dairesi'nde kendi adıyla anılan bir odası da bulunan Adile Sultan'ın yeni inşa edilen sarayını ziyaret eden Sultan Abdülaziz'e yazdığı bir mektup kardeşler arasındaki iletişim hakkında fikir vermektedir. Buna göre Adile Sultan'ın yeni inşa olunan sarayı Sultan Abdülaziz tarafından ziyaret edilmiş; bu ziyaret padişahın cülusu yıldönümüne rastladığından Adile Sultan için daha da anlam kazanmıştı. Adile Sultan hem padişah tarafından inşa ettirilerek kendisine hediye edilen saraya hem de ziyaretten duyduğu sevinci ifade için kaleme aldığı teşekkür mektubunda kardeşi Sultan Abdülaziz'in kendisine olan himaye ve şefkatinden övgü dolu sözlerle bahsetmekteydi¹⁴¹⁹.

3.1.3.3.3.2. Hizmet Kadrosu

3.1.3.3.3.2.1. Cariyeler

Cariye kelimesi Arapça kökenli olup “dişi köle” anlamına gelmektedir. Terim olarak cariye padişahın haremde hizmet gören kadın görevlilere verilen bir isimdir. Bunun yanında kadın tebeaası için, padişaha hitaben yazılan dilekçelerinde ya da

¹⁴¹⁶ MSHHA, d., 2934.

¹⁴¹⁷ BOA, Y.PRK.SGE, 1/8.

¹⁴¹⁸ Örneğin Veliahd Murad Efendi kahvecibaşısı İbrahim Hakkı aracılığıyla Tavukçuzade Artin Efendi'den yıllık % 12 faizle 1.500 Osmanlı lirası, Mısrızade Andon Bey'den ise yine aynı faiz oranıyla 2.167 Osmanlı lirası borç almıştı (BOA, HH.MH, 1092/23, lef 4).

¹⁴¹⁹ BOA, MB, 95/106, 1278/1862-63.

diğer yazışmalarda “cariyeniz” ifadesi kullanılırdı¹⁴²⁰. Padişahın kızı, kızkardeşi, vefat etmiş padişahların hayattaki eşleri yazdıkları arzuhallerde kendilerinden “cariyeleri”, “cariyeniz” olarak bahsederlerdi. Cariye istihdamı sadece padişahın dairesine özgü bir durum değildi; her dairede cariye bulunurdu. Hatta dünyaya gelen bir sultan ya da şehzadeye tayinât tahsis edildiği gibi maiyetine de cariye verilir ve “dâye kalfa” ve “dadı kalfa” olarak isimlendirilirdi¹⁴²¹.

Cariyeler kıdem ve rütbelerine göre *mansıblılar, birinci sınıf, ikinci sınıf, üçüncü sınıf, dördüncü sınıf, hastâgân, aşçılar, külhancılar* gibi kategorilere ayrılırlardı.¹⁴²² Harem-i Hümâyûn’a mensup olan sultanlar, kadınefendi ve ikballer *devletlû ismetlu* şeklinde zikredilirken tüm cariyeler için *cevârî-i iffetsimât* ya da *cevârî-i iffetşiâr* şeklinde ifadeler kullanılırdı¹⁴²³.

Harem-i Hümâyûn’da acemi cariyelikten ustalığa yükselme Enderûn teşkilatındaki terfi (çıkma) sistemine benzemektedir. Nasıl devşirilen erkek çocuklar, orduda ve Enderûn mektebinde¹⁴²⁴ terbiye edilerek Osmanlı İmparatorluğu’nun askerî ve idari üst kademelerine yükselmek imkânını elde ediyorlardıysa, hareme alınan cariyeler de sadakat, fiziki özellikler ve zekâlarına göre ya usta ve kalfa gibi idarî vazifeleri alırlardı; bazılarının da valide sultan, kadınefendi ve ikbal payelerini alarak en yüksek mevkilere kadar çıkarlardı¹⁴²⁵.

Harem’deki cariyelerin sayısı görev yaptıkları dairenin konumuna göre değişirdi. En kalabalık kadro Hünkâr Dairesi ile Valide Sultan Dairesi’nde idi. Bunları hiyerarşik konumuna uygun olarak diğer daireler izlerdi. Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerine ilişkin maaş ve tayinat defterleri ışığında saraydaki tüm

¹⁴²⁰ II. Mahmud’un kadınefendi ve ikballerinden Hüsnumelek, Lebriz, Hoşyar, Aşubcan hanımlar, padişaha çeşitli vesilelerle sundukları arzuhallerin sonunda isimlerinden sonra “cariyeleri” ya da “cariyeniz” ifadesini kullanmışlardır. Örnek olarak bkz. BOA, MB, 95/61, 95/66, 147/103.

¹⁴²¹ Bu konuda çok sayıda belge olmakla beraber örnek olarak bkz. BOA, MB.İ, 15/15, h. 1276/1860-61.

¹⁴²² BOA, DRB.d., 26, h.1261/1845-46; Göncü, **a.g.e.**, s. 1210-121.

¹⁴²³ Örnek olarak bkz. BOA, HH.d., 716, s. 2b, h. 1268-1272/1852-1856; Göncü, **a.g.e.**, s. 1201-121.

¹⁴²⁴ Enderûn Mektebi 1850 tarihinden sonra, iptidâiye ve rüşdiyesi ile birlikte bir okul haline getirilmiştir. Daha sonra buna bir de özel sınıf eklenmiştir (Baykal, **a.g.e.**, s. 148).

¹⁴²⁵ Halil İnalcık, **The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600**, Çev. C. İmber ve N. Itzkowitz, Newyork 1973, s. 78-80, 82, 85; Uluçay, **a.g.e.**, s. 11.

dairelerde görev yapan cariyelerin toplam sayısının yaklaşık 500-600 arasında olduğu belirlenmektedir. Bu defterlerden cariyelerin sayıları, isimleri, rütbeleri ve maaşları hakkında toplu bilgilere ulaşılmaktadır¹⁴²⁶.

Yapılan bir tespite göre; Harem-i Hümayûn'un en önemli dairesi olan Hünkâr Dairesi'nde Hazinedar Usta'nın maiyetinde 20 civarında Hazinedar Kalfa bulunmaktaydı. Ardından İkinci sırada ise sayıları yirmi iki olarak tespit edilen "mansıblı kalfalar" yer almaktaydı. "Birinci sınıf" olarak kaydedilen üçüncü grupta dokuz usta, "ikinci sınıfta" ustaların sekiz adet ikincileri/yardımcıları, "üçüncü sınıfta" ise 67 kalfa yer almaktaydı. En kalabalık sayıyı teşkil eden "dördüncü sınıf" ise acemilere ait olup 365 kişi olarak tespit edilmiştir. Bunlardan sonra Harem'in muhtelif hizmetlerinde görev alan kilerci kalfalar on beş, külhan kalfaları dokuz, hastagan kalfaları on yedi, veliahd dairesinde 44, Valide Sultan dairesinde 100, şehzade ve sultanlar dairelerinde 242 kişi, kadınefendi ve ikballer dairelerinde 99, Veliahd Abdülaziz Efendi'nin "valide-i muhteremeleri"nin dairesinde yirmi dokuz cariye tespit edilmektedir. Ayrıca başyunucu, ikinci yunucu yanında bir tütsücü kadın, dört tabibe kadın, dört de ebe kadın mevcudiyeti saptanmıştır. Yapılan tespitlere göre şehzade ve sultanların dairelerindeki cariye hiyerarşisinde önceliği dadı kalfa almaktadır. Bundan sonra ise daye kalfa gelirken onu diğer kalfalar izlemektedir. Kadınefendi ve ikballerin cariye kadrosunun başında "başcariye kalfa" bulunmaktaydı¹⁴²⁷.

"Küçük şehzadelerin ve sultanların dairelerinde dadı kalfa ve daye kalfa bulunurdu. Ayrıca diğer dairelerde olduğu gibi bunların da dairelerinde başcariye yer almaktaydı. Bazen dâye kalfanın birden fazla olduğu ya da daye kalfanın kızı olması durumunda ona da daire bünyesinde yer verilir ve "daye kerimesi" olarak maaş defterine adı kaydedilirdi. Tütsücü kadın, ebe hanım, hekim hace gibi görevli cariyeler ya da kadınların da varlığı maaş defterlerinden öğrenilmektedir. Kadınefendi ve ikballerin dairelerinde 10 civarında cariye olur; bunların başında

¹⁴²⁶ Göncü, a.g.e., s. 120-121.

¹⁴²⁷ BOA, HH.d., 716, 14162, h.1268-1272/1852-1856; BOA, MB, 88/11, h.1278/1862-63; Göncü, a.g.e., s. 226-227.

başcariye yer alırdı. Valide Sultan Dairesi'nde istihdam olunan cariyelerin sayısı 50 ila 100 arasında değişirdi. Valide sultanın da tıpkı padişah dairesinde olduğu gibi hazinedarları ve ustaları olurdu. Ancak Harem'in cariyeye bakımından en kalabalık dairesi kuşkusuz Hünkâr Dairesiydi ki Sultan Abdülmecid dönemine ait bir maaş defterinde sayıları 250 olarak tespit edilmektedir. Hünkâr Dairesi'nin en yetkili cariyeleri Hazinedar Kalfalar idi. Hazinedar Usta'ya bağlı olarak yaklaşık 15-20 Hazinedar Kalfa bu dairede görev yapardı; dairenin düzeni ve her türlü ihtiyacıyla birinci derecede onlar sorumlu olurlardı. Hünkâr Dairesi'nde hazinedar usta ve kalfalardan sonra "mansıblı" cariyeler gelirdi. Bunların sayıları beş ila on arasında değişirdi. Daha sonra "birinci sınıf" cariyeler gelirdi ki bunlar kethüda kadın, saray usta, çameşûy usta, çaşnigar usta, ibrikdar usta, kahveci usta, berber usta, vekil usta ve kilerci ustadan teşekkül etmekteydi. İkinci sınıfta ise ikinci çameşûy usta, ikinci çaşnigir kalfa, ikinci ibrikdâr kalfa, ikinci kahveci, ikinci berber, ikinci kilerci, başkâtibe ve ikinci kâtibe gibi genel olarak birinci sınıfta sayılan ustaların yardımcılardan ya da "ikinci"lerinden oluşurdu. Daha sonra sayıları yaklaşık 50-70'e ulaşan "üçüncü sınıf" cariyeler ile yaklaşık 180-200 arasında olan "dördüncü sınıf" cariyeler gelmekteydi. Hünkâr Dairesi'nde bu sınıfların dışında başka hizmetlerde görev alan cariyeler de bulunmaktaydı. Aşçı cariyeler yedi kişi, külhancı cariyeler dokuz kişiydi. Ayrıca hastalanan cariyelerin bakımıyla "hastalar kethüdası" olarak bilinen bir cariyeye ile ona bağlı sekiz hastagan cariyeye kalfa ilgilenirdi. Tüm bu sınıfların toplamına bakılırsa sadece Hünkâr Dairesi'nde görev yapan cariyeye sayısının 250-300 arasında olduğu anlaşılır"¹⁴²⁸.

Cariye ve kalfaların çıraklık (azaldık, özgürlük) talebinde bulunmaları saraydan bıkkınlık manası taşıdığından ayıp sayılırdı. Bu yüzden saraydan çıraklıklarını isteyen cariyeler bunu yine adabı ve terbiye ile ifade ederlerdi. Cariyelerden biri çırak edilmek istese kimse buna aracı olmak istemez, isteyenin mensup olduğu sultan veya kadınefendiye kimse gelip bu hususta bir şey talep edemezdi. Bu durumda cariyeler görünmeden bir fırsatını bulup hanımının odasına girer ya yastığının yanına ya da görünecek bir yere arzuhalini bırakırdı. Çırak

¹⁴²⁸ BOA, HH.d., 26; Göncü, a.g.e., s. 120.

edilmek isteyen kalfalar, bayramlarda veya kandillerde büyük bir kâğıda "*kulun isteği murad, ihsân efendimindir*" diye yazıp, altına imzasını koyar, göze çarpacak bir yere bırakır, bir daha efendisine görünmemek için odasına kapanırdı. Çıracak oluncaya kadar hizmette bulunmaz, ortaya çıkmaz ve hele hanımının yüzüne hiç çıkamazdı¹⁴²⁹. Efendisi tarafından çıraklık talebi kabul edilen cariyelerin çeyizi yaptırılır, kendilerine paralar verilir ve bendegândan birinin evine gönderilirdi; uygun bir kısmeti çıkınca da evlendirilirdi.¹⁴³⁰ Bu gibi durumlarda yine sarayın ve özellikle de valide sultanın izni alınırdı¹⁴³¹. Saraydan ayrılmayı aklına koyan bir cariyeye çırağ edilmediği durumda saraya ve dolayısıyla Harem'e zarar verme olasılığı dikkate alınarak çıraklık ya da evlilik talepleri geri çevrilmez, yerine getirilirdi¹⁴³².

3.1.3.3.2.1.1. Cariyelik Hiyerarşisi

3.1.3.3.2.1.1.1. Acemiler

Harem-i Hümâyûn'a yeni alınan cariyelere "acemi" denirdi. Cariyeler esir pazarından satın alındığı gibi Çerkez aileleri tarafından belli bir ücret karşılığında saraya satılırdı. Bu tür alışverişlerde çocuklarını kendi rızalarıyla saraya teslim ettiklerine dair şahitlerin huzurunda ana babasından ya da yakınlarından senet alınırdı¹⁴³³. Satın alınan cariyeler arasında dilsizler, maskaralar, zenciler ve cücelerin bulunduğu da görülmektedir¹⁴³⁴. Saraydan memuren hadım ağaları da bu işle ilgilenirlerdi; bunlar beyaz cariyeye ticaretini meslek haline getirmişlerdi.¹⁴³⁵ Yanısıra devlet erkânı da saraya cariyeye temininde rol alırdı.¹⁴³⁶

¹⁴²⁹ İrtem, **a.g.e.**, s. 117.

¹⁴³⁰ Ayşe Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 80-81; Uluçay, **a.g.e.**, s. 144.

¹⁴³¹ Örneğin çırağ edilen Dilbermelek Hanım Midhat Paşa'nın konağına gönderilmiş, ancak kısa bir süre sonra Bâb-ı Zabtiye Mektubî Kalemi Mühür Odası müsevvidlerinden Mehmed İhsan Efendi ile evlendirilmesi sözkonusu olduğunda Valide Sultan'ın izni istenmişti. Evlilik valide sultan tarafından kabul edilmiş ve nikâh hediyesi olarak da 3000 kuruş atıyye gönderilmişti (BOA, MB, 178/55, 13 ZA 1293/29 Kasım 1876). XVIII. yüzyıl saray haremde cariyelerin çırağ edildikten sonra toplumsal yaşamdaki rollerine ilişkin bkz. Betül İpşirli Argıt, "Manumitted Female Slaves of the Ottoman Imperial Harem", Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

¹⁴³² Ali Akyıldız, "Osmanlı Saray Cariyelerinin Evlilikleri Üzerine (19. Yüzyıl)", **Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan**, İstanbul 2013, s. 44.

¹⁴³³ MSHHA. E II, 2045.

¹⁴³⁴ Uluçay, **Harem II**, s. 15.

¹⁴³⁵ İrtem, **Bilinmeyen Abdülhamid...**, s.103.

¹⁴³⁶ "...Necib Paşa marifeti ile satın alınan dört nefer cevâri esmânî..." (BOA, MB, 176/70).

Saraya yeni alınan cariyeler ilk olarak Acemi Ocağı'na alınırlar; burada usta ve kalfalar tarafından saray adabına ilişkin eğitime tabi tutulurlardı¹⁴³⁷. Acemi cariyeler bir kâtibe kalfa emrine verilirdi. Bu kalfa, kızlara ilk olarak müzik, dans, yürüyüş ve endama verilecek ahenk, sarayın usul ve adetleri, el işleri gibi zarafet ve zevki okşayacak noktaları öğretirdi¹⁴³⁸. Kabiliyeti olanlara piyano, resim ve yabancı dil de öğretilirdi. Acemiler eğitimleri tamamlanıncaya kadar hiçbir dairede daimî vazife almazlar¹⁴³⁹ temel ve hazırlık eğitim süreçlerini tamamladıktan sonra bir kalfanın yanında hizmete girerlerdi. Acemiler, kadınefendi ve sultanların ya da şehzadelerin dairelerinde hizmet ettiği gibi padişahın dairesinde de hizmet edebilirlerdi. Acemi cariyeler içinde kabiliyeti, fiziği ve davranışları ile öne çıkanlar, Hazinekar kalfalar tarafından ayrı bir özenle yetiştirilir ve valide sultanın himayesine verilirlerdi¹⁴⁴⁰.

3.1.3.3.2.1.1.2. Kalfalar

Harem'deki temel hizmetleri yerine getiren kalfalar, hiyerarşik olarak acemilerden sonra gelirlerdi. Kalfaların da kendi aralarında büyük kalfa, orta kalfa ve küçük kalfa gibi ayrı bir hiyerarşileri vardı. Dairelerin idaresini yürüten büyük kalfa, “baş cariyeye” olarak da isimlendirilirdi. Sultanlar ve şehzadeler büyük kalfaya saygı gösterirlerdi ve “kafam” diye hitap ederlerdi¹⁴⁴¹. Orta ya da ortanca kalfa ise daire sahibesinin hizmetini görürdü. Kalfalar görev yaptıkları dairede yanlarında küçük kalfalarla beraber “haftalık hizmet nöbeti” tutarlardı; ayrıca haftada bir kez, Perşembe günleri “temizlik nöbeti” olurdu. Cuma günü, nöbeti öbür kalfaya teslim ederler, sıraları gelinceye kadar dinlenirlerdi¹⁴⁴².

Kalfalar, dairelerin sofrası düzeninin hazırlanması, tablakârlar tarafından getirilen yiyeceklerin alınarak sofralara dağıtılması işi ile ilgilenirlerdi. Sofraları

¹⁴³⁷ Şadiye Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 17.

¹⁴³⁸ İrtem, **a.g.e.**, s. 103.

¹⁴³⁹ Ünüvar, **a.g.e.**, s. 70; A. Vâsıb Efendi, **a.g.e.**, s. 35; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına..**, s. 147; İrtem, **a.g.e.**, s. 103.

¹⁴⁴⁰ Uluçay, **a.g.e.**, s. 17, 19.

¹⁴⁴¹ Ünüvar, **a.g.e.**, s. 83; Uluçay, **Harem II**, s. 142.

¹⁴⁴² Ayşe Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 82; Ünüvar, **a.g.e.**, s. 63.

temizleme ve kapları yıkama işini acemi cariyeler yaparlardı¹⁴⁴³. Kadınefendilerin yatak odasının düzenlenmesi, saçlarının taranması, elbiselerinin giydirilmesi gibi kişisel işler de kalfaların uhdesinde idi. Kalfaların bir diğer görevi de Harem-i Hümmüün'ü ziyarete gelen misafirlerin karşılanması, yaşmak ve feracelerinin alınması, ütülenmesi ve bohçalara konarak tekrar sahiplerine sunulması gibi işlerdi¹⁴⁴⁴. Misafirler doğrudan kadınefendilerin dairesine alınmadan önce büyük kalfa tarafından orta katta kabul edilir, kahveler içilir, ardından da üst kata kadınefendinin yanına çıkılırdı. Buradan anlaşılacağı üzere doğrudan kadınefendilerle görüşmeye geçmek saray adabına uygun değildi¹⁴⁴⁵.

Ortanca ve küçük kalfalar için umumi sofralar kurulur, bunlar yemeklerini topluca yerken büyük kalfa için özel sofralar hazırlanırdı. Büyük kalfaların bir diğer ayrıcalığı da daire sahibi kadınefendi ya da ikballerin sofralarında bulunmak idi. Büyük kalfalar efendilerini Harem'le ilgili genel durum konusunda haberdar ederlerdi. Ayrıca gezmelerde ve törenlerde efendilerinin yanında bulunurlardı¹⁴⁴⁶.

3.1.3.3.3.2.1.1.3. Ustalar

Harem'de kalfalıktan bir üst rütbe "ustalık" idi. Yapılan tespitlere göre başta padişah olmak üzere valide sultan, sultanlar, şehzadelerin dairelerinde usta cariyeler istihdam edildiği görülmektedir. Kadınefendi ve ikballerin dairelerinde de yukarıda da belirtildiği üzere sadece cariyeye kalfalar görev alır, usta bulunmazdı. Bu durum, ustaların hanedanla kan bağı olanların dairelerinde görev aldıklarını, dolayısıyla usta istihdamının bir ayrıcalık olduğuna işaret etmektedir¹⁴⁴⁷.

Haremde yedi usta ve yardımcıları görev yapardı. Bunlar Hazine Usta, Çamaşırcı Usta, Çanigir Usta, İbrikdar Usta, Kahveci Usta, Kutucu Usta, Kilerci Usta idi. Bunların dışında Vekil Usta, Hastalar Ustası, Külhancı ustası, Saray Usta (Kethüda kadın) gibi Haremde diğer hizmetler ebakan ustalar da vardı. Hazine Usta

¹⁴⁴³ Uluçay, **a.g.e.**, s. 143.

¹⁴⁴⁴ **A.e.**, s. 72.

¹⁴⁴⁵ **A.e.**, s. 16.

¹⁴⁴⁶ Ünüvar, **a.g.e.**, s. 84.

¹⁴⁴⁷ Bu konuda bir hayli belge bulunmakla beraber örnek olarak bkz. BOA, MB.İ, 10/79, (5 B 1269/14 Nisan 1853; BOA, MB, 106/73, h.1281/1865-66, tt.

Usta Harem'deki tüm cariyelerin başı olduğu gibi, ustalar arasında da en önemli iyere sahipti¹⁴⁴⁸. Hazinedar usta ve yardımcıları olan Hazinedar Kalfalar Harem'de Hünkâr Dairesi'nde görev yaparlardı. Valide Sultan'dan sonra Harem'deki en saygı gören kişi Hazinedar Usta'ydı.

Hazinedar Usta, Hünkâr Dairesi'nde görev yapar; padişahın hizmetini bizzat görür ve kendisine ilk iki yardımcısı da bu hizmette eşlik ederdi. Padişah; kadınefendi, ikbal ya da sultan ve şehzadelerini hazinedar usta aracılığı ile davet ederdi. Hazinedar kalfalar gece gündüz Hünkâr Dairesi'nde nöbet tutarlardı. Hazinedarların padişah yatak odalarının önünde nöbet odaları olurdu. Hazinedar usta haremdeki bütün hazinelerin anahtarlarını da taşırdı¹⁴⁴⁹.

Sultan Abdülmecid dönemine tarihlenen bir maaş defterine göre Hazinedar Usta'nın maaşı 10.000 kuruş idi. Ayrıca salyaneleri de (Sayfiye, Kasımiyye, Muharremiyye, İydiyye) vardı. Maiyetindeki hazinedar kalfaların maaşları ise 1.500 kuruş ile 500 kuruş arasındaydı ve her biri için 1.000 kuruşluk Muharremiyye tahsis olunmuştu¹⁴⁵⁰.

Padişahın sofrta takımlarının korunması, hazırlanması ve yemeklerin servis edilmesi Çeşniyar Usta'nın uhdesindeydi. Padişahın çamaşırlarını yıkayanların başına ise Çameşûy Usta denirdi. Dolmabahçe Sarayı çamaşırhanesi Harem Hünkâr Dairesi'nin alt katındaydı. Haremin çamaşırları taş tekneler içerisinde yıkanırdı. Padişahın el ve yüzünü yıkamak, abdest almak için hizmet edenlerin başına İbrikdar, yardımcısına da ikinci denirdi. Bunun da maiyetinde yeteri kadar kalfa vardı. İbrikdar usta ayrıca padişaha ait leğen, ibrik ve havluları korurdu. Berber usta, padişahın traş takımlarına bakan kalfaların başı idi. Yardımcısına ikinci denirdi. Bunun da yanında kalfalar vardı Kahveci usta, Hünkâr Dairesi'ne ait kahve takımlarının korunması, temini, bakımından sorumluydu. Kahveci usta ve yardımcılarının merasimlerde ve özellikle de bayramlarda iş yükü artardı. Kilâr-ı

¹⁴⁴⁸ Uluçay, a.g.e., s. 132.

¹⁴⁴⁹ Uluçay, a.g.e., s. 132; İrtem, a.g.e., s. 105; Göncü, a.g.e., s. 160-161.

¹⁴⁵⁰ BOA, MB, 31/55, 23 S 1269/6 Aralık 1852.

Hâss da denilen Harem'deki padişah kilerinin sorumlusu ise Kilerci Usta idi. Padişaha ait şerbetler, meyveler ve diğer yemişler Hünkâr kilerinde saklanırdı. Kilerci Usta, Çaşnigar Usta ile birlikte, hükümdar yemek yediği anlarda hizmette bulunurdu. Hükümdara şerbet, meyve sunulması gerektiği zaman bu görevi kilerci usta yardımcıları cariyelerle beraber yapardı. Kutucu Usta; Harem mensubu hanımların hamam takımlarının muhafazası, bakımı ve gerektiğinde kullanıma hazır hale getirilmesinden sorumluydu. Sultanlar, kadınefendi ve ikballerin hamamda yıkanmalarına yardım, elbiselerinin hazır edilmesi ve giydirilmesi gibi kişisel hizmetlere de bakarlardı¹⁴⁵¹.

3.1.3.3.2.1.1.4. Diğer Yetkili Cariyeler

Harem-i Hümâyûn'da işlerin ve ihtiyaçların çeşitliliği nedeni ile yukarıda sayılanlardan başka idari ve destek hizmetleri de denilebilecek iş ve hizmetleri yürüten cariyeler de vardı. Hazinedar Usta'nın adına hareket eden ve cariyeleri onun adına yöneten, eğitimlerine nezaret eden Vekil Usta idi. Vekil Usta'nın dairesi, sorumluluk alanı nedeni ile cariyeler dairesine yakın bir mevkide olurdu¹⁴⁵².

Kethüda Kadın Harem-i Hümâyûn teşrifatından sorumluydu; bir diğer adı da "Saray Usta" idi. Harem-i Hümâyûn'da gerçekleştirilen tüm merasimler onun tarafından yönetilirdi. Doğum, bayramlaşma, düğün ve benzeri törensel faaliyetlerde nasıl davranılacağı, padişah ve Harem-i Hümâyûn üyeleri ile nasıl bir iletişim kurulacağı; huzurlarında nasıl davranılacağı gibi hususların sorumluluğu onun uhdesindeydi¹⁴⁵³.

Harem-i Hümâyûn'da Hazinedar Usta'dan sonra en yetkili cariyeye kalfa Başkâtibe Kalfa'ydı. Harem'in disiplininden sorumlu olan bu kalfanın yardımcısı ise ikinci kâtibe, üçüncü kâtibe ve dördüncü kâtibe olarak adlandırılırdı. Başkâtibe Kalfa merasimlerde Kethüda Kadın'a yardım ederlerdi¹⁴⁵⁴. Bu kalfanın önemli bir görevi de Harem'deki tüm cariyelerin maaşlarının takibi, ocağa yeni kaydedilenlerle

¹⁴⁵¹ Uluçay, **a.g.e.**, s. 133-136.

¹⁴⁵² Ünüvar, **a.g.e.**, s. 136.

¹⁴⁵³ Uluçay, **a.g.e.**, s. 136-1137; Peirce, **a.g.e.**, s. 177; Pakalın, **a.g.e.**, s. 125-126.

¹⁴⁵⁴ Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 71, 78; Ünüvar, **a.g.e.**, 68; Uluçay, **a.g.e.**, s. 137.

ilgili kayıtların tutulması, terfi edenler, vefat edenler ya da çırağ edilenlerle ilgili hususlarla ilgili olarak Mâbeyn-i Hümâyûn'la yazışmaları yürütmektir¹⁴⁵⁵.

Harem-i Hümâyûn'da sultanlara ve şehzadelere süt emzirmek için tutulan ya da satın alınan cariyeler “dâye”, “tâye” olarak isimlendirilirdi. Muteber ve iyi bilinen aileler arasından seçilen dayeler kalfa rütbesi ile görev yaparlardı¹⁴⁵⁶. İncelenen maaş ve tayinat defterlerinden hemen her kadın efendi dairesinde dâye kalfa bulunduğu tespit edilmektedir. Dâyeler saraya alınırken, eğer varsa, kendi çocukları da saraya alınır; bu çocuklara da “dâye kerimesi” olarak maaş tahsis edilirdi¹⁴⁵⁷. Dâye kalfanın saltanatın son yıllarına kadar sarayda büyük etkisi olduğu bilinmektedir¹⁴⁵⁸.

Şehzade ve sultanların her an yanında ve yakınında bulunan cariyelere ise Dadı Kalfa denirdi¹⁴⁵⁹. Sultan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan dadısını şöyle anlatır: “Ona çok alışkındım. Küçüklüğümde beni yatağıma yatırarak başucumda oturur, ben uyuyuncaya kadar nazik sesi ile ninni söyler, gündüzleri bana güzel masallar anlatır, sonsuz itina, şefkat ve muhabbetle beni giydirir, her işimi yapardı. Ben de onun yanaklarından öper “benim cici dadıcığım” derdim, o da bana “bir taneciğim, melek sultanım” derdi¹⁴⁶⁰.

Harem-i Hümâyûn'da bulunan cariyelerden hastalananların tedavi süreçleri, bakımları Hastalar Kethüdası ile Hastalar Ustası'nın sorumluluğundaydı. Yapılan bir tespite göre Harem'de Cevâri-i Hastâgân adıyla 17 cariye görev yapmaktaydı.¹⁴⁶¹

Harem'de bulunan hamamların, gümüş ve pirinç mangalların ve sobaların yakılması; yakıt ihtiyacının sağlanması Külhancı Usta'nın ve maiyetindeki

¹⁴⁵⁵ Başkâtibe kalfa tarafından Harem-i Hümâyûn'da çeşitli dairelerde görev yapan cariyelerin maaş, terfi ve ocağa kayıt işlemleri ile ilgili çok sayıdaki belgeye örnek olmak üzere bkz. BOA, MB, 151/122, 17 CA 1290/13 Temmuz 1873.

¹⁴⁵⁶ Saz, **a.g.e.**, s. 39; Uluçay, **Harem II**, s. 139.

¹⁴⁵⁷ Sultan Abdülmecid'in Başıkbalı'nın kadrosundaki Dâye kerimesine 50 kuruş maaş tahsis edilmişti (BOA, HH.d., 716, h. 1268-1272/1852-56).

¹⁴⁵⁸ Ünüvar, **a.g.e.**, s. 63; Uluçay, **a.g.e.**, s. 140.

¹⁴⁵⁹ Saz, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁴⁶⁰ Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 115.

¹⁴⁶¹ BOA, HH.d., 716, s., 15b, h.1268-1272/1852-1856.

cariyelerin (Cevâri-i Külhân) uhdesindeydi¹⁴⁶². Yapılan bir tespitte Sultan Abdülmecid döneminde haremde 10 külhan cariyesinin görev yaptığı belirlenmiştir. Bu dönemde Külhancı Usta'nın maaşı 200 kuruşken diğer külhancıların maaşları 100-125 kuruş arasında değişir; ayrıca *muharremiyye* adıyla *salyâne* verilirdi¹⁴⁶³.

3.1.3.3.2.1.1.5. Harem Ağaları

Hükümdar saraylarında haremağası, ya da bir diğer adıyla “tavâşi” istihdamı tarihte hemen her sarayda görülen bir uygulamadır. Asur'dan İran'a oradan Çin saraylarına kadar görüldüğü gibi Batı'da da Suriye ve Anadolu yoluyla Yunanistan'a ve İtalya'ya da geçtiği bilinmektedir. Ortaçağda, Abbasiler, Memluklar zenci haremağaları istihdam etmişlerdi. Osmanlıların haremağası istihdamına ilk ne zaman başladıkları kesin olarak bilinmese de bu konuda bir rivayet II. Murad dönemini işaret etmektedir. II. Mehmed devrinde siyah ve beyaz haremağaları bulunurken II. Bayezid döneminde zenci haremağaları istihdam olunmuştur¹⁴⁶⁴. Erken Osmanlı döneminde haremağaları daha çok ak hadımlardan seçilir, bunlar da esir tüccarlarından temin edilirdi. Fakat zamanla daha dayanıklı oldukları için zenci hadımlar tercih edilmeye başlandı. Tıpkı Enderûn'da olduğu gibi Haremağaları Ocağı'nda da sıkı bir disiplin ve hiyerarşik yapılanma vardı. Belli bir yaşa kadar eğitilen haremağaları zamanı gelince Harem üyelerinin hizmetine verilirlerdi. Harem-i Hümâyûn'a yeni giren acemi ağalara “en aşağı” denirdi. Sonra acemi ağalığına geçerler ve daha sonra “nöbet kalfası”, “ortanca”, “hasıllı”, “yayla başkapı gulamı” gibi sınıflara ayrılırlardı¹⁴⁶⁵.

Haremağalarından ilk rütbe “hasıllı” ağalar idi. Bunların sayısı onbeş civarındaydı. Başkapı gulamı, yayla başkapı gulamı, oda lalası hasıllı haremağalarının önde gelenlerindendi. Hasıllı ağaların ikinci sınıfında ise “hasıllı mülâzımları” yer alırdı ve sayıları, -bir tespite göre- yirmi beş idi. Hasıllı ağaların üçüncü sınıfında ise yaklaşık on kişi bulunmaktaydı. Hiyerarşik olarak bir sonraki haremağası sınıfı “acemi nöbetçibaşları”ydı. Sayıları yirmi olan nöbetçi başlardan

¹⁴⁶² BOA, MB, 145/2, 168/31; Ayşe Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 85-91; Uluçay, **a.g.e.**, s. 136.

¹⁴⁶³ BOA, HH.d., 716, s.15a, h.1268-1272/1852-1856.

¹⁴⁶⁴ Uluçay, **a.g.e.**, s. 117-118.

¹⁴⁶⁵ **A.e.**, s. 118-119.

sonra ise “acemi haremağaları” gelmekteydi ve sayıları 100 civarındaydı. Acemilerden sonra Sınıf-ı hâmis (beşinci sınıf) ve sınıf-ı sâdis (altıncı sınıf) olmak üzere iki alt sınıf daha bulunmaktaydı¹⁴⁶⁶. Her dairenin haremağası da ayrıydı. Şehzade, sultan ve kadınefendi dairelerinde istihdam olunan haremağası sayısı beş ila yirmi arasında değişmekteydi¹⁴⁶⁷. Haremağaları sultanların saray dışındaki dairelerindeki görevleri sona erince yine aslî ocakları olan haremağaları dairesine dönerlerdi¹⁴⁶⁸.

Saraya girenler kıdemli ağaların (eskilerin) idareleri altında eğitim görürlerdi. Ağa imamı onları okutur, ibadet öğretir, yazı ve hesap gösterirdi. harem ağaları kapı nöbeti tutarlardı. Bunların vazifeleri sabah erken den çöpçüleri, külhancıları ve tayincileri getirip götürmek, öğle ve akşamları Harem-i Hümayun yemek tablalarını getiren tablakârlarla gidip gelmek, aş kapısının içinden girilen koridora umumi tablaların bırakılışına ve içeri gelen giden şeylere nezaret etmektir. Bir de halvet nöbeti vardı. Bu görev çamaşırhanelere odun nakli ve istif, hekim getirip götürmek, yorgancı, çilingir, marangoz gibi esnafının temininden ibaretti. Hastane nöbetini ise şifahane ağaları tutardı. Ağalar kapı açılınca hangi saat olursa olsun hareme girebilir, akşam çekilirlerdi¹⁴⁶⁹.

Haremağaları arasında terfi işlemlerinde kıdeme önem ve öncelik verilmekteydi. Başkapu gulamı vefat edince yerine yayla başkapı gulamı geçiyor, onun yerine de hasıllı ağa atanıyordu¹⁴⁷⁰. Haremağaları padişahın emriyle sürgüne gönderilmek suretiyle cezalandırılabilirlerdi¹⁴⁷¹. Haremağalarının dairelerine mahsus bir cami bulunmaktaydı. Ağaların ibadetlerine ve mübareke gün ve gecelere

¹⁴⁶⁶ BOA, D.DRB.d., 26, s. 48 vd.

¹⁴⁶⁷ Örneğin Sultan V. Murad zamanında dairelerde bulunan haremağası sayısı ve isimleri için bkz. BOA, MB, 174/7, 6 CA 1293/30 Mayıs 1876.

¹⁴⁶⁸ BOA, HH. İ, 203/45, 2 Ş 1328/27 Ağustos 1910.

¹⁴⁶⁹ Leyla Saz, Haremın İçyüzü, İstanbul 1974, s. 70-72.

¹⁴⁷⁰ “..Bu kerre vefat eden başkapû gulâmı Neşet ağanın yerine kıdem kâidesine tevfikân binbeşyüz kuruş maaşu ile yayla başkapu guâamı celaleddin ağanın ve yayla baş kapû gulâmlığına maaşının binbeşyüz kuruşa iblâğı ile hasıllı Fahreddin ağanın tayinleri...” (BOA, HH. İ, 203/32, 12 B 1328/20 Temmuz 1910).

¹⁴⁷¹ BOA, HH.d., 918, s. 67a, 28 Şubat 1280/12 Mart 1865.

titizlikle riayet ettikleri bilinmektedir¹⁴⁷². Haremağaları silkinden gelen tüm kadroların isimlerinden sonra “ağa” ifadesi kullanılırdı. Ancak bazen bunun yerine “efendi” de kullanılırdı¹⁴⁷³.

Darussaade Ağaları, musahipler ya da bu silkten gelenler emeklilik yıllarını Haremeyn, Şam ve Hicaz’da geçirmeyi tercih ediyorlardı. Bu gibi durumlarda maaşları ikamet üzere buldukları bölgeye havale ediliyordu¹⁴⁷⁴. Buralara yerleşip hayatlarını orada sürdürmeyi istemeleri halinde maaşları o bölge hazinesinden ödenirdi¹⁴⁷⁵. Haremeyn’de bulunan Haremağaları ya da cariyelerin durumları merkezden takip edilir; saraya uzun yıllar hizmet ettikten sonra kendilerini İstanbul’dan oldukça uzak bir köşeye çeken saraylıların ihtiyaçlarının çözümüne bakılırdı. Harem ağalarının buldukları bir mahalde karşılaştıkları sorunlarını arzuhallerle saraya ulaştırdıkları ve padişahın emriyle görevlendirilen memurlarca şikâyet konusu mahallinde araştırılırdı¹⁴⁷⁶.

Sultan II. Abdülhamid döneminde harem ağaları ile varissiz vefat eden cariyelerin geride bıraktıkları malları, Mâbeyn-i Hümâyûn ve Hazine-i Hâssa teşkilat sandığı adına Harem-i Hümâyûn Ağavât Sandığı’na terk olunmakta; bu sandık kendisine teslim edilen malları nakde çevirmekteydi¹⁴⁷⁷. II. Abdülhamid döneminde Haremağaları Vakıf Sandığı’ndan sadece bu ocak mensupları değil başka memurlar da borç alırdı¹⁴⁷⁸. Borca ihtiyacı olanlar Hazine-i Hâssa Nezareti’ne müracaat eder; burada ilgili komisyon ve kalemler tarafından işlemler yapıldıktan sonra kefillerin de

¹⁴⁷² Her Ramzan ayında öğleden sonra Ağalar Camii’nde mukabele okunur, Kadir Gecesi’nde hatim duası yapılırdı (BOA, MB, 158/57, 1290/1874-75, tt).

¹⁴⁷³ Örneğin musahiplerin isimlerinden sonra “ağa” ifadesi kullanılırken bunun yerini “efendi” alırdı (BOA, HH.İ, 9/11).

¹⁴⁷⁴ BOA, MB. İ, 15/101, 9 C 1277/23 Aralık 1860. “..Harem-i Hümâyûn ağalarından muhrec olub Mısır’da ikâmet eden Muhsin nâm ağanın Hazine-i Hâssa’dan muhassas olup Mısır cânibine i’tâ olunan ayda beşyüz kuruş maaşı...” (BOA, HH.İ, 32/59, 9 S 1276/7 Eylül 1859).

¹⁴⁷⁵ BOA, HH. THR, 1663/11, 12, 22 R 1270/18 Temmuz 1850.

¹⁴⁷⁶ Bir örnek için bkz. BOA, MB. İ, 11/16, 24 L 1269/31 Temmuz 1853.

¹⁴⁷⁷ MSHHA, E-I, 121, 18 Mayıs 1325/1 Haziran 1909.

¹⁴⁷⁸ “..usûl-ı mevduâ ve müttehazesine tevfikân” ifadesiyle Emlâk-ı Hümâyûn Komisyonu başkâtibi sandıktan 4000 kuruş borç almıştı (BOA, HH. MH, 2497/1,103).

imzalarıyla resmi süreç tamamlanmış olurdu. Borç geri ödemeleri peşin olduğu gibi taksitle de yapılabilmekteydi¹⁴⁷⁹.

Saraydan çırağ edilen cariyelerle harem ağalarının terekelerine Evkaf-ı Hümâyûn Beytûlmâl İdaresince bakılırken, çeşitli nedenlerle İstanbul dışında olanların terekelerine merkezi idarenin bakmasında zorluk görülmüş ve bu nedenle varissiz vefat eden saraylıların muhallefatına yerel idare tarafından bakılmasına karar verilmişti. Elde edilen gelir ise padişahın bilgisi ve talimatıyla uygun görülen yerlere sarf edilecekti¹⁴⁸⁰. Harem ağalarının muhallefatında yer alan değerli eşyalar, eğer kimseye borçları bulunmuyorsa Hazine-i Hümâyûn idaresince değerlendirildiği gibi Ağavât Sandığı'na da gelir olarak kaydedilebilmekteydi¹⁴⁸¹.

Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti her açıdan zorlu bir süreç yaşarken Haremağalarının da yaşam koşulları zorlaşmış, hatta hastalık sebebiyle saraydan uzak kalan haremağalarına nekahat dönemlerini geçirecekleri bir mekân bile tahsis olunamamıştı¹⁴⁸².

3.1.3.3.2.1.1.6. Baltacılar

Baltacılar II. Murad'ın Rumeli kıtasının zabtı sırasında dağ, tepe ve çalılık gibi yerleri temizlemek üzere beraberinde götürdüğü fiziki özellikleri güçlü cesur gençlerden teşkil olunan bir bölük hademeye "Baltacı" adı verilmişti. Göç-i Hümâyûn ve Sefer-i Hümâyûn'da bütün eşyayı bunlar taşırlar ve Harem-i Hümâyûn'un kışlık odunlarını çekerlerdi Hazine-i Hümâyûn'dan satılan hurda eşya müzayedesinde hizmet ederlerdi. Sarayın önde gelenlerinin ve gedikli tabir olunan bendegânın maiyetinde baltacılar bulunurdu. Baltacılar, Harem-i Hümâyûn'da bizzat valide sultan, kadınefendi, sultan ve şehzade hizmetlerinde bulduklarından konumları oldukça önemliydi. Harem üyelerinin kahvecibaşları bunlardan seçilirdi.

¹⁴⁷⁹ BOA, HH. MH, 2497/74, 28 RA 1320/5 Temmuz 1902.

¹⁴⁸⁰ BOA, Y.PRK.HH.,6/12, 26 B 1299/13 Haziran 1888.

¹⁴⁸¹ Nitekim hasıllı Hayrullah Ağa vefat ettiğinde muhallefatında tespit edilen 9288 kuruş değerindeki murassa tabaka ve sigara ağızlığı önce Hazine-i Hümâyûn'da hediye edilecek eşyalar arasında muhafaza edilmiş; ancak daha sonra padişahın da onayıyla Ağavât Sandığı'na verilmişti (BOA, HH. İ, 206/31, 23 Kânûnisânî 1326/5 Şubat 1911).

¹⁴⁸² BOA, HH. THR, 800/137, 3 S 1339/17 Ekim 1920.

surre-i hümâyûn devesinin süslenmesinde hizmet gören Baltacılar Kurban Bayramında padişahın huzuruna getirilen kurbanlıklarla yakından ilgilenirlerdi. Bunlar arasında kemankeş, pehlivan, hafız, hattat ve ciridbaz gibi sanatçılar da mevcuttu¹⁴⁸³.

Sarayın Harem teşkilatında istihdam edilen bir hizmet sınıfı olup kahvecilik, hademelik, hallaçlık, kandilcilik, külhan ateşçiliği gibi muhtelif hizmetleri yerine getiren Baltacılar; Yakalı Baltacılar ve Zülüflü Baltacılar olmak üzere iki ayrı sınıfa ayrılırlardı. Harem-i Hümâyûn üyeleri olan kadınefendiler, ikballer, şehzade ve sultanlarla tüm cariyelerin şefi konumundaki Hazine Usta ve diğer idareci kalfaların ve ustaların hizmetkârları olan Baltacıların burada oda ve koğuşları vardı¹⁴⁸⁴. Harem'in dış dünyayla iletişimi, alışverişleri baltacılar aracılığı ile sağlanırdı. Kadınefendilerin yaptıkları alışverişleri belgeleyen makbuzlarda Baltacıların adının yer alması ve borç senetlerinde de baltacıların mühürlerinin bulunması bu durumun göstergesidir¹⁴⁸⁵. Kadınefendiler, ikballer ya da valide sultan ticarethanelerle doğrudan muhatap olmaması saltanat makamının ve hanedanın vakarını korumaya yönelik bir tedbir olarak değerlendirilebilir. Ancak özellikle Tanzimat döneminde, ya da tam doğru bir tarih vermek gerekirse eğer, Sultan Abdülmecid'in saltanatının son yıllarına doğru sarraflara ve esnafa borçlanan ve rehine verdikleri mücevheratını borcunu ödeyemediğinden geri alamayan harem mensuplarının bu hali, sarayın toplum nezdindeki imajını ciddi olarak zedeleyecekti.

¹⁴⁸³ Baykal, **a.g.e.**, s. 18.-19.

¹⁴⁸⁴ BOA, Y.EE.d., 273; Ünüvar, **a.g.e.**, s. 77-79, 81; Uluçay, **a.g.e.**, s. 117-119.

¹⁴⁸⁵ BOA, MB, 58/57, 17 RA 1273/15 Kasım 1856; Saz, **a.g.e.**, s. 108-110.

SONUÇ

XIX. yüzyılda inşa olunan saray, köşk ve kasırların mimarileri, mekânları ve o mekânlarda bulunan on binlerce eşyanın irdelenmesi, araştırılması sadece bu mekânların geçmişlerinin aydınlatılmasını değil, inşa edildikleri sürecin çeşitli yönleri ile anlaşılmasını da sağlayacaktır. Belirtilen dönemde inşa olunan saltanat yapıları içinde Dolmabahçe Sarayı gerek mimarisi gerekse bugüne değin tefrişli olarak gelebilmiş olması nedeni ile ayrıcalıklı bir yeri hak etmektedir.

İnşasına Tanzimat Fermanı'nın yürürlüğe konmasından dört yıl sonra başlanan Dolmabahçe Sarayı on üç yıl içinde tamamlanmış; 7 Haziran 1856'da yapılan bir *rikâb* töreni ile kullanıma açılmıştır. Bu tarihten hilafetin lağvedildiği 1924 yılına kadar olan altmış sekiz yıllık süreçte, aralıklarla otuz iki yıl saltanat makamının sarayı olarak kullanılmıştır. Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) saltanatının ilk yedi ayı dışında kalan otuz iki yıllık dönemde Yıldız Sarayı'nı kullanmış, mütareke döneminin padişahı VI. Mehmed Vahıdeddin (1918-1922) de ağabeyi ile aynı yolu izleyerek saltanat yıllarında Yıldız Sarayı'nı tercih etmiştir.

Dolmabahçe Sarayı Tanzimat sürecinde inşa olunan, mimarisinin görkemi ile dikkat çeken abidevi bir sarayıdır. Sarayın dekorasyonu, iç ve dış süslemeleri, tefrişinde kullanılan dekoratif eşyalar, mekân düzenlemesi büyük ölçüde Tanzimat döneminin etkilerini, belki daha doğru bir ifadeyle “etkileşimlerinin etkilerini” yansıtmaktadır. Sarayın dış dünyaya açılan kısmı Mâbeyn-i Hümâyûn'dur. Bu bölümde sarayla dış daireler arasındaki yazışmaların sürdürülür ve Osmanlı saltanat makamı en üst düzeyde burada temsil edilirdi. Sarayın yazışmalarının burada yapıldığı, padişahın yabancı devlet elçilerini ve Osmanlı devlet erkânını burada kabul ettiği düşünüldüğünde Mâbeyn-i Hümâyûn'un da çok geniş bir alan yayıldığı akla gelir, bu tabiidir de. Ancak gerçek böyle değildir: Mâbeyn yazı Dairesi'nde yer alan az sayıdaki büro, musahip ve Darussaade Ağası gibi padişaha yakın birkaç isimle sınırlı mekân düzeni ilk bakışta hayal kırıklığına neden olabilir. Tabii ki bu durumun bir açıklaması vardır ve bu da Tanzimat sürecinde devlet çarkının Babıali'de dönmesi, yetenekli ve işbilir bürokratların idari inisiyatifi ellerinde bulundurmasıyla ilgilidir. Ama devlet en üstün temsili özelliklerini hâlâ saltanat makamında bulur;

saltanat makamına atfedilen kutsallık ve hükümdarın görece dokunulmaz ve tartışılmazlığı, ihtişam ve zenginlik sembolleri ile göz kamaştırıcı bir şekilde inşa olunan sarayda, Dolmabahçe Sarayı'nda ete kemiğe büründürülmüştür.

Tanzimat'ın henüz dördüncü yılında inşasına başlanan ve on üç yılda inşa olunan Dolmabahçe Sarayı bu tezde, on yıl gibi yakın sayılacak bir süre önce araştırmaya açılan arşiv belgeleri ışığında mercek altına alınmıştır. Sarayın inşa süreci, mekânları, ek yapıları ve teşkilatına ilişkin yapılan incelemeler sonucunda elde edilen bulguların büyük kısmı “yeni” olarak kabul edilebilecek niteliktedir. Gerek malzemenin kısa bir zaman önce araştırmaya açılması gerekse, -yukarıda da belirtildiği üzere- konuya ilişkin monografik çalışmaların yeterli düzeyde olmayışı bu tezde elde edilen sonuçlarının büyük çoğunluğunun neden “yeni” olduğunu da açıklamaktadır aslında. Bu tez, ele aldığı konu başlıklarıyla ilgili hâlâ var olan bazı tartışmalara katkı bulunacak ya da tartışmayı zenginleştirecek verileri de içermektedir. Bunlara ek olarak bu çalışmanın ele almadığı ya da süre nedeni ile değinilemeyen daha birçok konuda boşluk olduğu da bir gerçektir. Bu tezde ele alınan konu başlıkları büyük oranda teknik ve varsayımla çözümlenemeyecek nitelik taşımaktadır. Bu nedenle tez ağırlıklı olarak arşiv belgeleri üzerine kurulmuştur.

Tezin “İnşa Süreci” ne ilişkin birinci bölümünde Dolmabahçe Sarayı'nın inşa sürecine ilişkin net bulgulara ulaşıldı. Sarayın inşa tarihi, günü gününe tespit edildi. Bugün bir tartışma konusu olmaya devam eden, hatta bazen bilimsel düzleminden çıkarılarak duygusal ve taraflı yorumların karıştırılmasıyla içinden çıkılmaz bir hale getirilen mimari kadroya ilişkin olarak çok önemli bulgulara ulaşıldı. Sarayın inşa tarihinin net olarak tespiti mimari kadronun kimlikleri meselesi açısından önem arzettiği gibi, temel atma töreninde dağıtılan atıyyeler listesinde yer alan isimlerle bu konuda açık deliller ortaya kondu. Dolmabahçe Sarayı'na ilişkin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde araştırmaya açık yaklaşık 300 inşaat defterinin incelendi ve bu defterlerden sarayın maliyeti, inşaat esnafı, bölümler, yapı malzemesi ve maliyetleri hakkında yeni bilgiler elde edildi. İlk defa bu düzeyde ele alınan inşaat defterleri arasından, sarayın toplam maliyeti hakkında belirleyici nitelikte fikir veren inşaat

muhasebe icmalleri de tespit edildi. Tezde ayrıca, Dolmabahçe Sarayı'nın finansında iç borçlanmanın katkı ve payı da sorgulandı ve önemli veriler elde edildi.

Tezin “Mekân” başlığı taşıyan ikinci bölümünde; Dolmabahçe Sarayı'nın yerleşim düzeni ve mekân kullanımları hakkında kapsamlı sonuçlar elde edilmiştir. Sarayın banisi Sultan Abdülmecid'den başlayarak sonraki dönemlerde nasıl bir yerleşim düzeni uygulandığı, mekânla teşkilat arasında nasıl bir uyum olduğu; farklı siyasal süreçlerinin mekân kullanımlarını nasıl etkilediği örnekleri ile ortaya konmuş, açıklık getirilmiştir. Bu güne değin bu sarayla ilgili yapılmış bazı çalışmalarda, özgün kaynakların ele alınmaması ya da olması gerektiği gibi değerlendirilememesi nedeni ile hatalı tespitlerin yapıldığı görülmüştür. Sarayın fiziki yapısının ruhu niteliğinde olan mekân'a ilişkin yapılacak her yanlış tespit, araştırmacıyı mekânın ruhundan ve içinde sakladığı tarihî hatıralardan uzaklaştıracaktır. Bu nedenle bu tez, mekân tespitlerini araştırmanın ağırlık merkezlerinden birine oturtmaktadır.

Tezin ikinci bölümünde Dolmabahçe Sarayı'nın ek yapıları ele alınmıştır. Sarayın eklentileri işleyişin bir bütün olarak anlaşılabilmesi açısından ayrı bir değer taşımaktadır. Dolmabahçe Sarayı'nın ek yapılarından her biri aslında ayrı ayrı bir tez ya da araştırma konusu olabilir; ancak bu çalışmanın süre ve kaynaklarının elverdiği ölçüde bu yapılara değinilmiştir.

Bir mekana bakıldığında ve o mekanın ne amaçla kullanıldığı bilindiğinde, burada nasıl bir yaşamın geçtiği, neler yapıldığı, o mekanın nelere tanıklık ettiği, insana dair hangi izleri taşıdığı da merak konusu olur; bu eğer bir devlet yapısı ise, tüm bu sorunların yanında devlet teşkilatının burada nasıl şekillendiği ve tarihi tanıklıklara ilişkin ayrıntılardır merak konusu olan.. Bu tezin üçüncü bölümünde sarayın belgelere dayalı olarak tespit edilen mekânlarında nasıl bir yaşam nasıl bir işleyiş olduğunun yanıtları aranmıştır. Osmanlı arşiv belgelerinin (ve belki de herhangi bir belgenin) çoğu kez istenen bilgiyi doğrudan vermediği bilinir. Ancak belgelerin içerdikleri bilgilerin alt okumalarında, detaylarında, satır aralarındaki ifadelerinden çok ilginç ve istenen nitelikte bulguya ulaşılabilmektedir. Bu açıdan özellikle teşkilatla ilgili metinlerin inşasında belgelerdeki her türlü ayrıntıya dikkat

edilmiş; bir mühür, bir imza ya da belge metnindeki ifadelerin çözümlemelerinden dönemin saray yapısı ya da saray yaşamına ilişkin metinler inşa edilmiştir. Bu nedenle, özellikle tezin bu bölümünde incelenen belge sayısının çokluğu ile elde edilen bilginin niceliği her zaman aynı oranda olmamıştır. Bu nedenle olabildiğince çok sayıda belge görülmeye çalışılmış, böylelikle teşkilata ilişkin kapsayıcı metinler kurulması amaçlanmıştır.

Burada bir hususu hatırlatmak da yararlı olacaktır: teşkilata ilişkin veriler, ulaşılan sonuçlar sadece Dolmabahçe Sarayı'na ait değildir. Teşkilat soyut bir kavramdır, dolayısıyla saray neredeyse, padişah nerede ikamet ederse teşkilat da oradadır. Bu nedenle bu teşkilat, Dolmabahçe Sarayı'nın teşkilatı değil XIX. yüzyıl sarayının teşkilatıdır. Ne var ki bu teşkilat 1856-1924 yılları arasında büyük ölçüde Dolmabahçe Sarayı'nda hayat bulmuş; işleyişin ayrıntılarına bu sarayın mekânları tanıklık etmiştir. Teşkilatın detaylarını mekân hatırlatacak, mekân gerek teşkilatın gerekse yaşamın unutulmamasını sağlayacaktır. Bu noktada tarihin korunmasına ve arşivlenmesine belirleyici bir katkı sağlayan mekân tartışılmaz bir önem ve değer taşımaktadır. Öyleyse Dolmabahçe Sarayı'nın mekânları da XIX. yüzyıl saray teşkilat ve yaşamının belgelenmesinde, somutlaştırılmasında birinci derecede değerlidir.

Mekân ve yaşam/teşkilat arasındaki bu doğrudan bağlantı çerçevesinde yapılan inceleme sonucunda XIX. yüzyıl sarayının temel kavram ve üniteleri belirlenmiş; belirlenen kavram, kadro ve yapılar hakkında özgün verilere ulaşılmıştır. XIX. yüzyıl saray teşkilatı “Mabeyn-i Hümayun” kurumunda temsil edilmektedir. Sarayın resmî ve hususi kadroları bu kurum kapsamında faaliyet gösterirken Harem-i Hümayûn'un mali ve idari yapısı da Mabeyn-i Hümayun içinde şekillendirilmiştir. Bu bağlamda bu bölüm, XIX. yüzyıl saray teşkilatına mütevazı bir giriş niteliği de taşımaktadır. Mâbeyn-i Hümayûn'un bir kavram ve kurumsal yapı olarak ortaya çıkışı, bu yapı içinde faaliyet gösteren kurena, kâtipler, musahipler, kızlarağası, Mâbeyn müşiri, tercüme büroları, Mâbeyn hademeleri ve daha birçok birime ilişkin yeni bilgilere ulaşılmıştır.

Bu tezde elde edilen bulgular bir yanıyla Dolmabahçe Sarayı'na ilişkindir; bu durum özellikle birinci ve ikinci bölüm için geçerlidir. Ancak tezin son bölümü sarayı mimari bir yapı olarak değil kurumsal ve kavramsal düzlemde ele almıştır. “Tanzimat’ın sarayı” vurgusu ile Dolmabahçe Sarayı’nın dönemin diplomatik ve siyasi dengeleri ışığında inşa edildiği sık sık tekrar edilerek, aslında teşkilatın evreninin, hayat bulduğu mekânın da Dolmabahçe Sarayı olduğu ifade edilmiştir. Bu tez; bu alanda yapılacak daha kapsamlı, monografik ve kuramsal çalışmalara mütevazı bir katkı sağlaması amaçlanmıştır ki elde edilen sonuçlar da bu umudu güçlendirmektedir.

RESİMLER

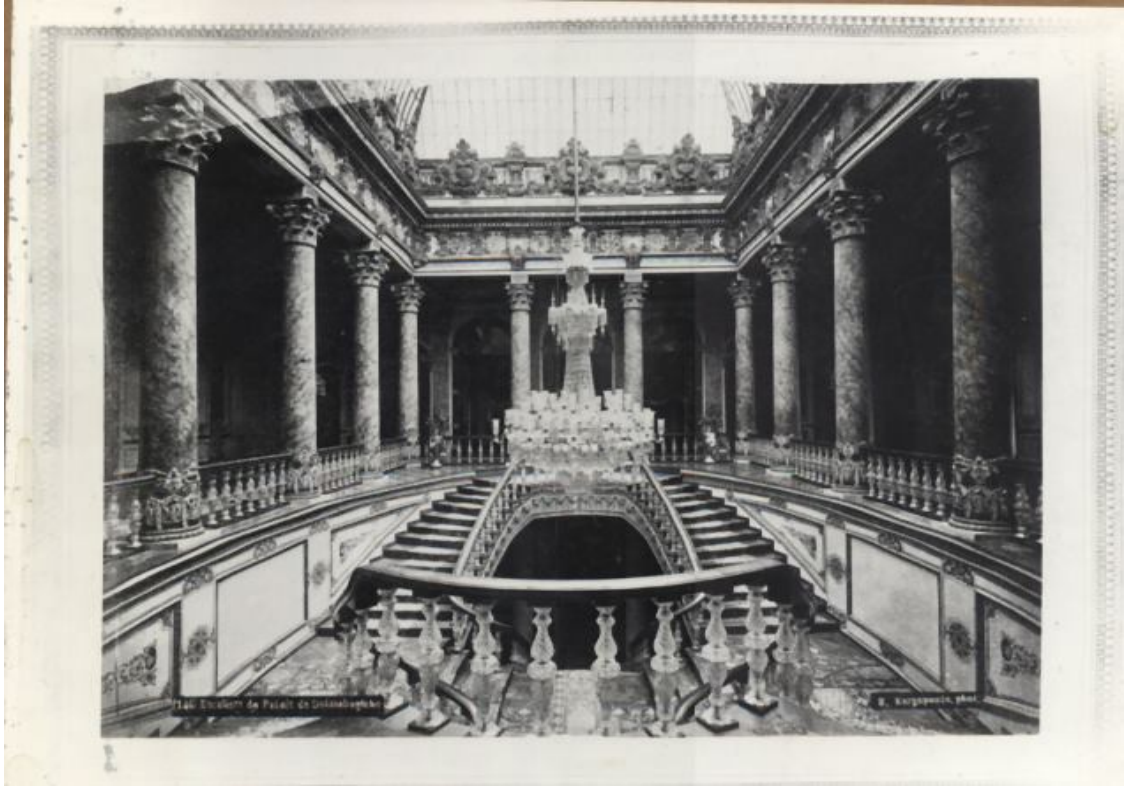
Resim-1

Dolmabahçe Sarayı Mabeyn deniz tarafında (6 Nolu) Elçi Odası, Yıldız Albümleri Milli Saraylar Nüshası

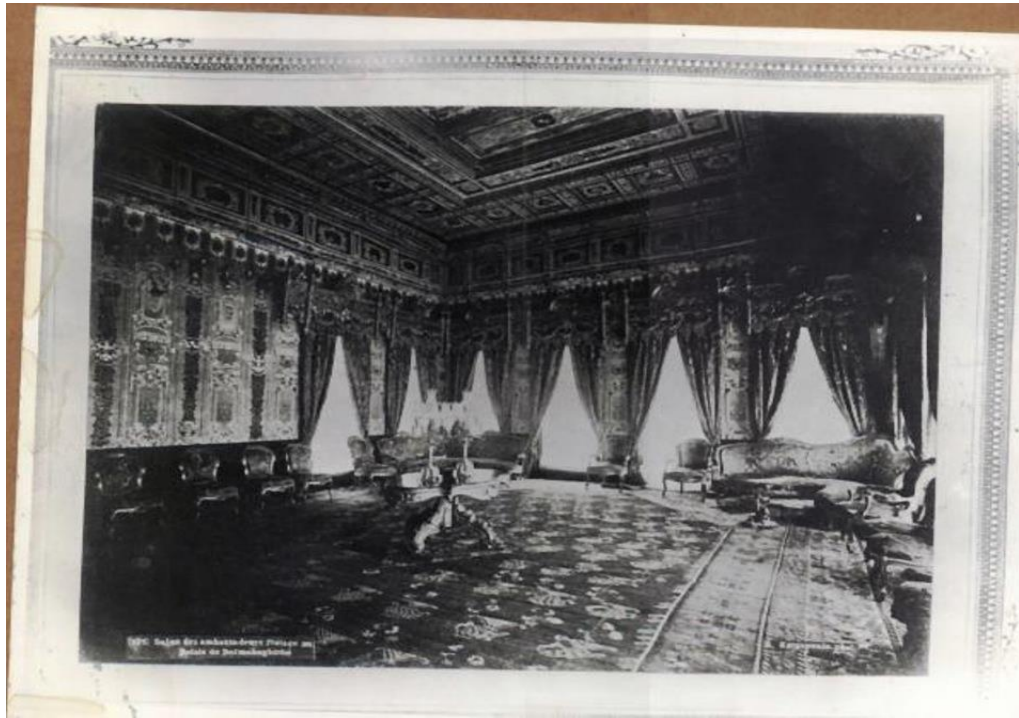
Resim-2

Dolmabahçe Sarayı Mabeyn deniz tarafında (11 Nolu) Resim Odası, Yıldız Albümleri Milli Saraylar Nüshası.

Resim-3

Dolmabahçe Sarayı Mabeyn-i Hümayûn'da Kristal Merdivenler, Yıldız Albümleri Milli Saraylar Nüshası.

Resim-4

Dolmabahçe Sarayı Mabeyn üst kat deniz tarafında (31 no.lu) Elçi Odası, Yıldız Albümleri Milli Saraylar Nüshası.

Resim-5

Dolmabahçe Sarayı Mabeyn üst kat deniz tarafında (44 nolu) Beyaz Oda, Yıldız Albümleri Milli Saraylar Nüshası.

Resim-6

Dolmabahçe Sarayı Mabeyn-i Hümayun tarafındaki saltanat kapısı, M. Sinan Genim, "Dolmabahçe Sarayı'na Ait Görsel Belgeler", MS (Milli Saraylar), Sayı 3, İstanbul 2006, s. 25.

Resim-7

Dolmabahçe Sarayı saat kulesi tarafındaki saltanat kapısı, M. Sinan Genim, “Dolmabahçe Sarayı’na Ait Görsel Belgeler”, **MS (Milli Saraylar)**, Sayı 3, İstanbul 2006, s. 27.

Resim-8

Dolmabahçe Camii ve Karakol (Seraskerlik) binası, M. Sinan Genim, “Dolmabahçe Sarayı’na Ait Görsel Belgeler”, **MS (Milli Saraylar)**, Sayı 3, İstanbul 2006, s. 28.

Resim-9

Dolmabahçe Sarayı Mabeyn-i Hümayun tarafındaki saltanat kapısı ve yanında Limonluk Kasrı Hümayunu, M. Sinan Genim, “Dolmabahçe Sarayı’na Ait Görsel Belgeler”, **MS (Milli Saraylar)**, Sayı 3, İstanbul 2006, s. 25.

Resim-10

Dolmabahçe Sarayı’na Gümüşsuyu sırtlarından bakış, sol tarafta İstabl-ı Âmire görülüyor. M. Sinan Genim, “Dolmabahçe Sarayı’na Ait Görsel Belgeler”, **MS (Milli Saraylar)**, Sayı 3, İstanbul 2006, s. 22.

Resim-11

Dolmabahçe Camii ve (sağda) Dolmabahçe Tiyatrosu. M. Sinan Genim, “Dolmabahçe Sarayı’na Ait Görsel Belgeler”, **MS (Milli Saraylar)**, Sayı 3, İstanbul 2006, s. 30.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI*

A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

a- Belgeler

1. Bâbıalî Evrak Odası Sadaret Evrakı
-Sadaret Mektûbî Kalemi, Mühimme (A.MKT.MHM).
2. Bâb-1 Defterî Evrakı
-Bâbı Defteri, Darbhâne-i Âmire Hatt-1 Hümâyûn (D.DRB.HAT).
-Bâb-1 Defteri Darbhâne-i Âmire İradeler (D.DRB.İ).
-Bâb-1 Defteri Darbhâne-i Âmire Muhasebe (D.DRB.MH).
-Bâb-1 Defteri Darbhâne-i Âmire Tahrirât (D.DRB.THR).
3. Cevdet Tasnifi
-Saray Mesâlihi (C.SM).
4. Divân-1 Hümâyûn
-Amedî Kalemi (A.AMD)
-Divân-1 Hümâyûn Mühimme Kalemi (A.DVN.MHM)
5. Hazine-i Hâssa Nezâreti Evrakı
-Depo İdaresi (HH.DPO).
-Ebniye-i Ambarı İdaresi (HH.EBA).
-Encümen İdaresi (HH.ENC).
-İstabl-1 Âmire İdaresi (HH.ISB).
-İradeler (HH.İ).
-Mefrûşât Ambarı İdaresi (HH.MFŞ).
-Muhasebe Kalemi (HH.MH).
-Matbah-1 Âmire İdaresi (HH.MTA).
-Tahrirât Kalemi (HH.THR).
6. İradeler Tasnifi
-Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUI).
-İrade, Hariciye (HR.İ).

* Kullanılan tüm evrak ve defterlerin atıf numaraları metinde gösterilmiştir.

- İrade, Dahiliye (İ.DH).
- İrade, Meclis-i Vâlâ (İ.MV).
- 7. Mâbeyn-i Hümâyûn Evrakı
 - Mâbeyn-i Hümâyûn Evrakı, (MB).
 - Mâbeyn-i Hümâyûn, İradeler (MB.İ).
- 8. Meclis-i Vükelâ Mazbataları, (MV).
- 9. Şurâ-yı Devlet Evrakı, (ŞD).
- 10. Yıldız Evrakı
 - Yıldız, Mütenevvi Amrûzât, (Y. Mtv).
 - Yıldız Perakende, Askeriye (Y.PRKASK).
 - Yıldız Perakende, Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik, (Y.PRK.EŞA).
 - Yıldız Perakende, Hazine-i Hâssa (Y.PRK.HH).
 - Yıldız Perakende, Nâme-i Hümâyûn (Y.PRK.NMH).
 - Yıldız Perakende, Mâbeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arızaları (Y.PRK.SGE).
 - Yıldız Perakende, Tahrirât-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM).
 - Yıldız Perakende, Teşrifât-ı Umûmiyye Dairesi (Y.PRK.TŞF).

b- defterler

- Darbhâne-i Âmire Nezareti Defterleri (DRB.d.).
- Hazine-i Hâssa Nezareti Defterleri (HH.d.).
- Sadaret Nezâir Gelen Giden Defterleri (A.MKT.NZD).
- Yıldız Esas Evrakı Defterleri (Y.EE., d).

B-MİLLÎ SARAYLAR ARŞİVİ (MSHHA)

- Milli Saraylar Hazine-i Hassa Evrakı (MSHHA, E-I, E-II).
- Milli Saraylar Hazine-i Hassa Defterleri (MSHHA, d.).
- Milli Saraylar Cumhuriyet Evrakı (MSHHA.CMH).

C- TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ (TSMA)

- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA, E).

-Topkapı Sarayı Müzesi Defterleri (TSMA, d).

D- DENİZ MÜZESİ ARŞİVİ

- Deniz Kuvvetleri komutanlığı, Mektubi Kalemi (DKK.MKT).

KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

- ABDÜLKADİR HAMDİZADE: “Sultan Abdülmecid Han’ın Sarayında (Dr. Spitzer’in Hatıraları)”, **TOEM**, C.VI, Sayı 34, İstanbul 1331/1915, s. 599-622.
- AHMET CEVDET PAŞA,
AHMED LÜTFİ EFENDİ,
AKGÜNDÜZ, Ahmet: **Tezâkir**, 1-12, 13-20, Ankara 1991.
Tarih-i Lütfî, C.X, Ankara 1988.
İslam Hukukunda Kölelik Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem, İstanbul 1995.
- AKIN, Rıdvan: “II. Meşrutiyette Parlamento ve Hükümet”, **100. Yılında II. Meşrutiyet Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, İstanbul 2009, s. 27-48.
- AKYILDIZ, Ali: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, İstanbul 1993.
- _____ : **Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan**, İstanbul 1998.
- _____ : “II. Mahmud Döneminde Merkez İdaresinde Yapılan Düzenlemeler”, **II. Mahmud Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul**, İstanbul 2010, s. 54-83.
- _____ : “II. Abdülhamid’in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Bâbîâliyle (Hükümet) İlişkileri”, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İstanbul 2012, s. 165-189.

- _____ : “Mâbeyn”, **DİA**, C.XXVIII, İstanbul 2003, s. 283-286.
- _____ : “Pertevniyal Valide Sultan”, **DİA**, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 239-240.
- _____ : “Sır Katibi”, **DİA**, C. XXXVII, İstanbul 2009, s. 118.
- _____ : “Valide Sultan”, **DİA**, XLII, İstanbul 2012, s. 494-499.
- _____ : “Osmanlı Saray Cariyelerinin Evlilikleri Üzerine (19. Yüzyıl)”, **Prof. Dr. Özer Ergenç’e Armağan**, İstanbul 2011, s. 41-59.
- ALİ FUAD TÜRKGELDİ: **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1984.
- ALİ SAİD: **Saray Hatıraları**, Haz. Ahmet Nezh Galitekin, İstanbul 1994.
- ALİ VÂSİB EFENDİ: **Bir Şehzadenin Hâtırâtı Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İşittiklerim**, İstanbul 2004.
- ALİMDAR, Selçuk. “XIX. Yüzyıldan İtibaren Osmanlı Devletinde Batı Müziğinin Benimsenmesi ve Toplumsal Sonuçları”, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi, İstanbul 2011.
- ARACI, Emre: **Donizetti Paşa Osmanlı Sarayının İtalyan Maestrosu**, İstanbul 2006.
- _____ : “Sultan Abdülmecid ve Dolmabahçe Sarayı’nın Avrupai Müziği”, **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler**, C.I, İstanbul 2007, s. 203-207.
- ARDIÇ, Nurullah: “II. Meşrutiyet Döneminde Hilafet Tartışmaları: Sekülerleşmenin Dini

- ARGIT, Betül İpşirli, “Manumitted Female Slaves of the Ottoman Imperial Harem”, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 133-148.
- ARSLAN, Necla: “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Beşiktaş Sahilinde Saray Yerleşimi”, **Milli Saraylar 1994/1995**, İstanbul 1996, s. 102-113.
- AŞKUN İlgi, Oğuz Ceylan: “Dolmabahçe Sarayı Veliâhd Dairesi’nin Onarım ve Sergileme Sorunları üzerine Bir Değerlendirme”, **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler**, C. II, İstanbul 2007, s.354-362.
- ATASOY, Nurhan: “Dolmabahçe Sarayı’nın Türk Karakteri”, **Milli Saraylar Dergisi**, Sayı 1, İstanbul 1987, s. 22-34.
- AVCIOĞLU, Nebahat: “19. Yüzyıl Saray Mimarisi ve İmparatorluğun Kendini İfadesi”, **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Sempozyumu, 23-26 Kasım 2006 Bildiriler**, C. I, İstanbul, 2007, s. 29-33.
- AYKUT, Pelin: “Dolmabahçe Sarayına İlişkin Arşiv Belgelerinin Mekân Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi (1853-1914)”, İTÜ Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.
- AYŞE OSMANOĞLU: **Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)**, Ankara 1948.
- AYVANSARAYÎ HÜSEYİN EFENDİ,
ALİ SÂTI EFENDİ,

- SÜLEYMAN BESİM EFENDİ: **Hadîkatü'lcevâmi/İstanbul Camileri ve Diğer Sivil Mimari Yapılar**, haz. Ahmed Nezh Galitekin, İstanbul 2001.
- BACHELARD, Gaston: **Mekânın Poetikası**, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul 2013.
- BATUR, Afife: “Dolmabahçe Sarayı’nda Bir İngiliz mimar William J. Smith ve Camlı Köşk”, **Milli Saraylar Dergisi**, Sayı 8, İstanbul 2011, s. 9-22.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı: **Mâbeynci Fahri Beyin Hatıraları ve Bazı Belgeler**, Ankara 1989.
- BAYKAL, Buket: “Osmanlı Porselen Sanatı”, **İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2000.
- BAYKAL, İsmail Hakkı: **Enderûn Mektebi Tarihi**, C.I, İstanbul 1953.
- BAYKARA, Tuncer: **Osmanlılarda Medeniyet Kavramı**, İstanbul 2007.
- Belge ve Fotoğraflarla Meclis-i Mebusan**, Ed. T. Cengiz Göncü, İstanbul 2010.
- BEŞİRLİ, Mehmet: “Tokat Bakır Kalhânesi’nin Yönetimi (1793-1853)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 14, Sayı 1, Elazığ 2004, s. 229-258.
- BİLGİN, Arif: “Matbah-ı Âmire”, **DİA**, C. XXVIII, İstanbul 2003, s. 115-119.
- BOZTAŞ,,Fırat: “Onaltıncı Yüzyılın Sonuna Kadar Osmanlı Devleti’nde Tabl ve Alem Mehterleri Teşkilatı”, **İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2009.

BÖLÜKBAŞI, Ömer'ul Faruk:

Tezyid-i Varidat ve Tenkih-ı Masarifat II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare, İstanbul 2005.

CAN, Selman:

Belgelerle Çırağan Sarayı, İstanbul 1999.

_____:

“Balyanlar ve Dolmabahçe Sarayı Mimarı Sorunu”, **Milli Saraylar (MS)**, Sayı 6, İstanbul 2010, s. 23-30.

CEVAD PAŞA:

Tarih-i Askerî-i Osmanî, III, İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar (TY), nr. 6127.

CEZAR, Mustafa:

“Sanatta Batı’ya Açılışta Saray Kültürü ve Yapılarının Yeri”, **Milli Saraylar Sempozyumu Bildiriler 15-17 Kasım 1984**, İstanbul 1985, s. 45-68.

_____:

“Architectural İnnovation During The Period of Occidentalism”, **The National Palaces**, C.I, İstanbul 1987, s. 12-21.

_____:

“XIX. Yüzyılda Neden Batı Tarzı Saray”, **Milli Saraylar 1993**, İstanbul 1993, s. 8-19.

_____:

Sanatta Batı’ya Açılış ve Osman Hamdi, İstanbul 1995.

_____:

“Süslemeler Yönünden Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayları”, **Milli Saraylar 1992**, İstanbul 1992, s. 8-29

ÇAKIR, Coşkun:

“İktisadi ve Mali Manzara İhtiyat ve Terakkî”, **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, İstanbul 2010, s. 222-243.

ÇELİK, Yüksel:

“Nizâm, İntizâm ve Tanzimat Mihverinde Bir Padişah portresi Mahmud-ı Sâni”, **II.**

- Mahmud, Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul**, İstanbul 2010, s. 21-53.
- ÇETİNSAYA, Gökhan: “Tarz-ı Siyaset”, **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, İstanbul 2010, s. 94-111.
- ÇETİNTAŞ, Burak: **Dolmabahçe’den Nişantaşı’na**, İstanbul 2005.
- ÇİFTÇİ, Aynur: “Dolmabahçe Sarayı’nın Yıkılan Karakol yapısı”, **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler**, C. I, İstanbul 2007, s. 144-156.
- DERMİRARSLAN, Deniz: “Batılılaşma Sürecinde Barınma Kültürü Bağlamında İç Mekân Anlayışının Değişiminde Dolmabahçe Sarayı’nın Önemi”, **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler**, C. II, İstanbul 2007, s. 36-58.
- DERİNGİL, Selim: “II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu’nda Simgesel ve Törenselleşme: Görünmeden Görünmek”, **Simgeden Millete II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet**, İstanbul 2007, s. 53-92.
- DEVELLİOĞLU, Ferid: **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara 1980.
- DRAMUR, Rengin: **Osmanlı Devleti Saraylarında Tıp ve Eczacılık**, İstanbul 2008.
- DUMAS, Claire Vignes: “Charles Séchan İstanbul’da”, **Milli Saraylar (MS)**, Sayı 9, İstanbul 2012, s. 235-252.

- DÜNDAR, Abdülkadir: **Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)**, Ankara 2000.
- ELDEM, Sedat Hakkı: **Sadabad**, İstanbul 1977.
- _____ : **Boğaziçi Anıları**, İstanbul 1979.
- ENDER, Murat Hulki: **Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi**, İstanbul 2006.
- ERTUĞ, Zeynep Tarım: “Osmanlı Devlet Teşrifâtında Hırka-i Şerif Ziyareti”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 16, İstanbul 1998, s. 37-45.
- _____ : “Osmanlılarda Teşrifat”, **Türk Dünyası Kültür Atlası**, Osmanlı Dönemi I, İstanbul 1999, s. 428-477.
- _____ : “The Ottoman İmperial Kitchens as İmarets”, **Feding People, Feeding Power-İmarets in the Ottoman Empire**, Ed., Nina Ergin, Christoph K. Neumann, Amy Singer, İstanbul 2007, s. 251-259.
- _____ : “Osmanlı Sarayında Eğlence Anlayışı”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, C.IV, Sayı 1, İstanbul 2007.
- _____ : “Tablhâne”, **DİA**, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 33-334.
- _____ : “Topkapı Sarayı”, **DİA**, C.XLI, İstanbul 2012, s. 256-261.
- EVLİYA ÇELEBİ: **Seyahatname**, I, İstanbul, 1976.
- EYİCE, Semavi: “Alay Köşkü”, **DİA**, C. II, İstanbul 1989, s. 349350.
- FATMA ALİYE, **Osmanlıda Kadın Cariyelik, Çokeşlilik ve Moda**, Haz. Orhan Sakin, İstanbul 2009.
- GARDEY, L: **Voyage du Sultan Abdulaziz, Wick et Rumébe, Constantinople 1865**, s. x-xxix.

- GEORGEON, François: **Sultan Abdülhamid**, Çev. Ali Berktaş, İstanbul 2006.
- GEZGÖR, Vahide: “Dolmabahçe Saat Kulesi”, **Milli Saraylar Dergisi**, Sayı 1, İstanbul 1987, s. 122-128.
- GÖNCÜ, T. Cengiz,
Aytekin Kılavuz,
İlksen Yumrukçağlar: “Dolmabahçe Sarayı Dekoratörü Charles Sechan’ın Mektupları”, **Dolmabahçe Saray Dergisi**, Sayı 2-3, İstanbul 2000, s. 81-100.
- GÖNCÜ, T. Cengiz -Serpil Çelik: “Arşiv Belgeleri Işığında Dolmabahçe Sarayı’nın Mekân İşlevleri, Bölümleri ve Plan Özellikleri”, **Dolmabahçe Sarayı Dergisi**, Sayı 1, İstanbul 2003, s. 1-52.
- GÖNCÜ, T. Cengiz: “Beylerbeyi Sarayı’nın İnşa Süreci, Teşkilatı ve Kullanımı”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.
- _____: “Modernleşme Sürecinde Muayede Törenleri ve Dolmabahçe Sarayı’nda Uygulanışı”, **Milli Saraylar (MS)**, Sayı 3, İstanbul 2006, s. 36-56.
- _____: “Dolmabahçe Sarayı Harem dairesi İçin 1857 Yılında Fransa’dan Alınan Bir Grup Eşya”, **Milli Saraylar (MS)**, Sayı 9, İstanbul 2012, s. 253-262.
- _____: “Osmanlı Sarayında Resim Sanatının Himyesinin Simgesi Olarak Resim Odası ve Görev Alan Sanatçılar”, **Milli Saraylar (MS)**, Sayı 9, İstanbul 2012, s. 263-278.

- _____:
- GÜNERGUN, Feza: “Boğaziçi’nde Bir Sahilsaray-ı Ferâhfezâ”, **İstanbul Araştırmaları Yıllığı**, 2013/2, İstanbul 2014, s. 205-214.
- GÜNERGUN, Feza: “Türkiye’de Hayvanat Bahçeleri Tarihine Giriş”, **I. Ulusal Veteriner Hekimliği tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri**”, Ed. Abdullah Özen, Elazığ 2006, s. 185-218.
- GÜRAN, Tevfik: **Tanzimat Döneminde Osmanlı Mâliyesi**, Ankara 1989, s. 37.
- GÜRBÜZ, Şule: **Saat Kitabı**, İstanbul 2011.
- HAFİZ HIZIR İLYAS AĞA: **Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat Letâif-i Vekâyi-i Enderûniyye**, Haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2011.
- HALİD ZİYA UŞAKLIGİL: **Saray ve Ötesi**, İstanbul 1981.
- HITZEL, Frédéric: “Charles Séchan 1803-1874 Sultan Abdülmecid’in Hizmetinde Bir Dekoratör”, **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Sempozyumu, 23-26 Kasım 2006 Bildiriler**, C.I, İstanbul, 2007, s. 79-85.
- Hurşit Paşanın Anıları, **HTM**, C.III, İstanbul 1965, s. 23-27.
- İBNÜL EMİN MAHMUD KEMAL İNAL: **Son Sadrazamlar**, C.IV, İstanbul 1982.
- İĞDEMİR, Uluğ: **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu**, Ankara 1973.
- İNALCIK, Halil: **The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600**, Çev. C. İmber ve N. Itzkowitz, Newyork 1973.
- _____:
- İPŞİRLİ, Mehmet: **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II**, İstanbul 2014.
- İPŞİRLİ, Mehmet: “Elçi”, **DİA**, C.XI, İstanbul 1995, s. 3-15.

- _____ : “Enderûn”, **DİA**, C.XI, İstanbul 1995, s. 185-187.
- _____ : “Harem”, **DİA**, C.XVI, İstanbul 1997, s. 135-138.
- _____ : “Musahib”, **DİA**, C.XXXI, İstanbul 2006, s. 230-231.
- JOSEPH VON HAMMER: **Devlet-i Osmaniyye Tarihi**, Çev. Mehmet Atâ, C.III, İstanbul 1329.
- KARACA, Ali: “Sarayda /Mâbeyn-i Hümâyûn’da Yaverlik Kurumu (1839-1920)”, **Türkler**, C.XIII, Ankara 2002, s.610-628.
- KARACA, Filiz: “Hil’at”, **DİA**, C.XVIII, İstanbul 1998, s. 25-27.
- KARATEKE, Hakan: **Padişahım çok Yaşa Osmanlı Devletinin Son yüzyılında Merasimler**, İstanbul 2004.
- KARINCALI, Ünal: **Riyâset-i Cumhûr Makamı Olarak Dolmabahçe Sarayı**, İstanbul 2011.
- KAYA, Mesude Pınar: “Meclis-i Mebusan ve Faaliyetleri I. Meşrutiyet Dönemi”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000.
- KAZGAN, Haydar: **Galata Bankerleri**, haz. Mustafa Dönmez, Ertuğrul Tokdemir, İstanbul 2014.
- KIRLI, Cengiz: Sultan Kamuoyu: **Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Journalleri**, İstanbul 2009.
- _____ : **Koçi Bey Risalesi**, Haz., Zuhuri Danişman, İstanbul 1993.
- Komisyon: **Dolmabahçe Sarayı**, TBMM Milli Saraylar Yayını, İstanbul 2012.

- KÖSEOĞLU, Cengiz: “Dolmabahçe Sarayı Hazine-i Hassa Dairesi”, **Milli Saraylar Dergisi**, Sayı 1, İstanbul 1987, s. 34-41.
- _____ : “Dolmabahçe Sarayı Hazine-i Hâssa Dairesi II”, **Milli Saraylar 1992**, İstanbul 1992, 78-83.
- KUBAN, Doğan: **Ahşap Saraylar Kaybolan Kent Hayalleri**, İstanbul 2001.
- KÜÇÜK, Cevdet: “Bina Emini”, **DİA**, C. VI, İstanbul 1992, s. 179.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S: “Lütfi Paşa Âsâfnâmesi Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi”, **Bekir Kütükoğlu’na Armağan’dan Ayrı Basım**, İstanbul 1991, 369-391.
- _____ : “Son Devir Osmanlı Resmî Ziyafetleri”, **Hakkı Dursun Yıldız Armağanı**, Ankara 1995.
- LADY HORNBY: **Kırım Savaşı Sırasında İstanbul**, Çev. Kerem Işık, İstanbul 2007.
- LEWIS, Reina: **Oryantalizmi Yeniden Düşünmek- Kadınlar Seyahat ve Osmanlı Haremi**, İstanbul 2006.
- LEYLA SAZ: **Haremin İç Yüzü**, İstanbul 1974.
- LÜTFİ SİMAVİ: **Sultan Mehmed Reşad’ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim**, Çev. Sevda Şakar, İstanbul 2007.
- MAHMUD CELALEDDİN PAŞA: **Mir’ât-ı Hakikat**, Haz. İsmet Miroğlu, İstanbul 1983.
- MAZAK, Mehmet Ali Şen: “İstanbul’da İlk Modern Aydınlatılan Mekan: Dolmabahçe Sarayı ve Dolmabahçe Gazhanesi”, **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26**

- MEHMET TEVFİK BEY: **Kasım 2006 Bildiriler**, C.I, İstanbul 2007, s. 59-68.
- MELEK HANIM: **II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, haz. F. Rezan Hürmen, C.I, İstanbul 1993.
- NÂİMÂ MUSTAFA EFENDİ: **Haremden Mahrem Hatıralar**, Çev. İsmail Yerguz, İstanbul 1996.
- ORGUN, Zarif: **Milli Saraylar Tablo Kataloğu**, İstanbul, 2010.
- ORHONLU, Cengiz: **Naima Tarihi**, C.II, İstanbul 1283.
- _____: "Dolmabahçe Sarayı'nın Oda ve Salonları üzerine", **Milli Saraylar Dergisi**, Sayı I, İstanbul 1987, s. 106-115.
- ORTAYLI, İlber: **Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, Der. Salih Özbaran, İzmir 1984.
- ÖNER, Sema: "Hazine", **DİA**, , C.XVII, İstanbul 1998, s. 130-133.
- ÖRİK, Nahit Sırrı: "19. Yüzyılda Osmanlı Saraylarının Geçirdiği Değişim", **Milli Saraylar**, Sayı 1, İstanbul 1999, s. 14-25.
- ÖRİKAĞASIZADE HASAN SIRRI: "Dolmabahçe Saray Kompleksini Oluşturan Yapıların Değerlendirilmesinde Yeni Bulgular", **Milli Saraylar 1994/1995**, İstanbul 1995, s. 114-135.
- ÖZCAN, Abdülkadir: **Abdülhamid'in Haremi**, haz. Rıdvan Yakın, İstanbul 1989.
- ÖZCAN, Nuri: **Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi**, İstanbul 2007.
- ÖZCAN, Nuri: **Kânunnâme-i Âli Osman**, İstanbul 2003.
- ÖZCAN, Nuri: "Mehter", **DİA**, C.XXVIII, İstanbul 2003, s. 545-549.

- PAKALIN, Mehmet Zeki: “Bina Emini”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I, İstanbul 1983, s. 234.
- _____ : "Biniş", **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I, İstanbul 1983, s. 235.
- _____ : “Mâbeyn”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, İstanbul 1983, s. 375.
- _____ : “Surre”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.III, İstanbul 1983, s. 280-283.
- PEİRCE, P Leslie: **Harem-i Hümâyûn Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümler ve Kadınlar**, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul 1996.
- RADO, Şevket: “Bostancıbaşı Defteri Hakkında”, **HTM İlavesi**, Sayı 6, İstanbul 1972.
- SAFİYE ÜNÜVAR: **Saray Hatıraları**, İstanbul 1964.
- SERİN, Sinem: “Yıldız Çini/Porselen Fabrikası”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2009.
- SEÇKİN, Nadide: “19. Yüzyıl İstanbul Saraylarında Sultan Hamamları”, **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler**, C.I, İstanbul 2007, s. 294-315.
- SİLAHDAR FINDIKLILI
MEHMED AĞA: *Nusretname*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.II, İstanbul 1969.
- ŞENYURT, Oya: **Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm**, İstanbul 2011.

SEVENGİL, Refik Ahmed:

_____:

SHAW, Stanford, Ezel Kural Shaw:

SÖNMEZ, Ebru:

SÖZEN, Metin:

SÜLEYMAN KANI İRTEM:

ŞADIYE OSMANOĞLU:

ŞEHSUVAROĞLU, Haluk:

ŞEMSEDDİN SAMİ:

ŞENTÜRK, M. Hüdai:

TAHSİN PAŞA,

TANMAN, Baha:

_____:

TAŞKIN, Ünal:

TAYYARZÂDE ATÂ:

TERZİ, Arzu:

Opera Sanatı İle İlk Temaslarımız, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1959.

Saray Tiyatrosu, İstanbul 1970.

Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Çev. M. Harmancı, İstanbul 1983.

“1129/1717 Tarihli Deftere Göre Raht Hazinesi”, İ.Ü. Sosyal bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001.

Devletin Evi Sarayı, İstanbul 1990.

Bilinmeyen Abdülhamid Hususi ve Siyasi Hayatı, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2003.

Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları, İstanbul 2007.

Tarihî Odalar, İstanbul 1954.

Kâmûs-ı Türkî, Dersaadet 1317.

“Bezmiâlem Vâlide Sultan”, **DİA**, VI, İstanbul 1992, s. 108-113.

Sultan Abdülhamid, İstanbul 1980.

“Divânhaneler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul 994, s. 69-70.

“Divanhane”, **DİA**, C. IX, İstanbul 1994, s.437-444.

“Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Elazığ 2005.

Osmanlı Saray Tarihi Tarih-i Enderûn, Haz. Mehmet Arslan, I-V, İstanbul 2010.

“XIX. Yüzyıl Sonlarında Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilatı)”, **İstanbul**

Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 16, İstanbul 1998, s. 109-120.

_____:

Hazine-i Hâssa Nezâreti, Ankara 2000.

_____:

“Osmanlı Hazinesi”, **Türkler**, C. X, Ankara 2002, s.893-903.

_____:

“Osmanlı Saray Eczanesinin Teşkilat ve İdaresi (XIX. Asrın İkinci Yarısında)”, **Osmanlı Bilim Araştırmaları**, C. XI, S.1-2, İstanbul 2010, s. 49-64.

_____:

Saray Mücevher İktidar, İstanbul 2009.

TOKER, Hikmet:

“Sultan Abdülaziz Dönemi’nde Osmanlı Sarayında Musiki”, (M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2012.

ULUÇAY, M. Çağatay:

Harem’den Mektuplar, İstanbul 1956.

_____:

Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1980.

_____:

Harem II, Ankara 1992.

UMUR, Süha:

“Abdülmedid, Opera ve Saray Tiyatrosu”, **Milli Saraylar Dergisi**, Sayı 1, İstanbul, 1987, s. 42-59.

USLU, Recep:

Selçuklu Topraklarında Müzik, Konya 2010.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı:

Osmanlı Saray Teşkilatı, Ankara 1988.

YUMRUKÇAĞLAR, İlksen:

“Beşiktaş Sahilsarayı ve Yakın Çevresinin Tarihsel Gelişimi”, **Milli Saraylar**, Sayı 6, İstanbul 2010, s. 9-22.

DEVLET SALNAMELERİ

Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye, İstanbul 1263-1327/1847-1912

ÖZGEÇMİŞ

TUNCAY CENGİZ GÖNCÜ

1967 yılında İstanbul'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini İstanbul'da tamamladıktan sonra 1984 yılında girdiği M.Ü İlahiyat Fakültesi'nden 1992 yılında mezun oldu. 2000 yılında M.Ü. Arap Dili ve Belâğati Anabilimdalı'nda "Arap Dilinde Fasih-Avam Dil Meselesi" konulu ilk Yüksek Lisansını, 2006 yılında ise İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda "Beylerbeyi Sarayı İnşa Süreci, Teşkilatı ve Kullanımı" konulu ikinci Yüksek lisansını tamamladı. 1986 yılında TBMM Milli Saraylar'da rehber olarak başlayan mesleki hayatı aynı kurumda devam etmektedir.